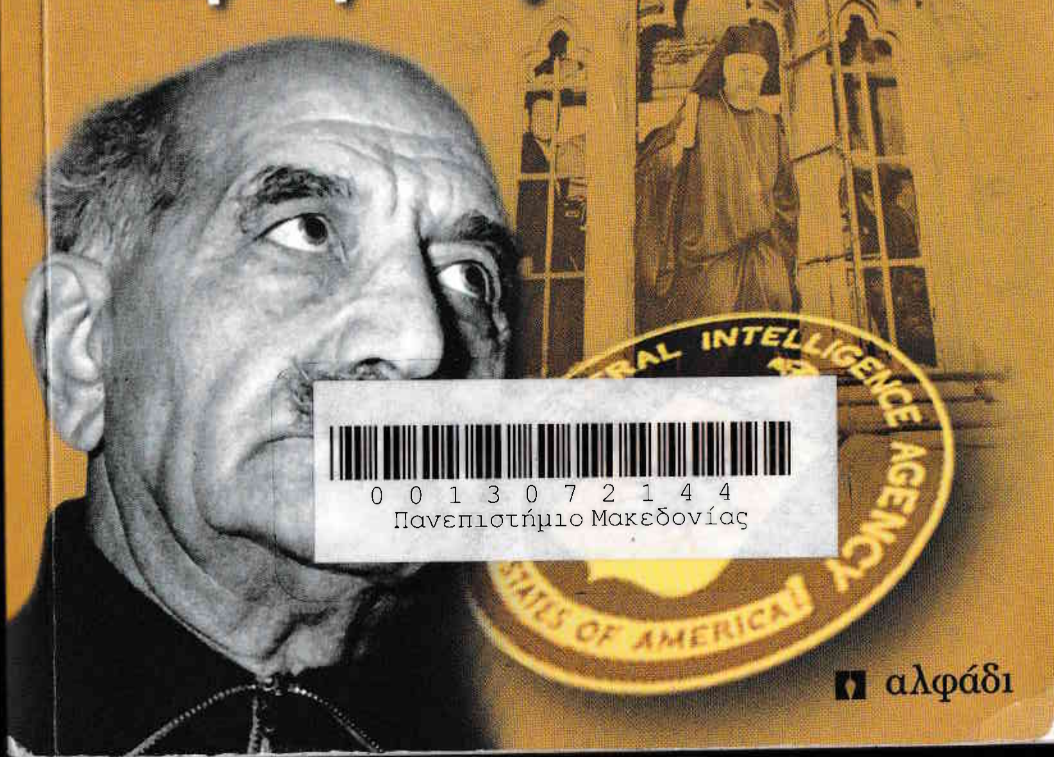
ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΔΡΟΥΣΙΩΤΗΣ

ΕΟΚΑ Β & CIA

Το ελληνοτουρκικό παρακράτος στην Κύπρο

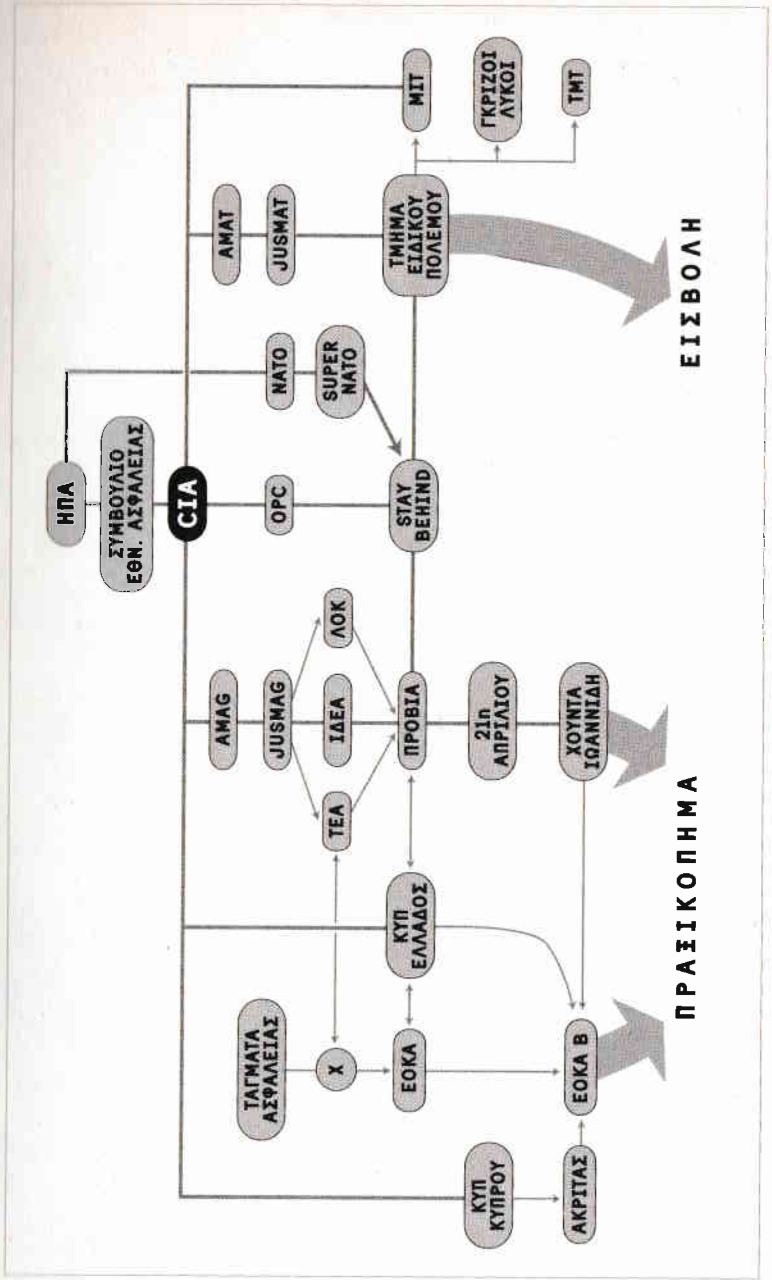

αλφάδι

Συντομογραφίες

AMAG	American Mission for Aid to Greece
AMAT	American Mission for Aid to Turkey
CIA	Central Intelligence Agency
DIA	Defense Intelligence Agency
JAMMAT	Joint American Military Mission for Aid to Turkey
JUSMAG	Joint US Military Aid Group, Greece
JUSMAPG	Joint US Military Advisory and Planning Group, Greece
JUSMMAT	Joint US Military Mission for Aid to Turkey
MIT	Milli Istihbarat Teskilati (Εθνική Υπηρεσία Πληροφοριών)
NSA	National Security Agency
NATO	North Atlantic Treaty Organization
OHD	Ozel Harp Dairesi (Τμήμα Ειδικού Πολέμου)
OPC	Office of Policy Coordination
OSS	Office of Strategic Services
STK	Seferberlik Tetkik Kurulu (Συμβούλιο Εποπτείας Επιστράτευσης)
UNFICYP	United Nations Force In Cyprus
ΑΕΔ	Αρχηγείο Ενόπλων Δυνάμεων
ΑΚΕΛ	Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού
ΑΠΕ	Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων
ΑΣΔΑΚ	Ανωτέρα Στρατιωτική Διοίκησις Αμύνης Κύπρου
ΑΣΕΝ	Αντικομμουνιστικός Σύνδεσμος Εθνικής Νεολαίας
ΑΤΔ	Ανωτέρα Τακτική Διοίκησις
ΑΤΗΚ	Αρχή Τηλεπικοινωνιών Κύπρου
ΓΕΕΦ	Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς
ΓΕΣ	Γενικό Επιτελείο Στρατού
ΔΕΚ	Δημοκρατικό Εθνικό Κόμμα
ΕΑΜ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΑΝ	Επιλαρχία Αναγνωρίσεως
ΕΔΕΚ	Ενιαία Δημοκρατική Ένωση Κέντρου
ΕΙΡΤ	Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας - Τηλεοράσεως
Ε/Κ	Ελληνοκύπριος
ΕΛΑΣ	Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
ΕΛΔΥΚ	Ελληνική Δύναμη Κύπρου
ΕΜΑ	Επιλαρχία Μέσων Αρμάτων
ΕΜΕ	Ελληνική Μεταλλευτική Εταιρεία

ΕΜΕΚ	Ειδικό Μεικτό Επιτελείο Κύπρου
ΕΝΑΔ	Ένωση Νέων Αγίου Δομετίου
ΕΟΚΑ	Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών
ΕΠΠΕ	Ενιαία Προοδευτική Παράταξη Εθνικοφρόνων
ΕΣΑ	Ελληνική Στρατιωτική Αστυνομία
ΕΣΕΑ	Επιτροπή Συντονισμού Ενωτικού Αγώνα
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
Ε.Φ.	Εθνική Φρουρά
ΕΦΕΚ	Εθνική Φοιτητική Ένωση Κυπρίων
ΙΔΕΑ	Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών
ΚΕΝ	Κέντρο Εκπαίδευσης Νεοσυλλέκτων
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΥΠ/Ε	Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών Ελλάδος (κλιμάκιο Κύπρου)
ΚΥΠ/Κ	Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών Κυπριακής Δημοκρατίας
ΛΟΚ	Λόχοι Ορεινών Καταδρομών
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΠΕΚ	Οργάνωση Προστασίας Ελλήνων Κύπρου
ΠΑΟ	Πυροβόλα Άνευ Οπισθοδρομήσεως
ΠΕΚΑ	Παγκύπρια Επιτροπή Κυπριακού Αγώνα
ΠΕΜΑ	Παγκύπριο Εθνικό Μέτωπο Αγωνιστών
ΠΕΟ	Παγκύπρια Εργατική Ομοσπονδία
ΠΕΟΝ	Παγκύπρια Εθνική Οργάνωση Νεολαίας
ΠΡΟ-ΠΟ	Προγνωστικά Ποδοσφαίρου
ΠΣΑ	Παγκύπριος Σύνδεσμος Αγωνιστών
ΡΙΚ	Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου
ΣΑΠΕΛ	Σύνδεσμος Αγωνιστών Πόλεως και Επαρχίας Λεμεσού
ΣΕΑΠ	Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Πεζικού
ΣΕΚ	Συνομοσπονδία Εργατών Κύπρου
ΤΕΑ	Τάγματα Εθνικής Αμύνης
Τ/Κ	Τουρκοκύπριος
ΤΕΟΦ	Τουρκική Εθνική Φοιτητική Ομοσπονδία
ΤΟΥΡΔΥΚ	Τουρκική Δύναμη Κύπρου
ΥΕΑ	Υποψήφιοι Έφεδροι Αξιωματικοί
ΥΠΕΞ	Υπουργείο Εξωτερικών

Η διασύνδεση των ελληνικών, τουρκικών και κυπριακών οργανώσεων με τη CIA.

πρόλογος

ΤΡΕΙΣ ΣΧΕΔΟΝ δεκαετίες από το 1974 και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες συντελέστηκε η κυπριακή τραγωδία δεν έχουν πλήρως διευκρινιστεί. Οι ένοχοι δεν διώχθηκαν, με την αιτιολογία ότι η συμφορά που προκάλεσε η τουρκική εισβολή επέβαλλε αρραγή ενότητα του πληθυσμού. Στην πραγματικότητα, η αμνήστευση και στη συνέχεια η αποκατάσταση των ενόχων ήταν μια πολιτική απόφαση που είχε επιβληθεί από τις Ηνωμένες Πολιτείες για να συγκαλύψουν τις δικές τους ευθύνες, να συγκρατήσουν την διεύρυνση του αντιαμερικανικού αισθήματος σε Ελλάδα και Κύπρο και να διασώσουν τους ανθρώπους τους, οι οποίοι είχαν ακόμη ρόλο να διαδραματίσουν, αφού εκκρεμούσε και εκκρεμεί μέχρι σήμερα (2002) ο πολιτικός διακανονισμός των τετελεσμένων της εισβολής.

Άνθρωποι στην Κύπρο και την Ελλάδα, χάριν πολιτικών φιλοδο-

ξιών, οικονομικών συμφερόντων ή και καθαρά προσωπικών λόγων, συνεργάστηκαν με το στρατιωτικό καθεστώτος των Αθηνών και τις μυστικές υπηρεσίες των ΗΠΑ για την αποψίλωση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Το πραξικόπημα του Ιουλίου του 1974 δεν ήταν ένα τυχαίο γεγονός που εκμεταλλεύτηκε η Τουρκία για να εισβάλει στην Κύπρο, αλλά το αποκορύφωμα της πολιτικής που οι ΗΠΑ άρχισαν να εφαρμόζουν στο Κυπριακό από το 1950. Αρχικός τους στόχος ήταν να αποσπάσουν την Κύπρο από την επιρροή της Βρετανίας και να επιβάλουν την πλήρη επικυριαρχία τους στη Μέση Ανατολή. Στη συνέχεια, με την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας, το ενδιαφέρον τους επικεντρώθηκε στην επιβολή αποτελεσματικού ελέγχου στο νησί, μέσω του ελληνικού και του τουρκικού παρακράτους το οποίο δρούσε υπό την καθοδήγηση της CIA.

Την πολιτική της λήθης πρώτος διακήρυξε ο Μακάριος, ο οποίος, επιστρέφοντας στην Κύπρο τον Δεκέμβριο του 1974, προσέφερε «κλάδον ελαίας» σε όσους ενέχονταν στο πραξικόπημα. Η απόφασή του, προφανώς αποτέλεσμα των συμβιβασμών που είχε υποχρεωθεί να κάνει προκειμένου να του επιτραπεί να επιστρέψει στο νησί ύστερα από την αυτοεξορία του στις 16 Ιουλίου 1974, ήταν η απαρχή μιας διαδικασίας εξαγνισμού των ενόχων και διαγραφής από τη συλλογική μνήμη των τραγικών γεγονότων που είχαν προηγηθεί της τουρκικής εισβολής.

Ο μόνος που παραπέμφθηκε στη δικαιοσύνη για συμμετοχή στο πραξικόπημα ήταν ο πρόεδρος της πραξικοπηματικής κυβέρνησης Νίκος Σαμψών, ο οποίος στη συνέχεια φυγαδεύτηκε στο εξωτερικό, για να επιστρέψει πολλά χρόνια αργότερα πλήρως αποκατεστημένος. Επίσης, ύστερα από μια υποτυπώδη διαδικασία "κάθαρσης", απολύθηκαν 62 δημόσιοι λειτουργοί, με την κατηγορία της συμμετοχής τους στο πραξικόπημα. Το 1994, αποκαταστάθηκαν ηθικά και υλικά. Ένα χρόνο προηγουμένως, ύστερα από τη νίκη του Γλαύκου Κληρίδη στις προεδρικές εκλογές, στελέχη του πραξικοπήματος, που το 1974 είχαν μπει στο προεδρικό με τα τανκς, περνούσαν τις πύλες του μεγάρου με κοστούμι και γραβάτα.

Στην Αθήνα έγιναν οι μεγάλες δίκες της χούντας για το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου, τα γεγονότα του Πολυτεχνείου και τα βασανιστήρια των κρατουμένων στην ΕΣΑ. Κανείς, όμως, δεν δικάστηκε για την κυπριακή τραγωδία, αφού η διαδικασία δίωξης των ηγετών της χούντας διακόπηκε κατόπιν αμερικανικής παρέμβασης.

Στις 7 Μαρτίου 1975, σε έκτακτη συνεδρία του, το υπουργικό συμβούλιο υπό την προεδρία του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή αποφάσισε, με την σύμφωνο γνώμη της αντιπολίτευσης, να αναβληθεί η άσκηση ποινικής δίωξης κατά των δικτατόρων, για τις ευθύνες τους στην προδοσία της Κύπρου. Όπως ανακοινώθηκε η απόφαση λήφθηκε για να αποφευχθεί «ενδεχόμενη διατάραξης των διεθνών σχέσεων της χώρας». Η απόφαση αυτή ήταν αποτέλεσμα ωμού εκβιασμού εκ μέρους του υπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ Χένρι Κίσινγκερ, σε μια εποχή που δίνονταν υποσχέσεις ότι θα εξασκούνταν πιέσεις στην Τουρκία για γρήγορο και δίκαιο διακανονισμό του Κυπριακού.

Ορισμένοι αξιωματικοί που πρωτοστάτησαν στο πραξικόπημα αποστρατεύτηκαν μετά από προαγωγή. Οι πλείστοι παρέμειναν ενεργά στελέχη των Ενόπλων Δυνάμεων, ανελίχθηκαν στην ιεραρχία και αποστρατεύτηκαν κανονικά. Ο ελληνικός στρατός απορρόφησε και τους Κύπριους αξιωματικούς που είχαν εγκαταλείψει την υπηρεσία για να στελεχώσουν την ΕΟΚΑ Β. Ανάλογη ήταν και η μεταχείριση των Κυπρίων αξιωματικών που υπηρετούσαν στην Εθνική Φρουρά και ταυτόχρονα ήταν στελέχη της ΕΟΚΑ Β.

Αμέσως μετά τη μεταπολίτευση, το Αρχηγείο Ενόπλων Δυνάμεων διέταξε όλους τους αξιωματικούς που συμμετείχαν στα γεγονότα του 1974 ή που γνώριζαν σχετικά, να υποβάλουν γραπτές αναφορές. Ορισμένοι από αυτούς κράτησαν αντίγραφα και μερικά αποσπάσματα διέρρευσαν στον τύπο. Στις 29 Μαρτίου 1976, ο αρχηγός Ενόπλων Δυνάμεων στρατηγός Διονύσης Αρμπούζης, κατόπιν οδηγιών του υπουργού Εθνικής Άμυνας Ευάγγελου Αβέρωφ, απέστειλε προσωπική διαταγή και στους 358 αξιωματικούς που υπέβαλαν αναφορά και τους διέταξε να καταστρέψουν ό,τι είχαν στα χέρια τους «διά πυράς».

Στα πρώτα χρόνια μετά τα γεγονότα του 1974 υπήρξε έντονη αξίωση της κοινής γνώμης στην Κύπρο και την Ελλάδα να ανοίξει ο «Φάκελος της Κύπρου». Να πληροφορηθεί, δηλαδή, η κοινωνία την αλήθεια και να τιμωρηθούν οι ένοχοι. Το 1986, η Βουλή των Ελλήνων αποφάσισε τη σύσταση της Εξεταστικής Επιτροπής για τον Φάκελο της Κύπρου, ενώπιον της οποίας κατέθεσαν σχεδόν όλοι οι πρωταγωνιστές της περιόδου. Ύστερα από ακροάσεις δύο χρόνων, η επιτροπή κατέληξε σε ένα γενικόλογο πόρισμα, το οποίο μόλις που είχε αγγίξει την ουσία, ενώ η Βουλή, ομόφωνα, αποφάσισε όπως μη

διεξαχθεί συζήτηση επί του πορίσματος. Οι χιλιάδες σελίδες με τα πρακτικά των ακροάσεων και τα συνοδευτικά έγγραφα που είχαν κατατεθεί από το υπουργείο Εθνικής Άμυνας και το Αρχηγείο Ενόπλων Δυνάμεων χαρακτηρίστηκαν απόρρητα, κλειδώθηκαν στο αρχείο του προέδρου της Βουλής και αφέθηκαν να ξεχαστούν.

Το 1999 ο πρόεδρος της κυβέρνησης επί δικτατορίας Ιωαννίδη, Φαίδων Γκιζίκης, σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «Ελεύθερος Τύπος», περηφανεύτηκε ότι εκείνος είχε διατάξει την ανατροπή του Μακαρίου. Με αφορμή τη συνέντευξη του Γκιζίκη επανήλθε στο προσκήνιο το ζήτημα του Φακέλου της Κύπρου. Ο τότε πρόεδρος της Βουλής Σπύρος Κυπριανού αποτάθηκε στον πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων Απόστολο Κακλαμάνη και ζήτησε όπως αντίγραφα του αρχειακού υλικού της Εξεταστικής Επιτροπής διατεθούν στην κυπριακή Βουλή. Το αίτημα απορρίφθηκε με εύσχημο τρόπο. Τότε, η Βουλή της Κύπρου αποφάσισε τη σύσταση άλλης επιτροπής, με στόχο να συγκεντρώσει όσα στοιχεία μπορούσε, κι αφού εξαντλούσε τις κυπριακές πηγές, να αποταθεί εκ νέου στη Βουλή των Ελλήνων και να αιτηθεί πρόσβαση στο σχετικό αρχείο. Η επιτροπή αυτή, με πρόεδρο τον βουλευτή Τάκη Χατζηδημητρίου, συνερχόταν μέχρι το 2001, όταν έληξε η θητεία της Βουλής. Η νέα Βουλή δεν ανασυγκρότησε την επιτροπή, η οποία αυτοδιαλύθηκε χωρίς να ολοκληρώσει το έργο της.

Ως συνέπεια της εφαρμογής της πολιτικής της λήθης, ευδοκίμησε μια καλά οργανωμένη προσπάθεια αποκατάστασης των ενόχων. Οι πρωταγωνιστές των γεγονότων επανήλθαν στο πολιτικό προσκήνιο και σε ορισμένες περιπτώσεις η κοινωνία τούς έχει ανταμείψει εκλέγοντάς τους σε ανώτατα πολιτειακά αξιώματα. Στη συλλογική συνείδηση δεν είναι πια ευδιάκριτοι οι ένοχοι. Το πραξικόπημα αποδίδεται αόριστα στη χούντα και ενίοτε παρουσιάζεται σαν ένα αναγκαίο κακό, αποδιδόμενο στην έλλειψη δημοκρατίας και τον αυταρχισμό του Μακαρίου.

Η Κυπριακή Δημοκρατία, στα πρώτα της βήματα, δεν μπορούσε να περηφανεύεται για το επίπεδο των δημοκρατικών της θεσμών και αναμφίβολα ο Μακάριος, ως πρόεδρος της Δημοκρατίας, έφερε το μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης. Αυτή όμως δεν υπήρξε η πρωτογενής αιτία της εσωτερικής αναταραχής. Εξάλλου ο Γρίβας ουδέποτε ισχυρίστηκε ότι η οργάνωσή του, ΕΟΚΑ Β, διεξήγαγε αγώνα για τη δημοκρατία. Ο ίδιος, όπως αποκαλύπτεται μέσα από τα κείμενά του,

ελάχιστη εκτίμηση έτρεφε προς τους δημοκρατικούς θεσμούς. Το λαϊκό έρεισμα που κέρδισε το κίνημα του Γρίβα οφείλεται στο γεγονός ότι διεξήγαγε τον αγώνα του στο όνομα της ένωσης. Η ένωση υπήρξε το μεγάλο δόλωμα που έδωσε ιδεολογικό υπόβαθρο στην προσπάθεια για αποψίλωση της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Ο Μακάριος δεν το είχε χωνέψει πως με τις Συμφωνίες της Ζυρίχης είχε καθιερωθεί μια νέα τάξη πραγμάτων στην Κύπρο, στηριγμένη σε λεπτές ισορροπίες που εξυπηρετούσαν τα γεωπολιτικά συμφέροντα της Δύσης. Υπερεκτιμώντας τις δυνατότητές του, δοκίμασε να ανατρέψει τη Ζυρίχη προτού αυτή εδραιωθεί, βάζοντας την ένωση ξανά στο παιχνίδι. Χρειάστηκε να περάσουν πέντε χρόνια από την κατάρρευση της Ζυρίχης, το 1963, για να συνειδητοποιήσει ότι το μέλλον της Κύπρου έγκειτο στην εδραίωση και τη βελτίωση των όρων της ανεξαρτησίας. Όταν, όμως, υιοθέτησε την πολιτική του «εφικτού» και εγκατέλειψε το «ευκταίο» (1968) είχε να αντιμετωπίσει την ένοπλη αντίδραση του Γρίβα και την υπονόμευση από την Αθήνα.

Ο Γρίβας, τυφλωμένος από τα πάθη του, απόλυτος στις απόψεις του και πολιτικά αφελής διέθεσε τον εαυτό του στα σχέδια που είχαν εκπονήσει οι μυστικές υπηρεσίες των ΗΠΑ για να εξοντώσουν τον «ξεροκέφαλο» και μη συνεργάσιμο Μακάριο. Σε συνεργασία με την ομάδα Ιωαννίδη στην ελληνική χούντα ανέλαβε να εξουδετερώσει τον Μακάριο, στο πλαίσιο ενός νέου αγώνα για την ένωση, αποδεχόμενος ότι το τίμημα θα ήταν εδαφικό αντάλλαγμα προς την Τουρκία.

Η διαδρομή της Κύπρου προς την καταστροφή, λοιπόν, είχε προδιαγραφεί από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου, ως απόρροια των νέων συσχετισμών που είχαν διαμορφωθεί στην περιοχή των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου. Γι' αυτό, το ανά χείρας βιβλίο αρχίζει με μια μεγάλη εισαγωγή που καλύπτει την περίοδο 1947-1970, η οποία αναφέρεται στην ίδρυση και τη δράση του ελληνικού και του τουρκικού παρακράτους, τη σχέση του με τις αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες και τη δραστηριότητά του στην Κύπρο. Ακολούθως, καταγράφεται με λεπτομέρεια όλο το παρασκήνιο της ίδρυσης της ΕΟΚΑ Β, αποκαλύπτεται η διασύνδεσή της με τη χούντα των Αθηνών, περιγράφεται η δράση της στην Κύπρο και αναδεικνύονται οι ανταγωνισμοί στο εσωτερικό της οργάνωσης και οι διαφορετικές τάσεις στους κόλπους της ενωτικής παράταξης. Τέλος, αναλύεται η πολιτική του Μακαρίου στο Κυπριακό, οι σχέσεις του με την Αθήνα και δίνε-

ται όλο το παρασκήνιο που οδήγησε στο πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου.

Η συγγραφή του βιβλίου είναι αποτέλεσμα έρευνας που διάρκεσε δέκα χρόνια. Έγινε αξιοποίηση πληθώρας πηγών πληροφοριών από την Κύπρο και το εξωτερικό. Θα σταθώ όμως σε δύο πρωτογενείς πηγές που κρίνω ότι είναι ιδιαίτερα σημαντικές: Το Εθνικό Αρχείο των ΗΠΑ και ανέκδοτο υλικό από την Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας, περιλαμβανομένων μαγνητοταινιών και σημειωμάτων από τηλεφωνικές υποκλοπές. Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού αυτού δημοσιεύεται για πρώτη φορά και οι πληροφορίες που περιέχονται δένουν καταπληκτικά με τα γεγονότα όπως είναι καταγραμμένα στην ιστοριογραφία του Κυπριακού, σχηματίζοντας, για πρώτη ίσως φορά, μια ξεκάθαρη εικόνα στο περίπλοκο παζλ της κυπριακής τραγωδίας, από τη γέννηση του Κυπριακού μέχρι την επικράτηση του πραξικοπήματος της 15ης Ιουλίου. Ένα δεύτερο βιβλίο, το οποίο κυκλοφορεί ταυτόχρονα αλλά αποτελεί αυτόνομη έκδοση, καλύπτει την περίοδο από την έναρξη της προεργασίας για την τουρκική εισβολή μέχρι την επιστροφή του Μακαρίου στην Κύπρο, τον Δεκέμβριο του 1974.

Μακάριος Δρουσιώτης
Νοέμβριος 2002

εισαγωγη

Το ελληνοτουρκικό παρακράτος και η Κύπρος (1947-1970)

ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ του 1947, μαινόταν στην Ελλάδα ο εμφύλιος πόλεμος ανάμεσα στις υποστηριζόμενες από τη Βρετανία κυβερνητικές δυνάμεις και τον ελεγχόμενο από το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ) Δημοκρατικό Στρατό. Η Βρετανία αντιμετώπιζε τότε πολύ σοβαρά οικονομικά προβλήματα και ο ρόλος της ως ηγέτιδας χώρας στην περιοχή των Βαλκανίων και της Μέσης Ανατολής ετίθετο εν αμφιβόλω. Προκειμένου να διατηρήσει την επιρροή της στην Ελλάδα και να φέρει σε πέρας τον πόλεμο κατά των κομμουνιστών, αποτάθηκε μαζί με την ελληνική κυβέρνηση στις ΗΠΑ και ζήτησε οικονομική βοήθεια. Η Αμερική, από τη δική της μεριά, άρπαξε την ευκαιρία για να διεισδύσει οικονομικά, πολιτικά και στρατιωτικά στην Ελλάδα - αλλά και στην Τουρκία, το καθεστώς της οποίας επίσης αδυνατούσε να συντηρεί η Βρετανία - και να αναλάβει η ίδια τον

έλεγχο στην περιοχή.

Στις 12 Μαρτίου 1947, ο πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών Χάρι Τρούμαν εξήγγειλε στο Κογκρέσο το δόγμα Τρούμαν, ένα πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα και την Τουρκία, ύψους 400 εκατομμυρίων δολαρίων. «Αρκεί μόνο μια ματιά στον χάρτη για να συνειδητοποιήσει κανείς ότι η σωτηρία και η ακεραιότητα του ελληνικού έθνους είναι σπουδαίας σημασίας στα πλαίσια μιας πολύ ευρύτερης κατάστασης. Αν η Ελλάδα περνούσε υπό τον έλεγχο μιας ένοπλης μειονότητας, οι επιδράσεις στη γείτονά της, Τουρκία, θα ήταν άμεσες και σοβαρές. Η σύγχυση και η αναταραχή θα μπορούσε να επεκταθεί σε ολόκληρη τη Μέση Ανατολή», [1] είπε ο πρόεδρος Τρούμαν στην ομιλία του στο Κογκρέσο, κηρύσσοντας με αυτό τον τρόπο την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου.

Στις 20 Ιουνίου, οι κυβερνήσεις ΗΠΑ και Ελλάδας υπόγραψαν πρωτόκολλο συνεργασίας που ρύθμιζε τον τρόπο καταβολής και αξιοποίησης της αμερικανικής βοήθειας, σύμφωνα με το οποίο τη γενική ευθύνη για τη διαχείρισή της είχε η Αμερικανική Αποστολή για Βοήθεια στην Ελλάδα (American Mission for Aid to Greece - AMAG). Πρώτος αρχηγός της AMAG ήταν ο Ντουάιτ Γκρίνογουολντ, ο οποίος έφτασε στην Ελλάδα στις 14 Ιουλίου και περιβλήθηκε με εξουσίες αντίστοιχες με αυτές που έχουν οι κυβερνήτες σε αποικία. Ενδεικτικό του ελέγχου που η AMAG ασκούσε στην ελληνική κυβέρνηση είναι το ακόλουθο απόσπασμα από μνημόνιό της με ημερομηνία 17 Νοεμβρίου 1947: «Έχουμε αποκτήσει αποτελεσματικό έλεγχο στον εθνικό προϋπολογισμό, τη φορολογία, την έκδοση συναλλάγματος, την πολιτική τιμών και μισθών, στον κρατικό οικονομικό προγραμματισμό, καθώς και στις εισαγωγές και εξαγωγές, στην εξαγωγή ξένου συναλλάγματος και στην καθοδήγηση της αναδιάρθρωσης του στρατού και στα κρατικά επιδόματα». [2]

Το σημαντικότερο μέρος της αμερικανικής βοήθειας προς την Ελλάδα αφορούσε την πλήρη αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων της χώρας. Ο ελληνικός στρατός απέκτησε βομβαρδιστικά, αεροδρόμια, σκάφη του ναυτικού και συστήματα επικοινωνίας. Κατασκευάστηκαν αποβάθρες, σιδηροδρομικές γραμμές, δρόμοι και γέφυρες. Οι μονάδες πεζικού έγιναν πιο ευκίνητες, με μεγαλύτερες ποσότητες πυρομαχικών. Μέχρι το τέλος του 1947, ο ελληνικός στρατός στηριζόταν αποκλειστικά στην αμερικανική βοήθεια, ακόμη και για τον ρουχισμό και το φαγητό του. [3]

Ο διοικητής της JUSMAPG Τζέιμς Βαν Φλιτ (αριστερά) και ο Θρασύβουλος Τσακαλώτος επιδεικνύουν τη σημαία του Δημοκρατικού Στρατού που έπεσε στα χέρια τους, στις κοινές επιχειρήσεις Αμερικανών και Ελλήνων στρατιωτικών.

Στα τέλη του χρόνου δημιουργήθηκε όμως και μια ξεχωριστή αμερικανική αποστολή, η Μεικτή Συμβουλευτική Ομάδα Στρατιωτικού Προγραμματισμού ΗΠΑ προς Ελλάδα (Joint U.S. Military Advisory and Planning Group, Greece - JUSMAPG), η οποία πήρε από τα χέρια των Ελλήνων στρατηγών την ευθύνη ανάπτυξης σχεδίων μάχης στον συνεχιζόμενο πόλεμο κατά των ανταρτών του Δημοκρατικού Στρατού.

Αξιοποιώντας όλη αυτή τη στρατιωτική δύναμη και καθοδηγούμενες από Αμερικανούς αξιωματικούς, οι κυβερνητικές δυνάμεις κέρδισαν τον πόλεμο με τον Δημοκρατικό Στρατό. Ο εμφύλιος έληξε το καλοκαίρι του 1949, αφήνοντας πίσω του 154.000 νεκρούς και τραυματίες. Δεκάδες χιλιάδες μέλη του Δημοκρατικού Στρατού αυτοεξορίστηκαν στην ανατολική Ευρώπη και τη Σοβιετική Ένωση. Όσοι παρέμειναν διώχθηκαν ανελέητα με εξορίες, φυλακίσεις, εκτοπισμούς σε ξερονήσια και βασανιστήρια, ενώ πολλοί εκτελέστηκαν.

Το δίκτυο Stay Behind

ΑΞΙΟΠΟΙΩΝΤΑΣ τις εμπειρίες που συναποκόμισαν από την επέμβασή τους στην Ελλάδα, οι ΗΠΑ δημιούργησαν στα τέλη της δεκαετίας του 1940, στην Ευρώπη, ένα δίκτυο ημιπαράνομων παραστρατιωτικών οργανώσεων, στο πλαίσιο ενός σχεδίου άμυνας έναντι του «κομμουνιστικού κινδύνου». Αποστολή των οργανώσεων αυτών ήταν να πολεμήσουν από τα μετόπισθεν τους κομμουνιστές, σε περίπτωση κατάληψης κάποιας χώρας από τη Σοβιετική Ένωση. Γι' αυτό, το δίκτυο των αντικομμουνιστικών οργανώσεων ονομάστηκε Stay Behind.

Η κάθε οργάνωση είχε διαφορετικό όνομα σε κάθε χώρα. Στην Ιταλία ονομαζόταν Gladio, στο Βέλγιο SDRA-8, στη Γαλλία Rose des Vets, στην Ολλανδία P-26, στην Ελλάδα Προβιά, στην Ελβετία Schwert, στη Βρετανία Secret British Network, στην Τουρκία Τμήμα Ειδικού Πολέμου. [4] Οι οργανώσεις συντονίζονταν από ένα όργανο που ονομαζόταν Σούπερ ΝΑΤΟ και είχε την έδρα του στο αρχηγείο της συμμαχίας, στις Βρυξέλλες. [5] Μέλη του δικτύου στρατολογήθηκαν κυρίως φασίστες και φανατικοί αντικομμουνιστές, με αποστολή να παρεμποδίσουν την άνοδο της Αριστεράς στην εξουσία οπουδήποτε στη Δυτική Ευρώπη και να επιβάλουν την επικυριαρχία των ΗΠΑ, χρησιμοποιώντας μεθόδους ψυχολογικού πολέμου και τρομοκρατίας.

Το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ είχε διατάξει όπως οι επιχειρήσεις ψυχολογικού πολέμου είναι σχεδιασμένες με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι «διαψεύσιμες» δηλαδή «να σχεδιάζονται και να εκτελούνται (με τρόπο) ώστε η οποιαδήποτε ευθύνη της κυβέρνησης των ΗΠΑ να μην είναι εμφανής σε μη εξουσιοδοτημένα άτομα και σε περίπτωση που αποκαλυφθεί, η κυβέρνηση των ΗΠΑ να μπορεί αποτελεσματικά να αρνηθεί την οποιαδήποτε ευθύνη». [6]

Την 1η Σεπτεμβρίου 1948 ιδρύθηκε το Γραφείο Συντονισμού Πολιτικής, μια συγκαλυμμένη υπηρεσία της CIA που ανέλαβε την ευθύνη των επιχειρήσεων ψυχολογικού πολέμου.*[7] Όπως έγραψε ο Μάρκους Ράσκιν, μέλος του προσωπικού του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας, στον γερουσιαστή Τζορτζ Μακ Γκόβερν, «είχαμε εμπλακεί σε δολοφονίες, σε απόπειρες δολοφονιών. Διεξήγαμε παραστρατιωτικές επιχειρήσεις με μισθοφορικές δυνάμεις σε ξένες χώρες χωρίς να το

** Η CIA (Central Intelligence Agency) ήταν η μετεξέλιξη της υπηρεσίας αντικατασκοπίας, γνωστής με το όνομα Γραφείο Στρατηγικών Υπηρεσιών (OSS). Δημιουργήθηκε το 1947 από τον Τρούμαν, για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες του Ψυχρού Πολέμου.*

γνωρίζει το Κογκρέσο μας, ο τύπος μας, ο αμερικανός λαός». [8] Σύμφωνα με τον Κρίστοφερ Σίμσον, έναν από τους πιο έγκυρους μελετητές της μεταπολεμικής πολιτικής των ΗΠΑ, «ο ρόλος των Ηνωμένων Πολιτειών στα παγκόσμια δρώμενα κατά τη διάρκεια της ζωής μας συχνά ήταν να αρπάζουν, να καταστρέφουν, να ανέχονται γενοκτονίες και να παρουσιάζονται πρόθυμες να θυσιάσουν αμέτρητους ανθρώπους». [9]

Τα μέλη των οργανώσεων του δικτύου Stay Behind εκπαιδεύονταν στη βάση ειδικών εγχειριδίων που έγραψαν Αμερικανοί ειδικοί στον ανταρτοπόλεμο. Ένα τέτοιο εγχειρίδιο, που χρησιμοποιήθηκε από την τουρκική οργάνωση, αναφέρει και τις εξής μεθόδους δράσης: «Δολοφονίες, βομβιστικές επιθέσεις, ένοπλες ληστείες, βασανισμοί, επιθέσεις, απαγωγές, απειλές, προβοκάτσιες, στρατιωτική εκπαίδευση, σύλληψη ομήρων, εμπρησμοί, σαμποτάζ, προπαγάνδα, παραπληροφόρηση και εκβιασμοί». [10]

Η ύπαρξη του δικτύου Stay Behind αποκαλύφθηκε για πρώτη φορά το 1976, σε έκθεση της Γερουσίας για τη CIA που ετοίμασε ο Φρανκ Τσερτς, [11] χωρίς όμως να αποκαλυφθούν ποτέ λεπτομέρειες για την έκταση της δράσης του. Μόλις το 1990, ταυτόχρονα με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, που σήμανε και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, αποκαλύφθηκε στην Ιταλία η ύπαρξη της οργάνωσης Γκλάντιο (ξίφος στα λατινικά). Όπως αποκαλύφθηκε, η Γκλάντιο συνεργαζόταν με τη Μαφία και τους νεοφασίστες, με σκοπό την αποτροπή των Ιταλών κομμουνιστών από του να πάρουν την εξουσία είτε με επανάσταση είτε με νόμιμες εκλογές. Ο πρωθυπουργός Τζούλιο Αντρεότι, σε κατάθεσή του ενώπιον μιας κοινοβουλευτικής επιτροπής, στις 2 Αυγούστου 1990, αναγνώρισε την ύπαρξη της οργάνωσης και παραδέχτηκε πως η Ιταλία χρησιμοποίησε «στρατηγική έντασης», ώστε να περιορίσει την επιρροή του κομμουνιστικού κόμματος. [12]

Η αποκάλυψη της ύπαρξης και της δράσης της ιταλικής Γκλάντιο ήταν ένας από τους λόγους της βαθιάς πολιτικής κρίσης που συγκλόνισε την Ιταλία στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Ακολούθησαν αποκαλύψεις για τις δραστηριότητες των αδελφών οργανώσεων σε άλλες χώρες της Ευρώπης. Παρόλο που η κάθε οργάνωση του δικτύου Stay Behind είχε το δικό της όνομα, επικράτησε να αναφέρονται όλες με το όνομα Γκλάντιο, επειδή η ιταλική οργάνωση ήταν η μόνη για την οποία αποκαλύφθηκαν τόσα πολλά στοιχεία. [13]

Η ελληνική Γκλάντιο

ΣΤΗΝ ΕΚΠΝΟΗ της δεκαετίας του 1940, οι Αμερικανοί επέβαλαν την πλήρη επικυριαρχία τους στην Ελλάδα, εκτοπίζοντας όλα τα ερείσματα που μέχρι το 1947 είχαν οι Βρετανοί στη χώρα. Στη Μεικτή Ομάδα Στρατιωτικής Βοήθειας ΗΠΑ προς Ελλάδα (Joint U.S. Military Aid Group, Greece - JUSMAG), που είχε διαδεχθεί την AMAG, υπηρετούσαν 5.000 άτομα, πολλά από τα οποία ήταν πράκτορες της CIA. [14] Ο τοπικός σταθμός της CIA στην Ελλάδα ιδρύθηκε το 1949 από τον Ελληνοαμερικανό αξιωματούχο της υπηρεσίας Τομ Καραμεσίνη, πρώην στέλεχος της OSS [15] και στεγάστηκε στο κτίριο του Μετοχικού Ταμείου Στρατού, μαζί με την Αμερικανική Στρατιωτική Αποστολή.

Μέρος των δραστηριοτήτων της CIA ήταν η οργάνωση, η καθοδήγηση και η χρηματοδότηση της τοπικής οργάνωσης του δικτύου Stay Behind που είχε το όνομα Προβιά.* Η οργάνωση Προβιά στηριζόταν στον Ιερό Δεσμό Ελλήνων Αξιωματικών (ΙΔΕΑ). Ο ΙΔΕΑ ιδρύθηκε με τη βοήθεια της OSS, αμέσως μετά την απελευθέρωση, με σκοπό να αποκαταστήσει τους αξιωματικούς που συνεργάζονταν με τους Γερμανούς στα Τάγματα Ασφαλείας κατά την κατοχή. Μεταξύ των στελεχών του ΙΔΕΑ ήταν και ο μετέπειτα δικτάτορας Γεώργιος Παπαδόπουλος, ο οποίος είχε υπηρετήσει στα Τάγματα Ασφαλείας στην Πάτρα. [16] Μετά την απελευθέρωση, τα μέλη των Ταγμάτων Ασφαλείας εντάχθηκαν στα Τάγματα Εθνικής Αμύνης (ΤΕΑ) που ιδρύθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση και χρησιμοποιήθηκαν εναντίον των κομμουνιστών κατά τη διάρκεια του εμφυλίου. Πρωταγωνιστικό ρόλο στην ίδρυση των ΤΕΑ διαδραμάτισε ο ΙΔΕΑ [17] καθώς και η οργάνωση «Χ» που είχε για αρχηγό τον Κύπριο αντισυνταγματάρχη Γεώργιο Γρίβα.** Ήταν εκείνη την εποχή που ο ΙΔΕΑτης Γεώργιος Παπαδόπουλος γνωρίστηκε με τον Γρίβα. [19]

Σύμφωνα με τον Κρίστοφερ Σίμσον, απόρρητα έγγραφα του Πενταγώνου, που τώρα βρίσκονται στο Εθνικό Αρχείο των ΗΠΑ, αποκαλύπτουν ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες διέθεσαν εκατομμύρια δολάρια στον ΙΔΕΑ, με σκοπό τη δημιουργία ενός μυστικού εφεδρικού στρατού, αποτελούμενου από επίλεκτους αξιωματικούς, αστυνομικούς και αντικομμουνιστές πολιτοφύλακες. Γι' αυτό στάλθηκαν στην

** Σε ορισμένες πηγές αναφέρεται και ως Κόκκινη Προβιά.*

*** Η «Χ» ήταν μια φιλοβασιλική οργάνωση, που ιδρύθηκε το 1943 με τη βοήθεια των Βρετανών, οι οποίοι υπηρετούσαν στη Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή, για να αποτελέσει, μαζί με άλλες οργανώσεις, το αντίβαρο στον ελεγχόμενο από το ΚΚΕ, ΕΑΜ/ΕΛΑΣ.* [18]

Αριστερά, ο αρχηγός της AMAG Ντουάιτ Γκρίνσγουολντ και δεξιά ο διοικητής της JUSMAPG Τζέιμς Βαν Φλιτ. Στη μέση ο Χένρι Γκρέιντι της AMAG.

Ελλάδα χρήματα, όπλα και εφόδια, αρκετά για τον εξοπλισμό μιας μάχιμης δύναμης 15.000 αντρών. [20]

Όπως έγραψε τον Νοέμβριο του 1990 το γερμανικό περιοδικό «Σπίγκελ», στην Ελλάδα υπήρχαν πάνω από 800 κρύπτες με όπλα, ασυρμάτους και άλλο εξοπλισμό σε σπηλιές, σε υπόγεια δημόσιων κτιρίων, σε καλυμμένα πηγάδια, ακόμα και σε κρύπτες κάτω από ελληνικές ορθόδοξες εκκλησίες στην επαρχία. Το «Σπίγκελ» αναφέρει ότι ένας από τους αξιωματικούς των μυστικών υπηρεσιών που γνώριζαν τους ανθρώπους που υπηρετούσαν στον μυστικό στρατό του ΙΔΕΑ και τα καθήκοντά τους ήταν ο συνταγματάρχης Γεώργιος Παπαδόπουλος.

Ο στρατός του ΙΔΕΑ ήταν ενταγμένος στην οργάνωση Προβιά του δικτύου Stay Behind. Το 1955 υπογράφτηκε συμφωνία για συνεργασία του δικτύου με τους Λόχους Ορεινών Καταδρομών (ΛΟΚ). Η CIA, σε συνεργασία με τη Διοίκηση Ειδικών Δυνάμεων του Πενταγώνου, είχε αναλάβει την εκπαίδευση των αξιωματικών των ΛΟΚ και τους παρείχε σκηνές, ειδικά φορτηγά και πολεμικό εξοπλισμό. [21] Οι ΛΟΚ είχαν αποστολή να συμμετέχουν σε επιχειρήσεις ανορθόδοξου

πολέμου στα βουνά της Ελλάδας, σε περίπτωση σοβιετικής εισβολής και κατοχής, μαζί με τα Τάγματα Εθνικής Αμύνης.

Η οργάνωση Προβιά χρεώνεται την ευθύνη για τις πλείστες δραστηριότητες του ελληνικού παρακράτους κατά τις δεκαετίες του '50 και του '60, που είχαν ως αποκορύφωμα τα πραξικοπήματα της 21ης Απριλίου 1967 στην Ελλάδα και της 15ης Ιουλίου 1974 στην Κύπρο.

Η τουρκική Γκλάντιο

ΑΚΡΙΒΩΣ όπως και στην περίπτωση της Ελλάδας, έτσι και στην Τουρκία οι ΗΠΑ χρησιμοποίησαν την αμερικανική οικονομική βοήθεια για τη δημιουργία υποδομής με στόχο τον έλεγχο των πολιτικών εξελίξεων στη χώρα. Με την ίδια νομοθεσία που δημιουργήθηκε η Αμερικανική Αποστολή για Βοήθεια στην Ελλάδα το 1947 δημιουργήθηκε και η Αμερικανική Αποστολή για Βοήθεια προς την Τουρκία (American Mission for Aid to Turkey - AMAT). Στα τέλη του 1949, δημιουργήθηκε η Μεικτή Αμερικανική Στρατιωτική Αποστολή για Βοήθεια στην Τουρκία (Joint American Military Mission for Aid to Turkey - JAMMAT), μέσω της οποίας οργανώθηκαν οι ένοπλες δυνάμεις, η αστυνομία και οι μυστικές υπηρεσίες της χώρας. Μέχρι τα τέλη του 1950 η Τουρκία δέχτηκε 200 εκατομμύρια δολάρια οικονομική βοήθεια, ενώ 1200 Αμερικανοί στρατιωτικοί σύμβουλοι έφτασαν στη χώρα. Από το 1950 μέχρι το 1979 δόθηκε επισήμως από τις ΗΠΑ στην Τουρκία στρατιωτική βοήθεια ύψους 5,8 δισεκατομμυρίων δολαρίων. [22]

Η Τουρκία εντάχθηκε ταυτόχρονα με την Ελλάδα στο ΝΑΤΟ, στις 4 Απριλίου 1952. Τον ίδιο χρόνο ιδρύθηκε η τοπική οργάνωση του δικτύου Stay Behind. Το όνομα της οργάνωσης ήταν Συμβούλιο Εποπτείας Επιστράτευσης (Saferberlik Taktik Kurulu - STK). Το 1965, το STK μετονομάστηκε σε Τμήμα Ειδικού Πολέμου (Ozel Harp Dairesi). Οργανώθηκε και χρηματοδοτήθηκε από τη CIA και είχε τη διοίκησή του στο ίδιο κτίριο με αυτό της JAMMAT. [23]

Όπως σε όλη την Ευρώπη, έτσι και στην Τουρκία, η ύπαρξη της οργάνωσης κρατήθηκε μυστική από την πολιτική ηγεσία της χώρας. Μέχρι το 1990, η Τουρκία αρνείτο κατηγορηματικά ότι υπήρχε στη χώρα οργάνωση αντίστοιχη με την ιταλική Γκλάντιο. Όταν ο πρώην αρχηγός της CIA Ουίλιαμ Κόλμπι αποκάλυψε την ύπαρξή της, οι αρχές το παραδέχτηκαν. Στις 3 Δεκεμβρίου 1990, ο στρατηγός Ντογκάν Μπεγιάζ, πρόεδρος του τμήματος επιχειρήσεων του Γενικού Επιτε-

λείου, και ο στρατηγός Κεμάλ Γιλμάζ, διοικητής των Ειδικών Δυνάμεων, αποκάλυψαν ότι το όνομα του ειδικού τμήματος του δικτύου Stay Behind στην Τουρκία ονομαζόταν Τμήμα Ειδικού Πολέμου και ότι αποστολή του ήταν «να οργανώσει την αντίσταση σε περίπτωση κομμουνιστικής κατοχής». [24]

Ο Μπουλέντ Ετζεβίτ, σε συνέντευξη που έδωσε στην ερευνήτρια Λούσι Κομισάρ, παραδέχτηκε ότι έμαθε για την ύπαρξη του Τμήματος Ειδικού Πολέμου το 1974. Τότε ήταν πρωθυπουργός και του υποβλήθηκε αίτημα από τον αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Σεμίχ Σαντκάρ να χρηματοδοτήσει την ανέγερση νέων κτιρίων για τις ανάγκες της οργάνωσης από τα μυστικά κονδύλια της πρωθυπουργίας. Ο Σαντκάρ του είπε ότι από την ίδρυσή του το Τμήμα Ειδικού Πολέμου χρηματοδοτείτο από τις ΗΠΑ, αλλά οι Αμερικανοί είχαν αποφασίσει να αποσυρθούν. Από άλλη στρατιωτική πηγή, ο Ετζεβίτ πληροφορήθηκε ότι μέλη της οργάνωσης ήταν διά βίου «εθελοντές πατριώτες», των οποίων τα ονόματα κρατούνταν μυστικά. [25]

Οι «εθελοντές πατριώτες» δεν ήταν άλλοι από τους Γκρίζους Λύκους, μια παραστρατιωτική οργάνωση που ιδρύθηκε τη δεκαετία του 1960 και αποτέλεσε την ένοπλη πτέρυγα του Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης. Το κόμμα αυτό ιδρύθηκε από τον κυπριακής καταγωγής συνταγματάρχη Αλπασλάν Τουρκές, ο οποίος κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ήταν ηγέτης του παντουρκικού κινήματος και υποστήριζε τον Χίτλερ, με αντάλλαγμα οικονομική βοήθεια από το Βερολίνο. Οι παντουρκιστές έτρεφαν την ελπίδα πως μια νίκη των ναζί θα επέτρεπε στην Τουρκία να προσαρτήσει τις περιοχές της Σοβιετικής Ένωσης που είχαν τουρκογενή πληθυσμό. [26]

Αντιγράφοντας τις πρακτικές των ναζί, η CIA χρησιμοποιούσε τις παντουρκικές οργανώσεις, για να υποδαυλίζει τα αντισοβιετικά αισθήματα των μουσουλμανικών μειονοτήτων στο εσωτερικό της Σοβιετικής Ένωσης. Παρά το γεγονός ότι οι παντουρκιστές ήταν το ίδιο αντιδυτικοί όσο και αντισοβιετικοί, η στρατηγική αυτή της CIA ενδυνάμωσε τις σχέσεις των αμερικανικών υπηρεσιών με τους Τούρκους υπερεθνικιστές. [27]

Οι Γκρίζοι Λύκοι θεωρούνται υπεύθυνοι για βομβιστικές επιθέσεις και δολοφονίες εκατοντάδων πολιτών στην Τουρκία, περιλαμβανομένων δημοσίων υπαλλήλων, δημοσιογράφων, φοιτητών, αριστερών συνδικαλιστών και Κούρδων. [28] Διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο σε τρία πραξικοπήματα στην Τουρκία, στις 27 Μαΐου 1967, στις

12 Μαρτίου 1971 και στις 12 Σεπτεμβρίου 1980.
Μετά το 1974, η τουρκική Γκλάντιο δημιούργησε βάση στην κατεχόμενη Κύπρο. Η οργάνωση ξέπλενε χρήματα που έπαιρνε για τις δραστηριότητές της, σε τράπεζες και καζίνα των κατεχομένων. Ένας δημοσιογράφος που προσπάθησε να διερευνήσει τη δράση της τουρκικής Γκλάντιο στην κατεχόμενη Κύπρο, ο Κουτλού Ανταλί, δολοφονήθηκε από τους Γκρίζους Λύκους.*[29]

Κύπρος και Ψυχρός Πόλεμος

ΤΟ 1947, όταν η Βρετανία καλούσε τις Ηνωμένες Πολιτείες να συνδράμουν οικονομικά για να κρατηθεί στην Ελλάδα και την Τουρκία, δεν ήταν διατεθειμένη να εκχωρήσει εν λευκώ την επικυριαρχία της στην ανερχόμενη υπερδύναμη. Πρόθεση των Βρετανών ήταν να εξασφαλίσουν τη βοήθεια από τις ΗΠΑ χωρίς να χάσουν την επιρροή

** Η σχέση του Τμήματος Ειδικού Πολέμου με το τουρκικό παρακράτος και τους Γκρίζους Λύκους αποκαλύφθηκε με αφορμή ένα αυτοκινητικό δυστύχημα που έγινε στις 3 Μαΐου 1996 στην τουρκική πολίχνη Σουσουρλούκ, 100 μίλια από την Κωνσταντινούπολη, στο οποίο σκοτώθηκε ο ανώτερος διοικητής της αστυνομίας Χουσεΐν Κοτζατάκ και ο Αμπντουλάχ Τσατλί, καταζητούμενος για δολοφονίες και διακίνηση ηρωίνης. Ο Τσατλί είχε φυλακιστεί στη Γαλλία και την Ελβετία για διακίνηση ναρκωτικών στα μέσα του 1980, αλλά απέδρασε το 1990 και διέφυγε στην Τουρκία, όπου ανέλαβε αντικουρδική δράση για λογαριασμό του τουρκικού κράτους.*

Ύστερα από το δυστύχημα, αποκαλύφθηκε ότι ο Τσατλί ήταν υπό την προστασία του υπουργού Εσωτερικών Μεχμέτ Αγκάρ, ο οποίος υποχρεώθηκε σε παραίτηση. Είχε δεσμούς με τη μυστική αστυνομία, που τον προστάτευε και τον προμήθευε με διπλωματικά διαβατήρια και άλλα έγγραφα, τα οποία χρησιμοποιούσε στις δραστηριότητές του ως λαθρέμπορος ηρωίνης ή για την οργάνωση εγκληματικών ενεργειών εις βάρος Τούρκων αντιφρονούντων.

Ένας από τους συνεργάτες του Τσατλί, ο Μεχμέτ Αλί Αγκά, καταδικάστηκε σε φυλάκιση για τον φόνο του δημοσιογράφου Αμπντί Ιπεκτσί, την 1η Φεβρουαρίου 1979. Απέδρασε από τις φυλακές με τη βοήθεια του Τσατλί, ο οποίος τον εφοδίασε με πλαστές ταυτότητες και ταξιδιωτικά έγγραφα. Στις 13 Μαΐου 1981, ο Αγκά πυροβόλησε και παρολίγον να δολοφονήσει τον Πάπα, στην Πλατεία του Αγίου Πέτρου, στο Βατικανό. [30]

Η CIA έστησε ολόκληρο προπαγανδιστικό μηχανισμό και τροφοδοτούσε συνεχώς την κοινή γνώμη με παραποιημένα στοιχεία, ότι ο Αγκά ήταν μυστικός πράκτορας της Σοβιετικής Ένωσης και της Βουλγαρίας, που τον εκπαίδευσαν για να δολοφονήσει τον Πάπα. [31] *Στις 24 Μαΐου 2002, η προεδρία της Βουλγαρίας ανακοίνωσε ότι ο Πάπας Ιωάννης Παύλος Β, σε συνομιλία που είχε με τον πρόεδρο Παρβάνοφ, δήλωσε πως ποτέ δεν είχε πιστέψει στη βουλγαρική ανάμειξη. Με την ανακοίνωση αυτή, που εκτιμάται ότι έγινε σε συνεννόηση με τον Πάπα, αποκαταστάθηκε η Βουλγαρία για την άδικη κατηγορία.* [32] *Όπως γράφει η Λούσι Κομισάρ, η απόπειρα κατά της ζωής του Πάπα πιθανόν να ήταν αποτέλεσμα συνεργασίας της ιταλικής Γκλάντιο και των Γκρίζων Λύκων, για τη δημιουργία έντασης με στόχο την αποτροπή της ανόδου της Αριστεράς στην εξουσία.* [33]

τους στις δύο χώρες. Ωστόσο, πολύ σύντομα οι Ηνωμένες Πολιτείες εκτόπισαν τη Βρετανία και ύστερα από την επιτυχή επέμβασή τους στην Ελλάδα και την Τουρκία, επέβαλαν την επιρροή τους σε ολόκληρη την Ευρώπη, μέσω του Σχεδίου Μάρσαλ.*
Η Βρετανία ωστόσο, εξακολουθούσε να έχει υπό την επιρροή της ολόκληρη σχεδόν τη Μέση Ανατολή και πάλευε να διατηρήσει τον ρυθμιστικό της ρόλο στην περιοχή. Η Κύπρος, ως αποικία των Βρετανών, αποτελούσε ένα ισχυρό προπύργιό τους στην ανατολική Μεσόγειο. Ο πληθυσμός του νησιού ήταν περίπου μισό εκατομμύριο, εκ των οποίων το 80% Έλληνες και το 18% Τούρκοι. Οι περισσότεροι ήταν αγρότες και εργάτες στα μεταλλεία, τα οποία εκμεταλλεύονταν ξένες εταιρείες. Η μόνη οργανωμένη πολιτική δύναμη ήταν το κομμουνιστικό κόμμα ΑΚΕΛ, που είχε υπό τον έλεγχό του τα εργατικά συνδικάτα και εξέφραζε περίπου τον μισό πληθυσμό, Έλληνες και Τούρκους.
Στην προσπάθειά της να περιορίσει τον «κομμουνιστικό κίνδυνο», η βρετανική αποικιοκρατική κυβέρνηση βοήθησε - στα τέλη της δεκαετίας του '40 - στην ανασυγκρότηση της Εκκλησίας και την ενίσχυση των εργατικών συνδικάτων της Δεξιάς. [34] Όμως, όταν στην αυγή της δεκαετίας του 1950, η Εκκλησία εξήγγειλε αγώνα για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, άρχισε να αποτελεί πρόβλημα για τη Βρετανία. Ήταν τότε που η Δεξιά στην Κύπρο απέκτησε ένα χαρισματικό πολιτικό και θρησκευτικό ηγέτη, τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο Γ΄. Ο Μακάριος έθεσε σκοπό της ζωής του την αυτοδιάθεση της Κύπρου και ανέλαβε διεθνή εκστρατεία για την προώθηση του αιτήματος της ένωσης, που αποτελούσε προαιώνιο πόθο της πλειονότητας των Κυπρίων.
Αγνοώντας τους αδυσώπητους κανόνες της διεθνούς πολιτικής και ανυποψίαστος για τους ανταγωνισμούς του Ψυχρού Πολέμου, ο Μακάριος πίστευε πως η ένωση ήταν δυνατό να προωθηθεί μέσω των Ηνωμένων Εθνών και πίεζε την Ελλάδα να εγείρει το αίτημα της Κύπρου στον διεθνή οργανισμό. Η Ελλάδα, που προσπαθούσε τότε να ενταχθεί στο ΝΑΤΟ, δεν ήταν πρόθυμη να συγκρουστεί με τη Βρετανία για την Κύπρο. Ο Μακάριος, αξιοποιώντας τη μεγάλη απήχηση που είχε το αίτημα της ένωσης στον ελληνικό λαό και έχοντας ως θερμό υποστηρικτή τον αρχιεπίσκοπο Αθηνών Σπυρίδωνα, πίεζε την ελ-

** Το σχέδιο Μάρσαλ, που πήρε το όνομά του από τον εμπνευστή του, υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ, ήταν ένα τεράστιο πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας για την ανοικοδόμηση της Ευρώπης.*

Μάρτιος 1951. Ο Μακάριος απευθύνει από το ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετανία στην Αθήνα χαιρετισμό προς τους φοιτητές οι οποίοι οργάνωσαν συλλαλητήριο υπέρ της ένωσης.

λληνική κυβέρνηση, με διαδηλώσεις, συγκεντρώσεις και άλλες κινητοποιήσεις πολιτών.

Το ένοπλο κίνημα

ΣΕ ΑΝΤΙΘΕΣΗ με τη Βρετανία, το αίτημα των Κυπρίων για ένωση γινόταν δεκτό με συμπάθεια από τις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου υποστήριζαν την υπόθεση της αυτοδιάθεσης των βρετανικών αποικιών, για να προωθήσουν τα δικά τους συμφέροντα.

Εν μέσω του αμερικανοβρετανικού ανταγωνισμού για επικράτηση στη Μέση Ανατολή, λήφθηκε η απόφαση για την οργάνωση ένοπλου ενωτικού κινήματος στην Κύπρο. Πρωταγωνιστικό ρόλο στην υλοποίηση του στόχου αυτού διαδραμάτισαν δύο Κύπριοι εξόριστοι στην Ελλάδα, οι αδελφοί Σάββας και Σωκράτης Λοϊζίδης, οι οποίοι είχαν στενούς δεσμούς με την εθναρχία* και γνωριμίες στο ελληνικό καθεστώς. Οι αδελφοί Λοϊζίδη έφεραν τον Μακάριο σε επαφή με τον πρώην υπουργό Στρατιωτικών, την περίοδο του εμφυλίου, Γεώργιο Στράτο, ο οποίος με τη σειρά του εισηγήθηκε τον πρώην αρχηγό της «Χ», Γεώργιο Γρίβα, ως στρατιωτικό αρχηγό του κινήματος. [35]

Οι εξ Ελλάδος πρωταγωνιστές της πρωτοβουλίας για ένοπλο κίνημα στην Κύπρο, που οδήγησε στην ίδρυση της Εθνικής Οργάνωσης Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ), προέρχονταν από τον χώρο της εθνικιστικής Δεξιάς και της Εκκλησίας και είχαν συνεργαστεί αρχικά με τους Βρετανούς και αργότερα με τους Αμερικανούς στον πόλεμο κατά των κομμουνιστών. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν στελέχη ή εξαρτώμενοι του ελληνικού παρακράτους:

- Γεώργιος Στράτος, υπουργός Στρατιωτικών (από τον Ιανουάριο μέχρι τον Νοέμβριο του 1948) σε μια εποχή που ο στρατός στην Ελλάδα ελεγχόταν πλήρως από την JUSMAG.
- Νικόλαος Παπαδόπουλος (Παππούς), «με νωπάς δάφνας εθνικής νίκης του κατά των αριστερών ανταρτών», κατά τον Σάββα Λοϊζίδη. [36]
- Δημήτριος Βεζανής, σύντροφος του Γρίβα στη «Χ», με αρμοδιότητα στην αντικατασκοπία. [37]
- Γεράσιμος Κονιδάρης, στέλεχος της «Χ».
- Ηλίας Αλεξόπουλος, απόστρατος συνταγματάρχης του τομέα πληροφοριών της «Χ».
- Αντώνης Αυγίκος, δικηγόρος, ακροδεξιός, φίλος του Γεωργίου Στράτου.
- Ζαφείρης Βάλβης, πολιτικός σύμβουλος του Γρίβα στην οργάνωση «Χ».
- Μιχάλης και Κωνσταντίνος Ευσταθόπουλος, αρμόδιοι για την ιδεολογική καθοδήγηση της «Χ». Από το 1943 είχαν επαφές με τη Force 133, ειδική υπηρεσία πληροφοριών της Αγγλίας. [38]
- Γεώργιος Γαζουλέας, Χίτης.
- Κοσμάς Μαστροκόλιας, από τους πιο έμπιστους συνεργάτες του Γρίβα στη «Χ». Είκοσι χρόνια αργότερα πρωτοστάτησε στην ίδρυση της ΕΟΚΑ Β.

Έχοντας υπόψη τον βαθμό εξάρτησης που είχε η ελληνική κυβέρνηση, ο στρατός και ο ΙΔΕΑ από την αμερικανική στρατιωτική αποστολή και τις μυστικές υπηρεσίες των ΗΠΑ* εύλογα μπορεί να υποθέσει κανείς πως οι Αμερικανοί γνώριζαν για την ίδρυση της ΕΟΚΑ. Όπως αναφέρει ο Σωκράτης Λοϊζίδης για την προπαρασκευή της ΕΟΚΑ, οι πρωτεργάτες της οργάνωσης βρίσκονταν σε επαφή με το ελ-

* *Ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου λεγόταν και εθνάρχης και η Εκκλησία εθναρχία.*

* *Τη δεκαετία του 1950, οι Αμερικανοί, μέσω της JUSMAG, ασκούσαν πλήρη πολιτικό έλεγχο στην ελληνική κυβέρνηση. Με την απειλή της διακοπής της αμερικανικής βοήθειας, ο αρχηγός της αμερικανικής αποστολής ανέβαζε και κατέβαζε κυβερνήσεις, διόριζε και απέλυε υπουργούς και καθόριζε την ελληνική πολιτική σε όλο το φάσμα των κυβερνητικών δραστηριοτήτων. Σε κάθε σημαντικό κυβερνητικό έγγραφο, δίπλα από την υπογραφή του πρωθυπουργού ή του υπουργού Συντονισμού, έπρεπε να υπάρχει και η υπογραφή του αρχηγού της αμερικανικής αποστολής.*

Στις αρχές της δεκαετίας του '50, η Βρετανία οργανώνει επισκέψεις τουρκικών πολεμικών αεροσκαφών στην Κύπρο, στο πλαίσιο της πολιτικής της για δημιουργία τουρκικής εθνικής συνείδησης στους Τουρκοκυπρίους.

ληνικό καθεστώς στο ψηλότερο δυνατό επίπεδο. «Διαρκούσης της προπαρασκευής του αγώνος εδώ, στην Αθήνα ήλθαμε σε επαφή με την Ελληνική Κυβέρνηση. Και με τον Βασιλέα. Σε άμεσον επαφή με τον Βασιλέα, δεν γνωρίζω αν ήρθε ο Γρίβας, αλλά πάντως ενημερούτο ο Βασιλέας μέσω του τότε Αρχιμανδρίτου Κοτσώνη και μετέπειτα Αρχιεπισκόπου». [39] Σύμφωνα με τον Γρίβα, ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού στρατηγός Γ. Κοσμάς τον είχε καλέσει στο γραφείο του στις 27 Ιανουαρίου 1951 και «μοι ανεκοίνωσε, ότι ασπάζεται εξ ολοκλήρου την γνώμην μου διά μίαν δυναμικήν λύσιν του Κυπριακού και ότι θα μοι παρείχε αμέριστον την συμπαράστασίν του». [40] Την οργάνωση κινήματος στην Κύπρο υποστήριζε με θέρμη και ο συνδεδεμένος με τον ΙΔΕΑ αρχιεπίσκοπος Αθηνών Σπυρίδων.*

«Η Κύπρος είναι τουρκική»

ΩΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ των πιέσεων των Κυπρίων για ένωση, ο πρωθυπουργός της Ελλάδας Αλέξανδρος Παπάγος ανακοίνωσε τον Μάρτιο του 1954 την πρόθεση της Ελλάδας να προσφύγει στα Ηνωμένη Έθνη και να ζητήσει την αυτοδιάθεση της Κύπρου. Αντιδρώντας στις ελληνικές επιδιώξεις, η Βρετανία συνέπηξε συμμαχία με την Τουρκία,

** Όταν ο ΙΔΕΑ έκανε, το 1951, την πρώτη απόπειρα πραξικοπήματος, ο Σπυρίδωνας κατονομάστηκε στις ανακρίσεις που ακολούθησαν ως αρχηγός του κινήματος. Προοριζόταν, μάλιστα, να γίνει αντιβασιλέας.* [41]

αναδεικνύοντας τη χώρα αυτή ως άμεσα ενδιαφερόμενο μέρος στο Κυπριακό. Στις 28 Απριλίου, ο υφυπουργός Αποικιών Χένρι Χόπκινσον παρουσίασε στο αγγλικό υπουργικό συμβούλιο ένα σχέδιο αγγλο-ελληνο-τουρκικής συγκυριαρχίας στην Κύπρο, το οποίο προέβλεπε αυτοκυβέρνηση και δικαίωμα χρήσης των λιμανιών και των αεροδρομίων του νησιού από την Ελλάδα και την Τουρκία. [42]

Η αναγνώριση εκ μέρους της Βρετανίας τουρκικών δικαιωμάτων στην Κύπρο συνέπεσε χρονικά με την ανασύνταξη του παντουρκικού κινήματος, το οποίο έθεσε ως στόχο την έναρξη αγώνα για την ανάκτηση του νησιού - που υπήρξε τμήμα της οθωμανικής αυτοκρατορίας - από την Τουρκία. Στις 21 Απριλίου 1954 ιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη το παντουρκικό σωματείο «Η Κύπρος είναι τουρκική». Η ίδρυση του σωματείου προέκυψε κατά τη διάρκεια μιας συγκέντρωσης που οργάνωσε η Τουρκική Εθνική Φοιτητική Ομοσπονδία (ΤΕΦΟ) για συζήτηση του Κυπριακού, στην οποία πήραν μέρος οι ιδιοκτήτες και οι εκδότες των μεγάλων τουρκικών εφημερίδων. Πρόεδρος του σωματείου ήταν ο εκδότης της εφημερίδας «Χουριέτ», Χικμέτ Μπιλ, και γενικός γραμματέας ο Καμίλ Ονάν, υπολοχαγός πεζικού, ο οποίος αποστρατεύτηκε και εργαζόταν ως δημοσιογράφος. Ο Ονάν ήταν από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 στρατευμένος στην Εθνική Υπηρεσία Πληροφοριών (ΜΙΤ) της Τουρκίας. [43]

Το σωματείο «Η Κύπρος είναι τουρκική» είχε την προσωπική υποστήριξη του πρωθυπουργού της Τουρκίας Αντνάν Μεντερές και του αρχηγού της αντιπολίτευσης Ισμέτ Ινονού. Κύρια του δύναμη ήταν η πρόσβαση στις εφημερίδες μεγάλης κυκλοφορίας της Τουρκίας. Τέσσερα από τα επτά μέλη της κεντρικής εκτελεστικής επιτροπής ήταν εκδότες ή δημοσιογράφοι. Ο τύπος υποστήριζε τη θέση των παντουρκιστών πως αν η Αγγλία αποφάσιζε να φύγει από την Κύπρο, το νησί έπρεπε να επιστραφεί στην Τουρκία. Με έντονη ανθελληνική προπαγάνδα, με άρθρα εναντίον της Ελλάδας, του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και του αρχιεπισκόπου Μακαρίου, ο τύπος ξεσήκωσε την τουρκική κοινή γνώμη και τη διατηρούσε σε συνεχή κατάσταση εθνικιστικής έξαρσης. [44]

Με τη βοήθεια των εφημερίδων, οι παντουρκιστές πέρασαν το μήνυμα ότι το ενωτικό κίνημα στην Κύπρο ήταν μια κομμουνιστική συνωμοσία. Υποστήριζαν πως με την ανάκτηση της Κύπρου, όχι μόνο θα έπαιρνε η Τουρκία αυτό που της ανήκε, αλλά θα προσφερόταν και μεγάλη υπηρεσία στον ελεύθερο κόσμο.

Η διεθνοποίηση

ΣΤΙΣ 28 ΙΟΥΛΙΟΥ 1954, ο υπουργός Αποικιών της Βρετανίας Χόπκινσον, μιλώντας στη Βουλή των Κοινοτήτων, έκανε σαφή την απόλυτη άρνηση της Αγγλίας να συζητήσει θέμα αυτοδιάθεσης του λαού της Κύπρου: «Υπάρχουν κάποιες περιοχές στην Κοινοπολιτεία, οι οποίες, λόγω των ειδικών συνθηκών που τις περιβάλλουν, δεν θα μπορούν ουδέποτε να ελπίζουν σε πλήρη ανεξαρτησία». [45]

Η θέση αυτή της Βρετανίας συγκρουόταν με τη διακηρυγμένη πολιτική των ΗΠΑ υπέρ της κατάργησης των αποικιών και της αυτοδιάθεσης των λαών. Μιλώντας κατά τη δέκατη επέτειο από την ίδρυση των Ηνωμένων Εθνών, ο Αμερικανός πρόεδρος Αϊζενχάουερ κάλεσε όλα τα κράτη μέλη να επαναβεβαιώσουν τη δέσμευσή τους στις αρχές του οργανισμού: «Κάθε λαός έχει το αναφαίρετο δικαίωμα να επιλέγει ελεύθερα τους ηγέτες του», είπε. Ο ομιλία του Αϊζενχάουερ προκάλεσε την ανησυχία του αντιπροσώπου της Βρετανίας στα Ηνωμένα Έθνη σερ Πίρσον Ντίξον, ο οποίος προειδοποίησε την κυβέρνησή του ότι οι ΗΠΑ θα υποστήριζαν την ελληνική προσφυγή στον ΟΗΕ. [46]

Παρά τους φόβους του Βρετανού διπλωμάτη, οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν επιθυμούσαν διεθνοποίηση του ζητήματος και ήταν ενάντια στη συζήτηση του Κυπριακού στον ΟΗΕ. Στις 28 Ιουνίου, ο υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ Φάστερ Ντάλες είχε στείλει προσωπικό μήνυμα στον στρατάρχη Παπάγο, λέγοντάς του πως «θεωρούσε άκαιρη μια δημόσια συζήτηση στον Ο.Η.Ε. για το Κυπριακό». [47] Οι ΗΠΑ ευνοούσαν διμερείς διαπραγματεύσεις και υπόσχονταν ότι θα ασκούσαν την επιρροή τους στη Βρετανία, για να δεχθεί να συζητήσει το μέλλον της Κύπρου. Όμως η ελληνική κυβέρνηση, που είχε δεσμευτεί δημοσίως υπέρ της προσφυγής στον ΟΗΕ, δεν μπορούσε πλέον να υπαναχωρήσει. Στις 22 Αυγούστου, ο Έλληνας μόνιμος αντιπρόσωπος στα Ηνωμένα Έθνη Χριστιανός Ξανθόπουλος-Παλαμάς κατέθεσε στη γραμματεία του οργανισμού την πρώτη ελληνική προσφυγή.

Η αποδοχή ή μη του ελληνικού αιτήματος για εγγραφή του Κυπριακού θα κρινόταν από τη Γενική Συνέλευση, που θα άρχιζε τις εργασίες της στις 19 Σεπτεμβρίου. Ο Μακάριος πήγε στη Νέα Υόρκη για να υποστηρίξει το αίτημα της Ελλάδας και ασκούσε την επιρροή του στην ελληνική αντιπροσωπεία, να μην υπαναχωρήσει μπροστά

στις πιέσεις της Βρετανίας.

Στη Νέα Υόρκη πήγε - κατόπιν ενθάρρυνσης από την αποικιακή διοίκηση της Κύπρου - και μια αντιπροσωπεία της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Καθοδόν προς τη Νέα Υόρκη η αντιπροσωπεία, που είχε επικεφαλής τον Φαΐζ Καϊμάκ, πρόεδρο της Ομοσπονδίας Τουρκοκυπριακών Οργανώσεων, πέρασε από την Άγκυρα και το Λονδίνο. Στην Τουρκία, συναντήθηκαν με τον πρωθυπουργό Μεντερές, ο οποίος τους πληροφόρησε ότι είχε γραπτές διαβεβαιώσεις από την Αμερική ότι δεν μπορούσε να γίνει η ένωση, ενώ ο πρόεδρος Τζελάλ Μπαγιάρ τους παρότρυνε: «Ζητήστε την παραμονή των Άγγλων στο νησί. Στηρίξτε τους Άγγλους αλλιώς θα πέσουν!» [48] Η παρότρυνση αυτή ήταν μια μεγάλη έκπληξη για την τουρκοκυπριακή αντιπροσωπεία. Μέχρι τη στιγμή εκείνη, η θέση που υποστήριζαν ήταν η επιστροφή της Κύπρου στην Τουρκία.

Από την Άγκυρα, η αντιπροσωπεία πήγε στο Λονδίνο και στις 17 Σεπτεμβρίου συναντήθηκε με τον υφυπουργό Αποικιακών Θεμάτων Χένρι Χόπκινσον. Όπως γράφει ο Καϊμάκ, στις συνομιλίες «τονίσαμε ότι είμαστε ενάντια στην Ένωση και ότι είμαστε ευχαριστημένοι από την αγγλική διοίκηση στο νησί. Και ζητήσαμε τη συνέχιση της αγγλικής κυριαρχίας!» [49]

Στη Νέα Υόρκη τους εκπροσώπους της τουρκοκυπριακής κοινότητας παρέλαβε αξιωματούχος της αγγλικής αντιπροσωπείας, ο οποίος διευθέτησε και τις συναντήσεις που είχαν με τις αντιπροσωπείες διαφόρων κρατών.

Οι ΗΠΑ κάνουν παιχνίδι

ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ της Ελλάδας για εγγραφή του Κυπριακού στην ημερήσια διάταξη της Γενικής Συνέλευσης συζητήθηκε στις 24 Σεπτεμβρίου. Παρά τη σφοδρή αντίδραση της Βρετανίας, το Κυπριακό ενεγράφη με 30 ψήφους υπέρ, 19 κατά και 11 αποχές. Μεταξύ των κρατών που τήρησαν αποχή ήταν και οι ΗΠΑ. Η στάση αυτή των Αμερικανών θεωρήθηκε από την ελληνική πλευρά ενθαρρυντικό γεγονός. Ο πρωθυπουργός Παπάγος προσπάθησε με επιμονή να πείσει τον πρόεδρο Αϊζενχάουερ όπως οι ΗΠΑ διατηρήσουν τη στάση ουδετερότητας σε όλη τη διάρκεια της διαδικασίας της συζήτησης. Η απάντηση των ΗΠΑ ήταν πως «παρά την αντιαποικιακή τοποθέτησή τους, θα υποστήριζαν την Αγγλία». [50]

Υπό το βάρος των πιέσεων του Μακαρίου, η ελληνική κυβέρνηση

έδωσε εντολή στην αντιπροσωπεία της στα Ηνωμένα Έθνη να καταθέσει σχέδιο απόφασης το οποίο εξέφραζε την ευχή να εφαρμοστεί η αρχή της αυτοδιάθεσης στην περίπτωση της Κύπρου. Υπό τις περιστάσεις αυτό ήταν το καλύτερο που η Αθήνα μπορούσε να πετύχει. Αντιδρώντας, η Βρετανία κατέθεσε μέσω της Νέας Ζηλανδίας άλλο σχέδιο απόφασης, το οποίο ζητούσε από τη Γενική Συνέλευση να μη δώσει συνέχεια στη συζήτηση του Κυπριακού. Στο αδιέξοδο που προέκυψε παρενέβησαν σαν από μηχανής θεός οι ΗΠΑ. Υπέδειξαν στο Σαλβατόρ και την Κολομβία να προτείνουν όπως στο ψήφισμα της Νέας Ζηλανδίας προστεθεί η φράση «επί του παρόντος». Όπως γράφει ο Άγγελος Βλάχος, «οι τρεις αυτές λέξεις, των οποίων η προσθήκη έγινε δεκτή και από την Ελλάδα και από την Αγγλία και από την Τουρκία, ήταν ένα ψιχίο που έθρεψε την προπαγάνδα και των τριών ενδιαφερομένων μερών».[51] Η Αγγλία προέβαλε το επιχείρημα ότι η Γενική Συνέλευση δεν ήταν αρμόδια να συζητήσει το Κυπριακό. Η Τουρκία θριαμβολόγησε ότι το Κυπριακό είχε πια «κλείσει». Και η Ελλάδα ότι το Συμβούλιο Ασφαλείας δεχόταν ότι ήταν καταρχήν αρμόδιο να συζητήσει το Κυπριακό και ότι απλώς ανέβαλε τη συζήτηση για ευθετότερο χρόνο. Ο μόνος κερδισμένος από την εξέλιξη αυτή ήταν οι ΗΠΑ, που άρχισαν να διαδραματίζουν πλέον εξισορροπητικό ρόλο στο Κυπριακό μεταξύ των άμεσα ενδιαφερόμενων μερών.

Ο Γρίβας στην Κύπρο

ΜΕΤΑ την αποτυχία της ελληνικής προσφυγής στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, ο Μακάριος άναψε το πράσινο φως στον Γρίβα να αναχωρήσει μυστικά στην Κύπρο και να οργανώσει απελευθερωτικό κίνημα. Ύστερα από την άφιξη του Γρίβα στο νησί, τον Νοέμβριο του 1954, και την έναρξη δράσης της ΕΟΚΑ την 1η Απριλίου 1955, η αποικιακή κυβέρνηση φάνηκε ανίκανη να αντιμετωπίσει την κατάσταση και απέτυχε να διαλύσει την οργάνωση προτού αυτή ανδρωθεί. Ο ερευνητής Ρόμπερτ Χόλαντ, ο οποίος μελέτησε αρχειακό υλικό της περιόδου, αποδίδει την αποτυχία αυτή στις «ελλείψεις στον μηχανισμό συλλογής πληροφοριών, που αποδείχτηκε ότι ήταν μια από τις κρίσιμες αδυναμίες των Βρετανών κατά την περίοδο της Κατάστασης Ανάγκης» στην Κύπρο.[52]

Όμως, η έλλειψη πληροφοριών δεν μπορεί να προβληθεί σαν σοβαρό επιχείρημα, λόγω του γεγονότος ότι οι μυστικές υπηρεσίες

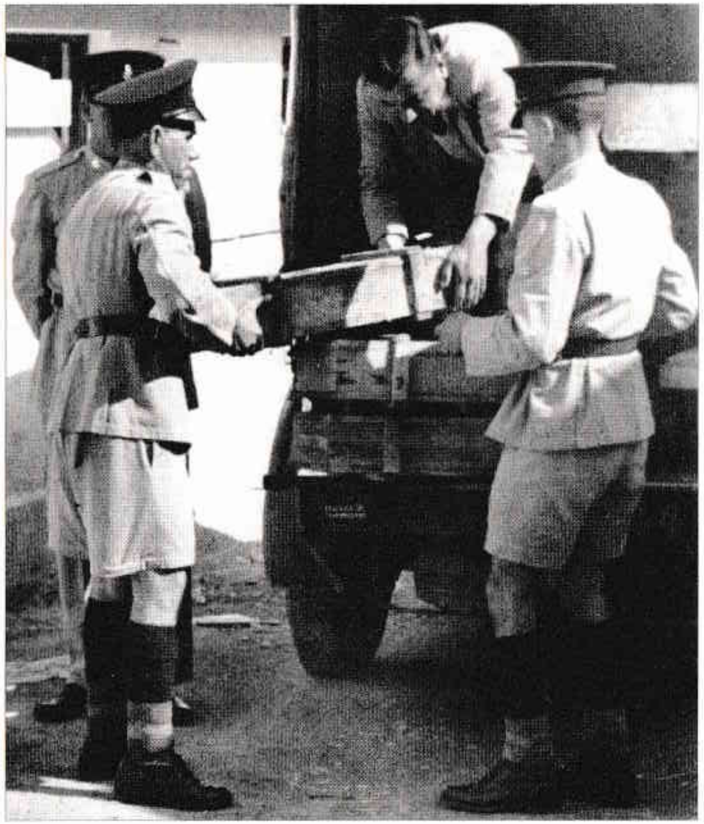

της Αγγλίας είχαν διεισδύσει στην οργάνωση. Για παράδειγμα, η πληροφορία ότι ο Γρίβας βρισκόταν στην Κύπρο είχε φτάσει στο Ειδικό Τμήμα (Special Branch) της κυπριακής αστυνομίας, αμέσως μετά την άφιξή του.[53] Είχαν προηγηθεί άλλα δύο ταξίδια του Γρίβα, στις 5 Ιουλίου 1951 και στις 3 Οκτωβρίου 1952. Στο δεύτερο ταξίδι παρέμεινε στο νησί για πέντε ολόκληρους μήνες. Και στις δύο περιπτώσεις έφτασε στην Κύπρο διά της κανονικής οδού, αφού εξασφάλισε βίζα από τη βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα. Την τρίτη φορά οι Βρετανοί αρνήθηκαν να του δώσουν βίζα, διότι είχαν πληροφορίες πως τα δύο προηγούμενα του ταξίδια είχαν σχέση με την οργάνωση κινήματος κατά του αποικιακού καθεστώτος. Την πληροφορία αυτή δίνει ο Βρετανός συνταγματάρχης Μπάιφορντ Τζόουνς - ο οποίος υπηρέτησε στην Ελλάδα τον Δεκέμβριο του 1944 και διέσωσε τον Γρίβα όταν περικυκλώθηκε από αντάρτες του ΕΛΑΣ στο Θησείο - στο βιβλίο του «Ο Γρίβας και η ιστορία της ΕΟΚΑ». Ο Τζόουνς θεωρεί ότι η άρνηση παραχώρησης βίζας ήταν ένα πολύ σοβαρό λάθος της αγγλικής κυβέρνησης, «διότι εάν έδιναν τη βίζα και παρακολουθούσαν τον Γρίβα από τη στιγμή που θα αποβιβαζόταν στην Κύπρο, δεν θα ακολουθούσαν τέσσερα χρόνια φόνων και τρομοκρατίας».[54]

Ένας άλλος Βρετανός συγγραφέας, ο Ντάτλι Μπέικερ, ο οποίος έγραψε την ιστορία της ΕΟΚΑ στηριζόμενος σε βρετανικές πηγές, αναφέρει: «Είναι εκπληκτικό το γεγονός ότι οι βρετανικές αρχές στην Κύπρο γνώριζαν αρκετά για το τι συνέβαινε, αλλά έκαναν ελάχιστα για να αντιμετωπίσουν την κατάσταση και ο Γρίβας μπορούσε, για τουλάχιστον έξι μήνες μετά τη λαθραία άφιξή του, να ταξιδεύει ανοιχτά στο νησί, λαμβάνοντας μόνο ελάχιστα μέτρα αυτοπροστασίας».[55]

Η στάση ανοχής των Βρετανών διαφαίνεται σαφέστερα από τον τρόπο με τον οποίο είχαν χειριστεί την υπόθεση της κατάσχεσης του πλοιαρίου «Άγιος Γεώργιος», που ήταν φορτωμένο με εκρηκτικά, στην ακτή του χωριού Χλώρακας της Πάφου και της σύλληψης των μελών του πληρώματός του, το βράδυ της 25ης Ιανουαρίου 1955. Από τις ανακρίσεις που ακολούθησαν, οι Βρετανοί συγκέντρωσαν σημαντικές πληροφορίες για την προπαρασκευή του αγώνα της ΕΟΚΑ. Παρόλα αυτά, απέφυγαν να πάρουν δραστικά μέτρα και να εξαρθρώσουν το κίνημα προτού αυτό εκδηλωθεί.[56] Αναφερόμενος στις ήπιες αντιδράσεις των Άγγλων μετά την κατάσχεση του Άγιος Γεώργιος, ο Γρίβας έγραψε στα απομνημονεύματά του: «Ευτυχώς, αι

Κιβώτια με εκρηκτικά που βρέθηκαν στο «Άγιος Γεώργιος» μεταφέρονται από την αστυνομία της αποικιακής κυβέρνησης ως τεκμήρια στο δικαστήριο.

Αρχαί δεν ηδυνήθησαν ή δεν επεχείρησαν να διερευνήσουν σοβαρώς το ζήτημα και να εξακριβώσουν ποίοι οι πραγματικοί υποκινηταί της κινήσεως εν Κύπρω».[57]

Στην πραγματικότητα, οι Άγγλοι γνώριζαν πολλά για τον Γρίβα, αφού είχαν άνθρωπο δικό τους στο στενό του περιβάλλον. Ήταν ο γραμματέας οικοδόμων της ΣΕΚ, Πασχάλης Παπαδόπουλος, ο οποίος είχε ενοικιάσει το σπίτι όπου διέμενε ο Γρίβας και τον οποίο ο αρχηγός της ΕΟΚΑ χρησιμοποιούσε ως οδηγό στις μετακινήσεις του. Αργότερα αποκαλύφθηκε ότι ήταν άνθρωπος των Άγγλων και διέφυγε στη Βρετανία, όπου έζησε αυτοεξόριστος μέχρι το τέλος της ζωής του.[58]

Για να ερμηνεύσει την ανοχή που οι Βρετανοί επέδειξαν στα πρώτα στάδια της ΕΟΚΑ, ο Ρόμπερτ Χόλαντ δίνει βάση σε ένα επι-

χείρημα που αρκετά επιφυλακτικά είχε προβάλει από το 1960 ο Δώρος Άλαστος, ότι οι αποικιακές αρχές «ίσως και να εύχονταν μια αποφασιστική αναμέτρηση για να κτυπήσουν και τις δύο πλευρές των εξτρεμιστών», δηλαδή την Αριστερά και τη Δεξιά.[59]

Ερέθισμα στον παντουρκισμό

ΑΝ ΟΙ ΒΡΕΤΑΝΟΙ ανέχθηκαν την άφιξη του Γρίβα στην Κύπρο και δεν κατέστειλαν την ΕΟΚΑ προτού οργανωθεί και ενδυναμωθεί, το έκαναν με σκοπό να χρησιμοποιήσουν τον ενωτικό αγώνα των Κυπρίων, για να κεντρίσουν τον τουρκικό εθνικισμό. Όπως έχουμε δει, από το 1954, πριν ιδρυθεί η ΕΟΚΑ, το παντουρκικό κίνημα στην Τουρκία, με επικεφαλής το σωματείο «Η Κύπρος είναι τουρκική», ανέλαβε εθνική εκστρατεία κινητοποίησης της κοινής γνώμης κατά της ένωσης. Τις αρχές του 1955, το σωματείο είχε ιδρύσει περί τα 50 τοπικά παραρτήματα σε διάφορες περιοχές της χώρας.[60] Η κατάσχεση του «Άγιος Γεώργιος» και αργότερα η έναρξη δράσης της ΕΟΚΑ επενέργησαν σαν λάδι στη φωτιά του τουρκικού εθνικισμού. Το σωματείο οργάνωσε συλλαλητήρια διαμαρτυρίας για τις «επεκτατικές βλέψεις της Ελλάδας», στα οποία συμμετείχαν πάνω από 100.000 άτομα. Οι ομιλητές αναφέρονταν σε δήθεν επιθέσεις Ελληνοκυπρίων ενάντια σε Τουρκοκυπρίους, ανεβάζοντας τα ανθελληνικά αισθήματα στα ύψη.[61]

Ο τουρκικός αλυτρωτισμός και ανθελληνισμός μεταφέρθηκε και στην Κύπρο. Στις 21 Ιουλίου 1955, ο πρόεδρος του σωματείου «Η Κύπρος είναι τουρκική» Χικμέτ Μπιλ ήρθε στο νησί και βοήθησε στην αναδιοργάνωση της Τουρκικής Εθνικής Ένωσης Κύπρου, που ήταν ένα αδύναμο πολιτικό κόμμα υπό τον γιατρό Φαζίλ Κουτσούκ, το οποίο μετονόμασε «Η Κύπρος είναι τουρκική». Το νέο κόμμα συνδέθηκε οργανικά με το αντίστοιχο τουρκικό σωματείο και χρηματοδοτήθηκε με μεγάλα ποσά από την Τουρκία.[62]

Μέσα στο κλίμα αντιπαράθεσης που είχε δημιουργηθεί με αντικείμενο συζήτησης το μέλλον της Κύπρου, η Βρετανία συγκάλεσε, στα μέσα του 1955, σε τριμερή διάσκεψη στο Λονδίνο, την Ελλάδα και την Τουρκία, για να συζητήσουν «θέματα πολιτικής και άμυνας της Ανατολικής Μεσογείου, περιλαμβανομένης και της Κύπρου».[63] Παρά την αντίθεση της κυπριακής εθναρχίας, η ελληνική κυβέρνηση αποδέχτηκε την πρόσκληση και απέστειλε αντιπρόσωπό της στη διάσκεψη, που άρχισε στις 29 Αυγούστου.

Πρωτοσέλιδο της εφημερίδας «Μιλιέτ» της Κωνσταντινούπολης. Η εφημερίδα παραλληλίζει την ελληνική ήττα της 30ής Αυγούστου 1922 με το αποτέλεσμα της «αναμενόμενης» επίθεσης κατά των Τούρκων της Κύπρου, τον Αύγουστο του 1955.

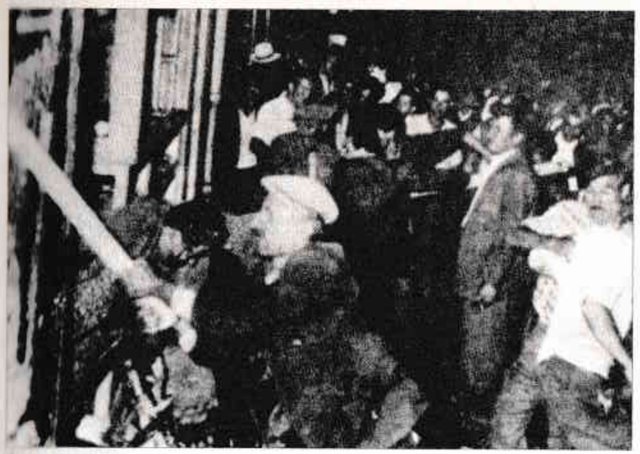
Η σύγκληση και μόνο της διάσκεψης υπήρξε μια μεγάλη επιτυχία της Βρετανίας. Η Τουρκία αναγνωρίστηκε ως ενδιαφερόμενο μέρος στο Κυπριακό, γεγονός που άλλαζε τα δεδομένα στο διεθνές πεδίο, πολύ δε περισσότερο στο εσωτερικό της ίδιας της χώρας. Το Κυπριακό, σαν αποτέλεσμα της δράσης των παντουρκιστών, ήταν ήδη ζήτημα τιμής για τον τουρκικό λαό.

Τις παραμονές της έναρξης της διάσκεψης κυκλοφόρησαν στην Τουρκία φήμες για αιματοχυσία στην Κύπρο με θύματα Τουρκοκυπρίους και ότι επίκειτο σφαγή ολόκληρου του τουρκικού πληθυσμού του νησιού. «Τις τελευταίες μέρες του Αυγούστου και τις πρώτες μέρες του Σεπτεμβρίου του 1955 η Τουρκία έμοιαζε με πυριτιδαποθήκη σοβινισμού και ανθελληνικών αισθημάτων». [64] Στην πραγματικότητα, μέχρι τότε δεν υπήρξε καμιά απολύτως σύγκρουση ή αντιπαράθεση μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων. Η μόνη αναταραχή που υπήρχε ήταν η περιορισμένη ακόμα δράση της ΕΟΚΑ, κυρίως με βομβιστικές επιθέσεις εναντίον κυβερνητικών στόχων.

Στις 5 Σεπτεμβρίου, κι ενώ η διάσκεψη του Λονδίνου που άρχισε χωρίς καθόλου προεργασία οδηγείτο σε ναυάγιο, προκλήθηκε μια μικρή έκρηξη στον περίβολο του τουρκικού προξενείου στη Θεσσαλονίκη. Όπως αποδείχθηκε αργότερα, η βόμβα τοποθετήθηκε από τον Οκτάι Ενγκίν, φοιτητή από την Κομοτηνή, ο οποίος είχε στενές σχέσεις με το σωματείο «Η Κύπρος είναι τουρκική». Ο Οκτάι καταδικάστηκε αργότερα από ελληνικό δικαστήριο σε φυλάκιση, αλλά απέδρασε στην Τουρκία και προσελήφθη στη ΜΙΤ. [65]

Φανατισμένοι Τούρκοι διαδηλωτές κρατούν την αφίσα του σωματείου «Η Κύπρος είναι τουρκική».
Αριστερά: Διαδηλωτές επιτίθενται με μανία εναντίον των περιουσιών των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης.
Κάτω: Τα κατεστραμμένα εμπορεύματα Ελλήνων καταστηματαρχών διασκορπισμένα στη «Μεγάλη Οδό».

Η είδηση για την έκρηξη στη Θεσσαλονίκη μεταδόθηκε στην Τουρκία παραφουσκωμένη από τα μέσα ενημέρωσης και συνδυάστηκε με τις πληροφορίες για τις «επικείμενες σφαγές Τούρκων στην Κύπρο». Το βράδυ της 6ης προς 7η Σεπτεμβρίου ξέσπασαν στην Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη βίαια επεισόδια σε βάρος της ελληνικής μειονότητας. Ο όχλος ξεχύθηκε στους δρόμους και επιδόθηκε σε όργιο καταστροφών των περιουσιών των Ελλήνων της Πόλης.

Λεηλατήθηκαν εκατοντάδες ελληνικά καταστήματα, συλήθηκαν εκκλησίες, νεκροταφεία και πυρπολήθηκαν ελληνικά σχολεία. Ο διεθνής τύπος μίλησε για πογκρόμ εναντίον του ελληνικού στοιχείου της Τουρκίας. [66] Η προβοκάτσια στη Θεσσαλονίκη και τα επεισόδια που

ακολούθησαν ήταν η πρώτη επιχείρηση που σχεδίασε και εκτέλεσε η τουρκική Γκλάντιο. [67]

Αμερικανοβρετανική σύγκρουση

Η ΕΝΟΠΛΗ δράση της ΕΟΚΑ κατά των Βρετανών συνέπεσε με σημαντικές μεταβολές στη Μέση Ανατολή. Η φιλοβρετανική κυβέρνηση της Ιορδανίας ανατράπηκε με πραξικόπημα που υποστηριζόταν από την Αίγυπτο. Ο πρόεδρος της Αιγύπτου Γκαμάλ Αμπντέλ Νάσερ επιδίωκε τη δημιουργία ενός παναραβικού συνασπισμού, που θα εκτεινόταν από τη βόρεια Αφρική μέχρι την καρδιά της Μέσης Ανατολής. Η περιοχή αυτή κάλυπτε το 70% των αναγκών της Βρετανίας σε πετρέλαιο. Οι εξελίξεις αυτές κατέστησαν την Κύπρο εξαιρετικά σημαντικό στρατιωτικό προγεφύρωμα για τις ανάγκες μιας μελλοντικής στρατιωτικής επιχείρησης στη Μέση Ανατολή, με σκοπό τον έλεγχο των πηγών ενέργειας.

Στις 26 Ιουλίου ο Νάσερ εθνικοποίησε τη διώρυγα του Σουέζ. Ο πρωθυπουργός της Βρετανίας Άντονι Ίντεν φοβόταν πως αν άφηνε αναπάντητη την ενέργεια του Νάσερ, τα συμφέροντα της Βρετανίας στην περιοχή θα πλήττονταν σοβαρά. Ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας της Βρετανίας Χάρολντ Μακμίλαν πίστευε πως η παράδοση της διώρυγας στην Αίγυπτο θα ισοδυναμούσε με την επικυριαρχία «δορυφόρων της Ρωσίας» στην Ευρώπη. [68]

Οι Ηνωμένες Πολιτείες, που ουδόλως ανησυχούσαν από τα σχέδια του Νάσερ, αντιμετώπιζαν την κρίση στο Σουέζ ως μια ευκαιρία για να εκτοπίσουν μια για πάντα τους Βρετανούς από τη Μέση Ανατολή. Η Βρετανία συνήψε συμμαχία με το Ισραήλ και τη Γαλλία, που έβλεπε και τα δικά της συμφέροντα στη Βόρεια Αφρική να διακυβεύονται. Οι τρεις χώρες προετοιμάζονταν για επίθεση κατά της Αιγύπτου. Στα σχέδια αυτά αντέδρασαν οι ΗΠΑ και ο Αϊζενχάουερ απέστειλε μυστική επιστολή στον Ίντεν, προειδοποιώντας τον να μην προχωρήσει σε στρατιωτική δράση. «Φοβάμαι, Άντονι, ότι από εδώ και πέρα οι απόψεις μας αποκλίνουν», του έγραψε. [69]

Παρά τις προειδοποιήσεις των Αμερικανών, οι τρεις σύμμαχοι προχώρησαν στην υλοποίηση των σχεδίων τους. Το φθινόπωρο του 1956 μεταφέρθηκαν στην Κύπρο σημαντικές βρετανικές και γαλλικές στρατιωτικές δυνάμεις και το νησί έγινε κέντρο διοίκησης και εφόρμησης για την απόβαση στο Σουέζ. Το βράδυ της 21ης Οκτωβρίου, 200 βρετανικά και 40 γαλλικά αεροσκάφη απογειώθηκαν από

την Κύπρο, τη Μάλτα και από αεροπλανοφόρα και βομβάρδισαν 12 αιγυπτιακά αεροδρόμια με 2.000 βόμβες. Στις 29 Οκτωβρίου, ισραηλινά στρατεύματα διείσδυσαν στο εσωτερικό της Αιγύπτου. Στο Συμβούλιο Ασφαλείας, οι Αμερικανοί κατέθεσαν σχέδιο ψηφίσματος ζητώντας την άμεση αποχώρηση των Ισραηλινών και το τέλος των εχθροπραξιών. Η Γαλλία και η Βρετανία άσκησαν βέτο, αλλά έκτακτη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το καταψήφισε, απαιτώντας την άμεση κατάπαυση του πυρός.

Οι σύμμαχοι αγνόησαν την απόφαση του ΟΗΕ και συνέχισαν τις επιχειρήσεις. Τα χαράματα της 5ης Νοεμβρίου γαλλικά και βρετανικά μεταγωγικά που απογειώθηκαν από την Κύπρο έριξαν στην Αίγυπτο 1.000 αλεξιπτωτιστές. Οι Αμερικανοί αντέδρασαν και τιμώρησαν τη Βρετανία πουλώντας τα αποθέματά τους σε στερλίνες. Την ίδια ώρα οι Σοβιετικοί απείλησαν να πλήξουν με πυραύλους το Λονδίνο, το Παρίσι και το Τελ Αβίβ. Οι σύμμαχοι επέμειναν στις στρατιωτικές τους επιχειρήσεις και το πρωί της 6ης Νοεμβρίου αγγλογαλλικές ναυτικές δυνάμεις αποβιβάστηκαν στο Πορτ Σάιντ. Αν και από στρατιωτικής άποψης η επιχείρηση εξελισσόταν πολύ καλά, με αγγλογαλλικά στρατεύματα να βρίσκονται μόλις 75 μίλια από το Σουέζ, οι σύμμαχοι εξαναγκάστηκαν να συμφωνήσουν σε κατάπαυση του πυρός.

Ενώ ο Ίντεν αρνιόταν να αποσύρει τα στρατεύματα από την Αίγυπτο, η Ουάσιγκτον συνέχισε να πουλά μανιωδώς στερλίνες, μπλόκαρε τα δικαιώματα της Βρετανίας για δανειοδοτήσεις από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και αρνιόταν να βοηθήσει το Λονδίνο να καλύψει τις ελλείψεις του σε πετρέλαιο. Τον Νοέμβριο του 1956, η βρετανική οικονομία βρισκόταν στα πρόθυρα κατάρρευσης. Ο Μακμίλαν φοβόταν ότι τα συναλλαγματικά αποθέματα της χώρας θα τέλειωναν σε μερικές εβδομάδες και ότι η οικονομία θα παρέλυε από έλλειψη πετρελαίου. Ο Ίντεν έστειλε τον υπουργό του των Εξωτερικών Σέλγουιντ Λόιντ στον Αϊζενχάουερ και ζήτησε υποστήριξη, αλλά ο Αμερικανός πρόεδρος αρνήθηκε να τον συναντήσει και απαγόρευσε κάθε επικοινωνία με την κυβέρνηση του Ίντεν, μέχρις ότου αποχωρήσουν τα στρατεύματα από το Σουέζ. [70]

Ο Μακμίλαν, χωρίς να ενημερώσει τον ασθενούντα Ίντεν, ήρθε σε επικοινωνία με τον Αϊζενχάουερ, επιδιώκοντας συνεννόηση για να βγει η Βρετανία από το αδιέξοδο. Οι Αμερικανοί ήταν πρόθυμοι να αποδεσμεύσουν τα δανειοδοτικά δικαιώματα της Βρετανίας στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, μόνο κατόπιν άμεσης και άνευ όρων

αποχώρησης των γαλλικών και των βρετανικών στρατευμάτων από το Σουέζ. Ο Μακμίλαν δεσμεύτηκε να εργαστεί προς αυτή την κατεύθυνση. [71] Η μυστική συνεννόηση του Μακμίλαν με την Ουάσιγκτον του άνοιξε τον δρόμο στην πρωθυπουργία. Την 1η Δεκεμβρίου 1956, το βρετανικό υπουργικό συμβούλιο αποδέχτηκε την ήττα στην Αίγυπτο και η αποχώρηση των στρατευμάτων άρχισε στα μέσα Δεκεμβρίου. Αμέσως μετά, οι ΗΠΑ ενέκριναν βρετανικό αίτημα προς το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο για άμεση ανάληψη 561 εκατομμυρίων δολαρίων. Στις 9 Ιανουαρίου 1957 παραιτήθηκε ο Ίντεν και τον διαδέχθηκε στην πρωθυπουργία ο Μακμίλαν. [72]

Η ήττα των Βρετανών στο Σουέζ σήμανε το τέλος της επικυριαρχίας τους στη Μέση Ανατολή. Η πάλαι ποτέ βρετανική αυτοκρατορία δεν είχε πλέον καμιά επιρροή στην περιοχή και ήταν οικονομικά εξαρτημένη από τις ΗΠΑ. Ο πρόεδρος Αϊζενχάουερ, με ραδιοφωνικό διάγγελμα ανακοίνωσε ότι οι ΗΠΑ αναλάμβαναν την ηγεμονία στη Μέση Ανατολή. [73]

Οι ΗΠΑ διεισδύουν στην Κύπρο

ΕΝΩ, λοιπόν, η βρετανική αυτοκρατορία κατέρρεε, οι Ηνωμένες Πολιτείες κατέστρωναν τα δικά τους σχέδια για να διεισδύσουν στο τελευταίο σημαντικό προπύργιο των Βρετανών στην ανατολική Μεσόγειο, την Κύπρο. Αρχικά, η εξαρτημένη από τις Ηνωμένες Πολιτείες ελληνική κυβέρνηση στήριζε τη δράση της ΕΟΚΑ. Ο συνεργάτης του Γρίβα Ανδρέας Αζίνας, ο οποίος διέφυγε στην Αθήνα λίγο πριν από την κατάσχεση του πλοιαρίου «Άγιος Γεώργιος» και ενεργούσε ως αντιπρόσωπος της ΕΟΚΑ στην ελληνική πρωτεύουσα, συνδέθηκε με τον υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας Ευάγγελο Αβέρωφ, ο οποίος του πρόσφερε κάθε δυνατή διευκόλυνση για την αποστολή οπλισμού στην Κύπρο. [74] Ο Αβέρωφ αλληλογραφούσε με τον Γρίβα, ενώ η διακίνηση των μηνυμάτων της ΕΟΚΑ από και προς την Αθήνα γινόταν με τον διπλωματικό σάκο του ελληνικού προξενείου στη Λευκωσία.

Για την αποστολή του οπλισμού στην Κύπρο, ο Αζίνας συνεργαζόταν με τον αρχηγό του ΙΔΕΑ και διευθυντή της ελληνικής ΚΥΠ Αλέξανδρο Νάτσινα, καθώς και με τον διευθυντή της αστυνομίας Αθηνών - Πειραιώς Θεόδωρο Ρακιντζή. [75] Η βοήθεια της ελληνικής ΚΥΠ για τον εξοπλισμό της ΕΟΚΑ, υποδηλώνει ότι οι αμερικανικές υπηρεσίες ευνοούσαν την ένοπλη δράση της.

Στα μέσα Νοεμβρίου 1957, ιδρύθηκε στην Κύπρο η Τουρκική Αντιστασιακή Οργάνωση (ΤΜΤ), από τον τότε εισαγγελέα στην αποικιακή κυβέρνηση Ραούφ Ραΐφ Ντενκτάς, τον διοικητικό ακόλουθο στο τουρκικό προξενείο στη Λευκωσία Μουσταφά Κεμάλ Τανρίσεβντι και τον Τουρκοκύπριο γιατρό Μπουρχάν Ναλμπάντογλου. [76]

Στα τέλη Δεκεμβρίου ο Ντενκτάς, μαζί με τον πολιτικό ηγέτη των Τουρκοκυπρίων Φαζίλ Κουτσούκ, πήγαν στην Άγκυρα για μια υψηλή αποστολή: Να συνδέσουν την ΤΜΤ με την τουρκική Γκλάντιο. Ο Ντενκτάς και ο Κουτσούκ συναντήθηκαν με τον στρατηγό Ντανίς Καράμπελεν και τον συνεργάτη του, ταγματάρχη Ισμαήλ Τανσού, στο ξενοδοχείο «Modern Palas». [77]

Ο στρατηγός Καράμπελεν είχε υπηρετήσει στην Κορέα το 1952 - 53. Όταν επέστρεψε στην Τουρκία, τοποθετήθηκε στο τουρκικό παρακλάδι του δικτύου Stay Behind που έφερε το όνομα Συμβούλιο Εποπτείας Επιστράτευσης. Το τμήμα στελεχωνόταν από επίλεκτους αξιωματικούς που γνώριζαν την τακτική των μυστικών επιχειρήσεων και ορισμένοι είχαν εκπαιδευτεί στη σχολή των Δυνάμεων Καταδρομών. Σύμφωνα με τον Ισμαήλ Τανσού, ο οποίος υπήρξε στέλεχος της ΤΜΤ στην Τουρκία, οι αξιωματικοί που υπηρετούσαν στο Συμβούλιο Εποπτείας Επιστράτευσης «ήταν όλοι κατάλληλοι για την ίδρυση μυστικών οργανώσεων, την εκπαίδευση του προσωπικού τους και την ανάληψη της ηγεσίας των οργανώσεων αυτών». [78]

Το 1958 ο Καράμπελεν αποστρατεύτηκε, προσελήφθη ως πολίτης στο Γενικό Επιτελείο και του ανατέθηκε η ευθύνη για την ΤΜΤ. Τον Μάιο του 1958, ιδρύθηκε η διοίκηση ΤΜΤ Τουρκίας και τον Ιούλιο η διοίκηση ΤΜΤ Κύπρου. Η ΤΜΤ οργανώθηκε με βάση το αμερικανικό μοντέλο και χρησιμοποιήθηκαν αξιωματικοί που είχαν εκπαιδευτεί στον ανταρτοπόλεμο στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αρχηγός της διοίκησης Κύπρου τοποθετήθηκε ο αντισυνταγματάρχης Ριζά Βουρουσκάν, ο οποίος τότε συνεργαζόταν με το Τμήμα Ειδικού Σχεδιασμού της αμερικανικής στρατιωτικής αποστολής (JUSMMAT J3). [79] Ο Βουρουσκάν ανέλαβε να εφαρμόσει στην Κύπρο ένα σχέδιο που εκπόνησε το Συμβούλιο Εποπτείας Επιστράτευσης, με την επωνυμία Σχέδιο Επανάκτησης Κύπρου (Kibris Istirdat Plani). [80] Προτού αναχωρήσει για την Κύπρο, στις 22 Ιουλίου 1958, ο Βουρουσκάν συναντήθηκε με τον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας Φατίν Ζορλού. Όπως μαρτυρεί ο ίδιος, ο Ζορλού του είπε ότι αποστολή του ήταν η κατάληψη ολόκληρης της Κύπρου από την Τουρκία. [81] Ο Βουρουσκάν έφτασε

στο νησί με την ιδιότητα του επιθεωρητή της Τράπεζας Εργασίας. Μαζί του ήλθε και ένα επιτελείο από 11 εν ενεργεία αξιωματικούς και 14 εφέδρους, οι οποίοι εμφανίστηκαν ως δάσκαλοι, επιθεωρητές σχολείων και ιμάμηδες.

Ο Βουρουσκάν ονομαζόταν και Μποζκούρτ (Bozkurt), δηλαδή γκρίζος λύκος. Ο γκρίζος λύκος απεικονίζεται και στο έμβλημα της ΤΜΤ, κάτι που τεκμηριώνει τη σχέση της οργάνωσης με τους παντουρκιστές. Στην ιεραρχία της οργάνωσης πρώτος ήταν ο μπαϊρακτάρης (σημαιοφόρος) και είχε το αρχηγείο του στη Λευκωσία. Σε όλη την Κύπρο ιδρύθηκαν 10 υποδιοικήσεις, τα λεγόμενα σαντζάκια, που είχαν επικεφαλής τους σαντζακτάρηδες (λαβαροφόρους). Κάθε υποδιοίκηση είχε υπό τις διαταγές της δέκα τάγματα και στο κάθε τάγμα υπηρετούσαν 40-50 εκπαιδευμένα άτομα.

Για τον εξοπλισμό της οργάνωσης δημιουργήθηκαν στη Μερσίνη και το Ανεμούριο αποθήκες με κάθε είδους οπλισμό, πυρομαχικά και άλλα εφόδια, που μεταφέρονταν στην Κύπρο με πλοιάρια. Από το φθινόπωρο του 1958 άρχισε η συστηματική αποστολή οπλισμού με το πλοιάριο «Ελμάς», το οποίο έκανε δρομολόγια από το Ανεμούριο στο τουρκοκυπριακό χωριό Κόκκινα, στα βόρεια παράλια της επαρχίας Πάφου. Το πρώτο φορτίο με όπλα το παρέλαβε ο Ντενκτάς, ο οποίος τα διένειμε προσωπικά. [82]

Δεσμευμένη ανεξαρτησία

ΟΙ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΙ, αφού απέκτησαν κάποια ερείσματα στην ΕΟΚΑ μέσω του ελληνικού καθεστώτος και ελέγχοντας την ΤΜΤ μέσω της τουρκικής Γκλάντιο, ανέλαβαν στα παρασκήνια διπλωματική πρωτοβουλία για την εξεύρεση λύσης στο Κυπριακό. Οι Αμερικανοί προωθούσαν πλέον την αποχώρηση της Βρετανίας από την Κύπρο με διατήρηση σημαντικών στρατιωτικών δικαιωμάτων και τον έλεγχο του νησιού από τους ίδιους, μέσω των δύο μητέρων πατρίδων. Για τον σκοπό αυτό οι Ηνωμένες Πολιτείες ενεθάρρυναν την Ελλάδα και την Τουρκία να αρχίσουν παρασκηνιακές διαβουλεύσεις. Η πρώτη ελληνοτουρκική επαφή για το Κυπριακό έγινε μεταξύ του Αβέρωφ και του Τούρκου πρέσβη στην Αθήνα Σετάρ Ικσέλ, σε δύο συναντήσεις που είχαν, στις 6 και 7 Οκτωβρίου 1956. Κατά τις συναντήσεις εκείνες ο Αβέρωφ βολιδοσκόπησε την τουρκική κυβέρνηση για «τη λύση της διανομής», όπως ονόμαζε τη διχοτόμηση. [83]

Η αμερικανική άποψη για το μέλλον της Κύπρου, όπως τη σημείωσε στις 15 Μαρτίου 1957 στο ημερολόγιό του ο Μακμίλαν, ήταν πως η Βρετανία θα μπορούσε να αρκεστεί σε ένα αεροδρόμιο που θα το χρησιμοποιούσε με μακρόχρονη άδεια ή με καθεστώς κυριαρχίας, όπως το Γιβραλτάρ. «Ύστερα οι Έλληνες και οι Τούρκοι θα μπορούσαν να μοιράσουν μεταξύ τους το υπόλοιπο μέρος του νησιού». [84]

Τον Μάρτιο του 1957 ο Μακμίλαν είχε στις Βερμούδες συνομιλίες με τον Αϊζενχάουερ και συζήτησε μαζί του το μέλλον των αμερικανοβρετανικών σχέσεων, ύστερα από την αποδοχή εκ μέρους του Λονδίνου του ηγεμονικού ρόλου των ΗΠΑ. Ένα από τα ζητήματα που τους απασχόλησαν ήταν το Κυπριακό. Οι ΗΠΑ προσανατολίζονταν ήδη στη λύση της δεσμευμένης ανεξαρτησίας. Τη δημιουργία, δηλαδή, ενός ανεξάρτητου κυπριακού κράτους υπό την κηδεμονία της Ελλάδας και της Τουρκίας, με πρόεδρο τον Μακάριο, ο οποίος θα εγγυόταν τον αντικομμουνιστικό του προσανατολισμό.

Κατά τις συνομιλίες με τον Μακμίλαν, ο Αϊζενχάουερ του απέσπασε υπόσχεση για την απελευθέρωση του Μακαρίου, ο οποίος είχε εξοριστεί στις Σεϋχέλλες. [85] Σε λίγες μέρες ο Μακάριος αφέθηκε ελεύθερος, αλλά δεν του επιτράπηκε να επιστρέψει στην Κύπρο και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Ο Μακάριος, με παρότρυνση των Αμερικανών, αποδέχτηκε τη λύση ανεξαρτησίας και διακήρυξε τη θέση του αυτή δημοσίως. [86]

Αντικομμουνιστική δράση

ΕΝΩ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ της Κύπρου είχε εν πολλοίς προκαθοριστεί, στο νησί ο Γρίβας είχε ανοίξει μέτωπο με τους κομμουνιστές, κατηγορώντας το ΑΚΕΛ ότι πρόδιδε τον αγώνα. Αρχικά το ΑΚΕΛ τάχθηκε ενάντια στον ένοπλο αγώνα της ΕΟΚΑ. Αλλά και ο Γρίβας δεν άφηνε περιθώρια συνεργασίας. Οι κομμουνιστές, έγραφε, έπρεπε ευθύς εξαρχής να «κτυπηθούν, να ταπεινωθούν, ώστε να μη δύνανται να προβληθούν ούτε επί του πολιτικού ούτε επί του αγωνιστικού πεδίου». [87]

Τον Ιανουάριο του 1958, η ΕΟΚΑ διενήργησε σειρά δολοφονιών στελεχών της Αριστεράς στην περιοχή Αμμόχωστου, με πρώτη τη δολοφονία του Ηλία Τσοφαρή στην Κώμα του Γιαλού, στις 21 Ιανουαρίου. Το ίδιο βράδυ δολοφονήθηκε στη Λύση ο Μιχάλης Πέτρου. Η πιο συγκλονιστική περίπτωση δολοφονίας αριστερού από την ΕΟΚΑ ήταν εκείνη του Σάββα Μένοικου, ο οποίος λιθοβολήθηκε μέχρι θανάτου. Μετά το λιθοβολισμό του Μένοικου υπήρξαν αντιδράσεις,

ακόμη και από τον πρόξενο της Ελλάδας Άγγελο Βλάχο: «Αγανάκτησα κι έγραψα του Γρίβα επιτιμητικά», αναφέρει. «Μου αποκρίθηκε με πολύ φυσικό ύφος, ότι ο λιθοβολισμός ήταν γνήσια ελληνική παράδοση». [88]

Ύστερα από τις δολοφονίες, το ΑΚΕΛ πραγματοποίησε μεγάλες κινητοποιήσεις διαμαρτυρόμενο για τις μεθόδους του Γρίβα. Σε απάντηση, ο Γρίβας κυκλοφόρησε προκήρυξη, υποστηρίζοντας ότι οι δολοφονηθέντες ήταν προδότες. «Τώρα που έπαψαν οι υστερικαί κραυγαί των Ακελικών και οι θρήνοι για τους νεκρούς των (...) είναι καιρός να μιλήσουμε και εμείς», έγραψε [89] και εξάγγειλε την κυκλοφορία της Μαύρης Βίβλου της προδοσίας του ΑΚΕΛ. Η Μαύρη Βίβλος ήταν ένα βιβλιαράκι 67 σελίδων, στο οποίο καταγράφονταν διάφορες κατηγορίες κατά μελών του ΑΚΕΛ. Οι ισχυρισμοί περί προδοτών στηρίζονταν σε ψιθύρους από ανώνυμους μάρτυρες, που αφορούσαν επί το πλείστον διαφωνίες ως προς τη μορφή του αγώνα της ΕΟΚΑ. [90]

Οι Τουρκοκύπριοι καταχωρούν αγγελίες στις εφημερίδες και δηλώνουν δημοσίως την παραίτησή τους από τα εργατικά συνδικάτα της Αριστεράς.

Με την τακτική του Γρίβα διαφώνησε ο Μακάριος, ο οποίος του έστειλε επιστολή από την Αθήνα. Ο Γρίβας απέδωσε τις απόψεις του Μακαρίου σε παραπληροφόρηση που είχε από επαφές με στελέχη του ΑΚΕΛ. «Εάν αφήσωμεν τα ηνία θα μας καβαλλήσουν», του έγραψε. [91] Σε άλλη επιστολή του, στα τέλη Ιανουαρίου 1958, ανέφερε: «Οι κομμουνισταί είναι αντίπαλοί μας είτε το θέλουμε είτε όχι. Ενδείκνυται να τους εξοντώσωμεν ως πολιτικήν οντότητα, ώστε να μη είναι πλέον υπολογίσιμος και δυναμένη διά των αποφάσεών της να επηρεάζη το εθνικόν ζήτημα, όπως δηλ. συνέβαινε μέχρι τούδε». [92]

Την ίδια περίοδο, η ΤΜΤ εκβίαζε τους Τουρκοκυπρίους, για να διαγραφούν από τα εργατικά συνδικάτα του ΑΚΕΛ. Αφετηρία των διωγμών αυτών ήταν η Πρωτομαγιά του 1958, όταν Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι εργάτες παρέλασαν μαζί στους δρόμους των πόλεων, όπως το συνήθιζαν από τότε που ιδρύθηκε η Παγκύπρια Εργατική Ομοσπονδία (ΠΕΟ), που ελεγχόταν από το ΑΚΕΛ. Αντιδρώντας, η ΤΜΤ ανακοίνωσε ότι οι Τουρκοκύπριοι όφειλαν να παραιτηθούν από τις

συντεχνίες της Αριστεράς, διαφορετικά θα πλήρωναν βαρύ τίμημα. Ύστερα από εκτελέσεις και τρομοκρατικές επιθέσεις, οι τουρκοκυπριακές εφημερίδες πλημμύρισαν με αγγελίες παραίτησης από την ΠΕΟ. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του Αχμέτ Γιαχιά, κουρέα από την Αμμόχωστο, ο οποίος στις 29 Μαΐου 1958 πήγε στα γραφεία της ΠΕΟ στη Λευκωσία και δήλωσε την παραίτησή του. Ακολούθως, πήγε στην εφημερίδα «Χαλκίν Σεσί» και καταχώρησε τη σχετική αγγελία. Το βράδυ, ξέγνοιαστος πια, διανυκτέρευσε σε ξενοδοχείο στην Πλατεία Σεραγίου. Την επόμενη μέρα η «Χαλκίν Σεσί» έγραφε: «Έγκλημα σε δωμάτιο ξενοδοχείου». Στην ίδια έκδοση ήταν δημοσιευμένη η είδηση για τη δολοφονία του και η αγγελία παραίτησής του από την ΠΕΟ. [93]

Δολοφονίες πολιτών

ΤΑΥΤΟΧΡΟΝΑ με την αντικομμουνιστική δραστηριότητα, οι δύο εθνικιστικές οργανώσεις άρχισαν να δολοφονούν αδιακρίτως Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους πολίτες. Αφορμή έδωσε μια προβοκατόρικη πράξη της ΤΜΤ. Στις 7 Ιουνίου 1958 σημειώθηκε έκρηξη βόμβας στην είσοδο του Γραφείου Τύπου του τουρκικού προξενείου στη Λευκωσία. Τη στιγμή της έκρηξης βρίσκονταν μαζεμένοι στην περιοχή Τουρκοκύπριοι, οι οποίοι ξεχύθηκαν εναντίον των ελληνικών συνοικιών. Λεηλάτησαν σπίτια, κατέστρεψαν περιουσίες και προκάλεσαν επεισόδια.*

Τις επόμενες μέρες ακολούθησε όργιο εμπρησμών και λεηλασιών, με νεκρούς, τραυματίες και τεράστιες υλικές ζημιές, με θύματα Ελληνοκυπρίους και Τουρκοκυπρίους. Τα επεισόδια διήρκεσαν τρεις μήνες, από τον Ιούνιο μέχρι και τον Αύγουστο, και σ' αυτά έχασαν τη ζωή τους 107 άτομα, από τους οποίους οι 56 ήταν Έλληνες και οι 51 Τούρκοι. [95] Τα θύματα ήταν απλοί πολίτες και η μόνη τους «ενοχή» ήταν η εθνικότητά τους. Ενδεικτική του κλίματος που είχε δημιουργηθεί είναι η εμπειρία του Τουρκοκύπριου εκτελεστή της ΤΜΤ Μεχμέταλι Τρεμεσελί: «Παρακολουθούσαμε το ραδιόφωνο. Μόλις ακούαμε για δολοφονία Τουρκοκυπρίου αμέσως ανταποδίδαμε. (...) Κάποια μέρα ακούσαμε ότι οι Ελληνοκύπριοι σκότωσαν Τουρκοκύπριο. Στεναχωρηθήκαμε. Βρήκαμε κάποιο φίλο που οδηγούσε πάρα πολύ καλά μοτοσυκλέτα, αλλάξαμε την πινακίδα και αρχίσαμε τη δρά-

** Στις 26 Ιουνίου 1984, ο Ραούφ Ντενκτάς, σε συνέντευξή του στο αγγλικό τηλεοπτικό κανάλι ITV, παραδέχτηκε ότι η βόμβα είχε τοποθετηθεί από Τούρκους, με σκοπό να δημιουργήσει ένταση.* [94]

Κατά τη διάρκεια του αγώνα της ΕΟΚΑ δολοφονήθηκαν 230 Ελληνοκύπριοι πολίτες.

ση. (...) Πυροβολήσαμε 4 άτομα που βρίσκονταν στην πλατεία Καϊμακλίου. (...) Την ίδια ώρα πυροβολήσαμε και εναντίον ατόμου που έτρεχε στην περιοχή Χάντακα στο Καϊμακλί. Τελικά αποδείχθη ότι ήταν Τούρκος. (...) Ο Γιετκά, που ήταν ενήμερος για την επιχείρηση, μας είπε ότι "οι Ελληνοκύπριοι πυροβόλησαν έναν Τουρκοκύπριο που νοσηλεύεται στην κλινική του Ναλπάντογλου". Καταλάβαμε το τι είχε συμβεί. Μάθαμε ότι ο Τουρκοκύπριος αυτός δεν πέθανε. Στη συνέχεια του δόθηκε σύνταξη αγωνιστή». [96]

Το ΑΚΕΛ υποστήριξε ότι θύματα της κατάστασης που είχε δημιουργηθεί ήταν ο αθώος πληθυσμός, Έλληνες και Τούρκοι, και κυρίως η εργατική τάξη. Ο Γρίβας μίλησε για προδοσία και σε προκήρυξή του ανέφερε ότι «η ακελική ηγεσία αγκαλιάζει και τους Τούρκους και καταπροδίδει τους ημετέρους φονεύοντας Τούρκους». [97] Σύμφωνα με τον Σπύρο Παπαγεωργίου, ο Γρίβας στηρίχθηκε σε έκθεση που του ετοίμασε ο πρόεδρος της Παγκύπριας Επιτροπής Κυπριακού Αγώνα (ΠΕΚΑ) Τάσσος Παπαδόπουλος, η οποία ανέφερε ότι η ηγεσία του ΑΚΕΛ «τυφλωμένη από τας περί "διεθνισμού" και "αδελφών Τούρκων" δοξασίας της, κατεπρόδωσε διά μίαν εισέτι φοράν τον αγώνα του λα-

ού μας, αποδώσασα την ευθύνην διά τα διαδραματιζόμενα "στην λανθασμένη τακτική του ενόπλου αγώνα της ΕΟΚΑ, και η οποία τακτική ωδήγησεν εις (...) το ξεσήκωμα των Τούρκων"». [98]

Ελληνοτουρκικό προτεκτοράτο

ΕΝΩ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ οι Έλληνες και οι Τούρκοι σκοτώνονταν μεταξύ τους, οι υπουργοί Εξωτερικών της Ελλάδας και της Τουρκίας, Αβέρωφ και Ζορλού, συνέχιζαν να συνομιλούν, για να καταλήξουν σε λύση δεσμευμένης ανεξαρτησίας, η οποία ικανοποιούσε τις προδιαγραφές που είχαν θέσει οι Αμερικανοί. Το νέο κράτος θα διασφάλιζε την επικυριαρχία των Ηνωμένων Πολιτειών μέσω των δύο μητέρων πατρίδων, ενώ η Βρετανία θα διατηρούσε στην Κύπρο κυρίαρχες στρατιωτικές βάσεις. Με την παρουσία του στην Κύπρο, το ελληνικό και το τουρκικό παρακράτος θα διασφάλιζαν τον αντικομμουνιστικό χαρακτήρα του νέου κράτους.

Οι συμφωνίες επικυρώθηκαν στη Ζυρίχη, στις 11 Φεβρουαρίου 1959, από τους πρωθυπουργούς Καραμανλή και Μεντερές. Με βάση τις συμφωνίες αυτές, η Κύπρος θα αποκτούσε ένα σύνταγμα που παραμόρφωνε, σε βαθμό που καθιστούσε αγνώριστη, την αρχή της πλειοψηφίας. Οι Τούρκοι της Κύπρου, που αποτελούσαν μόνο το 18% του πληθυσμού, θα γίνονταν συγκυρίαρχοι με την πλειοψηφία του 82% και θα είχαν μερίδιο στην εξουσία σε ποσοστό 30-50%. Μέρος της συμφωνίας ήταν και η συνθήκη συμμαχίας μεταξύ της Ελλάδας, της Τουρκίας και της Κύπρου, δυνάμει της οποίας θα στάθμευαν στην Κύπρο στρατιωτικά αποσπάσματα από την Ελλάδα και την Τουρκία (ΕΛΔΥΚ και ΤΟΥΡΔΥΚ). Επιπρόσθετα, συμφωνήθηκε η υπογραφή συνθήκης εγγυήσεως, με βάση την οποία η Αγγλία, η Ελλάδα και η Τουρκία αναλάμβαναν την υποχρέωση να εγγυηθούν την ασφάλεια, την ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Βασική πρόνοια της συνθήκης αυτής έδινε το δικαίωμα στις εγγυήτριες δυνάμεις, από κοινού ή και ξεχωριστά και τηρουμένων κάποιων προϋποθέσεων, να επέμβουν σε περίπτωση ανατροπής της συνταγματικής τάξης, με σκοπό να αποκαταστήσουν την κατάσταση πραγμάτων όπως προβλεπόταν από τη συμφωνία. Ο Μακάριος, ύστερα από πολλούς δισταγμούς, υπέγραψε τις συμφωνίες στις 19 Φεβρουαρίου στο Λονδίνο. Η Κύπρος ανακηρύχθηκε ανεξάρτητο κράτος στις 15 Αυγούστου 1960.

Μετά την υπογραφή των Συμφωνιών, η Κύπρος ολόκληρη υποδέχτηκε τον Μακάριο με ενθουσιασμό.

Το παρακράτος στην Κύπρο

ΠΑΡΑ ΤΟ ΓΕΓΟΝΟΣ ότι ο αγώνας της ΕΟΚΑ έφερε τα αντίθετα αποτελέσματα από τα προσδοκώμενα, προβλήθηκε στην Κύπρο και στην Ελλάδα ως μια νικηφόρα επανάσταση. Οι Βρετανοί είχαν εντοπίσει το κρησφύγετο του Γρίβα και μπορούσαν να τον συλλάβουν, αλλά τον άφησαν να φύγει στην Ελλάδα, όπου έγινε δεκτός με μεγάλες τιμές.[99] Ο αγώνας της ΕΟΚΑ έγινε ένας θρύλος που άγγιξε τις ψυχές όλων των Ελλήνων. Το κλίμα που είχε δημιουργηθεί ήταν τέτοιο, που δικαιωματικά την εξουσία στο νέο κράτος διεκδικούσαν εκείνοι που απελευθέρωσαν την Κύπρο. Ο Μακάριος ήταν ο αδιαμφισβήτητος πολιτικός ηγέτης. Ως άνθρωπος της Εκκλησίας, αντικομμουνιστής και ταυτισμένος με τον αγώνα της ΕΟΚΑ, γινόταν αποδεκτός από τη Δύση ως ο πλέον κατάλληλος για να ηγηθεί του νέου κράτους. Η Αριστερά, φέροντας το στίγμα της «προδοσίας» του αγώνα, στριμώχθηκε στο περιθώριο της πολιτικής ζωής.

Αμέσως μετά την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης - Λονδίνου, οι υπηρεσίες πληροφοριών της Ελλάδας, της Τουρκίας, της Βρετανίας και των ΗΠΑ άρχισαν να δικτυώνονται σε όλα τα επίπεδα εξουσίας του νέου κράτους, με στόχο να παρεμποδίσουν τη διολίσθηση της Κύπρου προς τα αριστερά.

Από τις πρώτες μέρες της ανεξαρτησίας, η ελληνική ΚΥΠ άρχισε να εφαρμόζει σχέδιο για την ίδρυση στην Κύπρο μιας οργάνωσης σαν κι αυτές που συμμετείχαν στο δίκτυο Stay Behind. Όπως μαρτυρεί ο υπασπιστής του Γρίβα στην ΕΟΚΑ Αντώνης Γεωργιάδης, στα μέσα Μαρτίου 1959, ενώ ήταν υπουργός Συγκοινωνιών στη μεταβατική κυβέρνηση, προσεγγίστηκε από τον διευθυντή της ελληνικής ΚΥΠ και αρχηγό τότε του ΙΔΕΑ Αλέξανδρο Νάτσινα, ο οποίος του πρότεινε να ηγηθεί ενός μυστικού στρατού, που θα ήταν εκτελεστικό όργανο της ελληνικής κυβέρνησης. Ο Γεωργιάδης είχε ήδη στην κατοχή του μια μεγάλη ποσότητα οπλισμού της ΕΟΚΑ, που δεν είχε παραδοθεί κατά την εφαρμογή του σχεδίου αφοπλισμού της οργάνωσης. Η ελληνική ΚΥΠ θα έστελνε στην Κύπρο επιπρόσθετο οπλισμό.

Ο Γεωργιάδης αναφέρει ότι ήταν διστακτικός να αναλάβει και ρώτησε τον Μακάριο περί τίνος επρόκειτο. «Ο Μακάριος είπε ότι κάτι είχε μάθει για μια τέτοια ομάδα, αλλά δεν είχε λεπτομέρειες όσον αφορά αριθμούς ή την έκταση της βοήθειας που πρόσφεραν οι Έλληνες». Ο Γεωργιάδης αναφέρει πως αργότερα ανακάλυψε ότι η ομάδα αυτή θα δημιουργείτο για τον έλεγχο της Αριστεράς και των στοιχείων της Δεξιάς που θα αντιστρατεύονταν τα σχέδια του Μακαρίου. Τις πληροφορίες αυτές έδωσε ύστερα από πολλά χρόνια στον Αμερικανό πρέσβη Τέιλορ Μπλέτσερ, εκτιμώντας πως ο Μακάριος ήταν πλήρως ενήμερος, αλλά για κάποιους λόγους προσπάθησε να τον παραπλανήσει. Ο Γεωργιάδης είπε στον Μπλέτσερ ότι αργότερα πληροφορήθηκε από πηγή στην Αθήνα ότι ο εξοπλισμός για τον ιδιωτικό αυτό στρατό στάλθηκε στην Κύπρο αεροπορικώς. Ως αρμόδιος για τα αεροδρόμια υπουργός διερεύνησε το θέμα και επιβεβαίωσε την άφιξη του φορτίου, το οποίο παραδόθηκε στο υπουργείο Εσωτερικών. «Ήταν τότε που ανακάλυψε ότι το πόστο που είχε προσφερθεί σε εκείνον δόθηκε στον Γιωρκάτζη», αναφέρει σε σχετικό σημείωμά του ο Μπλέτσερ.[100]

Ο Πολύκαρπος Γιωρκάτζης, υπουργός Εργασίας στη μεταβατική κυβέρνηση, δημιούργησε με τη συνεργασία της ελληνικής ΚΥΠ (ΚΥΠ/Ε) μια ανεπίσημη υπηρεσία πληροφοριών (παραΚΥΠ), με αποστολή την αντικομμουνιστική προπαγάνδα και αντικατασκοπία.[101] Με την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας δημιουργήθηκε και η επίσημη Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών (ΚΥΠ/Κ). Η ίδρυση της ΚΥΠ/Κ έγινε με τη βοήθεια και την υποστήριξη του μετέπειτα δικτάτορα Γεωργίου

Παπαδόπουλου, ο οποίος ήρθε στην Κύπρο το 1960 επικεφαλής πολυμελούς ομάδας αξιωματικών. [102]

Ο Γιωρκάτζης, ο οποίος με την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας μετακινήθηκε στο υπουργείο Εσωτερικών, συνδέθηκε απευθείας με τη CIA. Με χρηματοδότηση και βοήθεια σε τεχνικά μέσα που έπαιρνε από τις ΗΠΑ, παρακολουθούσε τις κινήσεις και τις δραστηριότητες της Αριστεράς και έδινε τα στοιχεία στη CIA. Επικεφαλής του δικτύου αυτού τέθηκε ο Γεώργιος Λαγοδόντης, πρώην υπεύθυνος αντικατασκοπίας της ΕΟΚΑ και ταυτόχρονα πράκτορας των Άγγλων. [103] Όπως μαρτυρεί ο Λαγοδόντης, τα κονδύλια για τη συντήρηση του δικτύου παρακολούθησης καταβάλλονταν από τη CIA σε μετρητά και τα διαχειριζόταν ο ίδιος. Ο Λαγοδόντης χρηματοδοτούσε τότε διάφορες μικρές οργανώσεις, όπως ο Οργανισμός Προστασίας Ελλήνων Κύπρου (ΟΠΕΚ) του Νίκου Σαμψών και ο Αντικομμουνιστικός Σύνδεσμος Εθνικής Νεολαίας (ΑΣΕΝ). Ο Λαγοδόντης χρησιμοποιούσε τις οργανώσεις αυτές για αντικομμουνιστική δραστηριότητα, καθώς και για την επιβολή του ως προστάτη του υποκόσμου με εκβιασμούς, απειλές, ξυλοδαρμούς και φόνους. [104]

Ο Πολύκαρπος Γιωρκάτζης, με την ανοχή του Μακαρίου, ίδρυσε το 1959 μιαν αντικομμουνιστική οργάνωση, που είχε όλα τα χαρακτηριστικά των Γκλάντιο που δρούσαν στην Ευρώπη.

Ο Μακάριος, που ενέκρινε τις αντικομμουνιστικές δραστηριότητες των Αμερικανών στην Κύπρο, ανέχθηκε τη δημιουργία του παρακράτους από τον Γιωρκάτζη. Ως αντίδοτο στην παντοδυναμία του, επέτρεψε τη δημιουργία μικρών ένοπλων τμημάτων από τον Σαμψών, καθώς και από τον Λυσσαρίδη, ο οποίος εμφανίζεται να είναι ο ηγέτης μιας ένοπλης φιλομακαριακής ομάδας από το 1960. Ταυτόχρονα, πρόσφερε πολιτική στέγη στην Αριστερά, η οποία ήταν πολιτικά απομονωμένη, λόγω της «προδοσίας» του αγώνα της ΕΟΚΑ. Η κυπριακή Αριστερά αρχικά αντιπολιτεύθηκε τον Μακάριο και στις πρώτες προεδρικές εκλογές ηγήθηκε του αντιζυριχικού μετώπου, που κατήλθε με υποψήφιο τον μετριοπαθή δεξιό πολιτικό Ιωάννη Κληρίδη. Ο Κληρίδης εξασφάλισε ποσοστό 33% των ψήφων, από το οποίο 30% ανήκαν στο ΑΚΕΛ και το υπόλοιπο 3% στους διαφωνούντες με τον Μακάριο δεξιούς. Η αντιπολίτευση της Αριστεράς στον Μακάριο κράτησε μερικούς μόνο μήνες. Τον Ιανουάριο του 1960,

εντάχθηκε και το ΑΚΕΛ στον μακαριακό συνασπισμό. Η αφορμή δόθηκε με τις πρώτες βουλευτικές εκλογές, που ήταν προγραμματισμένες να γίνουν τον Ιανουάριο του 1959. Με πρωτοβουλία του Μακαρίου οι εκλογές δεν έγιναν και οι έδρες μοιράστηκαν. Το ΑΚΕΛ, αν και εκπροσωπούσε ένα ποσοστό πέραν του 30% του πληθυσμού, πήρε πέντε από τις 35 έδρες της Βουλής. Τις υπόλοιπες 30 έδρες πήρε το Πατριωτικό Μέτωπο, που ήταν ένα πρόσκαιρο προεκλογικό σχήμα που στέγασε τους αγωνιστές της ΕΟΚΑ. [105] Η «υπέρβαση» του ΑΚΕΛ και η στήριξη που πρόσφερε στον Μακάριο μετρίασε την έντονη κριτική που δεχόταν από τη Δεξιά για τη μη συμμετοχή στον αγώνα και βοήθησε το κόμμα να ορθοποδήσει. Το τίμημα, ωστόσο, ήταν βαρύ εις βάρος των θεσμών και της δημοκρατίας.

Η τρομοκρατία της ΤΜΤ

ΤΟ ΑΚΕΛ ήταν το μόνο κόμμα που είχε δεσμούς με τους Τουρκοκυπρίους. Ως αποτέλεσμα της συμπόρευσής του με τον Μακάριο, οι Τουρκοκύπριοι της Αριστεράς έγιναν εύκολη λεία στην ΤΜΤ. Παρά την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης - Λονδίνου, η ΤΜΤ, σε αντίθεση με την ΕΟΚΑ, δεν διαλύθηκε και εφάρμοζε πολιτική κατατρομοκράτησης των Τουρκοκυπρίων, για να διακόψουν τις σχέσεις τους με τους Ελληνοκυπρίους. Η πολιτική αυτή στηριζόταν στο σύνθημα «από Τούρκο σε Τούρκο», να συναλλάσσονται, δηλαδή, μόνο μεταξύ τους και όχι με τους Έλληνες. Όσοι Τουρκοκύπριοι δεν συμμορφώνονταν, υποχρεώνονταν στην καταβολή βαριών προστίμων.

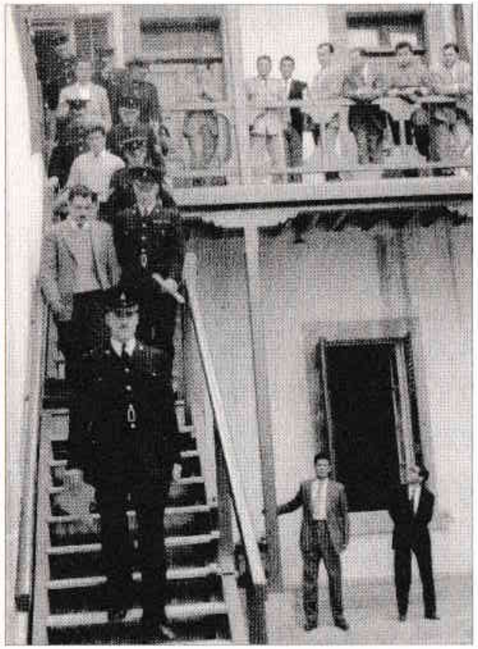
Μετά την υπογραφή των Συμφωνιών, η ΤΜΤ ενισχύθηκε σημαντικά και με άντρες από την Τουρκία. Σύμφωνα με τον Ισμαήλ Τανσού, στόχος της ΤΜΤ ήταν μέχρι το τέλος του 1959 να δημιουργηθεί μια οργάνωση 5.000 ενόπλων και μέχρι το τέλος του 1960 να αυξηθούν στις 10.000. [106]

Ceza № 1825
KIBRIS TURK KURUMLARI FEDERASYONU
BAGIŞ MAKBUZUDUR
Kazalo sakinlerinden
Bay Özdemir Ahmet den
İki Lira mablağ
Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonunun Yardım Kolu na - mına teşekkürle alınmıştır.
Tarih 15/7/59 İmza

Απόδειξη για πρόστιμο δύο λιρών που πλήρωσε ο Οζντεμίρ Οζγκιούρ, επειδή αγόρασε εμπορεύματα από ελληνοκυπριακό κατάστημα. Η «παρανομία» έγινε τον Ιούλιο του 1959, πέντε μήνες μετά την υπογραφή των Συμφωνιών.

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, ο οπλισμός μεταφερόταν στην Κύπρο με το πλοιάριο «Ελμάς». Το βράδυ της 18ης προς τη 19η Σεπτεμβρίου 1959, εννέα ολόκληρους μήνες μετά την υπο-

Το τριμελές πλήρωμα του πλοιαρίου «Ελμάς» ή «Ντενίς» έξω από το δικαστήριο, το οποίο τους επέβαλε ποινή φυλάκισης ενός έτους. Την επομένη απελάθηκαν στην Τουρκία.

γραφή των Συμφωνιών, αγγλικό περιπολικό εντόπισε το «Ελμάς» και προ του κινδύνου να αποκαλυφθεί το φορτίο του, το πλήρωμα πήρε διαταγή μέσω ασυρμάτου από την Τουρκία να το βυθίσει. Οι Βρετανοί συνέλαβαν τον καπετάνιο Ρεσάτ Γιαβούζ, τον μηχανικό Ουλούζ Κόντογλου και τον υπαξιωματικό Μουράτ Γκουντούς.* Οι δύο από αυτούς είχαν εκπαιδευτεί στον ανταρτοπόλεμο, στις ΗΠΑ.[107] Οι συλληφθέντες καταδικάστηκαν στις 11 Νοεμβρίου από κυπριακό δικαστήριο, σε ποινές φυλάκισης ενός έτους ο καθένας. Την επομένη, ο Βρετανός κυβερνήτης της Κύπρου αποφάσισε την αποστολή τους στην Τουρκία, για να εκτίσουν δήθεν την ποινή τους εκεί.

Το 1960, μετά από πραξικόπημα στην Τουρκία, ανατράπηκε ο Μεντερές. Για κάποιο διάστημα, το Συμβούλιο Εποπτείας Επιστράτευσης και το παρακλάδι του στην Κύπρο, η ΤΜΤ, πέρασαν περίοδο κρίσης. Η νέα τουρκική κυβέρνηση, που δεν είχε ενημέρωση για τη δραστηριότητα της τουρκικής Γκλάντιο και τη σχέση της με το ΝΑΤΟ, είχε την εντύπωση ότι επρόκειτο για μυστικό στρατό του προηγούμενου καθεστώτος. Μάλιστα, αποκαλούσαν την οργάνωση «Γκεστάπο του Μεντερές» και προσπάθησαν να τη διαλύσουν.[108] Τελικά, παρενέβη ο ηγέτης του παντουρκικού κινήματος Αλπασάν Τουρκές, ο οποίος ήταν στέλεχος του πραξικοπηματικού καθεστώτος, και αποκατέστησε τις γέφυρες επικοινωνίας της ΤΜΤ με τη νέα κυβέρνηση. Ωστόσο, οι ηγέτες της ΤΜΤ στην Τουρκία και την Κύπρο, Καράμπελεν και Βουρουσκάν, εκδιώχθηκαν.[109]

** Ενώ στις τουρκικές πηγές το πλοιάριο ονομάζεται «Ελμάς», οι αρχές της αποικιακής κυβέρνησης της Κύπρου, άγνωστο γιατί, έδωσαν το όνομα «Ντενίς».*

Τουρκοκύπριοι αντιφρονούντες υποστηρίζουν σήμερα με επιμονή ότι υπήρχε συνεργασία μεταξύ του ελληνοκυπριακού και του τουρκοκυπριακού παρακράτους και ότι μέρος της αμερικανικής βοήθειας που έπαιρνε ο Γιωρκάτζης για αντικομμουνιστική προπαγάνδα το διοχέτευε προς την τουρκοκυπριακή πλευρά. Επικεφαλής του τουρκοκυπριακού παρακράτους ήταν ο πολιτικός ηγέτης της ΤΜΤ Ραούφ Ντενκτάς, ο οποίος είχε εκλεγεί πρόεδρος της Τουρκοκυπριακής Κοινοτικής Συνέλευσης.*

Προς τη σύγκρουση

Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ του κυπριακού παρακράτους με τη βοήθεια και τη συνεργασία της ελληνικής ΚΥΠ, καθώς και η ενδυνάμωση της ΤΜΤ, που ήταν παρακλάδι της τουρκικής Γκλάντιο, καταδεικνύει ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν είχαν τελειώσει με την Κύπρο. Ο ελληνοκυπριακός και ο τουρκοκυπριακός εθνικισμός, που όφειλε την ύπαρξη και την ισχύ του στις αμερικανικές υπηρεσίες, ωθούσε τα πράγματα προς τη σύγκρουση. Το προβληματικό περιεχόμενο των Συμφωνιών και η απουσία καλής θέλησης για την εφαρμογή τους, δημιουργούσαν ευκαιρίες για άλλον ένα γύρο αιματηρής αντιπαράθεσης.

Ύστερα από συνεχή προβλήματα στην εφαρμογή των Συμφωνιών, ο Μακάριος πήρε την πολιτική απόφαση, στις αρχές του 1962, να προχωρήσει σε σταδιακή αναθεώρηση του συντάγματος, για την επίτευξη πραγματικής ανεξαρτησίας και με τελικό στόχο την ένωση. Ο Μακάριος απόφυγε να διαβουλευθεί με την ελληνική κυβέρνηση, η οποία ήταν αντίθετη σε κάθε απόπειρα διατάραξης των ισορροπιών της Ζυρίχης. Είχε, όμως, την ενθάρρυνση και την υποστήριξη του ελληνικού στρατού, μέσω της ΕΛΔΥΚ.

Η ηγεσία των Τουρκοκυπρίων, η οποία επίσης δεν κατέβαλλε καμιά σοβαρή προσπάθεια για να λειτουργήσει η λύση, αντέδρασε με οργή στα σχέδια του Μακαρίου. Οι σχέσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων μπήκαν σε φάση διαρκούς αντιπαράθεσης. Οι εθνικιστικές εξάρσεις είχαν συνεπάρει τους πάντες. Δεν υπήρξαν φωνές υπέρ της σύνεσης και σχεδόν στο σύνολό του ο τύπος, ελληνοκυπριακός και τουρκοκυπριακός, έριχνε νερό στον μύλο της σύγκρουσης. Το ΑΚΕΛ, αν και κάπως συγκρατημένο, κατατρυχόμενο από το σύνδρο-

** Το ζήτημα της συνεργασίας Γιωρκάτζη - Ντενκτάς αποτέλεσε θέμα δημόσιας αντιπαράθεσης μεταξύ της εφημερίδας «Αβρούπα» και του Ντενκτάς, την περίοδο 1998 - 1999. Ο Ντενκτάς δίωξε την εφημερίδα και τους συνεργάτες της και δικαστήριο του κατοχικού καθεστώτος τους καταδίκασε σε συνολικό πρόστιμο 120 δισεκατομμυρίων λιρών Τουρκίας.*

μο της «προδοσίας» του αγώνα της ΕΟΚΑ, υποστήριζε κι αυτό την πρωτοβουλία του Μακαρίου.

Μοναδική εξαίρεση υπήρξε το μικρό Τουρκικό Λαϊκό Κόμμα υπό τον γιατρό Ιχσάν Αλί. Βασικοί συνεργάτες του Ιχσάν Αλί ήταν οι δικηγόροι Αϊχάν Χικμέτ και Μουσταφά Γκιουρκάν από τη Λευκωσία. Οι δυο αυτοί δικηγόροι και πολιτευτές ήταν εκδότες της εβδομαδιαίας εφημερίδας «Τζουμχουριέτ», η οποία κυκλοφόρησε την πρώτη μέρα ίδρυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας και υποστήριζε με πάθος τη συνύπαρξη των Ελλήνων και των Τούρκων, ενώ ασκούσε αυστηρή κριτική στον πρόεδρο της Τουρκικής Εθνικής Συνέλευσης Ραούφ Ντενκτάς.

Το κλίμα έντασης και αντιπαράθεσης φορτίστηκε ακόμη περισσότερο, όταν τα χαράματα της 25ης Μαρτίου 1962 προκλήθηκαν δύο εκρήξεις βομβών στα μουσουλμανικά τεμένη Μπαϊρακτάρ και Ομεριέ, στη Λευκωσία. Ο Γιωρκάτζης επέρριψε την ευθύνη στους Τουρκοκυπρίους και ο Ντενκτάς στους Ελληνοκυπρίους. Στις 27 Μαρτίου ο Γκιουρκάν πήγε στην τουρκική πρεσβεία για να συναντήσει τον πρέσβη και να του ζητήσει να παρέμβει για να μη γενικευτεί το κακό.* Απουσιάζοντος του πρέσβη, συνάντησε τον ακόλουθο τύπου και ταυτοχρόνως διευθυντή της Τουρκικής Υπηρεσίας Πληροφοριών, Παμίρ, ο οποίος του είπε πως οι εκρήξεις ήταν έργο του Ντενκτάς.

Τα κίνητρα του Παμίρ είναι ακόμη αδιευκρίνιστα. Όμως ο Γκιουρκάν, αγνοώντας τα τεκταινόμενα στα παρασκήνια, αποτάθηκε στον υπουργό Εσωτερικών της Κυπριακής Δημοκρατίας, Πολύκαρπο Γιωρκάτζη, για να του μεταφέρει τις πληροφορίες. Ο Γιωρκάτζης, με τη βοήθεια του Λαγοδόντη και του συνεργάτη του Νίκου Ιωάννου - Ψωμά** μαγνητοφώνησε τη συνομιλία του με τον Γκιουρκάν. [110]

Στο μεταξύ, ορίστηκε ερευνητική επιτροπή για να διερευνήσει τα αίτια των εκρήξεων και οι δύο δημοσιογράφοι κλήθηκαν να καταθέσουν. Στις 27 Απριλίου δημοσίευσαν στην εφημερίδα τους ότι θα αποκάλυπταν τους δράστες. Την επομένη δολοφονήθηκαν. Ο Γκιουρκάν στο γκαράζ του σπιτιού του και ο Χικμέτ στο υπνοδωμάτιό του, ενώ κοιμόταν με τη σύζυγο και τα δύο τους παιδιά. Οι φόνοι αποδόθηκαν ευθύς αμέσως στην ΤΜΤ. Στη συνείδηση των Τουρκοκυπρίων ηθικός αυτουργός ήταν ο Ντενκτάς. Στις 21 Μαΐου 1962, ο Γιωρκάτζης κλήθηκε να καταθέσει στην ερευνητική επιτροπή για την ανατίναξη των τεμενών. Εκεί, εκπλήττοντας τους πάντες, παρέδωσε στην επιτροπή τη μαγνητοταινία με τη συνομιλία του με τον Γκιουρκάν. Η ταινία μεταδόθηκε ενώπιον της επιτροπής και το περιεχόμενό της δημοσιεύτηκε σε όλες τις εφημερίδες. [111] Το κλίμα στην τουρκοκυπριακή κοινότητα μεταστράφηκε αμέσως. Τα δύο θύματα, από μάρτυρες της ελευθερίας εμφανίστηκαν σαν χαφιέδες του Γιωρκάτζη.

Αϊχάν Χικμέτ και Μουζαφέρ Γκιουρκάν, από τους λίγους Κυπρίους που πίστεψαν στην Κυπριακή Δημοκρατία. Το πλήρωσαν με τη ζωή τους.

Η δολοφονία των δύο Τουρκοκυπρίων, όπως όλα σχεδόν τα πολιτικά εγκλήματα της δεκαετίας του 1960, παραμένουν ανεξιχνίαστα. Ανεξιχνίαστο είναι και το περιστατικό της ανατίναξης των τεμενών. Ο Ιχσάν Αλί, επικαλούμενος πληροφορίες από αξιόπιστη πηγή, έγραψε στα απομνημονεύματά του ότι τόσο η έκρηξη στα τεμένη όσο και η δολοφονία των δύο δικηγόρων ήταν έργο του Λαγοδόντη. [112] Στον Λαγοδόντη αποδίδει τις δολοφονίες και ο ίδιος ο Ραούφ Ντενκτάς. Αντιθέτως, η αντικαθεστωτική τουρκοκυπριακή εφημερίδα «Αβρούπα» επικαλείται μαρτυρίες που έχει ότι τους δύο δημοσιογράφους δολοφόνησε η ΤΜΤ. [113] Αξιόπιστη πηγή αναφέρεται σε κάποιο σχέδιο του Λαγοδόντη για ανατίναξη των τεμενών. Μετά την ανατίναξή τους, αστυνομικοί του Λαγοδόντη μαζί με τον συνεργάτη του, Τάκη Μελωδία, προγραμμάτιζαν να τα ανατινάξουν ξανά, με σκοπό να τα κατεδαφίσουν. [114]

Σήμερα, ελάχιστη σημασία έχει εάν ο βομβιστής μιλούσε ελληνικά ή τουρκικά. Είναι πλέον βέβαιο ότι η ανατίναξη των τεμενών και οι δολοφονίες των δημοσιογράφων ήταν έργο ενός από τα παρακλάδια του δικτύου Stay Behind στην Κύπρο.

Ο ΙΔΕΑ και η Οργάνωση

ΕΝΩ ΤΟ ΚΛΙΜΑ όξυνσης μεταξύ των δύο κοινοτήτων επιδεινωνόταν, ο Μακάριος έδωσε τη συγκατάθεσή του στον Γιωρκάτζη για την ίδρυση μιας οργάνωσης αντίστοιχης με την τουρκική ΤΜΤ. Σκοπός της

** Την περίοδο εκείνη οι σχέσεις του Ντενκτάς με την κυβέρνηση της Τουρκίας ήταν εχθρικές, ως αποτέλεσμα της καχυποψίας με την οποία αντιμετώπιζε ο Ινονού την ΤΜΤ, την οποία θεωρούσε ιδιωτικό στρατό του Μεντερές. Απόρροια αυτής της σχέσης ήταν και η δημόσια αντιδικία μεταξύ του πρέσβη της Τουρκίας στη Λευκωσία Εκίν Ντιρβάνα με τον Ντενκτάς.*

*** Ο Νίκος Ιωάννου - Ψωμάς διετέλεσε διευθυντής της ΚΥΠ κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης Κληρίδη (1993 - 2003).*

Οργάνωσης (αυτό ήταν το όνομά της) ήταν να εκπαιδεύσει πολίτες στη χρήση των όπλων, για να εξουδετερώσουν τους Τουρκοκυπρίους στην περίπτωση που θα προσπαθούσαν να προκαλέσουν επεισόδια και να αποσκιρτήσουν από την Κυπριακή Δημοκρατία, με αφορμή την απόφαση του Μακαρίου να τροποποιήσει το σύνταγμα.

Την ίδρυση, την εκπαίδευση και την ιδεολογική καθοδήγηση της Οργάνωσης είχε αναλάβει η στελεχωμένη από ΙΔΕΑτες αξιωματικούς ΕΛΔΥΚ. Ηγετικό στέλεχος του ΙΔΕΑ και της Οργάνωσης ήταν και ο μετέπειτα δικτάτορας Δημήτριος Ιωαννίδης, ο οποίος επεξεργάστηκε σχέδια επιχειρήσεων εναντίον Τουρκοκυπρίων αμάχων. Ο Ιωαννίδης διατηρούσε στενή σχέση και με τον Νίκο Σαμψών, ο οποίος ίδρυσε μια δική του οργάνωση και ανταγωνιζόταν τον Γιωρκάτζη.

Από πλευράς Κυπρίων, την ηγεσία της Οργάνωσης αποτελούσαν ο αρχηγός Πολύκαρπος Γιωρκάτζης, ο οποίος είχε το ψευδώνυμο Ακρίτας* και οι υπαρχηγοί Γλαύκος Κληρίδης και Τάσσος Παπαδόπουλος. Η Οργάνωση διοικείτο από επιτελείο, στο οποίο συμμετείχαν οι πολιτικοί ηγέτες της Δεξιάς και υπουργοί της κυβέρνησης. Κάθε επιτελής είχε για «σύμβουλό» του τον αντίστοιχο επιτελή αξιωματικό της ΕΛΔΥΚ. Ο αρχηγός Γιωρκάτζης είχε ως σύμβουλό του τον διοικητή της ΕΛΔΥΚ, ο υπαρχηγός Τάσσος Παπαδόπουλος τον υποδιοικητή, ο υπεύθυνος για τη διαφώτιση και την προπαγάνδα Χριστόδουλος Χριστοδούλου τον διευθυντή του Β΄ Γραφείου κ.ο.κ. [115]

Όπως αναφέρει ο δημοσιογράφος Σπύρος Παπαγεωργίου, σε μια σύναξη στο σπίτι του συνεργάτη του Γιωρκάτζη και μετέπειτα διπλωμάτη Άνδρου Νικολαΐδη, όπου γινόταν η εκπαίδευση αυτών που θα στελέχωναν το Γραφείο Διαφώτισης, Προπαγάνδας και Ψυχολογικού Πολέμου, ο συνταγματάρχης της ΕΛΔΥΚ Γραγκίσκος πρότεινε όπως η οργάνωση ονομαστεί Ιερός Δεσμός Ελληνοκυπρίων Αγωνιστών (ΙΔΕΑ). [116] Η ταύτιση της Οργάνωσης με τον ΙΔΕΑ φαίνεται και από το προσχέδιο του όρκου της:

«ΟΡΚΙΖΟΜΑΙ: Να φυλάττω πίστιν εις μίαν και αδιαίρετον Ελληνικήν Πατρίδα.

Υποταγήν εις το καταστατικόν της Οργανώσεώς μου.

Υπακοήν εις τους προϊσταμένους μου.

Να υπερασπίζωμαι με πίστιν και αφοσίωσιν την γαλανόλευκον, την οποίαν ουδέποτε θα αποχωρισθώ.

Να εργάζωμαι συνεχώς διά την ΕΝΩΣΙΝ με την Μητέρα ΕΛΛΑΔΑ και ν' αγωνισθώ δι' αυτήν μέχρι και της τελευταίας ρανίδος του αίματός μου.

Για τον λόγο αυτό η Οργάνωση λέγεται και Ακρίτας.

Ο Πολύκαρπος Γιωρκάτζης σε κοινωνική εκδήλωση με τον Ντενκτάς. Με την κατάθεσή του το 1962 αντέστρεψε το αρνητικό κλίμα εις βάρος του Ντενκτάς για τις δολοφονίες των Χικμέτ και Γκιουρκάν.

Να διάγω δε εν γένει ως χρηστός και φιλόνομος Ιδεάτης». [117]

Παρά το γεγονός ότι η Οργάνωση δημιουργήθηκε με πρόσχημα την άμυνα σε περίπτωση τουρκικού κινδύνου, στις προκηρύξεις της ήταν διάχυτος ο αντικομμουνιστικός της προσανατολισμός. [118] Όπως μαρτυρεί ο Παπαγεωργίου, σε μια διήμερη άσκηση επί χάρτου που έγινε στην προεδρική κατοικία στο Τρόοδος, τον Δεκέμβριο του 1962, με τη συμμετοχή αξιωματικών της ΕΛΔΥΚ, ετέθη το ενδεχόμενο ένοπλης αντίστασης των Τουρκοκυπρίων στις νόμιμες αρχές του κράτους. Όταν τελείωσε η άσκηση, ανώτατος αξιωματικός της ΕΛΔΥΚ, αφού έκανε εκτίμηση των αποτελεσμάτων, κατέληξε στο ακόλουθο συμπέρασμα: «Καλά τα επήγαμε, παρ' όλον ότι εγώ πιστεύω ότι δεν θα χρειασθή να αγωνισθούμε ποτέ κατά των Τούρκων, αφού ο πραγματικός κίνδυνος δεν προέρχεται από αυτούς, αλλά από τους κομμουνιστάς!...». [119]

Προς την αναθεώρηση

ΤΗΝ ΑΝΟΙΞΗ του 1963, ο Μακάριος διαβουλεύτηκε με τη Βρετανία για την αναθεώρηση των Συμφωνιών. Ο Μακάριος υποσχόταν στη Βρετανία σημαντικό ρόλο στην Κύπρο, αν βοηθούσε να απαλλαγεί το νησί από τις εγγυήσεις της Ελλάδας και της Τουρκίας. Από τη διπλωματική αλληλογραφία που υπάρχει στο βρετανικό δημόσιο αρχείο διαφαίνεται ότι το υπουργείο Αποικιακών Σχέσεων έβλεπε θετικά την πρωτοβουλία του Μακαρίου, σε αντίθεση με το υπουργείο Εξωτερικών, που ήταν επιφυλακτικό. Υπάρχουν ενδείξεις ότι το υπουργείο Αποικιών, που είχε χάσει το ρόλο του μετά την επικράτηση των ΗΠΑ στη Μέση Ανατολή - λίγο αργότερα διαλύθηκε και τα τμήματά του συγχωνεύτηκαν με το υπουργείο Εξωτερικών - επιδίωκε να ανακτήσει η Βρετανία μέρος των ερεισμάτων της στην Κύπρο.

Κατόπιν ενθάρρυνσης από τη Βρετανία και αγνοώντας τη διαφωνία του υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας Ευάγγελου Αβέρωφ, ο Μακάριος πήρε την απόφαση να προχωρήσει στην αναθεώρηση του συντάγματος. Το φθινόπωρο είχε έτοιμη γραπτή εισήγηση προς τον αντιπρόεδρο Κουτσούκ, για τροποποίηση 13 σημείων. Η βρετανική διπλωματία είχε ενεργό ανάμειξη στη διαδικασία και ο ύπατος αρμοστής της Βρετανίας Άρθουρ Κλαρκ, κατόπιν γραπτής οδηγίας από το Λονδίνο, έλαβε γνώση της πρότασης του Μακαρίου και προέβη σε χειρόγραφες διορθώσεις στο προσχέδιο. [120]

Την ίδια στιγμή, το βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών βρισκόταν σε επαφή και με την τουρκική κυβέρνηση, ανιχνεύοντας τις αντιδράσεις της. Σε σημείωμά του προς το βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών, με ημερομηνία 16 Σεπτεμβρίου 1963, ο επιτετραμμένος Μόργκαν Μαν κατέγραψε τη συνομιλία που είχε με τον γενικό διευθυντή του Α΄ τμήματος στο τουρκικό υπουργείο Εξωτερικών, Μονσιέρ Τουλούι: «Το σημαντικότερο σημείο που προέκυψε από τη συνομιλία μας ήταν ότι η τουρκική κυβέρνηση όχι μόνο φαίνεται να δέχεται ως αναπόφευκτο, αλλά πραγματικά να καλωσορίζει το γεγονός ότι ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος μπορεί να προσπαθήσει να τροποποιήσει μονομερώς το παρόν "καθεστώς" (όπως το αποκαλεί ο Τουλούι). Κατά την τουρκική άποψη, τέτοια κίνηση μπορεί κάλλιστα να δημιουργήσει συνθήκες που να ευνοούν την εφαρμογή ενός τουρκικού σχεδίου για διχοτόμηση».

Ο Τουλούι είπε στον Μαν ότι η ειρωνεία της τύχης θέλει τον Μα-

Μέλη της Οργάνωσης, με κυνηγετικά. Σε αντίθεση με την ΤΜΤ, η Οργάνωση δεν διέθετε επαρκή εξοπλισμό.

κάριο να σπρώχνει σταδιακά τους Τούρκους στο σημείο όπου θα πρέπει να αναλάβουν τα πράγματα στα χέρια τους και να πετύχουν αυτό που ο Μακάριος ήθελε ν' αποφύγει, τον διαμελισμό δηλαδή της Κύπρου. Σχολιάζοντας ο Μαν έγραψε ότι «ο Μακάριος έγινε στην πραγματικότητα παιχνίδι στα χέρια των Τούρκων». [121]

Ο ΙΔΕΑ ενισχύει την Οργάνωση

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ με τη διπλωματική προετοιμασία, οι Ελληνοκύπριοι έπαιρναν και τα κατάλληλα στρατιωτικά μέτρα, με εντατικοποίηση της εκπαίδευσης των μελών της Οργάνωσης. Οι αξιωματικοί της ΕΛΔΥΚ μετέφεραν από τις αποθήκες του στρατοπέδου τους όπλα, εκπαίδευαν τα μέλη της Οργάνωσης στη χρήση τους και στη συνέχεια τα επέστρεφαν. Το πρόγραμμα εκπαίδευσης και οι διευθετήσεις για την παραχώρηση των εκπαιδευτικών μέσων γίνονταν από τον Δημήτριο Ιωαννίδη. [122] Η Οργάνωση διέθετε περιορισμένη ποσότητα δικού της οπλισμού. Ορισμένα ανήκαν στην ΕΟΚΑ και άλλα εισήγαγε παράνομα ο Γιωρκάτζης από το εξωτερικό. Ο οπλισμός ήταν ανομοιογενής και υπήρχε έλλειψη πυρομαχικών. Όμως, η Οργάνωση περίμενε μεγάλη ποσότητα όπλων από τις αποθήκες του ελληνικού στρατού.

Η διευθέτηση για αποστολή του οπλισμού από την Ελλάδα έγινε υπό τις ακόλουθες συνθήκες: Την άνοιξη του 1963 ο αρχηγός και ο υπαρχηγός της Οργάνωσης, Πολύκαρπος Γιωρκάτζης και Τάσσος Παπαδόπουλος, πήγαν στην Ελλάδα και ζήτησαν από τον τότε υπουργό Εξωτερικών Ευάγγελο Αβέρωφ να αποστείλει οπλισμό στην Κύπρο. Ο Αβέρωφ, ως αρχιτέκτονας της Ζυρίχης, ήταν αντίθετος στην ένοπλη αντιπαράθεση με την Τουρκία και έγινε έξω φρενών. «Πάτησε το κουδούνι του γραφείου του και μπήκαν μέσα οι φρουροί του. Μετά μας είπε ότι είχαμε δύο λεπτά να αποχωρήσουμε, διαφορετικά θα μας πετούσε έξω», αναφέρει ο Τάσσος Παπαδόπουλος. [123]

Για το ίδιο περιστατικό μίλησε και ο Νίκος Ιωάννου - Ψωμάς, ο οποίος περιέγραψε ως εξής την αντίδραση του Αβέρωφ: «Γιατί να σας δώσουμε οπλισμό για να πολεμήσετε τους Τούρκους, δεν σας δίνω». Τελικά, αναφέρει ο Ιωάννου, «χρειάστηκε να καλέσουμε βοήθεια από τον μετέπειτα δικτάτορα Παπαδόπουλο και να έρθει στην Κύπρο να συζητήσουμε το θέμα και να πάει στην Αθήνα να μας πει "εντάξει, κύριοι, σας στέλλω τα 1000 πρώτα όπλα με την ΕΛΔΥΚ και μην το πείτε ούτε στον Αβέρωφ ούτε στον Καραμανλή και κάθε φορά να σας στέλλω 1000 περίπου όπλα"». [124] Κατά την επίσκεψή του στην Κύπρο, ο Παπαδόπουλος, που ήταν ο σύνδεσμος της ΚΥΠ/Ε με τη CIA, πραγματοποίησε επαφές με προσωπικότητες. Μεταξύ άλλων συνάντησε και τον Βάσο Λυσσαρίδη, ο οποίος ίδρυσε μια δική του ένοπλη ομάδα, η οποία έδρασε ανεξάρτητα από την Οργάνωση, αλλά σε συνεργασία με την ΕΛΔΥΚ. [125]

Τον Ιούλιο του 1963, λοιπόν, ο Παπαδόπουλος, έστειλε στην Κύπρο 1000 όπλα, με αφορμή την αντικατάσταση των οπλιτών της ΕΛΔΥΚ, οι οποίοι είχαν ολοκληρώσει τη θητεία τους. Όμως τα όπλα αυτά δεν δόθηκαν στην Οργάνωση και φυλάχθηκαν στις αποθήκες της δύναμης. Με την επόμενη αντικατάσταση των οπλιτών της ΕΛΔΥΚ, που θα γινόταν σε έξι μήνες, θα αποστέλλονταν άλλα 1000 όπλα. Η Οργάνωση δεν θα αναλάμβανε δράση πριν από τον Ιανουάριο του 1964. «Υπήρχε γραπτή διαταγή να μην αρχίσουμε πριν φθάσει ο οπλισμός», αναφέρει ο Χρυσάφης Χρυσάφη, που υπηρετούσε στον κυπριακό στρατό και ταυτόχρονα στο επιτελείο της Οργάνωσης. [126]

Σύγκρουση Οργάνωσης - ΤΜΤ

ΣΤΙΣ 30 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1963, ο Μακάριος υπέβαλε τις προτάσεις του για τροποποίηση του συντάγματος. Οι Τούρκοι εκμεταλλεύτηκαν την ευ-

καιρία και δημιούργησαν πολιτική κρίση. Όπως αποκάλυψε ο Μονσιέρ Τουλούι στον Μόργκαν Μαν, ήταν στρατηγική επιλογή των Τούρκων να μη δώσουν την εντύπωση ότι ξεκίνησαν πρώτοι την ένοπλη σύγκρουση. «Ο Τουλούι», γράφει ο Μαν, «ήλπιζε βέβαια ότι δεν θα έφταναν ποτέ τα πράγματα ως εδώ και τόνισε ότι δεν θα ήταν οι Τούρκοι που θα έριχναν τον πρώτο πυροβολισμό. Πράγματι η Τουρκία ήταν διατεθειμένη να δεχθεί τα πρώτα θύματα της μάχης να είναι Τούρκοι, για να δείξει στην παγκόσμια κοινή γνώμη ότι όλες οι μετέπειτα τουρκικές αντιδράσεις ήταν καθαρά αμυντικές. Είχαν συνεχώς "δοθεί οδηγίες" στην τουρκική κοινότητα της Κύπρου να διασφαλίσει ότι δεν θα ήταν οι Τούρκοι που θα άρχιζαν τη μάχη». [127]

Στις 3 Δεκεμβρίου, με διαταγή του Γιωρκάτζη, μέλη της Οργάνωσης ανατίνασσαν το άγαλμα του ήρωα της ΕΟΚΑ Μάρκου Δράκου, κοντά στην Πύλη Πάφου στη Λευκωσία. [128] Η ενέργεια αποδόθηκε στους Τούρκους. Τα πνεύματα ήταν ήδη οξυμμένα και η γενική σύρραξη φαινόταν αναπόφευκτη.

Στις 21 Δεκεμβρίου, μια ένοπλη περίπολος του Γιωρκάτζη συνεπλάκη με Τουρκοκυπρίους. Ανταλλάγηκαν πυροβολισμοί και σκοτώθηκε ο Σεκί Χαλίλ και η Σελιχέ Τζεμαλιέ. Αν και η επίσημη άποψη είναι πως η περίπολος ήταν σε διατεταγμένη αποστολή και ότι προκλήθηκε από μέλη της ΤΜΤ, η πραγματικότητα είναι πως το περιστατικό δεν ήταν τίποτε άλλο από ένας συνήθης καβγάς ανθρώπων της νύχτας, που δεν είχε να κάνει με εθνικές διαφορές. Όμως η Λευκωσία, που ήταν έτοιμη να εκραγεί, δεν ήταν σε θέση να αντέξει ούτε έναν καβγά που κατέληξε σε φόνο. Τα μέλη της ΤΜΤ που ήταν σε επιφυλακή και παραταγμένα κατά μήκος των ορίων του τουρκικού τομέα αναμένοντας το λάθος της Οργάνωσης, εκμεταλλεύτηκαν το περιστατικό και άρχισαν να πυροβολούν. Η Οργάνωση απάντησε και σε λίγες ώρες η Λευκωσία μετατράπηκε απ' άκρη σε άκρη σε πεδίο μάχης. Παρά τις προσπάθειες που κατέβαλαν ο πρόεδρος Μακάριος και ο αντιπρόεδρος Κουτσούκ για αυτοσυγκράτηση, η κατάσταση ξέφυγε από τον έλεγχο και οι συγκρούσεις επεκτάθηκαν και σε άλλα μέρη της Κύπρου.

Τελικά, με πρωτοβουλία του υπουργού Αποικιών της Βρετανίας Ντάνκαν Σαντς, ο οποίος ήρθε επειγόντως την Κύπρο, υπογράφηκε, στις 30 Δεκεμβρίου, η συμφωνία για τη χάραξη της Πράσινης Γραμμής μεταξύ των δύο τομέων της Λευκωσίας, που έκτοτε χωρίζει στα δύο την πρωτεύουσα. [129]

Μέρος της συμφωνίας για τη χάραξη της Πράσινης Γραμμής ήταν και η ανάληψη της ευθύνης για την εσωτερική ασφάλεια της Κύπρου από στρατιώτες των βρετανικών βάσεων.

Η αποσκίρτηση των Τουρκοκυπρίων

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ τις διακοινοτικές συγκρούσεις, οι Τουρκοκύπριοι εφάρμοσαν ένα δικό τους σχέδιο για τη διχοτόμηση. Οι υπουργοί τους αποχώρησαν από την κυβέρνηση και οι βουλευτές τους από τη βουλή. Μαζί με τα μέλη της Τουρκικής Κοινοτικής Συνέλευσης σχημάτισαν δική τους βουλή, ενώ άρχισαν να δημιουργούν δομές κράτους με ξεχωριστές υπηρεσίες. Με την καθοδήγηση της ΤΜΤ, Τουρκοκύπριοι που ζούσαν σε τουρκικά ή μεικτά χωριά, μετακινήθηκαν σε περιοχές με αμιγώς τουρκικό πληθυσμό και δημιούργησαν θυλάκους.

Ο μεγαλύτερος θύλακος ήταν βόρεια της Λευκωσίας και τέθηκε υπό την προστασία της ΤΟΥΡΔΥΚ, που μετακινήθηκε από το στρατόπεδό της και κατέλαβε το στρατηγικής σημασίας ύψωμα του Αγίου Ιλαρίωνα, στην οροσειρά του Πενταδάκτυλου. Έτσι, για πρώτη φορά, οι Τουρκοκύπριοι απέκτησαν πλήρη έλεγχο σε χερσαίο χώρο. Αντιδρώντας, οι Ελληνοκύπριοι άρχισαν να εφαρμόζουν περιοριστικά μέτρα, όπως έλεγχο στη διακίνηση προϊόντων και απαγόρευση μεταφοράς συγκεκριμένων υλικών στους θυλάκους, με το αιτιολογικό ότι θα χρησιμοποιούνταν για στρατιωτικούς σκοπούς. Στα πρώτα στάδια της τουρκικής αποσκίρτησης υπήρξαν αποκοπές στη ροή νερού και στην παροχή ηλεκτρικής ενέργειας, με αποτέλεσμα τη δημιουργία σοβαρών κοινωνικών προβλημάτων. Τα μέτρα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα τη συσπείρωση του πληθυσμού γύρω από την ΤΜΤ.

Διαμαρτυρία Τουρκοκυπρίων για τις ελλείψεις αγαθών εντός των θυλάκων.

Αφορμή για τις μετακινήσεις των Τουρκοκυπρίων στους θυλάκους έδωσαν και οι επιθέσεις κατά αμάχων από Ελληνοκύπριους εξτρεμιστές. Η πιο εξτρεμιστική ομάδα ήταν αυτή του Νίκου Σαμψών, η οποία έδρασε τα Χριστούγεννα του 1963 στην περιοχή της Ομορφίτας, δολοφονώντας και συλλαμβάνοντας ομήρους δεκάδες Τουρκοκυπρίους, κυρίως γυναικόπαιδα, και λεηλατώντας τις περιουσίες τους. [130]

Σύμφωνα με την εφημερίδα «Ουάσιγκτον Ποστ», ο Σαμψών ήταν από τότε όργανο της CIA και έπαιρνε οικονομική βοήθεια από τα αντικομμουνιστικά κονδύλια της υπηρεσίας, μέσω του Σάββα Κων-

Ο Νίκος Σαμψών, πυροβολώντας στον αέρα, επιδεικνύει την τουρκική σημαία που πήρε λάφυρο από την Ομορφίτα. Πίσω του ακολουθούν γυναικόπαιδα που συνέλαβε ως ομήρους.

σταντόπουλου, εκδότη της αθηναϊκής εφημερίδας «Ελεύθερος Κόσμος». [131] Τη σχέση του Σαμψών με τη CIA επιβεβαιώνει και ο πρώην πράκτορας της αμερικανικής υπηρεσίας NSA (National Security Agency) Ουίνσλοου Πεκ. Σύμφωνα με τον Πεκ, ο άνθρωπος της CIA στην Κύπρο που υποστήριζε τον Σαμψών ήταν το πρώτο θύμα της τρομοκρατικής οργάνωσης «17 Νοέμβρη», Ρίτσαρντ Ουέλς. Όταν ξέσπασε η κρίση του 1963, ο Ουέλς υπηρετούσε στην Κύπρο. Σύμφωνα με τον Πεκ, ο Ουέλς βρισκόταν πίσω από τις διακοινοτικές ταραχές του 1963, κατά τις οποίες πρωταγωνίστησαν τόσο ο Ιωαννίδης όσο και ο Σαμψών. «Θυμάμαι συγκεκριμένα ότι όταν συνάντησα κάποτε τον Γουέλς στην Ουάσιγκτον μας έλεγε με περηφάνεια: "Είδατε το ΄64 τι έκανα στην Κύπρο;"». [132]

Ο Γρίβας στο προσκήνιο

ΤΟΝ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟ του 1964, με υπόδειξη της CIA, έγιναν διαβουλεύσεις μεταξύ των Αμερικανών και του Γρίβα για άμεση ανάμειξή του στην

κυπριακή κρίση. Από πλευράς των Αμερικανών μεσολαβητής ήταν ο επιτετραμμένος της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα, Νόρμπερτ Άνσιους, ενώ τον Γρίβα εκπροσωπούσε ο Σωκράτης Ηλιάδης. «Οι μυστικές μας υπηρεσίες», γράφει στα απομνημονεύματά του ο υφυπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ Τζορτζ Μπολ, «έστειλαν έκθεση για την αυξανόμενη αντιπάθεια μεταξύ Μακαρίου και στρατηγού Γρίβα, του ξακουστού ηγέτη της ΕΟΚΑ. Παρόλο που ο Γρίβας ήταν, βέβαια, ένας ένθερμος υποστηρικτής της ένωσης, σκέφτηκα πως μπορούσε να ήταν ευκολότερο να συνεργαστούμε μαζί του παρά με τον Μακάριο. Έτσι, αναπτύξαμε μυστική επαφή με τον Σωκράτη Ηλιάδη». [133]

Τον Φεβρουάριο, ο Γρίβας εγκαταστάθηκε στο Αρχηγείο Ενόπλων Δυνάμεων, δημιούργησε το Ειδικό Μεικτό Επιτελείο Κύπρου (ΕΜΕΚ) και κατέστρωνε σχέδια για την κάθοδό του στην Κύπρο. Τον Μάρτιο, μετά την εκλογική νίκη της Ένωσης Κέντρου και την ανάληψη της πρωθυπουργίας στην Ελλάδα από τον Γεώργιο Παπανδρέου, ο υπουργός Άμυνας Πέτρος Γαρουφαλιάς ενημέρωσε τον πρέσβη της Κύπρου στην Αθήνα Νίκο Κρανιδιώτη για την πρόθεση της ελληνικής κυβέρνησης «για την άμεση αποστολή 1.000-2.000 καλώς εξασκημένων ανδρών του λόχου ορεινών καταδρομών στην Κύπρο». [134]

Ενώ συνεχιζόταν η προεργασία για την αποστολή του Γρίβα και ελληνικών στρατευμάτων στην Κύπρο, στον διεθνή και ελληνικό τύπο εμφανίστηκαν πυκνά δημοσιεύματα, σύμφωνα με τα οποία οι Ηνωμένες Πολιτείες έκαναν θεαματική στροφή στο Κυπριακό, υποστηρίζοντας την ένωση. Το γεγονός αυτό διέγειρε ξανά τα ενωτικά αισθήματα των Ελληνοκυπρίων. Οι εφημερίδες προανάγγελλαν την ευόδωση των εθνικών στόχων, οι μαθητές κατέβαιναν σε διαδηλώσεις και διάφορες οργανώσεις εξέδιδαν ενωτικές διακηρύξεις.

Τον Μάιο άρχισε η μυστική αποστολή των πρώτων ελληνικών στρατευμάτων στην Κύπρο, με τη συνεργασία της κυπριακής κυβέρνησης. Οι Ελλαδίτες αξιωματικοί και οπλίτες έρχονταν στην Κύπρο με κρουαζιερόπλοια που διέθετε ο εφοπλιστής Ανδρέας Ποταμιάνος, εφοδιασμένοι με πλαστές πολιτικές ταυτότητες και με κυπριακά ονόματα.

Ο συνωμοτικός τρόπος με τον οποίο μεταφέρονταν στην Κύπρο τα ελληνικά στρατεύματα δημιούργησε την εντύπωση ότι επρόκειτο για μια άκρως απόρρητη επιχείρηση, με απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης, που διεξήχθη σε συνθήκες πλήρους μυστικότητας, χω-

Λευκωσία, 1964. Οι μαθητές κατεβαίνουν ξανά στους δρόμους με αίτημα την ένωση.

ρίς οι Τούρκοι και οι Βρετανοί να αντιληφθούν τι συνέβαινε. Στην πραγματικότητα, η αποστολή των ελληνικών στρατευμάτων στην Κύπρο ήταν σε γνώση των ΗΠΑ και της Βρετανίας και τύγχανε της ανοχής της Τουρκίας, η οποία σε καμιά περίπτωση δεν διαμαρτυρήθηκε για τη ραγδαία μεταβολή του ισοζυγίου δυνάμεων στην Κύπρο.

Στα τέλη Ιουνίου εντάθηκαν οι προεργασίες για την επιστροφή του Γρίβα στην Κύπρο. Τότε, ο υπουργός Εσωτερικών Πολύκαρπος Γιωρκάτζης, που έπαιζε πρωταγωνιστικό ρόλο, κάλεσε τον Βρετανό υποδιοικητή της ειρηνευτικής δύναμης των Ηνωμένων Εθνών στην Κύπρο, Άγγλο στρατηγό Μισέλ Κάρβεν, να περάσουν μαζί μια Κυριακή στο Τρόοδος, όπου διατηρούσε κυβερνητική εξοχική κατοικία. Ο Γιωρκάτζης τον ενημέρωσε για την επικείμενη άφιξη του Γρίβα και του είπε ότι ήταν σύμφωνος και ο Μακάριος. «Ο Γιωρκάτζης μου ζήτησε να πείσω τους Βρετανούς να μην προβάλουν οποιαδήποτε

αντίρρηση. Υπό το φως μεταγενέστερων γεγονότων και του μοιραίου θανάτου του, αμφιβάλλω κατά πόσον ο Μακάριος ήταν σύμφωνος. Είχα και τότε τις αμφιβολίες μου, αλλά διαβίβασα την παράκληση του στα Ηνωμένα Έθνη και στις βρετανικές αρχές. Κανένας από αυτούς δεν έφερε οποιαδήποτε αντίρρηση». [135]

Ο Γρίβας πήρε το πράσινο φως για να πάει στην Κύπρο από τον υπουργό Άμυνας Πέτρο Γαρουφαλιά και τον υπουργό Εξωτερικών Σταύρο Κωστόπουλο και έφυγε το ίδιο βράδυ με το πλοίο «Ελευθερία», ιδιοκτησία του Ποταμιάνου. Αποβιβάστηκε στη Λεμεσό στις 12 Ιουνίου και τον παρέλαβαν στην προβλήτα ο Γιωρκάτζης και ο επιτελάρχης της Εθνοφρουράς* Νίκος Κόσης. [136] Ο Μακάριος δεν ήταν ενήμερος για την άφιξη του Γρίβα. Το πληροφορήθηκε αργότερα από τον Γεώργιο Καραγιάννη, ο οποίος λίγες εβδομάδες ενωρίτερα είχε αναλάβει τη διοίκηση της Εθνοφρουράς. [137]

Άγνοια για την αναχώρηση του Γρίβα είχε και ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου ο οποίος, φοβούμενος τουρκικές και αμερικανικές παρεμβάσεις, έστειλε μήνυμα για άμεση επιστροφή του στην Ελλάδα. Ο Γρίβας αρνήθηκε να συμμορφωθεί, [138] ενώ ο Γιωρκάτζης σε επιστολή του προς τον Γαρουφαλιά, του έγραψε: «Έσχον χθες συνάντησιν με Αμερικανικούς κύκλους της Λευκωσίας οίτινες και εγνώριζον εξ Αθηνών τα περί αφίξεως του Αρχηγού Γεωργίου Γρίβα - Διγενή εις Κύπρον. (...) Ως πιστεύουν η ενταύθα παραμονή του Στρατηγού προσδίδει πολλά πλεονεκτήματα εις την Κύπρον». [139]

Όπως και στην περίπτωση των ελληνικών στρατευμάτων, καμιά τουρκική αντίδραση δεν υπήρξε στην άφιξη του Γρίβα στην Κύπρο. Οι Τούρκοι είχαν πάρει διαβεβαιώσεις από τους Αμερικανούς ότι ο Γρίβας ερχόταν ως αντίβαρο στον Μακάριο, ώστε να διευκολυνθεί η ελληνική κυβέρνηση να προχωρήσει σε συμφωνία διπλής ένωσης με την Τουρκία. «Το γεγονός ότι το Σχέδιο Γρίβα ζητούσε απομάκρυνση του Μακαρίου έδιδε ευρύτερες διαστάσεις στην ελκυστικότητά του», έγραψε στα απομνημονεύματά του ο Τζορτζ Μπολ. [140]

Το κλίμα που είχε δημιουργηθεί ήταν τέτοιο, που ο Μακάριος υποχρεώθηκε να αποδεχτεί την παρουσία του Γρίβα στο νησί. Μάλιστα, τον παρουσίασε ο ίδιος στον κυπριακό λαό, σε συλλαλητήριο

** Η Εθνοφρουρά ιδρύθηκε την άνοιξη του 1964 ως ένας ενιαίος στρατιωτικός σχηματισμός στον οποίο εντάχθηκαν οι παραστρατιωτικές οργανώσεις του Γιωρκάτζη, του Σαμψών και του Λυσσαρίδη. Η διάλυση των οργανώσεων αυτών και η δημιουργία οργανωμένου στρατού προβλήθηκε ως ένας από τους λόγους για την επιστροφή του Γρίβα στην Κύπρο. Το καλοκαίρι του 1964, με νομοθεσία που ψήφισε η Βουλή, ιδρύθηκε η Εθνική Φρουρά.*

Ο Μακάριος, παρά τη διαφωνία του για την επιστροφή του Γρίβα, τον παρουσιάζει ο ίδιος στον λαό, ο οποίος του επιφύλαξε ενθουσιώδη υποδοχή.

που έγινε στη Λευκωσία, στις 28 Ιουνίου. Ο Μακάριος και ο Γρίβας εμφανίστηκαν σαν σύμβολα ενότητας σε ένα νέο αγώνα για την ένωση, την οποία υποστήριζαν πλέον όλες οι πολιτικές δυνάμεις της Κύπρου, περιλαμβανομένου και του ΑΚΕΛ. Με πρωτοβουλία του Μακαρίου, η ηγεσία του ΑΚΕΛ συναντήθηκε με τον Γρίβα στο προεδρικό μέγαρο την 1η Ιουλίου και συμφώνησαν ότι «είναι απαραίτητη για την επιτυχή διεξαγωγή του αγώνα για την αυτοδιάθεση, η καθολική ενότητα του λαού, ανεξαρτήτως ιδεολογικών ή προσωπικών διαφωνιών».[141] Το σύνδρομο της «προδοσίας» πέντε χρόνια μετά το τέλος του αγώνα της ΕΟΚΑ, εξακολουθούσε να καθοδηγεί τις αποφάσεις του ΑΚΕΛ.

Στο μεταξύ, ολόκληρο τον μήνα Ιούλιο, συνεχιζόταν η μαζική κάθοδος στην Κύπρο ελληνικών στρατευμάτων. Ενώ ο Μακάριος είχε δώσει τη συγκατάθεσή του για αποστολή μόνο 2.000 αξιωματικών και οπλιτών, στις αρχές Αυγούστου του 1964 υπήρχαν στην Κύπρο 7.328 οπλίτες και 957 αξιωματικοί. Μέχρι το τέλος του μήνα αποβιβάστηκε μια πλήρης μεραρχία και υλικό ικανοποιητικό να εξο-

πλίσει ένα σώμα στρατού. Η ελληνική μεραρχία, που ονομαζόταν ΕΛΔΥΚ/Μ εγκαταστάθηκε σε στρατόπεδα στο Τρόοδος, τον Πενταδάκτυλο, το Σταυροβούνι και τη Λευκωσία.[142]

Τόσο στην ΕΛΔΥΚ/Μ όσο και στην Εθνική Φρουρά υπηρετούσαν μερικά από τα πιο ξεχωριστά στελέχη του ΙΔΕΑ. Το επιτελείο του Γρίβα αποτελείτο από κατεξοχήν ΙΔΕΑτες αξιωματικούς. Επιτελάρχης ήταν ο Πέτρος Κεφάλας, μετέπειτα στέλεχος της χούντας. Βοηθός του Κεφάλα ήταν ο μετέπειτα υπουργός της χούντας Κώστας Καρύδας. Διευθυντής του 1ου Γραφείου ήταν ο ταγματάρχης Δημήτριος Παπαδόπουλος, ο οποίος τοποθετούσε κάθε νέο αξιωματικό που έφθανε, φροντίζοντας τις θέσεις-κλειδιά να κατέχουν πάντοτε στελέχη του ΙΔΕΑ. Διευθυντής του 2ου Γραφείου ήταν ο συνταγματάρχης Λάμπρος Σταθόπουλος, άνθρωπος της απόλυτης εμπιστοσύνης του Γεωργίου Παπαδόπουλου. Στη συνέχεια είχε ενεργό συμμετοχή στο πραξικόπημα του Απριλίου και ήταν διευθυντής της ελληνικής ΚΥΠ τις κρίσιμες μέρες του Ιουλίου του 1974. Διευθυντής του 3ου Γραφείου ήταν ο Γιάννης Ντάβος, επίσης κορυφαίο στέλεχος της χούντας. Στην Κύπρο υπηρετούσαν ακόμη τα μετέπειτα βασικά στελέχη της χούντας Νίκος Ντερντιλής, Πέτρος Κωστέλλης και ο Γεώργιος Καρούσος, που αργότερα έγινε υπαρχηγός του Γρίβα στην ΕΟΚΑ Β. Σκληροπυρηνικοί ΙΔΕΑτες ήταν και πολλοί κατώτεροι αξιωματικοί, κυρίως λοχαγοί, όπως ο διοικητής του Λόχου Στρατηγείου και μετέπειτα αρχιβασανιστής της χούντας, Θεόφιλος Θεοφιλογιαννάκος. Υπασπιστής του Γρίβα ήταν ο Αθανάσιος Σκλαβενίτης, τον οποίο το 1974 ο Ιωαννίδης τοποθέτησε αρχηγό της ΕΟΚΑ Β με έδρα το Αρχηγείο Ενόπλων Δυνάμεων.[143]

Παράλληλα με την άφιξη ελληνικών στρατευμάτων στην Κύπρο, παρατηρήθηκε και ενίσχυση των τουρκικών δυνάμεων. Ο μόνος τουρκικός θύλακος που είχε πρόσβαση στη θάλασσα ήταν αυτός της Μανσούρας. Η ΤΜΤ, χρησιμοποιώντας βάρκες, εκφόρτωνε τα βράδια υλικό από τουρκικά πλοία που αγκυροβολούσαν στα ανοιχτά. Τον Ιούλιο άρχισαν να αποβιβάζονται στη Μανσούρα και άντρες, κυρίως Τουρκοκύπριοι φοιτητές που εκπαιδεύτηκαν στη χρήση όπλων από τη διοίκηση της ΤΜΤ Τουρκίας. Εκπρόσωπος των Ηνωμένων Εθνών δήλωσε στις 11 Ιουλίου στο Γαλλικό Πρακτορείο Ειδήσεων ότι τις πέντε προηγούμενες μέρες οι Τούρκοι αποβίβαζαν στη Μανσούρα 500 άντρες τη μέρα. Την πληροφορία αυτή επιβεβαίωσε αυθημερόν με δηλώσεις του στον ραδιοσταθμό του Λονδίνου εκπρόσωπος της τουρ-

κικής κυβέρνησης, ο οποίος είπε πως η απόβαση του στρατού αποτελούσε αντίμετρο για την αποστολή στην Κύπρο ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων. [144]

Το σχέδιο Άτσεσον

ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ του 1964, η Κύπρος ήταν υπό την κατοχή του Σούπερ ΝΑΤΟ, που ήταν το συντονιστικό όργανο του δικτύου Stay Behind. Από τη μια ήταν η ελεγχόμενη από τον ΙΔΕΑ και την ελληνική Γκλάντιο ελληνική μεραρχία και από την άλλη η ελεγχόμενη από το Συμβούλιο Εποπτείας Επιστράτευσης και την τουρκική Γκλάντιο, ΤΜΤ.

Την ίδια περίοδο εκδηλώθηκε μια μεγάλη διπλωματική πρωτοβουλία των Ηνωμένων Πολιτειών για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, με εδαφικά ανταλλάγματα στην Τουρκία. Το τρίτο δεκαήμερο του Ιουνίου, ο πρόεδρος Τζόνσον κάλεσε στην Ουάσιγκτον για συνομιλίες τους πρωθυπουργούς της Ελλάδας και της Τουρκίας, με σκοπό να τους πείσει να αποδεχθούν ένα σχέδιο διπλής ένωσης που είχε ετοιμάσει ο υφυπουργός Εξωτερικών Τζορτζ Μπολ. Οι συνομιλίες έγιναν στη Γενεύη χωρίς να ενημερωθεί ο Μακάριος. Συντονιστής ήταν ο πρώην υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ Ντιν Άτσεσον.

Ο Άτσεσον εισηγήθηκε την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, με αντάλλαγμα στην Τουρκία μια μεγάλη στρατιωτική βάση στην Καρπασία. Οι Τουρκοκύπριοι θα είχαν καθεστώς αυτοδιοίκησης σε δύο επαρχίες στο βόρειο τμήμα της Κύπρου, ενώ θα δημιουργείτο μηχανισμός προστασίας μειονοτήτων για ολόκληρο το νησί. Ο Μακάριος, ο οποίος ενημερωνόταν ανεπίσημα από δικές του πηγές, αντέδρασε με σφοδρότητα στο σχέδιο Άτσεσον, που το αποκαλούσε συγκαλυμμένη διχοτόμηση, και επέβαλε στον Παπανδρέου την απόρριψή του. [145]

Στο μεταξύ, η κυπριακή κυβέρνηση ανέθεσε στον Γρίβα να εξαλείψει με στρατιωτική επιχείρηση τον θύλακο Μανσούρας - Κοκκίνων, μέσω του οποίου γινόταν η εισαγωγή στρατιωτικού υλικού για την ΤΜΤ. Ενώ η επιχείρηση, κακοσχεδιασμένη και ανοργάνωτη, οδηγείτο σε αποτυχία, ανέλαβε δράση η τουρκική αεροπορία, η οποία βομβάρδισε στρατιωτικούς και πολιτικούς στόχους.

Ύστερα από τα γεγονότα της Μανσούρας, ο Άτσεσον υπέβαλε δεύτερο σχέδιο, σύμφωνα με το οποίο η περιοχή που θα παραχωρείτο για τουρκική στρατιωτική βάση δεν θα ήταν κυρίαρχη, αλλά επί ενοικίω για πενήντα χρόνια. Θα παραχωρείτο επίσης στην Τουρκία το Καστελόριζο. Ο Παπανδρέου αρχικά αποδέχτηκε το δεύτερο σχέδιο. Στη συνέχεια, αναθεώρησε την άποψή του και το απέρριψε, παρά τις ασφυκτικές πιέσεις που δεχόταν από τις ΗΠΑ. [146]

Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Λίντον Τζόνσον κάλεσε στον Λευκό Οίκο τον πρέσβη της Ελλάδας Αλέξανδρο Μάτσα και του υπέδειξε να μεταφέρει στην Αθήνα την άποψη των ΗΠΑ ότι η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να αποδεχθεί την ένωση με εδαφικά ανταλλάγματα στην Τουρκία, περιλαμβανομένου και του Καστελόριζου. Ο Μάτσας θύμισε στον Τζόνσον τις θέσεις που είχε διατυπώσει ο Γεώργιος Παπανδρέου, ότι «καμία ελληνική Βουλή δεν θα μπορούσε να δεχθεί ένα τέτοιο σχέδιο» και ότι «το ελληνικό Σύνταγμα δεν επέτρεπε σε μια ελληνική κυβέρνηση να παραχωρήσει ένα ελληνικό νησί». Ο Τζόνσον εξοργίστηκε και απάντησε στον Μάτσα: «Τότε ακούστε με, κύριε πρέσβη. Γαμώ τη Βουλή σας και το Σύνταγμα σας. Η Αμερική είναι ελέφαντας. Η Κύπρος είναι ψύλλος. Και η Ελλάδα είναι ψύλλος. Αν αυτοί οι δύο ψύλλοι εξακολουθούν να φέρνουν φαγούρα στον ελέφαντα, μπορεί ο ελέφαντας να τους ρουφήξει μια και καλή με την προβοσκίδα του. (...) Πληρώνουμε πολλά αμερικανικά δολάρια στους Έλληνες, κύριε πρέσβη. Αν ο πρωθυπουργός σας μου μιλήσει για δημοκρατία, Βουλή και Σύνταγμα, τότε εκείνος, η Βουλή και το Σύνταγμά του μπορεί να μην κρατήσουν για πολύ"». [147]

Η δικτατορία

ΠΡΑΓΜΑΤΙ, σε λιγότερο από ένα χρόνο οι Αμερικανοί, μέσω του ΙΔΕΑ, έκαναν το πολιτικό πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 1965 και έριξαν τον Γεώργιο Παπανδρέου. Με αφορμή σύγκρουση του Παπανδρέου με το παλάτι, βουλευτές της Ένωσης Κέντρου εξαγοράστηκαν και αποστάτησαν από την κυβέρνηση. Συνέχεια της πολιτικής αυτής ανωμαλίας υπήρξε το στρατιωτικό πραξικόπημα του ΙΔΕΑ, την 21η Απριλίου 1967. Όπως έγραψε και ο Τσαρλς Φόλεϊ στη βρετανική «Ομπσέρβερ», ο Παπαδόπουλος ήταν ο πρώτος έμμισθος πράκτορας της CIA που έγινε πρωθυπουργός κράτους.

Την πρώτη μέρα του πραξικοπήματος, στη Λευκωσία κανείς δεν γνώριζε τι συνέβαινε στην Ελλάδα. Η τηλεφωνική επικοινωνία είχε διακοπεί και δεν υπήρχε καθόλου πληροφόρηση για την ταυτότητα του νέου καθεστώτος. Ο πρώτος Κύπριος που πληροφορήθηκε ότι αρχηγός του πραξικοπήματος ήταν ο Παπαδόπουλος, ήταν ο Γιωρκάτζης. Ο ίδιος ο Παπαδόπουλος τηλεφώνησε στον Γιωρκάτζη και

του είπε: «Είμαι εγώ εδώ, μη φοβάσαι, ότι βοήθεια θέλετε θα την έχετε».[148]

Η πρώτη αντίδραση του Μακαρίου στο πραξικόπημα ήταν θετική, υπό την έννοια ότι το νέο καθεστώς θα ήταν απασχολημένο με τα εσωτερικά προβλήματα της χώρας και θα του έδινε ελευθερία κινήσεων στο Κυπριακό.[149] Πολύ σύντομα η προσδοκία του αυτή διαψεύστηκε, αφού η χούντα άρχισε να παρεμβαίνει στην Κύπρο.

Ο πρώτος πράκτορας της CIA που έγινε πρωθυπουργός κράτους. Κάτω, το έμβλημα της «επανάστασης» της 21ης Απριλίου.

Λίγους μήνες μετά την άνοδό της στην εξουσία, η χούντα, με αφορμή μια στρατιωτική επιχείρηση της Εθνικής Φρουράς ενάντια στο τουρκοκυπριακό χωριό Κοφίνου, ανακάλεσε τον Γρίβα στην Ελλάδα και απέσυρε από την Κύπρο την ελληνική μεραρχία. Έμειναν όμως στο νησί 600 περίπου αξιωματικοί, οι οποίοι στελέχωναν την Εθνική Φρουρά. Μέσω των αξιωματικών αυτών η χούντα και το ελληνικό παρακράτος συνέχισαν να φανατίζουν με εθνικισμό την κυπριακή κοινωνία και να υπονομεύουν τον Μακάριο, προπαγανδίζοντας πως ήταν ο μόνος υπαίτιος για τη μη πραγμάτωση της ένωσης.[150]

Η προπαγάνδα των αξιωματικών βρήκε έρεισμα στην απόφαση της κυπριακής κυβέρνησης να αποκηρύξει την πολιτική του ευκταίου, δηλαδή της ένωσης, και να υιοθετήσει την πολιτική του εφικτού, δηλαδή τη λύση ανεξάρτητου κράτους. Από τις αρχές του 1968 βρίσκονταν σε εξέλιξη διαβουλεύσεις για την έναρξη διακοινοτικών διαπραγματεύσεων προς επίλυση του Κυπριακού στα πλαίσια του ανεξάρτητου κράτους.

Ως αποτέλεσμα των πολιτικών εξελίξεων, η κατάσταση στην Κύπρο εξομαλύνθηκε. Καταργήθηκαν τα οδοφράγματα έξω από τους τουρκικούς θυλάκους, επιτράπηκε στους Τουρκοκυπρίους να διακινούνται χωρίς περιορισμούς σε όλη την Κύπρο και ο νόμος της οικονομίας άρχισε να επιλύει τα καθημερινά προβλήματα στις σχέσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων.

Την ηρεμία αυτή στο εσωτερικό μέτωπο της Κύπρου διατάραξε η εθνικιστική οργάνωση Εθνικό Μέτωπο, η οποία καθοδηγείτο από τον

Ο Γλαύκος Κληρίδης και ο Ραούφ Ντενκτάς προσέρχονται στο σπίτι του τελευταίου στη Λευκωσία, για να αρχίσουν τις διακοινοτικές συνομιλίες, το 1968.

διοικητή των ΛΟΚ, στέλεχος του ΙΔΕΑ και της χούντας, Κωνσταντίνο Ασλανίδη. Η οργάνωση αυτή ανέλαβε τρομοκρατική δραστηριότητα, με σύνθημα την ένωση και την κάθαρση του εσωτερικού μετώπου από τα «αντεθνικά στοιχεία». Με βομβιστικές επιθέσεις, απόπειρες δολοφονιών και δολιοφθορές προσπάθησε να καταλύσει το κράτος. Τελικά, η οργάνωση αυτοδιαλύθηκε.[151]

Την ίδια περίοδο που δρούσε το Εθνικό Μέτωπο, ο διοικητής των ΛΟΚ στην Κύπρο Δημήτριος Παπαποστόλου, σε συνεργασία με τον υπασπιστή του Μακαρίου και πράκτορα της ελληνικής ΚΥΠ Αθανάσιο Πουλίτσα, συνήψαν συμμαχία με τον Γιωρκάτζη. Μια ομάδα γιωρ-

κατζικών και μια ομάδα ενωτικών-γριβικών, που είχαν σχέση με την ΚΥΠ/Ε και τα ΛΟΚ, αποπειράθηκαν να δολοφονήσουν τον Μακάριο. Στις 8 Μαρτίου 1970 καταρρίφθηκε το ελικόπτερο που θα τον μετέφερε από την αρχιεπισκοπή στη Μονή Μαχαιρά για να τελέσει το μνημόσυνο του ήρωα της ΕΟΚΑ Γρηγόρη Αυξεντίου. Η απόπειρα δολοφονίας του Μακαρίου ήταν μέρος ενός ευρύτερου σχεδίου, το οποίο προνοούσε πραξικοπηματική ανατροπή της κυβέρνησης και τουρκική επέμβαση. [152]

Ο Μακάριος διασώθηκε ως εκ θαύματος και τα σχέδια ανατράπηκαν. Αργότερα, ο Παπαποστόλου και ο λοχαγός Γεώργιος Ασλανίδης, γιος του Κωνσταντίνου Ασλανίδη, παγίδευσαν τον Γιωρκάτζη και τον δολοφόνησαν, κλείνοντάς του το στόμα. Ο Μακάριος, φοβούμενος τα χειρότερα, κάλυψε τον Παπαποστόλου και άφησε τον Πουλίτσα να φύγει από την Κύπρο. Το έργο που έμεινε ημιτελές κλήθηκε να συνεχίσει μια άλλη οργάνωση που βρισκόταν στα σκαριά, η ΕΟΚΑ Β του Γεωργίου Γρίβα, ο οποίος προετοιμαζόταν για την τρίτη κάθοδό του στο νησί.

1

Η νεκρανάσταση του σχεδίου Άτσεσον

ΟΤΑΝ ΕΓΙΝΕ στην Ελλάδα το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967, ο Γεώργιος Γρίβας ήταν στρατιωτικός διοικητής της Κύπρου, επικεφαλής της Εθνικής Φρουράς, της ελληνικής μεραρχίας και της ΕΛΔΥΚ. Ως εκ τούτου, δεν είχε καμιά ανάμειξη σ' αυτό. Την ίδια χρονιά, αμέσως μετά τα γεγονότα της Κοφίνου, ανακλήθηκε στην Ελλάδα για διαβουλεύσεις και δεν του επιτράπηκε να επιστρέψει. Ο περιορισμός του Γρίβα στην Ελλάδα ήταν αποτέλεσμα «συμφωνίας κυρίων» μεταξύ Αθηνών και Άγκυρας. Ο Γρίβας εγκαταστάθηκε στο σπίτι του, στο Χαλάνδρι, το οποίο φρουρείτο από την Ασφάλεια, με την πρόφαση ότι κινδύνευε η ζωή του. [1] Ο Γρίβας ενοχλήθηκε από τη στάση που πήρε έναντί του το χουντικό καθεστώς, για το οποίο πίστευε ότι τον χρησιμοποίησε ως αποδιοπομπαίο τράγο μετά την τραγική κατάληξη της επιχείρησης που διεξήγαγε στην Κοφίνου και

την ανάκληση της ελληνικής μεραρχίας από την Κύπρο. Τα ίδια συναισθήματα έτρεφαν και οι πιστοί προς αυτόν Κύπριοι αξιωματικοί που υπηρετούσαν στον ελληνικό στρατό και ήταν τοποθετημένοι στην Κύπρο, είτε στη δύναμη της μεραρχίας είτε στην Εθνική Φρουρά. Μάλιστα, μια ομάδα Κύπριων λοχαγών, μεταξύ των οποίων ο Κροίσος Χριστοδουλίδης, ο Μιχαήλ Καλογερόπουλος - Διάκος, ο Σταύρος Σταύρου - Σύρος, ο Ανδρέας Αχιλλείδης, ο Κίκης Κωνσταντίνου και ο Ανδρέας Αυγουστή, αποφάσισαν να παρακούσουν τις εντολές του Αρχηγείου Ενόπλων Δυνάμεων (ΑΕΔ) και να μην ακολουθήσουν τη μεραρχία στην αποχώρησή της από την Κύπρο. Όσοι, δε, υπηρετούσαν στην Εθνική Φρουρά, θα αρνούνταν μετάθεση από την Κύπρο στην Ελλάδα. Τελικά, ο Κροίσος Χριστοδουλίδης και ο Μιχαήλ Καλογερόπουλος παρέμειναν στην Κύπρο και μαζί με άλλους, μη στρατιωτικούς, πιστούς στον Γρίβα, μεταξύ των οποίων και ο δικηγόρος Πανίκος Σωτηρίου, συνέπηξαν συμμαχία, στην οποία προσπάθησαν να προσδώσουν τον χαρακτήρα της Φιλικής Εταιρείας, με σκοπό την έναρξη αγώνα για την ένωση.[2]

Το «κίνημα» του Γρίβα

ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ του 1968, ύστερα από το ανεπιτυχές κίνημα του βασιλιά Κωνσταντίνου, που είχε ως κατάληξη την αυτοεξορία του, ο Γρίβας, ο οποίος ήταν φανατικός βασιλόφρονας, προσπάθησε να δημιουργήσει αντάρτικες ομάδες στα πρότυπα της ΕΟΚΑ, για την ανατροπή της χούντας των συνταγματαρχών και επαναφορά του βασιλιά στην Ελλάδα. Κάλεσε, λοιπόν, στην Αθήνα μερικούς από τους Κύπριους συνεργάτες του, για να εκπαιδεύσουν Ελλαδίτες στην τεχνική του ανταρτοπολέμου. Μεταξύ αυτών ήταν ο Λευτέρης Παπαδόπουλος, ο Πανίκος Σωτηρίου και ο Κώστας Νικήτα. Οι τελευταίοι δύο είχαν αναπτύξει πλούσια δράση στην ΕΟΚΑ και ήταν έμπειροι σε επιχειρήσεις δολιοφθορών. Όπως μαρτυρεί ο Πανίκος Σωτηρίου, στο υπό διαμόρφωση κίνημα του Γρίβα συμμετείχαν και οι αξιωματικοί του ελληνικού στρατού Νικόλαος Λύτρας και Σπύρος Μουστακλής, με τους οποίους συνεργάστηκε στη συγκέντρωση υλικού και στην εκπαίδευση αντρών.[3] Για τις ανάγκες του κινήματος στάλθηκε από την Κύπρο στην Ελλάδα μικρή ποσότητα όπλων και εκρηκτικών, με τα πλοία του εφοπλιστή Ανδρέα Ποταμιάνου που έκαναν τη γραμμή Λεμεσού - Πειραιά.

Ο Γρίβας προσέγγισε σε δύο περιπτώσεις, τον Αύγουστο και τον

Νοέμβριο του 1968, τον βασιλόφρονα ταγματάρχη των καταδρομών Γεώργιο Καρούσο και του ζήτησε να συνεργαστεί μαζί του στην οργάνωση κινήματος κατά του καθεστώτος της 21ης Απριλίου. Σύμφωνα με τον Καρούσο, ο Γρίβας έλεγε στους συνεργάτες του, σε περίπτωση που συλλαμβάνονταν από την Ασφάλεια να πρόβαλλαν τη δικαιολογία ότι σκοπός τους δεν ήταν να προκαλέσουν προβλήματα στο καθεστώς, αλλά να ετοιμάσουν ενωτικό αγώνα στην Κύπρο και ότι ο εχθρός τους ήταν ο Μακάριος.[4] Όπως μαρτυρεί ο Πανίκος Σωτηρίου, από πολλά βασικά στελέχη τού υπό διαμόρφωση κινήματος απουσίαζε η σοβαρότητα.[5]

Έτσι, προτού καλά καλά αυτό οργανωθεί, η Ασφάλεια συνέλαβε - τον Σεπτέμβριο του 1968 - μερικούς από τους ανθρώπους του Γρίβα και τους έθεσε υπό κράτηση στην ΕΣΑ. Διοικητής της ΕΣΑ ήταν τότε ο Δημήτριος Ιωαννίδης, εκ των ηγετικών στελεχών της χούντας. Ανάμεσα σ' αυτούς που συνελήφθησαν ήταν οι αξιωματικοί Λύτρας και Μουστακλής, ο Κύπριος Λευτέρης Παπαδόπουλος και ο Ελλαδίτης Κοσμάς Μαστροκόλιας, συνεργάτης του Γρίβα στην οργάνωση «Χ» και στην ΕΟΚΑ. Στις έρευνες που έκανε η Ασφάλεια, βρήκε στο σπίτι του Λύτρα έγγραφα και σημειώσεις, καθώς και τον όρκο της οργάνωσης του Γρίβα.[6] Ενώ, όμως, οι Λύτρας και Μουστακλής παρέμειναν κρατούμενοι στις φυλακές μέχρι το τέλος της δικτατορίας, ο Λευτέρης Παπαδόπουλος αφέθηκε ελεύθερος και επέστρεψε στην Κύπρο. Ελεύθερος αφέθηκε επίσης ο Κοσμάς Μαστροκόλιας. Το καθεστώς δεν ενόχλησε καθόλου τον Γρίβα.

Όπως υποστηρίζει σήμερα ο Γεώργιος Καρούσος, ο Λευτέρης Παπαδόπουλος και ο Κοσμάς Μαστροκόλιας, κατά την κράτησή τους στην ΕΣΑ, ήρθαν σε επαφή με τον Ιωαννίδη και αποδέχθηκαν να συνεργαστούν μαζί του, παρασύροντας τον Γρίβα στο δικό του στρατόπεδο.[7] Ο Μαστροκόλιας συνεργαζόταν με τον Γρίβα από την εποχή της Κατοχής και είχε από τότε διασυνδέσεις με τις μυστικές υπηρεσίες. Ο Ιωαννίδης, ως στέλεχος της ελληνικής Γκλάντιο, ήταν μέλος της σκληροπυρηνικής ομάδας της χούντας, η οποία είχε την ευθύνη για τις περισσότερες από τις συνωμοτικές δραστηριότητες των Ελλαδιτών αξιωματικών στην Κύπρο, που είχαν ως αποκορύφωμα τη δράση της ΕΟΚΑ Β και το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 1974. Όλα αυτά τα χρόνια ο Μαστροκόλιας ήταν ο άνθρωπος μέσω του οποίου ο Ιωαννίδης περνούσε γραμμή στον Γρίβα. Και ο Λευτέρης Παπαδόπουλος υπήρξε επί μακρόν πειθήνιο όργανο του Μαστροκόλια.

Σκοπός η δικτατορία

ΥΣΤΕΡΑ, λοιπόν, από τη σύλληψη των συνεργατών του, οι κινήσεις του Γρίβα για ανάληψη δράσης κατά του καθεστώτος της 21ης Απριλίου σταδιακά ατόνισαν, μέχρι που σταμάτησαν εντελώς. Έστρεψε δε το ενδιαφέρον του προς την Κύπρο και άρχισε να καταστρώνει σχέδια κατά του προέδρου Μακαρίου. Περί τα τέλη του 1969, ζήτησε από τον λοχαγό Κροίσο Χριστοδουλίδη* να του υποβάλει εισηγήσεις για την ίδρυση οργάνωσης στην Κύπρο, με σκοπό την ανατροπή του Μακαρίου και την πραγματοποίηση της ένωσης.

Ο Χριστοδουλίδης ετοίμασε γραπτό υπόμνημα και το υπέβαλε στον Γρίβα. Όπως έγραψε στο υπόμνημα αυτό, η κατάσταση στην Κύπρο ήταν «λίαν περιπεπλεγμένη, ασαφής, χαώδης, με υπόπτους και σαθράς τάσεις, εγκυμονούσα τεραστίους και εμφανείς κινδύνους, τόσον όσον αφορά την ορθήν εξέλιξιν του Εθνικού μας θέματος, όσον και δι' αυτήν ταύτην την μελλοντικήν ύπαρξιν του Ελληνισμού της νήσου». Σύμφωνα με τον Χριστοδουλίδη, για να «καταστή δυνατή η αποτελεσματική αντιμετώπισις και θεραπεία της τοιαύτης απαραδέκτου καταστάσεως», έπρεπε να υπάρξει ριζική αλλαγή, με μοναδικό στόχο αυτόν «της ΕΝΩΣΕΩΣ μετά της μητρός Πατρίδος άνευ ενδιαμέσου τινός σταθμού, ή ποιάς τινός υποχωρήσεως».

Στρατηγικός στόχος της υπό ίδρυση οργάνωσης, όπως τον περιέγραψε στο υπόμνημά του ο Χριστοδουλίδης, ήταν ο εξής: «Αρτία οργάνωσις, εξοπλισμός και εκπαίδευσις υπό αυστηράν μυστικότητα, ίνα εν χρόνω διά αιφνιδιαστικής ταχείας και ισχυράς ενεργείας επιτευχθή ο αιφνιδιασμός και λάβη χώραν κρούσις προς κατάληψιν της εξουσίας και κατάλυσιν εκ βάθρων της νυν υπό τον Μακάριον υφισταμένης κυβερνήσεως, ως και απάντων των Κομμάτων και οργανώσεων υπό οιονδήποτε μανδύαν και αν ταύτα παρουσιάζονται».

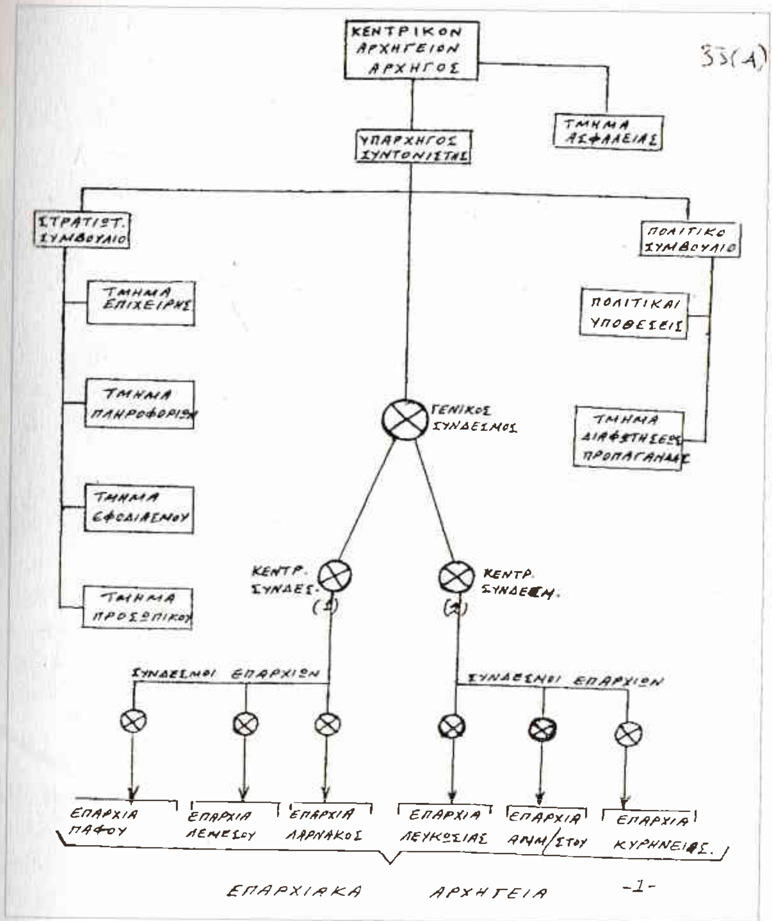
Ο Γρίβας εκδηλώνεται

ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ του 1970, ο Γρίβας άρχισε να εκδηλώνει και δημόσια τις προθέσεις του για την έναρξη ενός νέου, ένοπλου ενωτικού αγώνα. Στις 5 Απριλίου μίλησε σε μεγάλη συγκέντρωση στον «Ορφέα» Αθηνών, με την ευκαιρία της επετείου της 1ης Απριλίου, και προδιέγραψε τους σκοπούς και τους στόχους της προγραμματιζόμενης εκστρατείας του στην Κύπρο.

** Ο Χριστοδουλίδης και ο Καλογερόπουλος, μετά την άρνησή τους να ακολουθήσουν τη ιεραρχία στην Ελλάδα, παραιτήθηκαν από τον ελληνικό στρατό και ο Μακάριος τους διόρισε εκπαιδευτές στην κυπριακή αστυνομία.*

Το οργανόγραμμα της υπό ίδρυση οργάνωσης, το οποίο ετοίμασε ο Κροίσος Χριστοδουλίδης. Η δομή που προτεινόταν δεν υιοθετήθηκε. Ο Γρίβας επέλεξε τον συγκεντρωτικό τρόπο διοίκησης της οργάνωσης, χωρίς υπαρχηγό, στρατιωτικό συμβούλιο κ.λπ.

Κατά την ομιλία του:

α) Άσκησε δριμύτατη κριτική για την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης - Λονδίνου.

β) Κατηγόρησε την κυπριακή ηγεσία ότι απέρριψε πολλές φορές την ένωση ως λύση του Κυπριακού.

γ) Ανακοίνωσε εμμέσως, αλλά σαφώς, την απόφασή του να αρχίσει αγώνα για την ένωση: «Δηλώ ότι δεν θα εφησυχάσω, εφ' όσον ζω, μέχρις ότου ευοδωθή ο αγών τον οποίον έταξα ως σκοπόν της ζωής μου. Νέοι της Κύπρου, κλείσατε τα ώτα σας

Στις 5 Απριλίου 1971, ο Γρίβας μιλά στο θέατρο Ακροπόλ στην Αθήνα για την επέτειο της 1ης Απριλίου και στην ουσία εξαγγέλλει νέο αγώνα για την ένωση.

εις τας σειρήνας του "εφικτού" και αναπετάσατε την σημαίαν της Ενώσεως. (...)

Οι καιροί δεν αναμένουν. Ο καρπός έχει ωριμάσει προ καιρού. Δυστυχώς, δεν τον εδρέψαμεν. Εάν τον αφήσωμεν ακόμη, θα πέση και θα καταστραφή. Ή τώρα ή ποτέ! (...)

Πολλοί με απεκάλεσαν τρελλόν διότι ανέλαβον τον αγώνα εις Κύπρον το 1955. Αλλά τα μεγάλα έργα και αι ηρωϊκαί πράξεις χρειάζονται παράφρονα τόλμην, την οποίαν τινές, αν θέλουν, ας την ονομάσουν τρέλλαν. Πάντως, ημείς είμεθα αποφασισμένοι την τρέλλαν αυτήν, εάν χρειασθή, να την επαναλάβωμεν διά την Κύπρον». [8]

Διαμόρφωση κοινής γνώμης

ΤΟ ΕΝΩΤΙΚΟ ζήτημα άρχισε, λοιπόν, και πάλι να ανακινείται στην Κύπρο. Τον Μάρτιο του 1970 επανεκδόθηκε στη Λευκωσία η εβδομαδιαία εφημερίδα «Πατρίς», με χρήματα που διέθεσε ο Ανδρέας Ποταμιάνος και τα διαχειριζόταν ο Σωκράτης Ηλιάδης, από τους πιο στενούς συνεργάτες του Γρίβα στη Λευκωσία. Η εφημερίδα ήταν εκφραστικό όργανο της γριβικής παράταξης και τη χαρακτήριζε η ισοπεδωτική κριτική κατά του Μακαρίου, τον οποίο θεωρούσε το μοναδικό εμπόδιο για την ένωση.

Στη Λευκωσία υπήρχε ήδη διαμορφωμένη αντιμακαριακή παράταξη, αλλά το λαϊκό της έρεισμα ήταν περιορισμένο. Στις προεδρικές εκλογές του 1968, ο Μακάριος πήρε το 97% των ψήφων και ο αντίπαλός του, πρόεδρος του Δημοκρατικού Εθνικού Κόμματος (ΔΕΚ), Τάκης Ευδόκας, μόλις το 3%. Εκτός από το ΔΕΚ, την αντιμακαριακή παράταξη συγκροτούσαν πρώην αγωνιστές της ΕΟΚΑ οι οποίοι ακολουθούσαν πιστά τις επιλογές του Γρίβα, επειδή πίστευαν πως ο Μακάριος είχε προδώσει το όραμα της ένωσης. Υπήρχαν, ακόμη, εκείνοι που θεωρούσαν ότι είχαν αδικηθεί από τον διαμοιρασμό της εξουσίας στο νεοϊδρυθέν κυπριακό κράτος, καθώς και οι πιστοί στον μητροπολίτη Κυρηνείας Κυπριανό.*

Όλες αυτές οι τάσεις συνενώθηκαν και συγκρότησαν το γριβικό μέτωπο. Μια άτυπη προπαρασκευαστική επιτροπή, στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι από όλες τις τάσεις, άρχισε συσκέψεις στη Λευκωσία και μεθόδευε την επιστροφή του Γρίβα στην Κύπρο. Αυτός που πρωταγωνιστούσε ήταν ο Σωκράτης Ηλιάδης, ενώ σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν ο δημοσιογράφος Σπύρος Παπαγεωργίου, στη συνέχεια θεωρητικός της ΕΟΚΑ Β, ο Τάκης Ευδόκας, οι εκπαιδευτικοί Γαβριήλ Μηνά, Θάσος Σοφοκλέους, Φώτης Παπαφώτης και Ιωάννης Κασίνης, καθώς και ο συνεργάτης τού Κυρηνείας, Πολύκαρπος Ιωαννίδης, και ο γιος του τελευταίου, Κωστάκης Ιωαννίδης, διευθυντής της εφημερίδας του ΔΕΚ, «Γνώμη».

Τα πρώτα κρησφύγετα

ΣΤΟ ΜΕΤΑΞΥ, ο Κροίσος Χριστοδουλίδης, στον οποίο ο Γρίβας είχε αναθέσει τη στρατιωτική προπαρασκευή της οργάνωσης, άρχισε να συγκροτεί ένοπλες ομάδες. Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων αυτών, είχε επαφές με Ελλαδίτες αξιωματικούς που υπηρετούσαν σε ζωτικές μονάδες της Εθνικής Φρουράς και κυρίως στα τεθωρακισμένα. Οι μονάδες των τεθωρακισμένων ήταν από τις πιο αξιόμαχες και πιο καλά οργανωμένες και η συμμετοχή τους σε ένα μελλοντικό πραξικόπημα θεωρείτο απαραίτητη.

Από τη δική του πλευρά, ο Σωκράτης Ηλιάδης προσέγγισε, στις αρχές του 1970, στελέχη του Εθνικού Μετώπου και τους πρόσφερε οικονομική στήριξη προκειμένου να προσχωρήσουν στο νέο κίνημα. Η πρωτοβουλία του αυτή τελικά δεν καρποφόρησε, διότι η ηγεσία του Εθνικού Μετώπου ήταν δύσπιστη ως προς τις προθέσεις του. Βεβαί-

** Ο Κυπριανός βρισκόταν σε συνεχή αντιπαράθεση με τον Μακάριο από το 1950, όταν ο τελευταίος εξελέγη αρχιεπίσκοπος, αξίωμα για το οποίο ενδιαφερόταν διακαώς και εκείνος.*

ως, το Εθνικό Μέτωπο βρισκόταν ήδη στα πρόθυρα διάλυσης, ενώ ο Γρίβας θεωρούσε την οργάνωση φαιδρή. [9]

Τον Μάρτιο του 1970 έγινε η αποτυχημένη απόπειρα κατά του Μακαρίου, την οποία οργάνωσαν ο διοικητής των ΛΟΚ Δημήτρης Παπαποστόλου και ο Πολύκαρπος Γιωρκάτζης. Λίγο μετά την απόπειρα, στο πλαίσιο των επαφών για τη στελέχωση της νέας οργάνωσης, ο Ηλιάδης είχε συνάντηση με τον Παπαποστόλου, στο σπίτι του ανθυπολοχαγού Σωτήρη Γαμπρούδη. Κατά τον Σπύρο Παπαγεωργίου, «η συνομιλία ήταν βασικά ένας λυσσώδης μονόλογος του μικρόσωμου συνταγματάρχη, ο οποίος μέσα σε υστερικές εκρήξεις, επαναλάμβανε: "Δεν έπρεπε να υπάρχη αυτός ο προδότης"! (δηλαδή ο Μακάριος)». [10]

Την ίδια περίοδο, άρχισε η ανόρυξη των πρώτων κρησφυγέτων στον Πενταδάκτυλο, τα οποία θα χρησίμευαν ως καταφύγια για τους άντρες του Γρίβα. Το γεγονός αυτό ομολόγησε σε κατάθεση που έδωσε στην αστυνομία ο Ανδρέας Γεωργίου Δράκος* ο οποίος είχε ανορύξει τα κρησφύγετα. Οι ανακριτές παρουσίασαν τον Δράκο στον Μακάριο και ενώπιόν του ομολόγησε ότι γινόταν στρατολόγηση μελών μιας νέας οργάνωσης υπό τον Γρίβα. Ο Δράκος είπε ότι έπαιρνε οδηγίες από τον Παπαφώτη, ο οποίος του είχε πει πως «ο Μακάριος την εγλύτωσε μια φορά και μάλιστα πολύ φθηνά, αυτήν την φοράν όμως δεν επρόκειτο να τους ξεφύγη». [11]

Το φθινόπωρο του 1970, αναζητήθηκε χώρος για τη δημιουργία του αρχηγείου του Γρίβα. Την ευθύνη για την εξεύρεσή του ανέλαβε η Έλλη Χριστοδουλίδου.** Τελικά επιλέγηκε το σπίτι της Διάνας Μαύρου, ένα ανώγειο στην οδό Σπάρτης 4, πολύ κοντά στην εμπορική οδό Ελευθερίας, στη Λεμεσό. Τα Χριστούγεννα του 1970, η Διάνα Μαύρου ταξίδεψε στην Αθήνα και συνάντησε τον Γρίβα, ο οποίος της έδωσε οδηγίες για την κατασκευή του κρησφυγέτου του. [12]

Την Κυριακή, 4 Απριλίου 1971, ένα χρόνο μετά την ομιλία του στον «Ορφέα», ο Γρίβας μίλησε και πάλι στην Αθήνα για την επέτειο της 1ης Απριλίου, στο θέατρο «Ακροπόλ». Σύμφωνα με την εφημερίδα «Πατρίς», ο Γρίβας «εξεφώνησε βαρυσήμαντον και λίαν αποκαλυπτικήν ομιλία» και ζήτησε να παραιτηθεί ο Μακάριος «διά να συνεχισθή επιτυχώς ο αγών της Ενώσεως». Το ακροατήριο, αποτελούμενο από 2.000 άτομα, σχεδόν στο σύνολό τους Κύπριους φοιτητές, προσφώνησε ο πρόεδρος της Εθνικής Φοιτητικής Ένωσης Κυπρίων (ΕΦΕΚ) Νίκος Κουτσού, ο οποίος κάλεσε τον Γρίβα να συνεχίσει τον αγώνα της ΕΟΚΑ για την ένωση. [13]

** Η αστυνομία διερευνούσε τον Απρίλιο του 1971 το φόνο του Μιχάλη Φτωχού στον Άγιο Αμβρόσιο Κερύνειας. Ο Ανδρέας Γεωργίου Δράκος, που συνελήφθη ως ύποπτος, ομολόγησε την ανόρυξη των κρησφυγέτων.*

*** Ο Γρίβας είχε στενή φιλική σχέση με τη Χριστοδουλίδου και κατά τη διάρκεια του αγώνα της ΕΟΚΑ έμενε στο σπίτι της.*

Επανέρχεται το σχέδιο Άτσεσον

ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ που ο Γρίβας προετοίμαζε την κάθοδό του στην Κύπρο, οι σχέσεις Αθηνών - Λευκωσίας διέρχονταν άλλη μια περίοδο έντασης. Η ελληνική κυβέρνηση είχε αναθερμάνει το ενδιαφέρον της να συνεργαστεί με την Τουρκία για τη λύση του Κυπριακού στη βάση των αρχών του σχεδίου Άτσεσον και πίεζε τον Μακάριο να συνεργαστεί. Ο Μακάριος, ο οποίος αρνείτο να ενδώσει στις πιέσεις, πίστευε πως ο Γρίβας, που ετοιμαζόταν να αναλάβει δράση στο νησί, υποκινείτο από το καθεστώς στην Ελλάδα, με σκοπό την υπονόμευση του εσωτερικού μετώπου στην Κύπρο, για να καταστεί πιο εύκολη η επιβολή της συγκεκριμένης λύσης.

Στις αρχές του 1971, ο Μακάριος ανέλαβε πρωτοβουλία με σκοπό να εξασφαλίσει την ευρύτερη δυνατή υποστήριξη στο εσωτερικό, ενόψει της αναμενόμενης κλιμάκωσης των πιέσεων από την Αθήνα. Στις 27 Ιανουαρίου, συγκάλεσε σύσκεψη στο προεδρικό, στην οποία παρακάθησαν οι αρχηγοί των κομμάτων, τα μέλη του υπουργικού συμβουλίου, οι πρώην υπουργοί, τα μέλη της Βουλής των Αντιπροσώπων και οι πρώην βουλευτές, για να τους ενημερώσει για τις εξελίξεις στο Κυπριακό και να ζητήσει την υποστήριξή τους. Ο Μακάριος έκανε μια εκτενέστατη ανάλυση της ιστορίας του Κυπριακού από το 1960 μέχρι τότε και επικεντρώθηκε στο σχέδιο Μπολ - Άτσεσον του 1964, το οποίο, όπως εκτιμούσε, επανερχόταν στο προσκήνιο.

Ο Μακάριος αναφέρθηκε εμμέσως στα σχέδια του Γρίβα να κατέλθει στην Κύπρο και ζήτησε από τους παρευρισκομένους να συνεργαστούν για τη συγκρότηση αρραγούς εσωτερικού μετώπου: «Ο βαθμός της εθνικής μας αντιστάσεως θα εξαρτηθή από την κατάστασιν του εσωτερικού μετώπου, το οποίον παρουσιάζει, ως είπον, επικίνδυνα ρήγματα. Δεν νομίζω όμως, ότι τα ρήγματα είναι αγεφύρωτα». [14]

Σύμφωνα με ενημέρωση που εξασφάλισε η αμερικανική πρεσβεία στη Λευκωσία για το τι έγινε στη σύσκεψη του προεδρικού, ο Μα-

κάριος «πέτυχε σε εκπληκτικό βαθμό τον στόχο του, που ήταν ο κατευνασμός και η συνένωση της ηγεσίας των πολλών ανόμοιων πολιτικών δυνάμεων της ελληνοκυπριακής κοινότητας». Ωστόσο, όπως επισήμανε σε σχετική έκθεσή του ο Αμερικανός πρέσβης Ντέιβιντ Πόπερ, αυτό δεν αφορούσε τις ενωτικές δυνάμεις - οι οποίες εξάλλου δεν παρευρέθηκαν στη συνάντηση - ούτε ήταν πιθανόν το πνεύμα ενότητας να διαρκούσε για πολύ. Παρόλα αυτά, κατά τον Πόπερ, «το αποτέλεσμα της συνάντησης κατέδειξε για μια ακόμη φορά την τεράστια πολιτική ευφυΐα του Αρχιεπισκόπου». Όπως το έθεσε στον Πόπερ κάποιος παρατηρητής, «οι περισσότεροι από αυτούς που πήγαν στο προεδρικό, προσήλθαν απογοητευμένοι και καχύποπτοι απέναντι στον Μακάριο, αλλά έφυγαν τρώγοντας από το χέρι του». [15]

Την ίδια στιγμή που ο Μακάριος επιχειρηματολογούσε κατά του σχεδίου Άτσεσον, χαρακτηρίζοντάς το ανάθεμα, ο Γρίβας εμφανίστηκε να το υποστηρίζει, παρουσιάζοντάς το σαν μια ιστορική ευκαιρία που χάθηκε. Σύμφωνα με τον Σπύρο Παπαγεωργίου, ο Γρίβας απέστειλε στις φιλικές προς αυτόν εφημερίδες τα δύο σχέδια Άτσεσον, με την εξής σημείωση: «Να δώσουμε προβολή. Σ' αυτά θα στηρίξουμε την πολιτική μας».[16] Έτσι, στις 8 Φεβρουαρίου 1971, η «Πατρίς» στη Λευκωσία, ο «Ελληνικός Βορράς» στη Θεσσαλονίκη και η αθηναϊκή «Εστία», δημοσίευσαν ένα πανομοιότυπο κείμενο, με διαφορετικούς τίτλους, σύμφωνα με το οποίο το σχέδιο Άτσεσον ήταν μια μοναδική ευκαιρία για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, η οποία χάθηκε διότι ο Μακάριος ήταν ανθενωτικός. Η «Εστία» έγραφε στον τίτλο της: «Το σχέδιον Άτσεσον απετέλη δικαίωσιν των ελληνικών αιτημάτων διά την Κύπρον. Η αντεθνική απόρριψίς του υπό του Μακαρίου».*

Ο Μακάριος, αντιδρώντας στα δημοσιεύματα του φιλογριβικού τύπου, άρχισε να μιλά δημοσίως υπέρ της «γνήσιας ένωσης», επισημαίνοντας ότι δεν θα δεχόταν παραχωρήσεις εδαφών προς την Τουρκία, όπως προνοούσε το σχέδιο Άτσεσον. Σε ομιλία που έκανε στις 14 Μαρτίου 1971, στη Γιαλούσα της Καρπασίας - η οποία, σύμφωνα με το σχέδιο Άτσεσον, θα παραχωρείτο στην Τουρκία για τη δημιουργία στρατιωτικής βάσης - είπε: «Η Κύπρος ήτο ελληνική από της αυγής της ιστορίας της και θα παραμείνη ελληνική. Ελληνικήν και αδιαίρετον την παραλάβαμεν, ελληνικήν και αδιαίρετον θα την διατηρήσωμεν, ελληνικήν και αδιαίρετον θα την παραδώσωμεν εις την

** Το 1964, όταν συζητείτο το σχέδιο Άτσεσον, η «Εστία», σχεδόν μόνη από όλο τον τύπο της Ελλάδας, το κατάγγειλε ως διχοτομικό.*

Ελλάδα». Η ομιλία αυτή προκάλεσε τις έντονες αντιδράσεις της Τουρκίας και του ηγέτη των Τουρκοκυπρίων Ραούφ Ντενκτάς και προβλήθηκε ως ένδειξη της έλλειψης θέλησης εκ μέρους του Μακαρίου, για επίτευξη λύσης του Κυπριακού που θα απέκλειε την ένωση.

Ανοίγματα στον Γρίβα

Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ πίστευε ότι η επαναφορά του αιτήματος της ένωσης και η προσπάθεια του Γρίβα για αναβίωση του σχεδίου Άτσεσον υποβοηθούσαν την πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης για προσέγγιση με την Τουρκία. Επιχειρώντας έναν πολιτικό ελιγμό, ο Μακάριος πρότεινε στον Γρίβα σύμπηξη κοινού αντιχουντικού μετώπου. Στις 14 Φεβρουαρίου 1971, κάλεσε στο προεδρικό τον μητροπολίτη Κιτίου Άνθιμο, για τον οποίο γνώριζε ότι είχε επαφές με το περιβάλλον του Γρίβα. Του είπε ότι ανέμενε σύγκρουση με τη χούντα, ότι έπρεπε να υπάρξει αρραγές εσωτερικό μέτωπο και του ζήτησε να μεσολαβήσει προς τον Γρίβα με σκοπό να συνεργαστούν, μη αποκλείοντας και την επιστροφή του στην Κύπρο.

Την επόμενη μέρα, ο Κιτίου κάλεσε στη μητρόπολη Λεμεσού τον Σωκράτη Ηλιάδη και τον ενημέρωσε για την πρόταση του Μακαρίου. Στις 18 Φεβρουαρίου, ο Ηλιάδης πήγε στην Αθήνα και πληροφόρησε σχετικά τον Γρίβα. Στις 22 Φεβρουαρίου, έγραψε στον φίλο του, ταγματάρχη του ελληνικού στρατού Σταύρο Σταύρου - Σύρο, ο οποίος προετοιμαζόταν να κατέβει στην Κύπρο ως επιτελής στην οργάνωση του Γρίβα: «Όταν μετέφερα εις Α(ρχηγόν) τας προτάσεις Μακαρίου, ορθώς παρετήρησεν: Δύο φορές με γέλασεν εις Κύπρον. Θέλω να μας πη ο κ. Μ(ακάριος) πως θέλει και αν δεσμεύεται κ.τ.λ. Ο Κιτίου αναλαμβάνει να κάμη την απαιτουμένην εργασίαν. Ας περιμένομεν και πιστεύω ότι κάτι θα γίνη διότι αυτήν την φοράν ο Μ(ακάριος) τα έχει χαμένα. Χρειάζεται όμως προσοχή και εχεμύθεια». [17]

Στις διαβουλεύσεις που ακολούθησαν, μέσω του Κιτίου, ο Γρίβας έθετε έναν βασικό όρο: Να κάνει ο Μακάριος δημόσια δήλωση, με την οποία να τον καλεί να επιστρέψει στην Κύπρο, για να αναλάβουν από κοινού αγώνα για την ένωση. Η απάντηση του Μακαρίου ήταν πως ο ενωτικός αγώνας ήταν σε εκείνη τη φάση του Κυπριακού ανέφικτος και ότι εκείνο που προείχε ήταν η αντιμετώπιση των σχεδίων της χούντας να λύσει το Κυπριακό σε συνεννόηση με την Τουρκία. Ο Γρίβας συμφωνούσε ότι ο κίνδυνος από τη χούντα ήταν υπαρκτός, αποδεχόταν τη συμφιλίωση, αλλά υπό την αμετά-

Ο Μακάριος με τον Γρίβα και τον Παπαδόπουλο, όταν ο τελευταίος είχε έρθει στην Κύπρο, το καλοκαίρι του 1967. Το 1971 ο Μακάριος επιδίωκε συμμαχία με τον Γρίβα, για να αποτρέψει τα σχέδια του Παπαδόπουλου για την Κύπρο.

κλητη προϋπόθεση να γίνει αποδεκτός ο όρος του. Ο Μακάριος, όμως, δεν ήταν διατεθειμένος να δεχθεί κάτι τέτοιο. Όπως έλεγε στους συνεργάτες του Γρίβα με τους οποίους διαβουλευόταν, για λόγους τακτικής, δεν ήθελε να έρθει σε ανοιχτή αντιπαράθεση με το καθεστώς των Αθηνών. Στην πραγματικότητα, ο Μακάριος δίσταζε να προχωρήσει σε ισότιμη συνεργασία με τον Γρίβα διότι, ακόμη κι αν δεν διαφωνούσε πλήρως μαζί του, φοβόταν ότι θα παρασυρόταν από το περιβάλλον του σε ενέργειες που πολύ σύντομα θα υπονόμευαν την όποια συνεργασία τους. Οι ανησυχίες του Μακαρίου δεν ήταν αβάσιμες. Το εγχείρημα αυτό είχε δοκιμαστεί ξανά το 1964 και απέτυχε.

Το φλερτ του Ερίμ με τη χούντα

ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ, ύστερα από παρέμβαση του στρατού, απομακρύνθηκε από την πρωθυπουργία ο Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ και στις 12 Μαρτίου 1971 ανέλαβε ο Νιχάτ Ερίμ, ο αρχιτέκτονας της τουρκικής πολιτικής στο Κυπριακό, από το 1955. Η νέα κυβέρνηση αναθεώρησε τη στρατηγική της στο Κυπριακό και αντί για πολιτική σύγκρουσης επιδίωξε πολιτική προσέγγισης με την Ελλάδα, με σκοπό την από κοινού αντιμετώπιση της «αδιαλλαξίας» του Μακαρίου.

Μιλώντας σε Αμερικανούς αξιωματούχους, λίγο πριν αναλάβει την πρωθυπουργία της Τουρκίας, ο Ερίμ είπε ότι θεωρούσε τη συνεργασία με την Ελλάδα ως θεμελιώδους σημασίας για την τουρκική πολιτική. Είπε, επίσης, ότι δεν ήθελε να δει την Ελλάδα απομονωμένη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα ή στο ΝΑΤΟ, διότι αυτό, μακροπρόθεσμα, θα έβλαπτε την ασφάλεια της Τουρκίας. «Η Ελλάδα δεν είναι μόνο γείτονας της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο, αλλά η φυσικός της σύμμαχος», είπε. [18]

Τον Απρίλιο του 1971, ο Ερίμ, σε συνεργασία με τον Ντενκτάς, επεξεργαζόταν το τελικό κείμενο της συνολικής πρότασης για την επίλυση του Κυπριακού στο πλαίσιο των ενδοκυπριακών συνομιλιών. Το κείμενο αυτό υποβλήθηκε από τον Ντενκτάς στον Κληρίδη στις 27 Απριλίου και ήταν η απάντηση στις προτάσεις που είχε υποβάλει ο Κληρίδης στις 30 Νοεμβρίου 1970.

Σημειωτέον ότι από το 1960 που ιδρύθηκε η Κυπριακή Δημοκρατία, η σοβαρότερη διαφωνία μεταξύ των δύο πλευρών στην Κύπρο αφορούσε τις αρμοδιότητες και τις εξουσίες των τοπικών αρχών. Οι Τούρκοι επιδίωκαν ξεχωριστούς δήμους, που θα είχαν σημαντικό βαθμό αυτονομίας. Ο Μακάριος, αντιθέτως, θεωρούσε ότι αυτό που διεκδικούσαν οι Τούρκοι ισοδυναμούσε με ομοσπονδία, η οποία με την πάροδο του χρόνου θα κατέληγε σε πλήρη γεωγραφικό διαχωρισμό και διχοτόμηση.

Στις προτάσεις που είχε υποβάλει ο Κληρίδης προβλεπόταν όπως οι νόμοι για τους δήμους ψηφίζονταν από τη Βουλή, ενώ οι τοπικές αρχές θα είχαν το δικαίωμα έκδοσης κανονισμών για διοικητικά θέματα. Σε καμιά, όμως, περίπτωση δεν θα μπορούσαν να νομοθετούν. Αυτό θεωρείτο από τον Μακάριο ως το έσχατο όριο υποχώρησης. Στις αντιπροτάσεις της η τουρκοκυπριακή πλευρά αποδεχόταν τις πλείστες από τις εισηγήσεις των Ελληνοκυπρίων στα άλλα θέματα, αλλά επέμενε να ζητά ως αντάλλαγμα αυτό που φοβόταν ο Μακάριος: Σημαντικό βαθμό αυτονομίας των σωμάτων τοπικής διοίκησης, των οποίων οι αρμοδιότητες και οι εξουσίες θα έπρεπε να ενσωματωθούν στο σύνταγμα.

Ο υφυπουργός Εξωτερικών Χριστιανός Ξανθόπουλος-Παλαμάς ήταν θιασώτης της ελληνοτουρκικής συνεργασίας για λύση του Κυπριακού.

Οι προτάσεις των Τουρκοκυπρίων κρίθηκαν από τον Μακάριο απαράδεκτες, αλλά η ελληνική κυβέρνηση τις θεώρησε θετικές. Η κυπριακή κυβέρνηση προσανατολιζόταν στο να τις απορρίψει, να τερματίσει τις συνομιλίες και να αναζητήσει λύση με άλλη διαδικασία, μέσα από τα Ηνωμένα Έθνη. Αντιθέτως, η ελληνική κυβέρνηση πίεζε την κυπριακή να μην απορρίψει τις εισηγήσεις της Τουρκίας, να διατηρήσει τον διάλογο ζωντανό και προπάντων να μην αναμείξει τα Ηνωμένα Έθνη στο πρόβλημα.

Οι κυβερνήσεις της Ελλάδας και της Τουρκίας συμφώνησαν να συνεργαστούν για την επιβολή λύσης στο Κυπριακό. Για τον λόγο αυτό αποφασίστηκε όπως ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας Οσμάν Ολτζάι και ο υφυπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας Χριστιανός Ξανθόπουλος Παλαμάς συναντηθούν στη Λισαβόνα, στις αρχές Ιουνίου 1971, στο περιθώριο της εαρινής συνόδου του Συμβουλίου του ΝΑΤΟ, για να συζητήσουν το περιεχόμενο και τη μορφή της μεταξύ τους συνεργασίας.

Ο Παλαμάς, ο οποίος ήταν θιασώτης της πολιτικής της ελληνοτουρκικής συνεργασίας στο Κυπριακό, συζητώντας στις 18 Μαΐου με τον πρέσβη των ΗΠΑ στην Αθήνα Χένρι Τάσκα, του είπε ότι «η ελληνική κυβέρνηση είχε αποφασίσει να αρχίσει απευθείας διαπραγματεύσεις με την Τουρκία» και ότι αισθανόταν έντονα πως «η κατανόηση μεταξύ των δύο χωρών ήταν θεμελιώδους σημασίας» για την επίλυση του Κυπριακού με ειρηνικά μέσα.

Ως προς τις αντιδράσεις του Μακαρίου, ο Παλαμάς είπε στον Τάσκα πως για την ελληνική κυβέρνηση «ήταν ανυπόφορο το ότι η εξωτερική της πολιτική βρισκόταν στο έλεος του Αρχιεπισκόπου», ότι «ήταν ανησυχητικό το γεγονός ότι ο Μακάριος είχε τέτοια ισχύ ώστε να δημιουργεί προβλήματα» και ότι «ο πρωθυπουργός Παπαδόπουλος είχε πάρει την τελεσίδικη απόφαση να μην επιτρέψει στην Κύπρο να ξεπετιέται στη μέση».

Σχολιάζοντας το περιεχόμενο της συνομιλίας του με τον Παλαμά, ο Τάσκα σημείωσε στο τηλεγράφημα που απέστειλε στην Ουάσιγκτον ότι βρήκε ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο υφυπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας «εξέφρασε πολύ πιο θερμά συναισθήματα προς τους Τούρκους παρά προς τον συμπατριώτη του, πρόεδρο Μακάριο», φτάνοντας στο σημείο, κατά τον Τάσκα, να περιγράψει την απάντηση του Ντενκτάς στις προτάσεις Κληρίδη ως «μια καλή επιστολή».

Ο Τάσκα επισήμανε ακόμη ότι η Ελλάδα επιθυμούσε καλές σχέσεις με την Τουρκία και ηρεμία στην Κύπρο και ότι θεωρούσε τον Μακάριο ως τον υπαίτιο για το γεγονός ότι «δεν μπορούσε να διασφαλιστεί ούτε το ένα ούτε το άλλο». Ανέφερε επίσης πως πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης ήταν να στηρίξει τις ενδοκυπριακές συνομιλίες και ότι στην περίπτωση που δεν θα υπήρχε αποτέλεσμα «οι απευθείας συνομιλίες με την Τουρκία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για άλλους σκοπούς». [19]

Ο Παπαδόπουλος ερωτοτροπεί με τον Ερίμ

ΚΑΙ ΕΝΩ ο Μακάριος δυσφορούσε με τις προτάσεις που υπέβαλε η τουρκική πλευρά στο Κυπριακό, ο Παπαδόπουλος εξαπέλυε «επίθεση φιλίας» προς τον Νιχάτ Ερίμ. Στις 29 Μαΐου, η τουρκική εφημερίδα «Μιλιέτ» δημοσίευσε συνέντευξη με τον Παπαδόπουλο, στην οποία απέδιδε τα ελληνοτουρκικά προβλήματα σε «ψυχολογική κρίση» που διακατείχε τους δύο λαούς. Απευθυνόμενος στον δημοσιογράφο που του πήρε τη συνέντευξη, ο Παπαδόπουλος είπε:

«Ζητώ μίαν χάριν από εσάς. Θα ήτο δυνατόν να διαβεβαιώσετε τον αξιότιμον πρωθυπουργόν κ. Ερήμ ότι εις την Αθήνα υπάρχουν φίλοι οι οποίοι επιθυμούν την απόλυτον και στενήν συνεργασίαν μετά της Τουρκίας;

Εγώ προσωπικώς πιστεύω ότι αι εξελίξεις οδηγούν προς μίαν Ομοσπονδίαν Τουρκίας και Ελλάδος. Τούτο ίσως πραγματοποιηθή μετά 20 ή 50 έτη. Όμως, θα πραγματοποιηθή».

Στην ίδια συνέντευξη, ο Παπαδόπουλος υποσχέθηκε στον Ερίμ ότι δεν θα επέτρεπε στον ισχυρότερο (εννοούσε τους Ελληνοκυπρί-

ους) να κακομεταχειριστούν τον ασθενέστερο (τους Τουρκοκυπρίους). Διαβεβαίωσε ακόμη την Άγκυρα ότι στην ανάγκη θα επενέβαινε δυναμικά στην Κύπρο: «Εάν έλθουν εις ρήξιν, δεν θα διστάσωμεν να προχωρήσωμεν εις μίαν νέαν επέμβασιν προς την πλευράν των ιδικών μας. Και δεν θα τους είπωμεν "Κάνετε ό,τι θέλετε"».

Προχωρώντας ακόμη περισσότερο στα ανοίγματά του προς την Τουρκία, ο Παπαδόπουλος πρόσθεσε: «Ο κ. Ερήμ θα γνωρίζη ότι ό,τι λέγει ο κ. Παπαδόπουλος, αυτό σκέπτεται και αυτό θα πράξη. Δηλώνω κατηγορηματικώς ότι θα πράξωμεν ό,τι λέγομεν. Και ο κ. Παπαδόπουλος, θα είναι εξίσου βέβαιος διά τον κ. Ερήμ. Θα μας χαροποιήση το γεγονός εάν παρόμοια δήλωσις γίνει και εκ μέρους της Άγκυρας». [20]

Ο Νιχάτ Ερίμ απάντησε στη θέση του Παπαδόπουλου περί ελληνοτουρκικής ομοσπονδίας, προτείνοντας όπως η αρχή γίνει από την Κύπρο. Όπως γράφει στα απομνημονεύματά του, ο Ερίμ υπέδειξε στον Παπαδόπουλο ότι ήταν ανεπίτρεπτο να ρυθμίζονται οι σχέσεις των δύο χωρών από έναν παπά του δέκατου ένατου αιώνα, που «επιθυμεί να κυβερνά μια σωβινιστική χώρα». «Στην Κύπρο», συνεχίζει, «ζουν δυο κοινότητες, η μια δίπλα στην άλλη, με μια ντε φάκτο ομοσπονδία. Πόσο καλό θα 'ταν αν κατόρθωναν να την κάμουν να λειτουργήσει. Η Τουρκία και η Ελλάδα έχουν πολλά σημεία κοινού ενδιαφέροντος κι έχουν πολλούς λόγους να είναι φίλες και σύμμαχοι. (...) Θα ήταν πολύ θλιβερό να τα παραγνωρίσουν όλ' αυτά, απλώς για να ευχαριστήσουν το Μακάριο».

Η αντίδραση του Παπαδόπουλου, όπως γράφει ο Ερίμ, ήταν θετική και τον διαβεβαίωσε πως «συμφωνούσε και έτρεφε παρόμοιες σκέψεις». [21]

Η συμφωνία της Λισαβόνας

ΜΕΡΙΚΕΣ μόνο μέρες μετά τη συνέντευξη του Παπαδόπουλου στη «Μιλιέτ», πραγματοποιήθηκαν στη Λισαβόνα οι συνομιλίες Ολτζάι - Παλαμά. Την 1η Ιουνίου 1971 οι δύο υπουργοί συναντήθηκαν μόνοι για τρεις ώρες, χωρίς την παρουσία διερμηνέων, ενώ την επόμενη μέρα είχαν γεύμα εργασίας. Ο Αμερικανός δημοσιογράφος Λόρενς Στερν δημοσίευσε τη μαρτυρία Τούρκου διπλωμάτη για τις συνομιλίες:

«Δεν καταλήξαμε σε καμιά γραπτή προκαταρκτική συμφωνία, αλλά η συνάντηση φαινόταν να υπόσχεται πολλά. (...) Καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια και από τις δύο πλευρές για την εξάλειψη των παρανοήσεων. Επιμέναμε ότι οι Έλληνες έπρεπε να εγκαταλείψουν την ψευδαίσθηση της δημιουργίας ενός ενιαίου κράτους στην Κύπρο που δεν είχε σχέση με την αρχική αντίληψη του κυρίαρχου κράτους. Οι Έλληνες έμμεσα υπαινίχθηκαν ότι αν τα πράγματα πήγαιναν από το κακό στο χειρότερο, αντί να φτάσουμε στη διακοπή των σχέσεων Ελλάδας και Τουρκίας, θα μπορούσαμε να συμφωνήσουμε σε κάποιο είδος διαμοιρασμού, μια εδαφική διευθέτηση θα ήταν δυνατό να εξευρεθεί, που θα προνοούσε την παραχώρηση μιας μεγάλης βάσης στην Τουρκία, ώστε οι Τούρκοι να αισθάνονται πιότερο ασφαλείς. Ο πληθυσμός θα παρέμενε εκεί που βρισκόταν». [22]

Ένας άλλος αξιωματούχος του τουρκικού υπουργείου Εξωτερικών, ο οποίος ενημέρωσε τον πρέσβη των ΗΠΑ στην Άγκυρα για το περιεχόμενο της συνάντησης, του είπε πως «η τουρκική κυβέρνηση ενθαρρύνθηκε από την πρόθυμη στάση που τήρησε ο Παλαμάς στη συνάντηση με τον Ολτζάι». Σύμφωνα με τον ίδιο αξιωματούχο, ο Παλαμάς αναθεώρησε τη θέση ότι η ελληνική κυβέρνηση είχε περιορισμένα περιθώρια να ασκήσει πίεση στον Μακάριο και τώρα ήταν βέβαιος ότι «ο Κληρίδης θα κατέθετε προτάσεις στον επόμενο γύρο των συνομιλιών, οι οποίες θα γίνονταν αποδεκτές από την τουρκική πλευρά». Οι δύο υπουργοί συμφώνησαν στη διαπίστωση πως οι συνομιλίες για το Κυπριακό ήταν για πολύ καιρό στάσιμες και ο Παλαμάς εισηγήθηκε όπως τεθεί χρονοδιάγραμμα, μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1971, για να υπάρξει λύση. Εάν μέχρι τότε δεν κατέληγαν σε συμφωνία, θα συναντιόνταν τον Σεπτέμβριο που θα βρίσκονταν στα Ηνωμένα Έθνη, για να αποφασίσουν τι μέτρα θα έπρεπε να πάρουν η Ελλάδα και η Τουρκία για την επίτευξη λύσης. [23]

Τη συμφωνία στο πιο πάνω χρονοδιάγραμμα επιβεβαίωσε και ο Παλαμάς, σε συνομιλία που είχε με τον Τάσκα για τα αποτελέσματα των συνομιλιών του με τον Ολτζάι. Ο Παλαμάς είπε στον Αμερικανό πρέσβη ότι οι προτάσεις του Ντενκτάς ήταν διαπραγματεύσιμες και ότι μέχρι τον Σεπτέμβριο θα μπορούσαν να καταλήξουν σε συμφωνία. Διαφορετικά, στη συνάντηση που θα είχαν στη Νέα Υόρκη, θα αναζητούσαν άλλη λύση. [24]

Ακόμη πιο αποκαλυπτικός για τις συνομιλίες της Λισαβόνας υπήρξε ο Παλαμάς σε συνομιλία που είχε αργότερα με τον Λεωνίδα Παπάγο, αυλάρχη του βασιλιά Κωνσταντίνου. Σύμφωνα με τον Παπάγο,

ο Παλαμάς του είπε ότι είχε υποβάλει στον Ολτζάι πρόταση του Γεωργίου Παπαδόπουλου για λύση συνομοσπονδίας στην Κύπρο. [25]

Η «απλοχεριά» του Παλαμά έγινε αποδεκτή στην Άγκυρα με ενθουσιασμό. Όπως ανέφερε ο πρόεδρος της Τουρκίας Σουνάι στον βασιλιά Κωνσταντίνο, σε συνάντηση που είχαν τον Οκτώβριο του 1971 στην Περσέπολη του Ιράν, «για τη επίλυση του Κυπριακού [η Τουρκία] βρήκε ανέλπιστη βοήθεια προσωπικά από τον κ. Παλαμά και από την ελληνική κυβέρνηση», αλλά έπρεπε «να υπερνικηθεί η αντίσταση των Κυπρίων». [26]

Στη συνάντηση της Λισαβόνας, λοιπόν, η Ελλάδα όχι μόνο υιοθέτησε τις τουρκικές προτάσεις για λύση του Κυπριακού που είχε υποβάλει ο Ντενκτάς στον Κληρίδη, αλλά πήγε και ένα βήμα παρακάτω προτείνοντας ομοσπονδιακή λύση, ενώ δεσμεύτηκε να πιέσει την κυπριακή κυβέρνηση να συναινέσει. Στην περίπτωση που ο Μακάριος συνέχιζε να διαφωνεί, ο Ολτζάι με τον Παλαμά θα συζητούσαν την κατάσταση στη νέα συνάντηση που θα είχαν στη Νέα Υόρκη, για την αναζήτηση άλλης λύσης, μη αποκλειομένης και της δυναμικής επέμβασης.

Ελληνική διακοίνωση

ΣΤΙΣ 12 ΙΟΥΝΙΟΥ, εφαρμόζοντας τη συμφωνία Παλαμά - Ολτζάι, η ελληνική κυβέρνηση επέδωσε διακοίνωση στον Μακάριο προτρέποντάς τον να αποδεχθεί τις προτάσεις που επέδωσε ο Ντενκτάς στον Κληρίδη. Αναφορικά με το ακανθώδες ζήτημα των εξουσιών της τοπικής αυτοδιοίκησης, η ελληνική διακοίνωση ανέφερε: «...το τουρκικόν αίτημα περί συνταγματικής κατοχυρώσεως των συμφωνηθησομένων για τας Αρχάς Τοπικής Διοικήσεως αρμοδιοτήτων είναι βάσιμον». Πέραν της υιοθέτησης της τουρκικής θέσης για την τοπική αυτοδιοίκηση, η ελληνική κυβέρνηση υπέβαλε στην κυπριακή εισήγηση για τον «διορισμό Τούρκου υπουργού ή υφυπουργού που να είναι αρμόδιος για θέματα τοπικής διοικήσεως αμφοτέρων των κοινοτήτων και να έχη αποφασιστικήν εξουσίαν επί συγκεκριμένων θεμάτων». Όπως αναφερόταν στη διακοίνωση, η παρουσία του Τούρκου «υπερυπουργού» στην κυβέρνηση θα κατοχύρωνε απόλυτα την ενότητα του κράτους. [27]

Μόλις ο Μακάριος διάβασε τη διακοίνωση, εξοργίστηκε. «Δεσμεύτηκαν για την αποδοχή τους [των τουρκικών προτάσεων] και τώρα προσπαθούν να μου τα παρουσιάσουν με ωραιοποιημένο τρόπο σαν να είμαι παιδάκι και θα μου γελάσουν», είπε στη γραμματέα του. [28]

Στις 15 Ιουνίου, το υπουργικό συμβούλιο της Κύπρου απέρριψε ομόφωνα και εξ ολοκλήρου το περιεχόμενο της διακοίνωσης. Συνομιλώντας με τον Αμερικανό πρέσβη Ντέιβιντ Πόπερ, ο Μακάριος του εξήγησε ότι η αποδοχή των ελληνοτουρκικών προτάσεων θα ισοδυναμούσε με διχοτόμηση. «Είμαι γνωστός ως πεισματάρης και για όσο καιρό το κεφάλι μου βρίσκεται στους ώμους μου δεν θα υποκύψω στις διχοτομικές απαιτήσεις των Τουρκοκυπρίων ή της Τουρκίας», του είπε. [29]

Το βράδυ της 19ης Ιουνίου, έφθασε εσπευσμένα στην Κύπρο ο διευθυντής της Δ' πολιτικής διεύθυνσης του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών, πρέσβης Άγγελος Χωραφάς, ως απεσταλμένος της ελληνικής κυβέρνησης. Ο Μακάριος βρισκόταν στη θερινή του κατοικία στο Τρόοδος και ο Χωραφάς, συνοδευόμενος από τον πρέσβη της Ελλάδας στη Λευκωσία Κωνσταντίνο Παναγιωτάκο, ο οποίος τον είχε παραλάβει από το αεροδρόμιο Λευκωσίας, πήγε κατευθείαν εκεί. Ο Χωραφάς προσπάθησε να πείσει τον Μακάριο να αποδεχθεί τις προτάσεις και επέμενε ότι η παρουσία του Τούρκου υπουργού θα διασφάλιζε την ενότητα του κράτους. Ο Μακάριος, όμως, εξακολουθούσε να θεωρεί τη ρύθμιση αυτή απαράδεκτη. «Χάριν της ενότητας του κράτους, η οποία προβάλλεται ως δικαιολογία, θα τουρκέψουμε όλοι. Θα έχουμε στο τέλος ένα ενιαίο τουρκοποιημένο κράτος», [30] απάντησε στον Χωραφά και του είπε να μεταφέρει στην Αθήνα ότι προτιμά τη λύση της Ζυρίχης παρά την εισήγηση της Ελλάδας.

Ύστερα από αυτή την αντίδραση του Μακαρίου, ο Χωραφάς έβγαλε από την τσέπη του μια επιστολή από τον Παπαδόπουλο και του την έδωσε. Ο Παπαδόπουλος απειλούσε ωμά τον Μακάριο με σκληρά μέτρα, τα οποία έμειναν στην ιστορία ως τα «πικρά μέτρα του Παπαδόπουλου». Ο Έλληνας πρωθυπουργός, αφού απέρριπτε ως ανυπόστατες τις πληροφορίες για μυστική ελληνοτουρκική συμφωνία για απομάκρυνση του Μακαρίου από την εξουσία, έγραφε: «Η ορθοφροσύνη η οποία Σας χαρακτηρίζει μου δίδει την ελπίδα ότι έστω και την υστάτην ώραν, θα θελήσητε να αναθεωρήσητε τας αποφάσεις Σας. Εάν συμβή το αντίθετον, εάν επιμείνητε να διασπάσητε το κοινόν μας μέτωπον, είμαι υποχρεωμένος να Σας είπω ότι αναλαμβάνετε βαρυτάτην ευθύνην έναντι του Κυπριακού Ελληνισμού, έναντι του Έθνους γενικώτερον και έναντι της Ιστορίας. Εις μίαν τοιαύτην πε-

ρίπτωσιν, η Ελληνική Κυβέρνησις θα ευρεθή εις την σκληράν ανάγκην να λάβη τα μέτρα εκείνα τα οποία επιτάσσει το εθνικόν συμφέρον και το καλώς νοούμενον συμφέρον του Κυπριακού Ελληνισμού, οσονδήποτε πικρά και αν είναι ταύτα». [31]

«Επέζησα 13 πρωθυπουργών»

Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ έδωσε γραπτή απάντηση στην Αθήνα, στις 24 Ιουνίου, η οποία επικεντρωνόταν στο ζήτημα του διορισμού Τούρκου υπουργού ή υφυπουργού, με αρμοδιότητες επί θεμάτων τοπικής διοίκησης. Απορρίπτοντας το επιχείρημα της ελληνικής κυβέρνησης περί διασφάλισης της ενότητας του κράτους, έγραψε: «Διαφωνώ προς την τοιαύτην άποψιν. Ο επί φυλετικών κριτηρίων καθορισμός περιοχών τοπικής διοικήσεως διασπά ήδη εν τη βάσει την ενότητα του κράτους, η δε διάσπασις συνεχίζεται προς τα άνω διά του διορισμού Τούρκου υπουργού τοπικής διοικήσεως.

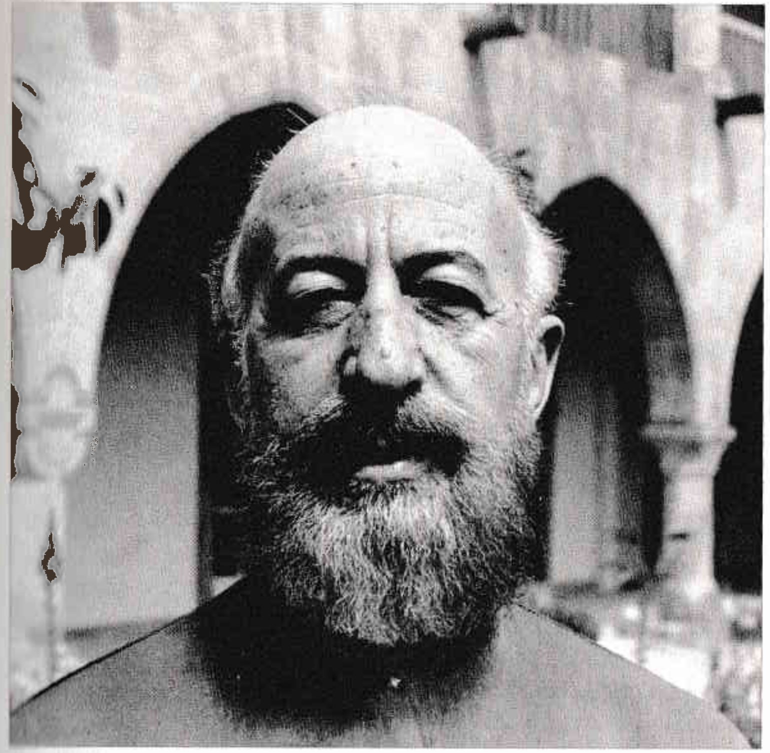
Ο Τούρκος υπουργός, λαμβανομένου υπόψιν του γεγονότος ότι θα ήσκει εξουσίαν και έλεγχον επί ήδη χωριστών αρχών πρώτου και δευτέρου βαθμού τοπικής διοικήσεως, θα απετέλη, τύποις και ουσία τον κεντρικόν φορέαν της τοπικής διοικήσεως. Την υπαγωγήν, εξ άλλου, των θεμάτων τοπικής διοικήσεως των Ελλήνων εις Τούρκον υπουργόν, χάριν της φαινομενικής ενότητας του κράτους, θεωρώ εθνικώς απαράδεκτον. (...) Η ελληνική Κυβέρνησις πιστεύει, ότι με μοναδικόν αντάλλαγμα την κατά τινα τρόπον ικανοποίησιν των Τουρκοκυπρίων επί του θέματος της τοπικής διοικήσεως διαλύονται οι σήμερον υφιστάμενοι θύλακοι. (...) Αλλά οι θύλακοι διά της αποδοχής τοπικής διοικήσεως, ως η προταθείσα, δεν διαλύονται. Αντιθέτως μονιμοποιούνται και νομιμοποιούνται».

Σχολιάζοντας την απειλή για «πικρά μέτρα», ο Μακάριος έγραψε στην απάντησή του: «Το περιεχόμενον της παραγράφου ταύτης δημιουργεί την εντύπωσιν εκφράσεως απειλής, καίτοι δυσκολεύομαι να δεχθώ ως ακριβή την προκύπτουσαν ερμηνείαν και εντύπωσιν. Εάν όμως η εν λόγω παράγραφος συνιστά, πράγματι, απειλήν, λυπούμαι να είπω ότι δημιουργείται ανεπίτρεπτος κατάστασις, την οποίαν ως εντολοδόχος του Κυπριακού Ελληνισμού δεν δύναμαι να αγνοήσω. Θα ήτο, κατά συνέπειαν, ευκταίον όπως υπάρξουν αι δέουσαι διευκρινίσεις, ίνα δυνηθώμεν να συνεχίσωμεν την αρμονικήν συνεργασίαν επ' αγαθώ της κοινής εθνικής υποθέσεως». [32]

Στις 6 Ιουλίου, σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «Ελληνικός

Ο Μακάριος έξω από το προεδρικό, σε μια από τις σπάνιες φωτογραφίες του χωρίς καλυμαύχι.

Βορράς», απαντώντας σε ερώτηση κατά πόσο κινδύνευε η ζωή του κι αν τέτοια απειλή προερχόταν από «συνωμοσία κινουμένην έξωθεν», απάντησε: «Δυσκολεύομαι να δώσω θετικήν απάντησιν κατά πόσον υφίσταται απειλή κατά της ζωής μου. Νομίζω όμως ότι, εάν εις οιουσδήποτε κύκλους εξυφαίνωνται σχέδια κατά της Κύπρου, δεν θα είμαι εις αυτούς τους κύκλους πολύ δημοφιλής. (...) Επέζησα δεκατριών πρωθυπουργών της Ελλάδος. Θα επιζήσω και του δέκατου τέταρτου». [33]

Νέο άνοιγμα στον Γρίβα

ΕΚΤΟΣ από την ελληνοτουρκική συμμαχία, στα μέσα του 1971 ο Μακάριος είχε να αντιμετωπίσει και την απειλή του Γεωργίου Γρίβα, ο οποίος προετοιμαζόταν να έρθει στην Κύπρο, για να αναλάβει ένοπλη δράση εναντίον του. Σε μια προσπάθεια να κλείσει το μέτωπο αυτό, ο Μακάριος επιδίωξε να προσεγγίσει ξανά τον Γρίβα, για να

τον πείσει να αναθεωρήσει τα σχέδιά του. Άρχισε, λοιπόν, επαφές με την ενωτική παράταξη, ενημερώνοντας την ηγεσία της για την ελληνοτουρκική προσέγγιση στο Κυπριακό. Σε μια συνάντηση που είχε με τον πρόεδρο του ΔΕΚ, Τάκη Ευδόκα, ο τελευταίος του πρότεινε να καλέσει τον Γρίβα να επιστρέψει στην Κύπρο. Ο Μακάριος, αν και επικαλέστηκε δυσκολίες λόγω της σύγκρουσης που είχε με την ελληνική κυβέρνηση, άφησε κάποιο παράθυρο ανοικτό: «Όταν δης τον Γρίβα ανάφερέ του να δούμεν τι μπορούμεν να κάμωμεν», του είπε. [34]

Ο Ευδόκας ενημέρωσε τον βουλευτή Γεώργιο Τζυρκώτη και του ζήτησε να μεταφέρει το μήνυμα του Μακαρίου στον Γρίβα. Ο Τζυρκώτης πήγε στην Αθήνα και συναντήθηκε με τον Γρίβα στο σπίτι του στο Χαλάνδρι, στις 28 Μαΐου 1971. Ο Γρίβας επανέλαβε τον όρο που είχε θέσει και την προηγούμενη φορά, δηλαδή να τον καλέσει ο Μακάριος δημοσίως να επιστρέψει στην Κύπρο. [35]

Στις 14 Ιουνίου, ο Τζυρκώτης συναντήθηκε με τον Μακάριο, στον οποίο διαβίβασε τους όρους του Γρίβα. Το τι λέχθηκε στη συνάντηση εκείνη αναφέρεται σε επιστολή που απέστειλε την επομένη ο Τζυρκώτης στον Γρίβα:

«α. Ο Μακαριώτατος θέλει ειλικρινά να σας συναντήση. Τούτο μπορεί να οφείλεται εις το ότι φοβάται την επερχομένην κρίσιν και ότι εκείνην την ώραν θα ευρεθή μόνος.

β. Γνωρίζει ότι επίκειται αντεθνική λύσις του Κυπριακού.

γ. Υπολογίζει ότι η κρίσις θα ξεσπάση τον Σεπτέμβριον.

δ. Είναι αποφασισμένος να απορρίψη πάσαν αντεθνικήν λύσιν.

ε. Μέχρι της κρίσεως είναι δέσμιος της γραμμής την οποίαν εχάραξεν με την Ελληνικήν Κυβέρνησιν».

Το αντάλλαγμα του Ηλιάδη

ΣΥΝΕΧΙΖΟΝΤΑΣ τις επαφές του με το περιβάλλον του Γρίβα, ο Μακάριος είχε συνάντηση με τον Σωκράτη Ηλιάδη, ο οποίος ενδιαφερόταν διακαώς να υπάρξει πρόοδος στην προσπάθεια συμφιλίωσης Μακαρίου - Γρίβα. Ο λόγος ήταν ότι τότε είχε υποβάλει αίτηση στο υπουργείο Εμπορίου και Βιομηχανίας για μακρόχρονη εκμίσθωση της Νήσου των Εχιδνών (Snake Island) στην Κερύνεια, με σκοπό την τουριστική ανάπτυξή της, σε συνεργασία με τον βρετανικό οργανισμό Crown Agents. Ο Ηλιάδης έθεσε το ζήτημα αυτό στον Μακάριο, κατά τη συνάντηση που είχαν. Ο Μακάριος ήταν πρόθυμος να

του παραχωρήσει το νησάκι, προκειμένου να πετύχει τον δικό του σκοπό.

Το θέμα συζήτησε ο Ηλιάδης με τον μητροπολίτη Κιτίου Άνθιμο, σε τηλεφωνική επικοινωνία που είχαν στις 24 Ιουνίου:

«Ηλιάδης: Επαρεξηγήθηκα σιόρ με τους ανθρώπους στην Αγγλία [της Crown Agents] διότι θέλουν να έλθουν να δουν την Κυβέρνησιν μας και δεν μπορώ να τους πω να έλθουν.

Κιτίου: Σου διεμήνυσα με τον Λευτέρη [Παπαδόπουλο] να τους γράψεις να περιμένουν εις ευθετώτερον χρόνον λόγω της καταστάσεως.

Η: Μα είναι τόσο σοβαρή η κατάστασις; [στο Κυπριακό] Την ξέρεις καλά την κατάστασιν εφόσον θα πάεις πάνω για να δεις τον Γρίβα, βλέπεις το ταξίδι μου ωφέλεσε πολύ.

Κ: Ναι πράγματι.

Η: Εγώ δεν πιστεύω να μας επιβάλουν λύσιν.

Κ: Θα δης και μάλιστα πολύ σύντομα. Σε δεκαπέντε μέρες το πολύ.

Η: Τόσο γρήγορα; Είναι παλιάνθρωποι αυτοί [η Χούντα] και πρέπει να κινηθούμε. Τις σκέψεις που είπαμεν εκεί τις δέχεται ο Μακάριος;

Κ: Ναι ναι δέχεται την συμφιλίωσιν διότι κάθεται πάνω στα κάρβουνα.

Η. Γιατί δεν πάης τότε εσύ στην Αθήνα;

Κ. Του είπα [αναφέρεται στον Μακάριο] ότι αν δεν με εξουσιοδοτήση θα πάω μόνος μου. Μου είπεν άσε να σε ενημερώσω πρώτα για την κατάστασιν και βλέπομεν. Του λέω άμα σε προλάβουν τα γεγονότα πάει χάθηκε η υπόθεσις αυτή την εποχήν διότι υπάρχει το ενδεχόμενον να αντιδράσει ο [Γεώργιος] Παπαδόπουλος.

Η. Δηλαδή με τον Γέρον θέλει; [Να επιστρέψει ο Γρίβας στην Κύπρο].

Κ. Βεβαίως θέλει.

Η. Αφού θέλει ας μας το πει και έχουμε τρόπο να τον φέρουμε όλη νύκτα κρυφά χωρίς να πάρει μυρωδιά άνθρωπος.

Κ. Δεν είναι έτσι αγαπητέ, θα παρακολουθείται βήμα προς βήμα και δεν θα μπορέσει να φύγει απ' εκεί.

Η. Έχουμε τρόπο να τον φέρουμε αμέσως, φθάνει ο Μακάριος να μην φέρει ένστασιν, όσον αφορά δε το θέμα της ευθύνης θα τους απαλλάξουμε και θα πούμεν ότι ήτο εν αγνοία του. Εάν όμως δεν φέ-

ρει ένστασιν πρέπει όπως σου είπα να κάμουμε συμφωνίαν πρωτόκολλα κλπ.

Κ. Άσε την Κυριακή θα τον δω και μετά θα συναντηθούμε και συζητούμεν». [36]

Διχογνωμία των γριβικών

ΕΝΩ ο Σωκράτης Ηλιάδης πίεζε για συνεργασία μεταξύ Μακαρίου και Γρίβα, ο Λευτέρης Παπαδόπουλος αρθρογραφούσε στην «Πατρίδα», εναντίον του Μακαρίου. Ο Ηλιάδης δυσανασχετούσε, αλλά δεν μπορούσε να τον χαλιναγωγήσει. Προσπάθησε, λοιπόν, να περιορίσει τον ρόλο του, στέλνοντας επιστολή στον Γρίβα και καταγγέλλοντας τον Παπαδόπουλο και τον Παπαφώτη ως φανατικά και ακραία στοιχεία. Όπως αναφέρεται σε σημείωμα της ΚΥΠ/Κ, ενημερώνοντας τον Σπύρο Παπαγεωργίου για το περιεχόμενο της επιστολής αυτής, ο Ηλιάδης του είπε από τηλεφώνου τα εξής:

«α. Η εις Κύπρον επικρατούσα κατάστασις είναι σοβαροτάτη.

β. Επιβάλλεται η απομόνωσις φανατικών στοιχείων Φώτη Παπαφώτη και Λευτέρη Παπαδόπουλλου οίτινες υποβάλλουν εισηγήσεις προς Γρίβαν καθοδηγούμενοι από μίσος και πάθος και αδιαφορούντες αν καταστραφή η Κύπρος αρκεί να σβύση ο Μακάριος.

γ. Είναι ανάγκη να σωθή η Κύπρος εν όψει των σοβαρών κινδύνων που διατρέχει, έστω και αν επιπλεύση ο Μακάριος». [37]

Ο Μακάριος θεωρούσε ότι ο Ηλιάδης έπαιζε διπλό παιχνίδι. Ο Ηλιάδης προσπαθούσε να επικοινωνήσει μαζί του, για να του εξηγήσει ότι δεν είχε ανάμειξη στις επιθέσεις της «Πατρίδας». Στις 28 Ιουνίου, το ζήτημα της Νήσου των Εχιδνών, η στάση της «Πατρίδος» και το ενδεχόμενο συνεργασίας Μακαρίου - Γρίβα συζητήθηκε σε τηλεφωνική επικοινωνία μεταξύ του Σωκράτη Ηλιάδη και του επιχειρηματία Σταύρου Γαλαταριώτη, ο οποίος ανέλαβε να διαδραματίσει διαμεσολαβητικό ρόλο προς τον Μακάριο:

«Η: Διά το νησί επιβάλλεται να μου δώση άδειαν διότι ο τόπος θα ωφεληθή πολύ. Αντιλαμβάνομαι ότι με πολεμά διότι έχει την εντύπωσιν πως ευρίσκομαι όπισθεν όλων των κατ' αυτού συνωμοσιών.

Γ: Ο Αρχιεπίσκοπος ουδέποτε σε εκατηγόρησε, νομίζω ότι είναι καλοθεληταί που σπείρουν ζιζάνια.

Η: Εγώ άλλαξα που την ημέραν που έφυγαν οι Καλαμαράδες [εννοεί την αποχώρηση της μεραρχίας από την Κύπρο]. Είπα όμως να μην προσκυνώ εκεί που μέχρι χθες έφτυνα. Βαστώ [τηρώ] τα προσχήματα. Πάρε σήμερα την "Πατρίδα", βρωμά. Την βγάζουν μερικοί πατριώτες, αντάρτες κλπ που έρχονται κι εδώ αλλά δεν μπορώ να τους διώξω γιατί θα πάνε να το πούνε του γέρου [Γρίβα] και δεν θέλω να τον στενοχωρήσω.

Γ: Εγώ είπα το πολλές φορές ότι εσύ μπορείς να βοηθήσης και τον Μακάριον και τον τόπο σου.

Η: Εγώ ετάχθηκα υπέρ της συμφιλιώσεως έστω και τυπικά και το ξέρει ο Αρχιεπίσκοπος.

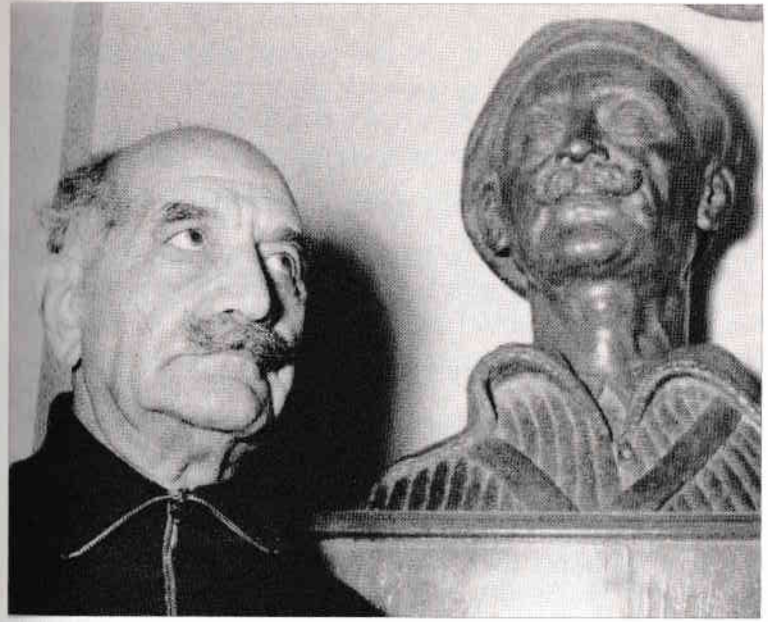
Γ: Ο ίδιος θέλει αλλά δεν τους αφήνουν ούτε οι εδώ ούτε της Αθήνας.

Η: Έκαμνα προσπάθειες με τον φίλο σου τον Κιτίου και επήγα και είδα και τον γέρον. Δυστυχώς όμως με την ομιλίαν του εις την ΕΦΕΚ τα ανατίναξεν όλα. Μα ρε γέρο αφού πάμεν να κάμωμεν μιαν ύφεσιν εσύ αντινάσσεις μιαν ομιλίαν πέντε σελίδες κατά του Μακαρίου και σπάζεις και τα γυαλιά, βγάζεις και τα παλλούκια. Μετά απ' αυτό ο Μακάριος δικαίως νομίζει ότι εγώ παίζω διπλό παιχνίδι διότι λέει του Κιτίου, πού είναι τώρα ο φίλος σου ο Σωκράτης. Γι' αυτό θέλω να τον δω σιορ να του εξηγήσω.

Γ: Καλά σιόρ να κανονίσω να τον δεις.

Ο Γρίβας την περίοδο που προετοίμαζε την κάθοδό του στην Κύπρο, πλάι στην προτομή του, την οποία είχε στο σπίτι του στην Αθήνα.

Η: Είμαι αντιμακαριακός, δεν το αρνούμαι αλλά όχι με πάθος.

Γ: Άμα λείψει ο Μακάριος που την μέση θα φορέσωμεν φέσιν αν μας μείνη φυσικά κεφαλή και βλέπεις μετά την ομιλίαν του Γρίβα δικαιολογημένα έπρεπε να σε παρεξηγήση.

Η: Φταίει και λίγο ο Μακάριος διότι σε δυο περιπτώσεις εγέλασεν μας ενώ ο γέρος είναι τίμιος, αφού άμα θα του πεις κάτι για την Κύπρο κλαίει.

Γ: Πρέπει να παραδεχθής ότι είναι και ο γέρος λίγον επιπόλαιος διότι ένας που πονεί την Κύπρον πρέπει να είναι ψύχραιμος και όχι να πιστεύει σ' ότι του λέει ο κάθε τυχών». [38]

«Ιδού τα έργα σας!»

ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ υπήρχαν τότε οι προϋποθέσεις για ευρύτατη συνεργασία κατά της χούντας, αφού οι θέσεις της ενωτικής παράταξης στο Κυπριακό ήταν στην ουσία ταυτόσημες με εκείνες του Μακαρίου. Η ενωτική παράταξη, αν και καχύποπτη προς τον Μακάριο, θεωρούσε ότι ο Παπαδόπουλος ήταν έτοιμος να ξεπουλήσει την Κύπρο στην Τουρκία. Μάλιστα, ο Σπύρος Παπαγεωργίου δημοσίευσε τότε στην «Πατρίδα» μια σειρά πολύ επικριτικών άρθρων κατά των ανοιγμάτων του προς την Τουρκία. Η εφημερίδα «Ακρόπολις» των Αθηνών δημοσίευσε την 1η Ιουλίου 1971 σχόλιο, στο οποίο ανέφερε ότι στην Κύπρο υπήρχε ενότητα γύρω από τον Μακάριο, γεγονός, κατά την εφημερίδα, «παρήγορον και ενθαρρυντικόν». Η εικόνα συσπείρωσης των Κυπρίων γύρω από τον Μακάριο ενόχλησε τον Γρίβα ο οποίος, σύμφωνα με τον Παπαγεωργίου, «έκοψε με οργή το σχόλιο, υπογράμμισε με κόκκινο χρώμα τις αράδες περί ενότητος και έγραψε ιδιόγραφη την παρατήρησή του στο περιθώριο στέλνοντάς την στους συνεργάτες του στην Κύπρο: "Ιδού τα έργα σας!». [39]

Εκείνες τις μέρες, ο Μακάριος συζητούσε ξανά την εσωτερική κατάσταση με τον πρόεδρο του ΔΕΚ Τάκη Ευδόκα, ο οποίος του υπέδειξε τον κίνδυνο δυναμικής αντιπαράθεσης με το καθεστώς των Αθηνών, το οποίο έλεγχε την Εθνική Φρουρά. Προς αποτροπή του κινδύνου αυτού, ο Ευδόκας πρότεινε στον Μακάριο: «Φέρε λοιπόν τον Γρίβαν οπόταν όλοι θα συσπειρωθώμεν γύρω σας». Ο Μακάριος, όμως, ήταν αρνητικός: «Αυτό είναι πλέον πρόκληση κατ' ευθείαν προς Παπαδόπουλον και δεν θέλω να συγκρουσθώ», του είπε. Ο Ευδόκας ενημέρωσε τον Σωκράτη Ηλιάδη για τη συνομιλία του με τον Μακάριο και οι δυο μαζί πήγαν στην Αθήνα στις 4 Ιουλίου, συνάντησαν τον Γρίβα και του εξέθεσαν τις τελευταίες εξελίξεις, τις θέσεις του Μακαρίου και τις δικές τους εκτιμήσεις. Η προσπάθειά τους, όμως, να φέρουν κοντά τον Μακάριο με τον Γρίβα γινόταν επί ματαίω. «Ο Στρατηγός ήταν ήδη αποφασισμένος να επιστρέψει στην Κύπρο και μελετούσε διάφορα σχέδια». [40]

Διαταγή κατάληψης της Καρπασίας

ΠΟΙΑ, όμως, ήταν τα σχέδια του Γρίβα για την Κύπρο; Την εποχή εκείνη έστειλε διαταγή στον Κροίσο Χριστοδουλίδη, ο οποίος οργάνωνε την ΕΟΚΑ Β, να ετοιμάσει σχέδιο κατάληψης της Καρπασίας και να αποκλείσει στη χερσόνησο τις εκεί κυβερνητικές δυνάμεις. Το ακριβές περιεχόμενο της διαταγής του Γρίβα είναι άγνωστο. Τα πιο πάνω προκύπτουν από την απάντηση του Χριστοδουλίδη, η οποία περιήλθε στην κατοχή του διευθυντή της ΚΥΠ/Κ Γεωργίου Τομπάζου. Ο Χριστοδουλίδης, ο οποίος υπέγραφε με το ψευδώνυμο «Δαβάκης», στην «άκρως απόρρητη» απάντησή του επί της «υμετέρας εντολής προς μελέτην καταλήψεως ΚΑΡΠΑΣΙΑΣ», ανέφερε ότι «η ανωτέρω ενέργεια δέον όπως μη αναληφθή», λόγω έλλειψης ανδρών, μέσων και οργανωμένου συστήματος διοικητικής μέριμνας. Ο Χριστοδουλίδης ανέφερε επίσης ότι η επιχείρηση θα ήταν άκαιρη «καθ' ότι ευρισκόμεθα εις στάδιον οργανώσεως εισέτι, η δε ΑΜΜ/ΣΤΟΣ ιδιαιτέρως χωλαίνει εις τοποθέτησιν στελεχών. β) Δεν προκύπτει τακτικόν ή στρατηγικόν αποτέλεσμα εκ του γεγονότος ότι δεν υφίσταται δυνατότης διατηρήσεως καταλειφθέντων σημείων ή αξόνων λόγω του αδυνάμου των ανταρτικών στοιχείων ακριβώς εξ' αυτής ταύτης της οργανώσεώς των ως και της συνθέσεως». Ο Χριστοδουλίδης εισηγήθηκε να προηγηθεί καλή προπαρασκευή, «συμφώνως αρχών του ανατρεπτικού πολέμου (...) με απώτερον σκοπόν το πραξικόπημα κατά της Κυβερνήσεως». [41]

Ποιο σκοπό, όμως, θα εξυπηρετούσε μια τέτοια ενέργεια; Στη χερσόνησο της Καρπασίας, η οποία προοριζόταν από το 1964 για τη δημιουργία τουρκικής στρατιωτικής βάσης, περιλαμβανόταν και ο τουρκικός θύλακος Γαληνόπορνης. Η κατάληψή της από την οργάνωση του Γρίβα θα προκαλούσε τουρκικές αντιδράσεις και θα έδινε την ευκαιρία στην Τουρκία για στρατιωτική επέμβαση προς απελευθέρωση των Τουρκοκυπρίων που θα παρέμεναν εγκλωβισμένοι. Συνδέοντας το στοιχείο αυτό με την ανακίνηση του σχεδίου Άτσεσον, που προέβλεπε μεταξύ άλλων παραχώρηση της Καρπασίας στην Τουρκία, ο

Η: Είμαι αντιμακαριακός, δεν το αρνούμαι αλλά όχι με πάθος.

Γ: Άμα λείψει ο Μακάριος που την μέση θα φορέσωμεν φέσιν αν μας μείνη φυσικά κεφαλή και βλέπεις μετά την ομιλίαν του Γρίβα δικαιολογημένα έπρεπε να σε παρεξηγήση.

Η: Φταίει και λίγο ο Μακάριος διότι σε δυο περιπτώσεις εγέλασεν μας ενώ ο γέρος είναι τίμιος, αφού άμα θα του πεις κάτι για την Κύπρο κλαίει.

Γ: Πρέπει να παραδεχθής ότι είναι και ο γέρος λίγον επιπόλαιος διότι ένας που πονεί την Κύπρον πρέπει να είναι ψύχραιμος και όχι να πιστεύει σ' ότι του λέει ο κάθε τυχών». [38]

«Ιδού τα έργα σας!»

ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ υπήρχαν τότε οι προϋποθέσεις για ευρύτατη συνεργασία κατά της χούντας, αφού οι θέσεις της ενωτικής παράταξης στο Κυπριακό ήταν στην ουσία ταυτόσημες με εκείνες του Μακαρίου. Η ενωτική παράταξη, αν και καχύποπτη προς τον Μακάριο, θεωρούσε ότι ο Παπαδόπουλος ήταν έτοιμος να ξεπουλήσει την Κύπρο στην Τουρκία. Μάλιστα, ο Σπύρος Παπαγεωργίου δημοσίευσε τότε στην «Πατρίδα» μια σειρά πολύ επικριτικών άρθρων κατά των ανοιγμάτων του προς την Τουρκία. Η εφημερίδα «Ακρόπολις» των Αθηνών δημοσίευσε την 1η Ιουλίου 1971 σχόλιο, στο οποίο ανέφερε ότι στην Κύπρο υπήρχε ενότητα γύρω από τον Μακάριο, γεγονός, κατά την εφημερίδα, «παρήγορον και ενθαρρυντικόν». Η εικόνα συσπείρωσης των Κυπρίων γύρω από τον Μακάριο ενόχλησε τον Γρίβα ο οποίος, σύμφωνα με τον Παπαγεωργίου, «έκοψε με οργή το σχόλιο, υπογράμμισε με κόκκινο χρώμα τις αράδες περί ενότητος και έγραψε ιδιόγραφη την παρατήρησή του στο περιθώριο στέλνοντάς την στους συνεργάτες του στην Κύπρο: "Ιδού τα έργα σας!». [39]

Εκείνες τις μέρες, ο Μακάριος συζητούσε ξανά την εσωτερική κατάσταση με τον πρόεδρο του ΔΕΚ Τάκη Ευδόκα, ο οποίος του υπέδειξε τον κίνδυνο δυναμικής αντιπαράθεσης με το καθεστώς των Αθηνών, το οποίο έλεγχε την Εθνική Φρουρά. Προς αποτροπή του κινδύνου αυτού, ο Ευδόκας πρότεινε στον Μακάριο: «Φέρε λοιπόν τον Γρίβαν οπόταν όλοι θα συσπειρωθώμεν γύρω σας». Ο Μακάριος, όμως, ήταν αρνητικός: «Αυτό είναι πλέον πρόκληση κατ' ευθείαν προς Παπαδόπουλον και δεν θέλω να συγκρουσθώ», του είπε. Ο Ευδόκας ενημέρωσε τον Σωκράτη Ηλιάδη για τη συνομιλία του με τον Μακάριο και οι δυο μαζί πήγαν στην Αθήνα στις 4 Ιουλίου, συνάντησαν τον Γρίβα και του εξέθεσαν τις τελευταίες εξελίξεις, τις θέσεις του Μακαρίου και τις δικές τους εκτιμήσεις. Η προσπάθειά τους, όμως, να φέρουν κοντά τον Μακάριο με τον Γρίβα γινόταν επί ματαίω. «Ο Στρατηγός ήταν ήδη αποφασισμένος να επιστρέψει στην Κύπρο και μελετούσε διάφορα σχέδια». [40]

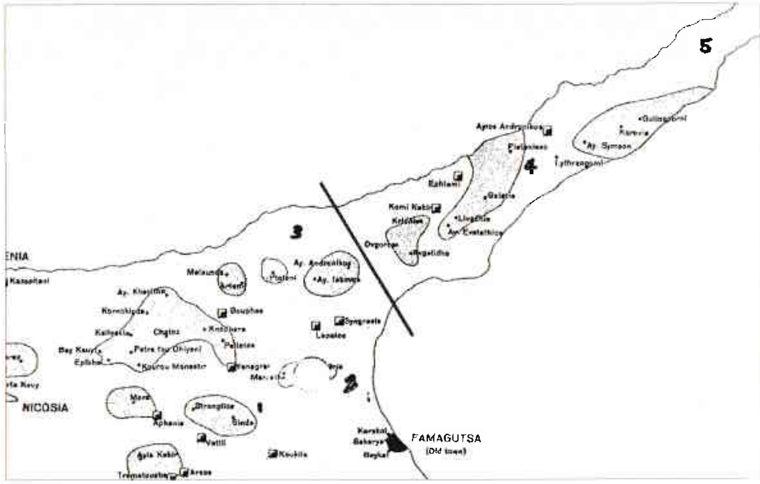

Διαταγή κατάληψης της Καρπασίας

ΠΟΙΑ, όμως, ήταν τα σχέδια του Γρίβα για την Κύπρο; Την εποχή εκείνη έστειλε διαταγή στον Κροίσο Χριστοδουλίδη, ο οποίος οργάνωνε την ΕΟΚΑ Β, να ετοιμάσει σχέδιο κατάληψης της Καρπασίας και να αποκλείσει στη χερσόνησο τις εκεί κυβερνητικές δυνάμεις. Το ακριβές περιεχόμενο της διαταγής του Γρίβα είναι άγνωστο. Τα πιο πάνω προκύπτουν από την απάντηση του Χριστοδουλίδη, η οποία περιήλθε στην κατοχή του διευθυντή της ΚΥΠ/Κ Γεωργίου Τομπάζου. Ο Χριστοδουλίδης, ο οποίος υπέγραφε με το ψευδώνυμο «Δαβάκης», στην «άκρως απόρρητη» απάντησή του επί της «υμετέρας εντολής προς μελέτην καταλήψεως ΚΑΡΠΑΣΙΑΣ», ανέφερε ότι «η ανωτέρω ενέργεια δέον όπως μη αναληφθή», λόγω έλλειψης ανδρών, μέσων και οργανωμένου συστήματος διοικητικής μέριμνας. Ο Χριστοδουλίδης ανέφερε επίσης ότι η επιχείρηση θα ήταν άκαιρη «καθ' ότι ευρισκόμεθα εις στάδιον οργανώσεως εισέτι, η δε ΑΜΜ/ΣΤΟΣ ιδιαιτέρως χωλαίνει εις τοποθέτησιν στελεχών. β) Δεν προκύπτει τακτικόν ή στρατηγικόν αποτέλεσμα εκ του γεγονότος ότι δεν υφίσταται δυνατότης διατηρήσεως καταλειφθέντων σημείων ή αξόνων λόγω του αδυνάμου των ανταρτικών στοιχείων ακριβώς εξ' αυτής ταύτης της οργανώσεώς των ως και της συνθέσεως». Ο Χριστοδουλίδης εισηγήθηκε να προηγηθεί καλή προπαρασκευή, «συμφώνως αρχών του ανατρεπτικού πολέμου (...) με απώτερον σκοπόν το πραξικόπημα κατά της Κυβερνήσεως». [41]

Ποιο σκοπό, όμως, θα εξυπηρετούσε μια τέτοια ενέργεια; Στη χερσόνησο της Καρπασίας, η οποία προοριζόταν από το 1964 για τη δημιουργία τουρκικής στρατιωτικής βάσης, περιλαμβανόταν και ο τουρκικός θύλακος Γαληνόπορνης. Η κατάληψή της από την οργάνωση του Γρίβα θα προκαλούσε τουρκικές αντιδράσεις και θα έδινε την ευκαιρία στην Τουρκία για στρατιωτική επέμβαση προς απελευθέρωση των Τουρκοκυπρίων που θα παρέμεναν εγκλωβισμένοι. Συνδέοντας το στοιχείο αυτό με την ανακίνηση του σχεδίου Άτσεσον, που προέβλεπε μεταξύ άλλων παραχώρηση της Καρπασίας στην Τουρκία, ο

Η χερσόνησος της Καρπασίας στο ανατολικό άκρο της Κύπρου. Εδώ υπήρχαν συμπλέγματα τουρκοκυπριακών χωριών, με σημαντικότερο τον θύλακο Γαληνόπορνης στη νότια ακτή. Το 1971, ο Γρίβας επιδίωκε τον στρατιωτικό αποκλεισμό της Καρπασίας. Μια τέτοια ενέργεια θα προκαλούσε τουρκική δυναμική αντίδραση.

Γεώργιος Τομπάζος εκτιμά ότι ο Γρίβας ωθείτο από άγνωστους κύκλους προς ένα πραξικόπημα περιορισμένης έκτασης, το οποίο θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για τουρκική επέμβαση και ντε φάκτο εφαρμογή του σχεδίου Άτσεσον. [42]

Και η ΤΜΤ διεκδικεί την Καρπασία

Η ΕΚΤΙΜΗΣΗ του Γεωργίου Τομπάζου ενισχύεται από παράλληλες δραστηριότητες που ανέπτυξε την ίδια περίοδο η τουρκική παραστρατιωτική οργάνωση ΤΜΤ, σε συνεργασία με την ΤΟΥΡΔΥΚ. Συγκεκριμένα, τον Ιούλιο του 1971, στο αμερικανικό Στέιτ Ντιπάρτμεντ σήμανε καμπανάκι συναγερμού, ύστερα από τηλεγράφημα που απέστειλε ο πρέσβης στη Λευκωσία Ντέιβιντ Πόπερ, στο οποίο κατέγραφε πληροφορίες ότι η Τουρκία σχεδίαζε στρατιωτική ενέργεια στην Κύπρο, με στόχο τη διεύρυνση των τουρκικών θυλάκων και τη δημιουργία αμιγώς τουρκικής ζώνης.

Ο Τούρκος επιτετραμμένος στην Κύπρο, Τούναμπας, είχε πει στον Αμερικανό ομόλογό του, Ουίλιαμ Κρόφορντ, πως αυτό που χρειαζόταν ήταν «μια γραμμή που θα ορίζει μια ζώνη υπό τουρκοκυπριακή κατοχή και έλεγχο, εντός του κράτους της Κύπρου». Η γραμμή αυτή, κατά τον Τούρκο διπλωμάτη, δεν θα είχε χαρακτήρα διεθνών συνόρων, αλλά θα ήταν τόσο ορατή όσο τα διοικητικά σύνορα μεταξύ των επαρχιών. «Η διοίκηση της τουρκοκυπριακής ζώνης θα έχει ισοσπονδιακή σχέση με τη διοίκηση της ελληνοκυπριακής ζώνης και οι δύο μαζί θα σχηματίζουν μία μόνη κυρίαρχη κυβέρνηση». Μετά την οριοθέτηση της γραμμής, οι Ελληνοκύπριοι που θα κατοικούσαν στην τουρκική ζώνη θα είχαν τη δυνατότητα να φύγουν, ενώ το αντίστοιχο θα ίσχυε για τους Τουρκοκυπρίους.

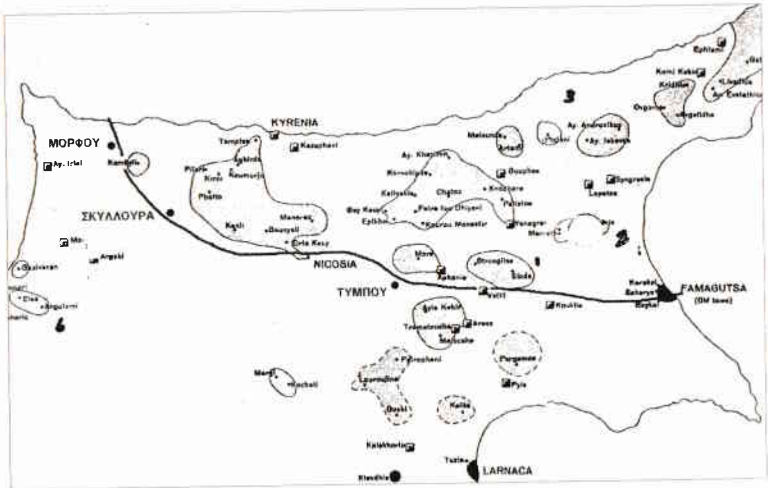

Εκφράζοντας την «προσωπική» του γνώμη, ο Τούναμπας ανέφερε ότι η τουρκική ζώνη θα περιλάμβανε, το λιγότερο, την Κερύνεια, τη βόρεια Λευκωσία και τη βόρεια Αμμόχωστο. Απαντώντας σε ερώτηση του Κρόφορντ για την πιθανή αντίδραση του Μακαρίου σ' αυτό το σχέδιο, απάντησε ότι «μερικοί εξτρεμιστές, όπως ο Μακάριος, θα έπρεπε να φύγουν». Ως προς τον κίνδυνο αιματοχυσίας και τις συνέπειες από μια τέτοια επιχείρηση, ο Τούρκος διπλωμάτης είπε ότι οι κίνδυνοι θα ήταν ελάχιστοι αν, όπως ήλπιζαν, «η Ελλάδα (και οι Έλληνες αξιωματικοί στην Κύπρο) ενεργήσουν σύμφωνα με τις δημόσιες διακηρύξεις της ελληνικής κυβέρνησης, ότι οι καλές σχέσεις της με την Τουρκία ήταν το πιο σημαντικό κριτήριο».

Ο Πόπερ έγραψε στο τηλεγράφημά του ότι η αμερικανική πρεσβεία δεν θα έπαιρνε στα σοβαρά τα όσα ανέφερε ο Τούρκος διπλωμάτης, αν δεν υπήρχαν συγκεκριμένες πληροφορίες από την ειρηνευτική δύναμη των Ηνωμένων Εθνών (UNFICYP), σχετικά με στρατιωτικές κινήσεις των Τούρκων. Σημείωσε δε τα εξής:

- Τους τρεις προηγούμενους μήνες, επίλεκτοι Τούρκοι μαχητές, με καινούριες στολές, απομακρύνθηκαν από τα συνήθη πόστα τους και εκπαιδεύονταν σε επιθετικές επιχειρήσεις. Δημιουργήθηκαν έτσι, τρεις - τέσσερις μονάδες, αποτελούμενες από 300-400 άντρες η καθεμιά. Οι μονάδες αυτές τοποθετήθηκαν σε περιοχές που ελέγχονταν από τους Τούρκους στην οροσειρά του Πενταδάκτυλου, από τον Άγιο Ιλαρίωνα μέχρι την αρχή της χερσονήσου της Καρπασίας. Οι μετακινήσεις και η εκπαίδευση των μονάδων γίνονταν σε δασώδεις περιοχές, μόνο τα βράδια.
- Οι τουρκικοί θύλακοι που βρίσκονταν εκτός της βορειοδυτικής περιοχής της Κύπρου είχαν τεθεί για αρκετές μέρες σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης.
- Οι Τουρκοκύπριοι είχαν πάρει θέσεις, με σκοπό να καταλάβουν γρήγορα και να μπορέσουν να κρατήσουν τη γραμμή Μύρτου - Σκυλλούρας, βόρειας Λευκωσίας, αεροδιάδρομου Τύμπου, βόρειας Αμμοχώστου, με την ελάχιστη δυνατή υποστήριξη από την Τουρκία.

Το καλοκαίρι του 1971, οι Τουρκοκύπριοι, σύμφωνα με στοιχεία που συγκέντρωσε η UNFICYP, σχεδίαζαν να καταλάβουν τη γραμμή Μύρτου - Σκυλλούρας - βόρειας Λευκωσίας - Τύμπου - βόρειας Αμμοχώστου.

Εξάλλου, η δύναμη της ΤΟΥΡΔΥΚ ήταν η μεγαλύτερη και η περισσότερο εξοπλισμένη που υπήρξε ποτέ.

Σύμφωνα με τους υπολογισμούς της UNFICYP, θεωρώντας ως δεδομένη την αντίσταση από την Εθνική Φρουρά, αλλά όχι από την ΕΛΔΥΚ, για να στεφθεί με επιτυχία μια τέτοια επιχείρηση σε χρονικό διάστημα μεταξύ 24 και 36 ωρών, θα χρειαζόταν υποστήριξη από την Τουρκία, η οποία υπολογιζόταν σε 48 αεροσκάφη για αεροπορική κάλυψη και μια αερογέφυρα για τη μεταφορά 4000 αντρών. Η UNFICYP εκτιμούσε, ακόμη, ότι η ίδια θα είχε να αντιμετωπίσει τη μετακίνηση 100.000 ατόμων από και προς την τουρκική ζώνη. [43]

Τις πιο πάνω πληροφορίες επιβεβαίωσε κατά κάποιο τρόπο και ο διοικητής της ΤΟΥΡΔΥΚ συνταγματάρχης Ντοκού, ο οποίος μιλώντας με αξιωματούχο της αμερικανικής πρεσβείας, του είπε πως τα στρατιωτικά σχέδια της Τουρκίας στην Κύπρο θα τίθεντο σε εφαρμογή, εάν το αδιέξοδο στις συνομιλίες συνεχιζόταν. Είπε, ακόμη, ότι η Τουρκία μπορούσε να επιβάλει στρατιωτική λύση σε διάστημα τριών ημέρων, με ελάχιστη δυσκολία. Σύμφωνα με τον Ντοκού, ο Μακάριος προσπαθούσε να μετατρέψει την Κύπρο σε Κούβα της Μεσογείου, αλλά η Τουρκία δεν θα επέτρεπε κάτι τέτοιο. «Δεν μας απασχολεί τι λένε οι πολιτικοί. Υπάρχει χρονοδιάγραμμα για τις διακοινοτικές συνομιλίες. Οι Τούρκοι, βέβαια, δεν θα επιτρέψουν να τραβήξουν

οι διαπραγματεύσεις άλλα τρία χρόνια», είπε στον Αμερικανό διπλωμάτη. Ως προς τον κίνδυνο να υπάρξουν θύματα και μεταξύ των Τουρκοκυπρίων, ο Ντοκού του απάντησε πως «σε κάθε εθνικό αγώνα αναγκαστικά θα υπάρξουν κάποιες θυσίες».

Ο Πόπερ συνέδεσε την αναφορά αυτή του Ντοκού με ανάλογες θέσεις που πήρε ο ταξίαρχος Σολ, εκπροσωπώντας το τουρκικό γενικό επιτελείο σε διάσκεψη χωρών μελών του ΝΑΤΟ που είχε γίνει στο Λονδίνο. Ο Σολ είπε, συγκεκριμένα, πως «το τουρκικό γενικό επιτελείο είναι προετοιμασμένο να αποδεχθεί σημαντικές απώλειες μεταξύ της τουρκοκυπριακής κοινότητας, προκειμένου να διασφαλίσει τα στρατηγικά συμφέροντα της Τουρκίας στην Κύπρο». [44]

Το θερμό καλοκαίρι του 1971

ΤΟΝ ΙΟΥΛΙΟ του 1971, η κατάσταση ήταν επικίνδυνα έκρυθμη. Σύμφωνα με ανάλυση του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, η κυβέρνηση της Τουρκίας είχε αποφασίσει ότι το στάτους κβο στην Κύπρο λειτουργούσε εις βάρος της. «Οι Τούρκοι φαίνεται ότι έχουν κρίνει (σωστά κατά την άποψή μας) ότι με την πάροδο του χρόνου οι τουρκοκυπριακοί θύλακοι αποδυναμώθηκαν επειδή περισσότεροι Τουρκοκύπριοι επανεντάσσονται στην κυπριακή οικονομική δραστηριότητα, ενώ πολλοί μεταναστεύουν», αναφέρεται στην ανάλυση. Ακόμη, το οικονομικό κόστος που είχε η Τουρκία για τη συντήρηση των Τουρκοκυπρίων στους θυλάκους - 20 εκατομμύρια δολάρια τον χρόνο - της ήταν δυσβάστακτο. Συνεπώς, είχε σοβαρούς λόγους να σπρώξει τα πράγματα προς την κατεύθυνση σύντομης διευθέτησης. Και οι συγκυρίες την περίοδο εκείνη, σύμφωνα με την ανάλυση του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, την ευνοούσαν:

- Μετά την ανάδειξη του Νιχάτ Ερίμ στην εξουσία, «οι στρατιωτικοί είχαν μεγαλύτερη επιρροή στη διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων. Και το τουρκικό γενικό επιτελείο ήταν περισσότερο προσανατολισμένο προς την κατεύθυνση ανάληψης άμεσης δράσης στο Κυπριακό απ' ό,τι οι πολιτικοί».
- Ο πρωθυπουργός Νιχάτ Ερίμ «είχε μακρά και στενή ανάμειξη στο Κυπριακό και ήταν ο Τούρκος διαπραγματευτής την περίοδο 1963 - 64, όταν η επίλυση του Κυπριακού με γεωγραφικό διαμελισμό του νησιού, δίνοντας ένα κομμάτι στην Ελλάδα και ένα στην Τουρκία, ήταν πολύ της μόδας (το κεντρικό στοιχείο του σχεδίου Άτσεσον του 1964)».

Στον αντίποδα βρικόταν η πεισματώδης άρνηση του Μακαρίου να αποδεχθεί οποιαδήποτε λύση η οποία θα ικανοποιούσε τις τουρκικές επιδιώξεις. Κι όπως ετίθετο στην ανάλυση του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, «η άκαμπτη θέση του Αρχιεπισκόπου κατά της διχοτόμησης και ο πασιφανής προσανατολισμός της τουρκικής κυβέρνησης κατά τους τελευταίους μήνες προς τη θέση πως η διχοτόμηση μπορεί να είναι η μόνη αποδεκτή λύση, προκαλούν πραγματικές ανησυχίες». Το συμπέρασμα του Στέιτ Ντιπάρτμεντ ήταν ότι δεδομένης της εκτίμησης ότι οι Τούρκοι και οι Τουρκοκύπριοι δεν ήταν διατεθειμένοι να ανεχθούν άλλο τη συνέχιση του στάτους κβο, «μπορούμε να προβλέψουμε αυξημένη πίεση για "λύση" μέσω επιτυχούς (για την τουρκική πλευρά) κατάληξης των συνομιλιών, ή, αν αποτύχουν οι συνομιλίες, μέσω επιβολής από την Ελλάδα και την Τουρκία μιας συμφωνημένης διευθέτησης, ή μέσω μονομερούς ενέργειας εκ μέρους της Τουρκίας για διαμελισμό του νησιού διά της βίας». [45]

Η Ιντέλιτζενς Σέρβις βολιδοσκοπεί

ΕΤΣΙ ανέλυε την κατάσταση στην Κύπρο το Στέιτ Ντιπάρτμεντ στα μέσα του 1971, όταν ο Γρίβας ήταν έτοιμος να έλθει μυστικά στο νησί, με σκοπό να ανατρέψει τον Μακάριο.

Στα τέλη Ιουλίου, ο Φλέτσερ, ένας Βρετανός πράκτορας της Ιντέλιτζενς Σέρβις, συναντήθηκε με τον βουλευτή Γεώργιο Τζυρκώτη και συζήτησαν την κατάσταση. Ο Τζυρκώτης ήταν φανατικός αντικομμουνιστής και θερμός υποστηρικτής του Γρίβα. Με τον Φλέτσερ, όπως έγραψε ο ίδιος στον Γρίβα, συναντάτο κάθε δύο με τρεις μήνες και συνομιλούσαν «διά τον κομμουνιστικόν κίνδυνον και την εξάπλωσιν του εις Κύπρον».

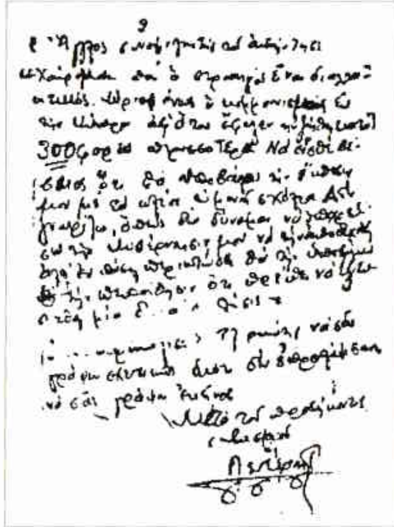
Σε συνάντηση που είχαν στις 29 Ιουλίου, ο Φλέτσερ εξέφρασε στον Τζυρκώτη την απαισιοδοξία του και του «ετόνισε την κρισιμότητα της καταστάσεως μετά από την μη αποδοχήν υφ' ολοκλήρου του Κυπριακού λαού, των προτάσεων Παπαδοπούλου» για την επίλυση του Κυπριακού.

Με δεδομένη την αναμενόμενη άρνηση του Μακαρίου να αποδεχθεί λύση του Κυπριακού όπως την ήθελε η Δύση, ο Φλέτσερ ζήτησε από τον Τζυρκώτη να βολιδοσκοπήσει τον Γρίβα ως προς το εξής: «Αντιλαμβάνομαι ότι εις το παρελθόν ο Στρατηγός Γρίβας είχεν αποδεχθεί μίαν από τας παραλλαγάς του σχεδίου Άτσεσον. Εάν εις το μέλλον γίνη μία επαναφορά αυτού του σχεδίου ή ενός άλλου παρομοίου, ο Στρατηγός Γρίβας θα είναι διατεθειμένος να το δεχθή; Θα σε παρακαλέσω πολύ, αν μπορείς, να μου δώσης το συντομώτερον μίαν συγκεκριμμένην απάντησιν, διότι συντάσσω μίαν αναφοράν εις την Κυβέρνησίν μου. Βεβαίως θα υπάρξουν και πάλιν δυσκολίες διότι υποτεθήστω ότι ο Στρατηγός Γρίβας, η Ελληνική Κυβέρνησις και η Τουρκική Κυβέρνησις αποδέχονται ένα τοιούτον σχέδιον, ο Μακάριος και πάλιν θα το απορρίψη».

Ο Τζυρκώτης απάντησε στον Φλέτσερ ότι θα επικοινωνούσε με τον Γρίβα και θα του έδινε μιαν απάντηση. Προκαταρκτικά, όμως, του είπε πως εάν «ο Στρατηγός Γρίβας αποδεχθή ένα τοιούτον σχέδιον και εάν η Ελληνική Κυβέρνησις και η Τουρκική Κυβέρνησις ομού μετά του Στρατηγού Γρίβα καταλήξουν εις μίαν συμφωνίαν, τότε δεν πρέπει να σας φοβίζει τυχόν άρνησις του Μακαρίου, διότι εκείνο που θα έχετε να κάνετε είναι να στείλετε τον Στρατηγόν Γρίβαν εις την Κύπρον και τότε δεν θα υπάρξη κανένα πρόβλημα». [46]

Το χειρόγραφο σημείωμα του Λευτέρη Παπαδόπουλου, με το οποίο ενημερώνει τον Γρίβα για τη συνάντηση που είχε ο Τζυρκώτης με τον Φλέτσερ.

«Δεν είναι anti-British...»

Ο ΓΡΙΒΑΣ έδωσε οδηγίες στον Τζυρκώτη να συναντηθεί ξανά με τον Φλέτσερ και να ζητήσει από αυτόν τη βοήθεια της Βρετανίας για να κατέλθει στην Κύπρο. Η δεύτερη συνάντηση Τζυρκώτη - Φλέτσερ έγινε στις 6 Αυγούστου. Ο Τζυρκώτης ενημέρωσε για τα διαμειφθέντα τον Λευτέρη Παπαδόπουλο. Ο τελευταίος απέστειλε στον Γρίβα σημείωμα, στο οποίο ανέφερε ότι ο Τζυρκώτης είπε στον Φλέτσερ πως «ο στρατηγός δεν θα ηρνείτο να συζητήση προς εξεύρεσιν λύσεως οδηγούσης προς την Ένωσιν νυν υπέρ ποτε καθισταμένης αναγκαίας λόγω των ερεισμάτων που απέκτησε η Ρωσσία διά της πολιτικής Μακαρίου, αλλά τούτο δεν είναι δυνατόν καθ' ον χρόνον ευρίσκεται εις Ελλάδα. Και πρόσθεσε: Εάν επιθυμείτε συνομιλίας μετ' αυτού να βρήτε ένα τρόπον να τον φέ-

ρετε. Και κατέληξε. Πρέπει να έχετε υπ' όψιν κ. Φλέτσερ, ότι ο στρατηγός δεν είναι anti-British ανεξαρτήτως εάν ευρέθημεν αντιμέτωποι. Ο στρατηγός είναι anti-communist όπως κι εγώ».

Ο Άγγλος συνομιλητής του απάντησε: «Χαίρομαι που ο στρατηγός είναι διαλλακτικός. Ωρισμένως ο κομμουνισμός εις την Κύπρον αφ' ότου έφυγεν ηυξήθη κατά 300 φορές περισσότερον». Και δεσμεύτηκε να ενημερώσει με τα πλέον ευμενή σχόλια την κυβέρνηση της χώρας του.*[47]

** Η πιο πάνω αλληλογραφία βρέθηκε σε κατασχεθέν από την αστυνομία αρχείο της ΕΟΚΑ Β και δημοσιεύτηκε, μαζί με φωτοτυπία του χειρόγραφου σημειώματος του Λευτέρη Παπαδόπουλου, στην εφημερίδα «Φιλελεύθερος», τον Νοέμβριο του 1973, ζώντων του Γρίβα και του Τζυρκώτη. Κανένας από τους δύο, όπως ούτε και ο Λευτέρης Παπαδόπουλος, αμφισβήτησαν τη γνησιότητά της.*

2

Η εκστρατεία του Γρίβα και η διπλή ένωση

ΤΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟ του 1971, ο Γρίβας προέβαινε στις τελικές διευθετήσεις για τη λαθραία κάθοδό του στην Κύπρο. Ως ημερομηνία αναχώρησης από την Αθήνα είχε ορίσει την 28η Αυγούστου. Τη διαφυγή του οργάνωσε ο Κοσμάς Μαστροκόλιας, ενώ σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε ο δικηγόρος και πρώην Χίτης Κωνσταντίνος Ευσταθόπουλος. Η επιχείρηση άρχισε στις 2.15 το απόγευμα. Ο Ευσταθόπουλος έφτασε με αυτοκίνητο που οδηγούσε ο γιος του στην πολυκατοικία όπου έμενε ο Γρίβας, στο Χαλάνδρι, η οποία παρακολουθείτο από την Ασφάλεια. Ο Γρίβας περιέγραψε τον τρόπο διαφυγής του στο ημερολόγιό του: «Ώρα 14.15 ως καθωρίσθη. Κ. Ευσταθόπουλος έδωσε σύνθημα ότι όλα έτοιμα και έδαφος διαφυγής ελεύθερον από αστυνομικούς, ίνα διαφύγω εις αυτοκίνητον μεταφοράς μου.

Κατήλθον αμέσως εις υπόγειον πολυκατοικίας, όπου αιφνιδίως

ευρέθην προ θυρωρού εντός του υπογείου διαμερίσματος δι' ου θα διέφευγον.

Κατώρθωσα να τον παραπλανήσω ως προς τον σκοπόν καθόδου μου εις υπόγειον, ανοίξας την εκεί ευρισκομένην αποθήκην τροφίμων και λοιπών ειδών μου. Οπότε απεμακρύνθη και αμέσως διέφυγον διά της εκλεγείσης οδού του υπογείου και εισήλθον εντός του αναμένοντός με αυτοκινήτου εις ο εισήλθον και οι Κ. Ευσταθόπουλος, Κώστας (σωφέρ μου) και Υιός Ευσταθόπουλου Σπύρος, οδηγός του αυτοκινήτου».*[1] Ο Γρίβας έφτασε με τη συνοδεία του στον όρμο κότερων στη Γλυφάδα, όπου τον ανέμενε καΐκι με το όνομα «Δελφίνι». Το είχε ναυλώσει ο Μαστροκόλιας, ο οποίος τον συνόδευσε στο ταξίδι του στην Κύπρο.

Από το περιεχόμενο του ημερολογίου του, φαίνεται ότι ο Γρίβας έφυγε από το σπίτι του με συνωμοτικό τρόπο. Ωστόσο, όπως έγραψε μετά την κυπριακή τραγωδία του 1974 ο Άδωνις Κύρου, εκδότης της εφημερίδας «Εστία», η οποία απετέλεσε επί μακρόν το εκφραστικό όργανο του Γρίβα στην Αθήνα, «η κάθοδος του Γρίβα εις την Κύπρον περιβάλλεται υπό μυστηρίου. Ελέχθη, ότι ανεχώρησε λάθρα εξ Αθηνών, εν αγνοία του στρατιωτικού καθεστώτος, το οποίον τον επετήρει αγρύπνως εις την εν Χαλανδρίω οικίαν του. Εν τούτοις, μία τοιαύτη υπόθεσις είναι μάλλον απίστευτος, το πιθανώτερον δε είναι, ότι ο μόνος που επίστευε ότι ανεχώρει λαθραίως ήτο ο ίδιος ο Γρίβας».[2]

Ο Κύρου υπονοεί ότι η αναχώρηση του Γρίβα ήταν σε γνώση του καθεστώτος, που έκανε τα στραβά μάτια. Οι πλείστες από τις γραπτές αναφορές συγκλίνουν στο ότι για την κάθοδο του Γρίβα στην Κύπρο δεν ήταν ενήμερη η ελληνική κυβέρνηση, αλλά ήταν πρωτοβουλία της ομάδας των Ασλανίδη - Ιωαννίδη, του σκληροπυρηνικού σκέλους της χούντας. Ο Παπαδόπουλος, μετά την επικράτηση του πραξικοπήματος της 21ης Απριλίου, ανέλαβε πολιτικό ρόλο και αποκόπηκε από τον κορμό του ελληνικού στρατού. Αντιθέτως, ο Ιωαννίδης παρέμεινε εν ενεργεία αξιωματικός και η ομάδα του είχε τότε την ευθύνη της οργάνωσης «Προβιά», στο πλαίσιο του δικτύου "Stay Behind", που είχαν εκπονήσει οι μυστικές υπηρεσίες των ΗΠΑ

** Ο Γρίβας ήταν πολυγραφότατος και τηρούσε καθημερινά λεπτομερές ημερολόγιο. Είναι άγνωστο πού έχει καταλήξει το πλήρες ημερολόγιό του. Μέρος του βρίσκεται στην κατοχή του δικηγόρου Πανίκου Σωτηρίου, ο οποίος έδωσε στη δημοσιότητα μερικές από τις σελίδες του, στο πλαίσιο ενός συμποσίου που έγινε στις 4 Ιουνίου 1995 στη Λευκωσία, οι οποίες αναφέρονται στον τρόπο διαφυγής του Γρίβα από την Ελλάδα.*

με πρόσχημα την αντιμετώπιση του κομμουνιστικού κινδύνου στην Ευρώπη. Η συμμετοχή στην επιχείρηση διαφυγής του Γρίβα προσώπων όπως ο Ποταμιάνος, ο Μαστροκόλιας και ο Ευσταθόπουλος, οι οποίοι επίσης ήταν συνδεδεμένοι με τις δυτικές υπηρεσίες πληροφοριών, συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι η κάθοδος του Γρίβα στην Κύπρο, αν όχι με την παρότρυνση, έγινε με την ανοχή των ξένων υπηρεσιών.

Πάντως, ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπαδόπουλος εμφανίζεται σε πολλές πηγές να δηλώνει άγνοια για τα σχέδια του Γρίβα. Ο Παλαμάς γράφει ότι το υπουργείο του ενημερώθηκε μετά την αναχώρηση του Γρίβα, ότι ο Παπαδόπουλος τον διαβεβαίωσε ότι δεν είχε ενημερωθεί εγκαίρως και ότι ο Γρίβας και οι φίλοι του είχαν δράσει συνωμοτικά.[3] Ο μετέπειτα υπουργός Εξωτερικών Φαίδων Καβαλλιεράτος ανέφερε στον Λεωνίδα Παπάγο, αυλάρχη του βασιλιά Κωνσταντίνου, ότι ο Παπαδόπουλος του είχε πει επανειλημμένως ότι δεν ήταν εκείνος που έστειλε τον Γρίβα στην Κύπρο.[4] Ακόμη, ο τότε αρχηγός του ΓΕΕΦ αντιστράτηγος Χαραλαμπόπουλος έλεγε πως «τον Γρίβα ο Ιωαννίδης τον παρέσυρε να κατέβει κάτω [στην Κύπρο], με ψεύτικες υποσχέσεις».[5]

Η κυπριακή κυβέρνηση είχε εξαρχής πληροφορίες ότι σκληροπυρηνικοί αξιωματικοί της χούντας είχαν ανάμειξη στην κάθοδο του Γρίβα, αλλά απέτυχε να διαγνώσει τον βαθμό εμπλοκής του Δημήτριου Ιωαννίδη. Σύμφωνα με εμπιστευτική ενημέρωση που έκανε σε ξένους δημοσιογράφους ο κυβερνητικός εκπρόσωπος Μιλτιάδης Χριστοδούλου, καθώς και από πληροφορίες που διέρρευσαν προς τα Ηνωμένα Έθνη από το κυπριακό υπουργείο Εσωτερικών, η επιστροφή του Γρίβα στην Κύπρο ήταν έργο των χουντικών αξιωματικών Αντώνιου Λέκα, Αντώνιου Μέξη και Πέτρου Κωστέλλη. Αναφέρθηκαν επίσης τα ονόματα των Κωνσταντίνου Καρύδα και Ιωάννη Λαδά. Όλοι αυτοί οι αξιωματικοί ήταν μέλη του ΙΔΕΑ και από τους πρωτεργάτες του πραξικοπήματος της 21ης Απριλίου. Οι Λέκας, Μέξης και Καρύδας είχαν υπηρετήσει στην Κύπρο και είχαν συγκρουστεί με τον Μακάριο.[6]

Ο Γρίβας αποβιβάζεται

ΤΟ «ΔΕΛΦΙΝΙ», με επιβάτες τον Γρίβα και τον πράκτορα του Ιωαννίδη Κοσμά Μαστροκόλια, ύστερα από ένα περιπετειώδες ταξίδι, προσέγγισε την ακτή δυτικά της Λεμεσού, το βράδυ της Δευτέρας,

31ης Αυγούστου 1971. «Περί 19ην ώραν εφθάσαμεν εις όρμον Πισσουρίου, όπου ελήφθη επαφή με εκεί αναμένοντας ημετέρους, Λευτέρην [Παπαδόπουλο] και Πανίκον [Σωτηρίου], και περί 20ην ώραν απεβιβάσθην, αφού απεχαιρέτησα πλήρωμα και τον συνοδεύοντά με Μαστροκόλιαν», έγραψε ο Γρίβας στο ημερολόγιό του. Από εκεί οδηγήθηκε στο σπίτι του Πανίκου Σωτηρίου και στη συνέχεια στο σπίτι της Διάνας Μαύρου, όπου ήταν το κρησφύγετό του.

Εκεί συναντήθηκε με την Έλλη Χριστοδουλίδου, η οποία τον εφοδίασε με ρούχα και άλλα προσωπικά είδη. Ο Γρίβας άρχισε αμέσως να εκδίδει διαταγές: «Να ορισθούν προσωρινοί διοικηταί τομέων. Οι Διάκος και Ρωσσίδης τι έκαμαν εν σχέσει με δοθείσας εις αυτούς αποστολάς (μονάδα αρμάτων, πυροβολικού, βαρέα όπλα πεζικού)». [7] Βεβαίως, η ΕΟΚΑ Β δεν ήταν οργανωμένος στρατός και δεν διέθετε μονάδες αρμάτων και πυροβολικού. Συνεπώς, τα σχέδια του προηγούμενου χρόνου, που είχε ετοιμάσει ο Κροίσος Χριστοδουλίδης, φαίνεται πως είχαν προχωρήσει και μυήθηκαν στην οργάνωση αξιωματικοί της Εθνικής Φρουράς, σε βαθμό που ο Γρίβας να το θεωρεί δεδομένο ότι είχε υπό τις διαταγές του οργανωμένα τμήματα του στρατού με βαρύ οπλισμό.

Η δυναμική δράση ήταν στις άμεσες προτεραιότητες του Γρίβα, γι' αυτό και στις 2 Σεπτεμβρίου, 48 ώρες μετά την άφιξή του στην Κύπρο, έγραψε στο ημερολόγιό του: «Διέταξα όπως Λευτέρης Παπαδόπουλος συγκροτήση δύο ομάδας ΘΑΝΑΤΟΥ, εκ 5 ανδρών εκάστη, ανεξαρτήτως των τοιούτων των τομέων και αι οποίαι θα υπάγωνται απ' ευθείας υπό τας διαταγάς μου, πλήρως εξωπλισμένας δι' αυτομάτων και πιστολίων». [8] Στην ίδια καταχώρηση έγραψε ότι έδωσε στην οργάνωσή του το όνομα ΕΟΚΑ Β.

Ενημερώνεται ο Μακάριος

Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ πληροφορήθηκε την άφιξη του Γρίβα στην Κύπρο την επομένη της αποβίβασής του, με τηλεφώνημα από την ελληνική πρεσβεία. Τη στιγμή εκείνη συνεδρίαζε το υπουργικό συμβούλιο. Ο Μακάριος διέκοψε τη συνεδρία και κάλεσε στο προεδρικό τον Σωκράτη Ηλιάδη, για να τον ρωτήσει εάν γνώριζε οτιδήποτε. Ο Ηλιάδης εξέφρασε την έκπληξή του και του είπε πως δεν είχε ιδέα.

Ο Μακάριος θα αναχωρούσε τη μέρα εκείνη στην Αθήνα, για προγραμματισμένη επίσημη επίσκεψη. Ήταν η πρώτη επαφή που θα είχε με την ελληνική κυβέρνηση μετά την κρίση με αφορμή τους χειρι-

Η Διάνα Μαύρου δείχνει την είσοδο του κρησφυγέτου του Γρίβα στη Λεμεσό. Μια καμουφλαρισμένη πόρτα στο πλάι του ερμαριού οδηγούσε σε ένα μικρό κούφωμα, στο οποίο θα κατέφευγε ο Γρίβας σε περίπτωση κινδύνου. Τις πιο πολλές του ώρες τις περνούσε στο προσωπικό του δωμάτιο. Διακρίνεται η γραφομηχανή του και άλλα προσωπικά του αντικείμενα.

σμούς στο Κυπριακό. Παρά τις εξελίξεις που σημειώνονταν δεν ακύρωσε το ταξίδι του και το ζήτημα του Γρίβα εθίγη κατά τις συνομιλίες που είχε στην Αθήνα. Ο Γεώργιος Παπαδόπουλος επικαλέστηκε πλήρη άγνοια.

Ωστόσο, παρά τις διαβεβαιώσεις που έδινε η Αθήνα ότι δεν είχε καμιά ανάμειξη στα σχέδια του Γρίβα, δεν κατέβαλε καμιά απολύτως προσπάθεια να διαχωρίσει τη θέση της. Αντιθέτως, ο υφυπουργός Εξωτερικών Παλαμάς, σε δηλώσεις του στον τύπο, έδειξε ότι η ελληνική κυβέρνηση κάθε άλλο παρά ενοχλημένη ήταν από την εξέλιξη αυτή.*

Ο Παπαδόπουλος, λοιπόν, παρόλο που δεν είχε την πρωτοβουλία για την εκστρατεία του Γρίβα στην Κύπρο, αποδέχθηκε την εξέλιξη αυτή ως αντίβαρο στην άρνηση του Μακαρίου να συναινέσει σε μια συμβιβαστική λύση στο Κυπριακό.

Η Άγκυρα δεν ανησυχεί

Η ΤΟΥΡΚΙΑ ενημερώθηκε επίσημα για την άφιξη του Γρίβα στην Κύπρο από τον αντιπρόσωπο του γενικού γραμματέα του ΟΗΕ Οζόριο Ταφάλ, ο οποίος, στις 8 Σεπτεμβρίου, πληροφόρησε σχετικά τον Τούρκο επιτετραμμένο στη Λευκωσία, Ινχάν. Το τουρκικό υπουργείο Εξωτερικών εξέδωσε ανακοίνωση, που μεταδόθηκε από το τουρκικό ραδιόφωνο, η οποία έλεγε πως «η επιστροφή του Γρίβα στην Κύπρο δεν θα γίνει ανεκτή» από την Τουρκία. [10] Η ανακοίνωση αυτή ήταν η μόνη αντίδραση της Τουρκίας. Παρά το γεγονός ότι τον Νοέμβριο του 1967, ύστερα από τα γεγονότα της Κοφίνου, υπήρξε συμφωνία κυρίων μεταξύ των κυβερνήσεων της Ελλάδας και της Τουρκίας για ανάκληση του Γρίβα από την Κύπρο και περιορισμό του στην Ελλάδα [11], η τουρκική κυβέρνηση δεν επικαλέστηκε τη συμφωνία αυτή. Σύμφωνα με τον Ινχάν, η τουρκική πολιτική στο ζήτημα αυτό, ήταν:

** Ο Παλαμάς έτρεφε πάντοτε συμπάθεια προς τον Γρίβα. Σε επιστολή του προς τον Αδαμάντιο Ανδρουτσόπουλο, πρωθυπουργό του καθεστώτος Ιωαννίδη, με ημερομηνία 27 Μαρτίου 1974, ανέφερε γι' αυτόν: «Δεν εστάλη από την Ελληνικήν Κυβέρνησιν ο Στρατηγός Γρίβας εις την Κύπρον. Μετέβη εκεί κινούμενος εξ εθνικού ενστίκτου. Πολύ ολίγον εγνώριζεν. Είχεν υποτιμήση την ισχύν της κυπριακής εξουσίας. Ύψωσε την σημαίαν της Ενώσεως. (...) Υπηρεσίαν εθνικήν προσέφερεν ο Διγενής εις την Κύπρον. Εξεδηλώθη μια πρώτη αντίδρασις. Μία πρώτη ανάσχεσις του κυλίσματος προς τον κατήφορον». Στην ίδια επιστολή, ο Παλαμάς παρότρυνε τον Ανδρουτσόπουλο να συνεργήσει στην κατάλυση του κυπριακού κράτους και την ανακήρυξη της ένωσης, ανεξαρτήτως των συνεπειών. «Η Ένωσις θα μετέβαλλε την Κύπρον ή τουλάχιστον τα τέσσερα πέμπτα της Κύπρου εις Ελληνικήν διοικητικήν περιφέρειαν».* [9]

α. Να υπενθυμίσει αθόρυβα αλλά σταθερά στις κυβερνήσεις της Ελλάδας και της Κύπρου ότι η Τουρκία δεν θα δεχόταν επ' αόριστον την επιστροφή του Γρίβα.

β. Να παραμείνει ψύχραιμη και να κρατήσει την προπαγάνδα σε χαμηλούς τόνους. [12]

Εξάλλου, σύμφωνα με τηλεγράφημα του Αμερικανού πρέσβη στην Άγκυρα, «από τη στιγμή της αναχώρησης του Γρίβα από την Αθήνα, οι αξιωματούχοι του τουρκικού υπουργείου Εξωτερικών, περιλαμβανομένων και αυτών που δεν ασχολούνται με το Κυπριακό, σχολιάζοντας περιστασιακά είπαν ότι η παρουσία του στο νησί μπορούσε τελικά να αποβεί προς όφελος της Τουρκίας, διότι θα επέφερε τη διπλή ένωση διά της συνεργασίας των κυβερνήσεων Ελλάδας και Τουρκίας». [13]

Διαβεβαιώσεις στους Τουρκοκυπρίους

Η ΑΝΕΚΤΙΚΗ στάση της Τουρκίας προκάλεσε ανησυχία μεταξύ των παραγόντων της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Ο Τουρκοκύπριος πολιτικός Μιντχάτ Μπερμπέρογλου, ο οποίος αντιπολιτευόταν την τουρκοκυπριακή διοίκηση, ζήτησε από τον Ντενκτάς εξηγήσεις. Σύμφωνα με δημοσίευμα της τουρκοκυπριακής εφημερίδας «Γενί Ντουζέν», ο Μπερμπέρογλου ρώτησε τον Ντενκτάς: «Γιατί δεχθήκατε να επανέλθη ο Γρίβας και γιατί σιωπήσατε και κλείσατε τα μάτια σας στις προετοιμασίες του να αρχίση νέο κύκλο τρομοκρατικών ενεργειών;» Ο Ντενκτάς απάντησε: «Έδωσαν το λόγο τους, ότι όσο καιρό παραμείνει ο Γρίβας στην Κύπρο, μύτη Τούρκου δεν θα ματώσει». [14]

Ακόμη, σύμφωνα με συνέντευξη του Μπερμπέρογλου σε εφημερίδα της Άγκυρας τον Σεπτέμβριο του 1973, ο Ντενκτάς τον είχε διαβεβαιώσει ότι «η Τουρκία σιωπηλώς παρέσχε την συγκατάβασίν της στην μυστικήν άφιξιν του Γρίβα στην Κύπρον και ότι συνεφώνησε με την Ελλάδα την διχοτόμησιν της Κύπρου». [15]

Σχετικές με την τουρκική αντίδραση στην κάθοδο του Γρίβα ήταν και οι πληροφορίες που διέρρευσαν από την Ιντέλιτζενς Σέρβις προς τον πρόεδρο της Ομοσπονδίας Κυπριακών Οργανώσεων Λονδίνου, Όμηρο Χαπίπη, ο οποίος τις διαβίβασε γραπτώς στον Μακάριο, με σημείωμά του ημερομηνίας 29 Οκτωβρίου 1971:

«Τούτο είναι μήνυμα το οποίον μου μετεδόθη προφορικώς υπό προσώπου γνωστού εις εμέ από πολλά έτη. Παραθέτω την ουσίαν

Ιανουάριος 1972. Τουρκοκύπριοι διαδηλώνουν στον τουρκικό τομέα της Λευκωσίας κατά της ένωσης και υπέρ της διχοτόμησης. Στους σχεδιασμούς του Γρίβα ο τουρκικός κίνδυνος δεν λήφθηκε καθόλου υπόψη.

των όσων μου είπε με όλην την δυνατήν ακρίβειαν.

Προ ημερών (περίπου 10), ο 'Ελλην πρέσβυς εις Λονδίνον Σορόκος συνάντησε τον Τούρκο πρέσβυ. Ο Τούρκος είπε πολύ ολίγα, ενώ ο κ. Σορόκος ήταν ομιλητικώτατος.

Ο κ. Σορόκος είπε εις τον Τούρκον συνάδελφόν του, ότι οι 'Ελληνες και οι Τούρκοι πρέπει να είναι φίλοι και αδελφοί, αλλά τούτο είναι δύσκολο λόγω του Κυπριακού προβλήματος, το οποίον μετετράπη εις άκανθα εις τας σχέσεις των δύο χωρών.

Η κυβέρνησίς του, συνέχισε ο κ. Σορόκος, έχει κάθε λόγο να ελπίζη, ότι συντόμως το πρόβλημα θα λυθή. Ο στρατηγός Γρίβας έχει τώρα ισχυράν υποστήριξιν εις την νήσον και συντόμως θα παραμερίση τον Αρχιεπίσκοπο και θα αναλάβη ο ίδιος.

Προσέθεσε δε, ότι τότε θα ήτο δυνατή μία λύσις. Και η μόνη λύσις, την οποίαν η Ελληνική Κυβέρνησις θεωρεί δυνατήν είναι η διχοτόμησις της Κύπρου και η ένωσις των δύο τμημάτων με την Τουρκία και την Ελλάδα.

Όταν ο Τούρκος πρέσβυς τον ηρώτησε διά το ΑΚΕΛ (Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου) του ελέχθη, ότι αποτελεί μειονότητα και, ότι "όταν ευρεθώμεν εις το τιμόνι" θα είναι δυνατόν να περιορισθή η δραστηριότητά του και να συνάψωμεν συμφωνίαν μετ' αυτού.

Εις μίαν φάσιν της συνομιλίας ο κ. Σορόκος είπεν, ότι τούτο γίνεται με την έγκρισιν των Αμερικανών».[16]

Διασύνδεση ΓΕΕΦ - ΕΟΚΑ Β

Ο ΓΡΙΒΑΣ, λοιπόν, έχοντας την κάλυψη της ελληνικής κυβέρνησης, την ανοχή της Τουρκίας και την πλήρη υποστήριξη των ιωαννιδικών αξιωματικών που στελέχωναν την Εθνική Φρουρά, άρχισε να καταστρώνει σχέδια για την ανατροπή του Μακαρίου.

Ο Ιωαννίδης ήταν ο μόνος από την ηγεσία της χούντας που αρνήθηκε πολιτικό αξίωμα. Παρέμεινε εν ενεργεία αξιωματικός και ως διοικητής της ΕΣΑ δημιούργησε τον δικό του μηχανισμό για τον έλεγχο του ελληνικού στρατού και μέσω αυτού της Εθνικής Φρουράς στην Κύπρο. Σύμφωνα με τον πρώην αρχηγό του ΓΕΕΦ Χαράλαμπο Χαραλαμπόπουλο, «ο Ιωαννίδης ή τα τσιράκια του» κατατόπιζαν όλους τους αξιωματικούς που τοποθετούνταν στην Κύπρο.[17] Έτσι, οι αξιωματικοί που κατείχαν θέσεις-κλειδιά στην Εθνική Φρουρά, διακατέχονταν από μίσος και εμπάθεια κατά του Μακαρίου, τον οποίο θεωρούσαν φιλοκομμουνιστή και εχθρό της ένωσης.

Ο νούμερο ένα άνθρωπος του Ιωαννίδη στην Κύπρο ήταν ο προσωπικός του φίλος και κουμπάρος, ταξίαρχος Παύλος Παπαδάκης, ο οποίος έφτασε στο νησί στις 25 Σεπτεμβρίου 1971, λίγο μετά τον Γρίβα, και τοποθετήθηκε διοικητής της ΕΛΔΥΚ. Ο Παπαδάκης βρισκόταν σε συνεχή επαφή με τον Ιωαννίδη, ενώ έκανε συχνά ταξίδια στην Αθήνα και είχε διαβουλεύσεις μαζί του. Διασυνδέθηκε, επίσης, με τον έμπιστο του Γρίβα στη Λευκωσία Σωκράτη Ηλιάδη, μέσω του οποίου του διαβίβαζε τα μηνύματα από τον Ιωαννίδη.

Στο ΓΕΕΦ, τα ζητήματα που αφορούσαν την ΕΟΚΑ Β χειριζόταν το Β΄ Επιτελικό Γραφείο. Διευθυντής του την περίοδο της άφιξης του Γρίβα στην Κύπρο ήταν ο ταγματάρχης Πα-

Ο Δημήτριος Ιωαννίδης (πάνω) και ο Παύλος Παπαδάκης (στο κέντρο). Ο πρώτος ήταν ο πραγματικός αρχηγός της ΕΟΚΑ Β στην Αθήνα και ο δεύτερος καθοδηγούσε τη δράση της στην Κύπρο. Κάτω, ο Κοσμάς Μαστροκόλιας, σύνδεσμος του Ιωαννίδη με τον Γρίβα.

ντελής Λαλαούνης, ο οποίος οργάνωσε στην Εθνική Φρουρά δίκτυο υποστήριξης της ΕΟΚΑ Β, χρησιμοποιώντας τα Β΄ Γραφεία των Ανωτέρων Τακτικών Διοικήσεων (ΑΤΔ), καθώς και τα Β΄ Γραφεία των μονάδων. Τα γραφεία αυτά λειτουργούσαν κατά κάποιο τρόπο ως διοικητικά κέντρα της ΕΟΚΑ Β. Το Β΄ Γραφείο διάβρωσε επίσης τους Συνδέσμους Εφέδρων Αξιωματικών* προωθώντας ανθρώπους που ήταν απόλυτα ελεγχόμενοι. Πολλά από τα μέλη των Συνδέσμων στρατολογήθηκαν ως πράκτορες από τον Λαλαούνη.

Το έργο του Β΄ Γραφείου του ΓΕΕΦ συμπλήρωνε η ΚΥΠ/Ε, που είχε για έδρα της ένα κτίριο παραπλεύρως της ελληνικής πρεσβείας. Ο άνθρωπος που κινούσε τα νήματα στην ΚΥΠ/Ε ήταν ο Βασίλης Βιντζηλαίος ο οποίος βρισκόταν στην Κύπρο ως προξενικός υπάλληλος, αλλά στην ουσία ήταν ο επικεφαλής του τοπικού κλιμακίου της ΚΥΠ για οκτώ συνεχή χρόνια, από το 1966 μέχρι το 1974. Μέσω των ιωαννιδικών αξιωματικών και της ΚΥΠ/Ε, που ήταν παράρτημα της CIA, η ΕΟΚΑ Β τέθηκε υπό τον έλεγχο της ελληνικής Γκλάντιο.

Η γριβική παράταξη

Η ΠΛΗΡΗΣ ταύτιση του ΓΕΕΦ με τη γριβική παράταξη και η διάβρωση των Συνδέσμων Εφέδρων Αξιωματικών από τον Λαλαούνη προκάλεσαν αντιδράσεις και μεταξύ των γριβικών, λόγω της ψυχρότητας που υπήρχε με τον Γεώργιο Παπαδόπουλο, σαν συνέπεια της πολιτικής του στο Κυπριακό. Μεταξύ αυτών που αντιδρούσαν ήταν και ο δημοσιογράφος Σπύρος Παπαγεωργίου, ο οποίος συζήτησε το θέμα αυτό με τον Λευτέρη Παπαδόπουλο:

«Παπ: Έχω την πληροφορίαν ότι οι έφεδροι αξιωματικοί μηδενός εξαιρουμένου, καθ' άπασαν την νήσον κατέστησαν πραιτωριανοί της εν Ελλάδι καταστάσεως και έχουν αλωθεί.

Λευτ.: Όχι καλέ, δεν λέω, έχουν μερικά καθάρματα εις τας τάξεις των αλλά νομίζω ότι τους αδικούμεν.

Παπ.: Ήθελα να σου πω κάτι περί [Σπύρου] Αρότη διότι τον βλέπω σε όλες τις εκδηλώσεις της Χούντας είτε είναι επεισόδια κατά του Λυσσαρίδη είτε είναι επεισόδια στο Κίτι ή ο,τιδήποτε άλλο.

Λευτ.: Ήταν στο Κίτι;

Παπ.: Ναι μαζί με τον Γαμπρούδην** κλπ. Αυτά τα πράγματα δεν μου αρέσουν όχι για κανένα άλλο λόγο αλλά να μην νομίζουν αυτοί ότι καταφέρνουν πάντοτε να βάζουν ανθρώπους δικούς τους κοντά μας να μας παρακολουθούν και να μας υποβάλλουν καταστάσεις. Ή είναι μαζί μας ή υπακούουν εις την Χούνταν. Θα επιδιώξω ωρισμένες εξηγήσεις και γι΄ αυτά και για την συνεργασίαν των με τον Λαλαούνην, διότι έχω πληροφορίες ότι προορίζουν τους εφέδρους ως πραιτωριανούς και την δύναμιν και τον γρόνθον που θα κτυπήση εδώ για να μην χρησιμοποιήσουν δικούς τους ανθρώπους». [18]

Ήταν καθαρά γριβικά σωματεία. Ιδρύθηκαν από τον Γρίβα, όταν ήταν διοικητής της ΑΣΔΑΚ.

*** Δραστήριος πράκτορας του Λαλαούνη, ο οποίος εξελέγη με τη βοήθεια του ΓΕΕΦ πρόεδρος των Συνδέσμων Εφέδρων Αξιωματικών.*

Ένα από τα πολλά προβοκατόρικα θέματα του περιοδικού Ο «Κόσμος Σήμερα», το οποίο καθοδηγείτο από τον Βασίλη Βιντζηλαίο και ήταν κατά κάποιο τρόπο το εκφραστικό όργανο της ελληνικής ΚΥΠ.

Η θέση του Παπαγεωργίου ήταν ενδεικτική του διχασμού που υπήρχε μεταξύ χούντας και ενωτικής παράταξης, στα πρώτα στάδια της ίδρυσης της ΕΟΚΑ Β. Με την πάροδο του χρόνου, ωστόσο, η ΚΥΠ/Ε και το Β΄ Γραφείο θα πάρουν με το μέρος τους το σύνολο σχεδόν της ενωτικής παράταξης. Η επιτυχία αυτή οφειλόταν και στη σχέση εξάρτησης που είχε δημιουργήσει η χούντα με τον ενωτικό τύπο, τον οποίο χρηματοδοτούσε.

Σύμφωνα με ανάλυση του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, πριν καν επιστρέψει ο Γρίβας στην Κύπρο, «η Ελλάδα εξαγόρασε τη "Μεσημβρινή", βοήθησε τον "Αγώνα" και πιθανόν να εξασφάλισε κάποια επιρροή στην "Ελευθερία"». Με την άφιξη του Γρίβα στο νησί ξεπήδησε η «Πρωινή», ενώ η «Πατρίς» «ανακάλυψε ξαφνικά αρκετά λεφτά για να εκδίδεται δύο φορές την εβδομάδα». Επανεκδόθηκε, επίσης, ύστερα από 18 μηνών αναστολής της έκδοσής του λόγω οικονομικών προβλημάτων, το δεκαπενθήμερο περιοδικό «Ο Κόσμος Σήμερα». Σύμφωνα με την ανάλυση του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, «δεν αποτελεί έκπληξη για κανέναν, το γεγονός ότι στηρίζει τον Γρίβα και υπονομεύει τον Μακάριο με περίτεχνο τρόπο». [19] «Ο Κόσμος Σήμερα» ήταν κατά κάποιο τρόπο εκφραστικό όργανο της ελληνικής ΚΥΠ και κατευθυνόταν από τον Βασίλη Βιντζηλαίο. [20]

Ένας από τους πράκτορες του καθεστώτος που δραστηριοποιή-

θηκαν στον χώρο του τύπου ήταν και ο Ανδρέας Δημητρόπουλος, πρώην αξιωματικός των ΛΟΚ, που υπηρέτησε στην Κύπρο την περίοδο 1964-67. Όταν επέστρεψε στην Ελλάδα, αποστρατεύτηκε και εργάστηκε ως δημοσιογράφος. Είχε συχνή τηλεφωνική επικοινωνία με την εφημερίδα «Μεσημβρινή» στη Λευκωσία και έδινε οδηγίες στον εκδότη της, Γεώργιο Χατζηνικολάου, για τον τρόπο κάλυψης των γεγονότων που είχαν σχέση με την άφιξη του Γρίβα στην Κύπρο.

ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗ

ΕΞΗΦΑΝΙΣΘΗ Ο ΓΡΙΒΑΣ

Εχάθησαν τά ἴχνη του ἀπό τετραημέρου, ἡ δέ σύζυγός του ἐδήλωσεν ὅτι δέν γνωρίζει ποῦ εὑρίσκεται ὁ στρατηγός.- Ἀνακρίνονται ὑπό τῆς Ἀσφαλείας οἱ δύο φρουροί τῆς οἰκίας τοῦ Γρίβα - Διγενῆ εἰς Χαλάνδρι.

Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΕΚΑΛΕΣΕ ΤΗΝ ΠΡΩΙΑΝ ΕΣΠΕΥΣΜΕΝΩΣ ΕΙΣ ΤΟ ΠΡΟΕΔΡΙΚΟΝ ΣΤΕΝΟΝ ΦΙΛΟΝ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΓΡΙΒΑ

Ἐκφράζονται ὑπόνοιαι ὅτι ὁ Γρίβας ἀφίχθη μυστικῶς εἰς τήν Κύπρον

ΤΗΝ ΣΚΥΤΑΛΗΝ ΤΟΥ ΕΚΘΕΣΙΟΣ ΑΝΑΛΑΜΒΑΝΕΙ ΗΔΗ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Η εφημερίδα «Μεσημβρινή» δημοσιεύει σε παγκόσμια αποκλειστικότητα την εξαφάνιση του Γρίβα από την Αθήνα.

Ο Δημητρόπουλος ήταν αυτός που έδωσε πρώτος στην Κύπρο την πληροφορία για την εξαφάνιση του Γρίβα από την Αθήνα. Μιλώντας με τον Χατζηνικολάου στις 2 Σεπτεμβρίου 1971, του είπε ότι ο Γρίβας είχε εξαφανιστεί από το σπίτι του και τον προέτρεψε να δημοσιεύσει την πληροφορία. Ο Χατζηνικολάου του απάντησε ότι θα το έκανε αφού προηγουμένως ρωτούσε τον Λαλαούνη. «Αυτός θα σου πη να μην το βάλης εφόσον η Ελληνική Κυβέρνησις δεν έχει βγάλει ανακοίνωσιν. Σκοπός είναι να είσαι και νομοταγής και η εφημερίδα σου να κρατηθή», του ανταπάντησε ο Δημητρόπουλος. Στη συνέχεια, ο Χατζηνικολάου διαβίβασε την πληροφορία στον Σπύρο Παπαγεωργίου και ζήτησε τη γνώμη του κατά πόσον θα έπρεπε να τη δημοσιεύσει:

«Παπ.: Τι μπορεί να έπαθεν δηλ. ο Γρίβας;

Χ''Ν: Μα, έφυγεν τους ή επιάσαν τον.

Παπ: Είναι πολύ δύσκολον να το εξακριβώσωμεν αυτό και θα τους πειράξει τους εδώ (Β2 γραφείον και Πρεσβεία) επειδή ο Γρίβας ετέλει υπό αστυνομικήν φρούρησιν. Ξέρω εγώ πώς θα διατυπωθή; Καλά τούτο σου το είπεν αυτός ως φήμην ή πληροφορίαν;

Χ''Ν: Είναι άνθρωποι δικοί του λέει, ξέρ' εγώ, άνθρωπος δικός του είναι και ο Ιωαννίδης εκεί μέσα. Άραγε εφέραν τον εδώ εν όψει της μεταβάσεως του Μακαρίου εις Αθήνας;

Παπ: Εάν είναι αλήθεια είναι μεγάλη είδησις. Πάντως κάτι θα υπάρχη διότι έχω πληροφορίαν ότι ο Μακάριος ανησύχησεν και εκά-

λεσεν τον Σ. Ηλιάδην εις συνάντησιν αλλά δεν ξέρω διά ποίον λόγον. Η συνάντησις θα γίνη σήμερα το πρωί στις 9 η ώρα». [21]

Ακολούθως, ο Χατζηνικολάου επικοινώνησε με τον Παντελή Λαλαούνη στο ΓΕΕΦ και τον ενημέρωσε για την εξαφάνιση του Γρίβα και για τη συνάντηση μεταξύ Ηλιάδη και Μακαρίου. Ο Λαλαούνης του υπέδειξε να δημοσιεύσει την είδηση για την εξαφάνιση του Γρίβα με όλες τις λεπτομέρειες, χωρίς όμως να χρησιμοποιηθεί το δικό του όνομα.

Ο Χατζηνικολάου δημοσίευσε την είδηση στην έκδοση της 2ας Σεπτεμβρίου, με την ένδειξη «διεθνής αποκλειστικότης». Ύστερα από την αποκάλυψη της «Μεσημβρινής», η εξαφάνιση του Γρίβα έγινε πρώτο θέμα στην επικαιρότητα σε Κύπρο και Ελλάδα, ενώ απασχόλησε σε έκταση και τον διεθνή τύπο.

Αντιπαράθεση Μακαρίου - Λαλαούνη

Η ΑΦΙΞΗ του Γρίβα στην Κύπρο και οι δραστηριότητες των φιλογριβικών Ελλήνων αξιωματικών συνέπεσαν με τις συνομιλίες που είχε ο Μακάριος με τον Γεώργιο Παπαδόπουλο στην Αθήνα. Στις συνομιλίες συζητήθηκαν οι διαφωνίες που υπήρχαν στο Κυπριακό, ενώ ο Μακάριος εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία, για να θέσει το θέμα της υπονόμευσής του από την ελληνική πρεσβεία:

«Εφημερίδες που πρόσκεινται προς την κυβέρνησιν της Ελλάδος δημοσιεύουν άρθρα εναντίον μου και προκαλούν τον λαόν. Δεν είναι αληθές κύριε Πρέσβυ, (και γύρισε προς τον Παναγιωτάκο τον Πρέσβυ της Ελλάδος στην Κύπρο) ότι η "Μεσημβρινή" λαμβάνει τριακόσιες λίρες κάθε μήνα από την Ελληνική Πρεσβεία; Ο Παναγιωτάκος απήντησεν "όχι". "Χαίρω διά την διάψευσιν", του είπεν ο Μακαριώτατος, "γιατί εγώ είχα άλλες πληροφορίες". Επίσης, δεν είναι αληθές, κύριε Πρέσβυ ότι ο Σύνδεσμος Εφέδρων Αξιωματικών, ο οποίος λαμβάνει από την Πρεσβείαν πεντακόσιες λίρες κάθε μήνα, ενεργεί εναντίον μου;"». [22] Όπως ανέφερε ο Μακάριος, ο Παπαδόπουλος «φαινόταν ανήξερος» για όλα αυτά που συνέβαιναν στη Λευκωσία και εξέφρασε την επιθυμία να υπάρχει πάντοτε συνεργασία και συνεννόηση με την Κύπρο. «Σας γνωρίζω, Μακαριώτατε, σκληρόν διαπραγματευτήν, αλλά πιστεύω ότι δυνάμεθα να έχωμεν συνεργασίαν», του είπε, και ο Μακάριος του απάντησε: «Περίεργο, γιατί ξέρετε γιατί με κατηγορούν στην Κύπρο; Για την υποχωρητικότητά μου». [23]

Τον Σεπτέμβριο του 1971, ύστερα από την κρίση του καλοκαιριού, ο Παπαδόπουλος υποδέχεται τον Μακάριο στην Αθήνα. Υποκλίνεται και ασπάζεται το χέρι του. Τον διαβεβαίωσε ότι είχε πλήρη άγνοια για τα σχέδια του Γρίβα.

Στη συνάντηση εκείνη ο Μακάριος έθεσε και το ζήτημα των αξιωματικών που ενεργούσαν εναντίον του και ο Παπαδόπουλος του είπε να ζητήσει την ανάκλησή τους. Στα τέλη Σεπτεμβρίου ο Μακάριος ζήτησε την ανάκληση ορισμένων αξιωματικών. Η πληροφορία αφέθηκε να διαρρεύσει στον τύπο και ξένος δημοσιογράφος ρώτησε τον Μακάριο τι θα έκανε στην περίπτωση που θα αποχωρούσαν όλοι οι αξιωματικοί από την Κύπρο. «Εάν ληφθή τοιαύτη απόφασις υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως έχομεν την δυνατότητα στελεχώσεως της Εθνικής Φρουράς με άλλους αξιωματικούς», απάντησε. [24] Η δήλωση αυτή προκάλεσε την οργή του Λαλαούνη, ο οποίος ενημέρωσε τηλεφωνικώς τον διευθυντή στρατολογίας της Ελλάδας, Χρίστο Μανιόπουλο. Ο Λαλαούνης του είπε ότι η δήλωση του Μακαρίου προκάλεσε αντιδράσεις μεταξύ των αξιωματικών «προς τους οποίους συνιστάται αυτοσυγκράτησις μέχρι της λήψεως σχετικών οδηγιών. Επί του προκειμένου ενδείκνυται το Αρχηγείον Ενόπλων Δυνάμεων να δώση την συγκάθεσιν του δι' υποβολήν ερωτήσεως προς Μακάριον ο οποίος να κληθή να δώση διευκρινίσεις περί της εθνικότητος των αξιωματι-

κών οίτινες θα στελεχώσουν την Ε.Φ.». Ο Λαλαούνης είπε στον συνομιλητή του τα εξής: «Να ερωτηθή ο Μακάριος ποιας εθνικότητος θα είναι, Κόκκινοι, Κίτρινοι, Πράσινοι, τι σκατά στα μάτια του θα είναι τελοσπάντων, Τούρκοι θα είναι;» [25]

Ενδεικτικός του επιπέδου των σχέσεων μεταξύ κυπριακής κυβέρνησης και Ελλαδιτών αξιωματικών ήταν και ο εξής διάλογος μεταξύ του διευθυντή του Β΄ Γραφείου της ΑΤΔ Αμμοχώστου, Θεόδωρου Φραγκογιάννη και του Λαλαούνη, με αφορμή ένα ρουσφέτι. Ο Φραγκογιάννης ζήτησε από τον Λαλαούνη να ενεργήσει ώστε ο γιος του υπαστυνόμου Ιωάννη Βλάσιου, Ζαχαρίας, να μη μετατεθεί από την Αμμόχωστο. Ο Φραγκογιάννης χαρακτήρισε τον υπαστυνόμο ως «καλόν φίλον και στενόν συνεργάτην». Στη συνέχεια, μεταξύ των δύο αξιωματικών έγινε ο εξής διάλογος:

«Λαλαούνης: Μην τα λες αυτά διότι τα γράφει ο πούστης ο Τομάζος [διοικητής της ΚΥΠ/Κ]. Όποιον εμείς τον θεωρούμεν καλόν εκείνος τον θεωρεί σκάρτον. Τα λέω αυτά για να τα ακούση ο μαλάκας ο οδοντίατρος που ήλθε να μας βάλη γυαλιά.

Φραγ.: Τόσα ξέρει άμα είναι οδοντίατρος.

Λαλαούνης: Σκατά τρώει και σκατά μαρτυράει μα θα έλθη η ώρα της κρίσεως και τότε θα τα κουβεντιάσουμε. Θα ψάχνη τότε να βρη ξένη υπηκοότητα. Νομίζει ο μαλάκας ότι δεν το ξέρω πως με παρακολουθεί. Λυπάμαι όμως κι εγώ που δεν μπορώ να τον παρακολουθήσω για να του βγάλω τ' άπλυτα στη φόρα, γιατί αυτός έχει ενώ εγώ δεν έχω.

Φραγ.: Να βάλουμε να τον παρακολουθήσωμεν πάλι.

Λαλ.: Δεν μου χρειάζεται. Με σκατά εγώ δεν ασχολούμαι. Όποιος ανακατεύεται με τα σκατά τον τρώνε οι κότες». [26]

Στις αρχές Νοεμβρίου του 1971, ο Λαλαούνης και ο επιλοχίας Γρηγόρης Περδίκης προσέγγισαν τον Πανίκο Καψοσιδέρη, ο οποίος είχε προσβάσεις στο προεδρικό, και του ζήτησαν να τους βοηθήσει να τοποθετήσουν μικρόφωνο στο γραφείο του Μακαρίου, για να παρακολουθούν τις συνδιαλέξεις του. [27] Ύστερα από αυτό, ο Μακάριος έκανε παραστάσεις προς την Αθήνα και ζήτησε την ανάκλησή του. Ο Λαλαούνης απάντησε στον Μακάριο μέσα από τις στήλες της «Πατρίδας», κάτω από τον πηχυαίο τίτλο «Εάν φύγη ο Λαλαούνης θα φύγωμεν όλοι μας!»: «Η "Πατρίς" ευρίσκεται σήμερον εις θέσιν να αποκαλύψη ότι πράγματι ο κ. Μακάριος εζήτησε την εκδίωξιν Ελλήνων Αξιωματικών εκ Κύπρου. Τούτον απετέλει μίαν από τας παροδι-

κάς υποτροπάς της παγίας ανθελληνικής πολεμικής του. Εβασίζετο εις ψιθύρους και αναφοράς χαφιέδων του, ότι όήθεν οι Έλληνες αυτοί αξιωματικοί ενείχοντο εις ενεργείας στρεφομένας εναντίον του. Ανάλογοι προσπάθειαί του κατά το παρελθόν είχον τελεσφορήσει απολύτως.

Προς τον τοιαύτα σκευωρούντα Μακάριον αντετάχθη λίαν αυστηρά και εξ ίσου ευθαρσής Ελληνική προειδοποίησις:

"Εάν φύγη ο Λαλαούνης, θα φύγωμεν όλοι μας από την Κύπρον"». [28] Τελικά, ο Λαλαούνης δεν ανακλήθηκε στην Ελλάδα, παρέμεινε στο πόστο του στο Β΄ Γραφείο του ΓΕΕΦ, και ασχολείτο σχεδόν αποκλειστικά με την ΕΟΚΑ Β.

Σφίγγα ο Γρίβας

Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ αρχικά επέλεξε να μη συγκρουστεί με τον Γρίβα και για μια περίοδο δύο περίπου μηνών από την ημέρα που έφθασε παράνομα στην Κύπρο, δεν εκδηλώθηκε εναντίον του. Αντιθέτως, του έστελνε μηνύματα συνεργασίας και του υποσχόταν πολιτειακά αξιώματα - όπως το υπουργείο Άμυνας - προκειμένου να πάψει να κρύβεται και να εγκαταλείψει τα σχέδιά του για τη συγκρότηση ένοπλων ομάδων.

Ο Γρίβας, ωστόσο, τηρούσε σιγή. Ούτε ανακοίνωσε οτιδήποτε για τα σχέδιά του ούτε απαντούσε στις προτάσεις του Μακαρίου για συνεργασία. Ο τύπος, όμως, που τον υποστήριζε, απέρριπτε τις προσφορές του Μακαρίου, τις οποίες θεωρούσε παγίδα: «Ούτε αξιώματα, ούτε υπουργεία, ούτε μεγαλεία θέλει ο Αρχηγός Διγενής, διά τούτο δε, απορρίπτει μετά βδελυγμίας τας ύπουλας προσφοράς του κ. Μακαρίου και των φερεφώνων του», έγραφε η «Πατρίς». «Άλλωστε αι προσφοραί αύται ουδεμίαν ειλικρίνειαν ή καλήν πρόθεσιν αντανακλούν, αλλά αποτελούν παγίδα εξουδετερώσης του Διγενή». [29] Οι πληροφορίες που είχε ο Μακάριος συνέκλιναν στο ότι στόχος του Γρίβα ήταν η δυναμική αντιπαράθεση μαζί του. Στα σχολεία είχαν δημιουργηθεί πυρήνες μαθητών οι οποίοι, με την καθοδήγηση του Β΄ Γραφείου, οργάνωναν διαδηλώσεις υπέρ της ένωσης. Την ευθύνη των μαθητικών διαδηλώσεων είχε ο επιλοχίας Γρηγόρης Περδίκης, ο οποίος αναφερόταν απευθείας στον Λαλαούνη.

Η «περίοδος ανοχής» εκ μέρους του Μακαρίου τερματίστηκε στις 29 Οκτωβρίου 1971, όταν απηύθυνε από την τηλεόραση διάγγελμα προς τον κυπριακό λαό, προειδοποιώντας τον Γρίβα ότι η παράνομη δραστηριότητά του θα εξυπηρετούσε μόνο τα διχοτομικά σχέδια

Μαθητές συγκρούονται με την αστυνομία σε διαδήλωση υπέρ του Γρίβα. Οι μαθητές ήταν η βάση στην οποία στηρίχθηκαν το ΓΕΕΦ και η ΚΥΠ, για να δημιουργήσουν κοινή γνώμη υπέρ της ένωσης.

των Τούρκων και υποδεικνύοντάς του ότι «αποτελούσε ωφέλεια εις απροσμέτρητον βαθμόν η διεξαγωγή ενωτικού αγώνος με ένοπλες ομάδες». Είπε επίσης ότι χωρίς δισταγμό θα κήρυττε την ένωση, εάν η Ελλάδα έδινε τη συγκατάθεσή της, και ότι όσες φορές έθεσε το ζήτημα, η Αθήνα ήταν αρνητική. Αμφισβήτησε επίσης την κρίση του Γρίβα και είπε ότι παρασύρθηκε σε μια ατυχή για τον ίδιο περιπέτεια. [30]

Ταυτόχρονα, ο Μακάριος άρχισε να λαμβάνει τα πρώτα μέτρα κατά του Γρίβα. Στις 6 Νοεμβρίου ανακοινώθηκαν οι πρώτες απο-

λύσεις υπαλλήλων για λόγους δημοσίου συμφέροντος και στις 11 Νοεμβρίου το υπουργικό συμβούλιο πήρε απόφαση για τη δημιουργία ειδικού σώματος στην αστυνομία, με σκοπό την πάταξη της παρανομίας.

Στο αντίπαλο στρατόπεδο ιδρύθηκε η Επιτροπή Συντονισμού Ενωτικού Αγώνα (ΕΣΕΑ), η οποία αποτελούσε την πολιτική έκφραση της ΕΟΚΑ Β. Η ίδρυση της ΕΣΕΑ ανακοινώθηκε μετά από σύσκεψη που έγινε στο οίκημα της Ομοσπονδίας Εφέδρων Αξιωματικών, η οποία ήταν απόλυτα ελεγχόμενη από το Β Γραφείο του ΓΕΕΦ. Εκτελεστικό όργανο της ΕΣΕΑ ήταν το διοικητικό συμβούλιο, με πρόεδρο τον δικαστικό Γεώργιο Βασιλειάδη, αντιπρόεδρο τον Τάκη Ευδόκα και γενικό γραμματέα τον Φώτη Παπαφώτη, ο οποίος ήταν ακόμη στη φυλακή, όπου εξέτιε ποινή τεσσάρων μηνών για εξύβριση του προέδρου της Δημοκρατίας. Αποφυλακίστηκε στις 29 Ιανουαρίου, λίγες μέρες μετά την ίδρυση της ΕΣΕΑ.

Στην πρώτη της διακήρυξη η ΕΣΕΑ χαρακτήριζε τον εαυτό της «υπερκομματική καθαρώς εθνική κίνηση». Εξυμνούσε τις στρατιωτικές και ηγετικές ικανότητες του Γρίβα, που «θα οδηγήσει τον κυπριακό λαό εις νέους θριάμβους» και δήλωνε ότι θα αγωνιζόταν με όλες τις εσωτερικές δυνάμεις του τόπου για την ένωση. [31]

Στα πρότυπα της ΕΟΚΑ

Ο ΓΡΙΒΑΣ οργάνωσε την ΕΟΚΑ Β στα πρότυπα της ΕΟΚΑ. Χώρισε την Κύπρο σε τομείς και τοποθέτησε επικεφαλής τομεάρχες. Ο πιο σημαντικός τομέας ήταν αυτός της Λεμεσού, με τομεάρχη τον ταγματάρχη του ελληνικού στρατού Σταύρο Σταύρου - Σύρο. Ο Σύρος υπηρετούσε στη Ρόδο. Το φθινόπωρο του 1971 αποστρατεύθηκε οικειοθελώς και έφθασε στην Κύπρο για να ενταχθεί στην ΕΟΚΑ Β.* Άλλοι τομεάρχες ήταν ο Άρης Χατζηπαναγιώτου στη Λευκωσία, ο Κίκης Κωνσταντίνου και ο Πανίκος Παμπόρης στην Αμμόχωστο και ο Γεώργιος Ράφτης στην Πάφο. Ο Λευτέρης Παπαδόπουλος ήταν ο ταμίας της οργάνωσης. Όπως και στην περίπτωση της ΕΟΚΑ, έτσι και στην ΕΟΚΑ Β δεν υπήρχε επιτελική δομή διοίκησης. Ο Γρίβας συγκέντρωσε όλες τις εξουσίες και εξέδιδε διαταγές προς τους τομεάρχες, οι οποίοι τις εκτελούσαν.

** Λίγο μετά την άφιξή του, ο Σύρος επέστρεψε στην Αθήνα. Ο Λαλαούνης έστειλε πίσω του τον πράκτορά του Σωτήρη Γαμπρούδη, με αποστολή να παρακολουθεί τις κινήσεις του. Η ΚΥΠ/Κ εκτιμούσε ότι ο Σύρος ήταν πράκτορας της ΚΥΠ/Ε, η οποία τον παρακολουθούσε για να επιβεβαιώσει τις προθέσεις του.*

Ο Γρίβας ζήτησε ακόμα από τον Κοσμά Μαστροκόλια να επικοινωνήσει με τον ταγματάρχη Γεώργιο Καρούσο, ο οποίος ήταν κρατούμενος στη Σαμοθράκη, και να του ζητήσει να αποδράσει και να κατέβει στην Κύπρο. Όπως μαρτυρεί ο Καρούσος, ο Μαστροκόλιας τον επισκέφθηκε τον Δεκέμβριο του 1971 και του μετέφερε το μήνυμα του Γρίβα. Αποδέχθηκε την πρόσκληση και με τη συνεργασία του Μαστροκόλια ετοιμαζόταν να αποδράσει.

Ο Γεώργιος Καρούσος σε φωτογραφία του 1964, όταν υπηρέτησε στους Λόχους Ορεινών Καταδρομών στην Κύπρο, υπό τις διαταγές του Γρίβα.

Την 1η Ιανουαρίου 1972, το καθεστώς ήρε τον στρατιωτικό νόμο και άφησε ελεύθερους τους πολιτικούς κρατουμένους. Ο Καρούσος, ελεύθερος πια, ήρθε σε επαφή με τον Μαστροκόλια, ο οποίος διευθέτησε την άμεση αναχώρησή του για την Κύπρο με καΐκι. «Αποβιβάστηκα κοντά στο Πισσούρι, στις 12 Ιανουαρίου 1971. Πήγα με οτοστόπ στη Λεμεσό και συνάντησα τον Μάριο Χριστοδουλίδη, ο οποίος με οδήγησε στο κρησφύγετο του Γρίβα, στο σπίτι της Διάνας Μαύρου», μαρτυρεί ο Καρούσος. [32] Στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στη Λευκωσία και ανέλαβε καθήκοντα ως υπαρχηγός του Γρίβα.

Σταύρος Σταύρου-Σύρος. Αποστρατεύτηκε με κανονικές διαδικασίες από τον ελληνικό στρατό και ακολούθησε τον Γρίβα στην Κύπρο.

Σε ό,τι αφορούσε τον εξοπλισμό της ΕΟΚΑ Β, ο Γρίβας αρχικά στηρίχθηκε σε όπλα που διατηρούσαν οι τομεάρχες του από την εποχή της ΕΟΚΑ. Διέταξε, επίσης, κλοπές από τις αποθήκες της Εθνικής Φρουράς. Μια μεγάλη ποσότητα όπλων κλάπηκε τον Δεκέμβριο του 1971 από αποθήκη τάγματος εφέδρων στο Τρίκωμο. Από τις ανακρίσεις που έγιναν, διαπιστώθηκε ότι στην επιχείρηση είχαν πάρει μέρος στρατιώτες μυημένοι στην ΕΟΚΑ Β και διεξήχθη με τη βοήθεια των Ελλαδιτών αξιωματικών της Εθνικής Φρουράς Καραχάλιου, Φραγκογιάννη και Λα-

λαούνη. [33] Αργότερα, η ΕΟΚΑ Β παρέλαβε μεγάλη ποσότητα αυτομάτων Καλασνίκοφ, που αγόρασε από λαθρεμπόρους όπλων από τον Λίβανο.

Η Τουρκία πιέζει την Ελλάδα

ΤΟ ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ του 1971, ενώ ο Γρίβας έκανε τις προεργασίες για να αρχίσει ένοπλη δράση κατά του Μακαρίου, οι συνομιλίες για το Κυπριακό βρίσκονταν σε αδιέξοδο, ως αποτέλεσμα της άρνησης του Μακαρίου να αποδεχθεί τις προτροπές των Αθηνών για συμβιβασμούς που ο ίδιος θεωρούσε απαράδεκτους.

Σύμφωνα με τον τότε πρέσβη των ΗΠΑ στη Λευκωσία, Ντέιβιντ Πόπερ, «η Ελλάδα κι η Τουρκία έκαναν μια πρόχειρη συμφωνία [στη Λισαβόνα] για το Κυπριακό» και η ελληνική κυβέρνηση πιεζόταν να παρουσιάσει κάποια αποτελέσματα. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Πόπερ, η Ελλάδα βρισκόταν μεταξύ σφύρας και άκμονος. «Γνωρίζει ότι η Τουρκία θα μπορούσε να είναι ο καλύτερος φίλος και σύμμαχός της αλλά κι ο φοβερότερος εχθρός της. Η κυβέρνηση της Αθήνας γνωρίζει πολύ καλά ότι δεν πρέπει να αφήσει την Ελλάδα να εμπλακεί σ' έναν πόλεμο με την Τουρκία. Επίσης, γνωρίζει ότι η Τουρκία δεν θα αφήσει το Κυπριακό να παραμένει άλυτο επ' αόριστον. Αν η Ελλάδα βρεθεί στη θέση να επιλέξει ανάμεσα σ' έναν πόλεμο με την Τουρκία και σ' ένα πραξικόπημα στην Κύπρο, θα επιλέξει αναμφίβολα το δεύτερο, δεδομένου ότι διαθέτει και τις απαιτούμενες δυνάμεις στην Κύπρο». [34]

Οι εκτιμήσεις του Πόπερ συνάδουν με το περιεχόμενο σημειώματος του Γραφείου Πληροφοριών και Έρευνας του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, σύμφωνα με το οποίο η Ελλάδα δεχόταν την περίοδο εκείνη επανειλημμένες προτροπές από την Άγκυρα, να ασκήσει στον Μακάριο και τους Ελληνοκυπρίους «το είδος του ελέγχου που η Άγκυρα ασκεί στους Τουρκοκυπρίους». [35]

Υπό το βάρος των πιέσεων που δεχόταν από την Άγκυρα η ελληνική κυβέρνηση, θα γινόταν τον Οκτώβριο στη Νέα Υόρκη η συνάντηση του Τούρκου υπουργού Εξωτερικών Ολτζάι με τον Έλληνα αναπληρωτή υπουργό Εξωτερικών Παλαμά, για να συζητήσουν τα επόμενα βήματα στο Κυπριακό. Στη Νέα Υόρκη πήγε για τον σκοπό αυτό και ο πρέσβης της Ελλάδας στη Λευκωσία Παναγιωτάκος, ο οποίος, όπως και ο Παλαμάς, θεωρούσε ως μόνο υπεύθυνο για την έλλειψη προόδου στο Κυπριακό τον Μακάριο. Σύμφωνα με τον Παναγιωτάκο, κατά τις συνομιλίες Παλαμά - Ολτζάι, ο τελευταίος έθεσε στην παρουσία του θέμα συμφωνίας για διχοτόμηση της Κύπρου. [36] Στο περιθώριο των εργασιών της γενικής συνέλευσης του ΟΗΕ, ο Παλαμάς πρότεινε στον γενικό γραμματέα του οργανισμού Ου Θαντ μια νέα φόρμουλα για επανέναρξη των συνομιλιών με τη συμμετοχή δύο συνταγματολόγων, ενός από την Ελλάδα και ενός από την Τουρκία. Ο Μακάριος ήταν αντίθετος σ' αυτή τη διαδικασία, διότι δεν εμπιστευόταν την Αθήνα. Υποστήριζε πως, αφού οι συνομιλίες γίνονταν για ένα ανεξάρτητο κράτος κι όχι για την ένωση ή τη διχοτόμηση, θα έπρεπε να διεξάγονται μεταξύ των δύο κοινοτήτων στην Κύπρο, με τη βοήθεια των Ηνωμένων Εθνών. Από την άλλη, η Τουρκία ήθελε να συνομιλεί με την Ελλάδα παρά με τον Μακάριο και επιδίωκε τον αποκλεισμό των Ηνωμένων Εθνών από τη διαδικασία.

Τελικά, ο Ου Θαντ υιοθέτησε μια μέση λύση και πρότεινε συνομιλίες με τη συμμετοχή εκπροσώπων της Ελλάδας και της Τουρκίας, οι οποίοι θα είχαν ρόλο συμβούλου του Ελληνοκυπρίου και του Τουρκοκυπρίου διαπραγματευτή αντίστοιχα. Πρότεινε, επίσης, όπως οι συνομιλίες διεξαχθούν υπό την αιγίδα του ειδικού αντιπροσώπου του στην Κύπρο, Οζόριο Ταφάλ. Ο Ου Θαντ υπέβαλε επίσημα την πρότα-

Ο Παλαμάς (δεξιά) έδωσε οδηγίες στον Παναγιωτάκο (αριστερά) να διακόψει κάθε συνεργασία με τον Σπύρο Κυπριανού (κέντρο).

σή του στα ενδιαφερόμενα μέρη, στις 18 Οκτωβρίου 1971.

Ο Μακάριος ήταν απών από όλες αυτές τις διεργασίες διότι, λόγω της άφιξης του Γρίβα στην Κύπρο, επέλεξε να παραμείνει στη Λευκωσία, παρά να λάβει μέρος στη γενική συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, όπως έκανε τα προηγούμενα χρόνια. Την Κύπρο εκπροσώπησε ο υπουργός Εξωτερικών Σπύρος Κυπριανού ο οποίος, στην προσπάθειά του να ανακόψει την πρωτοβουλία του Παλαμά, ήρθε σε προσωπική αντιπαράθεση μαζί του. Οι δυο άντρες διαπληκτίστηκαν και ο Παλαμάς έδωσε οδηγίες στον Παναγιωτάκο, ο οποίος στο μεταξύ είχε επιστρέψει στη Λευκωσία, να ενημερώσει τον Μακάριο ότι η ελληνική κυβέρνηση διέκοπτε κάθε επαφή και επικοινωνία με τον Σπύρο Κυπριανού. [37]

Πώς τα έβλεπαν οι Αμερικανοί

Η ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ προσέγγιση στο Κυπριακό, η άρνηση του Μακαρίου να την αποδεχθεί και η ξαφνική εμφάνιση του Γρίβα στην Κύπρο, σε συνδυασμό με μια σειρά άλλων σοβαρών γεγονότων που διαδραματίζονταν στο νησί, οδηγούσαν στο συμπέρασμα ότι η Ελλάδα και η Τουρκία είχαν συμφωνήσει να χρησιμοποιήσουν τον Γρίβα για να απομακρύνουν τον Μακάριο και να προχωρήσουν σε διευθέτηση του Κυπριακού.

Τον Νοέμβριο του 1971, ο επιτετραμμένος της αμερικανικής πρεσβείας στη Λευκωσία Ουίλιαμ Κρόφορντ ετοίμασε έκθεση για την κατάσταση στην Κύπρο, σε σχέση με την προσπάθεια της ελληνικής κυβέρνησης να ελέγξει το εσωτερικό μέτωπο, να υποσκάψει τον Μακάριο και να χρησιμοποιήσει τον Γρίβα για να επιβάλει λύση διπλής ένωσης. Η έκθεση αυτή, που είχε μορφή επιστολής, απευθυνόταν στον διευθυντή του Γραφείου Κύπρου του Στέιτ Ντιπάρτμεντ Τομ Μπόγιατ.

Σύμφωνα με την έκθεση του Κρόφορντ, αμέσως μετά τις βουλευτικές εκλογές του 1970 η ελληνική κυβέρνηση πήρε την απόφαση να παρέμβει στην Κύπρο, ως αποτέλεσμα των αυξημένων ποσοστών του ΑΚΕΛ, το οποίο είχε εξασφαλίσει 40% των ψήφων. Ύστερα από την άνοδο του Νιχάτ Ερίμ στην εξουσία, τον Μάρτιο του 1971, και τη δημιουργία κλίματος συνεργασίας μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας για την επίλυση του Κυπριακού, η προσπάθεια της ελληνικής κυβέρνησης να ελέγξει τις εσωτερικές εξελίξεις στην Κύπρο εντάθηκε.

Περιγράφοντας μια σειρά από γεγονότα, με σκοπό να καταδείξει

τον τρόπο και την ένταση της ελληνικής παρέμβασης στην Κύπρο, ο Κρόφορντ ανέφερε:

- Τη σημαντική οικονομική βοήθεια προς τη ΣΕΚ για τη διεύρυνση των δραστηριοτήτων της.
- Την εξαγορά του κυπριακού τύπου από την ελληνική πρεσβεία.
- Τη δημιουργία από τον γενικό γραμματέα Αθλητισμού Κωνσταντίνο Ασλανίδη παραρτήματος του ΠΡΟ-ΠΟ στην Κύπρο, μέσω του οποίου γίνονταν οι χρηματοδοτήσεις των αντικομμουνιστικών σωματείων.
- Την επίσκεψη του Μιχαλάκη Σαββίδη στην Αθήνα, ως επικεφαλής του Εμπορικού Επιμελητηρίου της Κύπρου, κατά την οποία συμφωνήθηκαν «δυναμικά προγράμματα εμπορικής και οικονομικής συνεργασίας».
- Την επίσκεψη στην Αθήνα του υπουργού Παιδείας Φρίξου Πετρίδη και την ανακοίνωση νέων προγραμμάτων για πιο στενή εκπαιδευτική συνεργασία με την Ελλάδα.
- Την επίσκεψη στην Ελλάδα μεγάλης ομάδας του Παγκύπριου Εθνικού Μετώπου Αγωνιστών (ΠΕΜΑ) με επικεφαλής τον Ηλία Υψαρίδη, οι οποίοι έτυχαν υποδοχής υψηλών προσκεκλημένων.
- Την ανάλογη φιλοξενία της οποίας έτυχε στην Ελλάδα η οργάνωση νεολαίας του Ενιαίου Κόμματος, ΠΕΟΝ, κατά την οποία πήρε διαβεβαιώσεις για αφειδώλευτη οικονομική βοήθεια.

Η υπόσκαψη από την Εθνική Φρουρά

ΣΥΜΦΩΝΑ με την έκθεση του Κρόφορντ, εκτός από τα προγράμματα συνεργασίας και οικονομικής βοήθειας, η ελληνική κυβέρνηση ανέλαβε συστηματική εκστρατεία υπονόμευσης του κύρους του Μακαρίου μέσω της Εθνικής Φρουράς:

«Από πολλές πηγές ακούμε για την πλύση εγκεφάλου που γίνεται από τους Ελλαδίτες αξιωματικούς στους Κύπριους νεοσυλλέκτους. Ο Μακάριος παρουσιάζεται ως ο άνθρωπος που θυσίασε την εθνική υπόθεση - η οποία μπορούσε να είχε επιτευχθεί με το σχέδιο Άτσεσον - για χάρη των προσωπικών του φιλοδοξιών και που είναι έτοιμος να υποσκάψει τα ελληνικά συμφέροντα με την ενθάρρυνση που δίνει στο ΑΚΕΛ και την πρόσκληση στους Σοβιετικούς να αναμειχθούν στο Κυπριακό. Ο Γρίβας παρουσιάζεται ως ο αυθεντικός εθνικός ήρωας, ο οποίος επέστρεψε για να οδηγήσει το νησί πίσω στην πορεία της ένωσης. Για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός, γίνεται

παραδεκτό ότι οι Έλληνες πρέπει να είναι ρεαλιστές. Πρέπει να δοθούν εδαφικά ανταλλάγματα στην Τουρκία, όμως αυτό περιλαμβάνει κάτι περισσότερο από την αναγνώριση της παρούσας κατάστασης, όπου οι Τούρκοι διοικούν ανεξάρτητα τους θυλάκους τους στο νησί, χάρη στις γκάφες που έκανε στο παρελθόν ο Μακάριος».

Ο Κρόφορντ συνέδεσε όλες αυτές τις δραστηριότητες με τα σχέδια της Τουρκίας στην Κύπρο και την εκστρατεία που είχε αναλάβει ο Γρίβας στο νησί: «Από διάφορες αναφορές, ξέρετε ότι η Τουρκία και οι Τουρκοκύπριοι είναι έτοιμοι, με μικρή προειδοποίηση, να υποστηρίξει η πρώτη τους δεύτερους σε μια έξοδό τους από τους υφιστάμενους θυλάκους στη ΒΑ Κύπρο, για να δημιουργήσουν μια ενιαία ζώνη, στην οποία να ασκούν φυσικό έλεγχο. Η ζώνη αυτή θα ξεκινά από την Κερύνεια, θα περνά μέσα από τη βόρεια Λευκωσία και θα φτάνει στη βόρεια Αμμόχωστο. Η εδώ τουρκική πρεσβεία, όπως για παράδειγμα ο σύμβουλος Τουναπάς, αναγνωρίζουν ότι θα χυθεί αίμα κι από τις δύο πλευρές. Τονίζει όμως ότι η δημιουργία μιας διαχωριστικής γραμμής θα είναι στο τέλος η μοναδική λύση και ότι "μια λύση προϋποθέτει κάποιες θυσίες"».

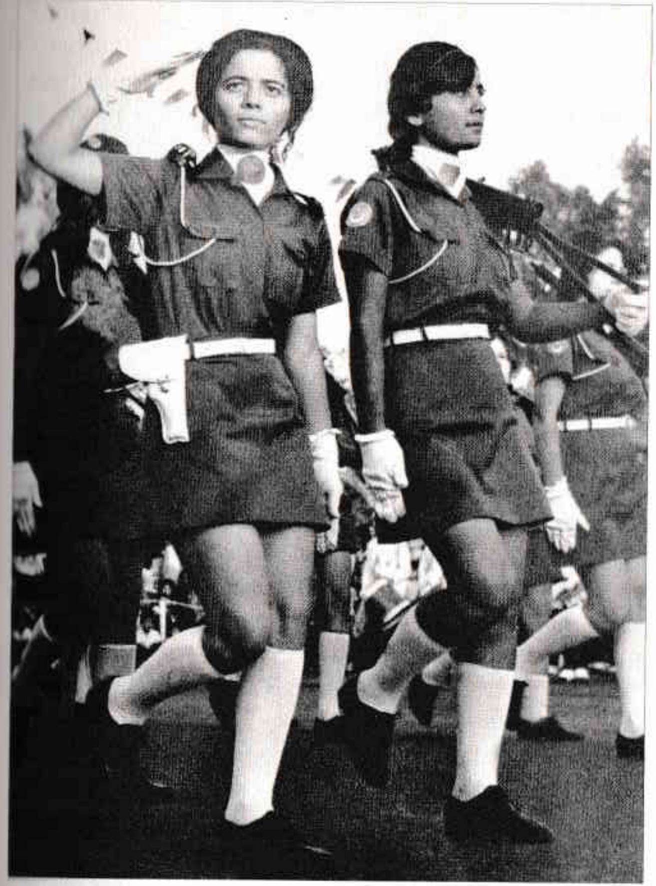
Επικοινωνία με την ΤΜΤ

ΣΤΗ ΣΥΝΕΧΕΙΑ, ο Κρόφορντ ανέφερε μια σειρά από περιστατικά, για να καταδείξει ότι όλα αυτά γίνονταν σε πλήρη συνεννόηση μεταξύ Αθηνών και Άγκυρας, σε επίπεδο όχι μόνο κυβερνήσεων, αλλά και στρατιωτικών επιτελείων:

«Έχουμε κάποιες αμυδρές εικόνες, από τα ιδιωτικά κανάλια επικοινωνίας μεταξύ Αθήνας και Άγκυρας. Στη διάρκεια της εδώ επίσκεψής του, ο αναπληρωτής του Άσετ [ο διευθυντής του Γραφείου Ελλάδας - Κύπρου στο τουρκικό υπουργείο Εξωτερικών] αναφέρθηκε σε ένα σύνδεσμο, ο οποίος κινείται ανάμεσα στον γραμματέα του Παπαδόπουλου (το όνομα δεν δόθηκε) και τον πρέσβη Τουρκμέν. Συγκεκριμένα, μίλησε για ένα μήνυμα που παραλήφθηκε μέσω αυτού του καναλιού, από το οποίο φαίνεται ο Παπαδόπουλος να υποστηρίζει τη διπλή ένωση ως τη μόνη λύση. Φαίνεται επίσης να υπάρχει ένα στρατιωτικό κανάλι, μέσω του Έλληνα στρατιωτικού ακόλουθου στην Άγκυρα. Σε ανώτερο επίπεδο, θα θέλαμε να ξέρουμε το περιεχόμενο των ανταλλαγών που γίνονται τώρα στην Αθήνα, μεταξύ του αρχηγού του Τουρκικού Επιτελείου στρατηγού Ταγκμάν, και των Ελλήνων ομολόγων του. Σε ό,τι αφορά την Κύπρο, είμαστε ενήμε-

Ενώ οι Ελλαδίτες αξιωματικοί βοηθούσαν την ΕΟΚΑ Β, οι Τούρκοι συνάδελφοί τους εκπαίδευαν και εξόπλιζαν ακόμη και τον γυναικείο πληθυσμό στους τουρκικούς θυλάκους.

ροι ότι υπάρχει «θερμή γραμμή» μεταξύ του [αρχηγού της ΤΜΤ] «Μποζκούρτ» και του [αρχηγού της Εθνικής Φρουράς] στρατηγού Χαραλαμπόπουλου. Για παράδειγμα, ο στρατηγός Λέσλι μας αναφέρει ότι σε τεταμένες καταστάσεις διαπίστωσε ότι δικές του (καθαρά προσωπικές) φράσεις, που χρησιμοποίησε σε συνομιλία του με την ηγεσία των Τούρκων μαχητών [της ΤΜΤ] τις ακούει να επαναλαμβάνονται, μια ή δύο ώρες αργότερα, από τον Χαραλαμπόπουλο».

Έχοντας υπόψη όλα τα πιο πάνω, ο Κρόφορντ κατέληξε στα ακόλουθα συμπεράσματα:

• Η Ελλάδα αρχίζει μια συντονισμένη προσπάθεια να εδραιώσει την επιρροή της στην Κύπρο.

• Την επιρροή αυτή τη χρησιμοποιεί για την υποστήριξη του Γρίβα και εναντίον του Μακαρίου.

• Η Τουρκία και οι Τουρκοκύπριοι είναι στρατιωτικά έτοιμοι να πάρουν τον έλεγχο της βορειοανατολικής Κύπρου.

• Υπάρχει συντονιστικός μηχανισμός μεταξύ της ελληνικής και της τουρκικής κυβέρνησης.

• Ενώ η Ελλάδα και η Τουρκία είναι πρόθυμες να δώσουν στις διαπραγματεύσεις και στη διπλωματία μια ακόμα ευκαιρία, λένε ότι αυτή είναι η τελευταία, ότι χρονικό όριο είναι ο Ιούνιος του 1972 και ότι στο τέλος η διπλή ένωση θα είναι ίσως ο μοναδικός τρόπος επίλυσης του Κυπριακού.

Η πολιτική των ΗΠΑ

ΜΕΤΑ την περιγραφή της κατάστασης που επικρατούσε στην Κύπρο, ο Ουίλιαμ Κρόφορντ έθεσε στον Τομ Μπόγιατ το ερώτημα ποια πολιτική θα έπρεπε να ακολουθήσει η Αμερική στην Κύπρο όταν θα έφτανε η στιγμή να τοποθετηθεί. Εάν, δηλαδή, θα έπρεπε:

• Να παραμείνει σιωπηλή και να τηρήσει στάση ανοχής.

• Να πει «όχι».

• Να πει «όχι» χωρίς να το εννοεί.

• Να πει συγκαλυμμένα «ναι» και να δεχθεί τα σχέδια των συμμάχων της. [38]

Με τις παρατηρήσεις του Κρόφορντ συμφώνησε και ο Τομ Μπόγιατ, ο οποίος έστειλε απαντητική επιστολή, επισημαίνοντας άλλους δύο παράγοντες: Την προϊστορία της προσέγγισης Αθηνών - Άγκυρας και τις απόπειρες δολοφονίας κατά του Μακαρίου. Συγκεκριμένα, ο Τομ Μπόγιατ αναφέρθηκε στη διάσκεψη του Έβρου, κατά την οποία ο Παπαδόπουλος πρόσφερε στην Τουρκία στρατιωτική βάση στην Κύπρο, με αντάλλαγμα την ένωση. Κατά τον Μπόγιατ, ο Παπαδόπουλος υποτίμησε τότε τις τουρκικές απαιτήσεις και η διάσκεψη κατέληξε σε φιάσκο. «Τότε, οι συνταγματάρχες ήταν πρόθυμοι να πληρώσουν ό,τι έκριναν πως οι Τούρκοι ζητούσαν ως αντάλλαγμα για την ένωση. Είναι πολύ πιθανόν αυτή η προσέγγιση εκ μέρους του ελληνικού καθεστώτος βαθμιαία να έχει εξελιχθεί σε σημείο, ώστε τώρα να είναι πρόθυμοι να πληρώσουν σημαντικά μεγαλύτερο τίμημα για την ένωση, όπως είναι η εκχώρηση του 15% έως 20% του νησιού στην τουρκική κυβέρνηση».

Αναφορικά με τις απόπειρες δολοφονίας του Μακαρίου, ο Μπό-

γιατ έγραψε στον Κρόφορντ: «Όπως σίγουρα θα θυμάσαι, αυτοί οι καλά γνωστοί παίχτες, οι συνταγματάρχες Ασλανίδης και Παπαποστόλου, ψιθυριζόταν ευρέως ότι ήταν αναμεμειγμένοι στην απόπειρα δολοφονίας του Μακαρίου, τον Μάρτιο του 1970, και στη δολοφονία του Γιωρκάτζη που ακολούθησε. Θα περάσει πολύς καιρός μέχρι να γίνει, αν ποτέ γίνει, γνωστή η αλήθεια γι' αυτή την υπόθεση. Όπως και να έχει, δεν πιστεύω ότι υπάρχει κανείς εντός ή εκτός Κύπρου που να πιστεύει ότι οποιοσδήποτε Κύπριος θα μπορούσε να σκοτώσει τον Γιωρκάτζη χωρίς να έχει ελληνική υποστήριξη».

Οι ΗΠΑ αποφάσισαν «όχι»

ΣΧΕΤΙΚΑ με το ερώτημα ποια πολιτική θα ακολουθούσαν οι ΗΠΑ, ο Μπόγιατ έγραψε στον Κρόφορντ πως το Στέιτ Ντιπάρτμεντ είχε ήδη πάρει απόφαση και ότι η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών ήταν αντίθετη στην επιβολή λύσης στο Κυπριακό διά της βίας. Κι αυτό διότι «τα ρίσκα είναι πολύ μεγάλα, η λύση δεν θα λειτουργήσει και θα προκαλέσει μια χαοτική καταστροφή, που θα δώσει μοναδικές ευκαιρίες στη Σοβιετική Ένωση να εκμεταλλευτεί την κατάσταση». Πέρα από τον κίνδυνο της εκμετάλλευσης της κατάστασης από τους Σοβιετικούς, ο Μπόγιατ επισήμανε ότι οποιαδήποτε προσπάθεια για διαμελισμό της Κύπρου από την Ελλάδα και την Τουρκία θα αποδίδετο κατηγορηματικά στις ΗΠΑ. Για τους λόγους αυτούς, κατέληγε ο Μπόγιατ, η Αμερική ήταν αποφασισμένη να αποφύγει οποιαδήποτε κατάσταση που θα συνέδραμε στην απόφαση της Ελλάδας (με ή χωρίς τη συναίνεση της τουρκικής κυβέρνησης) για επίλυση του Κυπριακού με τη βία. [39]

Η πολιτική που το Στέιτ Ντιπάρτμεντ αποφάσισε να ακολουθήσει σε σχέση με τις εξελίξεις στην Κύπρο μετά την άφιξη του Γρίβα περιγράφεται στο τηλεγράφημα με αριθμό 214164, το οποίο στάλθηκε στις πρεσβείες των Αθηνών και της Λευκωσίας. Στο τηλεγράφημα περιγράφεται η κατάσταση στην Κύπρο και επισημαίνεται το γεγονός ότι διάφοροι υψηλά ιστάμενοι Ελλαδίτες «τώρα υποστηρίζουν ανοιχτά ότι μια μερική ένωση, ας πούμε του 80% της Κύπρου με την Ελλάδα, είναι προτιμότερη από ένα ασταθές ανεξάρτητο κράτος κυβερνώμενο από τον Μακάριο, ο οποίος φλερτάρει με τους Σοβιετικούς και τους Αδεσμεύτους». Την άποψη αυτή, σύμφωνα με την ενημέρωση που είχε το Στέιτ Ντιπάρτμεντ, υποστήριξαν ο πρέσβης της Ελλάδας στην Κύπρο Κωνσταντίνος Παναγιωτάκος, ο διοικητής της

Ο Μάριος και η Έλλη Χριστοδουλίδου, έχοντας στη μέση τον Γρίβα. Ο Γρίβας εκινείτο μεταξύ του κρησφυγέτου του στο σπίτι της Διάνας Μαύρου και της οικίας Χριστοδουλίδη στη Λεμεσό.

ΕΛΔΥΚ Παύλος Παπαδάκης, ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπαδόπουλος, καθώς και ο Γεώργιος Γρίβας.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, η ελληνική κυβέρνηση έκλινε προς την κατεύθυνση της διχοτόμησης - διπλής ένωσης και με την ελάχιστη ευκαιρία που θα της δινόταν θα επέβαλλε μια τέτοια λύση, ενώ η παρουσία του Γρίβα στην Κύπρο προσφερόταν σαν μια τέτοια ευκαιρία. «Ο κίνδυνος έγκειται στο ότι ο Γρίβας, ο οποίος συμμερίζεται την άποψη ότι η διπλή ένωση είναι καλύτερη από το να μη γίνει ένωση και λαχταρώντας την ήττα του Μακαρίου, θα προκαλέσει τέτοια χαοτική κατάσταση στην Κύπρο, που θα επιτρέψει στην ελληνική κυβέρνηση (με τη συναίνεση της τουρκικής) να κινηθεί προς αυτή την κατεύθυνση». Γι' αυτόν τον λόγο η αμερικανική διπλωματία αντιμετώπιζε με σκεπτικισμό την άποψη ότι η παρουσία του Γρίβα στην Κύπρο θα μπορούσε μακροπρόθεσμα να χρησιμοποιηθεί ως κέντρισμα προς τον Μακάριο, για να αποδεχθεί κάποια συμβιβαστική λύση.

Οι ΗΠΑ βλέπουν σύγκρουση

ΤΟ ΣΤΕΪΤ Ντιπάρτμεντ ήταν πεπεισμένο ότι ο Μακάριος θα αντιστεκόταν σε κάθε διχοτομικό σχέδιο. «Ο Γρίβας και η ελληνική κυβέρ-

νηση το γνωρίζουν και θα έπρεπε να επιχειρήσουν πραξικόπημα, για να επιφέρουν μια λύση διπλής ένωσης». Σε μια τέτοια περίπτωση, ο Μακάριος θα μετέφερε το πρόβλημα στα Ηνωμένα Έθνη και θα δημιουργούνταν ευκαιρίες για τη Σοβιετική Ένωση.

Το τηλεγράφημα κατέληγε με το ότι «η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών αντίθεται σε κάθε προσπάθεια να επιβληθεί διχοτόμηση και διπλή ένωση στην Κύπρο», για τον λόγο ότι δεν θα επέλυε το Κυπριακό αλλά, κατά κάποιο τρόπο, «θα το έθετε σε πιο τραγικό και χαώδες πλαίσιο», κάτι που θα είχε ως συνέπεια την ενίσχυση της σοβιετικής θέσης στην ανατολική Μεσόγειο.

Το Στέιτ Ντιπάρτμεντ, κρίνοντας από το παρελθόν και από την προσωπικότητα του Γρίβα, κατέληγε στο συμπέρασμα ότι αργά ή γρήγορα θα αναλάμβανε δράση. «Ενώ συμφωνούμε με τα σημειώματα διπλωματών ότι είναι περιορισμένα τα πρακτικά μέτρα που η αμερικανική κυβέρνηση μπορούσε να πάρει, το Στέιτ Ντιπάρτμεντ πιστεύει ότι πρέπει να εξαντλήσουμε όλες τις δυνατότητες σε μια προσπάθεια να διατηρήσουμε το Κυπριακό στα πλαίσια των διαπραγματεύσεων».

Ως επιστέγασμα της ανάλυσης αυτής, το Στέιτ Ντιπάρτμεντ έδωσε στον πρέσβη στην Αθήνα Χένρι Τάσκα την εξής οδηγία, υπό την προϋπόθεση ότι θα συμφωνούσε και ο ίδιος: Να συναντήσει τον Παπαδόπουλο και να του μεταφέρει προφορικά τα εξής:

«Α. Η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών ανησυχεί σοβαρά για την παρούσα κατάσταση στην Κύπρο. Η παρουσία του στρατηγού Γρίβα εισήγαγε στοιχεία μεγάλης αβεβαιότητας, σε μια κατάσταση που πάντοτε ήταν εν δυνάμει εκρηκτική. Από τη στιγμή της άφιξης του στρατηγού Γρίβα στην Κύπρο υπήρξε σημαντική αύξηση δηλώσεων σχετικά με την ένωση, τη διπλή ένωση, τη διχοτόμηση και άλλες σοβαρές αποκλίσεις από λύσεις που βασίζονται στις διαπραγματεύσεις και στη συναίνεση.

Β. Μέσα στο παρόν κλίμα επιθυμούμε να συνδιαλλαγούμε με την ελληνική κυβέρνηση, με σκοπό να προλάβουμε την επιδείνωση της κατάστασης στην Κύπρο. Εξακολουθούμε να έχουμε την άποψη ότι οποιαδήποτε προσπάθεια από οποιοδήποτε μέρος για απόκλιση από τον δρόμο των συνομιλιών θα οδηγήσει στη βία και σε κρίση, κάτι που θα έδινε την ευκαιρία για σημαντική διείσδυση της Σοβιετικής Ένωσης στην περιοχή και ήττα του ΝΑΤΟ στα Ηνωμένα Έθνη. Η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών εξακολουθεί να υποστηρίζει ότι

μια συμφωνημένη λύση που θα στηρίζεται στην ανεξαρτησία είναι προς το συμφέρον των Κυπρίων, ως επίσης της Ελλάδας και των συμμάχων της.

Γ. Η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών λαμβάνει αναφορές σύμφωνα με τις οποίες οι οπαδοί του Γρίβα στην Κύπρο διακηρύττουν ότι η ελληνική κυβέρνηση είναι πρόθυμη να του παράσχει υποστήριξη. Αυτό συμβάλλει στο να αποκτήσει ο Γρίβας λαϊκή υποστήριξη σε επικίνδυνες ιδέες. Βέβαια, έχουμε υπόψη μας την προσήλωση της ελληνικής κυβέρνησης σε μια λύση του προβλήματος μέσα από τη διαδικασία των συνομιλιών. (...) Θα ήταν βοηθητικό κατά τη γνώμη μας, αν η ελληνική κυβέρνηση έκανε ξεκάθαρη την ανησυχία της για το ότι ο στρατηγός Γρίβας εργάζεται ενάντια στο στόχο μιας συμφωνημένης λύσης.

Δ. Ζητούμε από την ελληνική κυβέρνηση να εξετάσει το ενδεχόμενο να κάνει δημόσια δήλωση επισημαίνοντας τις παράνομες δραστηριότητες του Γρίβα και επιβεβαιώνοντας την προσήλωσή της στο ότι οι συνομιλίες παραμένουν ο πιο σίγουρος δρόμος προς την ειρήνη».

Διαφορετική τροπή

ΤΑΥΤΟΧΡΟΝΑ, δόθηκαν οδηγίες στον πρέσβη στη Λευκωσία Ντέιβιντ Πόπερ να έρθει σε επαφή με τον Μακάριο και να του διαβιβάσει τα ακόλουθα:

«Α. Η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών συνεχίζει να υποστηρίζει μια συμφωνημένη λύση του Κυπριακού προβλήματος, στηριγμένη στην ανεξαρτησία και απορρίπτει τις ούτω καλούμενες δυναμικές λύσεις.

Β. Έχουμε τονίσει ξανά στην κυβέρνηση της Ελλάδας τη θέση των ΗΠΑ γι' αυτό το θέμα.

Γ. Στην παρούσα εκρηκτική ατμόσφαιρα, η μεγαλύτερη συνδρομή προς μια συμφωνημένη λύση θα ήταν η επανάληψη των τοπικών συνομιλιών κάτω από μια νέα φόρμουλα. Για τον λόγο αυτό, οι Ηνωμένες Πολιτείες προτρέπουν τον αρχιεπίσκοπο να αποδεχθεί τάχιστα την πρωτοβουλία του γενικού γραμματέα των Η.Ε.» [40]

Η θέση που πήραν οι ΗΠΑ κατά των δυναμικών λύσεων και υπέρ των συνομιλιών για επίλυση του Κυπριακού ήταν κάτι πολύ σημαντικό για να το αγνοήσει ο Μακάριος, ο οποίος ύστερα από πολλούς δισταγμούς αποδέχθηκε, τον Δεκέμβριο του 1971, τη φόρμουλα του

Ου Θαντ για τη συμμετοχή στις συνομιλίες ενός Τούρκου κι ενός Έλληνα συνταγματολόγου, με καθεστώς συμβούλου.

Ωστόσο, τα πράγματα δεν είχαν εξελιχθεί κατά τον ίδιο τρόπο στην Αθήνα και τη Λευκωσία, αφού οι ΗΠΑ σταμάτησαν να ζητούν από την ελληνική κυβέρνηση δημόσια καταδίκη της δράσης του Γρίβα. Στο προσχέδιο του πιο πάνω τηλεγραφήματος με τις οδηγίες προς τον Τάσκα, αναφερόταν ρητά ότι έπρεπε «να συναντήσει τον Παπαδόπουλο και να του μεταφέρει προφορικά» τη θέση των ΗΠΑ για τις εξελίξεις στην Κύπρο. Στο τελικό κείμενο που απεστάλη στην Αθήνα προστέθηκε η φράση «εκτός κι αν διακρίνεις κάποια αντίρρηση».

Ήταν ήδη γνωστό στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ ότι ο Τάσκα διαφωνούσε με την πολιτική αυτή, αφού στις διαβουλεύσεις που προηγήθηκαν είχε εκφράσει διαφορικές απόψεις. Σε σχετικό τηλεγράφημά του ανέφερε ότι πίστευε πως «ο Γρίβας δεν αποτελούσε απειλή για τις Ηνωμένες Πολιτείες». Και σχολιάζοντας την πρόθεση του Στέιτ Ντιπάρτμεντ να ζητήσει από την ελληνική κυβέρνηση την αποκήρυξη της δράσης του Γρίβα και να συμμετάσχει στην προσπάθεια για ανάκλησή του στην Ελλάδα, έγραψε ότι αμφέβαλλε ότι ο Παπαδόπουλος είχε στείλει τον Γρίβα στην Κύπρο, αν και ίσως να προσπαθούσε να τον χρησιμοποιήσει για τους δικούς του σκοπούς. Ο Τάσκα επικαλέστηκε επίσης πρακτικά προβλήματα στην ανάκληση του Γρίβα στην Ελλάδα, ακόμη κι αν το ήθελε ο Παπαδόπουλος.

Αναφορικά με την εισήγηση για δημόσια καταδίκη του Γρίβα, ο Τάσκα εξέφρασε αμφιβολία κατά πόσο η ελληνική κυβέρνηση ήταν διατεθειμένη να κάνει μια τέτοια δήλωση. «Ακριβώς όπως ο Μακάριος το βρίσκει αδύνατο να κάνει δήλωση ότι τάσσεται κατά της ένωσης, παρά το γεγονός ότι αυτό μπορεί να είναι αλήθεια, δεν είναι εύκολη υπόθεση για μια ελληνική κυβέρνηση να αποδοκιμάσει τον υπερασπιστή της ένωσης και εθνικό ήρωα του κυπριακού απελευθερωτικού αγώνα». [41]

Τελικά, οι ΗΠΑ απέφυγαν να ασκήσουν πίεση στην ελληνική κυβέρνηση για αποκήρυξη της δράσης του Γρίβα και ανάκλησή του στην Ελλάδα. Ο Τάσκα συνάντησε τον Παπαδόπουλο στις 20 Δεκεμβρίου 1971. Ο Παπαδόπουλος αρνήθηκε κατηγορηματικά οποιαδήποτε ανάμειξη της ελληνικής κυβέρνησης στην κάθοδο του Γρίβα στην Κύπρο. Του είπε, μάλιστα, ότι ο Γρίβας ενεπλάκη δύο φορές σε συνωμοσία κατά του καθεστώτος και κατά του ιδίου και ότι ο μόνος

λόγος για τον οποίο δεν είχε συλληφθεί ήταν η φήμη του και ο ρόλος του κατά τον εμφύλιο.

Στο τηλεγράφημά του για τη συνάντηση που είχε με τον Παπαδόπουλο, ο Τάσκα έγραψε ότι η ελληνική κυβέρνηση είχε πλέον αποδείξεις ότι ο Γρίβας πράγματι υποστήριζε τη διπλή ένωση και ότι τίποτα δεν ήταν χειρότερο από τη διχοτόμηση ή τη διπλή ένωση, διότι θα οδηγούσε σε σοβαρά προβλήματα. «Ο Γρίβας δεν ήταν ο άνθρωπος που είχε τις ικανότητες να οργανώσει το όλο εγχείρημα και το πραγματικό ερώτημα είναι ποιος τον βοηθά». Ο Παπαδόπουλος φερόταν πεπεισμένος πως οι σκληροπυρηνικοί αξιωματικοί Λαδάς και Ασλανίδης δεν ήταν αναμειγμένοι. Την εκδοχή ότι πίσω από τις δραστηριότητες του Γρίβα κρύβονταν ο Λαδάς και ο Ασλανίδης υποστήριζε η βρετανική Ιντέλιτζενς Σέρβις. Ο Παπαδόπουλος εξέφρασε στον Τάσκα την εικασία στην υπόθεση Γρίβα να ήταν αναμειγμένοι οι Αμερικανοί. [42]

Η «δυναμική λύση»

ΕΝΩ η πρωτοβουλία του Στέιτ Ντιπάρτμεντ να εξουδετερώσει τον Γρίβα εξασθένησε, το σενάριο της κοινής ελληνοτουρκικής επέμβασης στην Κύπρο συνέχισε να συζητείται. Σύμφωνα με σημείωμα του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ, τον Ιανουάριο του 1972 υπήρχαν αναφορές ότι «επίσημοι και από τις δύο πλευρές συνεχίζουν να μιλούν για τη λεγόμενη "δυναμική" λύση η οποία θα κατέληγε σε διπλή ένωση (διχοτόμηση), θεωρώντας την ως την καλύτερη διέξοδο». [43]

Θιασώτες της πολιτικής της «δυναμικής λύσης» ήταν το δίδυμο Παλαμάς - Παναγιωτάκος, οι οποίοι στις 14 Ιανουαρίου 1972 αναβαθμίστηκαν σε αναπληρωτή και υφυπουργό Εξωτερικών αντιστοίχως και ενώ ο αποχωρών πρέσβης της Ελλάδας ετοιμαζόταν να αναχωρήσει από την Κύπρο για να αναλάβει τα νέα του καθήκοντα, δήλωνε σε ξένους διπλωμάτες και σε Κύπριους παράγοντες πως η πιο κατάλληλη λύση στην Κύπρο ήταν «η διά της βίας επιβολή της διχοτόμησης με την παράδοση του 20% των εδαφών της Κύπρου στους Τουρκοκυπρίους». [44]

Οι θέσεις αυτές του Παναγιωτάκου δεν ήταν καινούριες. Τον Νοέμβριο του 1971, λίγο μετά τη συνάντηση των Παλαμά - Ολτζάι στη Νέα Υόρκη, ο Παναγιωτάκος έλεγε στον Αμερικανό πρέσβη στη Λευκωσία Ντέιβιντ Πόπερ ότι η καλύτερη λύση στο Κυπριακό ήταν η διπλή ένωση και ότι με αυτό συμφωνούσε και ο Γρίβας, ο οποίος «άλλαξε τις ιδέες του από τη στιγμή που κατανόησε ότι η πλήρης ένωση δεν ήταν πλέον ρεαλιστικά εφικτή. Θα έπρεπε να είναι προετοιμασμένος να πληρώσει το απαραίτητο αντίτιμο στην Τουρκία». [45]

Οι θέσεις που έπαιρνε ο Παναγιωτάκος ήταν αντίθετες με την επίσημη πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών και ο διευθυντής του Γραφείου Κύπρου στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ, Τομ Μπόγιατ, κάλεσε στις 26 Ιανουαρίου τον Έλληνα επιτετραμμένο στην Ουάσιγκτον Γεωργίου και του επισήμανε το γεγονός, σε «προσωπική και ανεπίσημη βάση». [46]

Η παρέμβαση του Μπόγιατ προκάλεσε αντιδράσεις εντός του Στέιτ Ντιπάρτμεντ. Ο πρέσβης των ΗΠΑ στη Λευκωσία, σε μια εκτενή ανάλυση της πρότασης του Παναγιωτάκου για διχοτόμηση, το περιεχόμενο της οποίας υιοθέτησε και ο πρέσβης στην Αθήνα Χένρι Τάσκα, εισηγείτο ότι οι ΗΠΑ δεν έπρεπε να αποκλείσουν κανένα ενδεχόμενο, πολύ δε περισσότερο όταν αυτό υποστηριζόταν από την Ελλάδα και την Τουρκία. Τα κύρια σημεία της ανάλυσης του Πόπερ ήταν τα ακόλουθα:

• Εκτός από Ελλαδίτες μιλούν στις ΗΠΑ για μια «δυναμική λύση» Τούρκοι, Τουρκοκύπριοι και κάποιοι από το ελληνοκυπριακό κατεστημένο. Το επιχείρημά τους είναι πως, αφού οι συνομιλίες δεν προχωρούν, κι αφού τα δυο μέρη δεν μπορούν να συμφωνήσουν για να ζήσουν μαζί, πρέπει να ζήσουν χωριστά.

• Σε αντίθεση με τις προηγούμενες περιπτώσεις κρίσεων στην Κύπρο, η Ελλάδα και η Τουρκία θα συνεργαστούν για την επιβολή δυναμικής λύσης. «Γνωρίζουμε ότι τα ελληνοτουρκικά σχέδια στην Κύπρο συνεχίζονται σε ιδιαίτερα προσωπική βάση», ανέφερε. Η ελληνοτουρκική συνεργασία διασφαλίζει ότι δεν θα υπάρξει σύγκρουση μεταξύ συμμάχων ούτε κίνδυνος αποδυνάμωσης της νοτιανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ.

• Η πολιτική που τώρα ακολουθούν οι ΗΠΑ απαιτεί «να καθίσουμε στο καπάκι μιας κατσαρόλας που κοχλάζει, χωρίς βαλβίδα ασφαλείας». Οι Ηνωμένες Πολιτείες καλύπτονται πίσω από μια γενική προτροπή περί αναζήτησης συνταγματικής λύσης, ενώ στην πραγματικότητα κανένα από τα ενδιαφερόμενα μέρη δεν είναι διατεθειμένο να αποκαταστήσει συνταγματική ενότητα με όρους αποδεκτούς από το άλλο. Ταυτόχρονα, παρεμποδίζεται η εναλλακτική οδός της επιβολής λύσης από την Ελλάδα και την Τουρκία.

Για τους λόγους αυτούς, ο Πόπερ εισηγήθηκε όπως δοθεί στην Ελλάδα και την Τουρκία μια εναλλακτική επιλογή στα «επικίνδυνα παιχνίδια που μερικοί από τους ανθρώπους τους φαίνεται να παίζουν» στην Κύπρο. [47]

Στην απάντησή του, το Στέιτ Ντιπάρτμεντ ανέφερε ότι παρόλο που δεν συμφωνούσε με ορισμένες από τις εκτιμήσεις που περιέχονταν στην ανάλυση του Πόπερ, εντούτοις αναγνώριζε ότι η στιγμή ήταν ευνοϊκή για να μελετηθούν και εναλλακτικές λύσεις, στην περίπτωση που θα υπήρχε παρατεταμένο συνταγματικό αδιέξοδο. Ως προς την εισήγηση του Παναγιωτάκου για διπλή ένωση, το Στέιτ Ντιπάρτμεντ διατύπωσε τη θέση πως θα ήταν πολύ επικίνδυνο να επιτραπεί στον Παναγιωτάκο να διατυμπανίζει τα σχέδιά του χωρίς να του δίνεται κάποια απάντηση, διότι «η σιωπή μπορεί να εκληφθεί ως αποδοχή». [48]

Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι μέσα στο ίδιο το Στέιτ Ντιπάρτμεντ υπήρχαν αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις για την αμερικανική πολιτική στο Κυπριακό. Από τη μια ήταν η σχολή σκέψης του διευθυντή του Γραφείου Κύπρου Τομ Μπόγιατ, ο οποίος αντιμετωπίζοντας το πρόβλημα με ορθολογιστικά κριτήρια, πίστευε πως τα συμφέροντα των ΗΠΑ θα ήταν περισσότερο διασφαλισμένα με μια πολιτική λύση μέσα από τη διαδικασία των συνομιλιών, η οποία θα ικανοποιούσε τις διεκδικήσεις των Τούρκων, αλλά δεν θα εξευτέλιζε τους Έλληνες. Αυτή ήταν και η επίσημη πολιτική των ΗΠΑ.

Από την άλλη, ήταν η πολιτική της ενθάρρυνσης της συνεργασίας μεταξύ Αθηνών και Άγκυρας για την υπονόμευση και την τελική εξουδετέρωση του Μακαρίου, με στόχο τη διευθέτηση του Κυπριακού στο πλαίσιο της συμμαχίας. Η πολιτική αυτή εφαρμοζόταν υπόγεια από τις μυστικές υπηρεσίες, μέσω των παρακλαδιών της ελληνικής και της τουρκικής Γκλάντιο στο νησί. Αυτές οι δύο διαφορετικές τάσεις θα αλληλοσυγκρούονταν μέχρι το 1974, με την Γκλάντιο να επιβάλλεται σε κάθε κρίσιμη καμπή του Κυπριακού.

Η χρηματοδότηση

ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ, τον εξοπλισμό και τη συντήρηση της ΕΟΚΑ Β, ο Γρίβας δαπάνησε ένα τεράστιο ποσό χρημάτων. Όπως γράφει ο Σπύρος Παπαγεωργίου, η οργάνωση «χρειαζόταν ένα ποσό χιλιάδων λιρών μηνιαίως για να καλύπτει τις πληρωμές και τη συντήρηση μελών της που αναγκάζονταν να καταφύγουν στην παρανομία. Ποιος πλήρωνε αυτά τα ποσά; Η ερώτηση δεν γίνεται για λόγους "κουτσομπολιού". Είναι βασικά θέμα ουσίας. Γιατί είναι βέβαια πασίγνωστο, ότι όποιος πληρώνει θέλει και να ελέγχη. Ποιος πλήρωνε και ποιος ασκούσε έλεγχο στην περίπτωση της ΕΟΚΑ Β; Ιδιώτες, όσο εύποροι και να ήσαν, δεν θα μπορούσαν να αντέξουν τα τόσα οικονομικά βάρη. Βέβαια υπήρχαν και εκείνοι που για λόγους αφοσιώσεως ή υπολογισμού έκαναν σημαντικές προσφορές. Υπήρχαν και οι "έρανοι τιμής". Όμως, τα έξοδα ήταν πολύ περισσότερα και ήταν αδύνατο να καλυφθούν από οποιοδήποτε ιδιωτικό βαλάντιο. Το μυστικό το πήρε μαζί του ο Γρίβας στον τάφο και το κρατούν καλά κρυμμένο στις ανήσυχες συνειδήσεις τους 2-3 άνθρωποι». [49]

Αυτοί οι δυο τρεις άνθρωποι ήταν ο εφοπλιστής Ανδρέας Ποταμιάνος, ο Κοσμάς Μαστροκόλιας και ο Σωκράτης Ηλιάδης, μέσω των οποίων χρηματοδοτείτο η ΕΟΚΑ Β. Ο Μακάριος κατονόμασε τον Ιούλιο του 1974 ως βασικό χρηματοδότη της ΕΟΚΑ Β τον Ανδρέα Ποταμιάνο.* Σύμφωνα με τεκμήρια που βρήκαν οι κυπριακές αρχές στο αρχείο της ΕΟΚΑ Β, η οργάνωση λάμβανε ετήσια οικονομική βοήθεια από την Αθήνα ύψους ενός εκατομμυρίου λιρών. Το ποσό αυτό αντιστοιχούσε σε 2.500 λίρες την ημέρα. [50]

Ο Μακάριος, σε μια συνέντευξή του στον Ερίκ Ρουλό της γαλλικής «Λε Μοντ», τον Σεπτέμβριο του 1974, αναφέρθηκε σε στοιχεία που είχε η κυπριακή κυβέρνηση, για «άμεσες σχέσεις» της ΕΟΚΑ Β με τη CIA: «Είχαμε, για παράδειγμα, ανακόψει μια επιταγή 33.000 δολαρίων, που εκδόθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες στο όνομα του κ. Δημήτρη Χαχολιάδη, ηγετικού στελέχους της ΕΟΚΑ Β, ο οποίος δεν μπόρεσε να δώσει την παραμικρή δικαιολογία γι' αυτό το μυστηριώδες χρηματικό έμβασμα», είπε. [51]

Τη διασύνδεση της ΕΟΚΑ Β με τη CIA επιβεβαίωσε και ο πρέσβης των ΗΠΑ στην Αθήνα Χένρι Τάσκα, ο οποίος κατέθεσε σε επιτροπή του Κογκρέσου ότι η οργάνωση «θα πρέπει να είχε κάποια διασύνδεση με τη CIA, γιατί ευκαιριακά η αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα δεχόταν αναφορές για τη δράση της ΕΟΚΑ Β στην Κύπρο και για το τι σκεφτόταν η οργάνωση γενικά. Η ΕΟΚΑ Β συνέβαλε στην ένταση της βίας στην Κύπρο και η CIA θα μπορούσε να είχε διεισδύσει στην οργάνωση». [52]

** Υπενθυμίζεται ότι ο Ποταμιάνος διαδραμάτισε τον ρόλο του χρηματοδότη, σε συνεργασία με τον Τομ Πάπας, και κατά την Αποστασία του 1965.*

3

Το πραξικόπημα που απέτυχε

ΣΤΙΣ 22 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1972, η κυπριακή κυβέρνηση παρέλαβε μεγάλη ποσότητα οπλισμού που είχε παραγγείλει ένα χρόνο πριν από την Τσεχοσλοβακία. Ο οπλισμός προοριζόταν για τις ανάγκες τής υπό ίδρυση πολιτοφυλακής και θα χρησιμοποιείτο σε περίπτωση σύγκρουσης με τουρκοκυπριακές δυνάμεις, για να αποφευχθεί ανάμειξη της Εθνικής Φρουράς.

Ο Μακάριος ενημέρωσε και προσωπικά τον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπαδόπουλο για την παραγγελία των όπλων τρεις μήνες πριν από την παραλαβή τους, κατά την επίσκεψή του στην Αθήνα, τον Σεπτέμβριο του 1972. Εξάλλου, η παραγγελία του οπλισμού έγινε κατόπιν συνεννόησης με τον αρχηγό της Εθνικής Φρουράς στρατηγό Χαραλαμπόπουλο, ο οποίος συνεργάστηκε, μάλιστα, με τον διευθυντή του υπουργείου Εξωτερικών της Κύπρου Χριστόδουλο Βενιαμίν για

τον καταρτισμό του σχετικού καταλόγου.*

Τα όπλα - 287 τόνοι - εκφορτώθηκαν από το λιμάνι του Ιερού. Περιέχονταν σε 10.850 κιβώτια και για σκοπούς παραπλάνησης μεταφέρθηκαν αρχικά σε αποθήκες του μεταλλείου Μιτσερού - έτσι ώστε να εκληφθούν ως εκρηκτικές ύλες. Στις 29 Ιανουαρίου άρχισε η μεταφορά τους στη Λευκωσία, για αποθήκευση στα υπόγεια της αρχιεπισκοπής. Το ΓΕΕΦ, που παρακολουθούσε με πράκτορές του την εκφόρτωση και τη μεταφορά του οπλισμού, έδωσε πλήρη αναφορά στον Κωνσταντίνο Παναγιωτάκο, ο οποίος σε λίγες μέρες θα έφευγε από την Κύπρο για να αναλάβει τα νέα του καθήκοντα ως υφυπουργός Εξωτερικών.

Ο Παναγιωτάκος, αφού διαβουλεύτηκε με τον Χαραλαμπόπουλο και με στελέχη της οργάνωσης του Γρίβα, ενημέρωσε τον Παλαμά στην Αθήνα για τη «λαθραία», όπως τη χαρακτήρισε, εισαγωγή του οπλισμού. Ο Παναγιωτάκος έγραψε αργότερα στα απομνημονεύματά του ότι ο οπλισμός προοριζόταν για την «ενίσχυση παρακρατικών παραστρατιωτών, του διαβόντου για τις ωμότητες και τους βασανισμούς εθνικοφρόνων εφεδρικού αστυνομικού σώματος».**[2]

Η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία της εισαγωγής των όπλων, για να επιβάλει την πολιτική της στον Μακάριο. Ο Παλαμάς έδωσε οδηγίες στον Παναγιωτάκο να αναβάλει την αναχώρησή του από την Κύπρο και να προβεί σε διάβημα προς τον Μακάριο, ζητώντας του να παραδώσει άνευ όρων τον οπλισμό στην Εθνική Φρουρά. Η πρώτη αντίδραση του Μακαρίου ήταν αρνητική. Είπε στον Παναγιωτάκο πως δεν έτρεφε καμιά εμπιστοσύνη στην Εθνική Φρουρά, υπονοώντας ότι οι αξιωματικοί που τη στελέχωναν βοηθούσαν τις ένοπλες ομάδες του Γρίβα.[3]

Στο μεταξύ, η πληροφορία για την παραλαβή των όπλων, καθώς και για την αντίδραση της Ελλάδας, διέρρευσε προς τον δημοσιογράφο Σπύρο Παπαγεωργίου, ο οποίος ετοίμασε ρεπορτάζ για τις εφημερίδες «Μεσημβρινή» της Λευκωσίας και «Εστία» των Αθηνών. Ο εκδότης της «Μεσημβρινής» Γεώργιος Χατζηνικολάου τηλεφώνησε στο ΓΕΕΦ και ζήτησε τη συγκατάθεση του Λαλαούνη,

* *Τις πληροφορίες αυτές διαβίβασε «αυστηρά εμπιστευτικά» στον επιτετραμμένο της αμερικανικής πρεσβείας στη Λευκωσία Ουίλιαμ Κρόφορντ ο Χριστόδουλος Βενιαμίν. Οι Αμερικανοί υιοθέτησαν την εκδοχή της κυπριακής κυβέρνησης, ότι υπήρξε συνεννόηση με την Αθήνα για την παραγγελία των όπλων.*[1]

** *Σημειωτέον ότι η ΕΟΚΑ Β δεν είχε μέχρι τότε αρχίσει δράση, το Εφεδρικό Σώμα δεν είχε ακόμα συσταθεί και δεν είχαν γίνει συλλήψεις ενωτικών.*

προκειμένου να δημοσιεύσει την είδηση. Ο Λαλαούνης τον προέτρεψε να περιμένει ακόμη λίγο και έτσι η είδηση δημοσιεύτηκε μόνο στην «Εστία».[4] Η κυπριακή κυβέρνηση διέψευσε την είδηση.

Τα χαράματα της 2ας Φεβρουαρίου, μια ομάδα ανταρτών της ΕΟΚΑ Β επιχείρησε να υφαρπάσει μέρος των όπλων τα οποία ήταν ακόμη αποθηκευμένα στο μεταλλείο του Μιτσερού, αλλά έγιναν αντιληπτοί από άντρες της προεδρικής φρουράς, οι οποίοι φρουρούσαν τις αποθήκες. Οι αστυνομικοί συνέλαβαν τον Μιχαλάκη Γιασεμίδη από τη Μόρφου, ο οποίος ήταν οπλισμένος με αυτόματο και περίστροφο. Ανακρινόμενος ομολόγησε ότι ήταν μέλος των ομάδων του Γρίβα. Ακολούθησαν κι άλλες συλλήψεις, οπόταν η υπόθεση πήρε διαστάσεις. Τελικά, η κυβέρνηση υποχρεώθηκε να παραδεχτεί την εισαγωγή των όπλων.

Συνεννόηση Αθηνών - Άγκυρας

ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ, η ελληνική κυβέρνηση μεθόδευε σε συνεννόηση με την Άγκυρα τις επόμενες κινήσεις της, έχοντας ως τελικό στόχο την εξουδετέρωση του Μακαρίου. Όπως προκύπτει από έκθεση του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ, η οποία αναφέρεται στην κρίση που ξέσπασε στην Κύπρο με αφορμή την εισαγωγή των όπλων, κατά τις διαβουλεύσεις Αθηνών - Άγκυρας, «οι Τούρκοι υπέδειξαν στους Έλληνες ότι ο Μακάριος έπρεπε να φύγει».[5]

Σε μια άλλη έκθεση, του Γραφείου Έρευνας και Πληροφοριών του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, η οποία αναφέρεται στην ίδια κρίση, περιέχονται και τα εξής: «Υπάρχουν διάφορες ενδείξεις ότι ο Γρίβας συνειδητοποίησε πως δεν μπορεί να πετύχει την ένωση χωρίς να πληρώσει το τίμημα της διχοτόμησης. Εάν η Ελλάδα και η Τουρκία συνωμότησαν για την επιστροφή του Γρίβα στην Κύπρο, ίσως να έχουν συμφωνήσει σε μια λύση "τύπου Γρίβα" την οποία θα επιβάλουν στην κυπριακή κυβέρνηση και η οποία αποκλείει τον Μακάριο. Ο πρωταγωνιστής σε αυτό το θεατρικό έργο πρέπει να είναι η Ελλάδα. Ο ρόλος της Τουρκίας είναι να κάτσει φρόνιμα, προσέχοντας να μη δώσει στον Μακάριο την ευκαιρία, με κάποιο περιστατικό το οποίο θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει, να συσπειρώσει γύρω του τους Ελληνοκυπρίους και να στιγματίσει τον Παπαδόπουλο ως "συνεργάτη" των Τούρκων».[6] Έτσι, σε όλη τη διάρκεια της κρίσης που ακολούθησε, η Τουρκία απέφυγε να εμπλακεί ανοιχτά στη σύγκρουση της ελληνικής κυβέρνησης με τον Μακάριο, αφήνοντάς την να χειριστεί το ζή-

τημα σαν εσωτερικό της πρόβλημα. [7] Μόνη εξαίρεση αποτέλεσε το διάβημα προς τα Ηνωμένα Έθνη, με το οποίο ζητούσε να παραδώσει ο Μακάριος τα όπλα στην UNFICYP. Το διάβημα της Τουρκίας έγινε ύστερα από προτροπή του ίδιου του Παλαμά, με σκοπό να ασκηθεί μεγαλύτερη πίεση στον Μακάριο. [8]

Την κρίση στις σχέσεις Αθηνών - Λευκωσίας συζήτησαν σε συνάντηση που είχαν στις 8 Φεβρουαρίου ο Παλαμάς και ο πρέσβης των ΗΠΑ Χένρι Τάσκα. Όπως αναφέρεται σε τηλεγράφημα του Τάσκα, από τη συνομιλία που είχε με τον Παλαμά συναποκόμισε την εντύπωση ότι η ελληνική κυβέρνηση επιθυμούσε την αντικατάσταση του Μακαρίου. Σύμφωνα με τον Τάσκα, ο Παλαμάς του είπε ότι η ελληνική κυβέρνηση βρισκόταν σε επαφή με την τουρκική και ότι οι δύο χώρες συμφωνούσαν ότι «ο Μακάριος ήταν ένα σημαντικό εμπόδιο σε οποιαδήποτε λύση στην Κύπρο». Του είπε επίσης ότι οι συνομιλίες για το Κυπριακό θα συνεχίζονταν και ότι η επίλυση του προβλήματος των όπλων ήταν «ζήτημα ημερών». Απαντώντας σε ερώτηση του Τάσκα για τη μέθοδο που θα χρησιμοποιούσε η Αθήνα για να επιβάλει στον Μακάριο την πολιτική της στο Κυπριακό, ο Παλαμάς επικαλέστηκε το δικαίωμα επέμβασης στην Κύπρο που είχαν η Ελλάδα και η Τουρκία βάσει των Συμφωνιών Ζυρίχης - Λονδίνου. [9]

Στις 9 Φεβρουαρίου, ο Τάσκα συναντήθηκε με τον Γεώργιο Παπαδόπουλο, στον οποίο μετέφερε την «αρνητική στάση των ΗΠΑ σε οποιαδήποτε "δυναμική" πρωτοβουλία στην Κύπρο». Σε τηλεγράφημά του προς το Στέιτ Ντιπάρτμεντ, ο Τάσκα εξέφραζε ανησυχία για την αναφορά του Παλαμά στα δικαιώματα επέμβασης και εισηγήθηκε όπως γίνουν επιπρόσθετα διαβήματα προς την Αθήνα, επειδή οι κυβερνήσεις της Ελλάδας και της Τουρκίας δεν έδειχναν πλέον να ανησυχούν «για ενδεχόμενες ταραχές στην Κύπρο εκ μέρους του Γρίβα και των οπαδών του», γεγονός που υποδήλωνε ότι τις ενεθάρρυναν. [10] Η εισήγηση του Τάσκα έγινε αποδεκτή και στις 11 Φεβρουαρίου συναντήθηκε ξανά με τον Παπαδόπουλο, στον οποίο παρέδωσε μήνυμα του υπουργού Εξωτερικών Ουίλιαμ Ρότζερς. Ο Τάσκα επανέλαβε στον Παπαδόπουλο ότι «η ελληνική πρωτοβουλία ήταν, ενδεχομένως, πολύ επικίνδυνη», γεγονός που προκάλεσε κατάπληξη στον Παπαδόπουλο επειδή, όπως είπε, «η Ελλάδα ήταν μια από τις δυνάμεις που είχαν εγγυηθεί την ειρήνη στο νησί, η οποία απειλείτο, και επειδή η Ελλάδα είχε ιστορική υποχρέωση έναντι των Ελληνοκυπρίων». [11]

Ο Παναγιωτάκος (αριστερά) και ο Χαραλαμπόπουλος (δεξιά) συνομιλούν με τον επιτελάρχη του ΓΕΕΦ Ραγκούση, πριν από την αναχώρησή τους στην Αθήνα, όπου θα συμμετείχαν σε σύσκεψη για τα τσέχικα όπλα.

Η χούντα αποφασίζει σύγκρουση

ΣΤΙΣ 8 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1972, η ελληνική κυβέρνηση κάλεσε εκτάκτως στην Αθήνα τον πρέσβη της στη Λευκωσία Κωνσταντίνο Παναγιωτάκο, τον αρχηγό της Εθνικής Φρουράς στρατηγό Χαραλαμπόπουλο και τον διοικητή της ΕΛΔΥΚ συνταγματάρχη Παύλο Παπαδάκη, για να συμμετάσχουν σε σύσκεψη για το ζήτημα του τσέχικου οπλισμού. Ενόψει της σύσκεψης στην Αθήνα, η ελληνική πρεσβεία επιστράτευσε τον φιλογριβικό τύπο, ο οποίος υποστήριζε με πάθος τις ενέργειες της ελληνικής κυβέρνησης. Το ΓΕΕΦ άφησε να διαρρεύσει προς την εφημερίδα «Γνώμη» ο πλήρης κατάλογος του παραληφθέντος οπλισμού ο οποίος, κατά την εφημερίδα, προοριζόταν για τον εξοπλισμό των κομμουνιστών. [12] Η εφημερίδα «Πατρίς», αναφερόμενη στη σύσκεψη των Αθηνών, έγραφε: «Αι Αθήναι ανασκοπούν τας Κυπριακάς εξελίξεις - Ο Μακάριος εις το εδώλιον».

Και στο καθιερωμένο πρωτοσέλιδο άρθρο της, όπου η πληθώρα των θαυμαστικών φανέρωνε το πάθος με το οποίο ήταν γραμμένο, παρότρυνε: «Τι θα πράξη η Ελλάς; Πρωτίστως θα πρέπει να απλώση τον λειχανόν και τον δείκτην και να αρπάση εκ του ωτίου κάθε εθνικώς ατακτούντα. Έχει ιστορικά δικαιώματα η Ελλάς και πρέπει να τα διεκδικήση εις το ακέραιον.

Και ημείς; Ημείς ορθοί εις τας επάλξεις! Πανέτοιμοι και αποφασιστικοί! Λαμπρότεραι ημέραι θα ανατείλουν.

Συναγωνισταί, γράφομεν ιστορίαν! Και οφείλομεν να την γράψωμεν λαμπράν και ακτινοβόλον! Ελληνικήν!». [13]

Η σύσκεψη έγινε υπό την προεδρία του αντιβασιλέα Ζωιτάκη. Παρακάθησαν ο πρωθυπουργός Παπαδόπουλος, οι αντιπρόεδροι της δικτατορικής κυβέρνησης Παττακός και Μακαρέζος, ο αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών Παλαμάς, ο αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων Αγγελής, ο πρέσβης στη Λευκωσία Παναγιωτάκος, ο αρχηγός της Εθνικής Φρουράς Χαραλαμπόπουλος και ο διοικητής της ΕΛΔΥΚ Παπαδάκης. Στη σύσκεψη εκείνη, όπως γράφει ο Χαραλαμπόπουλος, ο Παπαδόπουλος επισήμανε «τη "μακαριοποίηση" της κρατικής μηχανής, τη δίωξη ή μη ικανοποίηση των αγωνιστών της ΕΟΚΑ, την ασύμφορη και επικίνδυνη κάθοδο του Γρίβα στην Κύπρο, τις αυθαιρεσίες του Μακαρίου ως προς την εθνική πολιτική της Ελλάδος, την οποίαν εκθέτει και διεθνώς τώρα με την εισαγωγή όπλων», και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «Μακάριος και Γρίβας μας οδηγούν σε επικίνδυνες περιπλοκές». [14]

Σύμφωνα με τον Χαραλαμπόπουλο, από τον Παναγιωτάκο τέθηκε σενάριο περιφρούρησης της αρχιεπισκοπής από την Εθνική Φρουρά, για να αποτραπεί «η διαρροή οπλισμού προς τους παρακρατικούς». Ο Χαραλαμπόπουλος γράφει ότι διαφώνησε, λέγοντας πως η Εθνική Φρουρά υπαγόταν στον Μακάριο. Τότε ο Παπαδόπουλος στράφηκε προς τον Παπαδάκη:

«"Εσύ τι λες;"

"Εγώ δεν έχω τέτοια προβλήματα", απάντησε εκείνος». [15]

Τελικά, αποφασίστηκε να ετοιμαστεί από το υπουργείο Εξωτερικών διακοίνωση προς τον Μακάριο, διά της οποίας θα ζητείτο η παράδοση των όπλων στην Ειρηνευτική Δύναμη των Ηνωμένων Εθνών, καθώς και ανασχηματισμός της κυβέρνησής του. Αποφασίστηκε επίσης να γίνει προφορικό διάβημα προς τον Μακάριο, με αίτημα την αποχώρησή του από το πολιτικό προσκήνιο. Ο Παλαμάς συναντήθηκε

Ο Παναγιωτάκος στο προεδρικό μέγαρο, τη μέρα της επίδοσης των διαπιστευτηρίων του. Στις 12 Φεβρουαρίου επισκέφθηκε τον Μακάριο και του υπέδειξε, εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης, να παραιτηθεί.

την ίδια μέρα με τον Τούρκο πρέσβη Τουρκμέν, τον ενημέρωσε για το περιεχόμενο της διακοίνωσης και του ζήτησε για άλλη μια φορά να μην αναμειχθεί η Τουρκία στην κρίση και να αφήσει τους χειρισμούς στην Αθήνα, για να μη δώσει όπλα στον Μακάριο. [16]

Η επίδοση της διακοίνωσης

ΣΤΙΣ 11 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ, ο Παναγιωτάκος επισκέφθηκε τον Μακάριο στο προεδρικό, συνοδευόμενος για πρώτη φορά από στρατιώτη ο οποίος έφερε κλομπ, και του παρέδωσε τη διακοίνωση. [17] Η ελληνική κυβέρνηση:

- Ζητούσε από τον Μακάριο να παραδώσει χωρίς αναβολή τον οπλισμό, για φύλαξη από την ειρηνευτική δύναμη των Ηνωμένων Εθνών.
- Του υποδείκνυε πως «δεν πρέπει να λησμονήται ότι εθνικόν κέντρον είναι και παραμένουν αι Αθήναι».
- Του ζητούσε να σχηματίσει κυβέρνηση εθνικής ενότητας. [18]

Μετά την επίδοση του γραπτού κειμένου της διακοίνωσης, ο Παναγιωτάκος, όπως γράφει ο ίδιος στα απομνημονεύματά του, έβγαλε από την τσέπη του ένα χαρτάκι και του ανέγνωσε προφορικό μή-

νυμα, σύμφωνα με το οποίο η ελληνική κυβέρνηση φρονούσε ότι για να διατηρηθεί η ομαλότητα και η ειρηνική διαβίωση του κυπριακού ελληνισμού επιβαλλόταν η «εκουσία αποχώρησις εκ του πολιτικού προσκηνίου των δύο κεντρικών προσωπικοτήτων εις τας οποίας κορυφούται η δημιουργηθείσα εν Κύπρω έντασις». Ζητούσε, δηλαδή, την παραίτηση του Μακαρίου και την αποχώρηση του Γρίβα.

Ο Παναγιωτάκος είπε στον Μακάριο πως δεν ήταν εξουσιοδοτημένος να συζητήσει μαζί του το περιεχόμενο της διακοίνωσης, αλλά θα μετέφερε στην Αθήνα τις όποιες παρατηρήσεις του. Σύμφωνα με όσα γράφει, ο Μακάριος απλώς παραπονέθηκε για το ότι η Αθήνα δεν είχε καταδικάσει τις δραστηριότητες του Γρίβα ούτε την κλοπή των όπλων από το στρατόπεδο της Εθνικής Φρουράς στο Τρίκωμο. Ο Παναγιωτάκος του απάντησε ότι δεν μπορούσε να καταδικαστεί ο Γρίβας, διότι δεν είχε ακόμη εκδηλώσει οποιαδήποτε δραστηριότητα, ενώ αμφισβήτησε ότι πίσω από την κλοπή των όπλων βρισκόταν η ΕΟΚΑ Β. Ο Μακάριος, κατά τον Παναγιωτάκο, σε ένα ξέσπασμα οργής, του είπε ότι ήταν πρόθυμος να πετάξει τον οπλισμό στη θάλασσα, στην παρουσία του ιδίου και του αρχηγού του ΓΕΕΦ και «εξετράπη σε ανάρμοστες ύβρεις κατά του Γρίβα, τον οποίο χαρακτήρισε "παρανοϊκό" κι αποβλέποντα στο αιματοκύλισμα της Κύπρου».[19]

Η διαμεσολάβηση του Κληρίδη

ΚΑΤΑ την αναχώρησή του, ο Παναγιωτάκος συνάντησε στον προθάλαμο του γραφείου του Μακαρίου τον πρόεδρο της Βουλής Γλαύκο Κληρίδη και τους βουλευτές Νίκο Σαμψών και Φειδία Παρακευαΐδη. Οι τρεις τους ανέμεναν για να συναντήσουν τον Μακάριο και να του επιδώσουν υπόμνημα εκ μέρους όλων των βουλευτών της Δεξιάς, με το οποίο τον καλούσαν να μην απορρίψει χωρίς συζήτηση τις απαιτήσεις της Αθήνας.

Η διαμεσολαβητική προσπάθεια των τριών βουλευτών είχε αναληφθεί με πρωτοβουλία του Κληρίδη. Συγκεκριμένα, στις 9 Φεβρουαρίου έγινε συνάντηση όλων των βουλευτών της Δεξιάς, για να συζητήσουν την προσχώρηση των βουλευτών της Προοδευτικής Παράταξης στο Ενιαίο Κόμμα του Κληρίδη, με σκοπό την αύξηση της κοινοβουλευτικής του δύναμης σε 18 βουλευτές, ώστε να έχει την απόλυτη πλειοψηφία. Ο Κληρίδης, όμως, άφησε στην άκρη το ζήτημα της συνένωσης των δύο κομμάτων και επικέντρωσε τη συζήτηση

στην υπό εξέλιξη κρίση. Οι βουλευτές συναντήθηκαν ξανά την επομένη, για να αποφασίσουν τρόπους παρέμβασης στις εξελίξεις. Σύμφωνα με την ενημέρωση που είχε η αμερικανική πρεσβεία, το πρώτο μέτρο που αποφάσισαν να πάρουν «ήταν να πείσουν τον Αρχιεπίσκοπο να μην απορρίψει ασυζητητί τις ελληνικές αξιώσεις». Σύμφωνα με τους Αμερικανούς, η τάση που διαμορφώθηκε μεταξύ των βουλευτών ήταν ότι ο Μακάριος έπρεπε να συμφωνήσει να τεθούν τα όπλα σε καραντίνα, να κάνει ανασχηματισμό της κυβέρνησής του και να περιορίσει την Αριστερά. Οι βουλευτές της Δεξιάς ετοίμασαν μνημόνιο προς τον Μακάριο, με το οποίο του ζητούσαν να αναβάλει την απάντησή του προς την ελληνική κυβέρνηση, μέχρι να διαβουλευτεί μαζί τους, καθώς και με «άλλες εθνικόφρονες προσωπικότητες».

Η σύσκεψη των βουλευτών πρότεινε όπως το μνημόνιο επιδοθεί στον Μακάριο από τον Κληρίδη. Ο πρόεδρος της Βουλής αποδέχθηκε, αλλά ζήτησε να συνοδεύεται από ένα βουλευτή της Προοδευτικής Παράταξης και έναν ανεξάρτητο. Έτσι, προέκυψε μια αντιπροσωπεία αποτελούμενη από τον Κληρίδη εκ μέρους του Ενιαίου, τον Σαμψών της Προοδευτικής Παράταξης και τον ανεξάρτητο Φειδία Παρασκευαΐδη. Η συνάντηση με τον Μακάριο διευθετήθηκε για τις 11 Φεβρουαρίου, αμέσως μετά που θα έβλεπε τον Παναγιωτάκο.[20] Σύμφωνα με ενημέρωση που έκανε ο Κληρίδης στον Βρετανό ύπατο αρμοστή, βρήκαν τον Μακάριο «τόσο αναστατωμένο όσο δεν τον είχε δει ποτέ ξανά».[21] Επέδωσαν το μνημόνιο και ο Μακάριος συμφώνησε να μην απαντήσει στην ελληνική διακοίνωση προτού διαβουλευθεί μαζί τους.

Ακολούθως, η αντιπροσωπεία ανέλαβε με δική της πρωτοβουλία να διαμεσολαβήσει προς την ελληνική πλευρά, για να παγώσει τις αξιώσεις της, μέχρι να διερευνηθεί κατά πόσο υπήρχαν περιθώρια συμβιβασμού.[22] Ο συμβιβασμός, ωστόσο, δεν ήταν στις επιλογές της ελληνικής κυβέρνησης. Η Αθήνα είχε ήδη αποφασίσει ότι θα οδηγούσε τις σχέσεις της με τον Μακάριο σε πλήρη ρήξη, με τελικό στόχο την απομάκρυνσή του. Το σχέδιο που είχε εμπνευστεί ο Παναγιωτάκος θα εφαρμοζόταν σε τέσσερα στάδια:

1. Επίδοση της διακοίνωσης.
2. Δημοσιοποίηση του περιεχομένου της.
3. Προτροπή προς τους Ελληνοκυπρίους να εξεγερθούν κατά του Μακαρίου.

4. Εξαναγκασμός του σε παραίτηση ή πραξικοπηματική ανατροπή του.

Η επιτυχία του σχεδίου του Παναγιωτάκου εξαρτιόταν απόλυτα από τη στάση της κοινής γνώμης στην Κύπρο. Ο Παναγιωτάκος έδινε διαβεβαιώσεις στην Αθήνα ότι σε μια ανοιχτή σύγκρουση στην Κύπρο «οι Ελληνοκύπριοι θα επέλεγαν την Ελλάδα αντί τον Μακάριο».[23] Με τις απόψεις του Παναγιωτάκου διαφωνούσαν οι Αμερικανοί, οι οποίοι εκτιμούσαν ότι η ελληνική κυβέρνηση υποτιμούσε τη λαϊκή υποστήριξη που είχε ο Μακάριος στην Κύπρο και την προειδοποιούσαν πως θα έμπαινε σε επικίνδυνες περιπέτειες. Ωστόσο, η Αθήνα πίστευε ότι είχε σημαντικό έρεισμα στην Κύπρο. Μάλιστα, ο Παλαμάς θεώρησε την πρωτοβουλία που ανέλαβε ο Κληρίδης να πείσει τον Μακάριο να σχηματίσει κυβέρνηση εθνικής ενότητας ως ένδειξη αμφισβήτησής του από τη Δεξιά.[24]

Ο Μακάριος αρνείται

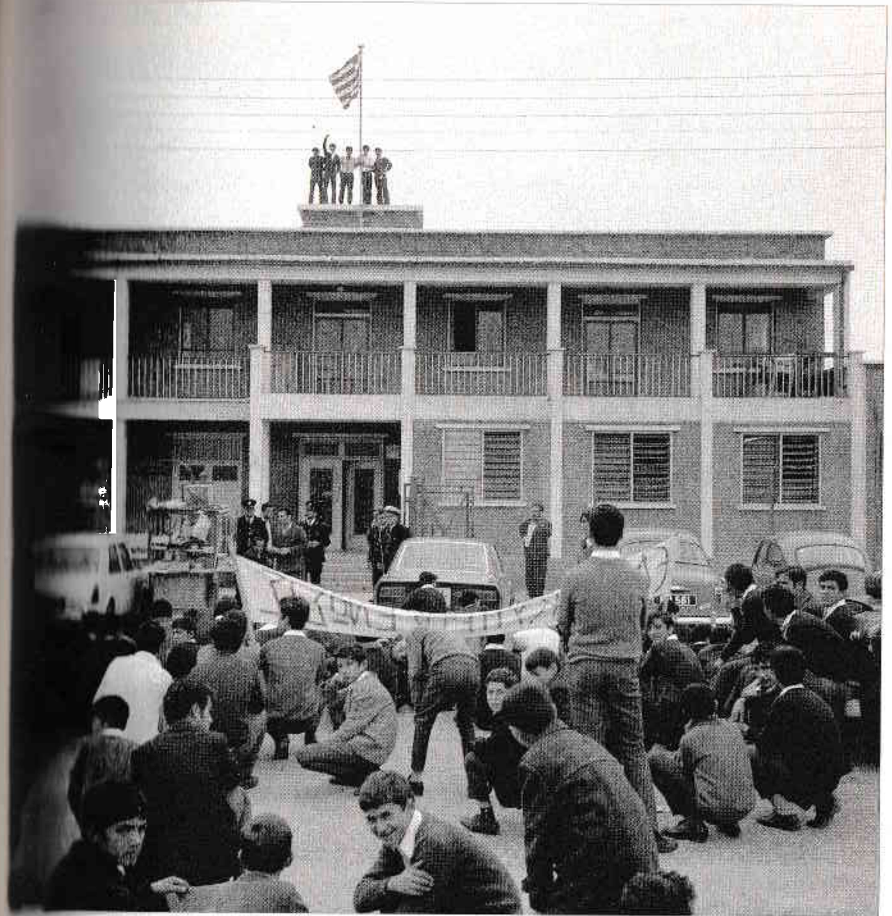
Η ΠΡΩΤΗ αντίδραση του Μακαρίου ήταν να απορρίψει την ελληνική διακοίνωση, αφήνοντας ταυτόχρονα κάποια διέξοδο για συμβιβασμό. Με οδηγίες του, ο Χριστόδουλος Βενιαμίν επικοινώνησε στις 11 Φεβρουαρίου, λίγο μετά την επίδοση της διακοίνωσης, με τον Αμερικανό επιτετραμμένο Ουίλιαμ Κρόφορντ (ο πρέσβης Ντέιβιντ Πόππερ απουσίαζε από την Κύπρο) για να του μεταφέρει τις θέσεις του. Σύμφωνα με το περιεχόμενο της ενημέρωσης του Βενιαμίν προς τον Κρόφορντ, ο Μακάριος:

- Αποφάσισε να απορρίψει τη διακοίνωση και να απευθύνει το βράδυ της ίδιας μέρας διάγγελμα προς τον κυπριακό λαό.
- Αποδεχόταν περιοδικό έλεγχο του οπλισμού από την UNFICYP, υπό τον όρο ότι ο Γρίβας θα έφευγε από την Κύπρο και θα διέλυε τις ένοπλες ομάδες του.
- Είχε από καιρό πρόθεση να κάνει αλλαγές στη σύνθεση της κυβέρνησής του και ότι πιθανόν να έκανε κάποιο ανασχηματισμό, νοουμένου ότι δεν θα δινόταν η εντύπωση ότι ενεργούσε κατόπιν οδηγιών της ελληνικής κυβέρνησης.[25]

Στο αντίπαλο στρατόπεδο, ο Παναγιωτάκος συναντήθηκε με τον αντιπρόσωπο του γενικού γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών στην Κύπρο Οζόριο Ταφάλ. Σύμφωνα με ενημέρωση που είχε από τα Ηνωμένα Έθνη ο Ουίλιαμ Κρόφορντ, ο Παναγιωτάκος είπε στον Ταφάλ πως ο Μακάριος όφειλε να ικανοποιήσει πρώτα τις αξιώσεις της ελληνικής

Μαθητές στη Μόρφου αναρτούν την ελληνική σημαία στο διοικητήριο της κωμόπολης. Το Β΄ Γραφείο του ΓΕΕΦ τους είχε πείσει ότι ο Μακάριος ήταν το τελευταίο εμπόδιο στην ένωση.

κυβέρνησης (παράδοση οπλισμού, σχηματισμός κυβέρνησης εθνικής ενότητας) και στη συνέχεια «να παραιτηθεί και να αποχωρήσει από την Κύπρο». Σύμφωνα με τον Παναγιωτάκο, αν έφευγε ο Μακάριος από την Κύπρο, θα αποχωρούσε και ο Γρίβας. Όταν ο Ταφάλ του είπε πως ήταν «επικίνδυνο να σπρώξει τον Μακάριο στη γωνία», του απάντησε: «Ποιος είναι ο Μακάριος τελοσπάντων; Ο Γρίβας είναι πραγματικός ήρωας σ' αυτό το νησί». Ο Παναγιωτάκος είπε πως η διακοίνωση θα δινόταν στη δημοσιότητα σε μια ή δύο μέρες. Σύμφωνα με

όσα ο Οζόριο Ταφάλ είχε αντιληφθεί, οι Έλληνες ανέμεναν ότι αμέσως μετά θα ξεσπούσαν αυθόρμητες λαϊκές κινητοποιήσεις κατά του Μακαρίου. [26]

Αργότερα την ίδια μέρα ο Παναγιωτάκος δέχθηκε την αντιπροσωπεία των βουλευτών της Δεξιάς υπό τον Κληρίδη, οι οποίοι συζήτησαν μαζί του την πρόταση για προσωρινό «πάγωμα» των αξιώσεων της ελληνικής κυβέρνησης. Στην παρουσία των τριών βουλευτών ο Παναγιωτάκος τηλεφώνησε στον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπαδόπουλο, ο οποίος συμφώνησε να παραχωρηθεί περίοδος 48 ωρών για να δοθεί απάντηση στη διακοίνωση. Η αντιπροσωπεία ζήτησε από τον Παναγιωτάκο διευκρινίσεις σχετικά με την αξίωση για σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας, προκειμένου να διαπραγματευθεί με τον Μακάριο. Ο Παναγιωτάκος απάντησε πως η κυβέρνησή του δεν είχε πλήρη κατάλογο υποψηφίων, αλλά είχε υπόψη της κάποια άτομα:

- Τον πρώην υπουργό Εμπορίου και Βιομηχανίας Νίκο Δημητρίου, για το υπουργείο Εξωτερικών (αργότερα η Αθήνα τον απέρριψε).
- Τον πρόεδρο της ΕΣΕΑ Γεώργιο Βασιλειάδη ή τον πρόεδρο του ΔΕΚ Τάκη Ευδόκα, για απροσδιόριστα χαρτοφυλάκια.
- Τον βουλευτή του Ενιαίου Παναγιώτη Δημητρίου, για απροσδιόριστο υπουργείο.
- Τον βουλευτή της Προοδευτικής Παράταξης Ηρακλή Χατζηπαγκλέους, για το υπουργείο Γεωργίας.
- Τον Νίκο Σαμψών, για το υπουργείο Εσωτερικών.

Ο Παναγιωτάκος είπε στην αντιπροσωπεία πως μετά το σχηματισμό της κυβέρνησης εθνικής ενότητας, η Ελλάδα θα ζητούσε τη διάλυση των ένοπλων ενωτικών ομάδων, θα καλούσε τον Γρίβα να σταματήσει να κρύβεται κι αν επιθυμούσε να πολιτευτεί, να το κάνει ανοιχτά. Ακολούθως, η Αθήνα θα εξέδιδε ανακοίνωση με την οποία θα υποστήριζε την ανεξαρτησία και την κυριαρχία της Κύπρου. [27]

Η αντιπροσωπεία των βουλευτών μετέφερε την πρόταση του Παναγιωτάκου στον Μακάριο, ο οποίος ζήτησε να μην ανακοινωθεί το περιεχόμενο της διακοίνωσης, για να δοθεί χρόνος για περισσότερες διαβουλεύσεις και πρότεινε την άμεση μετάβαση του Κληρίδη στην Αθήνα. Η απάντηση του Παναγιωτάκου ήταν πως η Αθήνα θα έβλεπε θετικά μια τέτοια εξέλιξη μόνο εάν ο Κληρίδης εξουσιοδοτείτο να συμμορφωθεί με τις απαιτήσεις της Ελλάδας. [28]

«θα τον σκοτώσουν»

ΕΜΜΕΝΟΝΤΑΣ στη σκληρή γραμμή, ο Παναγιωτάκος συνέχισε τις επαφές του με ξένους διπλωμάτες, ενημερώνοντάς τους για τα επόμενα βήματα της Αθήνας. Το βράδυ της 11ης Φεβρουαρίου κάλεσε τον Αμερικανό επιτετραμμένο Ουίλιαμ Κρόφορντ, στον οποίο παραπονέθηκε για το ότι οι ΗΠΑ δεν έδιναν πλήρη υποστήριξη στην προσπάθειά του, αποδίδοντας τη στάση αυτή στην έλλειψη πραγματικής εικόνας για την κατάσταση στην Κύπρο. Και η αληθινή εικόνα, κατά τον Παναγιωτάκο, ήταν ότι «ο Μακάριος παραδίδει την Κύπρο στους κομμουνιστές», ότι «κατέστρεψε τη δημοκρατία» και ότι «είναι ένα τίποτα. Ξέχασε ότι η Αθήνα είναι το κέντρο του ελληνισμού, ότι το κέντρο δίνει οδηγίες και οι οδηγίες πρέπει να εκτελούνται».

«Ξέρουμε ότι θα σκοτώσουν τον Μακάριο», είπε ο Παναγιωτάκος στον Αμερικανό επιτετραμμένο Ουίλιαμ Κρόφορντ. Πίσω του, ο σύμβουλος στην ελληνική πρεσβεία Μιχάλης Δούντας, ο οποίος ενημέρωνε εμπιστευτικά τον Μακάριο για τα σχέδια του Παναγιωτάκου.

Κατά τον Παναγιωτάκο, ο Μακάριος είτε θα αποδεχόταν τις εισηγήσεις της Ελλάδας είτε ο κυπριακός λαός θα εξεγειρόταν εναντίον του. «Ξέρουμε ότι θα τον σκοτώσουν», είπε επί λέξει στον Κρόφορντ και συνεχίζοντας του ανέφερε ότι κατά την πρωινή συνάντηση που είχε με τον Μακάριο, τον προειδοποίησε πως έπρεπε να παραιτηθεί και να εγκαταλείψει τη χώρα, διαφορετικά θα αντιμετώπιζε τις συνέπειες. Ο Έλληνας πρέσβης είπε στον Αμερικανό επιτετραμμένο πως αν ο Μακάριος παραιτείτο, θα αποσυρόταν και ο Γρίβας. «Επι-

κοινώνησα με τον Γρίβα και με διαβεβαίωσε σχετικά», του είπε.

Ο Παναγιωτάκος υποστήριξε ότι στην Κύπρο υπήρχε ένα δυνατό αίσθημα υπέρ της δημιουργίας κυβέρνησης εθνικής ενότητας και εξέφρασε την έκπληξή του για το γεγονός ότι το πρωί είχε συναντήσει τον Κληρίδη μαζί με τον Σαμψών στον προθάλαμο του γραφείου του Μακαρίου, οι οποίοι ήταν εκεί για να του ζητήσουν να συγκροτήσει τέτοια κυβέρνηση. Αυτή η κίνηση, κατά τον Παναγιωτάκο, «αποκάλυπτε πόσο ισχυρό ήταν το αίσθημα στην Κύπρο υπέρ θεμελιωδών μεταρρυθμίσεων». Απαντώντας σε ερώτηση του Κρόφορντ για τον ρόλο του Κληρίδη σε μια κυβέρνηση εθνικής ενότητας, ο Παναγιωτάκος του είπε πως «προφανώς θα έπρεπε να έχει σημαντικό ρόλο».

Καταγράφοντας τις εντυπώσεις του από τη συνάντησή του με τον Παναγιωτάκο, ο Κρόφορντ ανέφερε πως βρήκε τη συνομιλία τους «ελάχιστα αξιόπιστη». Παρατήρησε ότι δεν υπήρχε έδαφος για συζήτηση, διότι «ήταν τόσο παθιασμένος», που η συμπεριφορά του «πλησίαζε τα όρια του παραλογισμού». Ο Κρόφορντ επισήμανε ακόμη ότι η αναφορά του Παναγιωτάκου πως αν ο Μακάριος δεν συμβιβαζόταν, η Ελλάδα θα ενεθάρρυνε τη δολοφονία του, κάθε άλλο παρά αποδεκτή διπλωματική πρακτική μπορούσε να θεωρηθεί. [29]

Οι ΗΠΑ νίπτουν τας χείρας

Η ΚΡΙΣΗ στην Κύπρο είχε πάρει τέτοια τροπή, που η επέμβαση της Εθνικής Φρουράς θεωρείτο βέβαιη. Το βράδυ της 11ης Φεβρουαρίου, τα Ηνωμένα Έθνη έδιναν αναφορές για κινητοποιήσεις στρατιωτικών δυνάμεων. Σύμφωνα με αναφορά του Κρόφορντ προς το Στέιτ Ντιπάρτμεντ, σημαντικοί σχηματισμοί της Εθνικής Φρουράς που ήταν πιστά προσηλωμένοι στην Ελλάδα βρίσκονταν σε ετοιμότητα για την κατάληψη στρατηγικών θέσεων στη Λευκωσία. Σε κατάσταση συναγερμού τέθηκε το απόγευμα της 11ης Φεβρουαρίου και η τουρκοκυπριακή οργάνωση ΤΜΤ. [30] Ενδεικτική του κλίματος που είχε δημιουργηθεί ήταν και η τηλεφωνική ανταπόκριση που έδωσε την ίδια μέρα στην «Εστία» ο καλά ενημερωμένος για τις δραστηριότητες της Εθνικής Φρουράς δημοσιογράφος Σπύρος Παπαγεωργίου. Σύμφωνα με τον Παπαγεωργίου, το ΓΕΕΦ βρισκόταν σε κατάσταση αυξημένης ετοιμότητας. «Εντολαί δε διαβιβάζονται συνεχώς προς τας στρατιωτικάς μονάδας προς πρόληψιν οιουδήποτε ενδεχομένου. Συμφώνως προς ωρισμένη πληροφορία άρματα μάχης έχουν διασπαρή εις

διάφορα επίκαιρα σημεία πέριξ της Λευκωσίας». [31]

Ο Μακάριος, προφανώς για να μη δώσει την ευκαιρία στο καθεστώς να επέμβει στρατιωτικά, ακύρωσε την απόφασή του να εκφωνήσει διάγγελμα για να ανακοινώσει την απόρριψη της διακοίνωσης. Ο Ουίλιαμ Κρόφορντ, ο οποίος ενημερώθηκε σχετικά από τον γενικό διευθυντή του υπουργείου Εξωτερικών Χριστόδουλο Βενιαμίν, διατύπωσε προς το Στέιτ Ντιπάρτμεντ την εκτίμηση ότι η κυπριακή κυβέρνηση περίμενε κάποια πρωτοβουλία εκ μέρους των Ηνωμένων Πολιτειών και ότι ήλπιζε πως αυτή θα εκδηλωνόταν με την επιστροφή στην Κύπρο του απουσιάζοντος πρέσβη Ντέιβιντ Πόπερ, την επομένη. [32]

Ο Κρόφορντ ζήτησε οδηγίες από τον υπουργό Εξωτερικών Ουίλιαμ Ρότζερς κατά πόσο θα έπρεπε να διευθετηθεί συνάντηση του Πόπερ με τον Μακάριο για μια εφ' όλης της ύλης συζήτηση της κατάστασης και κατά πόσο οι ΗΠΑ θα έπρεπε να μην εμπλακούν καθόλου στην κρίση. [33] Απαντώντας στο ερώτημα του Κρόφορντ, το Στέιτ Ντιπάρτμεντ απέστειλε τηλεγράφημα στους πρέσβεις στη Λευκωσία, την Αθήνα, την Άγκυρα και στην έδρα των Ηνωμένων Εθνών, δίνοντάς τους σαφή οδηγία να παραμείνουν ουδέτεροι μέχρι να ξεκαθαρίσει η κατάσταση. Η αμερικανική προσέγγιση συνοψιζόταν στα εξής:

- Οι ΗΠΑ υποστηρίζουν το αίτημα που υπέβαλαν η Ελλάδα και η Τουρκία στα Ηνωμένα Έθνη, ο οπλισμός από την Τσεχοσλοβακία να τεθεί υπό τον έλεγχο της ειρηνευτικής δύναμης.
- Η ειρηνική επίλυση του προβλήματος, κατά τρόπο που να ικανοποιεί την Ελλάδα και την Τουρκία, θα ήταν σημαντικό γεγονός για τη συνοχή της νότιας πτέρυγας του ΝΑΤΟ, καθώς και για τη θέση της Αμερικής στην ανατολική Μεσόγειο.
- Κατά πόσο η Ελλάδα θα πετύχει αυτόν το στόχο είναι δύσκολο να κρίνει κανείς, λόγω των διαφορετικών εκτιμήσεων που υπάρχουν σχετικά με τη λαϊκή υποστήριξη που έχει ο Μακάριος και σχετικά με την εκτίμηση της ελληνικής κυβέρνησης ότι μπορεί να ξεσηκώσει τον κόσμο με το μέρος της.
- Είναι δύσκολο να εκτιμηθεί η σημασία της ενέργειας του Κληρίδη να πιέσει τον Μακάριο να αποδεχθεί την αξίωση της Ελλάδας για σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας.
- Επειδή, σε αντίθεση με άλλες περιπτώσεις κρίσεων στην Κύπρο, δεν υπάρχει κίνδυνος πολέμου μεταξύ δύο χωρών-μελών του ΝΑΤΟ, οι ΗΠΑ δεν θα αναλάβουν καμιά πρωτοβουλία και θα περιμένουν.

• Εάν ο Μακάριος επιδιώξει μεσολαβητικό ρόλο εκ μέρους των ΗΠΑ για προώθηση της πρότασής του για παράδοση των όπλων στην UNFICYP με αντάλλαγμα την αποχώρηση του Γρίβα, ο Πόπερ να συμβουλεύσει την κυπριακή κυβέρνηση να υποβάλει την πρότασή της αυτή απευθείας στην ελληνική.[34]

Οι ΗΠΑ παρέμειναν πιστές στην πολιτική αυτή μέχρι το τέλος της κρίσης. Ο πρέσβης στη Λευκωσία Ντέιβιντ Πόπερ ζήτησε και επανάληψη έγκριση για να συναντηθεί με τον Μακάριο, αλλά η απάντηση του Στέιτ Ντιπάρτμεντ ήταν πάντοτε αρνητική. Για μια περίοδο δύο σχεδόν μηνών δεν υπήρξε καμιά συνάντηση μεταξύ Μακαρίου και Πόπερ.

Η επόμενη φάση

ΣΤΙΣ 12 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ, στο προεδρικό μέγαρο στη Λευκωσία συνεδρίαζε όλο το πρωινό το υπουργικό συμβούλιο. Ο Μακάριος φοβήθηκε πως θα γινόταν πραξικόπημα και έδωσε εντολή να σφραγιστούν και να μετακινηθούν από το προεδρικό όλα τα σημαντικά έγγραφα.[35] Στην ελληνική πρεσβεία ο Παναγιωτάκος προετοιμαζόταν να θέσει σε εφαρμογή την επόμενη και πιο κρίσιμη φάση του σχεδίου της ελληνικής κυβέρνησης, που ήταν η δημοσιοποίηση του περιεχομένου της διακοίνωσης, με την προσδοκία ότι οι Ελληνοκύπριοι θα εξεγείρονταν κατά του Μακαρίου. Αποκορύφωμα της εξέγερσης αυτής θα ήταν η επέμβαση της Εθνικής Φρουράς και η ανατροπή του Μακαρίου.

Τη μέρα εκείνη η ΚΥΠ/Κ κατέγραψε συνομιλία του διευθυντή του Β΄ Γραφείου ΓΕΕΦ Παντελή Λαλαούνη, ο οποίος παρότρυνε τους ιθύνοντες του σωματείου «Μαυρομμάτης» Αγίου Παύλου* «να δράσουν κεραυνοβόλως διαφορετικά οι κομμουνιστές θα γίνονταν κύριοι της κατάστασης και θα ήταν πλέον αργά».[36] Σε άλλη συνομιλία του με την ΚΥΠ/Ε ο Λαλαούνης έκανε έκκληση να τους λύσουν τα χέρια και «να δοθή εντολή για να γίνη αυτό που πρέπει».[37]

Η προσπάθεια του Παναγιωτάκου να κινητοποιήσει τους Ελληνοκυπρίους εγκαινιάστηκε με συνέντευξη τύπου που δόθηκε στην

** Ο «Μαυρομμάτης» Αγίου Παύλου ήταν κατά τον Λαλαούνη πρότυπο εθνικόφρονος σωματείου. Ο Λαλαούνης διατύπωνε συχνά την άποψη ότι έπρεπε να εγκρίνονται από την πρεσβεία για να πηγαίνουν στην Ελλάδα σύλλογοι και οργανώσεις φίλα προσκείμενοι στο καθεστώς, «ως του Μαυρομμάτη Λάρνακος της Λαπήθου, Μαυρομμάτη Αγίου Παύλου και ΕΝΑΔ τα οποία είναι φυτώρια της επαναστάσεως και όχι να πηγαίνουν αυτοί που μόλις περάσουν τα όρια της παλιοδημοκρατίας βάζουν το σήμα της επαναστάσεως».*

ελληνική πρεσβεία, κατά την οποία δημοσιοποίησε τις θέσεις της ελληνικής κυβέρνησης. Χωρίς να τηρήσει καν τα προσχήματα και συμπεριφερόμενος σαν κυβερνήτης σε αποικία παρά ως διαπιστευμένος πρέσβης σε ανεξάρτητο κράτος, ο Παναγιωτάκος επιτέθηκε φραστικά κατά του Μακαρίου. Είπε ότι η διακοίνωση δεν ήταν πρόσκληση για διάλογο και ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν ανέμενε απάντηση. Ερωτηθείς πώς θα αντιδρούσε η Αθήνα εάν ο Μακάριος απέρριπτε το περιεχόμενό της, ο Παναγιωτάκος είπε: «Ο καθείς ας αναλάβει τις ευθύνες του. Εμείς ως εθνικό κέντρο, είπαμε τι είχαμε να είπωμε».

Ο Παναγιωτάκος είπε ακόμη ότι η κυβέρνηση της Κύπρου δεν εκπροσωπούσε τον εθνικά σκεπτόμενο πληθυσμό της νήσου και ότι έπρεπε να γίνει ανασχηματισμός, για να συμπεριληφθούν στην κυβέρνηση οπαδοί του Γρίβα. Οι ΑΚΕΛικοί, είπε, δεν ενδείκνυται να συμμετέχουν, αλλά «μπορούν να διαδραματίσουν θετικό ρόλο στην αντιπολίτευση». Όταν οι δημοσιογράφοι του υπενθύμισαν την πρόταση του Μακαρίου για υπουργοποίηση του στρατηγού Γρίβα υπό την προϋπόθεση ότι θα σταματούσε να κρύβεται και θα εμφανιζόταν δημοσίως, ο Παναγιωτάκος είπε: «Ο Στρατηγός Γρίβας δεν είναι ούτε εγκληματίας, ούτε συνωμότης, ούτε καταδιωκόμενος και είναι δικαίωμά του να βρίσκεται στην Κύπρο και να μην θέλη να βγη από το σπίτι όπου διαμένει. Ο Στρατηγός Γρίβας δεν εξεδήλωσε επιθυμία να μετάσχη της Κυβερνήσεως. Έχει όμως απόλυτο δικαίωμα αναμίξεως στην Κυπριακή εθνική υπόθεση. Όσο για το υπουργείο Άμυνας που του έχει προσφερθεί, αυτό χωρίς το υπουργείο Εσωτερικών δεν έχει καμιά σημασία. Είναι ένα μηδενικό».

Στη συνέντευξή του ο Παναγιωτάκος διατύπωσε για πρώτη φορά δημοσίως τη θέση της ελληνικής κυβέρνησης υπέρ των Συμφωνιών Ζυρίχης και είπε ότι η ένωση δεν αποτελούσε πολιτική της Αθήνας, γιατί ήταν λύση ευκταία και όχι εφικτή. Εφιστούσε επίσης την προσοχή στη Συνθήκη Εγγυήσεως, που έδινε στην Ελλάδα το δικαίωμα επέμβασης και δεν επέτρεπε στην Κύπρο να εισάγει όπλα.[38] Παρά το γεγονός ότι ο Παναγιωτάκος αποκήρυξε την ένωση και υποστήριξε τη Ζυρίχη, που ήταν ανάθεμα για τον Γρίβα, ο κατευθυνόμενος από την ελληνική πρεσβεία τύπος της γριβικής παράταξης κάλυψε τις δηλώσεις του με ενθουσιώδη τρόπο: «Πατριωτικαί δηλώσεις του υφυπουργού Εξωτερικών - Ο Κ. Παναγιωτάκος εμαστίγωσεν χθες τον κ. Μακάριον», ήταν οι πρωτοσέλιδοι τίτλοι στο ρεπορτάζ της «Πα-

τρίδος». Η ίδια εφημερίδα, στο άρθρο της πρώτης σελίδος έγραφε «Ας συνειδητοποιήση το Έθνος, ότι ο κ. Μακάριος απλώνει ήδη την αδίστακτον χείρα του διά να δώση την χαριστικήν Βολήν εις την Ελληνικήν Ιδέαν. Ας συγκρατηθή, ας προληφθή ο Μακάριος! Ετοιμάζεται να συσσωρεύση νέα ερείπια. Δεν διστάζει εμπρός εις ουδέν ποτε. Αρκεί να κάθηται αυτός εις τον θρόνον του, ασχέτως εάν η Κύπρος πλημμυρίση εις το αίμα! Ασχέτως του εάν η Κύπρος αποκοπή διά παντός από τον Εθνικόν Κορμόν. Διερχόμεθα κρισίμους ημέρας. Ορθώς είπεν ο κ. Παναγιωτάκος ότι "ο καθείς θα αναλάβη τας ευθύνας του". Και ημείς φυσικά τας ιδικάς μας!...». [39]

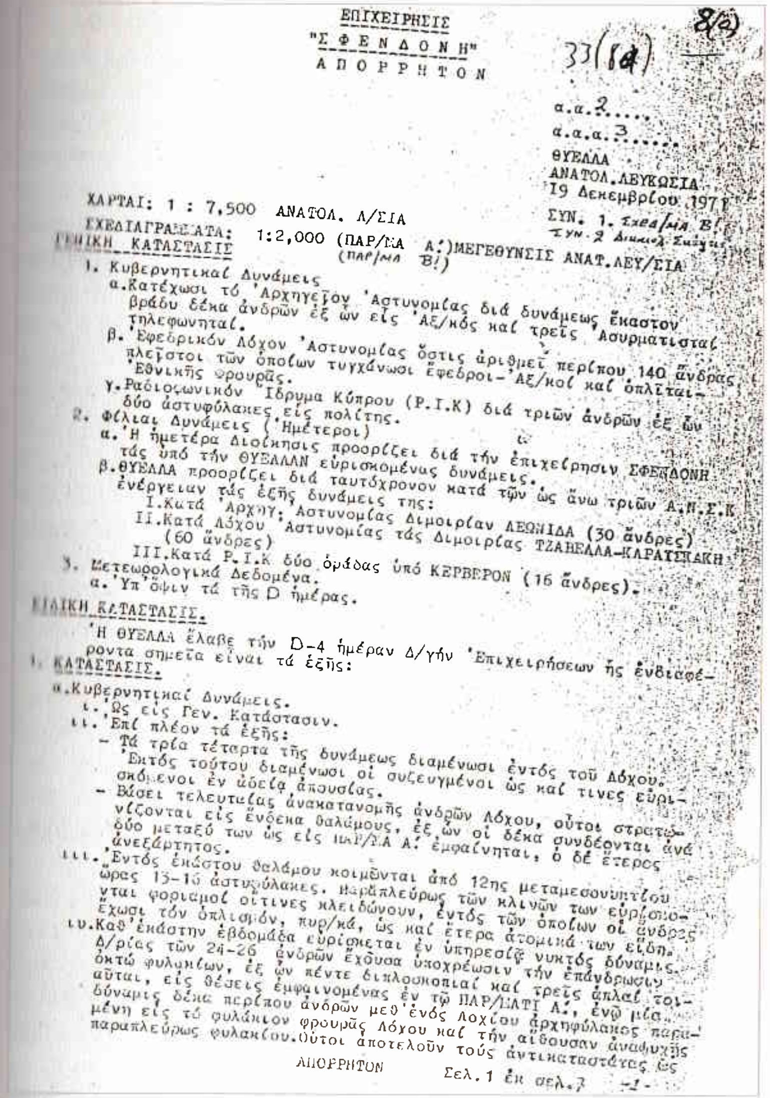
Γρίβας και πραξικόπημα

ΚΑΤΑ τις διαβουλεύσεις που είχε τις μέρες εκείνες ο Παναγιωτάκος με ξένους διπλωμάτες, καθώς και με τον ειδικό αντιπρόσωπο των Ηνωμένων Εθνών Οζόριο Ταφάλ, τους είπε ξεκάθαρα ότι βρισκόταν σε επαφή με τον Γρίβα και άφησε να εννοηθεί ότι ήταν σε θέση να ελέγξει τις κινήσεις του. Σύμφωνα με στοιχεία που συνέλεξε η ΚΥΠ/Κ, ο Παναγιωτάκος είχε εξασφαλίσει τη συνδρομή του Γρίβα στη σχεδιαζόμενη πραξικοπηματική ενέργεια κατά του Μακαρίου. Το πραξικόπημα θα γινόταν από την ΕΛΔΥΚ, ενώ θα συμμετείχε και η ΕΟΚΑ Β, στη βάση του σχεδίου «Σφενδόνη». Για τους σκοπούς του πραξικοπήματος έφθασε κρυφά στην Κύπρο και ο πρώην διοικητής των ΛΟΚ Δημήτριος Παπαποστόλου, ο οποίος το 1970 είχε οργανώσει από κοινού με τον Γιωρκάτζη τη δολοφονική απόπειρα κατά του Μακαρίου. Τον Παπαποστόλου συνάντησαν δύο Ιρλανδοί αξιωματικοί των Ηνωμένων Εθνών, οι οποίοι τον γνώριζαν από το 1970, όταν υπηρετούσε στην Κύπρο. Οι δύο αξιωματικοί συνομίλησαν με τον Παπαποστόλου, ο οποίος φορούσε πολιτική ενδυμασία. Δεν τους εξήγησε τους λόγους της άφιξής του στην Κύπρο, αλλά «μίλησε για την ενωμένη της Ελλάδας, όπως ο Μακάριος παραιτηθεί από πρόεδρος».

Η πληροφορία αυτή διαβιβάστηκε από τα Ηνωμένα Έθνη στην αμερικανική πρεσβεία. Ενημερώνοντας σχετικά την Ουάσιγκτον, ο Πόπερ έγραψε πως «αν ο Μακάριος είναι ενήμερος για την επιστροφή του Παπαποστόλου στην Κύπρο, θα χάσει τον ύπνο του». [40] Ανάλογου περιεχομένου πληροφορία έδωσε στους Αμερικανούς και η τουρκική πρεσβεία στη Λευκωσία. Σύμφωνα, μάλιστα, με τουρκική πηγή, ο Παπαποστόλου ήταν επικεφαλής ομάδας από 25 Ελλαδίτες αξιωματικούς που έφτασαν κρυφά στην Κύπρο. [41]

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΣ
"Σ Φ Ε Ν Δ Ο Ν Η"
Α Π Ο Ρ Ρ Η Τ Ο Ν

33(8α) 8(α)

α.α.2.....
α.α.α.3.....
ΘΥΕΛΛΑ
ΑΝΑΤΟΛ.ΛΕΥΚΩΣΙΑ
19 Δεκεμβρίου 1971
ΣΥΝ. 1. Σχεδ/μα Β'
ΣΥΝ. 2 Διοικ. Σχέσεις

ΧΑΡΤΑΙ: 1 : 7,500 ΑΝΑΤΟΛ. Λ/ΣΙΑ
ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ: 1:2,000 (ΠΑΡ/ΜΑ Α')ΜΕΓΕΘΥΝΣΙΣ ΑΝΑΤ.ΛΕΥ/ΣΙΑ
(ΠΑΡ/ΜΑ Β')

ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ

1. Κυβερνητικαί Δυνάμεις
α. Κατέχωσι τό 'Αρχηγεῖον 'Αστυνομίας διά δυνάμεως ἕκαστον βράδυ δέκα ἀνδρῶν ἐξ ὧν εἷς 'ΑΞ/κός καί τρεῖς 'Ασυρματισταί τηλεφωνηταί.
β. 'Εφεδρικόν Λόχον 'Αστυνομίας ὅστις ἀριθμεῖ περίπου 140 ἄνδρας, πλεῖστοι τῶν ὁποίων τυγχάνωσι ἔφεδροι-'ΑΞ/κοί καί ὁπλῖται 'Εθνικῆς Φρουρᾶς.
γ. Ραδιοφωνικόν Ἵδρυμα Κύπρου (Ρ.Ι.Κ) διά τριῶν ἀνδρῶν ἐξ ὧν δύο ἀστυφύλακες εἷς πολίτης.
2. Φίλιαι Δυνάμεις ('Ημέτεροι)
α. 'Η ἡμετέρα Διοίκησις προορίζει διά τήν ἐπιχείρησιν ΣΦΕΝΔΟΝΗ τάς ὑπό τήν ΘΥΕΛΛΑΝ εὑρισκομένας δυνάμεις.
β. ΘΥΕΛΛΑ προορίζει διά ταυτόχρονον κατά τῶν ὡς ἄνω τριῶν Α.Π.Σ.Κ ἐνέργειαν τάς ἑξῆς δυνάμεις της:
I. Κατά 'Αρχηγ. 'Αστυνομίας Διμοιρίαν ΛΕΩΝΙΔΑ (30 ἄνδρες)
II. Κατά Λόχου 'Αστυνομίας τάς Διμοιρίας ΤΖΑΒΕΛΛΑ-ΚΑΡΑΙΣΚΑΚΗ (60 ἄνδρες)
III. Κατά Ρ.Ι.Κ δύο ὁμάδας ὑπό ΚΕΡΒΕΡΟΝ (16 ἄνδρες).
3. Μετεωρολογικά Δεδομένα.
α. 'Υπ' ὄψιν τά τῆς D ἡμέρας.

ΕΙΔΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ.

'Η ΘΥΕΛΛΑ ἔλαβε τήν D-4 ἡμέραν Δ/γήν 'Επιχειρήσεων ἧς ἐνδιαφέροντα σημεῖα εἶναι τά ἑξῆς:

1. ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ.
α. Κυβερνητικαί Δυνάμεις.
ι. 'Ως εἰς Γεν. Κατάστασιν.
ιι. 'Επί πλέον τά ἑξῆς:
- Τά τρία τέταρτα τῆς δυνάμεως διαμένωσι ἐντός τοῦ Λόχου. 'Εκτός τούτου διαμένωσι οἱ συζευγμένοι ὡς καί τινες εὑρισκόμενοι ἐν ἀδείᾳ ἀπουσίας.
- Βάσει τελευταίας ἀνακατανομῆς ἀνδρῶν Λόχου, οὗτοι στρατωνίζονται εἰς ἕνδεκα θαλάμους, ἐξ ὧν οἱ δέκα συνδέονται ἀνά δύο μεταξύ των ὡς εἰς ΠΑΡ/ΜΑ Α' ἐμφαίνηται, ὁ δέ ἕτερος ἀνεξάρτητος.
ιιι. 'Εντός ἑκάστου θαλάμου κοιμῶνται ἀπό 12ης μεταμεσονυκτίου ὥρας 13-16 ἀστυφύλακες. Παραπλεύρως τῶν κλινῶν των εὑρίσκονται φοριαμοί οἵτινες κλειδώνουν, ἐντός τῶν ὁποίων οἱ ἄνδρες ἔχωσι τόν ὁπλισμόν, πυρ/κά, ὡς καί ἕτερα ἀτομικά των εἴδη.
ιν. Καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα εὑρίσκεται ἐν ὑπηρεσίᾳ νυκτός δύναμις Δ/ρίας τῶν 24-26 ἀνδρῶν ἔχουσα ὑποχρέωσιν τήν ἐπάνδρωσιν ὀκτώ φυλακίων, ἐξ ὧν πέντε διπλοσκοπιαί καί τρεῖς ἁπλαί τοιαῦται, εἰς θέσεις ἐμφαινομένας ἐν τῷ ΠΑΡ/ΜΑΤΙ Α', ἐνῷ μία δύναμις δέκα περίπου ἀνδρῶν μεθ' ἑνός λοχίου ἀρχηφύλακος παραμένη εἰς τό φυλάκιον φρουρᾶς Λόχου καί τήν αἴθουσαν ἀναψυχῆς παραπλεύρως φυλακίου. Οὗτοι ἀποτελοῦν τούς ἀντικαταστάτας ὡς

ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ Σελ. 1 ἐκ σελ. 7 -1-

Το πρώτο πραξικοπηματικό σχέδιο που ετοίμασε ο Γρίβας, με το συνθηματικό όνομα «Σφενδόνη». Μέρος του σχεδίου ήταν η επιχείρηση «Θύελλα» για την κατάληψη του αρχηγείου της αστυνομίας, του ΓΕΕΦ και του Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου, στην ανατολική Λευκωσία.

Σε ό,τι αφορούσε τον Γρίβα, ο συνεργάτης του Γεώργιος Κα-ρούσος αναφέρει ότι πράγματι τις μέρες εκείνες είχε δώσει οδηγίες να προετοιμαστεί η ΕΟΚΑ Β για συμμετοχή σε ενδεχόμενο πραξικόπημα. [42]

Στις 10 Φεβρουαρίου 1972, το σύστημα τηλεφωνικών υποκλοπών της ΚΥΠ/Κ κατέγραψε συνομιλία του διοικητή της 1ης Ανωτέρας Τακτικής Διοικήσεως Αμμοχώστου, συνταγματάρχη Ιωάννη Ζαχαρία, με τον επιτελάρχη του ΓΕΕΦ Ραγκούση, σχετική με τις επαφές που είχε η Εθνική Φρουρά με τον Γρίβα:

«Ζ.: Κύριε Επιτελάρχα εσείς;

Υπ.[ασπιστής]: Όχι, ο υπασπιστής. Ποίος μιλά;

Ζ.: Από την 1ην ο Συντ.[αγματάρχης] Ζαχαρίας. Καλημέρα σας, ο Συντ. Ζαχαρίας.

Ε.[πιτελάρχης]: Γεια σου Γιάννη. Τι κάνεις;

Ζ.: Καλά κύριε Επιτελάρχα τα είπαμεν αυτά εδώ πέρα όπως είπαμε και εις απάντησιν μου έδωσεν ότι ...

Ε.: Αυτό που λέγαμε;

Ζ.: Ναι, θέλει να σας δη.

Ε.: Εμένα;

Ζ.: Ναι, ο Στρατηγός. Λέω και εγώ εδώ είναι. Τα ξέρει και αυτός, ο Επιτελάρχης. Αύριον, λέει στις 10 αν είναι εκεί να κατέβω.

Ε.: Ναι Γιάννη.

Ζ.: Αυτό μου είπεν.

Ε.: Ναι εντάξει Γιάννη μου. Εδώ είμαστε. Άλλο;

Ζ.: Ναι θα δω τον κ. Επιτελάρχην. Δεν τον πήρεν τίποτα. Ούτε τον ρώτησαν τίποτα, ούτε κατάστασις καμία.

Ε.: Αύριον θα είναι εδώ αυτός ο ... ο Δι... ο Στρατηγός. [Προφανώς ο Διγενής]

Ζ.: Ναι μου είπεν όμως κατά τις δέκα σε θέλει στις 10 θα έρθη.

Ε.: Ναι αλλά θα είναι εδώ λέω, αλλά απόψε. Θάρθη απόψε [εννοούσε τον Χαραλαμπόπουλο, ο οποίος απουσίαζε στην Αθήνα όπου πήγε για τη σύσκεψη.]

Ζ.: Ναι, όχι λέω για τον άλλον. [τον Γρίβα]

Ε.: Ναι λέω μήπως θέλει να δη εκείνον. [τον Χαραλαμπόπουλο]

Ζ.: Όχι τον δικόν σας θέλει να δη.

Ε.: Α. έρχεται. Εντάξει Γιάννη μου.

Ζ.: Ρώτησε εμένα και θα δω λέει, Μπορώ να πάω στις δέκα; Να πάης.

Ε.: Εντάξει Γιαννάκη.

Ζ.: Τα σέβη μου». [43]

Αναλύοντας το περιεχόμενο της συνδιάλεξης αυτής, η ΚΥΠ/Κ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο Γρίβας βρισκόταν στην Αμμόχωστο και ότι την επόμενη μέρα θα πήγαινε στη Λευκωσία για να συναντήσει τον Ραγκούση. [44] Ο τότε διοικητής της ΚΥΠ/Κ Γεώργιος Τομπάζος, επιβεβαιώνοντας το περιεχόμενο της πιο πάνω συνομιλίας, αναφέρει ότι η υπηρεσία του ήταν σε θέση να παρακολουθεί τις μετακινήσεις του Γρίβα. «Στη Λευκωσία τον μετέφερε ο συνταγματάρχης Ζαχαρία, ο οποίος θα τον συνόδευε στον Ραγκούση. Επειδή, όμως, πέθανε η αδελφή του Ραγκούση και αναχώρησε ξαφνικά για την Ελλάδα, τον μετέφερε στο κτίριο της ΚΥΠ/Ε, παραπλεύρως της Ελληνικής πρεσβείας, όπου είχε επαφές». [45] Σύμφωνα με τον Τομπάζο, μετά το πέρας των επαφών αυτών, ο Γρίβας πήγε στο στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ κάτω από συνθήκες άκρας μυστικότητας και δρακόντεια μέτρα ασφάλειας. [46] Εξάλλου, σύμφωνα με σχετική έκθεση της ΚΥΠ/Κ «την 11.2.72 ο Γρίβας μετεφέρθη υπό του ΠΕΡΔΙΚΗ κατ' εντολήν ΑΛΛΟΥΝΗ εις το ΓΕΕΦ όπου έσχεν συνάντησιν μετά του αφιχθέντος εξ Αθηνών ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΥ». [47]

Ο Παναγιωτάκος επείγεται

Ο ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, ο οποίος ενεργούσε ως πολιτικός αρχηγός του σχεδιαζόμενου πραξικοπήματος, είχε στις 13 Φεβρουαρίου συνεχείς επαφές με την Αθήνα και πίεζε για την τελική διαταγή, η οποία όμως δεν ερχόταν. Στις 14 Φεβρουαρίου διέρρευσαν στις εφημερίδες πληροφορίες για το επικείμενο πραξικόπημα και ανήσυχος ο Παναγιωτάκος, επικοινώνησε τηλεφωνικώς νωρίς το πρωί με το υπουργείο Εξωτερικών, για να προειδοποιήσει πως δεν υπήρχαν περιθώρια για άλλη καθυστέρηση:

«Α.[λεξανδρής, υπουργείο Εξωτερικών]: Τα σέβη μου κ. Παναγιωτάκο.

Π.[αναγιωτάκος, ελληνική πρεσβεία Λευκωσίας]: Άκουσε αγαπητέ. Επειδή απουσιάζει ο Χωραφάς ο οποίος εγώ του συνέστησα να μην πάει εις την Κεφαλλονιά για Γουήκ-έντ, αλλά...

Α: Και έχει πάει και ακόμη δεν γύρισε.

Π: Ήτο πολύ αισιόδοξος. Δεν ελήφθη καμία απόφασις για το θέμα που... το χθεσινό, γιατί είναι επείγον.

Α: Το καταλαμβαίνω απολύτως.

Π: Σήμερα αποκαλύπτουν τα πάντα εδώ. Λοιπόν δεν μπορεί να μείνωμεν εμείς να...

Α: Χθες διεβιβάσθησαν στις επτά η ώρα, είχεν ο κ. Υπουργός [Όταν αναφέρεται σε υπουργό, εννοεί τον αναπληρωτή υπουργό Εξωτερικών Παλαμά] υπ' όψιν του ότι είχατε στείλει από κάτω. Επίσης είχεν υπ' όψιν του και το... ότι από της πλευράς της άλλης, της υπέρ Ατλαντικού, είχεν δοθή προφορικώς χθες διά του συμβούλου τους το ΟΚ.

Π: Το GREEN LIGHT επομένως.

Α: Δεν μπορώ να καταλάβω, διότι διεβιβάσθησαν όλα αυτά και έχουνε μείνει νομίζω στο κλιμάκιον του Προέδρου.

Π: Δεν ξέρω πάντως αν δεν γίνη σήμερα, φοβούμαι ότι θα χάσω με το λεωφορείον.

Α: Καταλαμβαίνω κύριε.

Π: Διαμήνυσε αυτά στον Πεσμαζόγλου [διπλωματικός γραμματέας του Παλαμά] σε παρακαλώ.

Α: Τώρα είναι ο κύριος Ξένος. Το γραφείον Υπουργού θα έχη ο κύριος Ξένος.

Π: Διότι αντιλαμβάνεσαι ομιλούν περί πολλών και διαφόρων. Επομένως δεν υπάρχει μυστικότης.

Α: Να δω τον κύριον Ξένο και να του πω να τα διαβιβάση στον κύριο Πεσμαζόγλου.

Π: Δώσε μου τον κ. Ξένον, μπορείς απ' εκεί;

Α: Όχι διότι είναι εξωτερική.

Π: Πάντως διαβίβασέ το αναφανδό.

Α: Βεβαίως. Θα κατεβώ τώρα κάτω».

Και ενώ στο υπουργείο έψαχναν να βρουν τον Ξένο, για να τον συνδέσουν με τη Λευκωσία, μπήκε στο γραφείο του Παναγιωτάκου ο μητροπολίτης Κιτίου.* Όμως η σύνδεση γίνεται αμέσως.

«Ξ.[ένος]: Καλημέρα τι μου κάνεις;

Π.[αναγιωτάκος]: Καλημέρα. Τι γίνεται με εκείνα που είπα χθες; Θα γίνουν τίποτα;

Ξ: Ακριβώς τώρα έχουν ραντεβού είναι ανάγκη να δη τον Πικ Ποτ. [Το μεγάλο αφεντικό, προφανώς τον Γ. Παπαδόπουλο]

Π: Πέστου φοβούμαι αν δεν γίνη θα έχομεν περιπλοκάς.

* *Ο Κιτίου μυήθηκε στο σχέδιο από τον Παναγιωτάκο, ο οποίος τον ζητούσε με επιμονή στο τηλέφωνο στις 12 Φεβρουαρίου, προκειμένου να συναντηθούν. Ο Κιτίου απουσίαζε στο χωριό Κορφή της Λεμεσού και επιστρατεύτηκε ο Σωκράτης Ηλιάδης για να τον εντοπίσει. Τελικά ο Κιτίου ειδοποιήθηκε και έφτασε στην ελληνική πρεσβεία το πρωί της 14ης Φεβρουαρίου.* [48]

Ξ: Το καθυστερούν από απέναντι [εννοεί τη Βουλή, όπου είχε ο Παπαδόπουλος το "πολιτικό" του γραφείο].

Π: Δεν υπάρχει λόγος κανένας. Καμιά αυτή.

Ξ: Χθες είμαστε σε επικοινωνία όλη την ημέρα και ο κ. Υπουργός απέναντι και του είπαν να περιμένει να δούμε πως θα... Τώρα.

Π: Αφού βλέπεις. Τώρα έστειλα ένα τηλεγράφημα, δέστο να δης ότι τα πάντα είναι σχεδόν γνωστά ενταύθα. Λοιπόν;

Ξ: Ακριβώς. Έχει ζητήσει ραντεβού να πάη να τον δη σε λίγα λεπτά. [Ο Παλαμάς τον Παπαδόπουλο]

Π: Δηλαδή προλαμβαίνει για το απόγευμα;

Ξ: Να δούμε. Δύο λεπτά να δούμε αν τον ειδοποίησεν πότε να πάη.

Π: Ναι...»

Μέχρι να συνεννοηθεί ο Ξένος, ο Παναγιωτάκος βρίσκει καιρό να απολογηθεί στον μητροπολίτη Κιτίου, ο οποίος καθόταν στο γραφείο του, περιμένοντάς τον να τελειώσει το τηλεφώνημα.

«Π.: Με συγχωρείτε Πανιερώτατε, είναι ένα τηλεφώνημα από την Αθήνα.

Ξ.: Ακόμη τίποτα. Περιμένουν να ειδοποιήσουν...

Π: Καλά. Πάντως κάθε καθυστέρησις... εγώ είπα την γνώμην μου.

Ξ: Ακριβώς γι' αυτόν τον λόγον θέλει να πάη να τον δη.

Π: Είπα και ελάλησα και αμαρτίαν ουκ έχω. Κοίταξε και γι' αυτό το τραπεζάκι που είχαμεν συμφωνήσει να το πάρη μέσα.

Ξ: Συνεννοήθηκα με τον Σταυρόπουλλον, θα έρθη μετά να το πάρη.

Π: Η κυρία Παρασκευά δεν έχει κανένα λόγο να ανακατώνεται σ' αυτά. Εγώ πάντως, με τον Ψωνάκη το συμφωνήσαμεν αυτό.

Ξ: Σύμφωνοι. Απολύτως. Ακριβώς τώρα το πρωί μίλησα.

Π: Εντάξει κάνετε ότι καταλαβαίνετε αλλά γρήγορα πρέπει να γίνη ότι γίνει.

Ξ: Μα και ο δικός μου [ο Παλαμάς] είναι υπέρ της δικής σου.

Π: Βέβαια. Εφ' όσον την στιγμήν κατά την οποίαν εδόθη το GREEN LIGHT από αλλού.

Ξ: Ναι ναι.

Π: Ευχαριστώ γεια σου.

Ξ: Και αν είναι κάτι να σου διαμηνύση με το τηλέτυπο. Καταλάβεις γιατί με το τηλέτυπο.

Π: Σύμφωνοι». [49]

Η ματαίωση του πραξικοπήματος

ΚΑΤΑ τη συνάντηση που είχε ο Παναγιωτάκος με τον Κιτίου, τον παρότρυνε να επισκεφθεί τον Μακάριο και να του υποδείξει να παραιτηθεί από την προεδρία. Ο Κιτίου, φεύγοντας από την ελληνική πρεσβεία, πέρασε από το σπίτι του Σωκράτη Ηλιάδη, όπου παρακάθησε σε σύσκεψη με στελέχη της ΕΟΚΑ Β. Ακολούθως, πήγε στο προεδρικό.

Την ώρα που ο Κιτίου προσπαθούσε να πείσει τον Μακάριο να αποδεχθεί το περιεχόμενο της διακοίνωσης, έφτασε λαχανιασμένη η Βάσω Λοϊζιά, αξιωματικός της ΚΥΠ/Κ, και ζήτησε να δει τον πρόεδρο, διότι είχε να του αναφέρει κάτι εξαιρετικά σοβαρό. Μπήκε στο γραφείο του Μακαρίου, κρατώντας στο χέρι ένα φορητό μαγνητόφωνο και μια μαγνητοταινία. Μόλις είχε καταγράψει τη συνομιλία του Παναγιωτάκου με το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών. Επειδή ήταν παρών και ο Άνθιμος, του ζήτησε να ανεβούν στο ανώγειο του προεδρικού. «Ανεβήκαμε επάνω», περιγράφει η Λοϊζιά, «και είπα στον αρχιεπίσκοπο ότι είχα μια πολύ σημαντική πληροφορία να του διαβιβάσω, αλλά παρά να του μεταφέρω τα όσα γνώριζα, θα ήταν καλύτερα να τα ακούσει με τα ίδια του τα αυτιά. Έβγαλα από την τσάντα μου ένα ζευγάρι ακουστικά. Ο αρχιεπίσκοπος, αδέξιος στη χρήση ακουστικών, δυσκολεύτηκε να τα φορέσει. Άκουσε με προσοχή και ψυχραιμία το περιεχόμενο της μαγνητοταινίας». [50]

Ο Μακάριος είπε στον Άνθιμο να αποχωρήσει. Κάλεσε αμέσως τον Κληρίδη και του έδωσε οδηγίες να συναντηθεί με τον Αμερικανό πρέσβη Ντέιβιντ Πόπερ και να του πει πως είχε πληροφορίες από την Αθήνα ότι θα γινόταν πραξικόπημα, ότι «δεν θα αιφνιδιαζόταν» και ότι «οποιαδήποτε κίνηση της Ελλάδας θα σήμαινε βία». Ο Κληρίδης επικοινώνησε με τον Πόπερ λίγο πριν από το μεσημέρι και του ζήτησε επείγουσα συνάντηση. Ο Αμερικανός πρέσβης δέχτηκε τον Κληρίδη στις τρεις το απόγευμα. Ο πρόεδρος της Βουλής τον ενημέρωσε για τις πληροφορίες που είχε ο Μακάριος και εκείνος, με επείγον τηλεγράφημα, τις διαβίβασε στην Ουάσιγκτον. Ο Πόπερ υποσχέθηκε να εξασφαλίσει ο πρέσβης στην Αθήνα Χένρι Τάσκα διαβεβαιώσεις από την ελληνική κυβέρνηση ότι δεν θα υπήρχε εκδήλωση βίας στην Κύπρο και ότι θα συνεχίζονταν οι διαβουλεύσεις για ειρηνική επίλυση της κρίσης. [51]

Αργά το απόγευμα της 14ης Φεβρουαρίου ο Πόπερ πήρε τηλε-

Οι μητροπολίτες Άνθιμος (δεξιά) και Γεννάδιος είχαν προσχωρήσει στο στρατόπεδο του Παναγιωτάκου. Ο Άνθιμος είχε επαφές με τον Παναγιωτάκο στην ελληνική πρεσβεία.

γράφημα από την Ουάσιγκτον που έλεγε: «Παρακαλώ ενημερώστε τον Κληρίδη ότι δεν έχουμε πληροφορίες ότι η Ελλάδα θα κινηθεί απόψε. Μπορείτε επίσης να τον πληροφορήσετε ότι θα ευχαριστηθούμε εάν έχουμε οποιεσδήποτε πληροφορίες που μπορεί να γνωρίζει για το ζήτημα αυτό». [52] Στην πραγματικότητα οι ΗΠΑ είχαν πάρει στα σοβαρά τις προειδοποιήσεις του Μακαρίου και παρενέβησαν προς την Αθήνα για να εγκαταλείψει τα σχέδιά της. Ο ερευνητής Μάριος Ευρυβιάδης, ο οποίος πήρε αργότερα συνέντευξη από τον Χένρι Τάσκα, γράφει ότι ο τελευταίος πήρε οδηγίες να συναντήσει τον Παπαδόπουλο, για να του μεταδώσει το μήνυμα "Hands off Makarios" (Κάτω τα χέρια από τον Μακάριο). Σε ό,τι αφορούσε τη στάση του Μακαρίου, ο Τάσκα είπε στον Ευρυβιάδη: «Ο Μακάριος ήταν ένας ευφυής άνθρωπος που χειρίστηκε την κρίση του 1972 με δεξιοτεχνία». [53]

Στο μεταξύ, ο Μακάριος είχε ξεσηκώσει, μέσω των κομμάτων και των οργανώσεων που τον υποστήριζαν, τους Ελληνοκυπρίους. Το βράδυ της 14ης Φεβρουαρίου πραγματοποιήθηκε μια πρωτοφανής λαϊκή κινητοποίηση. Πλήθος κόσμου από όλη την Κύπρο, και κυρίως από την Πάφο, συγκεντρώθηκαν στον περίβολο της αρχιεπισκοπής και έξω από κυβερνητικά γραφεία. Όταν την επομένη διαδόθηκε ότι το

πραξικόπημα είχε αποτραπεί, ένα αυθόρμητο συλλαλητήριο πραγματοποιήθηκε έξω από το αρχιεπισκοπικό μέγαρο. Ο Μακάριος μιλώντας στο πλήθος είπε: «Ο κυπριακός Ελληνισμός απέδειξε ότι αποτελεί το γρανιτώδες τείχος επί του οποίου θα προσκρούσουν τα οιαδήποτε τεκταινόμενα σχέδια κατά της Κύπρου». [54]

Ὁ Φιλελεύθερος

Μακάριος: Ἀπὸ τὸν λαὸν ἀντλῶ τὴν ἰσχύν μου

Αὐθόρμητοι ἐκδηλώσεις εἰς τὴν Λευκωσίαν

Ο ΛΑΟΣ ΑΠΡΟΣΒΛΗΤΟΣ ΘΩΡΑΞ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ

Δὲν θὰ ἐπιτύχουν τὰ εἰς βάρος τῆς Κύπρου τεκταινόμενα σχέδια εἰς τὰ παρασκήνια

ΔΕΝ ΠΤΟΟΥΜΕΘΑ ΑΠΟ ΑΠΕΙΛΑΣ ΚΑΙ ΕΚΒΙΑΣΜΟΥΣ

Ἡγέτης καὶ Λαὸς

Χιλιάδες κόσμου σχημάτισαν ανθρώπινη ασπίδα γύρω από την αρχιεπισκοπή, για να προστατεύσουν τον Μακάριο από ένα πραξικόπημα.

Η μαζική αντίδραση του κόσμου ήταν η χαριστική βολή στα σχέδια του Παναγιωτάκου. Η εκτίμησή του ότι οι Ελληνοκύπριοι θα ξεσηκώνονταν κατά του Μακαρίου και υπέρ της ελληνικής κυβέρνησης διαψεύστηκε. Η ευθύνη για την κατάρρευση του σχεδίου της ελληνικής κυβέρνησης να απαλλαγεί από τον Μακάριο επιρρίφθηκε στον Παναγιωτάκο, στον οποίο αποδόθηκαν κακοί χειρισμοί. Κάνοντας αποτίμηση των αποτελεσμάτων της κρίσης, ο Κληρίδης συμπέρανε ότι «ο Μακάριος θα έπρεπε να παρασημοφορήσει τον Παναγιωτάκο που επέφερε εθνική ενότητα στην Κύπρο». Ο Κληρίδης, μιλώντας στον Ντέιβιντ Πόπερ, του είπε ότι το μεγαλύτερο λάθος του Παναγιωτάκου ήταν ότι «διέδωσε ευρέως την αξίωση της ελληνικής κυβέρνησης για παραίτηση του Μακαρίου». [55]

Απογοήτευση στην άλλη πλευρά

Η ΠΑΤΑΓΩΔΗΣ αποτυχία του σχεδίου της ελληνικής κυβέρνησης προκάλεσε απογοήτευση στον τουρκικό τομέα της Λευκωσίας. Η ηγεσία των Τουρκοκυπρίων περίμενε με ανυπομονησία το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου. Η ΤΜΤ βρισκόταν σε επιφυλακή, ενώ από το μεσημέρι της 14ης Φεβρουαρίου η Προσωρινή Τουρκοκυπριακή Διοίκηση περιόρισε όλους τους Τουρκοκυπρίους στους θυλάκους. [56] Εξοργισμένος με τον Παναγιωτάκο ήταν και ο Ραούφ Ντενκτάς. Σύμφωνα με σημείωμα του κυπριακού υπουργείου Εσωτερικών, το οποίο ετοιμάστηκε

στη βάση πληροφοριών που λήφθηκαν από το περιβάλλον του Ντενκτάς, ο σκληροπυρηνικός ηγέτης των Τουρκοκυπρίων θεωρούσε ως σοβαρότερο λάθος του Παναγιωτάκου την αναφορά που έκανε στη συνέντευξη τύπου της 12ης Φεβρουαρίου, ότι η Ελλάδα ήταν προσηλωμένη στις Συμφωνίες της Ζυρίχης: «Ο κ. Ντενκτάς παρατήρησε ότι ο κ. Παναγιωτάκος απεδείχθη πολιτικόν νήπιον παραδεχθείς μεταξύ άλλων, ότι η Ελλάς αναγνωρίζει την Συνθήκην Ζυρίχης - Λονδίνου. Από τον καιρόν της Κυβερνήσεως Παπανδρέου και αργότερον το 1967 η Ελλάς είχε διαβεβαιώσει την Τουρκίαν ότι αύτη αναγνώριζε την Συνθήκην Ζυρίχης - Λονδίνου αλλά δι' ευνόητους λόγους δεν έκαμε γνωστάς τας απόψεις της δημοσίως. (...) Καίτοι ο πρωθυπουργός κ. Παπαδόπουλος θεωρείται υπό του Ντενκτάς ως λίαν οξυδερκής εν τούτοις δεν διαθέτει ούτως πολιτικούς». [57]

Πάντως, η Άγκυρα ετηρείτο λεπτομερώς ενήμερη των εξελίξεων στην Κύπρο και καθοδηγούσε τους Τουρκοκυπρίους. Στις 15 Φεβρουαρίου, περιήλθε στα χέρια του υπουργείου Εσωτερικών άκρως απόρρητο μήνυμα της Άγκυρας προς την ηγεσία των Τουρκοκυπρίων, στο οποίο περιγραφόταν με κάθε λεπτομέρεια όλο το παρασκήνιο που οδήγησε στην αμερικανική παρέμβαση για ματαίωση του πραξικοπήματος. «Κατόπιν των ενεργειών τούτων», ανέφερε το μήνυμα, «απεφασίσθη όπως οιαδήποτε ενέργεια εκ μέρους των Ελληνικών Στρατιωτικών Αρχών εν Κύπρω (ΕΛΔΥΚ - Εθνική Φρουρά) τερματισθή, ωθηθή δε εις τον Στρατηγόν Γρίβαν να ενεργήση, ερχόμενος ούτος εις απ' ευθείας σύγκρουσιν με τον Αρχιεπίσκοπον».

Σύμφωνα με σημείωμα που υπογράφει ο γενικός διευθυντής του υπουργείου Εσωτερικών Αντωνάκης Αναστασίου, «η Τουρκική ηγεσία πιστεύει τώρα ακραδάντως ότι ο Στρατηγός Γρίβας θα ενεργήση εις το εγγύς μέλλον προς ανατροπήν του Αρχιεπισκόπου και ότι ο Στρατηγός Γρίβας διαμένει εις δωμάτιον της Ελληνικής Πρεσβείας. Τα πρόσφατα μέτρα επαγρυπνήσεως των Τ/Κ (συσσώρευσις τροφής και αποχή συναγελασμού μετά των Ε/Κ εις Ελληνικάς περιοχάς) ελήφθησαν κατόπιν οδηγιών εξ Αγκύρας». [58]

Το φλερτ χούντας - Κληρίδη

ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ που θα έπεφτε ο Μακάριος, η Αθήνα προόριζε για διάδοχό του τον Κληρίδη. Όπως γράφει στα απομνημονεύματά του ο Παναγιωτάκος, η ελληνική κυβέρνηση «προσέβλεπε με πολλή συμπάθεια για το προεδρικό αξίωμα, στο πρόσωπο του Γλ. Κληρίδη,

πολιτικού κλάσεως, μετριοπαθούς, γενικής εκτιμήσεως κι εμπιστοσύνης».[59] Τη λύση Κληρίδη ευνοούσε και ο Γεώργιος Παπαδόπουλος, ο οποίος θεωρούσε δεδομένη τη συμπόρευσή του με τις αξιώσεις της ελληνικής κυβέρνησης, ιδιαίτερα μετά την ανάληψη πρωτοβουλίας εκ μέρους του να πείσει τον Μακάριο να μην τις απορρίψει. Στις 17 Φεβρουαρίου 1972, ο Γεώργιος Παπαδόπουλος, μιλώντας στον Βρετανό πρέσβη στην Αθήνα, Χόπερ, του είπε πως «τουλάχιστον ο Κληρίδης φαίνεται να περνά στην ελληνική πλευρά».[60]

Εξάλλου, ο ίδιος ο Κληρίδης, ενοχλημένος κι αυτός με τον Παναγιωτάκο, διατύπωσε την άποψη πως αν ο Παναγιωτάκος δεν έκανε τόσο κακούς χειρισμούς, «θα μπορούσε να επιτευχθεί μια συμφωνία για μετακίνηση του Μακαρίου από την εξουσία, που θα έδινε μια εναλλακτική ηγεσία στην Κύπρο». Μιλώντας με δική του πρωτοβουλία στον Ουίλιαμ Κρόφορντ, στις 24 Φεβρουαρίου, του είπε πως «κάποιος πρέπει να παραδεχθεί πως επιβάλλεται να υπάρξει μια εναλλακτική επιλογή στη συνεχή διακυβέρνηση από τον Μακάριο».[61] Την ίδια μέρα, ο Κληρίδης έδωσε συνέντευξη στον δημοσιογράφο Πίτερ Τζένινγκς του ABC. Αναφερόμενος στον Μακάριο, είπε πως «κανένας δεν είναι αναντικατάστατος». Συνδέοντας τη δήλωσή του αυτή με όσα είχε πει στον Κρόφορντ, ο Πόπερ συμπέρανε ότι ο Κληρίδης διατηρούσε ανοιχτό το ενδεχόμενο «να προσφέρει τον εαυτό του ως εναλλακτική λύση προς τον Μακάριο» στην περίπτωση που αυτό καθίστατο εφικτό στον επόμενο γύρο της αντιπαράθεσης με τον Παπαδόπουλο.[62]

Το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της κρίσης ο Κληρίδης έκλινε προς τις θέσεις της ελληνικής κυβέρνησης σχολιάστηκε αρνητικά από το περιβάλλον του Μακαρίου, ο οποίος στις 14 Φεβρουαρίου του έδωσε οδηγία να τερματίσει τον μεσολαβητικό του ρόλο και για μερικές εβδομάδες δεν τον κάλεσε στο προεδρικό. Αλλά και οι πολιτικοί φίλοι του Κληρίδη, όπως η πρώην υπουργός Δικαιοσύνης Στέλλα Σουλιώτη και ο διευθυντής της Ελληνικής Μεταλλευτικής Εταιρείας (ΕΜΕ) Πασχάλης Πασχαλίδης, έψεξαν τη διφορούμενη στάση που τήρησε κατά τη διάρκεια της κρίσης και διαχώρισαν τη θέση τους.[63]

Ο Κληρίδης, αν και είχε τη φιλοδοξία να διαδεχθεί τον Μακάριο, φοβόταν πως αν εκδηλωνόταν ανοιχτά, θα υπήρχε ο σοβαρός κίνδυνος να πληγεί πολιτικά. Έτσι, κατά τη διάρκεια της κρίσης τηρούσε ίσες αποστάσεις μεταξύ Μακαρίου και χούντας. Μόνο στις

αρχές Μαρτίου, όταν ξεκαθάρισε ότι θα επικρατούσε ο Μακάριος, ο Κληρίδης άφησε στον Τάσσο Παπαδόπουλο να αντιληφθεί ότι στην περίπτωση παραίτησης του Μακαρίου δεν θα δεχόταν την προεδρία.[64]

Η στάση του Κληρίδη προκάλεσε τη δυσφορία και του φιλομακαριακού τύπου. Σύμφωνα με τα «Νέα», «εις το περιβάλλον του κ. Κληρίδη συνεζητείτο η θεωρουμένη ως βεβαία ανάληψις υπ' αυτού της εξουσίας. Κατά τας πληροφορίας αυτάς ο κ. Κληρίδης διεπραγματεύετο με τας Αθήνας την ανάληψιν υπ' αυτού της προεδρίας. Ωσαύτως προσηγγίσθησαν υπ' αυτού διάφορα πρόσωπα του περιβάλλοντός του. Τα πρόσωπα αυτά εβολιδοσκοπήθησαν διά να συμμετάσχουν εις Κυβέρνησιν Κληρίδη».[65]

Τα «Νέα» δημοσίευσαν επίσης κατάλογο με τα ονόματα ορισμένων από εκείνους που είχαν προκριθεί από την Αθήνα για υπουργοί. Ήταν ο Λουκής Παπαφιλίππου, ο Παναγιώτης Δημητρίου, ο Ανδρέας Νεοκλέους και ο Χριστόδουλος Χριστοδούλου. Δύο χρόνια αργότερα, οι τρεις πρώτοι συμμετείχαν στην πραξικοπηματική κυβέρνηση Σαμψών, ο Παπαφιλίππου ως αντιπρόσωπος της Κύπρου στα Ηνωμένα Έθνη και οι άλλοι δυο ως υπουργοί. Ο Χριστοδούλου διορίστηκε από τον Κληρίδη υφυπουργός παρά τω Προέδρω στη μεταπραξικοπηματική κυβέρνηση.

Επικρίσεις κατά του Κληρίδη, όμως, διατύπωνε και η γριβική παράταξη, για την ατολμία του να τοποθετηθεί ανοιχτά κατά του Μακαρίου. Σε άρθρο της η εφημερίδα «Πατρίς», φωτογραφίζοντας τον Κληρίδη και το Ενιαίο Κόμμα, έγραψε: «Μέσα εις τα χαρακτηριστικά της κρίσεως θα πρέπει να επισημανθή και η αηδής στάσις ενίων "εθνικοφρόνων", οι οποίοι αρνούνται να τοποθετηθούν, ή επί τέλους να διακηρύξουν διατί δεν τοποθετούνται. Αγωνιστικαί οργανώσεις, Ενιαίον Κόμμα, δεξιαί εφημερίδες, "εθνικόφρονες" παράγοντες κ.λ.π., διεξάγουν ολοημέρους και ολονυκτίους διαβουλεύσεις, ετοιμάζουν και καταστρέφουν το εν μετά το άλλο τα ψηφίσματα, διαχωρίζονται, "στήνουν αυτί" δια ν' ακούσουν εάν αι ερπύστριαι των τανκς συνθλίβουν την αντίστασιν του Μακαρίου, πραγματοποιούν "επαφάς", συνιστούν ψυχραιμίαν, ενθυμούνται και ολίγον το "εθνικόν συμφέρον", αλλά θέσιν δεν λαμβάνουν. Εάν μεν αι λόγχαι της ΕΛΔΥΚ ή άλλου τινός σώματος ήστραπτον νικηφόροι, τότε θα "ετοποθετούντο" αυτοί οι λαμπροί κύριοι και θα έβαζαν τα φράκα των διά να πορευθούν διά την ορκωμοσίαν».[66]

«Νικολάκη για πρόσεξε»

ΜΕΤΑΞΥ εκείνων που θεωρούνταν ότι έπαιζαν διπλό παιχνίδι ήταν και ο Νίκος Σαμψών, ο οποίος εμφανιζόταν ως υπέρμαχος της πολιτικής της συναίνεσης, προφανώς διότι ανέμενε ότι θα γινόταν υπουργός. Σε άρθρο που δημοσίευσε στη «Μάχη» τάχθηκε υπέρ της αποκατάστασης των σχέσεων μεταξύ Μακαρίου και Αθηνών. Το Β΄ Γραφείο του ΓΕΕΦ εκτίμησε πως ο Σαμψών είτε είχε εκβιαστεί είτε είχε χρηματιστεί. Τις προθέσεις του Σαμψών προσπάθησε να εξακριβώσει ο διευθυντής του Β΄ Γραφείου Παντελής Λαλαούνης, ο οποίος του μίλησε στο τηλέφωνο, στις 18 Φεβρουαρίου 1972.

«Λ. Διάβασα ένα κίτρινο εκεί πέρα που γράφεις.

Σ. Φεύγω την Κυριακήν για την Αμερικήν. Έχω ένα όγκο μεταξύ πνεύμονος και καρδίας.

Λ. Τι λέεις ρε παιδί. Περαστικά σου. Και οι φήμες λέουν και παίρνουν.

Σ. Τι λέγουν;

Λ. Άλλοι ότι πληρώθηκες, άλλοι ότι φοβήθηκες είδαν την αλλαγήν δυο μέρες και λέγουν, γράφεις και αυτό εκεί πέρα.

Σ. Ποιαν αλλαγήν.

Λ. Την αλλαγήν στην Μάχην που είναι χωρίς ρόδια τώρα.

Σ. Όχι όχι.

Λ. Σοβαρή η κατάστασις σου δηλαδή;

Σ. Πολύ σοβαρή.

Λ. Καλά ποίοι σε εξέτασαν εδώ πέρα; Αυτοί που πάνε να σου βγάλουν τις αμυγδαλές και σου κόβουν το πόδι.

Σ. Όχι έκαμα ακτινογραφίες, αναλύσεις.

Λ. Γιατί δεν πήγες στην Αθήνα; Έχει καλύτερους εκεί πέρα.

Σ. Είναι ο κουνιάδος μου που ήρθεν που την Αγγλίαν και με συνεβούλευσεν να πάω Αμερικήν.

Λ. Μήπως σε φοβίζουν επίτηδες;

Σ. Όχι, όχι αφού τα είδα με τα μάτια μου.

Λ. Νικολάκη για πρόσεξε. Πρόσεξε γιατί παν να κάνουνε μερικοί. Μερικές υπηρεσίες Πληροφοριών, μυστικές μάλλον τα κάνουν.

Σ. Δεν είμαι καλά.

Λ. Και την εφημερίδα σου θα την αφήσης στον Φιφήν [Ιωάννου];

Σ. Θα σου πω. Δυστυχώς δεν είμαι καλά. Ελπίζω σε κανέναν μήνα, αν πάν καλά.

Ο Σαμψών κρατώντας την ελληνική σημαία, την εποχή της παντοδυναμίας του, στην Ομορφίτα. Ήταν τότε που απέκτησε στενούς δεσμούς με τους Ελλαδίτες αξιωματικούς.

Λ. Και εγώ εύχομαι να μην είναι πολιτική η ασθένεια σου.

Σ. Άτε Παντελή αστειεύεσαι νομίζω.

Λ. Βλέπω κάτι μαχαίρια εδώ πέρα αφερήμ γκιαούρηδες.

Σ. Καλά το είδα και εγώ σήμερα και τώρα έχω σύσκεψιν.

Λ. Πάντως ρύθμισε τα προτού φύγεις. Και σου εύχομαι περαστικά και να αποδειχθή ότι δεν είναι τίποτα.

Σ. Ότι είναι είναι. Μακάρι να είναι καλοήθης.

Λ. Εσύ σκοτώνεις ταύρον με γροθιά ρε.

Σ. Πάντως προτού φύγω θα σε αποχαιρετήσω. Την Κυριακήν φεύγω.

Λ. Πότε θα έλθης εδώ πάνω;

Σ. Να περάσω αύριον απ' εκεί.

Λ. Σου εύχομαι περαστικά και μη χάνεις το ηθικό σου.

Σ. Είμαι πολύ στενοχωρημένος.

Λ. Καλά ότι ήσουνα στενοχωρημένος εγώ το καταλάμβαινα αλλά αν ήτανε απ' αυτό δεν ήξερα.

Σ. Δεν με είδες εκείνην την ημέρα που ήρθα και καθόμουνα. Πονούσα. Έχει δυο μήνες που υποφέρω.

Λ. Ρε Νίκο στο λέω τώρα γιατί έμαθα κάτι κουμπαράδες μπαινοβγαίνουν στο γραφείον σου Παφίτες να πούμεν κλπ. Λέω μη σου κάναν καμιά ζημιά αυτοί.

Σ. Όχι ούτε τους λαμβάνω υπ' όψιν αυτούς. Όσοι ήρθαν και με είδαν τους έβγαλα έξω, κακείν κακώς μάλιστα φύγανε ορισμένοι.

Λ. Ο Θεός μαζί σου». [67]

Ο Σαμψών όντως στις 20 Φεβρουαρίου πήγε στις Ηνωμένες Πολιτείες και εισήχθη στο νοσοκομείο Τζο Χόπκινς της Βαλτιμόρης, όπου του αφαιρέθηκε κύστη από το περικάρδιο. Μάλιστα, η αμερικανική πρεσβεία στη Λευκωσία έστειλε τηλεγράφημα στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ, ζητώντας να του παρασχεθούν όλες οι διευκολύνσεις. [68] Στο νοσοκομείο τον επισκέφθηκε ο διευθυντής του Γραφείου Κύπρου στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ Τομ Μπόγιατ. Μετά την ανάρρωσή του ο Σαμψών ξεναγήθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες και όταν γύρισε στην Κύπρο δεν έκρυβε την ευγνωμοσύνη του προς τη χώρα αυτή, ενώ αποκήρυσσε δημοσίως τα αντιαμερικανικά αισθήματα που τον διακατείχαν στις αρχές της δεκαετίας του 1960. «Οι Αμερικανοί», είπε σε συνομιλία του με ξένο δημοσιογράφο «είναι οι πιο φιλόξενοι άνθρωποι στον κόσμο. Το μόνο που τους χρειάζεται είναι η πολιτική διαφώτιση». [69]

4

Η πύρρειος νίκη του Μακαρίου

ΑΜΕΣΩΣ μετά τη ματαίωση του πραξικοπήματος της 14ης Φεβρουαρίου, οι μητροπολίτες Κιτίου Άνθιμος, Κυρηνείας Κυπριανός και Πάφου Γεννάδιος, με την παρότρυνση του πρέσβη της Ελλάδας στη Λευκωσία Κωνσταντίνου Παναγιωτάκου, επιχείρησαν ένα νέο εκκλησιαστικό πραξικόπημα: Ζήτησαν την παραίτηση του Μακαρίου από το κοσμικό αξίωμα του προέδρου της Δημοκρατίας, επειδή αυτό ήταν αντίθετο με τους κανόνες της Εκκλησίας της Κύπρου.

Στα πρώτα χρόνια της Κυπριακής Δημοκρατίας, ο Μακάριος είχε πολύ καλές σχέσεις με τους Άνθιμο και Γεννάδιο. Και οι δύο είχαν εκλεγεί μητροπολίτες κατόπιν δικής του υπόδειξης. Αντιθέτως, οι σχέσεις του με τον Κυρηνείας Κυπριανό ήταν άσχημες από τότε που εξελέγη αρχιεπίσκοπος, το 1950. Γύρω στο 1968, οι τρεις μητροπολίτες συνέπηξαν αντιμακαριακό μέτωπο και άρχισαν να εγείρουν

παρασκηνιακά ζήτημα παραίτησής του από την προεδρία.

Μετά την άφιξη του Γρίβα στην Κύπρο, ο Μακάριος είχε πληροφορίες ότι οι τρεις μητροπολίτες συνεργάζονταν μαζί του. Τον Οκτώβριο του 1971 μια μοναχή, η Ευγενία, πήγε στη μητρόπολη Κιτίου που είχε έδρα τη Λεμεσό, για να της σφραγίσουν κάποιες εικόνες. Τυχαία μπήκε σε ένα δωμάτιο όπου υπήρχε ένας πολυγράφος και τυπωμένα φυλλάδια. «Ολίγον πονηρούλα», όπως τη χαρακτήριζε ο Μακάριος, πήρε ένα φυλλάδιο και το πήγε στον αρχιεπίσκοπο. Ήταν μια προκήρυξη για την 28η Οκτωβρίου, με αντιμακαριακό πνεύμα.[1]

Την ίδια περίοδο, ο αδελφός του Κυρηνείας, Ρένος Κυριακίδης, υπέβαλε πρόταση στην ελληνική ΚΥΠ να απαιτήσουν οι τρεις μητροπολίτες από τον Μακάριο να διαλέξει μεταξύ προεδρικού και αρχιεπισκοπικού αξιώματος. Την πρόταση εκείνη του Κυριακίδη επανέφερε ο Κωνσταντίνος Παναγιωτάκος στη σύσκεψη που έγινε στην Αθήνα στις 9 Φεβρουαρίου 1972, κατά την οποία συζητήθηκε το ζήτημα των τσέχικων όπλων.[2]

Ο Παναγιωτάκος φαίνεται ότι πήρε την έγκριση της Αθήνας να χρησιμοποιήσει τους μητροπολίτες ως άλλο ένα μοχλό πίεσης προς τον Μακάριο, προκειμένου να συμμορφωθεί προς τις αξιώσεις του «εθνικού κέντρου». Αμέσως μετά την επιστροφή του στην Κύπρο, ο Παναγιωτάκος άρχισε επαφές με τον Άνθιμο, ο οποίος είχε πρωταγωνιστικό ρόλο ανάμεσα στους τρεις. Ο Κυπριανός, παρότι φανατικότερος αντιμακαριακός, είχε δυσκολία κινήσεων διότι ήταν βαριά άρρωστος, ενώ ο Γεννάδιος ήταν ηλικιωμένος.

Επαφές για το ζήτημα αυτό είχε ο Άνθιμος και με τους εκπροσώπους του Γρίβα. Στις 15 Φεβρουαρίου 1972, ημέρα που ματαιώθηκε το πραξικόπημα, ο Σωκράτης Ηλιάδης και ο Μάριος Χριστοδουλίδης επισκέφθηκαν τον Άνθιμο στη μητρόπολη Λεμεσού και παρακάθησαν σε σύσκεψη μαζί του, με θέμα την άσκηση πίεσης στον Μακάριο να παραιτηθεί από την προεδρία.[3] Την ίδια μέρα έγινε σύσκεψη με άλλους παράγοντες της γριβικής παράταξης, στο σπίτι του Χριστοδουλίδη. Οι επαφές μεταξύ γριβικών και μητροπολιτών προκάλεσαν και το ενδιαφέρον του διοικητή του Β΄ Γραφείου της 4ης ΑΤΔ Λεμεσού, Γεώργιου Αποστολόπουλου, ο οποίος ενημέρωσε με σήμα του τον Νίκο Δοντά του Β΄ Γραφείου ΓΕΕΦ. Στην απάντησή του, ο Δοντάς τον διαβεβαίωσε ότι οι γριβικοί «ενεργούν ως σύνδεσμοι μεταξύ Πρεσβείας - Γρίβα και Μητροπολιτών και δεν συντρέχει λόγος ανησυχίας».[4]

Οι «τρεις» εκδηλώνονται

Στις 16 Φεβρουαρίου, ο Παναγιωτάκος πήγε στη Λεμεσό για να αναχωρήσει ατμοπλοϊκώς για την Ελλάδα, όπου θα αναλάμβανε καθήκοντα υφυπουργού Εξωτερικών. Προτού φύγει, είχε συνάντηση στη μητρόπολη με τον Άνθιμο και τον Γεννάδιο, κατά την οποία τους διαβεβαίωσε ότι στην προσπάθειά τους να εκβιάσουν τον Μακάριο να παραιτηθεί από την προεδρία, θα είχαν την υποστήριξη του «εθνικού κέντρου». Οι μητροπολίτες συμφώνησαν να ζητήσουν από τον Μακάριο να συγκαλέσει την Ιερά Σύνοδο, ενώπιον της οποίας θα έθεταν επίσημα τη θέση τους για το ασυμβίβαστο των αξιωμάτων του προέδρου και του αρχιεπισκόπου. Την επομένη της συνάντησής του με τον Παναγιωτάκο, ο Άνθιμος ανακοίνωσε μέσω του ελεγχόμενου από τη χούντα Αθηναϊκού Πρακτορείου Ειδήσεων ότι είχε ζητήσει από τον Μακάριο να συγκαλέσει την Ιερά Σύνοδο. Στις 24 Φεβρουαρίου, ο Άνθιμος και ο Γεννάδιος πήγαν στη Λευκωσία, συνάντησαν τον Κυπριανό που βρισκόταν άρρωστος σε κλινική και ακολούθως πήγαν στον Μακάριο και του έθεσαν το αίτημά τους. Τελικά συμφώνησαν όπως η Ιερά Σύνοδος να συνέλθει στις 2 Μαρτίου.

Η προσπάθεια των «τριών» υποστηριζόταν από το Β΄ Γραφείο του ΓΕΕΦ και την ΚΥΠ/Ε, η οποία κατηύθυνε τη δημοσιογραφική εκστρατεία στήριξης των μητροπολιτών από τις εφημερίδες της γριβικής παράταξης. Στις 18 Φεβρουαρίου, ο Ανδρέας Δημητρόπουλος από την «Εστία» στην Αθήνα επικοινώνησε με τη «Μεσημβρινή» και έδωσε τις πιο κάτω οδηγίες: «Να δώσετε έμφασιν στην επέμβασιν των Μητροπολιτών... ιεραρχών διότι εκθέτουνε την εκκλησίαν εισάγοντας κομμουνιστικά όπλα. Η εκκλησία δεινοπαθεί εις το κομμουνιστικόν μπλοκ ιδίως εις την Σοβιετικήν Ένωσιν. Να βάλετε ότι εξεδήλωσαν ανησυχία οι ιεράρχες για την επέκτασιν του Κομμουνισμού ο οποίος βραχυπροθέσμως θα βάλη ευθέως κατά του Χριστιανισμού».[5]

Ταυτόχρονα, υποκινήθηκαν μαθητικές διαδηλώσεις από τους πυρήνες που δημιούργησε η χούντα στα σχολεία. Μεταξύ μακαριακών και γριβικών μαθητών προκλήθηκαν σοβαρά επεισόδια στη Λεμεσό και στη Μόρφου. Ο Νίκος Δοντάς του Β΄ Γραφείου ΓΕΕΦ προέτρεψε τον διευθυντή της «Μεσημβρινής» Γεώργιο Χατζηνικολάου να γράψει με κεφαλαία γράμματα ότι «οι μαθητές πλακώθηκαν εις Λεμεσόν ενώ στην Μόρφου γίνεται μακελειό».[6]

Παρόλο που οι τρεις μητροπολίτες υποστήριζαν ότι η ανάμειξη

Ο Ανδρέας Δημητρόπουλος (στο κέντρο), με τους μητροπολίτες Άνθιμο και Γεννάδιο. Από την Αθήνα έδινε γραμμή στον αντιμακαριακό τύπο για τον τρόπο που έπρεπε να καλύψει την εκκλησιαστική κρίση.

του Μακαρίου στην πολιτική ήταν κατά παράβαση των κανόνων, ο Παναγιωτάκος τους είχε δελεάσει με υποσχέσεις ότι θα έπαιρναν μερίδιο από την εξουσία όταν θα έπεφτε ο Μακάριος. Σε ενημέρωση που έκανε ο Παλαμάς στον Βρετανό πρέσβη στην Αθήνα, του εξήγησε το σχέδιό του για την απομάκρυνση του Μακαρίου από την προεδρία: «Ο κ. Παλαμάς είπεν [στον πρέσβη] ότι κατά την άποψη της Ελληνικής Κυβερνήσεως δεν εχρειάζετο [στην Κύπρο] Πρόεδρος της Δημοκρατίας αλλά Κυβέρνησις εθνικοφρόνων ή εθνικόν Συμβούλιον. Το προβάδισμα εις την εθνικήν Κυβέρνησιν ή Συμβούλιον θα είχεν είς εκ των Μητροπολιτών, δι' ο και περιελήφθη εις τας προτάσεις περί αναοχηματισμού της Κυβερνήσεως εισήγησις περί εκπροσωπήσεως των Μητροπολιτών εις την σχηματισθησομένην Κυβέρνησιν».[7]

Οι μαθητές με τις ελληνικές σημαίες ξανά στους δρόμους, με αφορμή την πρόθεση των τριών μητροπολιτών να καθαιρέσουν τον Μακάριο.

Ενημερώνεται η Τουρκία

Η ΑΘΗΝΑ, λοιπόν, που είχε κατά νουν να διαλύσει το κυπριακό κράτος, προωθούσε την ίδρυση ενός «εθνικού συμβουλίου», το οποίο θα ήταν πειθήνιο όργανό της. Ενημέρωνε, μάλιστα, για τα σχέδιά της την Άγκυρα, η οποία εξακολουθούσε να την πιέζει να ξεμπερδέψει το συντομότερο με τον Μακάριο. Στις 25 Φεβρουαρίου, εννέα μέρες μετά την επιστροφή του στην Αθήνα, ο Παναγιωτάκος είχε συνάντηση με τον πρεσβευτή της Τουρκίας στην Αθήνα Ιλτέρ Τουρκμέν, τον οποίο ενημέρωσε για το σχέδιο της χούντας να εξαναγκάσει τον Μακάριο σε παραίτηση και ζήτησε τη συνδρομή της κυβέρνησης της χώρας του σε ένα σχέδιο που θα εφαρμοζόταν με τη συνεργασία του αρχιεπισκόπου Αθηνών Ιερώνυμου. Σύμφωνα με το σχέδιο, τη στιγμή που οι μητροπολίτες θα πίεζαν τον Μακάριο να παραιτηθεί, θα του προσφερόταν ως δέλεαρ το αξίωμα του οικουμενικού πατριάρχη προς διαδοχήν του Αθηναγόρα, ο οποίος ωστόσο ήταν εν ζωή και διατηρούσε τον θρόνο του.

Σε σχετικό μνημόνιο για τη συνάντησή του με τον Τουρκμέν, ο Παναγιωτάκος έγραψε: «Του ανέφερον ότι η Ελληνική Κυβέρνησις είναι εις συνεχή επαφήν μετά των τριών Κυπρίων Μητροπολιτών. Και του

απεκάλυψα ότι, κατά την διάρκειαν της τελευταίας εν Κύπρω παραμονής μου, είχον σειράν συναντήσεων μετ' αυτών. Ότι οι Μητροπολίται, μετά την εις αυτούς αποκάλυψιν στοιχείων περί των κινδύνων ους συνεπάγεται η μετά των κομμουνιστών πολιτική συνεργασία του Μακαρίου, υπεσχέθησαν ενεργόν συμμετοχήν εις τας προσπαθείας ανατροπής του Κυπρίου Προέδρου.

Σημαντικόν μέρος της πολιτικής του δυνάμεως αντλεί ο Μακάριος εκ της Κυπριακής Εκκλησίας. Ελπίζομεν, λοιπόν, ότι αι ενέργειαι των τριών Μητροπολιτών θα τον κλονίσουν τόσον, ώστε να καταστή ευχερής η απομάκρυνσίς του. Του είπον επίσης ότι σημαντικήν βοήθειαν είχεν υποσχεθή και η Εκκλησία της Ελλάδος. Χωρίς να υπεισέλθω εις λεπτομερείας, του ωμίλησα περί του σχεδίου του Αρχιεπισκόπου Αθηνών κ. Ιερωνύμου περί ειρηνικής απομακρύνσεως του Μακαρίου από της προεδρίας.

Ως ήτο φυσικόν, δεν ήτο εις θέσιν να μου απαντήσει κατά πόσον η χώρα του θα ήτο διατεθειμένη να συμβάλη εις την διά δελεασμού παγίδευσιν του Μακαρίου. Νομίζει, όμως, ότι η απάντησις θα είναι θετική. Υπεσχέθη ότι η ιδική του εισήγησις προς την Κυβέρνησίν του θα είναι ευνοϊκή». [8]

Το μνημόνιο του Παναγιωτάκου δόθηκε από τον Μακάριο στη δημοσιότητα, στις 3 Μαρτίου 1975. Ο Παναγιωτάκος το χαρακτήρισε πλαστό και αρνήθηκε ότι είχε οποιαδήποτε συνομιλία με τον Τουρκμέν για το ζήτημα των μητροπολιτών. Η ελληνική κυβέρνηση ανέθεσε στον Άρειο Πάγο να διερευνήσει το θέμα. Το πόρισμά του ήταν πως τέτοιο μνημόνιο ήταν ανύπαρκτο, άρα αυτό που παρουσιάστηκε ήταν πλαστό. Ο Μακάριος, όμως, επέμενε στη γνησιότητά του: «Δεν νομίζω ότι έχω την ικανότητα να χαλκεύω μνημόνια. Θα ήμην ευτυχής εάν το περιεχόμενον του μνημονίου δεν ήτο πράγματι γνήσιον. Κατ' εμέ όμως, ο οποίος γνωρίζω ωρισμένα παρασκήνια και καταστάσεις, δεν υπάρχει καμμία αμφιβολία περί της γνησιότητος του μνημονίου». [9]

Τα τάλαντα του Ιερώνυμου

Η ΕΜΠΛΟΚΗ του Ιερώνυμου σε σχέδιο για την απομάκρυνση του Μακαρίου επιβεβαιώθηκε μερικές μόνο μέρες μετά τη συνάντηση του Παναγιωτάκου με τον Τουρκμέν. Την 1η Μαρτίου 1972, παραμονή της σύγκλισης της Ιεράς Συνόδου, με επείγουσα επιστολή του ο Ιερώνυμος παρότρυνε τον Μακάριο να παραιτηθεί και του πρότεινε ευ-

γενώς να ενδιαφερθεί για τη διαδοχή του Αθηναγόρα. Η κίνηση αυτή του Ιερώνυμου αντιμετωπίστηκε με χλευασμό από τους τεχνοκράτες των υπουργείων Εξωτερικών της Ελλάδας και της Τουρκίας. Ο διευθυντής θρησκευτικών υποθέσεων του ελληνικού ΥΠΕΞ Καλαμίδας, συνομιλώντας με αξιωματούχο της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα, χαρακτήρισε την επιστολή ως ένα «βλακώδες λάθος», [10] ενώ ο Τούρκος αξιωματούχος του τμήματος Κύπρου και Ελλάδας στο υπουργείο Εξωτερικών Τουζέλ είπε πως η εισήγηση ήταν τόσο γελοία, που δεν της έδωσαν καθόλου σημασία. [11]

Η πρωτοβουλία του Κωνσταντίνου Παναγιωτάκου για ανάμειξη του Ιερώνυμου στις μεθοδεύσεις για απομάκρυνση του Μακαρίου ήταν και η τελευταία που ανέλαβε όσον αφορά τη διαχείριση της κυπριακής κρίσης. Στο εσωτερικό του καθεστώτος των Αθηνών σημειώνονταν σημαντικές μεταβολές. Ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπαδόπουλος άρχισε να απαγκιστρώνεται από την πολιτική σύγκρουσης και να υιοθετεί πολιτική ανοχής προς τον Μακάριο.

Συνέρχεται η Ιερά Σύνοδος

ΣΤΙΣ 2 ΜΑΡΤΙΟΥ 1972, στην Κύπρο επικρατούσε αναβρασμός ενόψει της συνεδρίας της Ιεράς Συνόδου, κατά την οποία οι τρεις μητροπολίτες θα απαιτούσαν από τον Μακάριο να παραιτηθεί. Η εφημερίδα «Πατρίς», επικαλούμενη εκτιμήσεις έγκυρων κύκλων, έγραφε: «Η σημερινή συνεδρία της Ιεράς Συνόδου είναι υψίστης Εθνικής Σημασίας και θα αποτελέση σταθμόν εις την Ιστορίαν της Εκκλησίας της Κύπρου και του Ενωτικού Αγώνος του Κυπριακού Ελληνισμού». Ταυτόχρονα, προειδοποιούσε τους μητροπολίτες να μην υποχωρήσουν και να επιμείνουν στην απαίτηση για παραίτηση του Μακαρίου, διαφορετικά και «η εθναρχούσα Εκκλησία θα θεωρηθή ως αντιμέτωπος του Εθνικού Κέντρου». [12]

Στο πρωτοσέλιδο άρθρο της ίδιας έκδοσης η «Πατρίς» έγραφε: «Είπατε μετά θάρρους Πανιερώτατοι, εις τον Μακάριον, ότι επιβάλλεται ν' αποφασίση και ο ίδιος τι, τέλος πάντων, θέλει να είναι: Καίσαρ ή Πάπας; Μιχαήλ Μούσκος ή ο Κύπρου Μακάριος; Πρόεδρος της "Δημοκρατίας" , ή Αρχιεπίσκοπος της Ορθοδόξου Εκκλησίας; Εθνάρχης ή κτηματομεσίτης; 'Εμπορος ή ξενοδόχος; Ερωτήσατε τον εις πόσους κυρίους θα επιμείνη δουλεύων!

Πανιερώτατοι, αρθήτε υπεράνω φόβων και σκοπιμοτήτων και υπηρετήσατε μόνον τον λαόν σας και την Ελλάδα. Μη λυγίσετε, μη

υποχωρήσετε. Αυτήν την στιγμήν η Ιστορία αναμένει με δύο σελίδας ανοιχτάς. Η μία είναι μέλαινα η δε ετέρα πάλλευκος! Εις ποίαν θα θελήσετε να εγγραφήτε;». [13]

Εβδομήντα ιερείς από την Πάφο ταξίδεψαν στη Λευκωσία και στήθηκαν έξω από την αρχιεπισκοπή, σε μια προσπάθεια να επηρεάσουν τον Γεννάδιο να αλλάξει γνώμη. Τη στιγμή που έμπαινε στο κτίριο, του φώναζαν ότι έπρεπε να υποστηρίξει τον Μακάριο. Ο Άνθιμος βρισκόταν ήδη στην αρχιεπισκοπή και όταν ο Μακάριος τον υποδέχτηκε, δοκίμασε να τον βολιδοσκοπήσει: «Δεν νομίζω να είναι προς το συμφέρον του τόπου, εάν αληθεύουν μερικές πληροφορίες που έχω», του είπε. «Καλά καλά, θα τα πούμε μέσα», απάντησε ο Άνθιμος. [14] Όταν έφτασε και ο Κυπριανός - τον οποίο μετέφεραν από την κλινική όπου νοσηλευόταν - άρχισε η κρίσιμη συνεδρία της Ιεράς Συνόδου. Ο Μακάριος αρχικά ενημέρωσε για τη διακοίνωση του Παπαδόπουλου και τους προβληματισμούς του στο Κυπριακό. Οι μητροπολίτες, όμως, δεν ενδιαφέρονταν γι' αυτά και έστρεψαν τη συζήτηση στην αξίωσή τους για παραίτηση του Μακαρίου. Πρώτος πήρε τον λόγο ο Γεννάδιος, ο οποίος έβγαλε από την τσέπη του διάφορα χαρτιά και άρχισε να διαβάζει. Το ένα ήταν χειρόγραφο. Ο Μακάριος αναγνώρισε τον γραφικό χαρακτήρα του κειμένου και του είπε ότι ανήκε στον Παπασταύρο Παπαγαθαγγέλου. Ο Πάφου παραδέχτηκε πως πράγματι το σημείωμα είχε γράψει ο Παπαγαθαγγέλου, αλλά διευκρίνισε πως οι ιδέες ήταν δικές του. Σε ένα άλλο σημείωμα ο Μακάριος αναγνώρισε τους χαρακτήρες της γραφομηχανής του Πολύκαρπου Ιωαννίδη. [15]

Στροφή του Ιερώνυμου

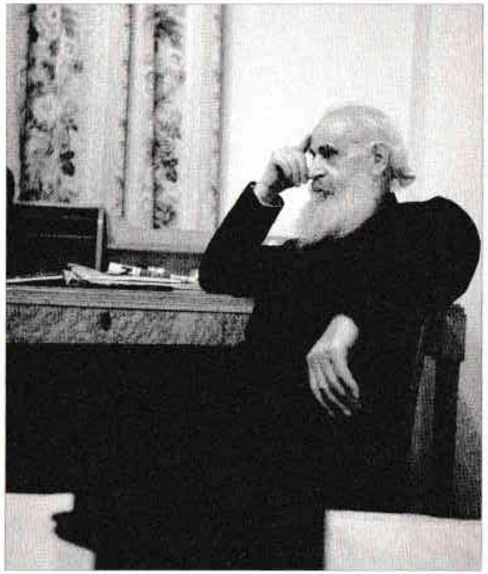
ΕΚΕΙΝΗ την κρίσιμη στιγμή της συνεδρίας, ο Μακάριος αποσύρθηκε για να απαντήσει σε ένα επείγον τηλεφώνημα. Στην άλλη άκρη της γραμμής ήταν ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Ιερώνυμος, ο οποίος πραγματοποιώντας στροφή 180 μοιρών κάλεσε τον Μακάριο να μην παραιτηθεί από το προεδρικό αξίωμα. Ο Μακάριος τον ρώτησε εάν το μήνυμα αυτό απηχούσε και τις σκέψεις της ελληνικής κυβέρνησης. Ο Ιερώνυμος του απάντησε ότι θα του τηλεφωνούσε ξανά. [16]

Όταν ο Μακάριος επέστρεψε στη συνεδρία, πήρε τον λόγο ο Κυπριανός και είπε: «Τώρα ας καταθέσουμε εκείνο το έγγραφον». Επρόκειτο για έγγραφη δήλωση των τριών μητροπολιτών, όπου διατυπωνόταν η άποψη ότι ο Μακάριος έπρεπε να παραιτηθεί αμέσως

από το αξίωμα του προέδρου της Δημοκρατίας, διότι η κατοχή κοσμικού αξιώματος ήταν ασυμβίβαστη με τους κανόνες της Εκκλησίας. Τότε ο Μακάριος άναψε. Κτύπησε τα χέρια του στο τραπέζι και οι φωνές ακούγονταν μέχρι τα γραφεία της αρχιεπισκοπής. Είπε πως αυτό που προσπαθούσαν να κάνουν ήταν ανέντιμο, ότι έκαναν παρασυναγωγή πριν από την Ιερά Σύνοδο και ότι αυτό ήταν απαράδεκτο. [17]

Στην Πάφο οι οπαδοί του Μακαρίου κατέλαβαν τη μητρόπολη και ο Γεννάδιος παρέμεινε απομονωμένος στη Λεμεσό.

Ο Μακάριος κλήθηκε ξανά στο τηλέφωνο για να μιλήσει με τον Ιερώνυμο, ο οποίος του διαβίβασε την άποψη του «εθνικού κέντρου», ότι «το εθνικό συμφέρον απαιτούσε συμφιλίωση κι' όχι απομάκρυνση του Μακαρίου από την Προεδρία, πολύ δε περισσότερο την καθαίρεσή του». [18] Ο Ιερώνυμος του ζήτησε να διαβιβάσει στη Σύνοδο παράκλησή του όπως αναβληθεί η έκδοση ανακοινωθέντος για μερικές ώρες. Ο Μακάριος ενημέρωσε σχετικά τους μητροπολίτες, όμως αυτοί ήταν ανένδοτοι. Ιδιαίτερα άκαμπτος ήταν ο Κυπριανός, ο οποίος απείλησε πως «εάν η Ιερά Σύνοδος δεν εκδώσει ανακοίνωση, θα το πράξει προσωπικά ο ίδιος». [19] Αργότερα την ίδια μέρα, η Ιερά Σύνοδος εξέδωσε την εξής ανακοίνωση: «Οι Πανιερώτατοι Μητροπολίται Πάφου Γεννάδιος, Κιτίου Άνθιμος και Κυρηνείας Κυπριανός, εισηγήθησαν την παραίτησιν της Αυτού Μακαριότητος εκ του προεδρικού αξιώματος. Η Α.Μ. ο Αρχιεπίσκοπος θα δώση απάντησιν εις την εισήγησιν των Πανιερωτάτων Μητροπολιτών, αφού μελετήση ταύτην». [20]

Την επόμενη μέρα πραγματοποιήθηκε στη Λευκωσία μεγάλο συλλαλητήριο υποστήριξης του Μακαρίου. Στην Πάφο εβδομήντα ιερείς κατέλαβαν τη μητρόπολη και ανάρτησαν πανό που έγραφε: «Γεννάδιε, έξω από την Πάφο». Λόγω της κατάστασης που επικρατούσε, ο

Γεννάδιος υποχρεώθηκε να διανυκτερεύσει το βράδυ της 2ας Μαρτίου στη μητρόπολη Κιτίου στη Λεμεσό. Και εδώ, όμως, συγκεντρώθηκαν χιλιάδες κόσμου, που διαμαρτύρονταν για τις ενέργειες των «τριών». Στο εσωτερικό του κτιρίου βρίσκονταν ένοπλοι της ΕΟΚΑ Β, που ανέλαβαν τη φρούρηση του Άνθιμου και του Γεννάδιου. Τα χαράματα της 3ης Μαρτίου, στην προσπάθειά τους να εγκαταλείψουν το κτίριο, εκπυρσοκρότησε το όπλο του Πόλυ Αργυρίδη και από τη σφαίρα τραυματίστηκε σοβαρά ο αστυνομικός Δώρος Ποντίκης. Αργότερα, πέθανε στο νοσοκομείο. Η εκκλησιαστική κρίση βάφτηκε με αίμα.

Σε εκείνες τις κρίσιμες στιγμές, που το εσωτερικό μέτωπο της Κύπρου ήταν ένα καζάνι που έβραζε, το Β΄ Γραφείο του ΓΕΕΦ παρότρυνε την ΕΟΚΑ Β να συγκρουστεί με την αστυνομία. Η ΚΥΠ/Κ κατέγραψε στις 3 Μαρτίου τηλεφωνική συνομιλία του Λαλαούνη με τον επικεφαλής του Β΄ Γραφείου της 4ης ΑΤΔ στη Λεμεσό Αποστολόπουλο, στον οποίο είπε: «Να χυθή έλαιον εις την πυράν και ή δυνατόν να καή η Μητρόπολις». [21]

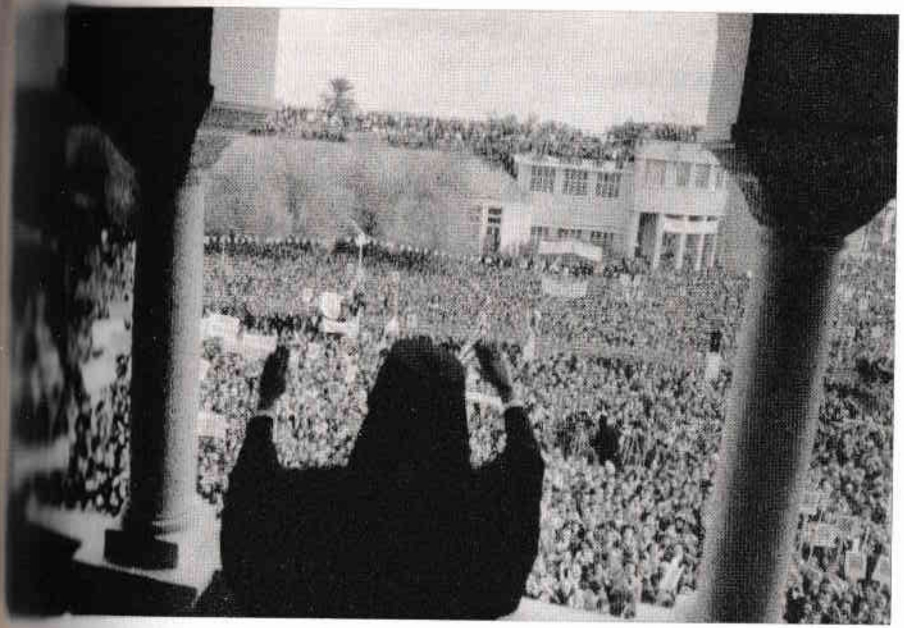
Η πιο ένδοξη στιγμή, αλλά...

ΣΥΜΦΩΝΑ με τον Παναγιωτάκο, ο οποίος επικαλείται μαρτυρία του Παλαμά, το τηλεφώνημα του Ιερώνυμου προς την Ιερά Σύνοδο έγινε από το πρωθυπουργικό γραφείο και ήταν αποτέλεσμα παρεμβάσεων των Ηνωμένων Πολιτειών, μέσω του πρέσβη Χένρι Τάσκα. [22] Ο Μακάριος είχε ήδη επιβληθεί ως παράγοντας σταθερότητας και η αμερικανική κυβέρνηση υποστήριζε την παραμονή του στην εξουσία. Όπως έγραψε ο Βρετανός δημοσιογράφος Τσαρλς Φόλεϊ, η αλώβητη έξοδος του Μακαρίου από την κρίση του 1972 «ήταν η πιο ένδοξη στιγμή του». [23] Η νίκη αυτή του Μακαρίου βέβαια ήταν πύρρειος, διότι η απόφαση του Παπαδόπουλου να στηρίξει την παραμονή του στην εξουσία δεν είχε αντιπόκριση ανάμεσα στη σκληροπυρηνική ομάδα του Ιωαννίδη. Οι αξιωματικοί που στελέχωναν την Εθνική Φρουρά και την ΕΛΔΥΚ στην Κύπρο, οι οποίοι στην πλειονότητά τους ελέγχονταν από τον Ιωαννίδη, εξακολουθούσαν να στηρίζουν τις ανατρεπτικές δραστηριότητες του Γρίβα.

Η στροφή του Παπαδόπουλου υπέρ του Μακαρίου έγινε αμέσως αισθητή στο νησί. Στις 3 Μαρτίου 1972, ο επιτετραμμένος της ελληνικής πρεσβείας Αλέξης Ζαφειρίου επέδωσε στον Κληρίδη το εξής μήνυμα: «Η ελληνική Κυβέρνησις ζητεί άμεσον, έγγραφον και άνευ επιφυλάξεως αποδοχήν περιεχομένου Ελληνικής διακοινώσεως. Ταχείαν υλοποίησιν περιεχομένου ταύτης και κάθαρσιν κρατικού μηχανισμού εξ αντεθνικών στοιχείων.

Στις 3 Μαρτίου, πάνω από 100.000 άνθρωποι συνέρρευσαν στην αρχιεπισκοπή και συμμετείχαν σε συλλαλητήριο στήριξης του Μακαρίου, στο οποίο μίλησε ο ίδιος.

Πέραν των προαναφερθέντων η Ελληνική Κυβέρνησις ουδένα άλλον όρον έθεσε και ουδεμίαν άλλην αξίωσιν υπέβαλε και ουδένα άλλον όρον ή αξίωσιν έχει».

Ο Ζαφειρίου είπε στον Κληρίδη ότι η οδηγία του «ήτο όπως αναγνώση το προαναφερθέν εις τον Πρόεδρον της Βουλής προς διαβίβασιν προς τον Μακαριώτατον και ουχί να συζητήσει τούτο μετά του κ. Κληρίδη». [24]

Από το μήνυμα που διαβίβασε ο Ζαφειρίου φάνηκε ότι ο Παπαδόπουλος είχε αποσύρει τον σκληρό όρο για παραίτηση του Μακαρίου και άφηνε περιθώριο για συμβιβασμό. Εκείνη τη στιγμή, που φάνηκε η αδυναμία του Παπαδόπουλου να εκβιάσει την παραίτησή του, ο Μακάριος αποφάσισε να απαντήσει στο περιεχόμενο της διακοίνωσης της 11ης Φεβρουαρίου - ένα μήνα μετά την επίδοσή της. Η απάντησή του εγκρίθηκε από το υπουργικό συμβούλιο στις 14 Μαρτίου και επιδόθηκε την επόμενη μέρα στον Παπαδόπουλο.

«Εάν έχετε ως σκοπόν την Ένωσιν...»

ΣΤΗΝ ΠΕΝΤΑΣΕΛΙΔΗ απαντητική επιστολή του ο Μακάριος, αφού περιέγραψε τα γεγονότα που είχαν ως αποκορύφωμα το τελεσίγραφο της 11ης Φεβρουαρίου, ανέφερε ότι αρνήθηκε να παραδώσει τα τσέχικα όπλα για φύλαξη στην Εθνοφρουρά, «διότι ως λόγοι διά την παράδοσιν του οπλισμού ήσαν η εκφρασθείσα υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως υπόνοια περί διανομής του οπλισμού εις ανεύθυνα πρόσωπα ή η δημιουργία ιδιωτικού στρατού ή αστυνομίας εκ παρατωριανών. Δεν νομίζω ότι έπρεπε να υπάρξη τοιαύτη ταπεινωτική δι' εμέ σκέψις και υπόνοια».

Σε ό,τι αφορούσε το αίτημα του Παπαδόπουλου για ανασχηματισμό της κυβέρνησης και τη συμπερίληψη σ' αυτήν εκπροσώπων της ενωτικής παράταξης, ανέφερε ότι «σχηματισμός της Κυπριακής Κυβερνήσεως αποτελεί κατά την συνταγματικήν τάξιν αποκλειστικόν δικαίωμα του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Ο κ. Παπαδόπουλος πρέπει να γνωρίζη ότι μία Κυβέρνησις η οποία θα διορίζεται από τας Αθήνας ή θα εξαρτάται από αυτάς, μόνον επιζημία διά την περαιτέρω εξέλιξιν της Κύπρου δύναται να είναι.

Εκτός τούτου δεν είναι δυνατόν να φαντασθώ πώς είναι δυνατόν να λειτουργήση μία Κυβέρνησις, μερικά μέλη της οποίας θα είναι υπέρ της πολιτικής της Ενώσεως, ενώ άλλα υπέρ της ανεξαρτησίας της Κύπρου. Τοιούτον Υπουργικόν Συμβούλιον δεν αποτελεί πρόοδον.

Εις περίπτωσιν κατά την οποίαν έχετε ως σκοπόν την έναρξιν αγώνος διά την Ένωσιν, τότε, τόσον εγώ όσον και ο Κυπριακός λαός είμεθα έτοιμοι να αποδυθώμεν εις αγώνα, εάν η Ελληνική Κυβέρνησις τον υποστηρίξη».

Στη συνέχεια, ο Μακάριος εξέφρασε τις απόψεις του για τη θεωρία του εθνικού κέντρου: «Επαναβεβαιούμεν διά πολλοστήν φοράν ότι είμεθα και αισθανόμεθα τμήμα του Έθνους οι Έλληνες Κύπριοι. Και δεν λησμονούμεν ότι εθνικόν κέντρον είναι και παραμένουν αι Αθήναι. Η διά της διακοινώσεως, όμως, υπενθύμισις ενέχει, ως αντιλαμβάνομαι, την έννοιαν ότι η Ελληνική Κυβέρνησις έχει λόγον επί των εσωτερικών ζητημάτων της Κύπρου, πολύ δε περισσότερον έχει τον πρώτον και τελευταίον λόγον ως προς το είδος λύσεως του Κυπριακού ζητήματος. (...)

Εάν η ακολουθητέα επί του Κυπριακού γραμμή είναι η της Ενώσεως, τον πρώτον λόγον ή, ούτως ειπείν, το προβάδισμα έχουν αι Αθήναι. Πάντως οι Έλληνες Κύπριοι είναι πρόθυμοι να αναλάβουν ενωτικόν αγώνα, εάν δεν υπάρξη αποθάρρυνσις εξ Αθηνών. Εάν η επί του Κυπριακού γραμμή είναι κοινή, καθορισθείσα από κοινού υπό Αθηνών και Λευκωσίας, δεν υπάρχει θέμα προβαδίσματος. Εάν, όμως, αι Αθήναι αποδέχωνται λύσιν του Κυπριακού, μη αποδεκτήν υπό του Ελληνισμού της Κύπρου, βαρύνουσα πρέπει να είναι η γνώμη των Ελλήνων Κυπρίων. Διότι αυτούς αφορούν αι επιπτώσεις εκ της οιασδήποτε λύσεως, και αυτοί θα ζουν τας εξ αυτής δημιουργηθησομένας συνθήκας».

Ο Παπαδόπουλος έδειξε σημεία υπαναχώρησης και ο Μακάριος πέρασε στην αντεπίθεση.

Για τον Παναγιωτάκο

ΣΤΗ ΣΥΝΕΧΕΙΑ, ο Μακάριος ανέφερε ότι το καθεστώς των Αθηνών δεν είχε αρμοδιότητα να διατάζει παραιτήσεις αξιωματούχων του κράτους που δεν ήταν αρεστοί σ' αυτό: «Εις την Κύπρον υπάρχουν νόμοι, διατάξεις και Δικαστήρια τα οποία φροντίζουν διά την νόμιμον κάλυψιν των ανωτέρων θέσεων της Πολιτείας». Σε ό,τι αφορούσε τα όσα ο Παναγιωτάκος του είπε περί αποχωρήσεως εκείνου και του Γρίβα από το πολιτικό προσκήνιο, ο Μακάριος επέκρινε τη συμπεριφορά του Έλληνα πρέσβη, λέγοντας: «Δεν θα παραλείψω να είπω ότι και εις Αθήνας ελέχθη εις ξένους διπλωμάτας ότι, υπάρχοντος του Μακαρίου, δεν λύεται το Κυπριακόν πρόβλημα. Δεν νομίζω, όμως, ότι πρέπει να επεκταθώ επί του θέματος αυτού. Σημειώ μόνον ότι τα περί αποχωρήσεώς μου λεχθέντα υπό του κ. Παναγιωτάκου ενέπνευσαν πιθανώς και τους τρεις Μητροπολίτας διά να ζητήσουν την παραίτησίν μου εκ του Προεδρικού αξιώματος ως ασυμβιβάστου προς την ιερατικήν μου ιδιότητα».

Ακολούθως, αναφέρθηκε στη συνωμοτική δραστηριότητα των Ελλήνων αξιωματικών που υπηρετούσαν στην Κύπρο: «Η υπηρεσία Α2

της ΕΛΔΥΚ υποστηρίζει παρανόμους ομάδας και άτομα τα οποία εξακολουθούν να προσπαθούν ν' ανατρέψουν τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και την Κυβέρνησιν. (...)

Επί πλέον δραστηριότητες ενταύθα ωρισμένων Ελλήνων αξιωματικών, ιδιαιτέρως δε των υπευθύνων του 2ου Επιτελικού Γραφείου, δημιουργούν καταστάσεις σκανδαλώδεις και πολύ παραβλαπτούσας την αρμονικήν συνεργασίαν μεταξύ Ελλάδος και Κύπρου. Λυπούμαι επίσης να είπω ότι μερικοί Έλληνες αξιωματικοί ανεμίχθησαν εις το παρελθόν εις παρακρατικάς οργανώσεις, ως το "Εθνικόν Μέτωπον", είναι δε σήμερον αναμεμιγμένοι εις πολλάς παρανόμους δραστηριότητας και εκδηλώσεις». [25]

Η απάντηση του Παπαδόπουλου

Ο ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ απάντησε σε 24 ώρες με σύντομη επιστολή, στην οποία παρέκαμψε τις κατηγορίες που του προσήψε ο Μακάριος, περιοριζόμενος στο ότι η απάντησή του «ουδόλως δύναται να θεωρηθή ικανοποιητική ή έστω και εποικοδομητική. Επί τοσούτω μάλλον καθ' όσον περιλαμβάνει σειράν όλως αυθαιρέτων, απαραδέκτων εις τόνον, ισχυρισμών, υπαινιγμών και ανθελλαδικών αιχμών, ας προτιμώ να αντιπαρέλθω, αρνούμενος να ανοίξω στείραν αντιδικίαν κατά την κρίσιμον ταύτην καμπήν του εθνικού θέματος».

Στη συνέχεια, ο Παπαδόπουλος αναφέρθηκε στο περιεχόμενο της διακοίνωσης, αλλά με ευδιάκριτα τα σημεία υπαναχώρησης από τους όρους που είχε θέσει:

«1. Επί του θέματος του εισαχθέντος Τσεχικού οπλισμού, δεν προτιθέμεθα να χωρήσωμεν πέραν των όσων το αρμόδιον όργανον των Ηνωμένων Εθνών θεωρεί ή θα θεωρήση παραδεκτά.

2. Αναφορικώς προς το θέμα της ανασυνθέσεως της Κυπριακής Κυβερνήσεως, εκτιμώ την υμετέραν διαβεβαίωσιν ότι θα λάβετε υπ' όψιν την σχετικήν εισήγησιν της Ελληνικής Κυβερνήσεως. Ταχεία υλοποίησις αυτής θα αποκαταστήση την μεταξύ Αθηνών και Λευκωσίας συνεργασίαν». [26]

Και τα δυο σημεία έγιναν αποδεκτά από τον Μακάριο με σχετική ευκολία. Η υπόθεση των όπλων ήταν χαμένη γι' αυτόν από τη στιγμή που αναμείχθηκε η Τουρκία, η οποία αξίωνε παράδοσή τους στα Ηνωμένα Έθνη και απειλούσε ότι σε αντίθετη περίπτωση θα τερμάτιζε τις συνομιλίες για το Κυπριακό και θα ενίσχυε τους Τουρκοκυπρίους με αντίστοιχη ποσότητα όπλων. [27] Αποφάσισε, λοιπόν, να

τα παραδώσει στα Ηνωμένα Έθνη και ενημέρωσε σχετικά τον γενικό γραμματέα του διεθνούς οργανισμού.*

Σε προσωπικό αδιέξοδο

Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ, παρά την ευνοϊκή τροπή που άρχισαν να παίρνουν τα πράγματα, βρισκόταν σε δύσκολη θέση, λόγω της εκκλησιαστικής κρίσης. Οι ενέργειες των μητροπολιτών τον είχαν θίξει βαθύτατα: «Αυτό το θέμα των Δεσποτάδων με έθιξε πολύ», είπε στη γραμματέα του Νίτσα Χριστοδούλου. «Ομολογώ ότι τους θαυμάζω για τα μέσα που εφεύραν για να με κάμουν να υποχωρήσω. Στο θέμα των όπλων το εκμεταλλεύτηκαν στο έπακρο, τόσο που αναγκάστηκα να παραδοθώ σ' αυτό άνευ όρων. Κατόπιν οι Δεσποτάδες...».

Στη γραμματέα του εκμυστηρεύτηκε ακόμα πως αν αντίκρυζε κανείς αυστηρά νομοτυπικά το θέμα, οι «τρεις» είχαν το δικαίωμα να τον καθαιρέσουν και ακολούθως θα έπρεπε να κάμει έφεση. «Αυτό το ρεζίλεμα, είπε, δεν θα το αντέξω ποτέ». [28] Έτσι, η απάντηση που έστειλε στους μητροπολίτες στις 19 Μαρτίου, δεν ήταν νομική, αλλά πολιτική. Πρώτα πρώτα, τους κατηγόρησε χωρίς περιστροφές ότι υποκινούνταν από άλλους: «Της εν τη Συνόδω ταύτη εισηγήσεως υμών περί αποχωρήσεώς μου εκ της Προεδρίας προηγήθησαν ενέργειαι και προσυνεννοήσεις εις παρασκήνια και εις "παρασυναγωγάς", προειλημμένη δε ήτο η απόφασις υμών και έκδηλα είχεν αύτη τα στοιχεία εξωεκκλησιαστικής εμπνεύσεως. Αντί διαλόγου και συζητήσεως κατά την συνεδρίαν, ανεσύρατε έκαστος εκ φακέλλου προητοιμασμένον γραπτόν κείμενον το οποίον ανεγνώσατε. Άξιον σημειώσεως είναι το γεγονός, ότι ο Μητροπολίτης Πάφου ανέπτυξε τας απόψεις του από χειρογράφου, το οποίον, ως παρετήρησα, δεν ήτο ιδικόν του, διότι άλλου ήτο ο γραφικός χαρακτήρ».

Για το επιχείρημα ότι το προεδρικό αξίωμα, ως κοσμικό, συγκρούεται με τους εκκλησιαστικούς κανόνες, ο Μακάριος ανέφερε: «Κοσμικόν αποκαλείτε το προεδρικόν αξίωμα. Θα ήτο κοσμικόν, εν τη συνήθει της λέξεως εννοία, εάν δεν ήτο σήμερον συνυφασμένον με τον αγώνα του Κυπριακού Ελληνισμού διά την εθνικήν επιβίωσιν και το μέλλον του. Είναι δε ο αγών των Ελλήνων Κυπρίων, ουχί μόνον υπέρ πατρίδος, αλλά και υπέρ πίστεως. Ηούτητα ενέχει, ως υπό τινων λέγεται, το κοσμικόν αξίωμα και η άσκησις κοσμικής εξου-

* *Τα όπλα μεταφέρθηκαν στις 23 Απριλίου 1972 σε αποθήκη της UNFICYP στην περιοχή του αεροδρομίου Λευκωσίας. Βρίσκονταν εκεί μέχρι τον Απρίλιο του 2002, όταν καταστράφηκαν με πρωτοβουλία της κυπριακής κυβέρνησης.*

σίας. Την τοιαύτη ηδύτητα ούτε ηθέλησα, ούτε εδοκίμασα. Εις εμέ το υπό ιδιαζούσας συνθήκας προεδρικόν αξίωμα μόνον ποτήριον θλίψεως και πικρίας πλειστάκις και πολλαπλώς προσέφερεν».[29]

Επιστράτευσαν τον Παπαγεωργίου

ΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ, ενθαρρυνόμενοι και από τους σκληροπυρηνικούς αξιωματικούς της Εθνικής Φρουράς, ήταν αποφασισμένοι να προχωρήσουν στο σχέδιό τους. Θέλοντας να δώσουν στον Μακάριο μια δυνατή απάντηση, ζήτησαν από τον δημοσιογράφο και αρθρογράφο της "Πατρίδος" Σπύρο Παπαγεωργίου να ετοιμάσει την ανταπάντησή τους. Ο Παπαγεωργίου κατέγραψε ως εξής την εμπειρία του αυτή: «Οι Μητροπολίτες Πάφου Γεννάδιος και Κιτίου Άνθιμος, με κάλεσαν μια νύχτα (λίγο μετά τις 20 του Μάρτη 1972) στην Μητρόπολη Λεμεσού. Κάννες σημάδευαν από μέσα κι απ' έξω, οι πέτρες από τους λιθοβολισμούς βρίσκονταν ακόμη στις σκάλες και τους βυζαντινούς εξώστες, ενώ το αίμα του σκοτωμένου αστυνομικού δεν είχε ακόμη ξεπλυθή. Σ' αυτή την σφηκοφωλιά τρύπωσα αθέατος ένα βράδυ για να φιλήσω το χέρι των Μητροπολιτών και να ρωτήσω τι ήθελαν. Στις εσωτερικές σκάλες του κτιρίου και στους διαδρόμους βρίσκονταν άνδρες της ΕΟΚΑ Β΄ που κρατούσαν αυτόματα και είχαν στις ζώνες τους χειροβομβίδες. Πού και πού έριχναν ματιές έξω, μέσα από τα παράθυρα των συσκοτισμένων δωματίων, για να δουν μήπως οι Μακαριακοί κινούνταν ύποπτα προς το κτίριο. Ένας από αυτούς (είχαμε κρατηθή παλαιότερα μαζί στην φυλακή), δείχνοντάς μου τις χειροβομβίδες του, μου είπε μέσα από τα δόντια του: "Τις βλέπεις; Θα τους τις ρίξω χωρίς προειδοποίηση και θα τους κομματιάσω αν κάμουν πως έρχονται κατά δω".

Τελικά οι Μητροπολίτες με ήθελαν να τους συντάξω μια επιστολή - κατηγορητήριο για τον Μακάριο. Με βάση κάποιες γενικές οδηγίες που μου έδωσαν αποσύρθηκα και με συντροφιά έναν κληρικό που για ασφάλεια είχε στη ζώνη του, κάτω από τα ράσα, ένα τριαντασχτάρι "Γουέμπλεϋ", έγραψα αρκετές σελίδες. Ούτε θεολόγος ήμουν, ούτε κανονολόγος, ούτε καν νομικός. Έτσι, το κείμενο ήταν, μοιραία, ένα πολιτικό κατηγορητήριο που συνόψιζε ό,τι πιο ισχυρό είχαν περιλάβει κατά καιρούς οι δημοσιογραφικές καμπάνιες κατά του Μακαρίου. (...)

Όταν, λοιπόν, τελείωσε το κείμενο, πήγα στο γραφείο του Μητροπολίτη Ανθίμου για την τελική έγκριση. Ο Ιεράρχης αυτός βρι-

Οι τρεις μητροπολίτες με τους συνεργάτες τους συνεδριάζουν στη μητρόπολη Κιτίου στη Λεμεσό.

σκόταν σε κατάσταση μεγάλου εκνευρισμού. Ο λόγος του εκνευρισμού αυτού ήταν, ότι μόλις είχε φθάσει ο υπαρχηγός του Γρίβα, Σταύρου, που διαβίβασε ότι ο στρατηγός δεν ήθελε να γίνη τώρα κανένα πιεστικό διάβημα προς τον Μακάριο. "Νάτα, τάλεγα εγώ ο Γέρος θα μας τα κάνη μούσκεμα", είπε ο Άνθιμος, ο οποίος άρχισε να υποπτεύεται αυτό που ήξερε σίγουρα ο Σταύρου, ότι ο Γρίβας είχε δεχθή κιόλας την πρόσκληση Μακαρίου κι ήταν έτοιμος να τον συναντήση μυστικά».[30]

Η απάντηση που έγραψε ο Παπαγεωργίου για λογαριασμό των μητροπολιτών αποστάλνκε διά χειρός στον Μακάριο. Όμως το σημείωμα αυτό έμεινε αναπάντητο, διότι ο Μακάριος το επέστρεψε στους «τρεις» ως απαράδεκτο.

Το άνοιγμα του Μακαρίου στον Γρίβα

ΑΜΕΣΩΣ μετά την εκδήλωση της εκκλησιαστικής κρίσης, και ενώ βρισκόταν σε εξέλιξη το θέμα των τσέχικων όπλων, ο Μακάριος συνέλαβε την ιδέα να συναντηθεί με τον Γρίβα προκειμένου να κλείσει το μέτωπο μαζί του, ώστε να αντεπεξέλθει στην αντιπαράθεση με την

Αθήνα. Το έδαφος ήταν πρόσφορο, ως αποτέλεσμα των αμφιβολιών που είχαν δημιουργηθεί στον Γρίβα για τις προθέσεις της ελληνικής κυβέρνησης, ιδιαίτερα μετά τις δηλώσεις που είχε κάνει ο Παναγιωτάκος υπέρ των Συμφωνιών της Ζυρίχης.

Στις 19 Φεβρουαρίου 1972, ο Μακάριος κάλεσε στο προεδρικό τον Σωκράτη Ηλιάδη και του ζήτησε να διαβιβάσει στον Γρίβα τις ανησυχίες του για τις προθέσεις των Αθηνών σε σχέση με τους χειρισμούς στο Κυπριακό και να μεσολαβήσει για να πραγματοποιηθεί συνάντηση μαζί του. Ο Ηλιάδης αντέδρασε θετικά, αλλά επανέφερε το αίτημά του για τη Νήσο των Εχιδνών. Ο Μακάριος υποσχέθηκε ότι θα τακτοποιείτο και ο Ηλιάδης ανέλαβε να πείσει τον Γρίβα. Παρόλα αυτά, φεύγοντας από το προεδρικό πήγε στην ελληνική πρεσβεία και ενημέρωσε για την πρόθεση του Μακαρίου να τα βρει με τον Γρίβα. [31]

Μετά από δύο μέρες, μετέφερε στον Μακάριο γραπτή απάντηση του Γρίβα. Δεχόταν καταρχήν την πρόταση, αλλά ήθελε γραπτό σημείωμα από τον Μακάριο σχετικά με το τι θα συζητείτο. Ο Μακάριος έγραψε ένα σημείωμα και το έδωσε στον Ηλιάδη: «Στρατηγέ μου, ο κ. Σ. Ηλιάδης, μου ανέγνωσε σημείωμά σας, αναφερόμενον εις την υπ' εμού προταθείσαν συνάντησίν μας.

Θα επεθύμουν κατά την συνάντησιν, εάν αύτη πραγματοποιηθή, να ανταλλάξωμεν απόψεις επί της κακώς εξελισσομένης εσωτερικής καταστάσεως ως και επί των πιθανών προοπτικών του εθνικού μας θέματος. Ο λαός μας είναι σήμερον διηρεμένος εις "Μακαριακούς" και "Γριβικούς". Κατέστημεν, δηλαδή, σύμβολα διαιρέσεως. Πρέπει να γίνωμεν σύμβολα ενότητος του λαού. Φρονώ ότι δυνάμεθα, εν συνεννοήσει και εν συνεργασία, να δημιουργήσωμεν ισχυρότατον εσωτερικόν μέτωπον προς όφελος της εθνικής μας υποθέσεως.

Η εσωτερική κατάστασις και ο περαιτέρω χειρισμός του Κυπριακού ζητήματος θα είναι τα κύρια θέματα της συναντήσεώς μας.

Διά να αποφευχθή οιαδήποτε παρεξήγησις ως προς τον σκοπόν της συναντήσεώς μας, θα ήτο καλόν να ενημερωθή σχετικώς και η Ελληνική Κυβέρνησις διά των ενταύθα εκπροσώπων της». [32] Ο Μακάριος περιέλαβε σκόπιμα την τελευταία αυτή αναφορά για λόγους αυτοπροστασίας, στην περίπτωση που το σημείωμα θα δημοσιευόταν ή θα διέρρεε προς τη χούντα. [33]

Όταν πήρε το σημείωμα του Μακαρίου, ο Γρίβας ανέθεσε σε τριμελή αντιπροσωπεία, αποτελούμενη από τον πρόεδρο της ΕΣΕΑ Γε-

ώργιο Βασιλειάδη, τον αρχηγό του ΔΕΚ Τάκη Ευδόκα και τον Σωκράτη Ηλιάδη, να συναντηθούν με τον Μακάριο και να ζητήσουν διευκρινίσεις. Η συνάντηση πραγματοποιήθηκε στο προεδρικό, στις 29 Φεβρουαρίου. Η επιτροπή έθεσε ως όρο στον Μακάριο, το αντικείμενο της συζήτησης με τον Γρίβα να ήταν η αποκήρυξη της ανεξαρτησίας ως λύσης του Κυπριακού και η στροφή προς την αυτοδιάθεση - ένωση.

Ο Σωκράτης Ηλιάδης μεσολάβησε για να συναντηθούν ο Μακάριος με τον Γρίβα και πήρε για αντάλλαγμα τη Νήσο των Εχιδνών με ενοίκιο.

Οι διαβουλεύσεις αυτές δεν κατέληξαν πουθενά και ο Μακάριος αναζήτησε άλλο κανάλι επικοινωνίας με τον Γρίβα, μέσω του γιατρού Μάριου Τριτοφτίδη από τη Λεμεσό, ο οποίος έτρεφε αισθήματα συμπάθειας προς τον Γρίβα, αλλά θεωρείτο μετριοπαθής. Ο Γρίβας, από την άλλη, ανέθεσε στον Σταύρο Σταύρου - Σύρο να έρθει σε απευθείας επαφή με τον Μακάριο και να διαπραγματευθεί μαζί του τους όρους της συνάντησης.

Διαβουλεύσεις Μακαρίου - Σύρου

Η ΠΡΩΤΗ επαφή μεταξύ Μακαρίου και Σύρου έγινε στην αρχιεπισκοπή, το βράδυ της 21ης Μαρτίου. Παρών στη συνάντηση ήταν και ο Μάριος Τριτοφτίδης. Αν και ο Σωκράτης Ηλιάδης δεν συμμετείχε πλέον άμεσα στις διαβουλεύσεις, ο Μακάριος θεώρησε σημαντικό να ικανοποιήσει το αίτημά του και να του δώσει τη Νήσο των Εχιδνών. Στις 23 Μαρτίου 1972, το υπουργικό συμβούλιο ενέκρινε την πρόταση αρ. 177/72 του υπουργείου Εμπορίου και Βιομηχανίας για τη μακρόχρονη μίσθωση του νησιού στον Σωκράτη Ηλιάδη, ο οποίος είχε συμβληθεί με τον αγγλικό οργανισμό Crown Agents για τουριστική ανάπτυξη της περιοχής. Η έκταση του νησιού είναι 26 στρέμματα και θα του δινόταν άδεια για ανέγερση ξενοδοχείου 400 κλινών. Η σύμβαση θα ήταν για 99 έτη και το αντίτιμο του ενοικίου 50 λίρες τον χρόνο.

Ύστερα και από αυτή τη διευθέτηση, ορίστηκε η συνάντηση με-

ταξύ Μακαρίου και Γρίβα, που θα γινόταν το Σάββατο, 25 Μαρτίου, στη Λευκωσία, σε μέρος που δεν είχε συμφωνηθεί. Σύμφωνα με τη συνεννόηση που είχε γίνει, ο Σύρος θα πήγαινε στην αρχιεπισκοπή και θα οδηγούσε τον Μακάριο στο σημείο όπου βρισκόταν ο Γρίβας, ο οποίος είχε πάει από τη Λεμεσό στη Λευκωσία από την προηγούμενη. Το βράδυ της 25ης, ο Σύρος και ο Τριτοφτίδης πήγαν στην αρχιεπισκοπή, για να συνοδεύσουν τον Μακάριο στον χώρο της συνάντησης. Ο Μακάριος ωστόσο υπαναχώρησε, επικαλούμενος λόγους ασφάλειας και είπε στον Σύρο ότι δεν μπορούσε να φύγει από την αρχιεπισκοπή χωρίς τη φρουρά του: «Είναι αδύνατο να συγκρατήσω τη φρουρά μου να μην έλθη μαζί μου. (...) Μπορούσε στην αρχή να με άκουαν, αλλά θα μας ακολουθούσαν και ίσως να προκαλούσαν επεισόδια. Εκείνος είπε ότι να μην φοβάμαι κι αυτός θα έκανε ζιγκ - ζαγκ και θα μας έχαναν. Εγώ είπα πως για το καλό και των δύο μας δεν έπρεπε να γίνει αυτό και ύστερα τι θα έλεγε όποιος με έβλεπε να τρέχω μέσα σ' ένα αυτοκίνητο αργά τη νύχτα και να μπαίνω σε άγνωστα σπίτια;» [34]

Ο αρχιεπίσκοπος πρότεινε άλλες διευθετήσεις και εισηγήθηκε πέντε σπίτια για τη συνάντηση, με προτίμηση σε εκείνο της ανιψιάς του Έρσης Κωνσταντινίδου, κόρης του αδελφού του, Γιακουμή, κοντά στο Χίλτον. Δέχτηκε να φρουρείται το σπίτι από άντρες της ΕΟΚΑ Β, αλλά ήθελε να πάει στο μέρος της συνάντησης συνοδευόμενος από δικούς του ανθρώπους. Ο Σύρος τελικά πείστηκε και του ζήτησε να γράψει ένα σημείωμα για τον Γρίβα. Ο Μακάριος έγραψε τα εξής: «Έχω βάσιμους λόγους να πιστεύω ότι η πραγματοποίησις της συναντήσεώς μας σήμερον, ή μάλλον αι γενόμεναι διευθετήσεις διά την συνάντησιν, ενέχουν σοβαρούς κινδύνους δι' αμφοτέρους.

Εξήγησα τους κινδύνους εις τον ταγματάρχην κ. Σταύρου.

Παρακαλώ θερμώς να γίνουν διαφορετικαί διευθετήσεις διά την συνάντησιν, η οποία, ως πιστεύω, θα είναι πολύ χρήσιμος και την οποίαν πολύ επιθυμώ. Πολύ λυπούμαι διά τυχόν ταλαιπωρία σας.

Εις τον κ. Σταύρου έκαμα ωρισμένας εισηγήσεις». [35]

Όταν ο Μακάριος ακύρωνε τη συνάντηση, δεν γνώριζε ότι άνθρωποι της χούντας είχαν τοποθετήσει κοριούς στο σπίτι όπου θα γινόταν[36] όπως δημοσιεύτηκε αργότερα στον τύπο. Την επομένη, νωρίς το πρωί, ο Σύρος, ο Τριτοφτίδης και ο διευθυντής του υπουργείου Εξωτερικών Χριστόδουλος Βενιαμίν συναντήθηκαν στο σπίτι του τελευταίου στον κυβερνητικό οικισμό κοντά στο προεδρικό. Συ-

ζήτησαν εναλλακτικές λύσεις, με βάση εισηγήσεις που έκανε ο Μακάριος. Κατέληξαν στη συμφωνία η συνάντηση να πραγματοποιηθεί στο σπίτι της Έρσης Κωνσταντινίδου. Η συνάντηση ορίστηκε για το ίδιο βράδυ, στις 8.00.

Η ιστορική συνάντηση

ΣΤΙΣ ΟΚΤΩ παρά πέντε, μια BMW της προεδρικής φρουράς με οδηγό τον Ντίνο Κωνσταντίνου, συνοδηγό τον υπασπιστή του Μακαρίου Νίκο Θρασυβούλου και στο πίσω κάθισμα τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο και τον ανεψιό του Ανδρέα Νεοφύτου, έβγαινε από την πύλη της αρχιεπισκοπής και ανηφόριζε προς το Χίλτον. Ακολουθώντας μια διαδρομή που παρέκαμπτε τους κύριους δρόμους, το αυτοκίνητο έφτασε στις οκτώ ακριβώς στη διεύθυνση Κένεντι 59.

Σύμφωνα με τη διευθέτηση, μια ομάδα αντρών της ΕΟΚΑ Β θα βρίσκονταν ένοπλοι στο σπίτι την ώρα της συνάντησης. Από την άλλη, μια διμοιρία του Εφεδρικού Σώματος πήρε θέσεις σε ένα ορφανοτροφείο ακριβώς απέναντι από το σπίτι. Η Έρση Κωνσταντινίδου περιέγραψε ως εξής τα γεγονότα: «Ήρθε πρώτα ο Σύρος και μου είπε να μπω στην κουζίνα για να μη δω τα πρόσωπα των οπλοφόρων της ΕΟΚΑ Β. Μετά τους άκουσα που έτρεχαν στις σκάλες. Το ίδιο συνέβηκε και όταν έφυγαν. Δεν είδα κανέναν από αυτούς. Μετά την εγκατάσταση της φρουράς, ήρθε στο σπίτι ο Γρίβας. Τον συνόδευε η Έλλη Χριστοδουλίδου και ο Μάριος Τριτοφτίδης. Σε διάστημα λεπτών ακούστηκε το αυτοκίνητο του Αρχιεπισκόπου να σταματά στην αυλή». [37]

Ο Μακάριος μίλησε αργότερα στη γραμματέα του για τις πρώτες του εντυπώσεις: «Διερωτούμουν εάν θα έβρισκα το Γρίβα ή κανέναν άλλο. Μόλις μπήκα είδα την Έρση στο βάθος και μετά τον γιατρό [Τριτοφτίδη] και την Έλλη Χριστοδουλίδου. Διερωτώμουν αν θα άφηναν τον Νίκο και τον Ανδρέα να μπουν μαζί μου, αλλά όταν τους είδα αυτούς κατάλαβα πως δεν υπήρχε πρόβλημα. Αριστερά διέκρινα και τον Γρίβα. Καθήσαμε και κουβεντιάσαμε επί μίαν ώρα και 40 λεπτά». [38]

Γρίβας: "Παραιτήσου"

ΤΑ ΟΣΑ διαμείφθηκαν μεταξύ των δύο έγιναν γνωστά από αλληλογραφία που αντάλλαξαν αργότερα, η οποία δημοσιεύτηκε στον τύπο, καθώς και από περιγραφές του Μακαρίου προς τη γραμματέα

του, η οποία τα κατέγραψε στο ημερολόγιό της. Ο Μακάριος ενημέρωσε τον Γρίβα για τις προσπάθειες της Ελλάδας και της Τουρκίας να επιβάλουν λύση στο Κυπριακό που ο ίδιος θεωρούσε λανθασμένη και έκαμε αναφορά στη συμφωνία της Λισαβόνας και στο μνημόνιο Παπαδόπουλου. Ο Γρίβας εισηγήθηκε στον Μακάριο το εξής σχέδιο για αλλαγή πλεύσης στο Κυπριακό:

«- Ο Αρχιεπίσκοπος να παραιτηθή του προεδρικού αξιώματος αποχωρών της πολιτικής.

- Να προκηρυχθούν εκλογαί με υποψήφιον πρόεδρον κοινής εμπιστοσύνης (αι εκλογαί επρότεινα να γίνουν υπό του ιδίου του Αρχιεπισκόπου).

- Δεν θα αναμιχθώ προσωπικώς εις την πολιτικήν, αλλά θα συνεργασθώ πλήρως με τον Αρχιεπίσκοπον και θα ανελάμβανον και εγώ τας ευθύνας μου διά την εφαρμογήν του προτεινομένου σχεδίου μου λύσεως του Κυπριακού.

- Συνεργασία να επιζητηθή με την Εθναρχούσαν Εκκλησίαν.

- Να γίνη ανασχηματισμός της Κυβερνήσεως το ταχύτερον δυνατόν, δι' αναθέσεως των κυριωτέρων Υπουργείων Εξωτερικών, Εσωτερικών και Αμύνης, Παιδείας εις πρόσωπα κοινής εμπιστοσύνης, ώστε να επιζητηθή εκτόνωσις της σημερινής εκρύθμου καταστάσεως, διαφώτισις του λαού και προπαρασκευή δι' εκλογάς αι οποίαι πρέπει να γίνουν το πολύ εντός διμήνου.

- Ο εκλεγησόμενος νέος Πρόεδρος της Δημοκρατίας θα έθετε πλέον ευθέως ως λύσιν του Κυπριακού την εφαρμογήν της αρχής της αυτοδιαθέσεως».[39]

Το σχέδιο του Γρίβα ήταν εντελώς εκτός της πολιτικής που ακολουθούσε ο Μακάριος, ο οποίος επιδίωκε εδραίωση της ανεξαρτησίας. Ωστόσο, για λόγους τακτικής δεν αντέδρασε αρνητικά. Με διάφορες ερωτήσεις προσπαθούσε να εκμαιεύσει σε ποια δεδομένα βασιζόταν το σχέδιό του. Ρώτησε κατά πόσο η χούντα ήταν έτοιμη να αποδεχθεί την πολιτική της ένωσης ή εάν θα επιδίωκε τη διπλή ένωση. Ο Γρίβας, χωρίς να εξηγήσει πώς, είπε ότι η Ελλάδα μπορούσε να συρθεί από τους Ελληνοκυπρίους στην πολιτική της ένωσης και απέκλειε εντελώς το ενδεχόμενο τουρκικής εισβολής. Σε ό,τι αφορούσε τον υποψήφιο κοινής αποδοχής, δεν έγινε αναφορά σε ονόματα. Ο Μακάριος είπε μόνο ότι αυτός έπρεπε να ήταν σε θέση να εμπνέει τον λαό, αφήνοντας τον Γρίβα να καταλάβει ότι δεν απέκλειε τίποτα, χωρίς ωστόσο να δεσμευτεί για οτιδήποτε.

Ο οδοντίατρος Ανδρέας Λάμπρου αφαιρεί χαλασμένο δόντι του Γρίβα, στο σπίτι του Μάριου και της Έλλης Χριστοδουλίδου στη Λεμεσό. Δίπλα του ο Λευτέρης Παπαδόπουλος.

Η συνάντηση ολοκληρώθηκε χωρίς οι δύο άντρες να καταλήξουν σε κάτι συγκεκριμένο, πέρα από κάποια μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης στις σχέσεις τους. Συνεργάτες του Γρίβα, και κυρίως ο Γεώργιος Καρούσος, υποστηρίζουν με επιμονή ότι υπήρξε συμφωνία μεταξύ των δύο στη βάση του σχεδίου του Γρίβα, η οποία δεν εφαρμόστηκε λόγω υπαναχώρησης του Μακαρίου, κάτι που δεν τεκμηριώνεται από τις πηγές. Αντιθέτως, σε επιστολή που ο Γρίβας απέστειλε στον Καρούσο, στις αρχές Απριλίου 1972, αναφέρεται το εξής: «Με Μακάριο δεν επήλθε καμιά οριστική συμφωνία. Απλώς του έθε-

σα όρους. (...) Εάν τους δεχθεί είναι μεγάλη νίκη δική μας. Αναμένω απάντησιν του». [40]

Πάντως, το ενδεχόμενο συνεργασίας μεταξύ Μακαρίου και Γρίβα προκάλεσε δυσφορία στους κόλπους της χούντας και ειδικά μεταξύ των σκληροπυρηνικών αξιωματικών που καθοδηγούσαν την ΕΟΚΑ Β, κάτι που επισήμανε και ο Γρίβας στην επιστολή του προς τον Καρούσο: «Χρειάζεται επαγρύπνησις και παρακολούθησις διότι η χούντα κινείται εναντίον μας φοβουμένη συνεργασίαν με Μακάριον οπότε όλα τα σχέδιά της καταρρέουν. Όλοι οι τομεάρχαι θα μας ακολουθήσουν πιστώς. Υπάρχει φόβος μόνον δι΄ ΕΓΚΕΛΑΔΟΝ. Πάντως πρέπει να συγκεντρώσετε τους ιδικούς σας τομεάρχας και να τους συστήσετε πειθαρχίαν εις τας αποφάσεις του Αρχηγού και να τους δεσμεύσετε διά λόγου». [41]

Στο σημείωμα του Γρίβα διαφαίνεται ξεκάθαρα η ανησυχία του ότι στην περίπτωση που θα προχωρούσε στη συνεργασία του με τον Μακάριο υπήρχαν τομεάρχες που ενδεχομένως δεν θα συμμορφώνονταν προς τις αποφάσεις του. Οι περισσότερες αντιδράσεις προέρχονταν από την περιοχή της Αμμοχώστου, όπου η ΕΟΚΑ Β βρισκόταν υπό τον έλεγχο του Κίκη Κωνσταντίνου. Με σκοπό να κατευνάσει τις αντιδράσεις, ο Γρίβας έκανε στις αρχές Απριλίου μια μεγάλη περιοδεία σε όλη την Κύπρο, αρχίζοντας από την Αμμόχωστο και φθάνοντας στη Μόρφου, ενημερώνοντας τα στελέχη της οργάνωσής του για τις προθέσεις του. [42]

Πρόταση στον Κληρίδη

ΣΥΜΦΩΝΑ με ενημέρωση που έκανε ο Κληρίδης στον Αμερικανό πρέσβη Ντέιβιντ Πόπερ, στο περιβάλλον του Γρίβα υπήρχαν δύο τάσεις. Από τη μια ήταν οι πολιτικά σκεπτόμενοι, οι οποίοι τον πίεζαν να κρατήσει επαφή με τον Μακάριο, αλλά να επιμείνει στη θέση του για παραίτησή του από την προεδρία και συμμετοχή του με τον Γρίβα σε ένα ανώτατο συμβούλιο που θα οργάνωνε τον αγώνα για την ένωση. Οι παράγοντες αυτοί υιοθετούσαν τη θέση που πήρε ο Γρίβας κατά τη συνάντησή του με τον Μακάριο, για διορισμό ενός προέδρου κοινής αποδοχής, ο οποίος θα ενεργούσε με την καθοδήγηση του ανωτάτου συμβουλίου. Από την άλλη, οι σκληροπυρηνικοί ευνοούσαν τη δυναμική αντιπαράθεση, επιζητούσαν διακοπή οποιασδήποτε επικοινωνίας με τον Μακάριο και εφαρμογή, το συντομότερο δυνατόν, σχεδίου για στρατιωτική δράση.

Σύμφωνα με τον Κληρίδη, η θέση του Γρίβα γινόταν καθημερινά όλο και πιο δύσκολη. «Είχε δεσμευτεί να αναζητήσει λύση του Κυπριακού μέσω της αυτοδιάθεσης Ένωσης. Μερικοί από τους οπαδούς του, ιδιαίτερα πρώην συνεργάτες του Γιωρκάτζη και ορισμένοι που είχαν διασυνδέσεις με την Ελλάδα, ενδιαφέρονται περισσότερο για την ανατροπή του Μακαρίου, παρά για το τι θα ακολουθήσει στη συνέχεια. Αλλά όλοι το βρίσκουν όλο και περισσότερο απεχθές να προσαρμοστούν στο παιχνίδι αναμονής του Γρίβα». [43]

Οι πολιτικά σκεπτόμενοι συνεργάτες του Γρίβα άρχισαν να επεξεργάζονται διάφορα σενάρια για τη διαδοχή του Μακαρίου στην περίπτωση που θα παραιτείτο από την προεδρία. Στον τύπο είχε διαρρεύσει το όνομα του διευθυντή της Ελληνικής Μεταλλευτικής Εταιρείας Πασχάλη Πασχαλίδη, ως υποψηφίου κοινής αποδοχής. Επίσης, σύμφωνα με εμπιστευτική ενημέρωση που έκανε ο Κληρίδης στον Αμερικανό πρέσβη Ντέιβιντ Πόπερ, άνθρωποι του περιβάλλοντος του Γρίβα προσέγγισαν τον ίδιο και τον βολιδοσκόπησαν κατά πόσο θα αποδεχόταν την προεδρία σε περίπτωση παραίτησης του Μακαρίου, υπό τους εξής όρους:

- Να περιορίσει την επιρροή των κομμουνιστών στην κυβέρνηση.
- Να μην αποκλειστεί η ένωση από τις διακοινοτικές συνομιλίες.
- Να δοθεί στους Τουρκοκυπρίους υπουργείο για τουρκικά θέματα.
- Η συμφωνία για το Κυπριακό να είναι για μια συγκεκριμένη περίοδο.
- Αν οι συνομιλίες αποτύχουν, να υιοθετηθεί η πολιτική της αυτοδιάθεσης - ένωσης.

Όπως επισήμανε στο σημείωμά του ο Πόπερ, ο Κληρίδης δεν επιθυμούσε να αναλάβει την προεδρία κάτω από τέτοιες συνθήκες. [44]

«Πόσο έχω μετανιώσει»

ΟΛΑ ΑΥΤΑ βεβαίως ήταν απλώς σενάρια, αφού στη συνάντηση Μακαρίου - Γρίβα δεν είχε διαφανεί οποιαδήποτε ένδειξη για συμφωνία. Αντιθέτως, μερικές μόλις μέρες μετά, ο Μακάριος εξέφραζε προς τη γραμματέα του την απογοήτευσή του για τα αποτελέσματα: «Ξέρεις πόσο μετανοιωμένος είμαι που είδα τον Γρίβα;» Κατηγορούσε τον εαυτό του, γιατί κατά τη συνάντηση εκείνη δεν αντέδρασε στις προτάσεις του Γρίβα και έδωσε εντυπώσεις ανεκτικότητας. «Έπρεπε να του πω έτσι στα αστεία δήθεν: Μα για σταθείτε, Στρατηγέ

μου, συναντηθήκαμε για να μου πείτε να παραιτηθώ;» Η περιπέτεια στην οποία είχε βάλει τον εαυτό του πρέπει να τον κατέβαλε ψυχολογικά: «"Αν ήμουν καθρέφτης", είπε, "και μπορούσε κανείς να δει μέσα μου, θα έβλεπε μια καρδιά κατάμαυρη. Ξέρεις τι σημαίνει αυτό; Κατάμαυρη... τέσσερα μέτωπα. Ξέρεις ότι κλίνω στο να παραιτηθώ;"». [45]

Στις 29 Μαρτίου, συναντήθηκαν ξανά στην αρχιεπισκοπή ο Μακάριος και ο Σύρος, για να συζητήσουν τα μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης, τα κυριότερα από τα οποία ήταν η έκδοση αφίσας για την επέτειο της 1ης Απριλίου με τις φωτογραφίες του Μακαρίου και του Γρίβα και με το σύνθημα «Ζήτω η ένωση», και η απελευθέρωση γριβικών που ήταν κρατούμενοι αντιμετωπίζοντας κατηγορίες για συνωμοσία κατά του κράτους ή που είχαν καταδικαστεί για παρόμοια αδικήματα.

Ο Σύρος παρουσίασε στον Μακάριο ένα μακρύ κατάλογο με ονόματα μελών της ΕΟΚΑ Β, των οποίων ο Γρίβας ζητούσε την απόλυση. Ο Μακάριος δέχτηκε, αλλά εξαίρεσε τους κρατουμένους για την κλοπή των όπλων από το Τρίκωμο, λέγοντας στον Σύρο ότι δεν πίστευε ότι ο Γρίβας θα ήθελε να συνδέσει το όνομά του με υπόθεση εσχάτης προδοσίας. Για το ζήτημα των αφισών, ο Μακάριος είπε ότι ήταν επικίνδυνο να γίνει κάτι τέτοιο, διότι «δεν θα το έβλεπαν με καλό μάτι μερικοί δικοί τους εξτρεμισταί». Αντί αυτού, του ζήτησε να μεταφέρει στον Γρίβα την εισήγηση να εμφανιστεί στην εξέδρα των επισήμων, στη διάρκεια της παρέλασης για την επέτειο της 1ης Απριλίου. [46]

Τουρκικές αντιδράσεις

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ πληροφορίες για τη συνάντηση Μακαρίου - Γρίβα διέρρευσαν πολύ σύντομα στον τύπο. Στις 11 Απριλίου, η χουντική εφημερίδα «Τα Σημερινά» δημοσίευσε με λεπτομέρεια το παρασκήνιο της συνάντησης. Κι ενώ μέχρι τότε η Τουρκία δεν έφερε σοβαρή ένσταση για την παρουσία του Γρίβα στην Κύπρο, ξαφνικά ο τουρκικός τύπος άρχισε να υποβάλλει ότι η Αθήνα ευνοούσε απομάκρυνσή του από την Κύπρο, επειδή η ενδεχόμενη συμμαχία του με τον Μακάριο θα επηρέαζε αρνητικά τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. [47]

Ο Ντενκτάς, σε μακροσκελή συνέντευξή του που δημοσιεύτηκε στις 16 Απριλίου στην εβδομαδιαία εφημερίδα της Λευκωσίας «Αούρ ματος», δήλωσε υποστήριξη στις προσπάθειες των τριών μητροπο

Μακάριος και Γρίβας προσέρχονται στο σημείο από όπου θα παρακολουθούσαν στρατιωτική παρέλαση με αφορμή την επέτειο της 1ης Απριλίου, προτού ο Γρίβας αναχωρήσει από την Κύπρο, το 1967. Το 1972 ο Μακάριος του πρότεινε να εμφανιστούν ξανά μαζί δημοσίως, αλλά ο Γρίβας απέρριψε την πρόταση.

...λιτών να απομακρύνουν τον Μακάριο από την προεδρία. Ταυτόχρονα, κάλεσε την Ελλάδα και την Τουρκία να επέμβουν και να αναλάβουν την εσωτερική ασφάλεια στην Κύπρο: «Πιστεύομεν ότι η Ελλάς και μόνον η Ελλάς δύναται να δώση την κατάλληλον εθνικήν κατεύθυνσιν εις την εν Κύπρω κοινότητά της, διακηρύσσουσα σαφώς ποία πρέπει να είναι τα εθνικά συμφέροντα των Ελληνοκυπρίων. Εάν όλα τα υπεύθυνα στοιχεία δεν ενωθούν επί του θέματος αυτού, οι Ελληνοκύπριοι θα εξακολουθούν να επιδιώκουν την Ένωσιν και θα είναι αδύνατον να εύρουν μόνιμον ειρήνην. (...)

Εάν σήμερον η Ελλάς και η Τουρκία, ως εγγυήτριαι δυνάμεις και μητέρες - χώραι των κοινοτήτων της Κύπρου, επιθυμούν να επιτύχουν μόνιμον ειρήνην, ο τρόπος να το επιτύχουν είναι να αναλάβουν κοινήν ενέργειαν διά τον τερματισμόν της απειλής πολέμου εις Κύπρον. Θα πρέπει να αναλάβουν (τη συγκαταθέσει μας) την εσωτερικήν

ασφάλειαν εις Κύπρον δι' ωρισμένην περίοδον. Ούτω θα έχωμεν την ευκαιρίαν να ομιλήσωμεν διά την ειρήνην χωρίς να φοβούμεθα μήπως η άλλη πλευρά εξαπολύση επίθεσιν ή όχι».[48]

Λίγες μέρες αργότερα, και επτά μήνες μετά την άφιξη του Γρίβα στην Κύπρο, η τουρκοκυπριακή ηγεσία διαμαρτυρήθηκε για πρώτη φορά για την παρουσία του στο νησί. Στις 28 Απριλίου 1972, εξέδωσε ανακοίνωση με την οποία υπενθύμισε τη συμφωνία κυρίων του Νοεμβρίου του 1967, σύμφωνα με την οποία «η Ελληνική κυβέρνησις, υπεσχέθη προς την τουρκικήν, ότι θα εκράτει τον Στρατηγόν Γρίβαν εις Ελλάδα, μακράν της Κύπρου».[49]

5

Η συμμαχία Μακαρίου - Παπαδόπουλου

ΣΤΑ ΤΕΛΗ Μαρτίου 1972, παρατηρήθηκαν ανακατατάξεις στο εσωτερικό της χούντας, ως αποτέλεσμα της στροφής που έκανε ο Παπαδόπουλος υπέρ της παραμονής του Μακαρίου στην εξουσία. Αρχικά ανακλήθηκε στην Αθήνα, στις 19 Μαρτίου, ο Παντελής Λαλαούνης, ο οποίος ως επικεφαλής του Β΄ Γραφείου χρεώθηκε την ευθύνη για το φιάσκο του πραξικοπήματος της 14ης Φεβρουαρίου. Ευθύνες επιρρίφθηκαν επίσης στην ΚΥΠ/Ε, για τις διαβεβαιώσεις που έδινε ότι ήταν εύκολη υπόθεση η απομάκρυνση του Μακαρίου. Στις 22 Μαρτίου αποπέμφθηκε από το αξίωμά του ο αντιβασιλέας Ζωιτάκης, γεγονός που συνδέθηκε με τις εξελίξεις στην Κύπρο αφού, σύμφωνα με τον Βρετανό δημοσιογράφο Τσαρλς Φόλεϊ* ήταν ο άνθρωπος που ενε-

** Ο Τσαρλς Φόλεϊ είναι ο μόνος ξένος δημοσιογράφος που συνάντησε τον Γρίβα κατά τη διάρκεια της δράσης της ΕΟΚΑ Β. Ήταν Οκτώβριος του 1972, όταν συνάντησε στην Αθήνα στελέχη του καθεστώτος και στην Κύπρο τον Μακάριο και τον Γρίβα.*

θάρρυνε τον Γρίβα να πάει στην Κύπρο. [1] Αντιβασιλέας ορκίστηκε ο Γεώργιος Παπαδόπουλος.

Στις 29 Μαρτίου, ο διευθυντής του κλιμακίου της ΚΥΠ/Ε στη Λευκωσία Κώστας Δούζινας κάλεσε τον βουλευτή του Ενιαίου Κόμματος Μιχαλάκη Σαββίδη και τον ενημέρωσε για την αλλαγή πλεύσης της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία «δεν απαιτεί πλέον την παραίτηση του Μακαρίου και πιέζει τους επισκόπους να μην επιμείνουν άλλο στο ζήτημα αυτό ή τουλάχιστον να μη θέτουν χρονικά όρια για την απομάκρυνσή του. Επίσης, τόνισε την ανάγκη να βρεθεί λύση για να βγούμε από την κρίση». [2]

Ύστερα από την εξέλιξη αυτή, ο Μακάριος κάλεσε στο προεδρικό τον Κληρίδη, «για πρώτη φορά ύστερα από πολλές εβδομάδες»* για να συζητήσουν την κατάσταση. Του ανέθεσε να βολιδοσκοπήσει επίσημα τον Έλληνα επιτετραμμένο Αλέξη Ζαφειρίου για τις προθέσεις των Αθηνών. Στις 3 Απριλίου, ο Κληρίδης διαβίβασε στον Μακάριο το εξής μήνυμα:

«Ο κ. Ζαφειρίου είπε ότι, αν αποχωρήσουν τρεις ή τέσσερις υπουργοί από την κυβέρνηση της Κύπρου, οι οποίοι επηρεάζουν δυσμενώς τις σχέσεις των δύο κυβερνήσεων, αφού αποδίδουν στην ελληνική κυβέρνηση την πρόθεση επιβολής μιας απαράδεκτης εθνικά λύσης, οι σχέσεις Αθήνας και Λευκωσίας θα βελτιωθούν ουσιαστικά. Σε μια τέτοια περίπτωση, σύμφωνα με τον κ. Ζαφειρίου, δεν θα έχει καμιά σημασία πια το ποιος πρέπει να παίρνει τις τελικές αποφάσεις, αφού οι δύο κυβερνήσεις συνεργαζόμενες θα ακολουθούν την ίδια πολιτική γραμμή». [4]

Η Αθήνα ουσιαστικά εγκατέλειπε την απαίτησή της να έχει τον πρώτο λόγο στο Κυπριακό και εκείνο που ζητούσε - προφανώς για λόγους γοήτρου - ήταν ανασχηματισμό της κυπριακής κυβέρνησης. Ο Κληρίδης συνέχισε τις επαφές με τον Ζαφειρίου και στις 6 Απριλίου έστειλε νέα ενημερωτική έκθεση στον Μακάριο, στην οποία ανέφερε ότι η ελληνική κυβέρνηση θεωρούσε ότι επιβαλλόταν η αντικατάσταση μερικών υπουργών από άτομα κοινής εμπιστοσύνης, αλλά, όπως είχε διευκρινίσει ο Ζαφειρίου, «ουδέποτε διενοήθη να επιβάλη οποιαδήποτε πρόσωπα». [5]

Οι υπουργοί που η ελληνική κυβέρνηση επιθυμούσε να αντικατασταθούν ήταν ο Σπύρος Κυπριανού, «διότι ούτος βαρύνεται δι' ενεργείας καθαπτομένας κατά της Ελληνικής Κυβερνήσεως», ο Φρί-

Έτσι το έθεσε ο ίδιος ο Κληρίδης στον πρέσβη των ΗΠΑ Ντέιβιντ Πόπερ, σε συνάντηση που είχαν στις 31 Μαρτίου στη Λευκωσία. [3]

Ύστερα από την παρατεταμένη περίοδο κρίσης στις σχέσεις μεταξύ Μακαρίου και Παπαδόπουλου, ο τελευταίος δείχνει σημεία υποχώρησης.

ξος Πετρίδης, υπουργός Παιδείας, διότι «είναι γνωστός από τας πολλάς ενεργείας του εις βάρος της Ελληνικής παιδείας», ο υπουργός Εσωτερικών Επαμεινώνδας Κωμοδρόμος, ο οποίος «δεν καταγγέλλεται δι' ανθελληνικάς ενεργείας, αλλά διότι ελλείπει από αυτόν πρωτοβουλία, αποφασιστικότης και ανάληψις ευθυνών, ιδίως εις περιπτώσεις κρίσεως, ιδιότητας τας οποίας αποδειγμένως δεν έχει, προσπαθών να καλύψη την ανεπάρκειάν του δι' ακαίρων και επιζημίων δηλώσεων». Ο Κωμοδρόμος στις δημόσιες εμφανίσεις του μιλούσε συνεχώς για την ένωση, γεγονός που ενοχλούσε τόσο την Άγκυρα όσο και την Αθήνα. Ζητήθηκε επίσης η αντικατάσταση του «γνωστού διά το παρελθόν του και διά το πρόσφατον παρόν του» κυβερνητικού εκπροσώπου Μιλτιάδη Χριστοδούλου, του διευθυντή της ΚΥΠ/Κ Γεωργίου Τομπάζου, «γνωστού διά

τας ανθελληνικάς του τάσεις και διά την συνεργασίαν του μετά του κ. Λυσσαρίδη». Στη λίστα βρισκόταν και ο δήμαρχος Λευκωσίας Αλέκος Δημητριάδης, «όστις έχει σαφείς ανθελληνικάς τάσεις και απαράδεκτον στάσιν κατά των Ελλήνων αξιωματικών». [6]

Η μεσολάβηση Κωνσταντόπουλου

ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ για εξομάλυνση των σχέσεων μεταξύ Αθηνών και Λευκωσίας ανέλαβε από την Αθήνα και ο Σάββας Κωνσταντόπουλος, εκδότης της εφημερίδας «Ελεύθερος Κόσμος». Ο Κωνσταντόπουλος ήταν ο θεωρητικός της δικτατορίας, είχε στενή συνεργασία με τον Παπαδόπουλο και ήταν ο επικεφαλής της αντικομμουνιστικής εκστρατείας των Ηνωμένων Πολιτειών στον χώρο του ελληνικού τύπου. Στα τέλη Μαρτίου, κατά την επιστροφή του από τις ΗΠΑ όπου είχε χειρουργηθεί, ο Νίκος Σαμψών στάθμευσε στην Αθήνα και έγινε δεκτός από τον Γεώργιο Παπαδόπουλο, με τον οποίο συζήτησε την κατάσταση στην Κύπρο.

Μόλις επέστρεψε στη Λευκωσία, συναντήθηκε με τον αξιωματούχο της αμερικανικής πρεσβείας Τζόζεφ Λορέντζ και τον ενημέρωσε για το περιεχόμενο των συζητήσεών του με τον Παπαδόπουλο. Σύμφωνα με τον Σαμψών, ο Παπαδόπουλος του είχε πει ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν αξίωνε πλέον την παραίτηση του Μακαρίου και ότι επιθυμία του ήταν ο αρχιεπίσκοπος να εξαντλήσει τη θητεία του, που έληγε τον Φεβρουάριο του 1973. Ο Παπαδόπουλος, ωστόσο, επέμενε σε ανασχηματισμό της κυβέρνησης και είπε στον Σαμψών ότι τον προόριζε για το υπουργείο Εσωτερικών.*

Ο Σαμψών συνάντησε επίσης τον Μακάριο και τον ενημέρωσε για την πρόθεση του Παπαδόπουλου να στείλει στην Κύπρο τον Σάββα Κωνσταντόπουλο, ως προσωπικό του απεσταλμένο, για να διαβουλευθεί μαζί του τον ανασχηματισμό της κυβέρνησης. Ο Μακάριος, σύμφωνα με τον Σαμψών, του είπε πως αν η ελληνική κυβέρνηση δεν αποφάσιζε να στείλει τον Κωνσταντόπουλο στην Κύπρο, θα τον προσκαλούσε ο ίδιος. [7]

Η αμερικανική πρεσβεία ενημερώθηκε για την πρωτοβουλία της ελληνικής κυβέρνησης και από τον διοικητή Συνεργατικής Αναπτύξεως Ανδρέα Αζίνα, ο οποίος είχε στενή προσωπική σχέση με τον

* *Ο Σαμψών, στη συνομιλία του με τον Αμερικανό διπλωμάτη, δαπάνησε αρκετό χρόνο για να του εξηγήσει πώς θα χρησιμοποιούσε το δικαίωμα 24ωρης κράτησης πολιτών χωρίς δικαστικό διάταγμα που παρέχει η κυπριακή νομοθεσία στην αστυνομία, για να κυνηγήσει τους οπαδούς του Λυσσαρίδη και του ΑΚΕΛ.*

Ο Σαμψών με πιστόλι στο χέρι. Παράδοξο που στις υπηρεσιακές τους εκθέσεις οι Αμερικανοί διπλωμάτες τον χαρακτήριζαν «εγκληματία», του πρόσφεραν [illegible] και τιμητική φιλοξενία στις Ηνωμένες Πολιτείες. Την ίδια περίοδο ο Παπαδόπουλος τον προόριζε για το υπουργείο Εσωτερικών.

Κωνσταντόπουλο και μέσω αυτού επικοινωνία με τον Παπαδόπουλο.* Ο Αζίνας πήγε στην Αθήνα στις αρχές Απριλίου του 1972, είχε επαφή με τον Παπαδόπουλο και συζήτησε μαζί του την αξίωση των Αθηνών για ανασχηματισμό της κυπριακής κυβέρνησης. Σύμφωνα με

* *Την 21η Απριλίου 1967, ο Αζίνας βρισκόταν στην Αθήνα και μέσω του Κωνσταντόπουλου απέκτησε επαφή με τον Παπαδόπουλο. Ο Αζίνας, όπως αναφέρει ο ίδιος, είχε συχνές επαφές με τον Παπαδόπουλο, οι οποίες γίνονταν εν γνώσει του Μακαρίου. «Ήταν ο μόνος τρόπος να διοχετεύω κάποια πράγματα προς την Αθήνα και ταυτόχρονα να μαθαίνω τι ακριβώς συνέβαινε εκεί», αναφέρει. [8] Πάντως, σύμφωνα με όσα γράφει στο ημερολόγιό της η γραμματέας του Μακαρίου Νίτσα Χριστοδούλου, ο τελευταίος ήταν δύσπιστος για την ακρίβεια των πληροφοριών που έπαιρνε και έφερνε ο Αζίνας στην Αθήνα και δεν είχε εμπιστοσύνη σ' αυτόν ούτε στον Κωνσταντόπουλο.* [9]

την ενημέρωση που έκανε ο Αζίνας στην αμερικανική πρεσβεία, ο Κωνσταντόπουλος διευθέτησε επίσκεψη του Μακαρίου στην Αθήνα και συνάντησή του με τον Παπαδόπουλο. [10]

Στις 17 Απριλίου, ο Μακάριος πήρε ένα φάκελο πολύ καλά δεμένο και σφραγισμένο, με πολλές υπογραφές του Κωνσταντόπουλου. Μέσα είχε ένα σημείωμα και έναν κατάλογο με ονόματα προτεινομένων ως υπουργών, που είχε καταρτιστεί από τον Κωνσταντόπουλο «κατόπιν σοβαρών διαβουλεύσεων με το καθεστώς», όπως έγραφε στο επεξηγηματικό του σημείωμα.

Για το υπουργείο Εσωτερικών υποδεικνυόταν ο Παύλος Παυλάκης, πρώην βουλευτής, για το υπουργείο Εξωτερικών ο πρέσβης στην Αθήνα Νίκος Κρανιδιώτης, για το υπουργείο Παιδείας ο Κώστης Χατζηκωστής, που είχε τοποθετηθεί από τον Μακάριο στο Γραφείο Τύπου της Υπάτης Αρμοστείας στο Λονδίνο, ή ο Κωνσταντίνος Σπυριδάκις. Για τη θέση του διευθυντή του Γραφείου Δημοσίων Πληροφοριών ο Χαράλαμπος Χασάπης και ως διευθυντής της ΚΥΠ ο Νίκος Σαμψών.

Απευθυνόμενος προς τη γραμματέα του, ο Μακάριος σχολίασε ως εξής την πρόταση του Κωνσταντόπουλου για διορισμό του Σαμψών στη θέση του διευθυντή της ΚΥΠ: «Εάν βάλω το Σαμψών στην ΚΥΠ, είναι σαν να πληρώνω τον υπεύθυνο της δικής τους ΚΥΠ. Έρχεται και μου λέει διάφορα πράγματα και θέλει να γίνει, απ' ό,τι καταλαβαίνω υπουργός. Τον ακούω και μου έρχεται να του πω: Μωρέ, δεν κάμνεις εσύ για υπουργός, αλλά δεν το μπορώ». Ο Μακάριος είπε επίσης στην ιδιαιτέρα του ότι η χούντα είχε στο χέρι τον Σαμψών, εξαιτίας ενός εράνου που έκαμε η «Μάχη» για να αγοράσει η Ελλάδα αεροπλάνα Μιράζ, τα λεφτά από τον οποίο φέρεται να οικειοποιήθηκε ο ίδιος. [11]

Στις 3 Μαΐου, ο Μακάριος ζήτησε από τον Κληρίδη να πληροφορήσει τον Ζαφειρίου ότι θα προχωρούσε σε ανασχηματισμό της κυβέρνησής του στα μέσα Ιουνίου και ότι την επομένη θα ενημέρωνε τα μέλη του υπουργικού συμβουλίου. Βέβαιη θεωρείτο η αποπομπή του υπουργού Εξωτερικών Σπύρου Κυπριανού, λόγω της άρνησης του Παλαμά να συνεργαστεί ξανά μαζί του. Ο Κυπριανού παραιτήθηκε στις 5 Μαΐου και στις 16 Ιουνίου ο Μακάριος ανακοίνωσε τον ανασχηματισμό της κυβέρνησης. Νέο υπουργό Εξωτερικών διόρισε τον Ιωάννη Χριστοφίδη. Αντικατέστησε επίσης τον υπουργό Εσωτερικών Επαμεινώνδα Κωμοδρόμο με τον Γεώργιο Ιωαννίδη και τον

υπουργό Παιδείας Φρίξο Πετρίδη με τον Ανδρέα Κούρο. Ο Μακάριος δεν διαβουλεύτηκε με το καθεστώς των Αθηνών για τη σύνθεση της νέας κυβέρνησης, με μόνη εξαίρεση το υπουργείο Παιδείας. [12]

Ξεκαθάρισμα με τον Γρίβα

Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ, αφού ξεπέρασε τον κίνδυνο που αντιμετώπιζε από τη χούντα, αποφάσισε να κλείσει τον λογαριασμό που είχε ανοίξει με τον Γρίβα. Στις 13 Απριλίου 1972, του διαμήνυσε με τον Μάριο Τριτοφτίδη ότι συμφωνούσε με όσα είχαν συζητήσει στη συνάντηση της 26ης Μαρτίου για αλλαγή γραμμής στο Κυπριακό και υιοθέτηση πολιτικής υπέρ της ένωσης, αλλά πίστευε ότι αυτό θα έπρεπε να εφαρμοστεί σταδιακά. Ο Μακάριος επικαλείτο τη διαφωνία της ελληνικής κυβέρνησης, τις πιθανές αντιδράσεις των Αγγλοαμερικανών και τον κίνδυνο τουρκικής επέμβασης. [13]

Αντιδρώντας ο Γρίβας απέστειλε στις 17 Απριλίου επιστολή στον Μάριο Τριτοφτίδη, η οποία απευθυνόταν κυρίως προς τον Μακάριο. Στην επιστολή επαναλάμβανε όσα είχε πει στη συνάντηση για παραίτηση του Μακαρίου από την προεδρία και υποστήριξη κοινού υποψήφιου προέδρου, ο οποίος θα κατερχόταν στις εκλογές με το σύνθημα αυτοδιάθεση - ένωση. Σχολιάζοντας τις επιφυλάξεις που ο Μακάριος διατύπωνε επικαλούμενος τη διαφωνία της ελληνικής κυβέρνησης, έγραψε: «Η ορθή τοποθέτησις του ζητήματος αυτού θα έπρεπε να είναι αλλοία. Να θέσετε ευθέως ό,τι επιθυμείτε υμείς και ο Ελληνικός Κυπριακός λαός της νήσου και να καλέσετε την Ελληνικήν Κυβέρνησιν να λάβη θέσιν επ' αυτού, να καταστήσετε δε τούτο γνωστόν εις τας ενδιαφερομένας δυνάμεις διά το Κυπριακόν».

Στην ίδια επιστολή, αναφερόμενος στη διαφωνία των Αγγλοαμερικανών στην πολιτική της ένωσης, έγραψε: «Εάν οι Άγγλοι και οι Αμερικανοί οι οποίοι είναι και υπεύθυνοι της σημερινής καταστάσεως εν Κύπρω θέλουν να ικανοποιήσουν τους Τούρκους, δύνανται να το πράξουν ιδίοις αναλώμασι και ουχί ημών». Ως προς τις αντιδράσεις της Τουρκίας έγραψε ότι «δεν δύναται να κάμη εισβολήν εις Κύπρον και μάλιστα υπό τας σημερινάς συνθήκας». [14]

Ο Μακάριος απάντησε απευθείας στον Γρίβα, στις 4 Μαΐου, και ανέλυσε τα επιχειρήματά του: «Είχον επιφυλάξεις περί επιτυχούς εκβάσεως του σχεδίου σας και φόβους ότι δυνατόν να δημιουργήσωμεν ακουσίως συνθήκας καθιστώσας εύκολον την διχοτόμησιν και την διπλήν Ένωσιν. (...)

Φρονώ ειλικρινώς ότι υπό τας παρούσας συνθήκας ουδόλως θα προωθηθή, βάσει της εισηγήσεώς σας, η Ένωσις. Η σταθερά προσήλωσις και η εμμονή εις την Ένωσιν αποτελούν, βεβαίως, τον πρώτον και κύριον παράγοντα. Αλλ' ουχί τον μόνον. Υπάρχουν και άλλοι εξ αντικειμένου παράγοντες μη εξαρτώμενοι από ημάς, των οποίων η παραγνώρισις θα ήτο εθνικώς επιζήμιος.

Ο αγών του Κυπριακού Ελληνισμού, ως έχουν σήμερον αι περιστάσεις, και συνθήκαι, είναι μάλλον αμυντικός. Αμυνόμεθα, δηλαδή, διά την αποτροπήν επιβολής απαραδέκτου λύσεως του Κυπριακού. Και η άμυνά μας υπήρξε μέχρι τούδε επιτυχής. Αμυνόμεθα και αρνούμεθα να δεχθώμεν λύσιν δεσμεύουσαν το εθνικόν μας μέλλον. Η Ένωσις είναι βίωμα και πυξίς του εθνικού προσανατολισμού. Δεν πραγματοποιείται όμως η Ένωσις εάν πρωτίστως δεν απομακρυνθή και δεν αποτραπή κίνδυνος άλλης ανεπιθυμήτου λύσεως. Δεν θα εδίσταζον εις την άμεσον αλλαγήν πολιτικής γραμμής, ως η εισήγησίς σας, εάν προς τούτο ήτο σύμφωνος και η Ελληνική Κυβέρνησις. (...) Εάν η Ελληνική Κυβέρνησις, σταθμίζουσα τας δυνατότητας και άλλους παράγοντας, τηρήση αρνητικήν στάσιν, αι συνέπειαι θα είναι οπισθοδρομικαί διά την Ένωσιν. Επί πλέον, δεν αποκλείω το ενδεχόμενον να καταστή αναπόφευκτος ο κίνδυνος της διπλής ενώσεως, έστω κι αν είμεθα αποφασισμένοι να τον αντιμετωπίσωμεν. (...) Η αλλαγή σήμερον πολιτικής γραμμής - και μάλιστα μη συμφωνούσης της Ελλάδος - θα οδηγήση εις διεθνή απομόνωσίν μας. Και η Κύπρος θα καταστή εύκολος λεία της Τουρκίας, η οποία, εκμεταλλευομένη πλείστας καταστάσεις, σκληρύνει συνεχώς την θέσιν της». [15]

Ο Γρίβας επιμένει

Ο ΓΡΙΒΑΣ απάντησε στον Μακάριο στις 16 Μαΐου, με μακροσκελές κείμενο βασισμένο σε δύο προσχέδια επιστολών που ετοιμάστηκαν από τον Σπύρο Παπαγεωργίου και τον Γαβριήλ Μηνά. Στην απάντησή του ο Γρίβας αντιπαρήλθε τα επιχειρήματα του Μακαρίου, λέγοντας ότι οι απόψεις του ήταν «αόριστοι και κοινότυποι» και αποτελούσαν προσπάθεια «υπεκφυγής εκ μέρους υμών έναντι σαφώς τεθέντων υπ' εμού ζητημάτων». Ο Γρίβας διερωτήθηκε προς τι η πρόσκληση για συνεργασία, αφού οι απόψεις του στο Κυπριακό «ήσαν γνωσταί εις υμάς εξ' επανειλημμένων δηλώσεών μου, τας οποίας χαρακτήριζεν η αμετάτρεπτος προσήλωσίς μου εις την ταχείαν και άνευ σταθμών λύσιν της Ενώσεως».

Σε ό,τι αφορούσε τις επιφυλάξεις του Μακαρίου για τη στάση των Αθηνών στην πολιτική της ένωσης, ο Γρίβας ανέφερε: «Εάν πιστεύητε ότι είναι ορθή η πολιτική της Αυτοδιαθέσεως - Ενώσεως, οφείλετε τιμίως και μετά παρρησίας να την εισηγηθήτε πρώτος προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν. Πιστεύω δε ότι ουδεμία Ελληνική κυβέρνησις θα αρνηθή να βοηθήση τον ελληνικόν κυπριακόν λαόν και να συμμετάσχη εις τας απαιτηθησομένας θυσίας, εάν ημείς πρώτοι, διακηρύξωμεν ότι είμεθα αποφασισμένοι να αγωνισθώμεν».

Ο Γρίβας, στο σπίτι της Έλλης Χριστοδουλίδου στη Λεμεσό, όπου κρυβόταν, υπαγορεύει στη Διάνα Μαύρου, η οποία εκτελούσε και χρέη γραμματέως του.

Κλείνοντας την επιστολή του ο Γρίβας τοποθετήθηκε τελεσιγραφικά σε πρόταση του Μάριου Τριτοφτίδη για νέα συνάντησή του με τον Μακάριο: «Δευτέρα συνάντησίς μας, την οποίαν σας εισηγήθη το μεσολαβήσαν πρόσωπον, εξ ιδίας πρωτοβουλίας και απεδέχθητε, θα ήτο εντελώς άσκοπος, εκτός εάν απεφασίσατε να δεχθήτε τας βασικάς μου εισηγήσεις και να με πληροφορήσετε περί τούτου γραπτώς το συντομώτερον δυνατόν». [16] Με την επιστολή αυτή έκλεισε ο κύκλος των διαβουλεύσεων μεταξύ Μακαρίου και Γρίβα.

Ο χρόνος που ο Μακάριος επέλεξε να απεμπλακεί από τον διάλογο με τον Γρίβα - αμέσως μετά το ξεπέρασμα της κρίσης στις σχέσεις του με τον Παπαδόπουλο - δημιούργησε πικρία στη γριβική παράταξη. Στην επιστολή του προς τον Τριτοφτίδη ο Γρίβας είχε αναφερθεί στις διαφωνίες ορισμένων από τους οπαδούς του να συναντηθεί με τον Μακάριο και στις προσπάθειες που είχε καταβάλει για να τους μεταπείσει: «Ούτοι είχον και ίσως ακόμη να έχουν την γνώμην ότι η χειρονομία του Αρχιεπισκόπου διά συνάντησίν μας ήτο

μια μπλόφα την οποίαν εχρησιμοποίησε ως "μπαμπούλαν" κατά της ελληνικής κυβερνήσεως». [17] Η απόφαση του Μακαρίου να συναντηθεί με τον Γρίβα ήταν όντως μια κίνηση τακτικής, σε μια στιγμή που αντιμετώπιζε πολυμέτωπη πίεση να παραιτηθεί από την προεδρία.

Ο Γρίβας είχε κάθε λόγο να είναι εξοργισμένος από το φλερτ του Μακαρίου με τον Παπαδόπουλο. Αισθανόταν ιδιαίτερα προδομένος από την ελληνική κυβέρνηση, η οποία τον εγκατέλειψε και επιδίωκε να οικοδομήσει γέφυρες συνεργασίας με τον Μακάριο. Την οργή του εκδήλωσε σε γραπτή διαταγή που εξέδωσε, με την οποία διαχώριζε τη θέση του τόσο από τον Μακάριο όσο και από τον Παπαδόπουλο: «Δεν έχω δεσμούς ούτε είμαι προσκολλημένος σε καμίαν απολύτως πολιτικήν παράταξιν, ούτε κυβέρνησιν, είτε της Ελλάδος είτε της Κύπρου. (...) Θα συνεργασθώ και με τον διάβολον ακόμη εάν η τοιαύτη συνεργασία θα μας εξασφαλίση πράγματι την Ένωσιν». [18]

Συνεργασία Γρίβα - μητροπολιτών

Ο ΓΡΙΒΑΣ διαχώρισε τη θέση του από την κυβέρνηση της Ελλάδας, όχι όμως και από τους Ελλαδίτες αξιωματικούς που υπηρετούσαν στην Κύπρο. Οι ιωαννιδικοί αξιωματικοί της Εθνικής Φρουράς και της ΕΛΔΥΚ εμφανίζονταν ως οι «υγιείς δυνάμεις της Επαναστάσεως». Διαχώριζαν τη θέση τους από την εκκολαπτόμενη συμμαχία Παπαδόπουλου - Μακαρίου και παρότρυναν για δυναμική δράση της ΕΟΚΑ Β, ενώ εξωθούσαν τους τρεις μητροπολίτες να προχωρήσουν σε καθαίρεση του Μακαρίου.

Το απόγευμα της 14ης Μαΐου 1972, ο μητροπολίτης Άνθιμος κάλεσε στο μητροπολιτικό μέγαρο Λεμεσού τον διοικητή της Σχολής Εφέδρων Αξιωματικών (ΣΕΑΠ) Ευάγγελο Τσαπόγια και του ζήτησε διευκολύνσεις για να συναντηθεί εντός του στρατοπέδου με τον Γρίβα.

Η συνάντηση έγινε την επόμενη μέρα, στο εκκλησάκι της ΣΕΑΠ. Όπως εκτιμούσε ο Νίκος Δοντάς του Β΄ Γραφείου ΓΕΕΦ, σκοπός της επιλογής του χώρου αυτού ήταν να είναι ο στρατός ενήμερος για τη συνάντηση αυτή και για τα όσα θα συζητούνταν. [19]

Ο Γρίβας και ο Άνθιμος πήραν απόφαση να συνεχιστεί η προσπάθεια για εξαναγκασμό του Μακαρίου σε παραίτηση. Τη μέρα εκείνη ο Άνθιμος παρέδωσε στον Γρίβα 10 χιλιάδες λίρες «δι΄ οικονομικήν ενίσχυσιν της οργανώσεως και αγοράν οπλισμού». [20] Για τη συνάντηση Γρίβα - Άνθιμου, κάποιος Τάκης του Β΄ Γραφείου έδωσε τη-

λεφωνικώς τις ακόλουθες πληροφορίες στον διευθυντή του Β΄ Γραφείου της 4ης ΑΤΔ, Γεώργιο Αποστολόπουλο:

«Α: Έλα ρε Τάκη.

Τ: Λέγε, λέγε ακούω.

Α: Τι να σου πω ρε;

Τ: Τι να πης δεν έχεις κανένα νέον;

Α: Νέον;

Τ: Ναι.

Α: Τίποτε.

Τ: Τίποτα απολύτως ηρεμία; Δεν μου λέεις από την ταβέρνα την προχθεσινήν; Τίποτα νεώτερον;

Α: Όχι.

Τ: Τίποτα έτσι;

Α: Απολύτως. Το Morris έδωσεν προς τον FIAT 10. Χρίστος - Λεωνίδας - Κώστας (Η Μητρόπολις έδωσεν προς τον Φυγάδα [Γρίβας] 10.000 λίρες Κύπρου) Εκατάλαβες;

Τ: Ναι, ναι το εκατάλαβα. Που δεν είχεν δώσει την περασμένη φορά έτσι;» [21]

Οι «τρεις» επανέρχονται

ΜΕΤΑ τη συνάντηση που είχαν ο Άνθιμος και ο Γρίβας, οι τρεις μητροπολίτες κίνησαν ξανά τη διαδικασία για να καθαιρέσουν τον Μακάριο, με την κατηγορία της ανάμειξής του στην πολιτική. Με επιστολή τους ημερομηνίας 1ης Ιουνίου 1972, έδιναν στον Μακάριο προθεσμία δέκα ημερών, για να παραιτηθεί από το προεδρικό αξίωμα: «Απευθυνόμεθα δι' υστάτην ταύτην φοράν προς την Υμετέραν Μακαριότητα και αξιούμεν παρ' Αυτής όπως εγκαταλείψη πάραυτα και αμελλητί την προς το Αρχιερατικόν Αυτής αξίωμα ασυμβίβαστον θέσιν του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας και περιορισθή εις τα καθαρώς Εκκλησιαστικά και Εθναρχικά Αυτής καθήκοντα.

Καθιστώμεν γνωστόν εις την Υμετέραν Μακαριότητα ότι αναμένομεν την απάντησιν Αυτής άχρι της 10ης Ιουνίου ε.ε. Εν ή δε περιπτώσει η Υμετέρα Μακαριότης ήθελε συνεχίσει να τηρή εαυτήν αντιμέτωπον των Ιερών Κανόνων, πληροφορούμεν Αυτήν μετά λύπης πολλής, ότι είμεθα υποχρεωμένοι να επιβάλωμεν εις Υμάς τας υπό των Ιερών Κανόνων και του Καταστατικού Χάρτου της Αγιωτάτης Εκκλησίας της Κύπρου προβλεπόμενας κυρώσεις». [22]

Ο Μακάριος απάντησε στους μητροπολίτες με την εκπνοή του

τελεσιγράφου: «Η Ελληνική και η Αρχιερατική ημών συνείδησις ως και η Εθναρχική ημών αποστολή δεν επιτρέπουσι την εγκατάλειψιν του εν μεγίστω κινδύνω ευρισκομένου και προσβλέποντος προς ημάς λαού. Ως προδοσία θα κατελογίζετο ημίν η τοιαύτη του λαού εγκατάλειψις και φυγή. Των λύκων επερχομένων ο ποιμήν ουκ αφίνοι τα πρόβατα και φεύγει». [23]

Παρά την άρνηση του Μακαρίου να συμμορφωθεί στις υποδείξεις τους, οι μητροπολίτες υπαναχώρησαν και δεν υλοποίησαν την απειλή τους για καθαίρεσή του. Ο Μακάριος είχε αυτή τη φορά τη στήριξη της ελληνικής κυβέρνησης και, μέσω αυτής, της Εκκλησίας της Ελλάδας, η οποία πίεσε τους μητροπολίτες να μην οδηγήσουν τα πράγματα στα άκρα.

Επανέρχεται ο Παναγιωτάκος

ΠΑΡΑ τη στροφή που είχε κάνει η ελληνική κυβέρνηση στις σχέσεις της με τον Μακάριο, ο υφυπουργός Εξωτερικών Κωνσταντίνος Παναγιωτάκος συνέχιζε να εφαρμόζει πολιτική σύγκρουσης. Σε επαφή που είχε με Αμερικανό διπλωμάτη στις αρχές Ιουνίου του 1972, του είπε ότι «η ελληνική κυβέρνηση δεν θα ξεχάσει ότι η κυβέρνηση των ΗΠΑ δεν την βοήθησε στην πρόσφατη προσπάθειά της να εκδιώξει τον Μακάριο». Στην ίδια συνομιλία, ο Παναγιωτάκος επέρριψε στον Μακάριο την αποκλειστική ευθύνη για τη στασιμότητα στις συνομιλίες για το Κυπριακό και υποστήριξε ότι μόνο με την απομάκρυνσή του θα μπορούσε να επέλθει λύση. Προειδοποιούσε, μάλιστα, πως αν ο Μακάριος παρέμενε πρόεδρος της Κύπρου, το νησί κινδύνευε να γίνει Κούβα της Μεσογείου.

Η προσέγγιση του Παναγιωτάκου προκάλεσε την αντίδραση του επικεφαλής του Γραφείου Κύπρου στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ Τομ Μπόγιατ. Ο Μπόγιατ απέστειλε τηλεγράφημα στην πρεσβεία της Αθήνας, διατυπώνοντας τις θέσεις του στα τρία σημεία που έθιγε ο Παναγιωτάκος:

1. Αναφορικά με τη μη πρόοδο των συνομιλιών, ο Μπόγιατ έγραψε ότι για τη στασιμότητα που παρατηρείτο από το 1968 η αποκλειστική υπαιτιότητα δεν ανήκε στον Μακάριο. «Ο αρχιεπίσκοπος είναι ένας από τους κύριους παράγοντες της έλλειψης προόδου, διότι είναι ικανοποιημένος με τη συνέχιση του υφιστάμενου στάτους κβο, που λειτουργεί υπέρ του. Παρόλα αυτά θα πρέπει να λεχθεί ότι οι Τουρκοκύπριοι, με τη στήριξη της Τουρκίας, ελάχιστη διάθεση έχουν επιδείξει για συμβιβασμούς σε σημαντικά ζητήματα. Οι αναφορές δείχνουν ότι η κυπριακή κυβέρνηση έχει κάνει μερικές παραχωρήσεις στο ζήτημα της τοπικής αυτονομίας. Προφανώς η κυβέρνηση της Κύπρου δεν έφτασε μέχρι εκεί που θα ήθελαν οι Τουρκοκύπριοι, ούτε στο σημείο που θα είναι απαραίτητο για να υπάρξει μια συμφωνία. Χρειάζεται περισσότερη ευελιξία και από τις δύο πλευρές».

2. Αναφορικά με τη θέση του Παναγιωτάκου ότι η εκδίωξη του Μακαρίου θα άνοιγε τον δρόμο για λύση, ο Μπόγιατ παρατήρησε στο τηλεγράφημά του: «Ο Μακάριος απολαμβάνει πλατιάς πολιτικής υποστήριξης, ακριβώς διότι η πλειονότητα των Κυπρίων υιοθετεί τις απόψεις του για τα προβλήματα της Κύπρου. Εάν ο Μακάριος παραμεριζόταν, δεν είναι σίγουρο κατά πόσο οποιαδήποτε διάδοχος κυβέρνηση θα ήταν είτε εσωτερικά σταθερή ή αρκετά ισχυρή για να συμβιβαστεί περισσότερο από τον Μακάριο στα προβλήματα της Κύπρου».

3. Τέλος, στους ισχυρισμούς του Παναγιωτάκου περί κομμουνιστικού κινδύνου, ο Μπόγιατ παρατήρησε ότι «ο Μακάριος, ο συντηρητικός ιερωμένος και καπιταλιστής, σίγουρα δεν είναι κομμουνιστής. Ο αρχιεπίσκοπος αποδέχεται την υποστήριξη των κομμουνιστών, αλλά τους χρησιμοποιεί περισσότερο από ό,τι τον χρησιμοποιούν εκείνοι».

Στο ίδιο τηλεγράφημα ο Μπόγιατ επισήμανε την αντιφατικότητα της ελληνικής πολιτικής απέναντι στην Κύπρο. «Από τη μια έχουμε τις βαριές καταγγελίες του Παναγιωτάκου και από την άλλη τις διαβεβαιώσεις από τον Παλαμά ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν βρίσκεται πίσω από τις πρόσφατες πιέσεις των μητροπολιτών, καθώς και έντονες ενδείξεις ότι ο Παπαδόπουλος βρίσκεται σε επαφή με τον Μακάριο μέσω ανεπίσημων καναλιών και ότι πιστεύει πως ο αρχιεπίσκοπος θα πρέπει να παραμείνει». [24]

Η ελληνική πολιτική σε σχέση με την Κύπρο, λοιπόν, όπως το είχε επισημάνει και η αμερικανική διπλωματία, εξακολουθούσε να είναι αντιφατική. Από τη μια ήταν ο Παπαδόπουλος, ο οποίος μετά την αποτυχία της προσπάθειας για απομάκρυνση του Μακαρίου αναθεώρησε την πολιτική του, και από την άλλη το σκληροπυρηνικό μέρος της χούντας, το οποίο επέμενε στην πολιτική σύγκρουσης με τον Μακάριο.

Οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των δύο τάσεων γίνονταν όλο

και πιο διακριτές, ενώ αντανακλούσαν και στη συμπεριφορά των εκπροσώπων της Ελλάδας στη Λευκωσία. Η πρεσβεία, ακολουθώντας τις οδηγίες του υπουργείου Εξωτερικών, άρχισε να κρατά αποστάσεις από τους μητροπολίτες και την ΕΟΚΑ Β, ενώ οι αξιωματικοί της Εθνικής Φρουράς και της ΕΛΔΥΚ ενεθάρρυναν τη σύγκρουση με τον Μακάριο.

Στην ερμηνεία της διαφορετικής προσέγγισης που είχαν στο Κυπριακό οι δύο τάσεις στο εσωτερικό της χούντας, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η επισήμανση του γιου του εκδότη της εφημερίδας «Εστία» Άδωνι Κύρου ο οποίος υποστήριζε τότε με θέρμη τη δράση του Γρίβα στην Κύπρο και ήταν γνώστης των τεκταινομένων στα παρασκήνια: «Η άσκηση της μυστικής διπλωματίας των ΗΠΑ σε ξένες χώρες εφαρμόζεται, πάντοτε, με εναλλακτικά σενάρια, τα οποία δρομολογούνται από διαφορετικές υπηρεσίες. Έτσι, ενώ η επίσημη αμερικανική διπλωματία του Στέιτ Ντιπάρτμεντ ακολουθεί μια εκ πρώτης όψεως συγκεκριμένη γραμμή, στο παρασκήνιο πράκτορες των μυστικών υπηρεσιών (C.I.A. και D.I.A.) καταστρώνουν άλλα σχέδια, τα οποία ενδεχομένως θα προτιμηθούν στην πορεία των εξελίξεων. Παιχνίδι σε δύο ή και τρία διαφορετικά "ταμπλό" με άλλα λόγια!» Εν ολίγοις, ο Παπαδόπουλος ως πολιτικός αρχηγός του καθεστώτος, προσάρμοσε την πολιτική του σ' αυτήν του Στέιτ Ντιπάρτμεντ και ο Ιωαννίδης, ως αρχηγός της ελληνικής Γκλάντιο, ακολουθούσε την πολιτική των μυστικών υπηρεσιών.

Ο Λαγάκος πρέσβης

ΣΗΜΕΙΟ τριβής των δύο αυτών τάσεων υπήρξαν, στα μέσα του 1972, οι διακοινοτικές συνομιλίες, οι οποίες άρχισαν ξανά στις 8 Ιουνίου. Οι ενισχυμένες ενδοκυπριακές συνομιλίες, όπως ονομάστηκαν, διεξάγονταν μεταξύ του Κληρίδη και του Ντενκτάς, υπό την καθοδήγηση του αντιπροσώπου του γενικού γραμματέα του ΟΗΕ στην Κύπρο, Βιβιάνο Οζόριο Ταφάλ και με τη συμμετοχή του Έλληνα Μιχάλη Δεκλερή και του Τούρκου Ορχάν Αλντικαστί ως συμβούλων. Τις συνομιλίες ενεθάρρυνε το Στέιτ Ντιπάρτμεντ και στήριζε η ελληνική κυβέρνηση. Ο Γρίβας ήταν ενάντια σ' αυτές, με το αιτιολογικό ότι γίνονταν στη βάση της ανεξαρτησίας και όχι της ένωσης.

Στις 9 Αυγούστου, κι αφού πέρασαν έξι μήνες από την αποχώρηση του Παναγιωτάκου, διαπιστεύθηκε ως νέος πρέσβης της Ελλάδας στην Κύπρο ο Ευστάθιος Λαγάκος. Με τη διαπίστευση του Λα-

γάκου οι σχέσεις Αθηνών - Λευκωσίας ομαλύνθηκαν πλήρως.

Οι οδηγίες που είχε πάρει ο Λαγάκος από την Αθήνα ήταν να προσπαθήσει να χαλιναγωγήσει τους τρεις μητροπολίτες και να τους κάνει σαφές ότι η ελληνική κυβέρνηση στήριζε πλήρως τον Μακάριο. Ο Λαγάκος είχε συνάντηση με τους μητροπολίτες στη Λεμεσό. Ο Κυπριανός ήταν άρρωστος στο κρεβάτι και ο Λαγάκος μίλησε πρώτα με τον Ανθιμο και τον Γεννάδιο, στο γραφείο του πρώτου, στη μητρόπολη Κιτίου. Όπως έγραψε αργότερα ο Λαγάκος, προσπάθησε να εξηγήσει στους μητροπολίτες ότι η προσπάθειά τους ήταν μάταιη: "Αν λοιπόν, Σεβασμιώτατοι, προχωρήσετε, θα μείνετε μόνοι. Και θα αντιμετωπίσετε τότε τις βέβαιες αντιδράσεις και την αποδοκιμασία του Κυπριακού λαού". Η απάντηση που έλαβα από τον Άγιο Κιτίου ήταν εντελώς απροσδόκητη από ένα κληρικό, που τον ήξερα ήπιο και μετρημένο. Σε τόνο οξύ και οργίλο, μου είπε: "Εμείς, κ. Πρέσβυ, θα προχωρήσουμε, κι ας με κρεμάσουν στην Πλατεία Μεταξά της Λευκωσίας".

Ο Ευστάθιος Λαγάκος διορίζεται πρέσβης στην Κύπρο και αναλαμβάνει πρωτοβουλία γεφύρωσης των διαφορών μεταξύ Μακαρίου και μητροπολιτών.

Έμεινα φυσικά άναυδος. Κατάλαβα ότι η συζήτηση είχε τελειώσει και ζήτησα να δω το Μητροπολίτη Κυρηνείας. Ο αδιάθετος Ιεράρχης, γνωστός πάντοτε για τα έντονα αντιμακαριακά του αισθήματα, με δέχτηκε ξαπλωμένος σε ένα κρεβάτι, με μισοσκεπασμένο το πρόσωπο από τα σεντόνια. Η παγερή υποδοχή που είχα, δε με εμπόδισε να επαναλάβω με κάθε λεπτομέρεια όσα είχα πει πριν λίγο στους δύο άλλους Μητροπολίτες. Ο Κυπριανός με άκουσε χωρίς κανένα σχόλιο ή διακοπή.

Τέλος, τον ρώτησα: Εσείς, τι λέτε, Σεβασμιώτατε; Υστερα από

λίγες στιγμές ανησυχαστικής σιωπής, έλαβα μια άλλη απροσδόκητη και ακατάληπτη απάντηση: "Εγώ κ. Πρέσβυ, λέω: Ζήτω ο Παύλος Μελάς. Ζήτω ο Γρίβας"». [26]

«Κι ας καεί η Λευκωσία»

Η ΣΤΗΡΙΞΗ που είχε ο Μακάριος από το «εθνικό κέντρο» προκάλεσε αμηχανία στη γριβική παράταξη. Ο πρόεδρος της ΕΣΕΑ Γεώργιος Βασιλειάδης ζήτησε συνάντηση με τον Λαγάκο, για να του εξηγήσει τις θέσεις της παράταξής του. Ο Λαγάκος, σύμφωνα με όσα γράφει ο ίδιος, του υπέδειξε τους κινδύνους που εγκυμονούσε η στροφή προς την ένωση, λόγω της πιθανότητας τουρκικής επέμβασης. Μετά από έντονη συζήτηση, «ο συνομιλητής μου έχασε εντελώς την ψυχραιμία του και έξαλλος φώναξε με πάθος αυτά τα φοβερά και ασυνάρτητα λόγια: "Να φύγει αυτός (ο Μακάριος), κι εγώ ας βλέπω, πίσω από τα σίδερα της φυλακής, να καίγεται η Λευκωσία". Η φράση αυτή, γεμάτη μίσος και εμπάθεια, που χαράχτηκε στη μνήμη μου, ήταν το απότομο τέλος ενός διαλόγου χωρίς νόημα. Και την ώρα που αποχωρούσε από το γραφείο μου ο πρώην ανώτατος Δικαστής της Κύπρου, σκεφτόμουνα με λύπη και κατήφεια. "Ώστε αυτό είναι! Να φύγει ο Μακάριος. Και η Ένωση;"». [27]

Ο πρόεδρος της ΕΣΕΑ Γεώργιος Βασιλειάδης είπε στον Λαγάκο: «Να φύγει αυτός (ο Μακάριος), κι εγώ ας βλέπω πίσω από τα σίδερα της φυλακής, να καίγεται η Λευκωσία».

Η ΕΣΕΑ συνέχισε να πιέζει το «εθνικό κέντρο» να υιοθετήσει την πολιτική του Γρίβα. Τον Νοέμβριο του 1972, ο Γρίβας αποφάσισε να στείλει αντιπροσωπεία της ΕΣΕΑ στην Αθήνα, για να ενημερώσει την ελληνική κυβέρνηση για τις θέσεις του. Ο Λαγάκος, κατόπιν οδηγιών από την Αθήνα, προσπάθησε να τους αποθαρρύνει. Η αντιπροσωπεία, όμως, αγνόησε τις υποδείξεις του. Η ελληνική κυβέρνηση αρνήθηκε να δεχθεί τους απεσταλμένους του Γρίβα και έδωσε οδηγίες «να τους κλείσουν όλοι τις πόρτες». Όπως μαρτυρεί ο Βασιλειάδης, «εκ μέρους του στρατιωτικού καθεστώτος μας δέχτηκε, εντελώς τυπικά και ψυχρά, ο Στ. Παττακός ο οποίος μας ετόνισε ότι

υπάρχει κοινή γραμμή Αθηνών - Λευκωσίας και όλοι υποχρεούμεθα να την ακολουθούμεν. Αρχιστράτηγος στον αγώνα, πρόσθεσε, είναι ο Γ. Παπαδόπουλος και συνταγματάρχης στο πεδίο της μάχης ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος». [28]

Διχογνωμία ΔΕΚ - ΕΣΕΑ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ πρεσβεία στη Λευκωσία, ευθυγραμμισμένη με την πολιτική της κυβέρνησης για στήριξη του Μακαρίου, έδωσε γραμμή στον εκδότη των εφημερίδων «Μεσημβρινή» και «Πρωινή» Γιώργο Χατζηνικολάου να υποστηρίζει τις ελληνικές θέσεις και να μειώσει την κριτική κατά του Μακαρίου. Ο Χατζηνικολάου δεν συμμορφώθηκε πλήρως προς τις οδηγίες και ο διευθυντής του γραφείου τύπου της πρεσβείας, Χριστοδουλίδης, και ο πρώτος γραμματέας, Νεζερίτης, του έκαναν συνεχώς παραστάσεις. Όταν ο Χατζηνικολάου δεν υπάκουσε, του έκοψαν τη χρηματοδότηση.

Στις 6 Νοεμβρίου, ο Χατζηνικολάου έκανε επείγουσα έκκληση στην πρεσβεία να του δοθεί χρηματική βοήθεια για εξόφληση συσσωρευμένων χρεών, αλλά η απάντηση που πήρε ήταν αρνητική. Ο Χατζηνικολάου είχε τη στήριξη του Νίκου Δοντά του Β΄ Γραφείου του ΓΕΕΦ, ο οποίος χαρακτήρισε την απόφαση της πρεσβείας αψυχολόγητη και τον προέτρεψε να στραφεί προς τον Σωκράτη Ηλιάδη. Ο Χατζηνικολάου, πιεζόμενος από τα χρέη, προσέγγισε και τον Ανδρέα Αζίνα και συζητούσε μαζί του τη χρηματοδότηση των εφημερίδων του από τα ταμεία του Συνεργατισμού. Ο Αζίνας έθετε ως όρο την υποστήριξη στον Μακάριο. Τελικά, ο Χατζηνικολάου απέτυχε να βρει χρηματοδότη και η έκδοση των δύο εφημερίδων, που είχαν χρέη 12.000 λιρών, ανεστάλη. [29]

Με αφορμή το κενό που δημιουργήθηκε από το κλείσιμο των δυο εφημερίδων, ξέσπασε σύγκρουση στους κόλπους της γριβικής παράταξης. Αιτία της αντιπαράθεσης ήταν ο ανταγωνισμός μεταξύ της ΕΣΕΑ και του ΔΕΚ για τον έλεγχο του ενωτικού τύπου. Η ΕΣΕΑ, με τη συγκατάθεση του Γρίβα, ετοιμαζόταν να εκδώσει την καθημερινή εφημερίδα «Εθνική», η οποία είχε αναστείλει την έκδοσή της το 1960. Από την άλλη, το ΔΕΚ προγραμμάτιζε να εκδώσει ως καθημερινή την εβδομαδιαία εφημερίδα «Γνώμη», που ήταν το εκφραστικό του όργανο.

Ο ανταγωνισμός μεταξύ της ΕΣΕΑ και του ΔΕΚ αντανακλούσε τη διαφορετική πολιτική τους προσέγγιση· η ΕΣΕΑ ευνοούσε τη δυναμική

αντιπαράθεση με τον Μακάριο, ενώ το ΔΕΚ υποστήριζε αντιπολιτευτική δράση στο πλαίσιο του υφιστάμενου πολιτικού σκηνικού. Θέση του ήταν ότι η ενωτική παράταξη έπρεπε να κατέλθει στις προεδρικές εκλογές του 1973 με υποψήφιο τον πρόεδρό του Τάκη Ευδόκα, ενώ η ΕΣΕΑ, εκφράζοντας τις απόψεις του Γρίβα, θεωρούσε τη συμμετοχή στις εκλογές χάσιμο χρόνου.

Ο Γρίβας προσπάθησε να ανατρέψει τα σχέδια του ΔΕΚ και στις 8 Οκτωβρίου κυκλοφόρησε γενική διαταγή προς όλα τα μέλη της ΕΟΚΑ Β, κεντρικό νόημα της οποίας ήταν ότι εκείνος ήταν ο εκφραστής της αντιπολίτευσης και ότι όλοι οι οργανωμένοι φορείς έπρεπε να τεθούν υπό τις διαταγές του:

«Ημείς οι αγωνισταί της Ε.Ο.Κ.Α. ανήκομεν εις την ΕΘΝΙΚΗΝ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΙΝ, δηλαδή την τοιαύτην επί του Εθνικού θέματος και δεν επιθυμούμεν να συμπεριλαμβανώμεθα εις την αντιπολίτευσιν την οποίαν διεξάγουν τα διάφορα Κόμματα που έχουν ως σκοπόν, μεταξύ άλλων, τας κομματικάς των επιδιώξεις και την Πολιτικήν των άνοδον. (...)

Δεν αρνούμεθα την συνεργασίαν με τα Εθνικόφρονα κόμματα και Οργανώσεις. Τείνομεν προς αυτά χείρα συνεργασίας και καλούμεν ταύτα όπως αποτελέσουν μίαν συμπαγή και ενιαίαν οργάνωσιν του εθνικόφρονος κόσμου, την ΕΘΝΙΚΗΝ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΙΝ, υπό μίαν ηγεσίαν εθνικώς δοκιμασμένην και αποδεδειγμένην, υπό τον όρον ότι θα πειθαρχήσουν απολύτως εις την Ηγεσίαν του Αγώνος και θα διεξαγάγουν καθαρώς Εθνικόν και ουχί κομματικόν Αγώνα.

Οι καιροί δεν επιτρέπουν κομματικάς έριδας, κομματικάς φιλοδοξίας και επιδιώξεις. Έχουν υποχρέωσιν πάντες ν' αρθούν εις το ύψος των περιστάσεων και να υπακούσουν εις την φωνήν της Πατρίδος. Ας αναλογισθούν οι πάντες πώς διεξήχθη ο Αγών της Ε.Ο.Κ.Α., όπου υπήρχεν είς ΑΡΧΗΓΟΣ και άπαντες, άνευ κομματικών επιδιώξεων υπηρέτουν τον Απελευθερωτικόν Αγώνα.

Σύνθημα και πιστεύω μας είναι:

ΕΝΟΤΗΣ ΥΠΟ ΑΞΙΑΝ ΗΓΕΣΙΑΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΝΩΣΙΝ». [30]

Παρά τις προειδοποιήσεις του Γρίβα, φαίνεται πως υπήρξαν κινήσεις προς υποστήριξη των πολιτικών επιλογών του ΔΕΚ, οπόταν επανήλθε με νέα διαταγή, περισσότερο αυστηρή, λέγοντας πως «δεν πρέπει να παρασύρεται κανένα Στέλεχος ή μέλος της ΕΟΚΑ εις συνεργασίαν με οιονδήποτε άλλον Οργανισμόν, μη υπαγόμενον εις την Οργάνωσιν, έστω και αν έχη ως στόχον του την ΕΝΩΣΙΝ».

Με διαταγή του προς το ΔΕΚ, ο Γρίβας απαγόρευσε τη «χρησιμοποίησιν μαθητών ή άλλων νέων οργανωμένων εις την Οργάνωσιν Νεολαίας της ΕΟΚΑ, είτε διά διαδηλώσεις είτε διά διανομήν προκηρύξεων, είτε δι' οιονδήποτε άλλον σκοπόν, πλην κατόπιν Διαταγής».

Στη διαταγή του ο Γρίβας ανέφερε ότι επειδή «διεπιστώθη ότι μερικοί, μη ανήκοντες εις την ΕΟΚΑ, καταφεύγουν απ' ευθείας εις Στελέχη, Μέλη και Μαθητάς μας διά την διανομήν διαφόρων εγγράφων των ή κομματικήν γενικώς δραστηριότητα, εντέλλομαι τα κάτωθι:

ΑΠΑΓΟΡΕΥΩ ΑΠΟΛΥΤΩΣ

α. Οιανδήποτε συνεργασίαν με οιοδήποτε Κόμμα και την ανάπτυξιν οιασδήποτε κομματικής δραστηριότητος υπό Μελών της Οργανώσεως. Όποιος πιστεύει ότι θα υπηρετήση επωφελέστερον τον Αγώνα διά Κομματικής δράσεως, οφείλει να το δηλώση από τούδε και να αποχωρήση των ενεργών τμημάτων της ΕΟΚΑ.

Εις ουδένα επιτρέπωμεν να λαμβάνη εντολάς από άλλους εκτός της Οργανώσεως διά την επίτευξιν του Εθνικού μας Σκοπού.

β. Την αναγραφήν συνθημάτων ή ανάρτησιν αφισών πλην των καθοριζομένων υπό της ΕΟΚΑ.

γ. Την χρησιμοποίησιν μαθητών ή άλλων νέων οργανωμένων εις

την Οργάνωσιν Νεολαίας της ΕΟΚΑ, είτε διά διαδηλώσεις είτε διά διανομήν προκηρύξεων, είτε δι' οιονδήποτε άλλον σκοπόν, πλην κατά την Διαταγής.

Πρέπει πάντες να αντιληφθούν ότι η ΕΟΚΑ δεν είναι ούτε και θα γίνη ξέφρακτο χωράφι όπου ο καθένας θα μπαίνη και θα βγαίνη. Ο Αγών απαιτεί σιδηράν πειθαρχίαν εις τον ΕΝΑ και όχι σπασμωδικάς κινήσεις διαφόρων ατόμων. Κι αυτός ο ΕΝΑΣ είναι ο ΑΡΧΗΓΟΣ και κανείς άλλος». [31]

Σύγκρουση των δύο τάσεων

Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ μεταξύ ΕΣΕΑ και ΔΕΚ κορυφώθηκε, καθώς πλησίαζε η ημερομηνία υποβολής των υποψηφιοτήτων για τις προεδρικές εκλογές του Φεβρουαρίου 1973. Στον ανταγωνισμό για τον έλεγχο του ενωτικού τύπου ο Γρίβας προσπάθησε να βρει μια μέση λύση, προτείνοντας την άμεση επανέκδοση της «Μεσημβρινής», αναβολή της έκδοσης της «Εθνικής» και επ' ολίγον αναβολή της έκδοσης της «Γνώμης» ως καθημερινής. Η πολιτική επιτροπή του ΔΕΚ απέρριψε τη φόρμουλα του Γρίβα και την 21η Νοεμβρίου 1972 ανακοίνωσε την έκδοση της καθημερινής «Γνώμης», η οποία θα άρχιζε τον Δεκέμβριο. Η ανακοίνωση του ΔΕΚ επιδείνωσε την κατάσταση, οπόταν ο Γρίβας κάλεσε σύσκεψη στη Λεμεσό για συζήτηση του προβλήματος. Στη σύσκεψη πήραν μέρος ο Σωκράτης Ηλιάδης, ο Κωστάκης Ιωαννίδης, ο Γαβριήλ Μηνά, ο Σταύρος Ζάκος, ο Λευτέρης Παπαδόπουλος και άλλοι. Η συζήτηση ήταν έντονη και τα πράγματα οδηγούνταν προς αδιέξοδο, όταν έγινε μια τελευταία προσπάθεια συνεννόησης, με βάση κάποιες γενικές αρχές που έθεσε ο Γρίβας:

«α. Υπάρχει πεδίον συνεργασίας, όλοι είναι ευπρόσδεκτοι εις τον αγώνα και κανείς δεν πρόκειται να αποκλεισθή.

β. Δεν υπάρχει εκ μέρους Γρίβα διάθεσις προς εξουδετέρωσιν και διάλυσιν ουδενός». [32]

Συμφωνήθηκε να γίνει μια επιτροπή, η οποία θα συζητούσε το θέμα στη βάση των πιο πάνω αρχών. Τελικά, η επιτροπή κατέληξε σε αδιέξοδο και η «Γνώμη» κυκλοφόρησε ως καθημερινή στις 22 Δεκεμβρίου 1972. Την ίδια μέρα επανεκδόθηκε η «Μεσημβρινή», ενώ άρχισε και η προεργασία για την έκδοση της «Εθνικής».

Εκείνες τις μέρες έγινε άλλη μια σύσκεψη στελεχών της ΕΣΕΑ και του ΔΕΚ, κατά την οποία καταβλήθηκε προσπάθεια γεφύρωσης των διαφορών. Ο Σωκράτης Ηλιάδης και ο Τάκης Ευδόκας διαφώνησαν

έντονα και κόντεψαν να έρθουν στα χέρια. Ενδεικτική του κλίματος που επικρατούσε είναι η ακόλουθη τηλεφωνική συνομιλία που είχαν ο Σωκράτης Ηλιάδης με τον Φώτη Παπαφώτη, στις 27 Δεκεμβρίου:

«Σ. Καλημέρα Φώτη, χρόνια πολλά.

Φ. Χρόνια πολλά, πώς επέρασες;

Σ. Πώς επέρασα; Μαύρα χάλια.

Φ. Γιατί;

Σ. Γιατί που τζείνο το πράμα που μου συνέβη έχω τίποτε ήρεμον στην θέσιν του;

Φ. Ου... μα έν το ξεχνάς τωρά.

Σ. Εν το ξεχνώ.

Φ. Γιορτές, Χριστούγεννα.

Σ. Εγώ θα σας εγκαταλείψω όλους πιον.

Φ. Πάλι τα ίδια;

Σ. Να μας υβρίζουν οι μασκαράδες δηλ.

Φ. Πάλι τα ίδια;

Σ. Εφώναξες με τζιαμαί για νάρτω στην ΕΣΕΑ για να υποστώ αυτό το υβρεολόγιον και την επίθεσιν;

Φ. Πάλι τα ίδια κ. Σωκράτη;

Σ. Όι έν γίνεται Φώτη, έν μ' ενδιαφέρει τίποτε εμέναν, έχω τζ' άλλα πράματα στην ζωή μου που με ενδιαφέρουν οι εφημερίδες και ο Ευδόκας επειδή έσιει ο Ευδόκας, ένας τρελλός δηλαδή έβαλεν μιαν πέτραν μες τον λάκκον ένας ο οποίος έφαν τον FROY [Φρόιντ] και ο γυιος του FROY για να τραβούμεν εμείς τούτα ούλα σιόρ; Να πάτε να κάμετε καλά με τον Ευδόκαν τζαι να μ' αφήσετε ήσυχον ούλοι σας.

Φ. Δηλαδή έπιασες με για να μου πης τούτα δηλαδή;

Σ. Όι κουμπάρε θέλω σε τζαι για άλλα πράματα.

Φ. Τούτα άφιστα καλό.

Σ. Εγώ με κομπλεξικούς και ανθρώπους οι οποίοι είναι ανόητοι έν έχω καμίαν σχέσιν έχω αρκετήν πείραν και ανάλογον μυαλό να υπερασπίσω τον εαυτόν μου και ηθικώς και από πάσης απόψεως, όι να υφίσταμαι επιθέσεις που ανθρωπάκους εγώ χωρίς νάχω χαπάριν εγώ εγώ εν θέλω που κανέναν κουμπάρε καμίαν σχέσιν με κανέναν, να με ξεχάσουν ούλοι και ούλοι σας διότι εγώ εβαρέθηκα τις μικρότητες. Εάν ο Ευδόκας θέλει να κάμη κόμμα ή αν θέλη να κάμη θεωρίαν, να πάη να κάμη σιόρ, τι με κόφτει σιόρ εμένα, τι με ενδιαφέρει εμέναν έχω άλλες αρχές εγώ έχω άλλο πιστεύω έχω άλλην τοποθέτησιν εγώ. Εάν ο Ευδόκας έν κομματάρχης να πάη να γίνη πρόεδρος σιόρ, τι σχέ-

σιν έχω γω με την Γνώμην ή τι με ενδιαφέρει η Γνώμη σιόρ.

Φ. Οπωσδήποτε, πόψε έχομεν συνεδρίαν αν θέλης να το θέσωμεν τούτον...

Σ. Τι ώραν έχει;

Φ. Εξήμισυ.

Σ. Εγώ εν νάρτω να τα πω για τελευταίαν φορά να γραφούν κάτω διότι ο κ. Μηνάς ό,τι λέω έν τα γράφει, θα ζητήσω από σένα να τα γράψης τζείνα που να πω.

Φ. Εντάξει.

Σ. Ήντα ρε εκαταντήσαμεν χλεύη των μασκαράδων δηλαδή, περιπέξιμον των καραγκιόζηδων δηλαδή;»[33]

Η αντιπαράθεση μεταξύ ΔΕΚ και ΕΣΕΑ με αφορμή τις προεδρικές εκλογές εντεινόταν όσο πλησίαζε η ημερομηνία υποβολής των υποψηφιοτήτων. Η άποψη του Γρίβα, η οποία κοινοποιήθηκε τελεσίδικα προς την ΕΣΕΑ ήταν «η μη κάθοδος και η δια παντός τρόπου και μέσου αποχή από Προεδρικάς εκλογάς».[34] Ως αποτέλεσμα της εμμονής του Γρίβα εκδηλώθηκαν διαφωνίες και μέσα στο ίδιο το ΔΕΚ, με αποκορύφωμα την παραίτηση του Τάκη Ευδόκα από την ηγεσία του κόμματος, στις 12 Ιανουαρίου 1973. Καθήκοντα προέδρου ανέλαβε προσωρινά ο γενικός γραμματέας, Πολύκαρπος Πετρίδης.

6

Εκλογές και καθαιρέσεις

ΣΤΑ ΤΕΛΗ Νοεμβρίου 1972, οι συνομιλίες που διεξάγονταν στη Λευκωσία μεταξύ Κληρίδη και Ντενκτάς, με τη συμμετοχή των συνταγματολόγων Δεκλερή και Αλντίκαστι βρίσκονταν σε πολύ καλό δρόμο, σε βαθμό που ο Μακάριος εξέφραζε την αισιοδοξία του ότι η κατάληξή τους θα ήταν θετική. Σε συνομιλία που είχε με τον πρέσβη των ΗΠΑ Ντέιβιντ Πόπερ, στις 13 Νοεμβρίου, του είπε πως είχε την πεποίθηση ότι οι προοπτικές για συμφωνία με τους Τουρκοκυπρίους ήταν οι καλύτερες από τότε που είχαν αρχίσει οι διακοινοτικές, το 1968.

Ωστόσο, η προοπτική των συνομιλιών εξαρτιόταν από τον Γρίβα. Ο Μακάριος είπε στον Πόπερ ότι «ήταν σε θέση να ελέγξει οποιαδήποτε δραστηριότητα αναλάμβαναν οι οπαδοί του Γρίβα» και ότι «ο κυπριακός λαός είχε κουραστεί με τις διαρκώς επαναλαμβανό-

μενες κρίσεις, ότι ήθελαν λύση και την ήθελαν σύντομα». Ο Μακάριος έδωσε μάλιστα στον Αμερικανό πρέσβη πληροφορίες για τις κινήσεις του Γρίβα: «Ζει ανενόχλητος στο σπίτι κάποιου Χριστοδουλίδη στη Λεμεσό, ταξιδεύει αρκετά συχνά σε προκαθορισμένα σπίτια στη Λευκωσία και στην Πάφο και συνεχίζει την οργανωτική δουλειά». [1]

Σε αντίθεση με τον Μακάριο, ο Κληρίδης εξέφραζε ανησυχίες ότι ο Γρίβας θα εκδηλωνόταν πριν από την κατάληξη των συνομιλιών, με σκοπό να καταστρέψει οποιαδήποτε συμφωνία η οποία θα απέκλειε τελεσίδικα την ένωση. Εκτιμούσε ότι πολύ σύντομα ο Γρίβας θα αναλάμβανε δράση με επιθέσεις κατά κυβερνητικών στόχων και αστυνομικών σταθμών και θεωρούσε ως κρίσιμο σημείο τις προεδρικές εκλογές του Φεβρουαρίου του 1973. Ο στόχος του Γρίβα, όπως είπε ο Κληρίδης στον Ντέιβιντ Πόπερ, με τον οποίο συνομίλησε στις 16 Νοεμβρίου, θα ήταν να εξαναγκάσει τον Μακάριο να μην υποβάλει υποψηφιότητα ή, στην περίπτωση που θα κατερχόταν ως υποψήφιος, να μειώσει σημαντικά τα ποσοστά του, σε βαθμό που να γίνει ξεκάθαρο ότι εξελέγη με το 40% των κομμουνιστών και των συνοδοιπόρων τους.

Ο Κληρίδης αποκάλυψε, μάλιστα, στον Πόπερ ότι είχε προσεγγιστεί από στελέχη της γριβικής παράταξης, οι οποίοι βολιδοσκόπησαν κατά πόσο ο ίδιος ήταν διατεθειμένος να κατέλθει στις εκλογές ως αντίπαλος του Μακαρίου. Του υποσχέθηκαν πως αν αποδεχόταν την πρόταση, θα σταματούσαν να καταφέρονται κατά των συνομιλιών. Ο Κληρίδης, σύμφωνα με τον Πόπερ, ήταν πεπεισμένος «πως αν αποδεχόταν την υποστήριξη του Γρίβα, θα τον πετούσαν με την πρώτη ευκαιρία, εκτός αν υιοθετούσε τις απόψεις τους, κάτι που δεν μπορούσε να κάνει».*

Ο Κληρίδης είχε την άποψη ότι οι προεδρικές εκλογές του 1973 έπρεπε να αναβληθούν, για να μην επηρεαστούν οι διακοινοτικές συνομιλίες. Ο Μακάριος, ωστόσο, ήθελε εκλογές, για να επιβεβαιώσει την πλατιά αποδοχή που είχε από τον κυπριακό λαό και όχι μόνο από τους κομμουνιστές, όπως τον κατηγορούσε η γριβική παράταξη. Τελικά, οι εκλογές προκηρύχθηκαν για τις 8 Φεβρουαρίου.

** Σχολιάζοντας τη στάση του Κληρίδη, ο Πόπερ έγραψε: «Δεν αμφιβάλλαμε ποτέ ότι έχει φιλοδοξίες για το προεδρικό αξίωμα, ούτε και τώρα αμφιβάλλουμε. Όμως, φαίνεται να κατανοεί ότι υπό τις παρούσες συνθήκες, ελάχιστες προοπτικές υπάρχουν γι' αυτόν να επικρατήσει του αρχιεπισκόπου».* [2]

Παπαδόπουλος υπέρ Μακαρίου

ΤΗΝ 1Η ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ, ο Γεώργιος Παπαδόπουλος έκανε δήλωση που μεταδόθηκε από το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας και Τηλεόρασης (ΕΙΡΤ), αφήνοντας σαφείς αιχμές κατά της δράσης του Γρίβα: «Έλληνες στρέφουν τα όπλα εναντίον αλλήλων, απεργάζονται αναρχίαν, αλληλοσφαγήν και καταβαράθρωσιν του εθνικού θέματος». Η δήλωση εκλήφθηκε ως παρέμβαση υπέρ του Μακαρίου ενόψει των προεδρικών εκλογών. Προβλήθηκε δε, με πηχυαίους τίτλους στην εφημερίδα «Φιλελεύθερος», εκφραστικό όργανο του Μακαρίου. [3] Η απάντηση του Γρίβα ήταν μια θεαματική επιχείρηση της ΕΟΚΑ Β. Το βράδυ της 7ης Φεβρουαρίου, ανατινάχθηκαν δεκαεπτά αστυνομικοί σταθμοί σε όλη την Κύπρο. Με την επιχείρηση αυτή η ΕΟΚΑ Β εγκαινίασε έναν κύκλο βίας, που διήρκεσε μέχρι τον Ιούλιο του 1974.*

Την επομένη, ο Μακάριος ανακηρύχθηκε πρόεδρος της Δημοκρατίας, χωρίς εκλογές, αφού δεν υπήρξε άλλη υποψηφιότητα. Ο Γεώργιος Παπαδόπουλος συνεχάρη τον Μακάριο για την επανεκλογή του και το εγκάρδιο τηλεγράφημά του έγινε ξανά πρώτη είδηση στην εφημερίδα «Φιλελεύθερος», η οποία ερμήνευσε την ενέργεια του «Αντιβασιλέως της Μητρός Πατρίδος», ως ηθικό καταποντισμό για τους παρανόμους, δηλαδή την ΕΟΚΑ Β. [4]

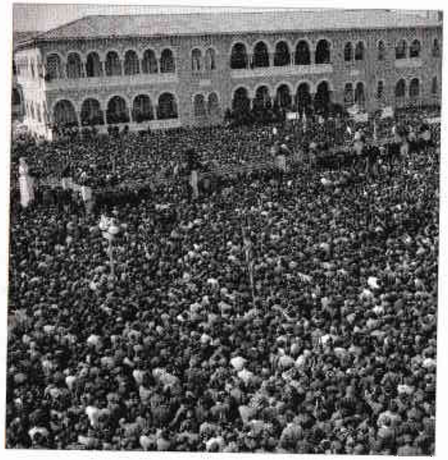
Διαφορετικά, όμως, ήταν τα αισθήματα των Ελλαδιτών αξιωματικών, οι οποίοι δεν συμμερίζονταν τα ανοίγματα του Παπαδόπουλου προς τον Μακάριο. Ενδεικτικό της στάσης τους ήταν το ακόλουθο περιστατικό: Την ημέρα της εκλογής του Μακαρίου στο προεδρικό αξίωμα, οργανώθηκε στη Λευκωσία ένα ογκώδες συλλαλητήριο. Σκοπός του Μακαρίου ήταν να αποδείξει ότι, παρόλο που δεν είχαν γίνει εκλογές, απολάμβανε της υποστήριξης της μεγάλης πλειονότητας του πληθυσμού. Ο διευθυντής του Β΄ Γραφείου του ΓΕΕΦ Κώστας Παπαγιάννης και ο Νίκος Δοντάς έστειλαν αναφορές στο Γενικό Επιτελείο στην Αθήνα, ότι «εις το συλλαλητήριον έλαβον μέρος μόνον κομμουνισταί με κόκκινα γαρούφαλλα και κόκκινα πουκάμισα». Έγραψαν επίσης ότι το κυρίαρχο σύνθημα στο συλλαλητήριο ήταν «Όχι Ένωσις». Κατόπιν παραστάσεων της ΚΥΠ/Ε και του ΓΕΕΦ, η Αθήνα ζήτησε από τον πρέσβη Ευστάθιο Λαγάκο να κάνει διάβημα προς την κυπριακή κυβέρνηση, για την «ανθενωτική» συμπεριφορά του πλήθους. Ο αρχηγός του ΓΕΕΦ παρέδωσε μάλιστα μαγνητοταινία στην

** Εκτενής αναφορά για την προετοιμασία και την έναρξη της δράσης της ΕΟΚΑ Β, στο επόμενο κεφάλαιο.*

ΚΥΠ/Ε, για να εξακριβωθεί ότι ακουγόταν το συγκεκριμένο σύνθημα. Στις 26 Φεβρουαρίου η ταινία παρουσιάστηκε στον Μακάριο απ' τον Λαγάκο, ο οποίος βρέθηκε σε δύσκολη θέση, όταν υποχρεώθηκε να παραδεχθεί το σύνθημα που ακουγόταν ήταν «Όχι ανοχή»![5]

«Νεκροθάπται της Ενώσεως»

ΣΤΗΝ ΟΜΙΛΙΑ που έκανε ο Μακάριος στο συλλαλητήριο της 8ης Φεβρουαρίου, ενισχυμένος από την ανανέωση της λαϊκής εντολής, αλλά και από τη στήριξη που του παρείχε ο Παπαδόπουλος, εξαπέλυσε επίθεση κατά του Γρίβα, τον οποίο κατηγόρησε ευθέως ότι κατέστρωνε συνωμοτικά σχέδια για επιβολή διχοτόμησης: «Ποίον σκοπόν προάγουν, ποία σχέδια προωθούν αι από μηνών δραστηριοποιούμεναι ένοπλοι ομάδες, οι βομβισταί και οι υποκινούντες εις εκτροπήν και ανωμαλίαν; Προωθούν την Ένωσιν, είναι η απάντησις των δραστών των τοιούτων πράξεων. Ενταφιάζουν οριστικώς την Ένωσιν, είναι η ορθή απάντησις. Νεκροθάπται της Ενώσεως είναι οι αναλαβόντες ή ενθαρρύνοντες τοιαύτην δραστηριότητα. Αντί της Ενώσεως προωθούν την διχοτόμησιν της Κύπρου, προωθούν την Τουρκοποίησίν της. Και εγκληματούν κατά της Κύπρου, εγκληματούν κατά του Έθνους. Εάν δεν ανανήψουν, φοβερά θα είναι δι' αυτούς η κρίσις της ιστορίας».

Ο Μακάριος, μιλώντας σε μεγάλο συλλαλητήριο στη Λευκωσία, αποκάλεσε τον Γρίβα «νεκροθάπτη της Ενώσεως».

Στην ομιλία του ο Μακάριος υποσχέθηκε «κλάδον ελαίας» σε όσους αποκήρυσσαν την παρανομία και κάλεσε την αντιπολίτευση να συνεργαστεί μαζί του στην προσπάθεια για επίλυση του Κυπριακού. «Το στάδιον του εθνικού αγώνος είναι πολύ ευρύ. Και εις τον στίβον του υπάρχει χώρος δι' όλους τους επιθυμούντας να αγωνισθούν»,[6] είπε.

Απαντώντας η ΕΣΕΑ, απέρριψε χωρίς συζήτηση οποιαδήποτε συνεργασία με τον Μακάριο: «Εφόσον κρατά ούτος την εξουσίαν ού

Ο Μακάριος προσέρχεται στη Βουλή των Αντιπροσώπων, για να δώσει τη νενομισμένη διαβεβαίωση πριν από την ανάληψη των καθηκόντων του ως πρόεδρος της Δημοκρατίας για μια ακόμη θητεία.

τε αγωνιστικός στίβος υπάρχει, ούτε εθνικός αγών διεξάγεται, διότι ταύτα υποκατεστάθησαν υπό της υποχωρήσεως και της εθνικής μοιρολατρίας, υπό της φιλαρχίας, της θεσιθηρίας και της χρυσοθηρίας».[7] Παρά την αρνητική στάση που τήρησε η ενωτική παράταξη, ο Μακάριος κάλεσε επίσημα την ΕΣΕΑ, το ΔΕΚ και τον παραιτηθέντα πρόεδρό του Τάκη Ευδόκα σε συνάντηση στο προεδρικό, «προς συζήτησιν της εσωτερικής καταστάσεως και γεφυρώσεως των ρηγμάτων εις το εσωτερικόν μέτωπον».[8] Στην πρόθεση αυτή του Μακαρίου αντέδρασε ο Γρί-

βας, θιγμένος για το ότι τον είχε παρακάμψει. Σε ανακοίνωση της ΕΣΕΑ, η οποία απηχούσε τις απόψεις του Γρίβα, αναφερόταν ότι «Αρχηγός της Ενωτικής παρατάξεως είναι ο Διγενής, ουδείς δε άλλος δύναται να ενεργή εξ ονόματος των Ενωτικών άνευ της συγκαταθέσεως και εγκρίσεως του Διγενή». [9]

Στο μεταξύ, κινητοποιήθηκαν οι μηχανισμοί της ΚΥΠ/Ε και του Β΄ Γραφείου, με σκοπό να αποθαρρύνουν αποδοχή της πρόσκλησης από το ΔΕΚ, το οποίο ήταν δυσαρεστημένο με την ΕΣΕΑ, λόγω της διαφωνίας για συμμετοχή ή μη στις προεδρικές εκλογές. Ο Κώστας Ρόδος του Β΄ Γραφείου συμβούλευσε τον διευθυντή της εφημερίδας «Γνώμη» Κώστα Ιωαννίδη να μην ανταποκριθούν θετικά στην πρόσκληση του Μακαρίου. Στις 16 Φεβρουαρίου, το ΔΕΚ ενημέρωσε με σημα τον Ράδο ότι η πρόσκληση απορρίφθηκε. Την ίδια μέρα ο γιατρός Γλαύκος Κασουλίδης πληροφόρησε τον Νίκο Δοντά για την αρνητική απάντηση και της ΕΣΕΑ. [10] Στις 19 Φεβρουαρίου, η ΕΣΕΑ απέρριψε και επίσημα την πρόσκληση και παρέπεμψε τον Μακάριο στις εισηγήσεις που είχε υποβάλει ο Γρίβας στη συνάντηση που είχαν το 1972.

Ο Μακάριος μίλησε στη Βουλή στις 28 Φεβρουαρίου 1973, όταν έδωσε τη νενομισμένη διαβεβαίωση για την ανάληψη των καθηκόντων του ως πρόεδρος της Δημοκρατίας. Στην ομιλία του κάλεσε όσους διαφωνούσαν με τους χειρισμούς του στο Κυπριακό να προβάλουν τη διαφωνία τους με δημοκρατικά μέσα και να μην καταφεύγουν στη βία. Αναφερόμενος στην απόρριψη της πρόσκλησής του είπε: «Θα κρατήσω, εν τούτοις, ανοικτήν πάντοτε την θύραν προς τον διάλογον. Και ανοικτή θα παραμένει η πρόσκλησίς μου. Η παράνομος δραστηριότης και η χρήσις βίας μόνον ερείπια δύνανται να προκαλέσουν». [11]

Ο Γρίβας, όμως, επέμεινε στη δυναμική δράση, ενώ έπαψε να αναγνωρίζει τον Μακάριο ως νόμιμα εκλεγμένο πρόεδρο. Σε σημείωμά του προς την ΕΣΕΑ, με ημερομηνία 27 Φεβρουαρίου 1973, εξηγούσε τη θέση του σ΄ αυτό το ζήτημα: «Ο Μακάριος σήμερον δι΄ ημάς εξελέγη αντικανονικώς Πρόεδρος διότι δεν ετήρησε τους Δημοκρατικούς κανόνας αποστερήσας ούτω ημάς να διεκδικήσωμεν διά τιμίων εκλογών το αξίωμα». Στο ίδιο σημείωμα ζήτησε να δοθούν οδηγίες στον ενωτικό τύπο να τον αποκαλεί μόνο αρχιεπίσκοπο και «να καταβιβασθή η φωτογραφία του από οιονδήποτε χώρον ελεγχόμενον υφ' ημών». [12]

Η σκυτάλη στον Ντενκτάς

ΣΤΗ ΡΕΥΣΤΗ εκείνη περίοδο, που η ελληνοκυπριακή κοινότητα βρισκόταν στα πρόθυρα εμφυλίου πολέμου, η Άγκυρα αποφάσισε να αναβαθμίσει ακόμη περισσότερο τον ρόλο του Ντενκτάς στην Κύπρο. Ο Φαζίλ Κουτσούκ, ο οποίος διατηρούσε τον τίτλο του αντιπροέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας, θεωρήθηκε πολύ μετριοπαθής για να διαχειριστεί την κυοφορούμενη κρίση.

Σε αντίθεση με την Ελλάδα, που αντιμετώπιζε δυσκολίες να επιβάλει την πολιτική της στην Κύπρο, η Τουρκία έλεγχε πλήρως τους Τουρκοκυπρίους, μέσω της πανίσχυρης ΤΜΤ. Όπως γράφει ο Αρίφ Χασάν Ταχσίν, «για να βρίσκεται κανείς στην ηγεσία των Τουρκοκυπρίων πρέπει να έχει πιστοποιητικό αποδοχής από την Τουρκία που να φέρει τη "σφραγίδα" της Άγκυρας». [13] Ο Κουτσούκ, σύμφωνα με τους υπολογισμούς της Άγκυρας, δεν της ήταν πλέον χρήσιμος, και αποφάσισε την αντικατάστασή του από τον Ντενκτάς, κατά τις εκλογές του 1973.* Ο Φαζίλ Κουτσούκ, ωστόσο, δεν ήταν πρόθυμος να αποσυρθεί υπέρ του Ντενκτάς και προετοιμαζόταν να τον αντιμετωπίσει σε μια εκλογική αναμέτρηση.

Τον Σεπτέμβριο του 1972, η εφημερίδα «Χαλκίν Σεσί», που ανήκε στον Κουτσούκ, ανέλαβε εκστρατεία κατά της Τουρκοκυπριακής Προσωρινής Διοίκησης, που ελεγχόταν από τον Ντενκτάς, με αφορμή ορισμένες αποφάσεις που είχαν ληφθεί και αφορούσαν τον έλεγχο του συνεργατικού κινήματος. Η καμπάνια αυτή της «Χαλκίν Σεσί» ήταν το έναυσμα της ανοιχτής αντιπαράθεσης μεταξύ του Κουτσούκ και του Ντενκτάς, με αφορμή τις επικείμενες εκλογές αντιπροέδρου.

Σύμφωνα με έκθεση του πρέσβη των ΗΠΑ στη Λευκωσία Ντέιβιντ Πόπερ, ύστερα από τη δημοσίευση ενός επικριτικού άρθρου κατά του Ντενκτάς στη «Χαλκίν Σεσί», ο Τούρκος διοικητής της ΤΜΤ, γνωστός μόνο με το ψευδώνυμο Μπαϊρακτάρ, εξαγριώθηκε και τηλεφώνησε στον γιο του Κουτσούκ, Μεχμέτ, που ήταν ο εκδότης της εφημερίδας, και τον κάλεσε να παρουσιαστεί στο μυστικό αρχηγείο της ΤΜΤ, στον τουρκικό θύλακο της Λευκωσίας. Ο νεαρός Μεχμέτ Κουτσούκ αρνήθηκε να συμμορφωθεί και κατέφυγε στο μέγαρο του αντι-

** Παρά την προσπάθειά τους να αποσχιστούν από την Κυπριακή Δημοκρατία, οι Τουρκοκύπριοι εφάρμοζαν τις πρόνοιες του συντάγματος και διεξήγαν ξεχωριστές εκλογές αντιπροέδρου και μελών της Βουλής των Αντιπροσώπων. Έτσι, η Τουρκοκυπριακή Προσωρινή Διοίκηση, όπως ονομαζόταν τότε η αποσχιστική κυβέρνηση που είχαν εγκαθιδρύσει, προκήρυξε εκλογές για την εκλογή αντιπροέδρου.*

προέδρου της Δημοκρατίας (σήμερα είναι το «προεδρικό μέγαρο» του Ντενκτάς). Ο Μπαϊρακτάρ διέταξε, τότε, ένα απόσπασμα της ΤΜΤ να τον συλλάβει. Οι άντρες της ΤΜΤ ήταν πρόθυμοι να παραβιάσουν το μέγαρο του αντιπροέδρου και ύστερα από εντατικές διαβουλεύσεις, στις οποίες πήρε μέρος και η τουρκική πρεσβεία στη Λευκωσία, ο Μεχμέτ Κουτσούκ παραδόθηκε στον Μπαϊρακτάρ, υπό τον όρο ότι θα συνοδευόταν από τον πατέρα του.

Απολύεται ο Κουτσούκ

Η ΑΝΑΚΡΙΣΗ του Μεχμέτ Κουτσούκ, κατά τον Πόπερ, εξελίχθηκε σε αντιπαράθεση με βρισιές και απειλές. Ο Φαζίλ Κουτσούκ παρενέβη διαμαρτυρόμενος για τη μεταχείριση της οποίας τύγχανε ο γιος του. «Ο αντιπρόεδρος είπε στον Μπαϊρακτάρ ότι η κοινότητα δεν ζούσε υπό καθεστώς στρατιωτικού νόμου και ότι δεν είχε νόμιμο δικαίωμα να λογοκρίνει τις εφημερίδες». Του είπε ακόμη ότι κύρια αποστολή του ήταν να εκπαιδεύει την ΤΜΤ και ότι θα διαμαρτυρόταν στην τουρκική κυβέρνηση για την επέμβασή του στα εσωτερικά της κοινότητας. Απαντώντας ο Μπαϊρακτάρ, είπε στον Κουτσούκ ότι «δεν τύγχανε πλέον της υποστήριξης της τουρκικής κυβέρνησης» και ότι «η Άγκυρα θα απαιτούσε αλλαγή στην ηγεσία κατά τις εκλογές του 1973».

Ο Κουτσούκ, σύμφωνα με την αναφορά του Πόπερ, εξοργίστηκε τόσο, που υπέβαλε την παραίτησή του στην τουρκική κυβέρνηση. Τελικά, όμως, πείσθηκε να την αποσύρει.[14] Σύμφωνα με τον Αρίφ Ταχσίν, «καθώς πλησίαζαν οι εκλογές του 1973 για την αντιπροεδρία της Δημοκρατίας, τη σφραγίδα είχε ο δρ Κουτσούκ και πήρε τον δρόμο για την Άγκυρα, για να μάθει εάν θα συνέχιζε ή όχι. Μου φαίνεται ότι όλοι στη χώρα, εκτός από εκείνον, ήξεραν προ πολλού ότι η υπόθεση αυτή είχε τελειώσει. (...)

Όλοι περίμεναν ότι στην επιστροφή θα ανακοίνωνε πως δεν θα έθετε υποψηφιότητα. Ενώ εκείνος γύρισε με μεγάλη φόρα και μπροστά στο πλήθος που τον περίμενε έξω από το Μέγαρο, είπε μεγάλες κουβέντες: "Θέλουν, λέει, να με φάνε! Το δικό μου το κρέας δεν ψήνεται ούτε σε χύτρα ταχύτητας!" (...)

Ο Ντενκτάς είχε σκεφτεί τα πάντα. Είχε κλείσει όλες τις πόρτες για τον δρα Κουτσούκ. Ο δρ Κουτσούκ δεν είχε καταλάβει τι γινόταν ή δεν τον συνέφερε να δείχνει ότι κατάλαβε. Μετά την ομιλία του για τη "χύτρα ταχύτητας", έβγαλε από το γκαράζ το Chevrolet που

Το 1973, ο Ντενκτάς εξασφάλισε τη σφραγίδα της Άγκυρας και εξελέγη αντιπρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας, αφού ο πιο μετριοπαθής Φαζίλ Κουτσούκ εξαναγκάστηκε σε απόσυρση.

σπάνια κυκλοφορούσε και έκανε βόλτες στους δρόμους».[15]

Την 1η Ιανουαρίου 1973, αφού έγινε ξεκάθαρο ότι η προτίμηση της Άγκυρας ήταν υπέρ του Ντενκτάς, ο Κουτσούκ απέσυρε την υποψηφιότητά του. Αλλά, σύμφωνα με τον Ταχσίν, οι επαινετικές δηλώσεις των αξιωματούχων της Τουρκίας, όταν ανακοίνωσε την απόσυρσή του, δημιούργησαν στην κοινή γνώμη την υποψία ότι είχε προηγηθεί κάποιο παζάρεμα στο παρασκήνιο. «Κάτι, δηλαδή, όπως την περίπτωση του Ρόμελ. Όπως είναι γνωστό, ο Χίτλερ είχε πει στον Ρόμελ: "έχεις να επιλέξεις ανάμεσα στην αυτοκτονία, οπότε θα ταφείς με όλες τις τιμές, και την εκτέλεση" και τον ανάγκασε να αυτοκτονήσει. Απ' ό,τι φαινόταν, η παραίτηση του δρα Κουτσούκ ήταν κάτι παρόμοιο».[16]

Αποκεφαλίζεται και ο Μπερμπέρογλου

ΕΚΤΟΣ από τον Κουτσούκ, την αντιπροεδρία διεκδικούσε και ο πρόεδρος του Τουρκικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος Μιντχάτ Μπερμπέρογλου, ο οποίος μάλιστα είχε αρχίσει και την προεκλογική του εκστρατεία. Σύμφωνα με έκθεση του Αμερικανού πρέσβη, ο Μπερ-

μπέρογλου, κατά την προεκλογική του εκστρατεία, τοποθετείτο κατά της ανάμειξης των Τούρκων στρατιωτικών στην πολιτική ζωή και δεσμευόταν ότι θα καταργούσε το «αστυνομικό κράτος» που επικρατούσε στους τουρκικούς θυλάκους. Δεσμεύτηκε επίσης να λύσει το Κυπριακό σε τρεις μήνες.

Ο Μπερμπέρογλου κατηγορήθηκε από τη στρατιωτική ηγεσία των Τουρκοκυπρίων ότι έπαιρνε οικονομική βοήθεια από την κυπριακή αριστερά και ότι είχε δεσμούς με το ΑΚΕΛ. Σύμφωνα με την έκθεση της αμερικανικής πρεσβείας, ο Ντενκτάς, σε ομιλία που έκανε στη Λευκωσία, στις 11 Φεβρουαρίου 1973, κατηγόρησε τον Μπερμπέρογλου ότι πρόδιδε την κοινότητά του, για να παίρνει κομμουνιστική οικονομική βοήθεια. Ύστερα από αυτό, η αστυνομία του καθεστώτος του ανακοίνωσε ότι δεν ήταν σε θέση να περιφρουρήσει την προσωπική του ασφάλεια.

Ο ηγέτης του Ρεπουμπλικανού Τουρκικού Κόμματος Μιντχάτ Μπερμπέρογλου κατατρομοκρατήθηκε από την ΤΜΤ και αποσύρθηκε από τις εκλογές.

Όπως έγραψε ο Πόπερ, η αστυνομία ξέσχιζε τις αφίσες του Μπερμπέρογλου, η τηλεφωνική γραμμή στα γραφεία του κόμματός του απεκόπη και οι εργαζόμενοι σ' αυτό δέχθηκαν απειλές από την ΤΜΤ. Ο Ντενκτάς ενημέρωσε την αμερικανική πρεσβεία στη Λευκωσία ότι «πήρε απευθείας οδηγία από τον πρωθυπουργό Μελέν και τον πρόεδρο Σουνάι να βγάλει τον Μπερμπέρογλου από την εκλογική κούρσα». Ο Μπερμπέρογλου επιδίωξε και συναντήθηκε με τον Τούρκο επιτετραμμένο Ινχάν και με τον Μπαϊρακτάρ, οι οποίοι απαίτησαν την απόσυρσή του από τις εκλογές, γεγονός που τον κατατρομοκράτησε. Ένας αξιωματούχος της αμερικανικής πρεσβείας που συνάντησε τον Μπερμπέρογλου στις 15 Φεβρουαρίου 1973, «τον βρήκε πλήρως τρομοκρατημένο να κρύβεται στο δικηγορικό του γραφείο, με τα ρολά των παραθύρων κλει-

σμένα και το τηλέφωνο κατεβασμένο». Ο Μπερμπέρογλου αποσύρθηκε την επόμενη μέρα χωρίς να δώσει καμιά εξήγηση, δώδεκα μόλις ώρες μετά που είχε διαβεβαιώσει την τουρκοκυπριακή κοινότητα ότι θα συνέχιζε την προεκλογική του εκστρατεία. Ύστερα και από την αποχώρηση του Μπερμπέρογλου, ο Ντενκτάς ανακηρύχθηκε αντιπρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας χωρίς αντίπαλο. [17]

Ξανά οι μητροπολίτες

ΛΙΓΟ ΜΕΤΑ την επανεκλογή του Μακαρίου στο προεδρικό αξίωμα, οι μητροπολίτες επανέφεραν το αίτημα για παραίτησή του. Στις 22 Φεβρουαρίου, του απέστειλαν κατηγορητήριο και «κλητήριο θέσπισμα» να παρουσιαστεί ενώπιόν τους στις 7 Μαρτίου για να τον «δικάσουν», με την κατηγορία ότι ασκούσε κοσμική εξουσία κατά παράβαση των εκκλησιαστικών κανόνων. Τον προειδοποιούσαν δε, πως στην περίπτωση που θα αρνείτο να παρουσιαστεί, «η Ιερά Σύνοδος θέλει χωρήσει εις την διάγνωσιν και κρίσιν της υποθέσεως ερήμην τρων». [18]

Με την ενέργεια αυτή διαφώνησε και πάλι η ελληνική κυβέρνηση. Το υπουργείο Εξωτερικών έδωσε οδηγίες στον Λαγάκο να προσπαθήσει να μεταπείσει τους μητροπολίτες. Ο Λαγάκος τους επισκέφθηκε στη μητρόπολη Κιτίου και τους προειδοποίησε ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν θα τους στήριζε. Τους διαβεβαίωσε ότι αυτή θα ήταν η τελευταία θητεία του Μακαρίου και υποσχέθηκε να αναλάβει πρωτοβουλία να τον πείσει για συνένωση των εθνικοφρόνων και μείωση της επιρροής των κομμουνιστών. Μόλις έφυγε ο Λαγάκος, επισκέφθηκαν τους μητροπολίτες δύο συνταγματάρχες, οι οποίοι τους είπαν να προχωρήσουν και να μην ακούνε κανέναν. Σε τηλεφωνική συνομιλία που είχε ο Σωκράτης Ηλιάδης με τον Σπύρο Παπαγεωργίου του είπε σχετικά: «Επήγεν ο ΛΑΓΑΚΟΣ έκαμεν εις τους Μητροπολίτας ξια ξια* και ξωπίσω του κατέφθασαν δύο συνταγματάρχαι οι οποίοι υπέδειξαν εις τους Μητροπολίτας να τραβήσουν μπροστά, για το όνομα του Θεού, παραμερίζοντας κάθε συμβουλήν και συστάσεις εξ αντιθέτου που γίνονται απλώς για το θεαθήναι». [19]

Συντονιστής της προσπάθειας για την καθαίρεση του Μακαρίου ήταν και πάλι το Β΄ Γραφείο και η ΚΥΠ/Ε. Ο αρχηγός των μητροπολιτών, Κιτίου Άνθιμος, βρισκόταν υπό τη συνεχή επιτήρηση του Β΄ Γραφείου, το οποίο τον καθοδηγούσε. Παράλληλα η ΚΥΠ/Ε συγκέ-

* *Επιφώνημα στην κυπριακή διάλεκτο που χρησιμοποιεί κάποιος όταν θέλει να τρομάξει τα πουλιά για να φύγουν.*

ντρωνε πληροφορίες από το περιβάλλον του, επιβεβαιώνοντας τις τελικές του προθέσεις. Για τον σκοπό αυτό, ο διοικητής της ΚΥΠ/Ε Κώστας Δούζινας επιστράτευσε τους Τάκη Λευκαρίτη και Παντελή Δημητρίου, οι οποίοι εκμαίευαν πληροφορίες από τον Κιτίου. Στη Λεμεσό, τον ρόλο αυτό είχε αναλάβει το τοπικό κλιμάκιο του Β΄ Γραφείου. Με εντολή του Νίκου Δοντά, ο διοικητής του κλιμακίου Νίκος Φατσέας απέκτησε απευθείας επαφή με τον Κιτίου. [20]

Οι μητροπολίτες βρίσκονταν σε επικοινωνία και με τον Γρίβα. Με έγγραφό του προς την ΕΣΕΑ, ημερομηνίας 27 Φεβρουαρίου 1973, ο Γρίβας έδινε οδηγίες για τις κινήσεις που θα ακολουθούσαν την καθαίρεση: «Μετά την καθαίρεσίν του υπό των Μητροπολιτών: Πρέπει να γίνη συνεννόησις μετά των τελευταίων επί των ληπτέων από κοινού μέτρων. Διά τούτο, πρέπει να έλθετε από τούδε εις επαφήν με τους Μητροπολίτας και να καθορισθούν τα αντικείμενα τα οποία θα μας απασχολήσουν προς μελέτην της δυνατότητος και του τρόπου εφαρμογής των». [21]

Ο Μακάριος απάντησε στο «κλητήριον θέσπισμα» μια μέρα πριν από την ορισθείσα για τη δίκη ημερομηνία. Απορρίπτοντας το κατηγορητήριο, έγραψε στους μητροπολίτες ότι υποκινούνται «υπ' αγνώστου ημίν πνεύματος» και ότι η Ιερά Σύνοδος που συγκάλεσαν ήταν αντικαταστατική και οποιαδήποτε απόφασή της θα ήταν εξ υπαρχής άκυρη. Οι μητροπολίτες συνήλθαν στις 7 Μαρτίου και καταδίκασαν τον Μακάριο σε καθαίρεση. Στην απόφασή τους, που ανακοινώθηκε την επομένη, αναφέρεται: «Η Ιερά Σύνοδος, κηδομένη του κύρους της Εκκλησίας, ήτις περιήλθεν εν πολλοίς εις αναρχίαν και χειμασμόν εκ του εκκλησιαστικού παραπτώματος του Αρχιεπισκόπου, επί πλείστον δε ήδη μακροθυμήσασα κατ' επιταγήν των Ιερών Κανόνων προέβη εν θλίψει πολλή εις την καθαίρεσιν του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ΄ από του Επισκοπικού και κληρικού καθόλου αξιώματος και επαναφοράν τούτου εις την τάξιν των λαϊκών». [22]

Σχολιάζοντας την απόφαση των «τριών» ο Μακάριος δήλωσε: «Η λεγομένη "απόφασις καθαιρέσεως" μου, την οποίαν έλαβον οι τρεις Μητροπολίται, εις "παρασυναγωγήν" εν Λεμεσώ, είναι εξ υπαρχής άκυρος και στερείται οιασδήποτε αξίας. Δεν αποκρύπτω, όμως, την βαθυτάτην θλίψιν μου, διότι οι τρεις Μητροπολίται, καθ' υποκίνησιν ενεργούντες και παραγνωρίζοντες τας δυσχερείς περιστάσεις, τας οποίας διέρχεται σήμερον η Κύπρος, επέδειξαν στέρησιν

ιεραρχικής συνειδήσεως και έλλειψιν εθνικής ευθύνης, ασυνειδήτως επιχειρήσαντες σήμερον την ψυχικήν δολοφονίαν μου. Υπέρ αυτών αιτούμαι παρά Θεού την άφεσιν, ότι "ουκ οίδασι τι ποιούσι"». [23] Στη συνέχεια, ο Μακάριος αναφέρθηκε σε μέτρα που θα έπαιρνε εις βάρος των τριών μητροπολιτών, εξαγγέλλοντας στην ουσία την έναρξη διαδικασίας καθαίρεσής τους: «Υπό το βάρος των ευθυνών μου ως Προκαθημένου της Εκκλησίας Κύπρου και των υποχρεώσεών μου ως Εθνικού ηγέτου, δεν δύναμαι ειμή να λάβω όλα τα ενδεικνυόμενα υπό των περιστάσεων μέτρα διά την προστασίαν του λαού από έσωθεν δολιοφθοράς και διά την διαφύλαξιν του κύρους της Εκκλησίας, της οποίας οι ιεράρχαι και ποιμένες έδειξαν να είναι αποδεκτοί και σεβαστοί υπό του ποιμνίου και ουχί αποδιοπομπαίοι». [24]

Η Αθήνα καταδικάζει

Η ΑΠΟΦΑΣΗ των μητροπολιτών καταδικάστηκε από την ελληνική κυβέρνηση και ο αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών Φαίδων Άννινος Καβαλιεράτος δήλωσε στις 17 Μαρτίου: «Αι πλείσται Ορθόδοξοι Εκκλησίαι, μεταξύ των οποίων και η Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών και πάσης Ελλάδος, αμφισβητούν την ορθότητα και το κανονικόν της αποφάσεως. (...) Κατόπιν τούτου θεωρούμεν ότι η κατάστασις παραμένει όσον αφορά τον Μακαριώτατον Αρχιεπίσκοπον Κύπρου ως ήτο προ της λήψεως της αποφάσεως αυτής». [25] Μετά την κυβέρνηση, και η Εκκλησία της Ελλάδας ανακοίνωσε, στις 20 Μαρτίου, ότι «θα συνεχίσει τας κανονικάς σχέσεις μετά του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και μετά τη ληφθείσαν απόφασιν των τριών μητροπολιτών, θεωρούσα την διαδικασίαν της εκδικάσεως ως μη ερειδομένην επί των Ιερών Κανόνων». [26]

Η στάση της ελληνικής κυβέρνησης προκάλεσε οργή και αγανάκτηση στις τάξεις της ΕΟΚΑ Β. Τα στελέχη της οργάνωσης αισθάνονταν προδομένα και άρχισαν να εκδηλώνουν τη δυσφορία τους προς τους Έλληνες αξιωματικούς. Την πολιτική των Αθηνών συζήτησαν οι ιωαννιδικοί αξιωματικοί Παπαγιάννης και Κονδύλης, οι οποίοι διατύπωσαν τις ακόλουθες εκτιμήσεις:

«α) Αι δηλώσεις Καβαλιεράτου απετέλεσαν πλήγμα διά την ΕΟΚΑ "Β" και δημιουργεί δυσκολίας και προβλήματα εις το πεδίον των σχέσεων και γενικώτερον της συνεργασίας των μετά των στελεχών της ΕΟΚΑ "Β".

β) Ευρίσκονται υπό συνεχή προβληματισμόν διά την στάσιν που πρέπει προσεχώς να τηρήση η Εθνική Φρουρά σε περίπτωσιν δυναμικής αναμετρήσεως ΕΟΚΑ "Β" - Κυβερνήσεως». [27]

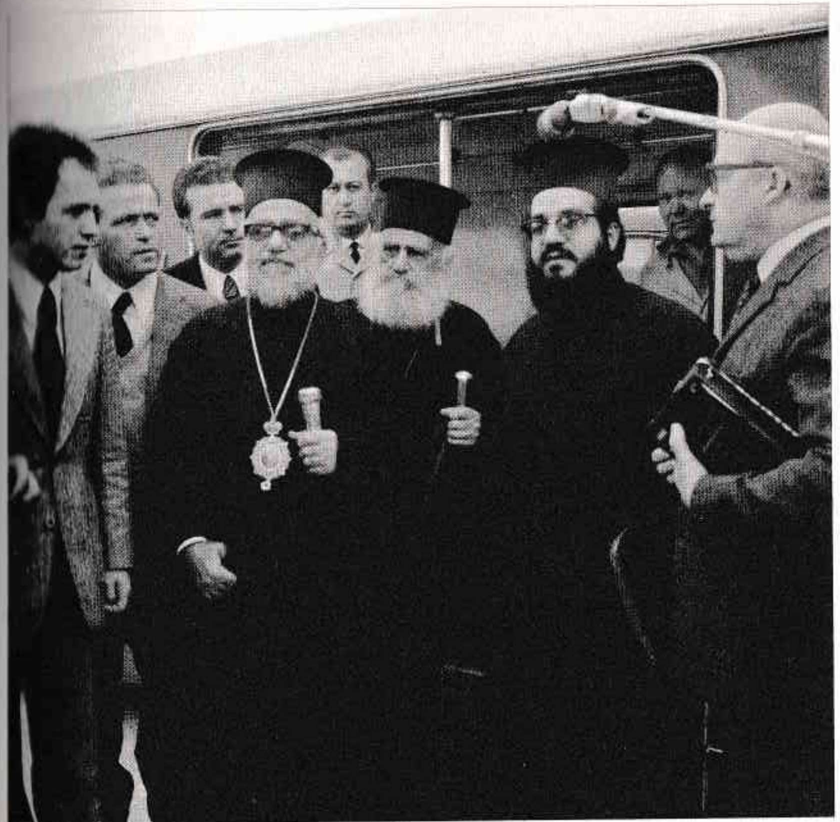
Η στάση της ελληνικής κυβέρνησης στο ζήτημα της εκκλησιαστικής κρίσης είχε ήδη τις πρώτες επιπτώσεις στις σχέσεις μεταξύ αξιωματικών και ΕΟΚΑ Β. Ο Παπαγιάννης πήρε στις 22 Μαρτίου πληροφορία από τον Λευτέρη Δελήπαση του Β΄ Γραφείου Λάρνακας ότι «αι αποσταλείσαι προσκλήσεις επί τη επετείω της 25ης Μαρτίου προς Σωματεία και οργανώσεις προσκειμένων προς Γρίβαν, επεστράφησαν κατόπιν σχετικών οδηγιών ΕΟΚΑ "Β"». [28] Οι αξιωματικοί έδιναν διαβεβαιώσεις στην ΕΟΚΑ Β ότι η στάση που τηρούσε η ελληνική κυβέρνηση οφειλόταν σε λόγους σκοπιμότητας και ότι στην ουσία υποστήριζε τις ενέργειες των μητροπολιτών. Παρόλα αυτά, οι υποστηρικτές της ΕΟΚΑ Β συνέχισαν να εκδηλώνουν τη δυσφορία τους με διάφορους τρόπους. Ο διοικητής Λάρνακας Θωμόπουλος, σε αναφορά του προς τον διοικητή της ΚΥΠ Κώστα Δούζινα, αναφέρει ότι «οι ΕΟΚΑβητατζήδες τους κάνουν τους βαρείς», ενώ ο λοχαγός Ανδρέας Αυγουστή, ο οποίος ήταν μέλος της ΕΟΚΑ Β, απευθυνόμενος στον Κώστα Ράδο, «κατηγόρησεν συλλήβδην Μακάριον και Ελληνικήν Κυβέρνησιν και διηρωτήθη κατά πόσον υπάρχει πεδίον συνεργασίας μετά τις γνωστές δηλώσεις των περί αλλαγής στάσεως. Ο ΡΑΔΟΣ παρετήρησε ότι δεν συντρέχει λόγος ανησυχίας και φόβου γιατί όλα θα πάνε καλά». [29]

Η σύγχυση που δημιουργήθηκε υπήρξε το θέμα πρωτοσέλιδου άρθρου της εφημερίδας «Πατρίς», στις 23 Απριλίου: «Αι μεν Αθήναι κάμνουν διπλωματίαν, η δε Ενωτική Παράταξις διεξάγει αγώνα εθνικόν εις την πρώτην γραμμήν του μετώπου. Το λάβαρον του ιερού αυτού αγώνος δεν πρόκειται να το υποστείλη και εάν ακόμη ευρεθή Ελληνική Κυβέρνησις η οποία να αποκηρύξη την Ένωσιν». Σχολιάζοντας την προτροπή της ελληνικής κυβέρνησης για ενότητα, η «Πατρίς» ξεκαθάρισε ότι αυτό δεν μπορούσε να γίνει με τον Μακάριο στην εξουσία και επέμεινε στην πολιτική της ένωσης: «Είναι σημαντικόν να αντιληφθούν αι Αθήναι ότι "ενότης" δύναται να υπάρξη μόνον υπό το ιδεώδες της Ελλάδος και της Ενώσεως και όχι υπό τον κ. Μούσκον, του οποίου εάν συνεχισθή επί μερικούς ακόμη μήνας η παραμονή εις την εξουσίαν, η "ντε γιούρε" διχοτόμησις θα είναι γεγονός. (...)

Ο "συμμαχικός παράγων" και ειδικώς οι Αγγλοαμερικανοί, οι οποίοι ασφαλώς δεν ενδιαφέρονται διά τα συμφέροντα του Ελληνισμού

Οι μητροπολίτες Άνθιμος και Γεννάδιος επισκέπτονται στις 18 Μαρτίου 1973 την Αθήνα, προς αναζήτηση υποστήριξης από το καθεστώς. Επιστρέφουν στην Κύπρο άπρακτοι.

αλλά διά μίαν νέαν πρόχειρον συρραφήν - δευτέρα Κυπριακή Δημοκρατία - με Πρόεδρον τον κ. Κληρίδην και Αντιπρόεδρον τον κ. Ντενκτάς, τα χαϊδεμένα παιδιά των Αγγλοαμερικανών! (...)

Εάν, λοιπόν, οτιδήποτε πράττουν αι Αθήναι, το πράττουν είτε κατόπιν πιέσεων των διεθνών κύκλων, είτε διά να κερδίσουν χρόνον χάριν των γνωστών λόγων, είτε διά να έχουν έν πλήρες "άλλοθι" δι΄ οτιδήποτε ήθελεν επακολουθήση, έχουν την κατανόησίν μας, έστω και εάν ημείς δεινοπαθούμεν βαλλόμενοι πανταχόθεν.

Εάν όμως αγνοούν την σκληράν πραγματικότητα, τότε η "άψογος στάσις" εις τίποτε δεν οφελεί, διότι εν τω μεταξύ δεν θα υπάρχη Κύπρος επιθυμούσα την Ένωσιν, όταν η Ελλάς θα είναι ετοίμη». [30]

«Μιχαήλ Μούσκος»

ΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ είχαν θέσει στον Μακάριο προθεσμία μέχρι τις 8 Απριλίου για να εφεσιβάλει την απόφασή τους. Ενώ η προθεσμία εξέπνεε, ο Κιτίου Άνθιμος και ο Πάφου Γεννάδιος πήγαν στην Αθήνα και επιδίωξαν να έχουν επαφές με την ελληνική κυβέρνηση, με σκοπό να ξεκαθαρίσουν τις πραγματικές προθέσεις του καθεστώτος. Ο Παπαδόπουλος, ωστόσο, δεν επέτρεψε οποιαδήποτε επαφή μαζί τους. Οι δύο μητροπολίτες επέστρεψαν στην Κύπρο άπρακτοι και απογοητευμένοι από τη στάση του «εθνικού κέντρου», το οποίο ένα χρόνο νωρίτερα τους ενθάρρυνε να προχωρήσουν στην καθαίρεση του Μακαρίου.

ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΙΣ. Ἀπαγορεύεται αὐστηρῶς ν' ἀναγνωσθῇ ἐν ἐκκλησίαις Ἐγκύκλιος τοῦ καθαιρεθέντος τέως Ἀρχιεπισκόπου διὰ τὸ Πάσχα.

20.4.1973. ΕΚ ΤΗΣ Ι. ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΥΡΗΝΕΙΑΣ.

ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ

ΠΕΡΙ ΚΑΘΑΙΡΕΣΕΩΣ ΤΟΥ ΤΕΩΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ κ. ΜΑΚΑΡΙΟΥ Γ'

Η εγκύκλιος καθαίρεσης του Μακαρίου από τους τρεις μητροπολίτες. Η μητρόπολη Κερύνειας επισυνάπτει σημείωμα που αναφέρει ότι απαγορεύεται η ανάγνωση εγκυκλίου του Μακαρίου στις εκκλησίες την Κυριακή του Πάσχα.

Οι μητροπολίτες συνήλθαν εκ νέου στις 13 Απριλίου και οριστικοποίησαν την απόφασή τους. Σε ανακοίνωση που εξέδωσαν ανέφεραν ότι η απόφασή τους «κατέστη ήδη οριστική και τελεσίδικος ο δε καθαιρεθείς θα γνωρίζηται εφεξής ως Μιχαήλ Χριστοδούλου Μούσκος». Με την ίδια απόφαση όρισαν ως τοποτηρητή του «χηρεύοντος» αρχιεπισκοπικού θρόνου τον πρώτο τη τάξει μητροπολίτη, Πάφου Γεννάδιο. Σχολιάζοντας την απόφαση των «τριών», ο Μακάριος τη χαρακτήρισε εκ νέου άκυρη. «Εκ του μηδενός μηδέν είναι πάντοτε το παράγωγον. Θλιβερόν εν πάση περιπτώσει, είναι το κατάντημα των τριών Μητροπολιτών, οι οποίοι τυφλωθέντες την τε ψυχήν και τον νουν, ηκολούθησαν τόσον ολισθηράν οδόν και απεδείχθησαν ανάξιοι της στρατευομένης Κυπριακής Εκκλησίας και της αγωνιζομένης Κύπρου. Έστω αυτοίς ίλεως ο Θεός». [32]

Μετά την «καθαίρεση» του Μακαρίου, κινητοποιήθηκε η ΕΟΚΑ Β και, όπως γράφει ο Παπαγεωργίου, διέταξε τους οπαδούς της να εκκλησιαστούν την Κυριακή του Πάσχα, 29 Απριλίου: «Έπρεπε να κατακλύσουν τις εκκλησίες του νησιού με τις οικογένειές τους και

όλους όσους επηρέαζαν. Όχι για να ακούσουν το αναστάσιμο μήνυμα, αλλά για να παλαίψουν, να συγκρουσθούν εν ανάγκη, ώστε να διαβασθεί η "εγκύκλιος καθαιρέσεως" του Μακαρίου. Ήταν μια μυστική εγκύκλιος(?) για την οποία μάλιστα, μετά τις ειδικές οδηγίες, τονίζονταν τα εξής: "Υπό των υποτομεαρχών να υποβληθώσιν αμέσως μετά το πέρας της λειτουργίας αναφοραί εις ας να αναφέρωνται λεπτομερώς αποτελέσματα δι' έκαστον χωρίον περιοχής των"». [33]

Συνένωση της Δεξιάς

ΤΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ της πίεσης που δεχόταν από τον Γρίβα και τους μητροπολίτες, ο Μακάριος επιδίωξε περαιτέρω προσέγγιση με την Αθήνα. Ένα από τα ζητήματα για τα οποία ανησυχούσε το καθεστώς ήταν η αύξηση της εκλογικής δύναμης του ΑΚΕΛ στις βουλευτικές εκλογές του 1970 και η υποστήριξη που παρείχε στον Μακάριο. Προκειμένου να αποστασιοποιηθεί από το ΑΚΕΛ, ο Μακάριος ανέλαβε πρωτοβουλία για συνένωση των δύο κομμάτων της κεντροδεξιάς, του Ενιαίου του Γλαύκου Κληρίδη και της Προοδευτικής Παράταξης, που ελεγχόταν από τον Ανδρέα Αζίνα. [34] Από τις 9 Φεβρουαρίου 1973 είχε δώσει το πράσινο φως στον Αζίνα να προχωρήσει σε διαβουλεύσεις με τον Κληρίδη. [35] Στις 20 Φεβρουαρίου, πραγματοποιήθηκε συνάντηση μεταξύ του Κληρίδη και των ηγετών της Προοδευτικής Παράταξης. Όπως ανέφερε ο Κληρίδης στον Ντέιβιντ Πόπερ, δεν διαπιστώθηκε οποιαδήποτε δυσκολία για τη συνένωση των δύο κομμάτων.

ΕΘΝΙΚΗ

ΜΙΧΑΛΗΣ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΜΟΥΣΚΟΣ

Κατ' ἀπόφασιν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου

Ο ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ ΤΟΠΟΤΗΡΗΤΗΣ

Συσκέψεις παρακρατικῶν μέ Ἄραβας

Ἐπολτοποιήθη ἀπό περίεργον ἔκρηξιν

Μετά την «καθαίρεση» του Μακαρίου, η «Εθνική» άρχισε να τον αποκαλεί στα δημοσιεύματά της με το κοσμικό του όνομα. Ο Μακάριος προσέφυγε στη δικαιοσύνη και το δικαστήριο απαγόρευσε στις γριβικές εφημερίδες να τον αποκαλούν Μούσκο.

Του είπε ακόμη ότι υπήρχε η δυνατότητα να προσχωρήσουν στο νέο σχήμα και ορισμένα από τα στελέχη του ΔΕΚ. [36] Στις 27 Φεβρουαρίου, οι ηγεσίες των δύο κομμάτων κατέληξαν σε συμφωνία για συγχώνευση. Το όνομα του νέου κόμματος θα ήταν Ενιαία Προοδευτική Παράταξη Εθνικοφρόνων (ΕΠΠΕ). Θα είχε πρόεδρο τον Κληρίδη και

αντιπρόεδρο τον Τάσσο Παπαδόπουλο. Ετοιμάστηκε μάλιστα και σχετική ανακοίνωση, η οποία θα δινόταν στη δημοσιότητα την επομένη, όταν, ξαφνικά, η προσπάθεια κατέρρευσε. Σύμφωνα με ενημέρωση που είχε η αμερικανική πρεσβεία από τον Τάσσο Παπαδόπουλο, τον Ανδρέα Αζίνα και τον βουλευτή του Ενιαίου Κόμματος Ανδρέα Νεοκλέους, η εξέλιξη αυτή οφειλόταν σε αντιδράσεις συντηρητικών μελών του Ενιαίου, οι οποίοι φοβούνταν πως η συνένωση θα είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της κυριαρχίας του Μακαρίου στο κόμμα. Ανάλογες ενστάσεις, σύμφωνα με τον υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Χριστοφίδη, υπήρξαν και από την Προοδευτική Παράταξη. [37]

Οι ΗΠΑ υποστηρίζουν

ΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ για συνένωση των κομμάτων της Δεξιάς ενεθάρρυνε και η αμερικανική διπλωματία στην Κύπρο, που έβλεπε με θετικό μάτι την προοπτική απεξάρτησης του Μακαρίου από το ΑΚΕΛ. Οι Αμερικανοί συναρτούσαν τη συνένωση των δύο κομμάτων με το μέλλον των συνομιλιών και αντίκριζαν την ενωμένη Δεξιά ως αντίδοτο στην κλιμακούμενη ένοπλη δράση της ΕΟΚΑ Β. Τον Μάρτιο του 1973, ο στρατιωτικός ακόλουθος των ΗΠΑ στην πρεσβεία της Λευκωσίας συνταγματάρχης Χουίτλεϊ είχε επαφές με παράγοντες της Δεξιάς οι οποίοι πρόσκειντο στην ΕΟΚΑ Β, μεταξύ των οποίων ο Ρένος Κυριακίδης, ο Κώστας Ιωαννίδης και ο Ανδρέας Νεοκλέους, τους οποίους προσπάθησε να πείσει για την ανάγκη συνένωσης της Δεξιάς. Είπε ότι οι ΗΠΑ υποστήριζαν λύση ανεξαρτησίας, ότι ο ενωτικός αγώνας της ΕΟΚΑ Β ήταν μάταιος και ότι ένα πραξικόπημα κατά του Μακαρίου θα προκαλούσε τουρκική εισβολή. [38]

Ο Ανδρέας Νεοκλέους ενημέρωσε για τις επαφές του αυτές τον Νίκο Δοντά του Β΄ Γραφείου του ΓΕΕΦ, ενώ ο Ρένος Κυριακίδης την ΕΛΔΥΚ. Σύμφωνα με σημείωμα της ΕΛΔΥΚ προς το Αρχηγείο Ενόπλων Δυνάμεων, ο Χουίτλεϊ είπε στον Κυριακίδη τα εξής:

«• Η Αμερική υποστηρίζει μόνο λύση ανεξαρτησίας.

• Οι Κύπριοι ενωτικοί θα πρέπει να εγκαταλείψουν την ιδεολογία τους, αλλιώς θα υποφέρουν.

• Η ελληνική κυβέρνηση δεν βοηθά την αμερικάνικη, διότι δεν αποκηρύσσει το Γρίβα και τους οπαδούς του όπως της ζητήθηκε.

• Ο Γλαύκος Κληρίδης επηρεάζεται από τους Αμερικανούς και γι΄ αυτό τηρεί φιλομακαριακή πολιτική.

• Λύση του Κυπριακού με πόλεμο δεν συμφέρει στους Έλληνες

γεί η Τουρκία μπορεί να καταλάβει την Ελλάδα μέσα σε μια μέρα». [39]

Ο Αμερικανός στρατιωτικός ακόλουθος είχε επίσης συνάντηση με τον διευθυντή του Β΄ Γραφείου του ΓΕΕΦ Κώστα Παπαγιάννη και του έδωσε τις εξής πληροφορίες:

«(1) Ως έχει σήμερον η κατάστασις, οι Τούρκοι δεν πρόκειται να δεχθούν ανεξάρτητον και ενιαίον κράτος, αλλά θα επιδιώξουν κεχωρισμένας Κοινότητας και Διοικήσεις, γεγονός το οποίον και ο ίδιος βλέπει ως το μόνον εφικτόν υπό τας παρούσας συνθήκας.

(2) Η Τουρκία διαθέτει σήμερον ισχυράς ενόπλους Δυνάμεις, αίτινες δέον να υπολογίζωνται σοβαρώς από Ελληνικής πλευράς.

(3) Παρέσχε πληροφορίας περί του εξοπλισμού των Τ/Κ». [40]

Συνεπικουρούν οι Βρετανοί

ΑΝΑΛΟΓΟΥ περιεχομένου πρωτοβουλία ανέλαβε και ο Βρετανός στρατιωτικός ακόλουθος, συνταγματάρχης Στόκερ. Στις 19 Μαρτίου, ο Στόκερ έδωσε δεξίωση στη Λευκωσία προς τιμήν του νέου ύπατου αρμοστή της Βρετανίας Όλβερ. Ο Στόκερ επιδίωξε συζήτηση με τον Κώστα Παπαγιάννη, στον οποίο έδωσε πληροφορίες για την ύπαρξη τουρκικού σχεδίου εισβολής στην Κύπρο. Στη συζήτηση που έγινε, ο Στόκερ αναφέρθηκε στα εξής θέματα:

«(1) Εις την ικανότητα του Τουρκικού Στρατού εν γένει.

(2) Εις τον χρόνον προειδοποιήσεως διά την εισβολήν.

(3) Εις λεπτομερείας εφαρμογής του Σχεδίου εισβολής.

(4) Εις την διάταξιν προσανατολισμένων προς την Νήσον Μονάδων.

(5) Εις Αεροπορικάς Δυνάμεις.

(6) Εις δυνατότητας μεταφοράς τμημάτων από αέρος.

(7) Εις δυνατότητας μεταφοράς όπλων υποστηρίξεως και μονάδων Δ.Μ.

Ο εν λόγω Ακόλουθος ανεφέρθη επίσης και εις τα κάτωθι θέματα:

(1) Πορείαν των Ενδοκυπριακών Συνομιλιών.

(2) Ρόλον και προθέσεις του Στρατηγού Γρίβα.

(3) Ειρηνευτικήν Δύναμιν.

(4) Τηρητέαν στάσιν των Βρεταννών εις περίπτωσιν Τουρκικής εισβολής». [41]

Στις 27 Μαρτίου, ο Στόκερ επισκέφθηκε το ΓΕΕΦ και έδωσε τις εξής πληροφορίες:

«α. Η απειλή έναντι της Νήσου αυξάνεται συνεχώς.

β. Οι Τούρκοι Αξιωματικοί Επιτελείς ουδεμίαν ετέραν λύσιν διβλέπουν ειμή μόνον την διχοτόμησιν (διαμελισμόν)».[42]

Ο συνταγματάρχης Στόκερ αναφέρθηκε στις δυνατότητες του τουρκικού στρατού, στις πιθανές ενέργειες κατά την εισβολή και στις βασικές τουρκικές δυνάμεις που είναι προσανατολισμένες προς την Κύπρο, τις οποίες και κατονόμασε. Αναφέρθηκε επίσης στην εσωτερική κατάσταση στην Κύπρο και εξέφρασε την εκτίμηση ότι ο Γρίβας δεν επρόκειτο να περιοριστεί σε σποραδικές προσβολές αστυνομικών σταθμών, αλλά θα επιδίωκε πιο αποφασιστική και εντυπωσιακή ενέργεια. Είπε ότι ο ίδιος είχε πληροφορίες για σχέδιο δολοφονίας του Μακαρίου ή του Λυσσαρίδη και ζητούσε να μάθει τι γνώριζε για όλα αυτά η Εθνική Φρουρά.

Σε μια νέα συνάντηση που είχε με τον επιτελάρχη του ΓΕΕΦ, στις 13 Απριλίου, του παρέδωσε φωτοτυπία χάρτη με όλες τις αεροπορικές δυνάμεις της Τουρκίας και του ανέλυσε τις δυνατότητες αερομεταφοράς τουρκικών δυνάμεων στην Κύπρο. Ο Άγγλος ακόλουθος ανέλυσε επίσης τα σενάρια τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, αναφέρθηκε στις ενδοκυπριακές συνομιλίες και εξέφρασε την ανησυχία του για τις δραστηριότητες του Γρίβα. Με βάση τις πληροφορίες που έδωσαν οι στρατιωτικοί ακόλουθοι των ΗΠΑ και της Βρετανίας, η ΚΥΠ/Ε συνέταξε έκθεση, με την οποία ενημέρωσε την ιεραρχία των ενόπλων δυνάμεων και έκανε εκτιμήσεις αναφορικά με τους λόγους για τους οποίους είχαν δοθεί οι πληροφορίες:

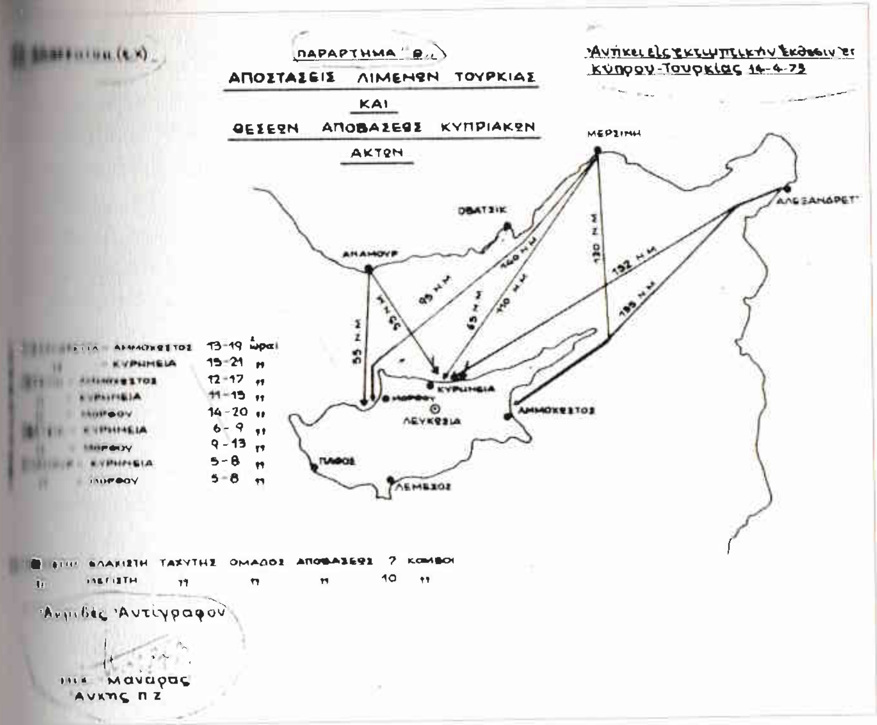
«Αι ΗΠΑ ενδιαφερόμεναι διά την ομαλότητα εις την Κύπρον δεν επιζητούν τίποτε περισσότερον από την διατήρησιν των Ελληνο-Τουρκικών σχέσεων, τασσόμεναι υπέρ της αμέσου και οριστικής λύσεως του Κυπριακού διά των ενδοκυπριακών συνομιλιών.

Ωσαύτως λόγω της γενικωτέρας καταστάσεως εις την Ανατολικήν Μεσόγειον ουδόλως επιθυμούν την δημιουργίαν οιασδήποτε κρίσεως του Κυπριακού».[43] Για τον λόγο αυτό «η παρουσία του Γρίβα εις την Κύπρον και η δραστηριότης της γριβικής παρατάξεως έχει ανησυχήσει την αμερικανικήν πλευράν. Θεωρούσα τούτον ως πηγήν ανωμαλίας εν τη νήσω και ως ανασταλτικόν παράγοντα της προόδου των συνομιλιών».[44]

Σε ό,τι αφορούσε τη Βρετανία, η έκθεση αναφέρει τα εξής: «Παρουσιάζεται ουδετέρα. Φαίνεται επιθυμούσα την διατήρησιν ομαλότητος εν τη Νήσω, αλλ' ουχί και την οριστικήν επίλυσιν του προ-

Ακριβές αντίγραφο χάρτη που παρουσιάζει τα σχέδια των Τούρκων για εισβολή στην Κύπρο. Τον παρέδωσε στο ΓΕΕΦ ο Βρετανός στρατιωτικός ακόλουθος, συνταγματάρχης Στόκερ.

βλήματος, διότι ούτω εξασφαλίζονται τα εν τη Νήσω συμφέροντά της (Βάσεις κ.λ.π.)».[45] Στην έκθεση επισημαίνεται επίσης ότι ενδεχομένως «η προβολή της εκ Τουρκίας απειλής, υπό αμφοτέρων των στρατιωτικών ακολούθων να αποβλέπη εις την αποτροπήν ενός τοιούτου ενδεχομένου (Πραξικόπημα Γρίβα)» και ότι «Αι Μεγάλαι Δυνάμεις, τη συνεργασία ή ού της Κυπριακής Κυβερνήσεως, προβάλλουν ως λίαν σοβαράν την Τουρκικήν απειλήν, δι' εκτόνωσιν της καταστάσεως εις το εσωτερικόν Ε/Κ μέτωπον προς αποφυγήν πάσης περιπλοκής του Κυπριακού προβλήματος».[46]

Ο Γρίβας βολιδοσκοπεί

ΟΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ που επικαλούνταν οι Αγγλοαμερικανοί περί επικείμενου πραξικοπήματος κατά του Μακαρίου δεν ήταν καθόλου αβάσιμες. Στις 30 Μαρτίου, αντιπροσωπεία της ΕΣΕΑ με επικεφαλής τον

πρόεδρό της Γεώργιο Βασιλειάδη, επισκέφθηκε τον Έλληνα πρέσβη Ευστάθιο Λαγάκο. Σύμφωνα με ενημερωτική έκθεση του Αρχηγείου Ενόπλων Δυνάμεων, «κατά την συνομιλίαν εγένοντο κατ' επανάληψιν σαφείς υπαινιγμοί διά την ανάγκην βιαίας ανατροπής του Μακαρίου και εξετοξεύθησαν απειλαί περί αιματηρών αντιποίνων».

Ανάλογες βολιδοσκοπήσεις έκανε ο Γρίβας και προς την Εθνική Φρουρά. Αναφέρει σχετικά η ίδια έκθεση: «Τελευταίως παρουσιάζεται μεγαλυτέρα και πλέον συντονισμένη προσπάθεια εκ μέρους παραγόντων της ενωτικής παρατάξεως, βολιδοσκοπήσεως του ΓΕΕΦ και ενίων Επαρχιακών Στρατιωτικών Διοικήσεων προκειμένου να πληροφορηθούν ούτοι τας πραγματικάς διαθέσεις της ΕΦ εις περίπτωσιν εκδηλώσεως σοβαρωτέρας δυναμικής δραστηριότητος εκ μέρους του Γρίβα (Πραξικοπήματος). Τούτο επιζητούν βασικώς η ηγεσία της Επιτροπής Συντονισμού Ενωτικού Αγώνος (ΕΣΕΑ) και οι μητροπολίται (κυρίως ο Κιτίου) οίτινες και αφήνουν σαφώς να εννοηθή ότι τούτο αποτελεί επιδίωξιν του Γρίβα.

Κατ' εκτίμησιν του ΓΕΕΦ, ο Γρίβας λόγω αφ' ενός μεν οργανωτικών αδυναμιών αλλά και εξ αφορμής της προσφάτου επισήμου θέσεως της Ελληνικής Κυβερνήσεως έναντι του εκκλησιαστικού θέματος, αισθάνεται απομονωμένος και επιδιώκει να έλθη εις επαφήν με επίσημον Ελλαδικόν παράγοντα ίνα πληροφορηθή:

1. Τας πραγματικάς και ενδομύχους διαθέσεις της Ελληνικής Κυβερνήσεως έναντι του Μακαρίου και όχι τας επιβαλλομένας υπό των συνθηκών και της πολιτικής σκοπιμότητος.

2. Την θέσιν της Ελληνικής Κυβερνήσεως έναντι αυτού και της μέχρι τούδε δράσεως του εν Κύπρω.

3. Την θέσιν της Ελληνικής Κυβερνήσεως έναντι σοβαρωτέρας δραστηριότητός του προς ανατροπήν του Μακαρίου.

4. Την στάσιν της Ε.Φ. εις περίπτωσιν τελικής δυναμικής αναμετρήσεώς του με τον Μακάριον». [47]

Απειλή παραίτησης Κληρίδη

Η ΔΥΤΙΚΗ διπλωματία, λοιπόν, την άνοιξη του 1973 αποθάρρυνε το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου και πίεζε την Αθήνα να αποκηρύξει την ΕΟΚΑ Β, η οποία κλιμάκωνε την ένοπλη δράση της κατά της κυπριακής κυβέρνησης. Προς την κατεύθυνση αυτή πίεζε και ο Γλαύκος Κληρίδης, ο οποίος με αφορμή την εκκλησιαστική κρίση και την κλιμάκωση της δράσης της ΕΟΚΑ Β, εξέφρασε την πρόθεσή του να πα-

ραιτηθεί από συνομιλητής.

Η ελληνική κυβέρνηση, η οποία ευθυγραμμίστηκε με τη δυτική πολιτική στο Κυπριακό, έκανε έκκληση στον Κληρίδη να μην παραιτηθεί και τον κάλεσε στην Αθήνα για συνομιλίες, προς συζήτηση της περαιτέρω πορείας του Κυπριακού. Ακολούθως, έκανε δημόσια δήλωση αναφέροντας ότι θεωρούσε ως την πλέον κατάλληλη διαδικασία για επίλυση του Κυπριακού «τας ενισχυμένας ενδοκυπριακάς συνομιλίας τας οποίας, ως γνωστόν, υπεστήριξε και εξακολουθεί να υποστηρίζη ανεπιφύλακτα». Εξέφρασε την εκτίμησή της προς το έργο που επιτελούσε ο συνομιλητής Γλαύκος Κληρίδης, και την πεποίθηση ότι «θα θελήση να το συνεχίση μέχρι της ευοδώσεως των συνομιλιών, η συνέχισις και η ταχεία προώθησις των οποίων είναι επιβεβλημένη προς το συμφέρον όλων των ενδιαφερομένων μερών».

Με την ίδια δήλωση, η ελληνική κυβέρνηση ικανοποιούσε το αίτημα του Μακαρίου καταδικάζοντας, έστω και εμμέσως, τη δράση της ΕΟΚΑ Β: «Η Κυβέρνησις απευθύνει έκκλησιν προς τον πατριωτισμόν όλων εκείνων οι οποίοι αμέσως ή εμμέσως, διά λόγων ή έργων, τα οποία το εθνικόν κέντρον αποδοκιμάζει απολύτως και κατηγορηματικώς υπονομεύουν τας συνομιλίας και διαταράσσουν επικινδύνως την απαραίτητον ατμόσφαιραν διά την ευόδωσιν αυτών». [48]

Στη δήλωση αυτή αντέδρασε ο Γρίβας και σε φυλλάδιο που κυκλοφόρησε στις 25 Απριλίου ανέφερε: «Ειδοποιούμεν πάντας ότι δεν είμεθα εξ εκείνων οι οποίοι υποκύπτουν εις απειλάς οσονδήποτε ισχυροί κι αν είναι οι αντίπαλοι.

Ο αγών της Ε.Ο.Κ.Α. το απέδειξεν. Θα αντιληφθούν τόσον οι αρνησιπάτριδες όσον και οι Αμερικανοί, οι Άγγλοι και οι Τούρκοι, ότι η ψυχή μας δεν δαμάζεται.

Θα αγωνισθώμεν και εν ανάγκη θα πέσωμεν.

Αυτή είναι η ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ μας.

"Ηρωική μωρία" θα είπη ο κ. Μούσκος. Καλύτερα όμως μία "ηρωική μωρία", ως εκείνη της Ε.Ο.Κ.Α. η οποία του εξησφάλισεν αξιώματα και προβολήν, από την προδοσίαν». [49]

Η καθαίρεση των «τριών»

Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ, αξιοποιώντας το ευνοϊκό για τον ίδιο κλίμα, συγκάλεσε στη Λευκωσία μείζονα σύνοδο για καθαίρεση των τριών μητροπολιτών. Τις προσκλήσεις παρέδωσε αυτοπροσώπως σε όλα τα πατριαρχεία ο τότε χωρεπίσκοπος Κωνσταντίας και μετέπειτα αρχιε-

Εκπρόσωποι ξένων εκκλησιών και πατριαρχείων προσέρχονται στο αρχιεπισκοπικό μέγαρο για τη συνεδρία της μείζονος συνόδου που συγκάλεσε ο Μακάριος.

πίσκοπος Χρυσόστομος.* Όλα τα πατριαρχεία ανταποκρίθηκαν θετικά, πλην του Οικουμενικού και της Εκκλησίας της Ελλάδας, και στις αρχές Ιουλίου, οι αντιπρόσωποί τους έφτασαν στην Κύπρο. Οι μητροπολίτες θεωρούσαν τη σύνοδο αντικανονική, διότι «συνεκλήθη από καθαιρεθέντα επίσκοπο» και με επιστολή τους κάλεσαν τους ιεράρχες να αποφύγουν «πάσαν αντικανονικήν ανάμειξιν εις την περιοχήν της Αγιοτάτης Εκκλησίας της Κύπρου» και τους ζήτησαν να ασκήσουν την επιρροή τους «διά της

* Ο Χρυσόστομος ήταν πιεστικός προς τον Μακάριο να προχωρήσει γρήγορα με την καθαίρεση των τριών μητροπολιτών, διότι προόριζε τον εαυτό του για το αξίωμα του νέου μητροπολίτη Πάφου.[50]

Η μείζων σύνοδος που καθαίρεσε τους τρεις μητροπολίτες. Ιστάμενος είναι ο χωρεπίσκοπος Κωνσταντίας (μετέπειτα αρχιεπίσκοπος) Χρυσόστομος, ο οποίος διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαδικασία.

από πάντων ανεπιφυλάκτου αποδοχής των Ιερών Κανόνων».[51]

Η μείζων σύνοδος συνήλθε στην αρχιεπισκοπή, στις 5 και 6 Ιουλίου. Αποφάσισε ακύρωση της καθαίρεσης του Μακαρίου και κάλεσε τους «τρεις» σε μεταμέλεια: «Διό, πνεύματι αγάπης φερόμενοι και τη δικαιοσύνη στοιχούντες, καλούμεν τους Επισκόπους εις μεταμέλειαν και αποκήρυξιν των υπ' αυτών γενομένων προς ειρήνευσιν και αποκατάστασιν της Ενότητος εν τη Εκκλησία».[52] Τα μέλη της συνόδου προσπάθησαν να επισκεφθούν τους μητροπολίτες για να τους επιδώσουν την απόφασή τους, αλλά

Εκπρόσωποι ξένων εκκλησιών και πατριαρχείων προσέρχονται στο αρχιεπισκοπικό μέγαρο για τη συνεδρία της μείζονος συνόδου που συγκάλεσε ο Μακάριος.

πίσκοπος Χρυσόστομος.* Όλα τα πατριαρχεία ανταποκρίθηκαν θετικά, πλην του Οικουμενικού και της Εκκλησίας της Ελλάδας, και στις αρχές Ιουλίου, οι αντιπρόσωποί τους έφτασαν στην Κύπρο. Οι μητροπολίτες θεωρούσαν τη σύνοδο αντικανονική, διότι «συνεκλήθη από καθαιρεθέντα επίσκοπο» και με επιστολή τους κάλεσαν τους ιεράρχες να αποφύγουν «πάσαν αντικανονικήν ανάμειξιν εις την περιοχήν της Αγιοτάτης Εκκλησίας της Κύπρου» και τους ζήτησαν να ασκήσουν την επιρροή τους «διά της

* *Ο Χρυσόστομος ήταν πιεστικός προς τον Μακάριο να προχωρήσει γρήγορα με την καθαίρεση των τριών μητροπολιτών, διότι προόριζε τον εαυτό του για το αξίωμα του νέου μητροπολίτη Πάφου.* [50]

Η μείζων σύνοδος που καθαίρεσε τους τρεις μητροπολίτες. Ιστάμενος είναι ο χωρεπίσκοπος Κωνσταντίας (μετέπειτα αρχιεπίσκοπος) Χρυσόστομος, ο οποίος διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαδικασία.

υπό πάντων ανεπιφυλάκτου αποδοχής των Ιερών Κανόνων». [51]

Η μείζων σύνοδος συνήλθε στην αρχιεπισκοπή, στις 5 και 6 Ιουλίου. Αποφάσισε ακύρωση της καθαίρεσης του Μακαρίου και κάλεσε τους «τρεις» σε μεταμέλεια: «Διό, πνεύματι αγάπης φερόμενοι και τη δικαιοσύνη στοιχούντες, καλούμεν τους Επισκόπους εις μεταμέλειαν και αποκήρυξιν των υπ΄ αυτών γινομένων προς ειρήνευσιν και αποκατάστασιν της Ενότητος εν τη Εκκλησία». [52] Τα μέλη της συνόδου προσπάθησαν να επισκεφθούν τους μητροπολίτες για να τους επιδώσουν την απόφασή τους, αλλά

εκείνοι αρνήθηκαν να τους δεχθούν. «Χίλιοι Πατριάρχες να έλθουν και χίλιοι Πάπες, για μας ο Μακάριος είναι καθαιρεμένος. Ας μας πουν οι Πατριάρχες, ας μας αναφέρουν Κανόνες που να επιτρέπουν σε κληρικούς να πολιτεύωνται». [53] Τελικά, η απόφαση της μείζονος συνόδου διαβιβάστηκε στους «τρεις» μέσω απεσταλμένων, με πρόσκληση να παρουσιαστούν ενώπιόν τους, για να εκθέσουν τις απόψεις τους. Οι μητροπολίτες αρνήθηκαν να ανταποκριθούν και ο Ανθιμος δήλωσε: «Δεν είμαστε υποχρεωμένοι να πειθαρχήσωμε σε μια παράνομη συνεδρία. Η πρόσκλησή της είναι απορριπτέα». [54]

Όταν απέτυχαν όλες οι προσπάθειες διαμεσολάβησης, η μείζων σύνοδος συνήλθε ξανά στις 14 Ιουλίου, με τη συμμετοχή αυτή τη φορά και του Μακαρίου, και αποφάσισε την καθαίρεση των τριών μητροπολιτών. Την απόφαση αποδέχθηκαν όλες οι Εκκλησίες, εκτός από εκείνη της Ελλάδας. Την καθαίρεση των «τριών» πένθησαν οι Ελλαδίτες αξιωματικοί. Ο Δούζινας της ελληνικής ΚΥΠ και ο Τσαγγαγιάννης του Β΄ Γραφείου έδωσαν οδηγίες την ημέρα της καθαίρεσης να μην παίξει η ορχήστρα στη Λέσχη Αξιωματικών της ΕΛΔΥΚ. [55]

Η ΕΣΕΑ προτείνει πολιτικοποίηση

ΩΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ των συνθηκών εμφυλίου πολέμου που είχαν δημιουργηθεί από την κλιμακούμενη δράση της ΕΟΚΑ Β και των πολιτικών αδιεξόδων που προέκυψαν μετά την καθαίρεση των μητροπολιτών, ο Γρίβας άρχισε να δέχεται πιέσεις για εγκατάλειψη της δυναμικής δράσης. Στις 17 Ιουλίου 1973, η ΕΣΕΑ του απέστειλε γραπτή εισήγηση για πολιτικοποίηση του αγώνα για την ένωση και πρότεινε τη δημιουργία πολιτικού σχήματος, το οποίο θα κάλυπτε την ενωτική παράταξη.

Ο Γρίβας θεώρησε την κίνηση της ΕΣΕΑ ως μομφή εναντίον του και απέρριψε χωρίς συζήτηση την εισήγηση. «Δι΄ εμέ δεν υπάρχει λόγος τις ούτε δισταγμός να μη συνεχίσω τον αγώνα επί του στρατιωτικού πεδίου. (...) Νομίζω μάλιστα ότι τοιούτον ερώτημα δεν έπρεπε να μου υποβληθή».

Και επανέλαβε την πάγια θέση του, ότι μόνο με τη βίαιη απομάκρυνση του Μακαρίου θα μπορούσε να επιτευχθεί η ένωση: «Πιστεύω ότι μόνος ο πολιτικός αγών σήμερον έναντι του Μούσκου διά να επαναφέρη το Κυπριακόν εις την ορθήν γραμμήν της αυτοδιαθέσεως ή να αφαιρέση από τον Μούσκον την εξουσίαν, δεν δύναται να στεφθή υπό επιτυχίας λόγω των γνωστών ειδικών συνθηκών».

Το ίδιο απόλυτες ήταν και οι θέσεις του Γρίβα που αφορούσαν τη μορφή του αγώνα: «Αλλά τον αγώνα τον στρατιωτικόν θα τον διεξαγάγω όπως εγώ νομίζω και με μεθόδους τας οποίας εγώ θα εκλέξω», έγραψε, και χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα την αποτυχημένη ενέργεια των μητροπολιτών να ρίξουν τον Μακάριο, έλεγε: «Δεν κατενόησαν ότι επί Μούσκου και προ του αφθόνου χρυσίου του, οι ιεροί κανόνες δεν έχουν καμίαν αξίαν (...) και ότι μόνον το δίκαιον του ισχυροτέρου υπερισχύει, κατά δε την Κυπριακήν διάλεκτον, η "τοπποúza"». Στο σημείωμά του ο Γρίβας επαναλάμβανε τις θέσεις που είχε διατυπώσει στα τέλη του 1972, όταν ετέθη το ζήτημα της συμμετοχής της ενωτικής παράταξης στις εκλογές, λέγοντας ότι θεωρούσε αχρείαστη την κομματική δραστηριότητα και πως στην περίπτωση που θα ανέτρεπε τον Μακάριο, δεν θα καλούσε τους πολιτικούς να κυβερνήσουν: «Θα είναι ανόητον να νομισθή ότι θα καλέσωμεν τον Κληρίδη ή τον Παπαϊωάννου ή οιονδήποτε άλλον να κυβερνήση. Φέρομεν ευθύνην διά την δημιουργίαν του νέου Κράτους», έγραφε, υπονοώντας ότι θα αναλάμβανε ο ίδιος να κυβερνήσει μετά την ανατροπή του Μακαρίου. [56]

Στην εισήγηση της ΕΣΕΑ για τη δημιουργία πολιτικού σχήματος που θα εξέφραζε την ενωτική παράταξη, ο Γρίβας αντιπρότεινε να στελεχωθεί η οργάνωση με νέα, ικανά στελέχη και υποστήριξε ότι «χρειάζεται η δημιουργία ενός νέου κόμματος Αρχών. Τούτο δύναται να επιτευχθή εντός των κόλπων της ΕΣΕΑ όπου θα εκκολάπτεται και θα εμφανισθή εις την κατάλληλον ώραν». [57] Με αφορμή το περιστατικό αυτό, ο Γρίβας προχώρησε στην αναδιοργάνωση της ΕΣΕΑ. Νέος γενικός γραμματέας ανέλαβε ο Στέλιος Χρηστίδης, προς αντικατάσταση του Φώτη Παπαφώτη, ο οποίος βρισκόταν σε συνεχή αντιπαράθεση με τον Σωκράτη Ηλιάδη.

7

Η αιματηρή δράση της ΕΟΚΑ Β

ΣΕ ΟΛΗ τη διάρκεια του 1972, η ΕΟΚΑ Β δεν ανέπτυξε σχεδόν καθόλου δράση και ο Γρίβας ήταν προσηλωμένος στην προετοιμασία των σχεδίων του. Τον Σεπτέμβριο του ιδίου έτους, σύμφωνα με πληροφορίες που έδωσε ο Κληρίδης στον Αμερικανό επιτετραμμένο Ουίλιαμ Κρόφορντ, ο Γρίβας παρέλαβε και διένειμε στους άντρες του μεγάλη ποσότητα οπλισμού. Σύμφωνα με τον Κληρίδη, τα όπλα είχαν αγοραστεί μέσω ενός εμπόρου στον Λίβανο και έφτασαν στην Κύπρο με τρία καΐκια. Η αξία τους εκτιμάτο στις 180.000 λίρες Κύπρου (468.000 δολάρια), ποσό εξαιρετικά μεγάλο για τα οικονομικά δεδομένα της εποχής.[1]

Η εισαγωγή όπλων για τις ομάδες του Γρίβα περιήλθε σε γνώση και του τουρκικού υπουργείου Εξωτερικών, το οποίο προέβη σε διπλωματικό διάβημα προς τον αντιπρόσωπο του γενικού γραμματέα

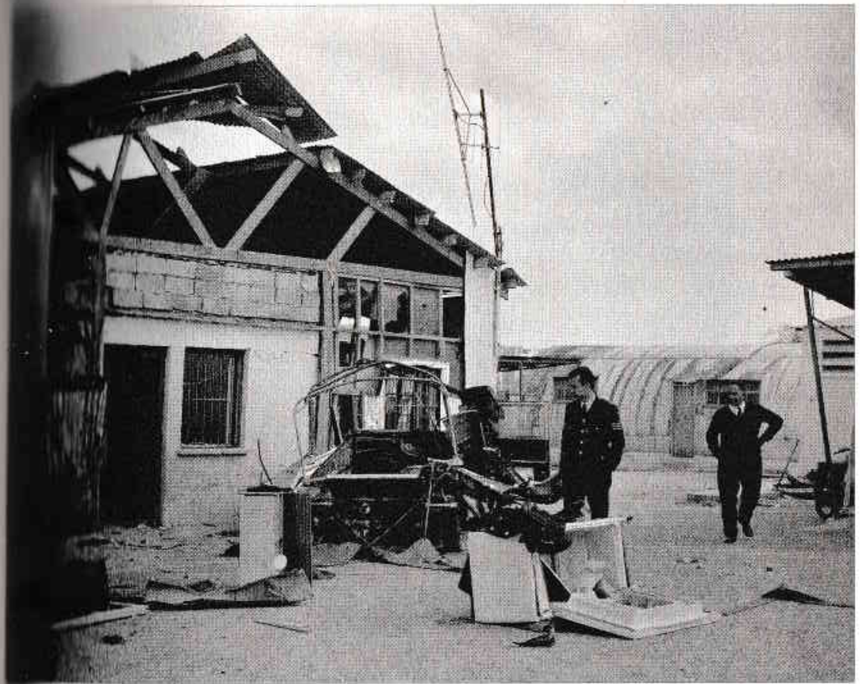
των Ηνωμένων Εθνών στην Κύπρο Οζόριο Ταφάλ. Ωστόσο, η αντίδραση της Άγκυρας, σε σύγκριση με αυτό που ακολούθησε την εισαγωγή των τσέχικων όπλων από τον Μακάριο, ήταν από υποτονική έως αδιάφορη: Η τουρκική κυβέρνηση, μέσω της πρεσβείας της στη Λευκωσία, διαβίβασε στις αρχές των Ηνωμένων Εθνών στην Κύπρο ένα χαμηλών τόνων μήνυμα. Σύμφωνα με τους Βρετανούς διπλωμάτες στην Άγκυρα, οι Τούρκοι προφανώς έκαναν την κίνηση αυτή για τυπικούς λόγους και δεν θα προέβαιναν σε οποιοδήποτε άλλο διάβημα. [2] Η εισαγωγή των όπλων έγινε στα πλαίσια των προετοιμασιών του Γρίβα για έναρξη ένοπλης δράσης, με στόχο την εξουδετέρωση του Μακαρίου. Σύμφωνα με τους σχεδιασμούς του, η ΕΟΚΑ Β θα διεξήγε ένοπλες επιχειρήσεις με δολοφονίες, βομβιστικές επιθέσεις και καταλήψεις αστυνομικών σταθμών. Αποκορύφωμα της δράσης αυτής θα ήταν η κατάλυση του κράτους με πραξικόπημα, το οποίο χρονικά τοποθετείτο πριν από τις 20 Ιουλίου 1973.

Από τον Σεπτέμβριο του 1972, ο Γρίβας είχε καταρτίσει το σχέδιο πραξικοπήματος «Απόλλων». Σύμφωνα με το σχέδιο αυτό, το πραξικόπημα θα εκδηλωνόταν με ενέργεια της ΕΟΚΑ Β και στη συνέχεια, τμήματα της Εθνικής Φρουράς θα προσχωρούσαν «εις την Επανάστασιν άμα τη ενάρξει ταύτης, μεθ' όλης της πολεμικής εξαρτήσεώς των, όπλων πυρομαχικών και τεθωρακισμένων αρμάτων». Για να αποτραπεί η ενίσχυση των κυβερνητικών δυνάμεων από την ύπαιθρο, το σχέδιο προέβλεπε αποκοπές δρομολογίων από δυνάμεις της ΕΟΚΑ Β. «Όταν επιτευχθή ο αντικειμενικός σκοπός θα δημιουργηθή Κεντρική Επαναστατική Αρχή, ήτις θα προβή εις εκκαθαρίσεις των εχθρικών στελεχών εξ ουσιωδών υπηρεσιών, ως είναι η Αστυνομία, η ΣΥΤΑ [ΑΤΗΚ] και το ΡΙΚ». Η «Επαναστατική Αρχή», σύμφωνα με το σχέδιο, θα προέβαινε ακολούθως «εις συλλήψεις ηγητόρων και σημαινόντων παραγόντων της κυβερνητικής παρατάξεως, οίτινες και θα εγκλωβισθούν εις δημιουργηθησομένους χώρους συγκεντρώσεως». Το σχέδιο «Απόλλων» διελάμβανε λεπτομερώς τους στόχους, όπως και τον ακριβή αριθμό μαχητών και το είδος και την ποσότητα του οπλισμού που θα χρησιμοποιούνταν για την κατάληψή τους. Πρόβλεπε επίσης χρήση τεθωρακισμένων αρμάτων. [3]

Η πρώτη σοβαρή ενέργεια της ΕΟΚΑ Β ήταν η ταυτόχρονη επίθεση σε 17 αστυνομικούς σταθμούς σε όλη την Κύπρο, στις 7 Φεβρουαρίου 1973, παραμονή της ανακήρυξης του Μακαρίου στο αξίωμα

Αστυνομικός σταθμός, ύστερα από επιδρομή της ΕΟΚΑ Β.

του προέδρου της Δημοκρατίας. Η επιχείρηση αυτή αποτέλεσε την απαρχή της εφαρμογής του σχεδίου «Απόλλων». Ακολούθησαν πολλές άλλες επιθέσεις κατά αστυνομικών σταθμών και άλλων κυβερνητικών στόχων. Μέρος των σχεδίων του Γρίβα για κατάλυση του κράτους ήταν και τα αντίποινα κατά των αστυνομικών δυνάμεων που αντιστέκονταν στην ΕΟΚΑ Β ή συμμετείχαν σε επιχειρήσεις εξάρθρωσης της οργάνωσης. Στις 4 Μαρτίου 1973, έστειλε στον Σταύρου Σταύρου - Σύρο την ακόλουθη απόρρητη προσωπική διαταγή:

«Μελετήσατε σχέδιον αντιποίνων εις περίπτωσιν κακοποιήσεως ημετέρων υπό Πραιτωριανών της Προεδρικής Φρουράς ή παρακρατικών του Μακαρίου.

Τούτο θα προβλέπη:

- Εκτελέσεις βασανιστών.

- Προσβολή αστυνομικών σταθμών, ή δυνατόν εκείνων εις ους ανήκουν οι βασανισταί ή εις την περιοχήν των οποίων έλαβον χώραν αι κακοποιήσεις ημετέρων.

Πάντως οι αστυνομικοί σταθμοί πρέπει να είναι ευκόλου καταλήψεως. Ούτοι θα ανατινάσσωνται, οι δε επικεφαλής τούτων εφ' όσον δεν είναι ημέτεροι να κακοποιούνται». [4]

Με βάση τη διαταγή αυτή, ο Σύρος ετοίμασε το σχέδιο «Γρόνθος», σκοπός του οποίου ήταν οι κακοποιήσεις και οι εκτελέσεις υποστηρικτών του Μακαρίου. Ο Σύρος κυκλοφόρησε τις 5 Μαρτίου διαταγή μεταξύ δέκα τομεάρχων της ΕΟΚΑ Β, ζητώντας τους να ετοιμάσουν πίνακες υποψήφιων στόχων. «Εις τους πίνακας να περιλαμβάνωνται άπαντες οι Αστυνομικοί Σταθμοί των τομέων σας (κατάληψις, αφοπλισμός - αφειραγώγησις - καταστροφή - αποχώρησις) και τα βασικά στελέχη των αντιπάλων κατά χωρίον (ξυλοδαρμός ή και εκτέλεσις)». [5] Οι τομεάρχες απέστειλαν στον Σύρο λεπτομερείς καταλόγους για ολόκληρη την Κύπρο και το σχέδιο τέθηκε σε εφαρμογή.

Στο πλαίσιο του σχεδίου «Γρόνθος», μια ομάδα οπλοφόρων επέδραμε, στις 25 Μαρτίου, εναντίον του αστυνομικού σταθμού Πολεμίου τύμπου. Ύστερα από μισή ώρα μάχης κατέλαβαν τον σταθμό, κακοποίησαν τους αστυνομικούς και ανατίναξαν το κτίριο. Την ίδια μέρα, άλλη ομάδα οπλοφόρων επέδραμε κατά του αστυνομικού σταθμού Λευκάρων, αλλά αποχώρησε μετά από αποτυχία της να τον καταλάβει. Στις 3 Απριλίου ανατινάχθηκε ο αστυνομικός σταθμός Κοκκινοτριμιθιάς, στις 5 Απριλίου καταστράφηκε ο σταθμός Αγκαστίνας και στις 13 Απριλίου ο αστυνομικός σταθμός Καλαβασού.

Οι πρώτοι νεκροί

ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ του 1973, ο Γρίβας διέταξε την πρώτη δολοφονία. Το θύμα ήταν ο Γεώργιος Φωτίου, στέλεχος της ΕΔΕΚ. Δολοφονήθηκε στις 5 Απριλίου. Η ΕΟΚΑ Β, με προκήρυξή της που κυκλοφόρησε την επομένη, ανέλαβε την ευθύνη: «Η τακτική μας είναι να αποφεύγωμεν την αιματοχυσίαν. Αλλ' οι επιτιθέμενοι Παρακρατικοί δολοφόνοι θα πρέπει να γνωρίζουν ότι θα έχουν την τύχην του Φωτίου εάν δεν συνετισθούν». [6]

Λίγες μέρες μετά τη δολοφονία του Φωτίου, η ΕΟΚΑ Β είχε το πρώτο θύμα από τις τάξεις της. Ήταν ο Γεώργιος Κουντουρέσης από την Κάτω Ζώδια, ο οποίος σκοτώθηκε το βράδυ της 8ης Απριλίου, κατά τη διάρκεια επίθεσης εναντίον του αστυνομικού σταθμού Κουτραφά. Την επιχείρηση είχε οργανώσει ο τομεάρχης της ΕΟΚΑ Β στην περιοχή Μόρφου, Ιωάννης Κασίνης. Οι άντρες του Κασίνη μετέφεραν μαζί τους εκρηκτικά και δοχεία με πετρέλαιο, για να ανατινάξουν

Αστυνομικό αυτοκίνητο πλήρως κατεστραμμένο, ύστερα από επίθεση σε αστυνομικό σταθμό.

τον σταθμό και στη συνέχεια να τον πυρπολήσουν. Έγιναν, όμως, αντιληπτοί από τους αστυνομικούς που τον επάνδρωναν, οι οποίοι προέβαλαν αντίσταση. Κατά την ανταλλαγή πυρών που ακολούθησε, σκοτώθηκε ο Κουντουρέσης. Η ομάδα της ΕΟΚΑ Β τράπηκε σε φυγή, εγκαταλείποντας τον Κουντουρέση στον τόπο του επεισοδίου. Ο νεκρός βρέθηκε τα ξημερώματα, όταν η αστυνομία άρχισε να ερευνά την περιοχή.

Κι ενώ ο Κουντουρέσης άφηνε πίσω του μια χήρα και τρία ορφανά, στο Β΄ Γραφείο του ΓΕΕΦ ο Νίκος Δοντάς εξέφραζε την ικανοποίησή του από τις εξελίξεις, διότι αυτός ο θάνατος θα όξυνε ακόμη περισσότερο τα πνεύματα στο εσωτερικό μέτωπο. Όταν ο Δοντάς ενημερώθηκε τηλεφωνικώς, από τον Γεώργιο Χατζησάββα, ότι από την επίθεση της ΕΟΚΑ Β κατά του αστυνομικού σταθμού Κουτραφά υπήρχε και νεκρός της οργάνωσης, είπε επί λέξει τα εξής: «Καλά είναι. Όταν πας σε ενέδρα δεν το ξέρεις ότι θα έχης και νεκρούς; Άμα δεν θέλω θα κάτσω στο σπίτι μου». [7]

Με αφορμή το επεισόδιο στον Κουτραφά, ο Μακάριος άσκησε εκ νέου κριτική στον Γρίβα. Αναφερόμενος στο «εν Κύπρω εγκληματικόν έργον, το οποίον ανέλαβε και συνεχίζει δραστηρίως ο Στρατηγός Γρίβας», είπε ότι ο αστυνομικός σταθμός Κουτραφά ήταν «εθνικό φυλάκιο» επειδή γειτνίαζε με τουρκοκυπριακό θύλακο. Αναφερόμενος στα θύματα (εκτός από τον ένα νεκρό υπήρξαν και τρεις αστυνομικοί τραυματίες) είπε: «Ερείπια εθνικά, ερείπια οικονομικά, θρήνος και πένθος χηρών και ορφανών είναι ο μέχρι τούδε θλιβερός απολογισμός της ηρωικής μωρίας του Στρατηγού Γρίβα». [8]

Ο θάνατος του Κουντουρέση προκάλεσε αντιδράσεις στο εσωτερικό της ΕΟΚΑ Β. Σε διάφορες πηγές αναφέρεται ότι ο Γεώργιος Καρούσος διαφώνησε με την απόφαση του Γρίβα για βίαιη σύγκρουση της ΕΟΚΑ Β με τις κυβερνητικές δυνάμεις, διότι η τακτική αυτή θα κατέληγε σε εμφύλιο πόλεμο. Ο Καρούσος φέρεται να έστειλε επιστολή στον Γρίβα, λέγοντάς του ότι έπρεπε να σταματήσει να αποφασίζει μόνος του και ότι έπρεπε να δημιουργήσει ένα επιτελείο. Ανάμεσα σε άλλα, του έλεγε ότι «ήταν άφιλος και ότι περιστοιχιζόταν από κακούς συμβούλους». Ο Γρίβας, ο οποίος δεν ανεχόταν την κριτική, του διεμήνυσε ότι τον απάλλασσε από τα καθήκοντά του και προσφέρθηκε να τον στείλει με ασφάλεια στην Ελλάδα. Ο Καρούσος δεν αποδέχθηκε την πρόταση και περιθωριοποιήθηκε. [9]

Εθνική Φρουρά κατά Εφεδρικού

Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ, με τη συγκατάθεση και της ελληνικής κυβέρνησης, προχώρησε τον Απρίλιο του 1973 στη δημιουργία του Εφεδρικού Αστυνομικού Σώματος, το οποίο επικράτησε να λέγεται μονολεκτικά Εφεδρικό.* Το Εφεδρικό ενισχύθηκε με εκατοντάδες επικουρικούς αστυνομικούς και είχε ως αποκλειστική αποστολή την αντιμετώπιση της παράνομης δράσης της ΕΟΚΑ Β. Οι επιχειρήσεις που διεξήγαγε είχαν ως αποτέλεσμα μαζικές συλλήψεις μελών και υποστηρικτών της παράνομης οργάνωσης. Πολύ σύντομα το Εφεδρικό βρέθηκε σε αντιπαράθεση με τους αξιωματικούς της Εθνικής Φρουράς, οι οποίοι στην πλειονότητά τους υποστήριζαν και βοηθούσαν την ΕΟΚΑ Β. Με

** Στο Εφεδρικό αποσπάστηκαν οι έμπιστοι προς τον Μακάριο αξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού. Αρχηγός διορίστηκε ο ταγματάρχης Παντελάκης Παντάζης, ενώ στο επιτελείο και επικεφαλής των λόχων τοποθετήθηκαν οι λοχαγοί Ευτύχιος Σαλάτας, Μιχαλάκης Μασονίδης, Νίκος Παστελλόπουλος, Χρυσάφης Χρυσάφη, Τάκης Τσαγγάρης, Κώστας Παπακώστας, Νίκος Βαρναβίδης, Άγις Ιωακείμ, Χρίστος Μασωνίδης και Σάββας Σολωμού. Το Εφεδρικό αποτελείτο από τρεις λόχους και η δύναμή του ανήλθε σταδιακά στους 400 άντρες.*

Το Εφεδρικό, αμέσως μετά τη συγκρότησή του, κάνει εμφανή την παρουσία του στους δρόμους της Κύπρου.

την πάροδο του χρόνου, οι σχέσεις μεταξύ του Εφεδρικού και της Εθνικής Φρουράς έγιναν θανάσιμα εχθρικές. Ενδεικτικό του κλίματος που επικρατούσε ήταν το εξής επεισόδιο:

Στις 4 Ιουνίου επέστρεφε από τη Λεμεσό στη Λευκωσία μια μηχανοκίνητη μονάδα του Εφεδρικού. Καθ' οδόν, ένας δόκιμος αξιωματικός χειρονόμησε προς το μέρος τους. Ακολούθησε συμπλοκή και σύλληψη του αξιωματικού. Ο Νίκος Φατσέας του Β΄ Γραφείου Λεμεσού ενημέρωσε τηλεφωνικώς τον Νίκο Δοντά στο Β΄ Γραφείο του ΓΕΕΦ, στη Λευκωσία. Ο Φατσέας του είπε ότι τα πράγματα στη Λεμεσό ήταν πολύ αγριεμένα και ο Δοντάς, έξαλλος από θυμό, παρατήρησε ότι «δεν είναι αρκετόν τα πράγματα να είναι αγριεμένα, πρέπει να κάνουνε αντίποινα οι δικοί μας». [10]

Για το ίδιο ζήτημα επικοινώνησε με τον Δοντά και ο Βαγγέλης Ισαπόγιας, ο οποίος τον παρακάλεσε να αφήσει να διαρρεύσει στον τύπο η αναφορά που του είχε στείλει για τα γεγονότα. Μεταξύ των δύο έγινε ο εξής διάλογος:

«Τσαπόγιας: Δεν πάμε καλά.

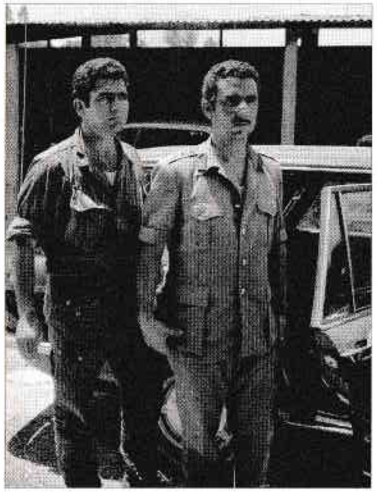
Δοντάς: Αυτό είναι ευχάριστον όταν δεν πάμε καλά.

Τσαπόγιας: Ο Νικολεττίδης είναι έξαλλος από θυμό, είναι εδώ κοντά μου.

Δοντάς: Να τον ακούσω.

Τσαπόγιας: Δώστε μας 3 χιλιάδες όπλα και θα τους κανονίσουμεν.

Δοντάς: Έχετε όπλα, πίσω έχει η αχλάδα την ουρά». [11]

Οι λοχαγοί της Εθνικής Φρουράς Περικλής Τάνος και Άδωνις Νικολεττίδης οδηγούνται εν στολή στο δικαστήριο.

Ο Νικολεττίδης ήταν Κύπριος αξιωματικός που υπηρετούσε στην Εθνική Φρουρά, αλλά και δραστήριο μέλος της ΕΟΚΑ Β. Στις 28 Ιουνίου 1973, ύστερα από μια σαρωτική επιχείρηση στη Λεμεσό, η αστυνομία συνέλαβε 35 υπόπτους για ανατρεπτική δράση. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και οι λοχαγοί Άδωνις Νικολεττίδης και Περικλής Τάνος. Στην κατοχή τους βρέθηκαν όπλα και πυρομαχικά, τα οποία δεν ήταν υπηρεσιακά. Για τη σύλληψή τους ενημερώθηκε και πάλι ο Νίκος Δοντάς, ο οποίος αποφάνθηκε ότι «τα όπλα είναι υπηρεσιακά κι αν δεν είναι υπηρεσιακά θα γίνουν υπηρεσιακά». [12]

Οι δύο λοχαγοί παρουσιάστηκαν εν στολή ενώπιον του Επαρχιακού Δικαστηρίου. Την υπόθεσή τους ανέλαβε ο βουλευτής του Ενιαίου Κόμματος Παναγιώτης Δημητρίου, ο οποίος κατάγγειλε ότι οι πελάτες του είχαν κακοποιηθεί. Η σύλληψη των δύο αξιωματικών και η προσαγωγή τους στο δικαστήριο, και μάλιστα εν στολή, προκάλεσε αναστάτωση στην Εθνική Φρουρά. Ο αρχηγός της δύναμης, στρατηγός Χαραλαμπόπουλος, έκανε έντονες παραστάσεις προς τον πρέσβη της Ελλάδας Ευστάθιο Λαγάκο, για το ότι η αστυνομία με τις ενέργειές της «έθιξε την στρατιωτικήν τιμή και αξιοπρέπεια του στρατού». [13]

Το ΓΕΕΦ έστειλε σήμα στην Αθήνα και ζητούσε παρέμβαση για να παραδοθούν οι δύο λοχαγοί για κράτηση στην ΕΣΑ και όχι στις Κεντρικές Φυλακές, μέχρι τη δίκη τους. Το αίτημα των Αθηνών ικανοποιήθηκε και οι δύο λοχαγοί μεταφέρθηκαν στην ΕΣΑ. Ο Νίκος Δο-

ντάς επικοινώνησε με τον διοικητή της ΕΣΑ Κοσιέρη και του έδωσε οδηγίες «ώστε οι κρατούμενοι να τυγχάνουν καλής μεταχειρίσεως και να επικοινωνούν μετ' αυτού χωρίς να γίνονται αντιληπτοί υπό των αστυνομικών φρουρών». [14] Σε τηλεφωνική επικοινωνία που είχε ο Νικολεττίδης με τον Δοντά στις 14 Ιουλίου, άρχισε να καταφέρεται κατά της Κυπριακής Δημοκρατίας και να διαμαρτύρεται διότι αυτές τις μέρες, που όσον ποτέ άλλοτε χρειάζεται η παρουσία του εις την Λεμεσόν, ένεκεν της καθαιρέσεως των τριών, αυτός ευρίσκεται με δεμένα τα χέρια εις τα κρατητήρια της ΕΣΑ». [15]

Παρά τις προσπάθειες που κατέβαλε το ΓΕΕΦ για να απαλλάξει τους δύο λοχαγούς, οι σύζυγοι των Νικολεττίδη και Τάνου επέρριπταν ευθύνες στους Ελλαδίτες αξιωματικούς για το ότι ενώ τους είχαν εξωθήσει προς την ΕΟΚΑ Β, στη συνέχεια τους άφησαν «εντελώς ανυπεράσπιστους». Τα παράπονα αυτά τα έκαναν στον Βαγγέλη Τσαπόγια, τον οποίο επισκέφθηκαν στο γραφείο του στη Λεμεσό. Ο Τσαπόγιας επικοινώνησε τηλεφωνικώς με τον Νίκο Δοντά στο ΓΕΕΦ. Μεταξύ τους έγινε ο εξής διάλογος:

«Δοντάς: Τώρα είναι η αρχή επεισοδίων και συλλήψεων και εάν δεν πάρωμεν τα μέτρα μας πάει χαθήκαμε.

Τσαπόγιας: Ένα σφάλμα κάναμε. Τον Φεβρουάριον 1972 έπρεπε να τελειώσουν όλα.

Δοντάς: Εγώ το είπα αυτουνού που είναι εντάξει ξέρεις; (πρόκειται διά τον ΙΩΑΝΝΙΔΗΝ τον οποίον είδεν όταν επεσκέφθη την Ελλάδα την 27.4.73). Εάν δεν μας φύγετε απ' εδώ ή θα διαφθαρούμεν ή θα σκάσουμεν.

Τσαπόγιας: Εκείνο που πρέπει να γίνη, είναι να μην χαθή ο Ελληνισμός εδώ.

Δοντάς: Αυτό πάει, χάθηκε από καιρό». [16]

Πρόβα τζενεράλε

ΓΥΡΩ στον Ιούνιο του 1973, ο Γρίβας προετοίμαζε το τελειωτικό χτύπημα κατά του Μακαρίου. Όπως αναφέρει ο Σπύρος Παπαγεωργίου, σε μια γενική διαταγή προς τα μέλη της ΕΟΚΑ Β, έγραφε: «Απεδείξαμεν ότι έχομεν τας δυνατότητας και ικανότητας να αποφασίζωμεν, σχεδιάζωμεν και διεξάγωμεν επιχειρήσεις όπου, όταν και όπως ημείς θέλομεν και όχι ο αντίπαλος». Και ο αντίπαλος, κατά τον Παπαγεωργίου, ήταν πάντα ο Μακάριος και το κυπριακό κράτος, που έπρεπε να συντριβούν. «"Χωρίς έλεος, χωρίς οίκτον ή δισταγμόν θα στρα-

φώμεν εναντίον των αθλίων καθαρμάτων", ανέφερε η "γενική διαταγή" της ΕΟΚΑ Β΄ και τελείωνε με αυτές τις αφόρητες μεγαλοστομίες: "Η ΝΙΚΗ με την λαπράν και καθάριαν ακτινοβολίαν της, άρχισε να ροδοφέγγη. Σταθήτε επί των επάλξεων, γενναίοι στρατιώτες της Ελλάδος, ολόρθοι, ακλόνητοι και αδυσώπητοι"». [17]

Στις 8 Ιουλίου έγινε μια μεγάλη επιχείρηση της ΕΟΚΑ Β, κατά την οποία 50 ένοπλοι κατέλαβαν μέρα μεσημέρι τον αστυνομικό σταθμό Βατυλής. Η επιχείρηση θεωρήθηκε ως πρόβα τζενεράλε για την εφαρμογή του πραξικοπηματικού σχεδίου «Απόλλων». Στόχος ήταν η κατάληψη και ανατίναξη του σταθμού, ο αποκλεισμός του παλιού δρόμου Λευκωσίας - Αμμοχώστου καθώς και δεύτερου δρόμου, που οδηγούσε στο τουρκικό χωριό Στρογγυλός.

Εκείνες τις μέρες, όπως γράφει ο Σπύρος Παπαγεωργίου, «ο Γρίβας είχε πάρει τις αποφάσεις του, ή καλύτερα αποφάσισε να υλοποιήσει ορισμένες αποφάσεις: Εξόντωση του Μακαρίου και πραξικοπηματική κατάληψη της εξουσίας». Σύμφωνα με τον Παπαγεωργίου, στις 23 Ιουλίου 1973, η ΕΟΚΑ Β διέταξε την άσκηση «Εξηρές Ένα», «που αποσκοπούσε να δοκιμάσει τα συστήματα συναγερμού και επικοινωνιών, από επιπέδου αρχηγείου μέχρις επιπέδου ομαδαρχών. Σε απόρρητη διαταγή του αρχηγείου της ΕΟΚΑ Β΄ τονιζόταν ότι: "Τα συμπεράσματα της Ασκήσεως θα είναι πολύτιμα. Η Άσκησις πρέπει να παραμείνη μυστική"». [18]

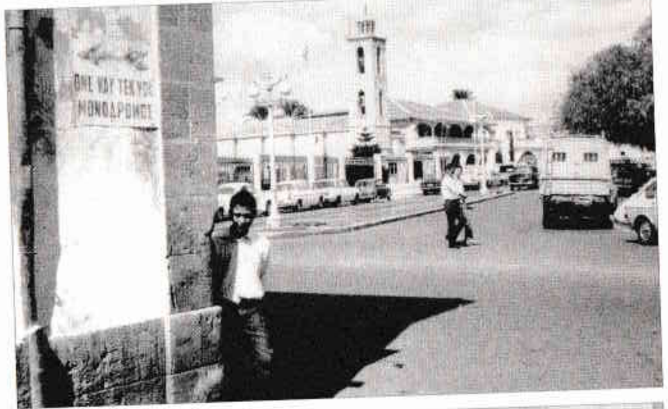
Σε ό,τι αφορούσε το θέμα της εξόντωσης του Μακαρίου, ο Γρίβας εργαζόταν παράλληλα σε διάφορα σχέδια. Ένα από αυτά, το σχέδιο ενεργείας 7)Σ.Ε.)2)791, το οποίο βρέθηκε από την αστυνομία στο αρχείο του Σύρου, προέβλεπε τη δολοφονία του Μακαρίου με ενέδρα σε σημείο της καθημερινής διαδρομής που ακολουθούσε από την αρχιεπισκοπή προς το προεδρικό. Το σχέδιο περιέγραφε τα καίρια σημεία της διαδρομής, τα σημεία όπου τοποθετείτο φρουρά και τους χώρους που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από τους υποψήφιους δολοφόνους.

Η αστυνομία βρήκε στο αρχείο του Σύρου 40 αριθμημένες φωτογραφίες, οι οποίες έδειχναν τα κομβικά σημεία της διαδρομής που ακολουθούσε ο Μακάριος. Βρήκε επίσης 17 αριθμημένες φωτογραφίες της νέας διαδρομής που ακολουθούσε αφότου άρχισαν τα κατασκευαστικά έργα του συστήματος αποχέτευσης. Στις φωτογραφίες σημειώνονταν με τόξο οι θέσεις στις οποίες τοποθετούνταν οι φρουροί ασφαλείας. Επίσης, υπήρχε μια πλήρης σειρά φω-

Τρεις από τις φωτογραφίες που βρέθηκαν στο αρχείο του Σταύρου Σταύρου - Σύρου, οι οποίες απεικονίζουν το μέγαρο της αρχιεπισκοπής από διάφορες πλευρές.

τογραφιών της αρχιεπισκοπής, οι οποίες είχαν ληφθεί από όλες τις πλευρές του κτιρίου.

Το σχέδιο προέβλεπε ταυτόχρονη επίθεση ενάντια στο αυτοκίνητο του Μακαρίου κι ενάντια στους αστυνομικούς της συνοδείας του. Η απόπειρα θα γινόταν κατά τη βραδινή διαδρομή και την εκτέλεση του σχεδίου θ' αναλάμβανε μια ομάδα ενόπλων, η οποία αναφερόταν με τον κωδικό «13-13».

Ηλεκτρονική ανατίναξη

ΕΝΑ ΔΕΥΤΕΡΟ σχέδιο που κατέστρωνε ο Γρίβας προέβλεπε δολοφονία του Μακαρίου με ανατίναξη του αυτοκινήτου του. Θα χρησιμοποιούσε είτε σταθμευμένο όχημα, παγιδευμένο με μεγάλη ποσότητα εκρηκτικών, η πυροδότηση των οποίων θα γινόταν με τη βοήθεια ηλεκτρονικών μέσων.

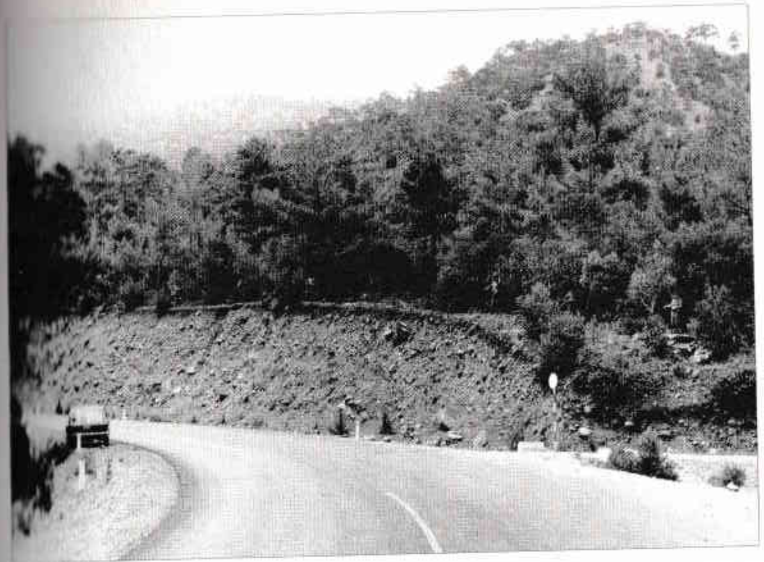
Όπως γράφει ο Παπαγεωργίου, «από το καλοκαίρι του 1973 μέχρι το φθινόπωρο του ίδιου χρόνου, τρεις ομάδες της ΕΟΚΑ Β εργάζονταν, χωρίς καμμιά επαφή μεταξύ τους, πάνω στα σχέδια ηλεκτρονικής ανατινάξεως του Μακαρίου». Γράφει επίσης ότι «τις ενέργειες των δύο ομάδων γνώριζε και καθοδηγούσε ο ίδιος ο Γρίβας», ενώ η τρίτη ομάδα ενδεχομένως να «ενεργούσε χωρίς έγκριση, με δική της πρωτοβουλία ή με πρωτοβουλία άλλων».

Τον Ιούλιο του 1973 έγινε μια δοκιμή για πυροδότηση εκρηκτικού μηχανισμού με τηλεχειριστήριο. Στη δοκιμή που έγινε χωρίς εκρηκτικά, αποδείχτηκε ότι ο δέκτης ήταν υπερβολικά ευαίσθητος και έπαιρνε εύκολα σήμα από άσχετες συχνότητες. Τον Αύγουστο αγοράστηκαν από την Αγγλία κρύσταλλα για ειδικές συχνότητες και το όλο σύστημα τελειοποιήθηκε. Η ονομασία του σχεδίου ήταν «Φλόγα», αλλά μετά τη σύλληψη ηγετικού στελέχους της ΕΟΚΑ Β, ο Γρίβας έδωσε εντολή να αλλάξει και να γίνει «Λάμψις». [19] Σύμφωνα με τον Παπαγεωργίου, το σχέδιο «προέβλεπε ισχυρή έκρηξη στον προμαχώνα των τειχών, στο σημείο στροφής του αυτοκινήτου του Μακαρίου προς την Αρχιεπισκοπή με παρατηρητές και πυροδότες από την πολυκατοικία "Λαρτίδη" απέναντι από το τείχος, με εκρηκτικές ύλες που θα επυροδοτούντο με το σύστημα πομπού και δέκτου». [20]

Η μια από τις τρεις ομάδες που εργάζονταν στο σχέδιο δολοφονίας του Μακαρίου ήταν υπό την ευθύνη του θεολόγου Ανδρέα Παρασκευά, ο οποίος έφερε τότε τον τίτλο του υπεύθυνου της «Κεντρικής Υπηρεσίας Πληροφοριών» της ΕΟΚΑ Β. Σύμφωνα με έρευνα

Σ' αυτή τη στροφή του δρόμου Λευκωσίας - Τροόδους στήθηκε η ενέδρα κατά του Μακαρίου.

που δημοσίευσε η εφημερίδα «Τα Νέα», ο Παρασκευά ζήτησε από τον Ανδρέα Πολυκάρπου από το Παλαιχώρι, τεχνικό στην Αρχή Τηλεπικοινωνιών Κύπρου, να του κατασκευάσει ηλεκτρονική συσκευή πυροδότησης. Όπως κατέθεσε αργότερα στην αστυνομία ο Πολυκάρπου, για την κατασκευή του μηχανισμού συνεργάστηκαν επίσης οι Γρηγόρης Κυριακίδης και Κώστας Παπακαλλινίκου. Ο Κυριακίδης είχε ειδικευτεί στις δολιοφθορές όταν υπηρετούσε τη θητεία του στην Εθνική Φρουρά και ανέλαβε να πυροδοτήσει τον εκρηκτικό μηχανισμό. [21]

Άγνωστο γιατί, το σχέδιο αυτό δεν υλοποιήθηκε. Οι λεπτομέρειες του, όμως, έγιναν γνωστές λίγους μήνες αργότερα, όταν συνελήφθη, στις 13 Σεπτεμβρίου, στην περιοχή Πεδουλά - Κύκκου, ο Κώστας Νικήτα από τον Κάτω Πύργο Τυλληρίας μαζί με την πενταμελή ομάδα του. Στην κατοχή του Νικήτα βρέθηκαν διάφορα έγγραφα, μεταξύ των οποίων και επιστολή με την οποία ζητούσε την έγκριση της ηγεσίας της ΕΟΚΑ Β, για να εφαρμόσει το σχέδιο που είχε επεξεργαστεί ο Ανδρέας Παρασκευάς. Ύστερα από την ανακάλυψη της επιστολής, η αστυνομία έκανε έρευνα στο σπίτι του Παρασκευά και βρήκε έγγραφα που αναφέρονταν στην υπόθεση αυτή. [22]

Στις αρχές Αυγούστου, ο Γρίβας είχε έτοιμο άλλο ένα σχέδιο για δολοφονία του Μακαρίου. Επρόκειτο για ενέδρα στην περιοχή Πλα-

τάνια, στον δρόμο Λευκωσίας - Τροόδους. Μια ομάδα της ΕΟΚΑ Β είχε διαταχθεί να κτυπήσει με πολυβόλα τον Μακάριο και τη συνοδεία του, όταν θα πήγαινε στο Τρόοδος, την Παρασκευή 3 Αυγούστου, για να παραμείνει το Σαββατοκυρίακο, όπως συνήθιζε. Η πληροφορία για την ενέδρα διέρρευσε στην κυπριακή ΚΥΠ και ο αρχηγός της Γεώργιος Τομπάζος ενημέρωσε τον Μακάριο, ο οποίος πήγε στο Τρόοδος την Πέμπτη αντί την Παρασκευή. Πριν από την αναχώρησή του, η προεδρική φρουρά και η αστυνομία κτένισαν την περιοχή από την Κακοπετριά μέχρι το Τρόοδος και ανακάλυψαν σε μια καμπή του δρόμου ένα μεγάλο πολυβολείο έτοιμο προς χρήση.

Όταν η υπόθεση αποκαλύφθηκε στον τύπο, ο Γρίβας κυκλοφόρησε στις 11 Αυγούστου προκήρυξη υπό τον τίτλο «Καταγγέλλομεν», στην οποία έλεγε τα εξής: «Τα περί δήθεν ενέδρας είναι ψευδή. Αντιβαίνουν και προς τον στρατιωτικόν κανονισμόν, και προς την τακτικήν, και προς την τεχνικήν και προς τα σχέδια της ΕΟΚΑ».[23] Ωστόσο, όταν στις 13 Οκτωβρίου εξουδετερώθηκε η ομάδα του Ιωάννη Κασίνη, βρέθηκαν στην κατοχή των συλληφθέντων έγγραφα σχετικά με την ενέδρα, ενώ σε κατάθεση που έδωσαν στην αστυνομία παραδέχτηκαν την ύπαρξη του συγκεκριμένου σχεδίου δολοφονίας του Μακαρίου.

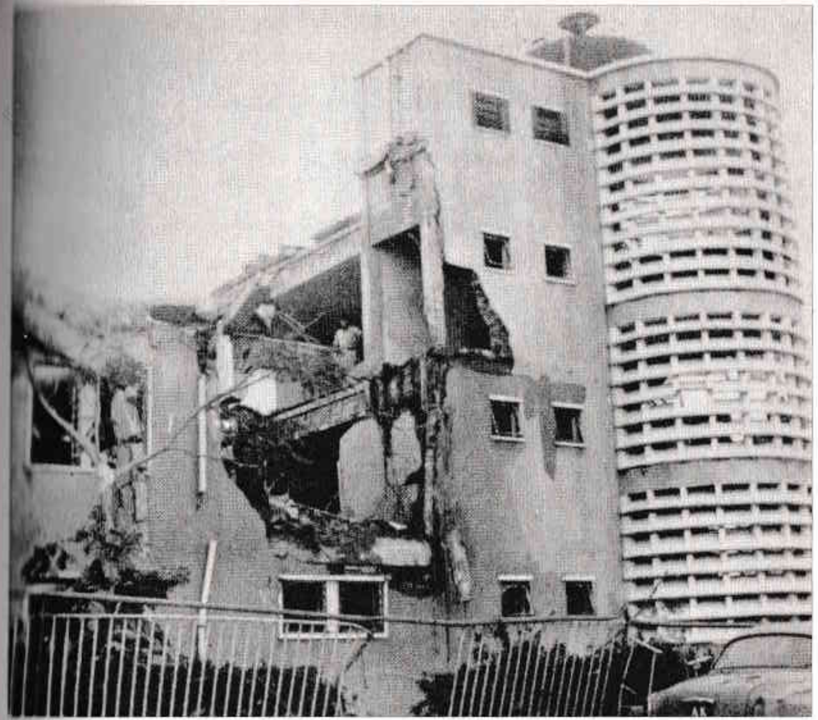
Την ίδια περίοδο, ο Γρίβας κατέστρωσε και σχέδιο για την κατάληψη ολόκληρης της περιοχής περιμετρικά της οροσειράς του Τροόδους, όπου θα ανακηρυσσόταν η ένωση με την Ελλάδα. Το σχέδιο αυτό είχε ετοιμάσει ο Μιχαήλ Καλογερόπουλος - Διάκος, όπως και ο ίδιος παραδέχεται σήμερα.[24] Το καλοκαίρι του 1973, ύστερα από τις απανωτές επιτυχίες του Εφεδρικού, ο Γρίβας του έδωσε διαταγή να προχωρήσει στην εκτέλεση του σχεδίου, αλλά σύμφωνα με τον Γεώργιο Τομπάζο δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί, διότι ο υπεύθυνος της ΕΟΚΑ Β στην Κακοπετριά δεν διέθετε τους άνδρες που έλεγε πως είχε στη διάθεσή του.[25]

Η αποσύνθεση της ΕΟΚΑ Β

ΣΤΙΣ 25 ΙΟΥΛΙΟΥ, το Εφεδρικό εξουδετέρωσε μια από τις σκληροπυρηνικές ομάδες της ΕΟΚΑ Β, που είχε το κρησφύγετό της στην περιοχή Μαζόκαμπος, στην Παρεκκλησιά. Ο Γρίβας έγινε έξω φρενών με την εξέλιξη αυτή και έδωσε διαταγή για εκτέλεση του επικεφαλής της ομάδας Αριστοφάνη Πουρή «προς παραδειγματισμό», διότι θεωρήθηκε υπεύθυνος για τη σύλληψή της. Η διαταγή δόθηκε από τον Γρί-

Ό,τι απέμεινε από την ισχυρή έκρηξη στον αστυνομικό σταθμό Λεμεσού.

βα στον Σύρο, αλλά η εκτέλεση ματαιώθηκε κατόπιν παρέμβασης του Γεωργίου Καρούσου, ο οποίος είχε δραστηριοποιηθεί ξανά στην οργάνωση.[26]

Η παρέμβαση του Καρούσου έσωσε τη ζωή του Πουρή, αλλά ο Γρίβας στο μεταξύ είχε πάρει εκδίκηση για την επιτυχία του Εφεδρικού, διατάζοντας την ανατίναξη του κεντρικού αστυνομικού σταθμού Λεμεσού. Το βράδυ της 26ης Ιουλίου, εικοσιτέσσερις ώρες μετά την επιχείρηση της Παρεκκλησιάς, ένας άγνωστος τηλεφώνησε στον αστυνομικό σταθμό. «Εδώ ΕΟΚΑ, ο σταθμός είναι γεμάτος βόμβες έτοιμες να εκραγούν. Εάν υπάρχουν κρατούμενοι μεριμνήστε για την ασφάλειά τους», είπε και έκλεισε το τηλέφωνο. Μισή ώρα αργότερα έγινε μια τρομερή έκρηξη και ανατινάχθηκε ολόκληρη η δυτική πτέρυγα του σταθμού. Έκρηξη προκλήθηκε επίσης στην αποθήκη πυρομαχικών και ακολούθησε κόλαση πυρός από τις εκπυρσοκροτήσεις των φυσιγγίων. Από τα αδέσποτα βλήματα τραυματίστηκαν δέκα αστυνομικοί και δύο εθνοφρουροί.

Στην πτέρυγα που ανατινάχθηκε στεγαζόταν τμήμα της στρατιωτικής διοίκησης Λεμεσού και εκτιμάται ότι για την πραγματοποίηση της επιχείρησης υπήρξε συνεργασία μεταξύ αστυνομικών που ήταν μέλη της ΕΟΚΑ Β και στρατιωτικών.

Στις 9 Αυγούστου, η αστυνομία συνέλαβε τον τομεάρχη Λεμεσού και στενό συνεργάτη του Γρίβα Σταύρο Σταύρου - Σύρο. Η σύλληψη έγινε στο σπίτι του εκπαιδευτικού Ανδρέα Παύλου στη Λεμεσό, όπου διέμενε μαζί με τον καταζητούμενο αξιωματικό της Εθνικής Φρουράς και γραμματέα του ΣΑΠΕΛ Δημήτρη Σπουργίτη.

Όταν το σπίτι όπου κρυβόταν ο Σύρος περικυκλώθηκε από άνδρες του Εφεδρικού, ο Σύρος άρχισε να καίει έγγραφα από το προσωπικό του αρχείο. Ο επικεφαλής της επιχείρησης κτύπησε την πόρτα και στην άρνηση των ενοίκων να ανοίξουν διέταξε τους άντρες του να την παραβιάσουν. Μια ομάδα αστυνομικών μπήκε στο χολ και ο επικεφαλής τους διέταξε να οπλίσουν. Τότε, πρόβαλε από το βάθος ο Σύρος, ο οποίος τους είπε: «Μη οπλίσετε. Είμαι ο Σύρος, παραδίδομαι. Και απευθυνόμενος στον επικεφαλής αξιωματικό του είπε: "Έπιασες μεγάλο ψάρι"».[27]

Σχέδιο «Απόλλων» και διχοτόμηση

ΟΙ ΑΝΤΡΕΣ του Εφεδρικού έσπευσαν στο δωμάτιο όπου καίγονταν τα έγγραφα και έσβησαν τη φωτιά, διασώζοντας το μεγαλύτερο μέρος του αρχείου του Σύρου. Μεταξύ των εγγράφων που βρέθηκαν ήταν και το σχέδιο πραξικοπήματος «Απόλλων», καθώς και το σχέδιο για τη δολοφονία του Μακαρίου. Από τα έγγραφα η αστυνομία βρήκε στοιχεία που την οδήγησαν στην Αμμόχωστο, στο σπίτι του Κίκη Κωνσταντίνου, το οποίο ερεύνησαν. Ο Κωνσταντίνου διέφυγε τη σύλληψη, αλλά στο σπίτι του βρέθηκε ολοκληρωμένο το τμήμα του σχεδίου «Απόλλων» που αφορούσε την περιοχή Αμμοχώστου.

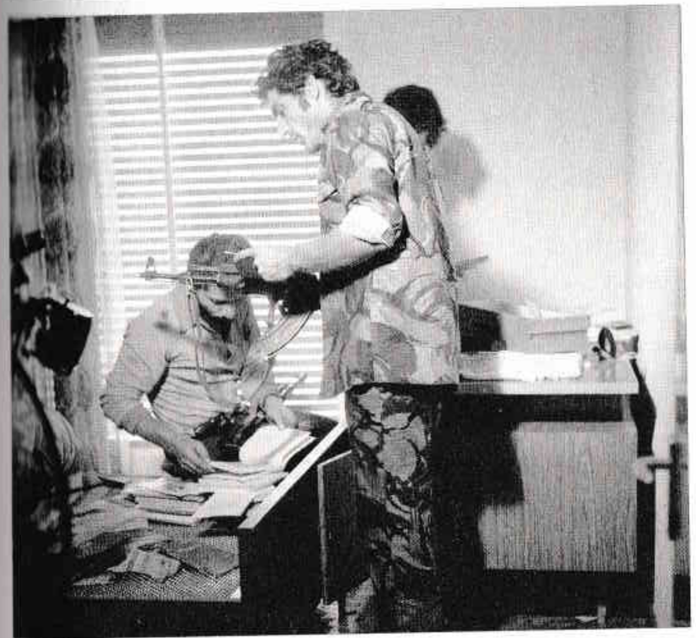
Η κυβέρνηση έδωσε στη δημοσιότητα μέρος του αρχείου, και ιδιαίτερα στοιχεία που αφορούσαν το σχέδιο «Απόλλων». Ο κυβερνητικός εκπρόσωπος επισήμανε το ότι η Κερύνεια εξαιρείτο από τις επιχειρήσεις, γεγονός που ερμήνευε ως ένδειξη της πρόθεσης του Γρίβα να αφήσει την Κερύνεια στα χέρια των Τούρκων. Ο Γρίβας αισθάνθηκε θιγμένος από την προσπάθεια της κυβέρνησης να τον παρουσιάσει ως προδότη και στις 22 Αυγούστου κυκλοφόρησε προκήρυξη, η οποία για πρώτη φορά έφερε την υπογραφή «Γ. Γρίβας - Διγενής». Στην προκήρυξη, που είχε τον τίτλο «Ιδού ποιος ο διχοτό

Ο Σταύρος Σταύρου - Σύρος μεταφέρεται με την κλούβα της αστυνομίας στο δικαστήριο, για έκδοση διατάγματος κράτησης.

Άντρες του Εφεδρικού ερευνούν το σπίτι όπου συνελήφθη ο Σύρος και βρέθηκε το αρχείο του.

μος», αναφερόταν σε «ανέντιμα μέσα και χαλκευμένα έγγραφα» που χρησιμοποιούσε ο Μακάριος για να τον ταυτίσει με τη διχοτόμηση.

«Δι' ενός ΠΛΑΣΤΟΥ εγγράφου το οποίον παρουσιάζει ως συνταχθέν δήθεν υφ' ημών διαδίδει σκοπίμως ούτε λίγο ούτε πολύ ότι ήμεθα έτοιμοι να παραδώσωμεν την περιοχήν Κυρηνείας εις τους Τούρκους», ανέφερε ο Γρίβας, κι αφού παρέθετε διάφορα επιχειρήματα για να υποστηρίξει ότι ο Μακάριος ήταν αυτός που ευθυνόταν για τον κίνδυνο διχοτόμησης της Κύπρου, διατύπωσε ξανά τη θέση του για ένωση:

«Ημείς επανειλημμένως εδηλώσαμεν και δηλούμεν και σήμερον ότι επιθυμούμεν την ΕΝΩΣΙΝ άνευ παραχωρήσεως εδάφους είτε Κυπριακού είτε Ελλαδικού εις τους Τούρκους διότι εάν τυχόν οι Τούρκοι ζητούν διά την Ένωσιν μόνον οικονομικά ανταλλάγματα και αυτά δεν πρέπει να τα πληρώση ο Κυπριακός λαός αλλά οι σημερινοί υπεύθυνοι της καταστάσεως εις Κύπρον ΑΓΓΛΟΙ και ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΙ».

Παρά τις κατηγορηματικές διαψεύσεις του Γρίβα για τη γνησιότητα του σχεδίου «Απόλλων», αυτό αποδείχτηκε τελικά αυθεντικό και κανένας από τους στενούς του συνεργάτες δεν έχει μέχρι σήμερα επαναλάβει τον ισχυρισμό του. Εξάλλου, τη στιγμή που το σχέδιο «Απόλλων» είχε αρχίσει να μπαίνει σε εφαρμογή, τον Φεβρουάριο του 1973, ο Σωκράτης Ηλιάδης συναντήθηκε με τον πρώτο γραμματέα της αμερικανικής πρεσβείας Τζόζεφ Λορέντζ και μεταφέροντάς του τις απόψεις του Γρίβα, του είπε ότι ο τελευταίος παραδεχόταν πως για να επιτευχθεί η ένωση έπρεπε να γίνουν παραχωρήσεις στην Τουρκία που να ικανοποιούν τις απαιτήσεις της για εθνική ασφάλεια. Σε ερώτηση του Λορέντζ πώς ερμήνευε ο Γρίβας αυτές τις απαιτήσεις, ο Ηλιάδης του υπενθύμισε ότι κατά τη διάρκεια της διαπραγμάτευσης του σχεδίου Άτσεσον είχε αποδεχθεί τη μακρόχρονη μίσθωση στην Τουρκία στρατιωτικής βάσης στην Κύπρο. «Παρόλο που ο στρατηγός έφερνε ένσταση στην παραχώρηση ολόκληρης της χερσονήσου της Καρπασίας στην Τουρκία, έχει κατανοήσει πως κάποια περιοχή του νησιού αναμφίβολα θα πρέπει να εκχωρηθεί».

Σαρωτικές συλλήψεις

ΜΕΤΑ ΤΗ σύλληψη του Σύρου και την κατάσχεση του αρχείου του, ακολούθησαν στη Λεμεσό μαζικές συλλήψεις μελών της ΕΟΚΑ Β. Τα σχέδια του Γρίβα για πραξικόπημα κατά του Μακαρίου μέχρι το καλοκαίρι του 1973 κατέστησαν ανέφικτα. Η επιτυχία αυτή των αρχών

Μέλη της ΕΟΚΑ Β που συνελήφθησαν στη Λεμεσό τον Αύγουστο του 1973, μεταφέρθηκαν για να εκδικαστούν στη Λευκωσία, για λόγους ασφάλειας. Στο βάθος διακρίνεται ο δικηγόρος τους Νίκος Αναστασιάδης.

ασφαλείας επέδρασε αρνητικά στην ψυχολογία των μελών της οργάνωσης. Ο Γρίβας, σε μια προσπάθεια να αναπτερώσει το ηθικό τους, απηύθυνε διαταγή στους τομεάρχες: «Αγωνίζεται κανείς να καταβάλη τον αντίπαλον. Θα του δώση γροθιές, αλλά είναι φυσικόν να δεχθή τέτοιες και από τον αντίπαλον. Νικητής θα είναι εκείνος που θα ανθέξη εις τα κτυπήματα του αντιπάλου διά να του δώση το τελειωτικόν και μοιραίον κτύπημα». Κάλεσε τους άντρες του να κρατήσουν τις τάξεις τους αρραγείς «ως ένα τείχος εις τα δολοφονικά και αντεθνικά σχέδια του Μούσκου, ώστε όταν έλθη η στιγμή, το ίδιον αρραγές τείχος θα επιπέση κατά του Μούσκου και των οπαδών του και να τους συντρίψη». [30]

Μετά τη σύλληψη του Σύρου, τομεάρχης στη Λεμεσό ανέλαβε ο Λευτέρης Παπαδόπουλος, ο οποίος ήταν αντίζηλός του. Ο Παπαδόπουλος θεωρούσε τον Σύρο πράκτορα του Μακαρίου από το 1971, όταν είχε γίνει η προσπάθεια συνεννόησης μεταξύ Μακαρίου και Γρίβα. Μόλις ανέλαβε καθήκοντα, ο Παπαδόπουλος έστειλε γράμμα στον Σπύρο Παπαγεωργίου στη Λευκωσία, ισχυριζόμενος ότι η σύλληψη του Σύρου ήταν σκηνοθετημένη:

«Εγώ ανέλαβα τον Τομέα του ελεεινότατου Σταύρου. Να μη γνωσθή. Λίγοι το γνωρίζουν.

Σου γράφω και να το θυμάσαι, ζήσω ή πεθάνω. Ο Σταύρου υπήρξεν ηθελημένα και ενσυνείδητα προδότης. Φύλαξε το γράμμα αυτό σε ασφαλές μέρος. Εάν μου συμβή κακό, να του το πεταλώσης στο μέτωπο. Μόνον εγώ γνωρίζω τι κακό έκαμε. Μακάρι να ηδυνάμην να σε έβλεπα να έλεγα: Είναι ένας θρασύς - θρασύτατος δείλαιος. Εάν ήμουν στην θέση του Μούσκου (εννοεί τον Μακάριο) δύο τινά θα έπραττα: Ή θα τον απέλυα, ευχαριστών τούτον, διά δημοσίας δηλώσεως, δι' όσα προσέφερεν υπέρ αυτού και κατά της Οργανώσεως, ή θα τον έκαμνα υπουργόν Εσωτερικών να συλλάβη τους συναγωνιστάς του. Φτου, φτου! Αίσχος!! Δεν υπήρξεν μεγαλύτερον κάθαρμα.

Αλλ' ελπίζω να επιζήσω, διά να είπω κι εγώ τον λόγον μου δι' ένα έκαστον. Διότι μόνον εγώ γνωρίζω το κάθε στέλεχος». [31]

Ο Παπαδόπουλος κατηγορούσε τον Σύρο ότι παραδόθηκε αμαχητί και έλεγε: «Είναι δυνατόν να αφήσωμεν να μας βγάλουν την ψυχήν έτσι ανέξοδα; Ξέρω, ότι δεν γράφεται αλλοιώς θα του έγραφα του τράγου, ότι εάν δεν με επιτύχουν εις το μεσόφρυδον, θα κλάψη η μάνα πολλών. Θα βγω στον δρόμον. Και ξέρεις, έχω μια φογούρα στα δάκτυλα. Θα τους γ... τον κ...». [32]

Η κρατική βία

ΣΕ ΟΛΕΣ τις πόλεις της Κύπρου συγκροτήθηκαν ένοπλες φιλομακαριακές ομάδες, οι οποίες ήταν υπό τον έλεγχο του Βάσου Λυσσαρίδη. Η δημιουργία των ομάδων αυτών ενθαρρύνθηκε από τον Μακάριο μετά την κατάληξη που είχε η υπόθεση του τσέχικου οπλισμού, με σκοπό να ενισχυθούν οι δυνάμεις ασφαλείας, σε περίπτωση ολομέτωπης επίθεσης από την Εθνική Φρουρά και την ΕΟΚΑ Β.

Σύμφωνα με στοιχεία των Ηνωμένων Εθνών, τον Φεβρουάριο του 1972, όταν προγραμματιζόταν πραξικόπημα κατά του Μακαρίου, το ισοζύγιο δυνάμεων ήταν συντριπτικά υπέρ των αντιμακαριακών. Ο

Μακάριος μπορούσε να στηριχθεί μόνο σε ένα επίλεκτο αστυνομικό σώμα 300-400 αντρών, το οποίο αργότερα συγκρότησε το Εφεδρικό. Στο αντίπαλο στρατόπεδο υπήρχαν οι 300-400 ένοπλοι άντρες του Γρίβα, η Εθνική Φρουρά και η πλειονότητα των μελών της αστυνομικής δύναμης.

Σύμφωνα με αναφορά της UNFICYP, «ο Μακάριος ελάχιστη ή καθόλου βοήθεια μπορούσε να περιμένει από τους 3.000 άντρες της κυπριακής αστυνομίας. Η ηγεσία της ήταν πιστή στον Μακάριο, αλλά από εκεί και κάτω βρίσκονταν άτομα που είχε διορίσει ο Γιωρκάτζης». Η UNFICYP εκτιμούσε ότι «η πλειονότητα της κυπριακής αστυνομίας, εάν διαπιστώσει ότι η κατά πολύ ισχυρότερη Εθνική Φρουρά αναλαμβάνει δράση κατά του Μακαρίου, είτε θα παραμείνει αμυνής είτε θα περάσει στην άλλη πλευρά». Αναφέρεται επίσης ότι από τους 9.500 άντρες της Εθνικής Φρουράς, οι 3.000 βρίσκονταν μέσα ή κοντά στη Λευκωσία. Οι δυνάμεις αυτές ήταν πιστές στον αρχηγό της Εθνικής Φρουράς Χαραλαμπόπουλο και μεταξύ τους περιλαμβάνονταν και οι ειδικές δυνάμεις καταδρομών. Η UNFICYP εκτιμούσε επίσης πως «στην περίπτωση που οπαδοί του Γρίβα προκαλούσαν το ξέσπασμα βίαιων επεισοδίων σε συγκεκριμένα σημεία της Κύπρου, ο Χαραλαμπόπουλος θα καταλάμβανε όλα τα βασικά σημεία της Λευκωσίας μέσα σε λίγες ώρες και θα κήρυττε στρατιωτικό νόμο». [33]

Έχοντας, λοιπόν, υπόψη αυτόν τον αρνητικό για τον ίδιο συσχετισμό δυνάμεων, ο Μακάριος επιχείρησε να ενισχύσει το Εφεδρικό με μια παράνομη δύναμη πολιτοφυλακής, η οποία τελούσε υπό τις διαταγές του Βάσου Λυσσαρίδη. Για τον εξοπλισμό της δύναμης αυτής εισήχθη παράνομα οπλισμός από γειτονικές αραβικές χώρες και κυρίως από τη Συρία. Το κόστος αγοράς και μεταφοράς του στην Κύπρο καλύφθηκε με κεφάλαια και μέσα που διέθετε από το ταμεία του Συνεργατισμού ο Ανδρέας Αζίνας.

Οι παρακρατικές αυτές ομάδες δεν ανέλαβαν οργανωμένες ένοπλες επιχειρήσεις εναντίον γριβικών. Υπήρξαν, ωστόσο, σοβαρά κρούσματα βίας, η οποία εκδηλώθηκε κυρίως με βομβιστικές επιθέσεις κατά στελεχών και οπαδών της γριβικής παράταξης. Υπάρχουν επίσης μαρτυρίες για βομβιστές οι οποίοι ανήκαν στη μακαριακή παράταξη, αλλά είχαν διασυνδέσεις και με την ελληνική ΚΥΠ.

Οι πρώτες βομβιστικές επιθέσεις κατά γριβικών έγιναν στη Λάρνακα, την παραμονή της πρωτοχρονιάς του 1973, όταν σημειώθηκαν

Ελληνική σημαία με την επιγραφή «Ένωση» έξω από το κατάστημα γριβικού στη Λευκωσία. Το κατάστημα καταστράφηκε από έκρηξη βόμβας που τοποθέτησαν μακαριακοί.

15 εκρήξεις. Το επόμενο μαζικό κύμα εκρήξεων σημειώθηκε το βράδυ της 15ης προς 16η Μαρτίου. Εξερράγησαν συνολικά 30 βόμβες (είκοσι στη Λεμεσό, πέντε στη Λευκωσία και πέντε στην Πάφο). Όπως αναφέρει ο αρχηγός των ομάδων αυτών στην περιοχή Λεμεσού Μενέλαος Κανάκης, στόχος των βομβιστικών επιθέσεων ήταν η άσκηση ψυχολογικής πίεσης στους υποστηρικτές της ΕΟΚΑ Β.[34] Πάντως, η λογική αυτή εξυπηρετούσε τους σχεδιασμούς της ελληνικής ΚΥΠ και του Β΄ Γραφείου του ΓΕΕΦ. Οι επικεφαλής αξιωματικοί έβλεπαν με θετικό μάτι την έξαρση της βίας με θύματα γριβικούς - ενωτικούς. Ύστερα από μια σειρά περιστατικών στη Λάρνακα, ο Νίκος Δοντάς προέτρεψε την ΕΟΚΑ Β να μην απαντήσει με αντίποινα και να εκδώσει προκήρυξη «διά της οποίας

να λένε στον λαόν ότι αυτό τον καιρόν μόνον οι Λυσσαριδικοί βάζουν βόμβες».[35]

Συχνά, μακαριακοί τοποθετούσαν βόμβες ως αντίποινα σε βομβιστικές επιθέσεις της ΕΟΚΑ Β και αντιστρόφως. Σε μια περίπτωση, το βράδυ της 27ης προς την 28η Ιουλίου 1973, σε κάθε βόμβα των γριβικών απαντούσαν αμέσως οι μακαριακοί. Μέχρι να ξημερώσει σημειώθηκαν στη Λεμεσό 60 εκρήξεις.

Οι βομβιστικές επιθέσεις των μακαριακών έδιναν άλλοθι στην ΕΟΚΑ Β. Ο Μακάριος προσπάθησε να διαχωρίσει τη θέση του από τη δράση των φιλοκυβερνητικών ομάδων, αλλά δεν ήταν πειστικός. Σε δήλωση που έκανε στις 9 Σεπτεμβρίου, παραδέχτηκε την ύπαρξη φιλοκυβερνητικών ένοπλων ομάδων και ζήτησε τη διάλυσή τους: «Κατεδίκασα πλειστάκις ουχί μόνον την βίαν αλλά και την αντιβίαν. Επαναλαμβάνω και σήμερον ότι ένοπλοι ομάδες, αι οποίοι υποστηρίζουν την κυβέρνησιν διά μεθόδων βίας, ζημίαν μόνον προκαλούν εις το κράτος. Σαφώς και απεριφράστως δηλώ ότι θεωρώ την διάλυσιν των ως προσφοράν υπηρεσίας».[36] Βεβαίως, δεν πήρε κανένα ουσιαστικό μέτρο για τη διάλυση των ομάδων αυτών, οι οποίες είχαν δημιουργηθεί με τη δική του έγκριση. Εξάλλου, στις επιχειρήσεις εισαγωγής οπλισμού για τις ομάδες αυτές συμμετείχαν και συγγενικά του πρόσωπα.

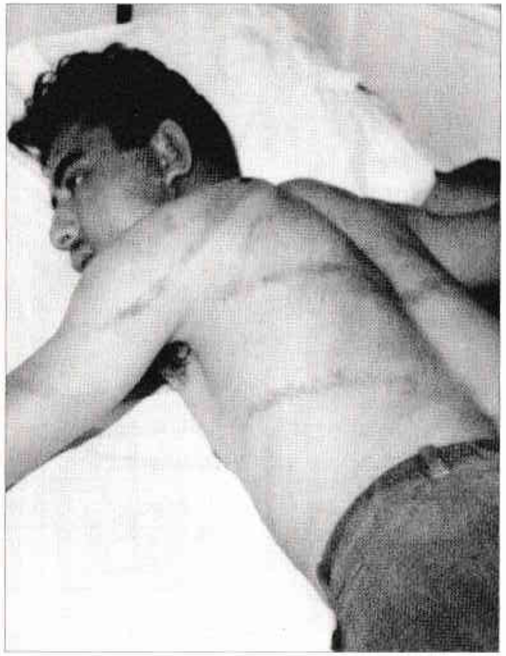
Κακοποιήσεις

ΠΕΡΑ από τη δράση των φιλομακαριακών παρακρατικών ομάδων, η γριβική παράταξη κατηγορούσε την κυβέρνηση και για τα συνεχώς αυξανόμενα κρούσματα κακοποίησης κρατουμένων. Συχνά, ύποπτοι για συμμετοχή σε τρομοκρατικές δραστηριότητες της ΕΟΚΑ Β εμφανίζονταν στα δικαστήρια με εμφανή σημάδια κακοποίησης.

Ένα από τα πλέον σοβαρά επεισόδια συνέβη τα χαράματα της 20ής Οκτωβρίου 1973, στις Κεντρικές Φυλακές στη Λευκωσία. Την προηγούμενη μέρα είχαν απολυθεί 14 δεσμοφύλακες για «λόγους δημοσίου συμφέροντος», οι οποίοι, κατά την κυβέρνηση, συμμετείχαν στις αποδράσεις φυλακισμένων και ήταν οι σύνδεσμοι των κρατουμένων στελεχών της ΕΟΚΑ Β με την οργάνωση.

Το κενό που είχε δημιουργηθεί καλύφθηκε από μια διμοιρία του Εφεδρικού Σώματος που αποσπάστηκε στις Κεντρικές Φυλακές, οι οποίες ήταν υπερπλήρεις, ως αποτέλεσμα των μαζικών συλλήψεων που είχαν προηγηθεί. Η διεύθυνση των φυλακών αποφάσισε να με-

τακινήσει ορισμένους υποδίκους από τη μια πτέρυγα στην άλλη. Κατά τη διάρκεια της μετακίνησης, που έγινε τα χαράματα, οι κρατούμενοι δέχθηκαν επίθεση από τη διμοιρία του Εφεδρικού, που τους περίμενε στην αυλή. Ύστερα από ιατρικές εξετάσεις, διαπιστώθηκε ότι είκοσι τουλάχιστον είχαν κακοποιηθεί.

Θύμα κακοποίησης κατά την κράτησή του από την αστυνομία. Στο σώμα του είναι εμφανή τα σημάδια από τα βασανιστήρια τα οποία υπέστη.

Το επεισόδιο αυτό απασχόλησε τις επιτροπές Εσωτερικών και Νομικών της Βουλής, οι οποίες κατέληξαν σε ομόφωνο πόρισμα που επιβεβαίωνε την επίθεση κατά των υποδίκων από το Εφεδρικό, την οποία χαρακτήρισαν αδικαιολόγητη και ανεπίτρεπτη.

Η έκθεση Γκάρετ

ΤΑ ΠΑΡΑΠΟΝΑ για κακοποιήσεις διερευνήθηκαν και από τη Διεθνή Επιτροπή Νομικών. Απεσταλμένος της Επιτροπής, ο Τζ. Γκάρετ, επισκέφθηκε την Κύπρο και διαπίστωσε ότι:

«Έγιναν ξυλοδαρμοί και κρατούμενοι κτυπήθηκαν με όπλα, ελακτίσθησαν και υπέστησαν εγκαύματα.

- Κρατούμενοι απειλήθηκαν με εκτέλεση
- Άτομα που συνελήφθησαν με καλή κατάσταση υγείας, παρουσιάσθησαν αργότερα σε διάστημα 24 ωρών με σημεία κακώσεων και βίας μπροστά στα δικαστήρια».

Όταν ο Μακάριος ρωτήθηκε, στις 29 Οκτωβρίου 1973, για τις κακοποιήσεις, απάντησε: «Υπήρξαν καταγγελίαι περί κακοποιήσεως κρατουμένων και διετάχθησαν σχετικαί έρευναι. Το πόρισμα, όμως, των ερευνών και αι διαθέσιμοι μαρτυρίαι εις τας καταγγελθείσας περιπτώσεις δεν παρείχον επαρκή στοιχεία, τα οποία να συνιστούν υπόθεσιν προσαγωγής ενώπιον δικαστηρίου.

Δύνανται όμως οι παραπονούμενοι να καταφύγουν οι ίδιοι στα δικαστήρια».[39]

Όπως αναφέρει στην έκθεσή του ο Γκάρετ, ο γενικός εισαγγελέας της Δημοκρατίας ανέλαβε την εξέταση των παραπόνων για κακομεταχείριση, «αλλά στην πράξη τα παράπονα παραπέμπονταν για εξέταση από την αστυνομία, εναντίον της οποίας είχαν διατυπωθεί τα παράπονα».[40]

Η ανοχή του Μακαρίου στην κρατική βία συνέτεινε στη δημιουργία κλίματος συμπάθειας υπέρ της ΕΟΚΑ Β. Ο Γρίβας εμφάνιζε την οργάνωσή του ως συνέχεια του αγώνα της ΕΟΚΑ για ένωση και παραλλήλιζε τον «ανθενωτικό» Μακάριο με τον Χάρτινγκ. Το ιδανικό της ένωσης ήταν ακόμη ζωντανό στις συνειδήσεις των Ελληνοκυπρίων και ο επαναστατικός χαρακτήρας της δράσης της ΕΟΚΑ Β άρχισε να δημιουργεί θετικές εντυπώσεις, ιδιαίτερα μεταξύ των νέων. Αυτό, εξάλλου, ήταν και το πνεύμα που διέπνεε τις προκηρύξεις και τις διαταγές του Γρίβα.

Η απαγωγή Βάκη

ΜΕ ΠΡΟΣΧΗΜΑ τις κακοποιήσεις κρατουμένων, ο Γρίβας διέταξε την εφαρμογή του σχεδίου «Γρόνθος», το οποίο προνοούσε απαγωγές προσωπικοτήτων. Το βράδυ της 27ης Ιουλίου 1973, μια μέρα μετά την ανατίναξη του αστυνομικού σταθμού Λεμεσού, άντρες της ΕΟΚΑ Β με στολή αστυνομικού, πήγαν στο σπίτι του υπουργού Δικαιοσύνης Χρίστου Βάκη, κτύπησαν την πόρτα και του είπαν ότι ήθελε να τον δει ο αρχηγός.

Η σύζυγός του πανικοβλήθηκε και οι ένοπλοι την καθησύχασαν, δίνοντάς της τον λόγο της στρατιωτικής τους τιμής ότι ο Βάκης θα επέστρεφε σε δύο ώρες. Ο υπουργός υπάκουσε και ακολούθησε τους απαγωγείς του. Η σύζυγός του περίμενε να περάσουν μερικές ώρες και όταν δεν επέστρεψε ο Βάκης, κατάγγειλε την απαγωγή στην αστυνομία. Η επιχείρηση οργανώθηκε από τον Γεώργιο Καρούσο και η εκτέλεσή της ανατέθηκε σε μια από τις πλέον αξιόμαχες ομάδες της ΕΟΚΑ Β, που είχε έδρα της τον Λάρνακα της Λαπήθου, στον Πενταδάκτυλο.

Η απαγωγή του υπουργού Δικαιοσύνης θεωρήθηκε από την κυβέρνηση ως μεγάλη πρόκληση και δόθηκαν οδηγίες στην αστυνομία να προβεί σε μαζικές συλλήψεις στελεχών της ενωτικής παράταξης. Σε 48 ώρες οι φυλακές γέμισαν κρατουμένους. Παράγοντες που υποστήριζαν τον Γρίβα, μεταξύ των οποίων στελέχη της ΕΣΕΑ και δη-

μοσιογράφοι, συλλήφθηκαν και ανακρίθηκαν.*

Μέσα στο κλίμα όξυνσης και αντιπαράθεσης που είχε δημιουργηθεί, μια διμοιρία του Εφεδρικού επέδραμε, το βράδυ της 28ης Ιουλίου, στις εγκαταστάσεις των εφημερίδων «Γνώμη» και «Εθνική», κατέστρεψαν τις σελίδες των εφημερίδων που ετοιμάζονταν για την εκτύπωση, κτύπησαν και συνέλαβαν δημοσιογράφους και εργαζομένους.

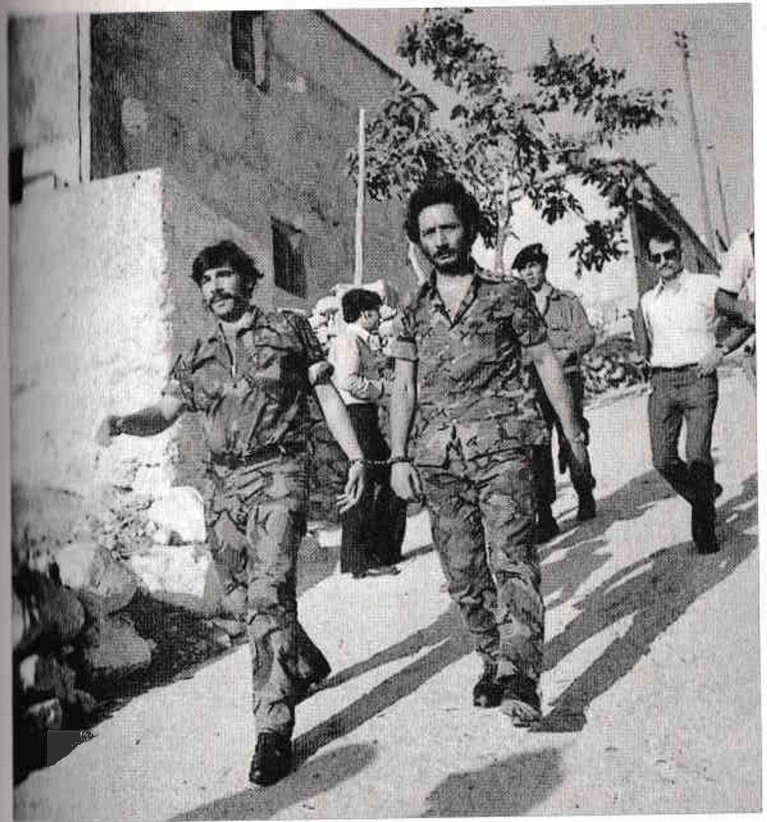
Σε πολιτικό επίπεδο, ο Μακάριος απευθύνθηκε στον Γρίβα με σκληρά λόγια, χαρακτηρίζοντας την ενέργειά του ως «την πλέον βάναυσον και βδελυράν εκδήλωσιν της βίας εκ μέρους των εγκληματικών ομάδων του». Σκοπός του Γρίβα, είπε ο Μακάριος, ήταν «η δημιουργία κλίματος εκφοβισμού και τρομοκρατίας δι' επιβολήν αντιδημοκρατικών απόψεων, αι οποίαι, ως ακραδάντως πιστεύω, οδηγούν εις καταβαράθρωσιν του εθνικού μας θέματος και καταστροφήν του Κυπριακού Ελληνισμού». [41]

Την απαγωγή του Βάκη καταδίκασε και η Αθήνα. Ανακοίνωση που εκδόθηκε από τη γραμματεία του Γεώργιου Παπαδόπουλου ανέφερε

* *Ο κατάλογος των συλληφθέντων, όπως δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Πατρίς» είναι ο ακόλουθος:*
1. Σωκράτης Ηλιάδης, γνωστός ενωτικός παράγων
2. Χαράλαμπος Μ. Χαραλάμπους, διευθυντής της «Εθνικής»
3. Κωνσταντίνος Π. Ιωαννίδης, διευθυντής της «Γνώμης»
4. Σπύρος Παπαγεωργίου, λογοτέχνης και κορυφαίος των Κυπρίων δημοσιογράφων
5. Γεώργιος Χατζηνικολάου, οικονομικός διευθυντής της «Μεσημβρινής»
6. Ιωάννης Σπανός, συντάκτης της «Γνώμης»
7. Σπύρος Αρότης, συντάκτης της «Εθνικής» και Γενικός Γραμματεύς της Παγκυπρίου Ομοσπονδίας Εφέδρων Αξιωματικών
8. Μίκης Αργυρού, υπάλληλος της «Εθνικής» και της «Πατρίδος»
9. Γεώργιος Χατζησάββας, δημοσιογράφος
10. Λουκής Καρανίκης, πρόεδρος του «Μαυρομμάτη» Αγίου Παύλου
11. Θάσος Σοφοκλέους, καθηγητής
12. Μιχαλάκης Ρωσσίδης, πρώην τομεάρχης της ΕΟΚΑ και γνωστός ενωτικός αγωνιστής
13. Ρένος Κυριακίδης, πρώην τομεάρχης της Ε.Ο.Κ.Α, αδελφός του Μητροπολίτου Κυρηνείας και υποδιευθυντής του Παγκυπρίου Γυμνασίου
14. Κροίσος Χριστοδουλίδης, πρώην λοχαγός του Κυπριακού Στρατού
15. Μιχαλάκης Καλογερόπουλος-Διάκος, πρώην υπολοχαγός του Κυπριακού Στρατού
16. Γιαννάκης Χριστοφόρου, πρώην αντάρτης της ΕΟΚΑ και μέλος του Π.Σ.Α.
17. Γιαννάκης Τσαγγαρίδης, υπάλληλος της Τραπέζης Κύπρου
18. Γεώργιος Δημητρίου Χατζησάββας, πρατηριούχος βενζίνης
19. Κώστας Τσιρίδης, δικηγόρος, εκ Λεμεσού
20. Αντωνάκης Μιχαήλ, εξ Ομορφίτας, είς εκ των απολυθέντων αστυνομικών
21. Γαβριήλ Μηνά, γυμνασιάρχης
22. Νίκος Αβραάμ, δημοσιογράφος στο ΡΙΚ.

Η ομάδα που έκανε την απαγωγή του Βάκη. Συνελήφθη στον Λάρνακα της Λαπήθου, στις 27 Αυγούστου 1973.

ότι η ελληνική κυβέρνηση «εκφράζει την βαθυτάτην ανησυχίαν της και λύπην, τόσον για το γεγονός αυτό καθ' εαυτό, το οποίον αποτελεί ενέργειαν κατά μίμησιν επικρατουσών αλλαχού αναρχικών μεθόδων (...) όσον και διά το εξαπολυθέν εν Κύπρω νέον κύμα βίας, αι επιπτώσεις του οποίου επί της συνοχής του Ελληνισμού της Κύπρου και του μέλλοντός της, δύνανται να είναι καταστρεπτικαί». [42]

Ο Γρίβας ανέλαβε την ευθύνη για την απαγωγή του υπουργού Δικαιοσύνης με προκήρυξη που κυκλοφόρησε στις 2 Αυγούστου και υπέβαλε τους εξής όρους για την απελευθέρωσή του:

«1. Να χορηγηθούν πολιτικαί ελευθερίαι εις τον Ελληνικόν Κυπριακόν λαόν, ώστε ούτος να εκφράση ελευθέρως και αβιάστως την θέλησίν του επί του εθνικού ζητήματος (...)

2. Να διενεργηθούν γνήσιαι εκλογαί προς ανάδειξιν Προέδρου της Δημοκρατίας.

3. Ο νυν Πρόεδρος της Δημοκρατίας να εκλέξη μεταξύ Εκκλησίας και πολιτικής.

4. Να χορηγηθή γενική αμνηστία εις τους πολιτικούς καταδίκους και να απολυθούν οι πολιτικοί κρατούμενοι.

5. Να επανέλθουν εις τας θέσεις των οι παυθέντες αστυνομικοί και λοιποί δημόσιοι υπάλληλοι».

Στην προκήρυξη του Γρίβα υπήρχε το τελεσίγραφο, πως αν δεν ικανοποιούνταν οι όροι, «είμεθα αποφασισμένοι να συνεχίσωμεν ανεξαρτήτως θυσιών». [43]

Ο Μακάριος απάντησε στις 3 Αυγούστου, απορρίπτοντας το τελεσίγραφο και χαρακτηρίζοντας τον Γρίβα παράφρονα: «Ποίον θα είναι το μέλλον, εάν, παραδειγματιζόμενος από τον Γρίβα, προβάλη και έτερος παράφρων, χρησιμοποιών παρομοίους εγκληματικάς μεθόδους, διά να θέση ακολούθως όρους προς επιβολήν των απόψεών του»;

Χρησιμοποιώντας ιδιαίτερα σκληρή γλώσσα, ο Μακάριος είπε για την ενέργεια του Γρίβα: «Καταθλίβομαι διά το κατάντημα του Στρατηγού, όστις εις τον ολισθηρόν δρόμον, τον οποίον από καιρού ακολουθεί, δεν εδίστασε να διαπράξη τοιούτου μεγέθους ατιμίαν και να απαγάγη Υπουργόν διά να δυνηθή, ως νομίζει, διά της βδελυράς μεθόδου της ομηρείας να ασκή εκβιασμούς».

Στο αίτημα του Γρίβα να παραιτηθεί, ο Μακάριος απάντησε: «Είμαι φορεύς και εκφραστής της θελήσεως του λαού και επί της θελήσεως του λαού στηρίζομαι. Αντιθέτως, ο Γρίβας σχεδιάζει εν κρυπτώ και από κρύπτης κατευθύνει εγκληματικάς δραστηριότητας. Αν έχει το θάρρος να εμφανισθή ενώπιον του λαού». Ο Μακάριος έκλεισε τη δήλωσή του με μια ακόμη αιχμή κατά του Γρίβα: «Φαίνεται ότι ο Γρίβας επιδιώκει να ταυτίση το τέλος της ζωής του με την καταστροφήν της Κύπρου». [44]

Ο Γρίβας ανταπάντησε στον Μακάριο με ένα μακροσκελές μανιφέστο, με το οποίο του χρέωνε όλα τα κακά που έγιναν στην Κύπρο, με πιο σημαντικό το ότι είχε τορπιλίσει το ένα μετά το άλλο όλα τα σχέδια για την ένωση, και κατέληξε με το εξής: «Εάν η Κύπρος παραμείνη ανεξάρτητον Κράτος και δεν ενωθή μετά της Ελλάδος, διοικείται δε καθ' ον τρόπον διοικείται σήμερον, το πεπρωμένον της είναι γραμμένον. ΤΟΥΡΚΟΠΟΙΗΣΙΣ ή ΣΟΒΙΕΤΟΠΟΙΗΣΙΣ». Θε-

Πορεία διαμαρτυρίας γυναικών για την απαγωγή του υπουργού Δικαιοσύνης Χρίστου Βάκη. Στην πρώτη σειρά διακρίνονται από αριστερά η σύζυγος του Κληρίδη Λίλα, η σύζυγος και η μητέρα του απαχθέντος υπουργού.

ωρούσε, λοιπόν, ότι δεν μπορούσε να παραμείνει αδρανής: «Η απόφασίς μου ελήφθη. ΑΓΩΝ ΜΕΧΡΙΣ ΕΣΧΑΤΩΝ διά την σωτηρίαν της Κύπρου. (...) Θέλει τον πόλεμον ΘΑ ΤΟΝ ΕΧΗ. (...) Τον αγώνα θα τον διεξάγωμεν με πείσμα και αυτοθυσίαν. Εάν εις αυτόν πέσωμεν, η "ηρωική μωρία μας" θα προσφέρη κάτι εις την Κύπρον και τους επιγιγνομένους ενώ θα καλύψη με αιώνιον εθνικόν αίσχος τους δολοφόνους ημών και της Εθνικής ιδέας ην εκπροσωπούμεν». [45]

Απαντώντας στη διακήρυξη του Γρίβα, ο Μακάριος είπε ότι «η ουσία (...) του φλύαρου διαγγέλματος είναι μόνον η διακήρυξις του Στρατηγού περί πολέμου μέχρις εσχάτων προς ανατροπήν της Κυβερνήσεως». Ως προς τις κατηγορίες ότι είχε απεμπολήσει την ένωση, έδωσε την εξής απάντηση: «Ομιλεί ο Γρίβας περί συνομιλιών με-

Ο απελευθερωθείς υπουργός Δικαιοσύνης επιστρέφει στην οικογένειά του.

ταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, αι οποίαι κατά την άποψίν του, θα ωδήγουν προς την ένωσιν και ετορπιλλίσθησαν υπ' εμού. Απληροφόρητος πρέπει να είναι επί του θέματος τούτου ο Γρίβας ή έχει πολλήν αφέλειαν».[46]

Η απελευθέρωση του Βάκη

ΤΕΛΙΚΑ, ο εκβιασμός του Γρίβα δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα και υποχρεώθηκε να αφήσει ελεύθερο χωρίς όρους τον Βάκη, ο οποίος αρχικά εκρατείτο για 15 μέρες σε ένα στεγάδι στο δάσος στην περιοχή Πλατανιστάσας κι ακολούθως μεταφέρθηκε στον Λάρνακα της Λαπήθου, όπου εκρατείτο στο υπόγειο του σωματείου «Μαυρομμάτης». Τέσσερις μέρες πριν από την απελευθέρωσή του μεταφέρθηκε

σε ένα σπίτι στην Κοκκινοτριμιθιά. Από εκεί οδηγήθηκε στην περιοχή Ανθούπολης και αφέθηκε ελεύθερος το βράδυ της 26ης Αυγούστου.

Μετά την απελευθέρωση του Βάκη, οι απαγωγείς του επέστρεψαν στο χωριό τους, στον Λάρνακα της Λαπήθου. Στο χωριό γινόταν γάμος και φαίνεται ότι μίλησαν με κόσμο για τα γεγονότα. Την επόμενη μέρα το πρωί, ο λοχαγός του Εφεδρικού πήρε ένα τηλεφώνημα: «Κύριε Σαλάτα, να σας δώσω μια πληροφορία. Στο Λάρνακα της Λαπήθου, στο σπίτι του Τάκκου υπάρχει μια ομάδα από οκτώ άτομα...» Άντρες του Εφεδρικού πήγαν στο χωριό και συνέλαβαν αναίμακτα την ομάδα.

Με προκήρυξη που κυκλοφόρησε στις 27 Αυγούστου, ο Γρίβας ανακοίνωσε την απελευθέρωση του Βάκη. Στην προκήρυξη έλεγε ότι ο Μακάριος «ηύχετο να εκτελεσθή υπό της ΕΟΚΑ ο κ. Βάκης, ή να ανακαλυφθή και να κτυπηθή κατά την διάρκειαν συμπλοκής, διά να εκμεταλλευθή πολιτικώς τον θάνατόν του». Ανακοίνωνε επίσης ότι είχε δώσει οδηγίες να αφεθεί ελεύθερος ο Βάκης σε ένδειξη καλής θέλησης «διά δημοκρατικήν ομαλοποίησιν της καταστάσεως».[48]

8

Σύγκρουση Ιωαννίδη - Παπαδόπουλου

ΟΤΑΝ το καλοκαίρι του 1973 ο Γρίβας κατάστρωνε τα σχέδιά του για να ανατρέψει τον Μακάριο, βρισκόταν σε επαφή με τον Δημήτριο Ιωαννίδη. Σε σημείωμά του προς τον Καρούσο, αναφορικά με την εφαρμογή του σχεδίου «Απόλλων», έγραφε ότι είχε λάβει υπόψη «τα σημερινά δεδομένα και εν Ελλάδι». Ποια, όμως, ήταν τα «δεδομένα εν Ελλάδι», για τα οποία μιλούσε ο Γρίβας; «Είναι πια διαπιστωμένο», γράφει ο Σπύρος Παπαγεωργίου, «ότι ο Γρίβας, με άνθρωπό του στην Αθήνα, βρισκόταν σε επαφή με τη Χούντα Β΄», που είχε για αρχηγό τον Ιωαννίδη.[1]

Το ζήτημα της συνεργασίας Ιωαννίδη - Γρίβα συζήτησαν σε δύο τηλεφωνικές συνδιαλέξεις που είχαν, στις 28 και 30 Ιουνίου 1973, ο Σωκράτης Ηλιάδης και ο Ανδρέας Ποταμιάνος, ο οποίος ήταν ο συνδετικός κρίκος της ΕΟΚΑ Β με τον Ιωαννίδη. Από την αποκωδικο-

ποίηση των συνδιαλέξεων αυτών, οι οποίες γίνονταν με συνθηματικές λέξεις, η ΚΥΠ/Κ εξασφάλισε την πληροφορία ότι ο Ηλιάδης είχε στείλει εκ μέρους του Γρίβα επιστολή στον Ποταμιάνο, μέσω του διευθυντή του Β΄ Γραφείου ΓΕΕΦ Κώστα Παπαγιάννη, ζητώντας διευκρινίσεις και δεσμεύσεις για τη στήριξη που θα παρείχε ο Ιωαννίδης στον Γρίβα, στην περίπτωση που θα προχωρούσε σε απόπειρα ανατροπής του Μακαρίου.

Σύμφωνα με την ανάλυση της κωδικοποιημένης συνομιλίας από την ΚΥΠ/Κ, το περιεχόμενο της επιστολής του Ηλιάδη ήταν οι γενικές γραμμές το εξής:

«α. Εκφράζονται [από τρίτους] ενδοιασμοί και επιφυλάξεις κατά πόσον ο ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ ήτο σοβαρόν και υπεύθυνον πρόσωπον διά να πείση τον ΙΩΑΝΝΙΔΗΝ να αποδεχθή τας απόψεις Γρίβα.

β. Γίνεται αναφορά διά κάποιον με το όνομα Νίκος φίλος του ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ ο οποίος εχρησιμοποιήθη διά να μεταφέρη τας απόψεις ΙΩΑΝΝΙΔΗ, δι΄ αναμονήν βοηθείας από μέρους του, αλλά ο Γρίβας να προχωρή και εκφράζονται παράπονα κατ΄ αυτού ότι λέει αρλούμπες.

γ. Ο Γρίβας συμφωνεί να προχωρήσουν αι σκέψεις και τα σχέδια του θα κοινοποιηθούν νοουμένου ότι η υποστήριξις θα είναι ολοκληρωμένη και δεν θα στηρίζεται μόνον εις την εξώθησιν των πραγμάτων ως ηρέσκοντο μέχρι σήμερον Ελλαδικοί κύκλοι και αυτοί να κάνουν τα κορόιδα». [2]

Ο Ποταμιάνος απάντησε στον Γρίβα μέσω του Ηλιάδη ότι συμφωνούσε απόλυτα με τις απόψεις του και τον διαβεβαίωνε ότι «υπευθύνως αναλαμβάνει όποτε ο ίδιος αποφασίση να πείση τον ΙΩΑΝΝΙΔΗΝ σχετικά». Ο Ηλιάδης είπε στον Ποταμιάνο ότι «πρέπει να προβληματισθή ο ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ διότι εάν η επιχείρησις στεφθή υπό επιτυχίαν τα πιο πολλά θα τα κερδίσουν εκείνοι και να παύσουν να μας λένε προχωράτε, προχωράτε και όταν χρειασθούμεν την βοήθειαν τους αυτοί είναι διστακτικοί». [3]

Ρήξη Ιωαννίδη - Παπαδόπουλου

Ο ΓΡΙΒΑΣ θεωρούσε ότι ο Ιωαννίδης εξέφραζε τις «υγιείς» δυνάμεις στον ελληνικό στρατό και η ΕΟΚΑ Β προσέβλεπε στην υποστήριξή του για το τελειωτικό χτύπημα κατά του Μακαρίου. Ο Ιωαννίδης χαρακτηριζόταν ως «ενωτικός», ενώ ο Παπαδόπουλος «ανεξαρτησιακός». Ο πρώτος, εξαρτημένος από τη CIA, υποστήριζε τη σύγκρου-

Παπαδόπουλος και Ιωαννίδης διασκεδάζουν σε κέντρο στην Αθήνα. Δεξιά του Παπαδόπουλου ο μετέπειτα πρόεδρος στο διορισθείς από Ιωαννίδη, Φαίδων Γκιζίκης. Τον Αύγουστο του 1973 οι δύο πιο ισχυροί άνδρες της χούντας συγκρούστηκαν μεταξύ τους με αφορμή το Κυπριακό.

ση με τον Μακάριο και ο δεύτερος, συμμορφούμενος με την επίσημη πολιτική των ΗΠΑ και της Βρετανίας, υποστήριζε την προώθηση των συνομιλιών.

Την πολιτική του Παπαδόπουλου στο Κυπριακό ανέλαβε να υποστηρίξει δημοσίως ο θεωρητικός της 21ης Απριλίου, Σάββας Κωνσταντόπουλος. Σε άρθρο του που δημοσίευσε στις 8 Αυγούστου 1973 ανέλυσε το ανέφικτο της ένωσης χωρίς εδαφικές παραχωρήσεις προς την Τουρκία και υποστήριξε την ανεξαρτησία ως μια έντιμη λύση. Ο Κωνσταντόπουλος πρότεινε όπως ο Παπαδόπουλος προσκαλέσει στην Αθήνα τον Μακάριο και τον Γρίβα, για να αναζητήσουν από κοινού διέξοδο στο Κυπριακό. Εισηγήθηκε να διαλυθούν οι ένοπλες ομάδες, να παραδοθεί ο οπλισμός τους στην ΕΛΔΥΚ και να διεξαχθεί δημοψήφισμα για να αποφασίσει ο λαός μεταξύ «λύσεως θυ-

σίας», δηλαδή ένωσης, και «λύσεως ανάγκης», δηλαδή ανεξαρτησίας. [4]

Το Κυπριακό συζητήθηκε σε συνεδρία του Ανωτάτου Συμβουλίου Εθνικής Αμύνης, το οποίο συνήλθε στην Αθήνα στις 13 Αυγούστου. Σύμφωνα με πληροφορίες που διαβίβασε τηλεφωνικώς στη Λευκωσία ο Άδωνις Κύρου, «εις το Συμβούλιον προετάθη υπό του Παπαδοπούλου η θέσις ότι εφ' όσον δεν υπάρχει περίπτωσις ενώσεως, αλλά αντίθετα υπάρχει κίνδυνος διχοτομήσεως θα πρέπει να επιδιωχθή ανεξαρτησία και σε πέντε χρόνια βλέπουμε». [5]

Στη θέση αυτή του Παπαδόπουλου αντέδρασε ο Ιωαννίδης, ο οποίος υποστήριξε την ενωτική γραμμή του Γρίβα. Ο Παπαδόπουλος διαφώνησε, οπόταν μεταξύ των δύο ηγετών της χούντας επήλθε ρήξη. Σύμφωνα με ενημέρωση που έκανε ο Κώστας Παπαγιάννης στον Κώστα Ράδο, οι δυο άνδρες τσακώθηκαν και «ο Ιωαννίδης αποχώρησε και έφυγε αφού υπέβαλε χαρτί για άδεια απουσίας ενός μηνός». Ο Παύλος Παπαδάκης προσπάθησε, κατά τον Παπαγιάννη, να επικοινωνήσει με τον Ιωαννίδη, αλλά δεν τον βρήκε πουθενά. [6]

Στο μεταξύ, η πρόταση του Κωνσταντόπουλου έγινε δεκτή από τον Μακάριο: «Ευρίσκω εποικοδομητικήν την εισήγησιν του κ. Σάββα Κωνσταντοπούλου και ευχαρίστως θα αποδεχθώ πρόσκλησιν του Προέδρου κ. Γεωργίου Παπαδοπούλου, διά μετάβασίν μου εις Αθήνας προς συζήτησιν του Κυπριακού προβλήματος και της εν Κύπρω καταστάσεως εις σύσκεψιν της οποίας να μετάσχη και ο Γρίβας». [7]

Ο Γρίβας έδωσε γραπτές οδηγίες στον Σπύρο Παπαγεωργίου να απαντήσει στο άρθρο του Κωνσταντόπουλου. [8] Στις 9 Αυγούστου, η εφημερίδα «Εθνική» χαρακτήρισε τον Κωνσταντόπουλο «αυτόκλητο μεσολαβητή» και απέρριψε τις εισηγήσεις του. [9]

Παπαδόπουλος κατά Γρίβα

ΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ βήμα του Παπαδόπουλου ήταν να παρέμβει άμεσα στις εξελίξεις στην Κύπρο και να ζητήσει ανοιχτά από τον Γρίβα να διαλύσει τις ομάδες του. Με μήνυμά του, που μεταδόθηκε από το ΡΙΚ στις 24 Αυγούστου, ο Παπαδόπουλος κάλεσε τον Γρίβα να τερματίσει αμέσως τη δράση του:

«Το Εθνικόν Κέντρον απεδοκίμασε δημοσίως τας ενεργείας της παρανόμου οργανώσεως του στρατηγού Γρίβα, αι οποίαι και υπονομεύουν την πολιτικήν του Εθνικού Κέντρου την συντεταγμένην εις την επίλυσιν του Κυπριακού διά των ενισχυμένων ενδοκυπριακών ανωμαλιών, αποβλεπουσών εις την εξασφάλισιν ενός ανεξαρτήτου, κυριάρχου και ενιαίου κράτους. (...)

Ήδη το Εθνικόν Κέντρον ευρίσκεται εις την ανάγκην να κάμη έκκλησιν εις τα πατριωτικά αισθήματα του Στρατηγού Γρίβα - Διγενή και τον καλεί να παύση πάραυτα την ένοπλον δράσιν και να διαλύση την οργάνωσίν του». [10]

Ο Μακάριος δέχτηκε τη δήλωση του Παπαδόπουλου με εμφανή ικανοποίηση: «Οι παρανομούντες θα θελήσουν να ακούσουν και να συμμορφωθούν προς την προτροπήν της Μητρός Πατρίδος. Η βία και αντιβία δεινά μόνον προκαλούν εις την Κύπρον και μεγάλως ζημιούν την εθνικήν υπόθεσίν μας», είπε σε δήλωσή του. [11]

Η αντίδραση του Γρίβα ήταν απόλυτα αρνητική. Σε διακήρυξη που κυκλοφόρησε στις 27 Αυγούστου, ανέφερε ότι η δήλωση του Παπαδόπουλου του «προξένησεν λίαν αλγεινήν εντύπωσιν». Εμφανίστηκε δε ιδιαίτερα ενοχλημένος, διότι ο Παπαδόπουλος, αν και ιεραρχικά κατώτερός του, τον υποτίμησε και του απηύθυνε το μήνυμά του μέσω του ΡΙΚ:«Αήθης ήτο, επίσης και ο τρόπος δι' ου διεβιβάσθη το μήνυμά σας, διά του Ιδρύματος Ραδιοφωνίας του αντιπάλου μου. Δεν απευθύνεσθε όμως προς τον τυχόντα. (...) όταν δε υμείς είσθο απλούς ανθυπολοχαγός, ημείς, ως Επιτελής εις το Γραφείον Επιχειρήσεων του Γενικού Επιτελείου, μετέσχον εις την προπαρασκευήν του πολέμου κατά της Ιταλίας».

Όσον αφορά την προτροπή του Παπαδόπουλου για διάλυση της ΕΟΚΑ Β, ο Γρίβας απάντησε υπενθυμίζοντάς του ότι στη μακαριακή παράταξη ήταν συσπειρωμένοι και οι κομμουνιστές: «Δεν θέλετε να παραδεχθήτε (...) ότι εις τας τάξεις τούτου η πλειονότης είναι ή νομιμοποιημένοι "παράνομοι" ή οι κομμουνισταί; Και πώς συμβιβάζεται ώστε οι εν Ελλάδι κομμουνισταί να είναι επικίνδυνοι και πολέμιοι υμών, ενώ εν Κύπρω να είναι σύμμαχοι υμών;»

Ο Γρίβας κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο Παπαδόπουλος υποστήριζε έμμεσα τους κομμουνιστές στην Κύπρο και καλούσε τους συνεπαναστάτες του να πάρουν θέση: «Ούτω, διεχωρίσατε μόνος σας τον Κυπριακόν Λαόν εις δύο παρατάξεις: Από την μια μεριά είμεθα ΗΜΕΙΣ, η αληθινή Ελλάδα και η ελεύθερη Ελληνική Κύπρος. Από την άλλη οι ανθέλληνες και οι προδώσαντες την Εθνικήν ιδέαν. Επροτιμήσατε να υποστηρίξετε τους δευτέρους. Πολύ, περίεργος, τω όντι ΣΥΖΥΓΙΑ. Τούτο όμως αφορά υμάς. Αφορά ακόμα, την Ελληνικήν Κυβέρνησιν και τον Ελληνικόν Λαόν. Αφορά, επίσης, τους ΑΞΙΩ-

ΜΑΤΙΚΟΥΣ, ΤΟΥΣ ΣΥΝΕΠΑΝΑΣΤΑΤΑΣ ΣΑΣ ΤΗΣ 21ης ΑΠΡΙΛΙΟΥ».[12] Η αναφορά αυτή του Γρίβα, με κεφαλαία γράμματα, ήταν ένα σαφές μήνυμα προς την ομάδα του Ιωαννίδη, με την οποία βρισκόταν ήδη σε επαφή και ζητούσε βοήθεια, για να βγει η ΕΟΚΑ Β από το αδιέξοδο.

Πόλεμος κατά του Παπαδόπουλου

Ο ΓΡΙΒΑΣ ήταν πεπεισμένος ότι ο Παπαδόπουλος είχε στραφεί εναντίον του κατόπιν υπόδειξης του Βρετανού πρέσβη στην Αθήνα. Σε φυλλάδιο που βρέθηκε στην κατοχή ανταρτών της ΕΟΚΑ Β οι οποίοι συνελήφθησαν στην Κορφή Λεμεσού, ο Γρίβας έγραφε τα εξής: «Έχει εξακριβωθή ότι ο εν Αθήναις Βρεττανός Ύπατος Αρμοστής εζήτησεν από τον Έλληνα Πρωθυπουργόν να καταδικάση την δράσιν μας εις Κύπρον. Ευρέθη Έλλην Κυβερνήτης όστις έκυψε τον αυχένα εις την θέλησιν του εν Αθήναις εκπροσώπου της Βρεττανίας. Έκαστος ας όη τα χάλια των εν Αθήναις. Οι σημερινοί Κυβερνώντες την Ελλάδα κύπτουν τον αυχένα εις την απλήν θέλησιν της Βρεττανίας. Διά τούτο η καταδίκη της δηλώσεως Παπαδοπούλου πρέπει να γίνει υφ' όλων των πραγματικών Ελλήνων».[13]

Στη Λευκωσία, με οδηγίες του Γρίβα, άρχισε πόλεμος φθοράς του Παπαδόπουλου, με την κατηγορία ότι είχε συμμαχήσει με τον Μακάριο προς όφελος των «ανθελλήνων και των κομμουνιστών».[14] Στο παιχνίδι αυτό μπήκε και η εφημερίδα «Εστία» στην Αθήνα, η οποία δημοσίευσε στις 30 Αυγούστου τη «διασταυρωμένη πληροφορία» ότι ο Μακάριος θα συναντούσε τον Παπαδόπουλο στην Αθήνα, στις 10 Σεπτεμβρίου, όταν θα έκανε σταθμό καθ' οδόν προς τη Μάλτα, και ότι ο ξένος παράγοντας «πιέζει αμεταθέτως, επί της ανάγκης εκδόσεως κοινού ανακοινωθέντως, αποκηρύσσοντος την Ένωσιν και αποδεχομένου τη διενέργεια δημοψηφίσματος εν Κύπρω, με το ερώτημα "Διχοτόμησις ή Ανεξαρτησία;"». Στο δημοσίευμα δινόταν ακόμη η πληροφορία ότι ο Παπαδόπουλος θα έθετε στη διάθεση του Μακαρίου την Εθνική Φρουρά, για να τη χρησιμοποιήσει κατά των ενωτικών. Προειδοποιούσε δε την Αθήνα πως ο Μακάριος χρησιμοποιούσε την ελληνική κυβέρνηση για να περάσει την πολιτική του και ότι μετά την αντεθνική λύση, θα επέρριπτε σε αυτή την ευθύνη.[15]

Να φύγει ο Παπαδόπουλος!

ΕΝΩ βρισκόταν ακόμη σε εξέλιξη η αντιδικία Παπαδόπουλου - Ιωαννίδη με αφορμή τον χειρισμό του Κυπριακού, στους κόλπους του

καθεστώτος στην Ελλάδα έγιναν σημαντικές μεταβολές. Με «δημοψήφισμα» που οργάνωσε ο Παπαδόπουλος καταργήθηκε η μοναρχία και στις 18 Αυγούστου 1973 ορκίστηκε ο ίδιος πρόεδρος της «Δημοκρατίας». Αμέσως μετά, πρότεινε στον Σπύρο Μαρκεζίνη να αναλάβει πρωθυπουργός του καθεστώτος και να σχηματίσει πολιτική κυβέρνηση. Ο Γρίβας έβλεπε θετικά την περίπτωση Μαρκεζίνη, διότι στο παρελθόν οι δυο τους υπήρξαν πολιτικοί σύμμαχοι. Ο Μαρκεζίνης, ως αντιπολίτευση στον Καραμανλή, τοποθετήθηκε πολλές φορές δημοσίως κατά της Ζυρίχης και υπέρ της ένωσης.

Με αφορμή την αναμενόμενη ανάληψη του αξιώματος του πρωθυπουργού από τον Μαρκεζίνη, στις αρχές Σεπτεμβρίου, ο Γρίβας έδωσε οδηγίες στον Σπύρο Παπαγεωργίου να γράψει ένα άρθρο στην «Εθνική», υπενθυμίζοντας στον Μαρκεζίνη τις θέσεις που κατά καιρούς πήρε υπέρ της ένωσης. Τον διέταξε επίσης να γράψει ένα άλλο άρθρο και να καλέσει τον Παπαδόπουλο να παραιτηθεί, στηριζόμενος στις αποκαλύψεις της «Εστίας» περί αποκήρυξης της ένωσης μετά από παρότρυνση των Αγγλοαμερικανών. Έδωσε ακόμα διαταγή να μπει στην κορυφή της πρώτης σελίδας της «Εθνικής» το σύνθημα «ΝΑΙ στην Δημοκρατίαν ΟΧΙ στην δικτατορίαν».

Για τη γραμμή που πήρε ο Παπαγεωργίου από τον Γρίβα ενημέρωσε τηλεφωνικά, στις 3 Σεπτεμβρίου, τον γραμματέα της ΕΣΕΑ Στέλιο Χριστίδη:

«Παπαγεωργίου: Ετοιμάζω μια μουσική για τον Μαρκεζίνη, μια σελίδα που πάνω ως κάτω.

Χριστίδης: Του Παπαδοπούλλου φακκάς [κτυπάς] του πάνω στα αυτιά;

Παπαγεωργίου: Από αύριον. Εγώ είπα σου έχει τρεις ημέρες που σκληρά γραμμή.

Χριστίδης: Ματσούκα [κτύπα] τον μπεζεβέγκη να φύγη ο Παπαδόπουλος.

Παπαγεωργίου: Εγώ ότι μου είπεν ο άλλος [ο Γρίβας] χωρίς κανέναν ενδυασμό θα δώσω που πάνω και το ξέρεις.

Χριστίδης: Μπράβο είσαι λεβέντης».[16]

Το άρθρο του Παπαγεωργίου δημοσιεύτηκε την επομένη. Ήταν το πρώτο θέμα της εφημερίδας και είχε τίτλο «Να φύγει ο Παπαδόπουλος». Το δημοσίευμα, επικαλούμενο έγκυρους πολιτικούς κύκλους στη Λευκωσία και στην Αθήνα, ανέφερε ότι η δήλωση του Παπαδόπουλου με την οποία ζητούσε να φύγει ο Γρίβας από την Κύπρο, «όχι

μόνον ουδεμίαν απήχησιν εύρε μεταξύ των οπαδών του ενωτικού αγώνος του Στρατηγού Γρίβα, αλλά και προεκάλεσε την έντονον αυτών αντίδρασιν».

Ο Παπαγεωργίου αναφέρθηκε στις αποκαλύψεις της «Εστίας» για το «Αγγλοαμερικανικό σχέδιο» αποκήρυξης της ένωσης και διχοτομικής λύσης στο Κυπριακό και ανέφερε ότι αυτές «εδικαίωσαν τας απόψεις του Στρατηγού Γρίβα - Διγενή και τον αγώνα του να αποτρέψη οιανδήποτε αντεθνικήν λύσιν του Κυπριακού, αλλά και διήγειρον μεταξύ του Ελληνισμού τόσον έντονον την αποδοκιμασίαν του κατά της υποχωρητικής πολιτικής την οποία ακολουθεί ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Γ. Παπαδόπουλος έναντι των πιέσεων των Αγγλο - Αμερικανών, ώστε να αρχίσει να προβάλλεται σήμερον ως πανελλήνιος αξίωσις η παραίτησίς του από το προεδρικόν αξίωμα». [17]

Το άρθρο του Παπαγεωργίου προκάλεσε αμηχανία στους Ελλαδίτες αξιωματικούς. Ο Κώστας Παπαγιάννης του Β΄ Γραφείου ΓΕΕΦ επισκέφθηκε τον Σωκράτη Ηλιάδη και τον εκπαιδευτικό Γαβριήλ Μηνά, τους οποίους προσπάθησε να πείσει ότι έπρεπε να μετριαστούν οι επιθέσεις κατά του Παπαδόπουλου. Οι Ηλιάδης και Μηνά τα έβαλαν με τον Στέλιο Χρηστίδη, ο οποίος επικοινώνησε με τον Παπαγεωργίου και τον ενημέρωσε σχετικά:

«Χριστίδης: Η δυάς Μηνά - Σωκράτη με έβαλαν μπροστά διά το άρθρον κατά του Παπαδοπούλλου.

Παπαγεωργίου: Καλά ο ένας τουλάχιστον είχεν λάβει από τον Γρίβα γραπτώς να ξεκινήσωμεν πώς άλλα παίρνει και άλλα κάμνει.

Χριστίδης: Ήταν ο άλλος ο ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ εκεί και κάτι του έλεγεν σχετικά.

Παπαγεωργίου: Τώρα εξηγείται η δολιότης του.

Χριστίδης: Από ότι μου είπεν ο ΚΥΡΟΥ ο Παπαδόπουλλος έφερε το επαναστατικόν συμβούλιον προ διλήμματος με το άρθρον Κωνσταντοπούλλου - Ανεξαρτησία ή διχοτόμησις». [18]

Παρά την παρέμβαση του Παπαγιάννη, η «Εθνική» κλιμάκωσε την επίθεση κατά του Παπαδόπουλου και στην αρθρογραφία της τον χαρακτήριζε επικίνδυνο για το έθνος. Έκανε, όμως, σαφή προσπάθεια να προσεταιριστεί τα υπόλοιπα στελέχη της χούντας: «Ουδέν άλλο μέλος της Επαναστάσεως ή της σημερινής ελληνικής κυβερνήσεως έχει λάβει δημοσίως θέσιν επί του δημιουργηθέντος ζητήματος. Τούτο καθ' ημάς εντείνει την απομόνωσιν του κ. Παπαδοπούλου. Εξ' άλ-

λου, τελευταίως δημιουργείται η εντύπωσις ότι όλοι οι συνεργάται του κ. Προέδρου έχουν επισκιασθή υπ' αυτού».

Η «Εθνική», προχωρώντας ένα βήμα παρακάτω, προειδοποίησε τον Παπαδόπουλο για το τίμημα της απομόνωσής του: «Καλόν όμως θα ήτο να προσέξουν οι Έλληνες αξιωματικοί - συνεργάται του κ. Παπαδοπούλου και να δώσουν την δέουσαν σημασίαν εις τας κυπριακάς εξελίξεις. Ας προσέξη και ο ίδιος ο κ. Παπαδόπουλος. Διότι η μοναξιά είναι άσχημον πράγμα. Και δεν υπάρχει χειρότερη μοναξιά εκείνης του ανθρώπου που ευρίσκεται εις την κορυφήν». [19] Ταυτόχρονα, οι εφημερίδες της γριβικής παράταξης άρχισαν να κατακλύζονται από τηλεγραφήματα διαμαρτυρίας των εθνικοφρόνων σωματείων «διά την ξενοπρόβλητον δήλωσιν κ. Γ. Παπαδοπούλου».

ΝΑΙ ΣΤΗΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΝ ΟΧΙ ΣΤΗΝ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΝ

ΕΘΝΙΚΗ

ΑΣ ΔΟΚΙΜΑΣΗ, ΛΟΙΠΟΝ!

ΝΑ ΦΥΓΗ Ο ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΝΤΕΝΚΤΑΣ: Δύσκολον νά ἐξευρεθῇ λύσις...

ΣΥΜΠΑΡΙΣΤΑΝΤΑΙ ΤΩΝ ΑΠΕΛΑΘΕΝΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ

Ἔντονος ἀξίωσις ὅλων τῶν Ἑλλήνων

Σε πρωτοσέλιδο άρθρο του στην εφημερίδα «Εθνική», ο Σπύρος Παπαγεωργίου, κατόπιν οδηγιών που πήρε από τον Γρίβα, ζητεί την παραίτηση του Παπαδόπουλου. Πάνω ψηλά το σύνθημα «ΝΑΙ ΣΤΗΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΝ ΟΧΙ ΣΤΗΝ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΝ».

Το γεγονός ότι στόχος του Γρίβα ήταν η πτώση του Παπαδόπουλου και όχι του καθεστώτος, διαφαίνεται από την παρότρυνση του εκδότη της «Εστίας» Άδωνι Κύρου προς τον Χρηστίδη, σχετικά με τη γραμμή της «Εθνικής», η οποία έπρεπε «να παραμείνη εις τα αυστηρώς προσωπικά πλαίσια κατά Παπαδοπούλλου και όχι γενικώτερον κατά του Επαναστατικού Συμβουλίου που αντίθετα θα βοηθούσε και προς τα πατριωτικά των αισθήματα». Κατά την άποψη του Κύρου «η πολεμική κατά του Παπαδοπούλλου πρέπει να συνεχισθή κατά τρόπον που όλα να συσσωρεύονται εις το πρόσωπον του και όχι στα λοιπά μέλη του Επαναστατικού Συμβουλίου, αφήνοντας όμως μια διέξοδον με την ελπίδαν ότι θα ανανεύψει». [20]

«Σχέδια δολοφονίας» του Γρίβα

ΣΤΙΣ 25 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1973, ο Γρίβας, σε συνέντευξή του που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Βήμα» των Αθηνών* κατάγγειλε ότι ο Μακάριος σχεδίαζε τη δολοφονία του και ότι από το καθεστώς των Αθηνών «εστάλησαν εις Κύπρον τέσσερεις ταγματάρχαι, ων τα ονόματα κατέχω, με σκοπόν να με συλλάβουν ή να με δολοφονήσουν». [21]

Ο Μακάριος αντέδρασε άμεσα. «Έχω την εντύπωσιν ότι ο Γρίβας κατέχεται υπό του φόβου ότι κινδυνεύει η ζωή του. (...) Εξ ιδίων κρίνει τα αλλότρια», είπε και άδραξε την ευκαιρία για να τον εκθέσει ενώπιον του καθεστώτος: «Ο ισχυρισμός του Γρίβα (...) αποτελεί τρομεράν κατηγορίαν κατά της Ελλάδος. Και ο κατηγορήσας πρέπει να αποδείξη την αλήθειαν του ισχυρισμού του. Άλλως υπόκειται ο ίδιος εις κατηγορίαν συκοφάντου». [22]

Ο Γρίβας συνέδεσε την καταγγελία του με την καταδίκη της δράσης της ΕΟΚΑ Β από τον Παπαδόπουλο. Επέμενε ότι η σχετική δήλωση του Παπαδόπουλου έγινε με υπόδειξη του Βρετανού πρέσβη στην Αθήνα και ότι η συνωμοσία ήταν προέκταση των όσων είχε γράψει εναντίον του ο Σάββας Κωνσταντόπουλος. «Ντρέπομαι διά το σώμα των Ελλήνων αξιωματικών, διότι εις τας τάξεις του ευρίσκονται τοιαύτα στελέχη. Γι' αυτό και τα ονόματα των κρατώ και δύναμαι να τα δώσω μόνον εις την υπηρεσίαν των εν Κύπρω εάν μου ζητηθούν. Τους παρακολουθώ και εγώ και καλόν θα ήτο να ανακληθούν όποθεν εστάλησαν». [23]

Το υπουργείο Εθνικής Άμυνας της Ελλάδας χαρακτήρισε τη δήλωση του Γρίβα ως ύβρη κατά των Ελλήνων αξιωματικών. «Είναι άκρως λυπηρόν ότι το πάθος έφθασε μέχρι τοιούτου σημείου, ώστε να χαλκεύωνται τοιαύται συκοφαντίαι», ανέφερε σχετική ανακοίνωση και κατέληγε με το ότι διατάχθηκε ο διοικητής της Εθνικής Φρουράς στρατηγός Ντενίσης, ο οποίος διαδέχθηκε τον Χαραλαμπόπουλο, να ζητήσει να του δοθούν τα ονόματα των αξιωματικών. [24]

Στις 27 Σεπτεμβρίου, τα ονόματα των φερομένων ως υποψηφίων δολοφόνων του Γρίβα, οι οποίοι τελικά δεν ήταν τέσσερις αλλά τρεις, δόθηκαν από τον Σωκράτη Ηλιάδη στον Παύλο Παπαδάκη. Ο τελευταίος πήγε ειδικά για το θέμα αυτό στην Αθήνα. Τα ίδια ονό-

** Ο Γρίβας απάντησε γραπτώς σε ερωτηματολόγιο του «Βήματος». Οι απαντήσεις δόθηκαν στις 17 Σεπτεμβρίου.*

ματα δόθηκαν επίσης από την ελληνική πρεσβεία στον Κώστα Μπούρλο του Β' Γραφείου του ΓΕΕΦ. Ήταν ο Ναπολέων Δαμασκηνός, διοικητής της 31ης Μοίρας Καταδρομών, ο Κωνσταντίνος Ραφτόπουλος, διοικητής της 32ης Μοίρας Καταδρομών, και κάποιος Λιάπης που υπηρετούσε στις διαβιβάσεις. [25]

ΣΥΝΕΤΡΙΒΗ Ο ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΑΡΝΑΚΑ (6η σελίς)

ΕΘΝΙΚΗ

ΤΡΙΤΗ 25 Σεπτεμβρίου 1973

Άπό τά άποκαλυφθέντα δολοφονικά σχέδια κατά Διγενῆ

ΣΥΝΕΤΑΡΑΧΘΗ Ο ΛΑΟΣ

Νά δώσουν ἐξηγήσεις ἀμέσως οἱ ὑπεύθυνοι

ΤΙ ΛΗΣΜΟΝΕΙ Η ΑΔΙΣΤΑΚΤΟΣ ΤΕΤΡΑΝΔΡΙΑ

ΤΑ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ

Ὁ Κύκκος πωλεῖ τὴν Πάφον στοὺς Τούρκους!..

«Συνεταράχθη ο λαός», γράφει η «Εθνική», αναφερόμενη στις καταγγελίες του Γρίβα περί σχεδίων δολοφονίας του.

Στις 5 Οκτωβρίου, το υπουργείο Εθνικής Αμύνης ανακοίνωσε ότι δύο άτομα που πρόσκεινται στο περιβάλλον του Γρίβα, είχαν δώσει στον διοικητή της Εθνικής Φρουράς τρία ονόματα αξιωματικών «άνευ ουδενός στοιχείου εκ του οποίου να τεκμαίρεται η κατ' αυτών κατηγορία». Η ανακοίνωση ανέφερε ότι ο Γρίβας «εβασίσθη επί κακοβούλων και υποβολιμαίων πληροφοριών και συνεπώς το Υπουργείον Εθνικής Άμύνης δεν είναι διατεθειμένον να προβή εις περαιτέρω ενεργείας». [26]

Οι δύο τουλάχιστον από τους ταγματάρχες, οι οποίοι ήταν διοικητές στις δυνάμεις καταδρομών, ο Δαμασκηνός και ο Ραφτόπουλος, ανήκαν στην ομάδα του Δημήτριου Ιωαννίδη. Και οι δύο, κατά το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου, συμμετείχαν στην επίθεση εναντίον του προεδρικού. Αργότερα, κατηγορήθηκαν ότι τις μέρες του πραξικοπήματος έκλεψαν από εκεί ένα χρηματοκιβώτιο.

Στα μαχαίρια Ηλιάδης - Μαστροκόλιας

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ Ηλιάδης πίστευε ότι η καταγγελία του Γρίβα για απόπειρα δολοφονίας του ήταν γκάφα και ως υπαίτιο για την τροπή που είχαν πάρει τα πράγματα θεωρούσε τον Κοσμά Μαστροκόλια. Σε τηλεφωνική επικοινωνία που είχε με τον γραμματέα της ΕΣΕΑ Στέλιο

Χρηστίδη, στις 26 Σεπτεμβρίου 1973, διαμαρτυρήθηκε διότι «εχειρίσθησαν το θέμα με πολύ επιπολαιότητα και ότι εβιάσθησαν να το δώσουν στην δημοσιότητα πριν ελεγχθή η σχετική πληροφορία». Έξαλλος από θυμό ο Ηλιάδης διατύπωσε την άποψη ότι «θα είναι δύσκολον να αποδείξη τον ισχυρισμόν του ο Γρίβας τον οποίον στηρίζει οπωσδήποτε πάνω σε λανθασμένην πληροφορίαν, αν ληφθή υπ' όψιν ότι αι μέχρι τούδε εξ Αθηνών πληροφορίαι υπήρξαν λανθασμέναι». [27]

Λόγω της έκτασης που προσέλαβε η αντιδικία Γρίβα - Παπαδόπουλου, η χρηματοδότηση της ΕΟΚΑ Β από την Αθήνα διακόπηκε. Μετά την εξέλιξη αυτή, άρχισαν διαπληκτισμοί μεταξύ στελεχών του Γρίβα για τον τρόπο που είχε αντιμετωπιστεί το όλο θέμα. Άλλοι επέρριπταν τις ευθύνες στον Ποταμιάνο και άλλοι, μεταξύ των οποίων και ο Ηλιάδης, στον Μαστροκόλια, αφήνοντας εναντίον του υπαινιγμούς ότι «απερισκέπτως και μετά πολλής σπουδής, διεβίβασε προς τον Γρίβα την πληροφορίαν».

Στις 30 Οκτωβρίου, ο Ηλιάδης διαμαρτυρήθηκε έντονα στον Ποταμιάνο για το ότι δεν είχε πάρει χρήματα από την Αθήνα και ότι γι' αυτόν τον λόγο τον κατηγορούσαν ως αναξιόπιστο. Μεταξύ άλλων είπε στον Ποταμιάνο: «Σε θεωρούσα Ανδρέα καλύτερον από τους άλλους, δυστυχώς όμως είσαι και εσύ σαν τους άλλους τους Καλαμαράδες. Έχω χάσει την αξιοπρέπειαν μου και την οντότητα μου ως άνθρωπος». Ο Ποταμιάνος παρατήρησε ότι ο Μαστροκόλιας θεωρούσε εκείνο ως υπεύθυνο για την τροπή που πήρε το θέμα και ο Ηλιάδης, έξαλλος από θυμό, είπε ότι «ο Αντώνης [ψευδώνυμο του Μαστροκόλια] και οι άλλοι, πρέπει να πάνε στο διάολο, είναι όλοι τους ηλίθιοι, διότι ανακοινώνουν σχέδιον δολοφονίας του Γρίβα από 4 Ελλαδιτών αξιωματικών. Είναι ανήκουστον. Σας απαγορεύω να αναφέρετε το όνομά μου». [28]

Η συζήτηση συνεχίστηκε και την επόμενη μέρα. Ο Ηλιάδης εξοργισμένος υπέδειξε στον Ποταμιάνο να πει στον Μαστροκόλια «να παύση να γράφη αυτά που γράφει εις τον Γρίβα γιατί κάνει μεγάλο κακό. Γράφει ανοησίες, είναι μασκαράς διότι είναι εκτός πραγματικότητος. Είναι συνένοχος διά το κατάντημα της οργανώσεως και δεν πρόκειται να γίνω και εγώ συνένοχος του διά την καταστροφήν του τόπου αυτού». Τελικά, ο Ποταμιάνος έδωσε διαβεβαιώσεις «ότι θα διευθετηθή το θέμα των χρημάτων και θα αποσταλούν μέσω του Μάριου ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗ που ευρίσκεται εις Αθήνας». [29]

Στόχος τελικά ο Μακάριος;

ΠΑΝΤΩΣ, σύμφωνα με πληροφορίες που είχε η κυπριακή ΚΥΠ, οι τρεις ταγματάρχες όντως κάτι ετοίμαζαν τις μέρες εκείνες. Στόχος, όμως, δεν ήταν ο Γρίβας, αλλά ο Μακάριος. Οι τρεις τους «ενετοπίσθησαν υπό ανδρών της υπηρεσίας πληροφοριών να έχουν ύποπτες επαφές μετά (...) παραγόντων της ενωτικής παρατάξεως μεταξύ των οποίων και ο Παπασταύρος [Παπαγαθαγγέλου]». [30]

Τηλεφωνική επικοινωνία που είχε ο Λέανδρος Χατζημάρκου με τον Παπαγαθαγγέλου δημιούργησε υποψίες ότι οι τρεις ταγματάρχες κάτι σχεδίαζαν σε συνεργασία με ανθρώπους του Γρίβα. Συγκεκριμένα, ο Χατζημάρκου είπε στον Παπαγαθαγγέλου ότι οι τρεις αξιωματικοί «θα έπρεπε να προσέξουν πολύ την επιχείρησιν» που θα έκαναν, διότι σύμφωνα με μήνυμα που πήρε εκείνη τη στιγμή «ήτο μεγάλη παγίς». [31] Την επόμενη μέρα, 7 Οκτωβρίου, έγινε απόπειρα δολοφονίας του Μακαρίου ενώ πήγαινε στον Άγιο Σέργιο Αμμοχώστου για να τελέσει τη λειτουργία στην εκκλησία. Η απόπειρα κατά του Μακαρίου οργανώθηκε από τον τομεάρχη Αμμοχώστου της ΕΟΚΑ Β Κίκη Κωνσταντίνου, εν αγνοία του Γρίβα.

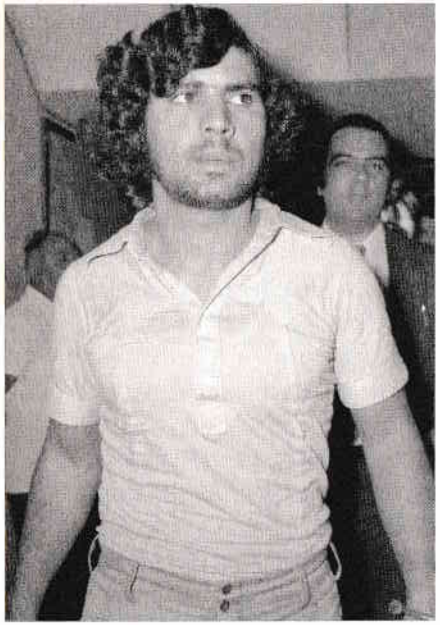
Η μέθοδος που χρησιμοποίησε ήταν η παγίδευση του οδοστρώματος με μεγάλης ισχύος εκρηκτικές ύλες, οι οποίες θα πυροδοτούνταν τη στιγμή που θα περνούσε το αυτοκίνητο του Μακαρίου. Τα εκρηκτικά τοποθετήθηκαν μερικά χιλιόμετρα πριν από το χωριό. Αργότερα βρέθηκε παγιδευμένος με τον ίδιο τρόπο και ο δρόμος Πηγής Αγίου Σεργίου, που αποτελούσε εναλλακτική διαδρομή από και προς τη Λευκωσία.

Η πυροδότηση των εκρηκτικών ανατέθηκε στον Κυριάκο Τσεκούρα, ο οποίος σε κατάθεση που έδωσε μετά τη σύλληψή του από την αστυνομία, περιέγραψε με κάθε λεπτομέρεια πώς είχε εκτελεστεί η επιχείρηση. Ο Τσεκούρας είχε οδηγηθεί στο σημείο όπου ήταν παγιδευμένος ο δρόμος δύο μέρες πριν από την απόπειρα, για να επιθεωρήσει το μέρος. Σε κάποια απόσταση από τον δρόμο υπήρχε όρυγμα, όπου κατέληγε ένα καλώδιο που στην άκρη είχε έναν ηλεκτρικό διακόπτη, τυλιγμένο με κολλητική ταινία για λόγους ασφαλείας.

Ο συνοδός του Τσεκούρα του είπε: «Ούλλα εν έτοιμα. Να μετρήσης εννιά κυπαρίσσια όπως έρκεται το αυτοκίνητον του Μακάριου τζαι μόλις φτάση να πατήσης το κουμπίν. Εκατάλαβες;» Του εξή-

γησε πως κάτω από το οδόστρωμα ήταν κρυμμένες τέσσερις βόμβες. Ήταν με τέτοιο τρόπο συνδεδεμένες, ώστε να πυροδοτηθούν ταυτόχρονα. «Το σχέδιον είναι τέλειον. Το μόνον που χρειάζεται είναι να είσαι ψύχραιμος», του είπε.

Ακολούθως, ο Τσεκούρας οδηγήθηκε στο Τρίκωμο, στο σπίτι του Ανδρέα Νικολάου Κάμηλου, αρχηγού της επιχείρησης. Ο Κάμηλος πήρε παράμερα τον Τσεκούρα και του είπε: «Καταλάβεις που τούτες τες δουλειές; Είδες τον τόπον; Πώς σου εφάνηκεν;» «Εν καλός», απάντησε ο Τσεκούρας κι ο Κάμηλος συνέχισε: «Εν τζι οι τέσσερις ενωμένες. Με έναν πάτημαν θα παίξουν τζαι οι τέσσερεις μαζίν. Είναι μεγάλης ισχύος τζι αν το πετύχης εννά [θα] τον πετάξουν πάνω στο καμπαναρκόν. Ούλλα εξαρτώνται που λλόου σου [από σένα]. Χρειάζεται ψυχραιμία, τίποτε άλλο».

Ο επίδοξος δολοφόνος του Μακαρίου Κυριάκος Τσεκούρας, μετά τη σύλληψή του από την αστυνομία.

Ο Τσεκούρας ανησυχούσε για τον τρόπο διαφυγής του κι ο Κάμηλος του είπε ότι θα υπήρχε ένας άνθρωπος με αυτοκίνητο ή μοτοσικλέτα για να τον παραλάβει. Ο Κάμηλος του είπε: «Αν πετύχωμεν το σχέδιον εννά κρεμμάσωμεν τες πιστόλες τζι εσείς οι καταζητούμενοι εννά κυκλοφορήτε ελεύθεροι». [32]

Ο Τσεκούρας έμεινε κρυμμένος μέχρι το βράδυ της παραμονής της απόπειρας, όταν οδηγήθηκε στο σημείο όπου θα γινόταν η δολοφονία. Τον άφησαν εκεί μόνο και περίμενε να ξημερώσει για να ανατινάξει την αυτοκινητοπομπή με τον Μακάριο. Στις 6.45 το πρωί ακούστηκε μια εκκωφαντική έκρηξη και το οδόστρωμα τινάχτηκε στον αέρα. Η προεδρική αυτοκινητοπομπή, ωστόσο, ήταν χιλιόμετρα μακριά. Ο Τσεκούρας, συγχυσμένος όπως ήταν, συνελήφθη λίγο αργότερα κοντά στο σημείο της έκρηξης από την αστυνομία. Παραδέχτηκε ότι ήταν αυτός που προκάλεσε την έκρηξη και ισχυρίστηκε ότι σκόπιμα πυ-

Το σημείο της έκρηξης στον παγιδευμένο δρόμο Λευκωσίας - Αμμοχώστου. Ο Μακάριος διασώθηκε άλλης μιας απόπειρας δολοφονίας. Με προτεταμένα τα χέρια ο Πάτροκλος Σταύρου.

ροδότησε πρόωρα τον εκρηκτικό μηχανισμό, επειδή είχε αλλάξει γνώμη: «Τα νεύρα μου ήταν συνεχώς τεντωμένα και σκεφτόμουν να βρω τρόπον να αποφύγω αυτό το έγκλημα. Τελικώς, κατέληξα ότι δεν ήτο ορθόν να σκοτώσω τον Αρχιεπίσκοπον και επυροδότησα τις βόμβες προτού περάσει το αυτοκίνητον του Αρχιεπισκόπου, και αφού είδα ότι εκείνην την στιγμήν δεν περνούσε κανένα όχημα από τα κυπαρίσσια για να αποφευχθούν πιθανά θύματα». [33]

Η εκδοχή αυτή, ωστόσο, δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια. Από τη στιγμή που τοποθετήθηκαν οι βόμβες, για λόγους ασφάλειας και

προστασίας από την υγρασία, ο ηλεκτρικός διακόπτης τυλίχτηκε με κολλητική ταινία. Όταν πλησίασε η ώρα, ο Τσεκούρας προσπάθησε να αφαιρέσει την ταινία, για να είναι έτοιμος να πατήσει τον διακόπτη. Στην προσπάθειά του αυτή πυροδότησε πρόωρα τον μηχανισμό.*

Ο Μακάριος μιλά στο πλήθος που συγκεντρώθηκε έξω από την εκκλησία, στον Άγιο Σέργιο, μετά την απόπειρα κατά της ζωής του.

Η αυτοκινητοπομπή του Μακαρίου έφτασε στο σημείο της ενέδρας λίγα λεπτά μετά την έκρηξη. Ο Μακάριος κατέβηκε από το αυτοκίνητο του και περπάτησε στο σημείο όπου ανατινάχθηκε το οδόστρωμα. Στη συνέχεια, πήγε στον Άγιο Σέργιο και τέλεσε κανονικά τη λειτουργία. Μετά το τέλος της λειτουργίας, μίλησε στο πλήθος που είχε συγκεντρωθεί. Ακολούθως, ξεκουράστηκε στο σπίτι της μητέρας τού Διονύση Μαλά, συγγενούς και συνεργάτη του. Όπως μαρτυρεί ο Μαλάς, άνθρωποι του στενού περιβάλλοντος του Μακαρίου, οι οποίοι έπαιζαν διπλό παιχνίδι, προσπάθησαν να τον πείσουν να φύγει ακολουθώντας διαφορετικό δρομολόγιο, επιστρέφοντας στη Λευκωσία μέσω του χωριού Πηγή.[35] Τελικά, ο Μακάριος αποφάσισε να επιστρέψει από την ίδια διαδρομή. Δυο μέρες αργότερα ανακαλύφθηκε ότι ο δρόμος μέσω της Πηγής ήταν παγιδευμένος. Ο Μακάριος σώθηκε και από τη δεύτερη ενέδρα.

Όταν οι ανακριτές της αστυνομίας ανακάλυψαν στον τόπο του επεισοδίου την κολλητική ταινία, υποψιάστηκαν την πραγματικότητα. Ανακρινόμενος ο Τσεκούρας παραδέχτηκε ότι στην προσπάθειά του να αφαιρέσει την ταινία πυροδότησε πρόωρα τον εκρηκτικό μηχανισμό. Η πληροφορία διαβιβάστηκε στον Μακάριο, ο οποίος έδωσε οδηγίες να υιοθετηθεί η πρώτη εκδοχή του Τσεκούρα, για λόγους σκοπιμότητας. Θεωρούσε ότι θα τον εξυπηρετούσε το να βγει προς τα έξω ότι ένας σκληροπυρηνικός της ΕΟΚΑ Β δεν ήθελε να τον σκοτώσει.

Σκηνοθεσία, λέει ο Γρίβας

Η ΕΙΔΗΣΗ της απόπειρας κατά του Μακαρίου έπεσε σαν κεραυνός στο περιβάλλον του Γρίβα, ο οποίος δεν είχε ιδέα για τα σχέδια του Κωνσταντίνου. Ο Γρίβας θεώρησε ότι η όλη υπόθεση ήταν ένα τέχνασμα του Μακαρίου, για να κερδίσει τη συμπάθεια του κόσμου. Την επομένη της απόπειρας, η εφημερίδα «Πατρίς» έγραφε σχετικά: «ΠΡΟΦΑΝΗΣ "μπλόφα", σατανική εις σύλληψιν και τερατώδης εις εκτέλεσιν. Αυτά μόνον τα λόγια αποδίδουν την ΑΤΕΓΚΤΟΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ διά την χθεσινήν δήθεν "απόπειραν δολοφονίας" του κ. Κυβερνήτου εις Άγιον Σέργιον Αμμοχώστου. (...)

Η "Πατρίς" είναι εις θέσιν να αποκαλύψη και να καταγγείλη προς τον Κυπριακόν λαόν ότι ο Θρυλικός Αρχηγός του Ενωτικού Αγώνος, Στρατηγός Γεώργιος Γρίβας - Διγενής και η ΕΟΚΑ ΟΥΔΕΜΙΑΝ σχέσιν έχουν με τας χθεσινάς εκρήξεις εις Άγιον Σέργιον τας οποίας η μαύρη κυβερνητική προπαγάνδα έσπευσε να παρουσιάση ως απόπειραν δολοφονίας του Κυβερνήτου. (...)

ΠΑΤΡΙΣ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑΝ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Ἡ «Πατρίς» καταγγέλλει πρὸς τὸν Κυπριακὸν Λαόν:

ΜΠΛΟΦΑ Η "ΑΠΟΠΕΙΡΑ"

Ὁ κ. Ἱερώνυμος προσπαθεῖ νὰ ματαιώσῃ τὴν νόμιμον σύγκλησιν τῆς Ἱεραρχίας

Ὁρκίζεται σήμερον ἡ νέα κυβέρνησις εἰς τὴν Ἑλλάδα

Ὁ Πρόεδρος εὑρίσκετο μίλλια ἀπὸ τὸ σημεῖον τῶν 4 ἐκρήξεων

ΠΑΓΙΣ ΕΙΣ ΒΑΡΟΣ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ

Ο Γρίβας, ο οποίος είχε πλέον χάσει τον έλεγχο της ΕΟΚΑ Β, καταγγέλλει μέσα από την «Πατρίδα» ότι η απόπειρα δολοφονίας κατά του Μακαρίου ήταν σκηνοθετημένη.

Η σατανική παγίς εις Άγιον Σέργιον - ετόνιζον κατηγορηματικώς οι ούτοι Ενωτικοί παράγοντες - εσκαρφώθη υπό αρρωστημένων εγκεφάλων, οι οποίοι αφελώς πιστεύουν ότι είναι δυνατόν διά τοιούτων αισχρών μέσων, να ανακόψουν τον χείμαρον του Ενωτικού Αγώνος, μη δυνάμενοι πλέον να αντιμετωπίσουν τούτον τιμίως και ανδροπρεπώς».[36]

Στο μεταξύ, κινητοποιήθηκαν οι μηχανισμοί της ΕΟΚΑ Β για να εξασφαλιστούν πληροφορίες περί τίνος επρόκειτο. Ο δικηγόρος Κυριάκος Σαβεριάδης επικοινώνησε με τον επίσης δικηγόρο Κώστα Αδαμίδη και του έδωσε την εξής οδηγία: «Πρέπει να πας να δης τον

Τσεκούρα ο οποίος συνελήφθη για την απόπειραν εις Άγιον Σέργιον διότι χρειάζονται πληροφορίες γι' αυτό το θέμα. Πάση θυσία ημείς να πάρωμεν επαφήν για να αποσπάσωμεν πληροφορίες». [37]

Επίσης, ο Καρούσος ανέθεσε στον έμπιστό του Πανίκο Παμπόρη να ερευνήσει την υπόθεση. Όπως αναφέρει σε μεταγενέστερη κατάθεσή του ο Αντωνάκης Γενακρίτης, ο οποίος ήταν μέλος των ομάδων του Κίκη Κωνσταντίνου, μετά την απόπειρα τον επισκέφθηκε ο Παμπόρης και του ζήτησε πληροφορίες για τον Τσεκούρα. «Του ελέχθη ότι εδόθησαν σχετικαί οδηγίαι υπό του Καρούσου και του Γρίβα διά την διενέργειαν ανακρίσεων και καταφέρετο με βαρείς εκφράσεις κατά του Κίκη Κωνσταντίνου». [38]

Πολύ σύντομα ο Γρίβας πληροφορήθηκε ότι η απόπειρα ήταν έργο του Κίκη Κωνσταντίνου και δεν έδωσε συνέχεια στους ισχυρισμούς του ότι επρόκειτο για σκηνοθεσία του Μακαρίου. Ο τελευταίος, ωστόσο, επανήλθε και υπενθύμισε στον Γρίβα την απόπειρα «περί της οποίας τηρεί ένοχον σιγήν». «Την επομένην της αποπείρας εφημερίδες του Γρίβα έσπευσαν να προβάλουν τον ισχυρισμόν ότι επρόκειτο περί "μπλόφας", με την ελπίδα ότι δεν θα ανεκαλύπτοντο οι δράσται. Εδημοσιεύθη ότι και ο Γρίβας θα εξέδιδε σχετικόν φυλλάδιον. Αντελήφθη, όμως, ούτος, την αδυναμίαν διαψεύσεως του αποτροπαίου εγκλήματος». [39]

Ο Γρίβας δεν είχε τι να απαντήσει στον Μακάριο, από την άλλη όμως, δεν θα παραδεχόταν ποτέ ότι είχε χάσει τον έλεγχο της ΕΟΚΑ Β και ότι τα στελέχη του είχαν κανάλια επαφής με άλλα κέντρα, από τα οποία έπαιρναν οδηγίες.

Ξανά η πολιτικοποίηση

ΤΗΝ 1Η ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1973, ορκίστηκε στην Αθήνα η νέα κυβέρνηση του Σπύρου Μαρκεζίνη. Ο Γρίβας - όπως ανέφερε σε προκήρυξή του - θα τηρούσε εκεχειρία εν αναμονή της εκδήλωσης των προθέσεων του νέου πρωθυπουργού. Η περίοδος εκείνη ήταν δύσκολη για την ΕΟΚΑ Β. Τους προηγούμενους μήνες η οργάνωση είχε υποστεί σοβαρά πλήγματα από το Εφεδρικό, ενώ είχε να αντιμετωπίσει και τις συνέπειες από τη δημόσια αντιπαράθεση του Γρίβα με τον Γεώργιο Παπαδόπουλο. Στα προβλήματα είχαν προστεθεί και οι φυγόκεντρες τάσεις, όπως κατέδειξε και η απόπειρα στον Άγιο Σέργιο. Με αφορμή τα προβλήματα αυτά, άρχισαν να εκδηλώνονται ξανά στο εσωτερικό της οργάνωσης, και κυρίως στους κόλπους της ΕΣΕΑ, τάσεις για

αποκήρυξη της ένοπλης δράσης και πολιτικοποίηση του αγώνα της ΕΟΚΑ Β. Λίγες μέρες μετά την ορκωμοσία του Μαρκεζίνη, βρέθηκε στην Κύπρο ο εκδότης Άδωνις Κύρου, για να παρακολουθήσει την εκδίκαση υπόθεσης λιβέλλου κατά της εφημερίδας «Εστία». Σε συνεννόηση με τον Μαρκεζίνη, ο Κύρου βολιδοσκόπησε τον Σωκράτη Ηλιάδη κατά πόσο θα μπορούσε να γίνει μια σύσκεψη του προεδρείου της ΕΣΕΑ και άλλων στελεχών της γριβικής παράταξης, για να συζητηθεί το μέλλον του ενωτικού αγώνα. Η σύσκεψη έγινε στα μέσα Οκτωβρίου, στο σπίτι του Σωκράτη Ηλιάδη στη Λευκωσία. Σ' αυτήν πήραν μέρος οι Κυριάκος Σαβεριάδης, Γλαύκος Κασουλίδης, Γαβριήλ Μηνά, Κώστας Τσέλος, Χριστάκης Χαραλάμπους, Σωκράτης Ηλιάδης, Πολύκαρπος Ιωαννίδης, Κώστας Ιωαννίδης, Γεώργιος Κάιζερ και Τάκης Ευδόκας. Στη συνέχεια προσήλθε και ο επιχειρηματίας Παντελής Δημητρίου από τη Λάρνακα, ο οποίος ήταν επιστήθιος φίλος του Δημητρίου Ιωαννίδη.

Όταν ο Κύρου επέστρεψε στην Ελλάδα, ενημέρωσε με σημείωμα τον Μαρκεζίνη για το τι λέχθηκε στη σύσκεψη. Ο Μαρκεζίνης δημοσίευσε στα απομνημονεύματά του εκτεταμένα αποσπάσματα του σημειώματος αυτού: «Η σύσκεψις ήρχισε με ανάπτυξιν εκ μέρους του κ. Αδώνιδος Κύρου του ματαίου "του περαιτέρω ενόπλου εμφυλίου πολέμου και την ανάγκην πολιτικοποιήσεως του ενωτικού αγώνος, ώστε και η κυβέρνησις των Αθηνών να μη δυσχεραίνεται εις τους διεθνείς διπλωματικούς χειρισμούς της". Οι μετέχοντες εις την σύσκεψιν εφαίνοντο κατ' αρχήν, τουλάχιστον από της πλευράς των "μετριοπαθών" ευμενείς εις την εισήγησιν. Αιφνιδίως όμως ο Σ. Ηλιάδης διέκοψε την συζήτησιν, έδωσε τον λόγον εις τον κ. Π. Δημητρίου, ο οποίος ήρχισε ομιλών περί "Ελληνικού Στρατού που σύντομα θα δώση την λύσιν και θα υψώση την Ελληνικήν σημαίαν εις ολόκληρη την Κύπρο" και προεξώφλησε ότι "σύντομα η Ένωσις θα είναι πραγματικότης, αρκεί να έχωμεν πίστιν εις τον Στρατόν και να συμμορφούμεθα εις τας εντολάς της Ηγεσίας"». [40] Μετά τον Παντελή Δημητρίου πήρε τον λόγο ο Ηλιάδης, «συστήσας τυφλήν πίστιν προς τον Διγενή με τόνον απολύτου αισιοδοξίας». Ύστερα από τις παρεμβάσεις αυτές, «ο κ. Άδωνις Κύρου εθεώρησε περιττήν την παράτασιν της συσκέψεως, η οποία διεκόπη άνευ αποτελέσματος. Μετά την σύσκεψιν ο κ. Ηλιάδης, παρέθεσε δείπνον όπου απροόπτως προσήλθον ο ανώτερος αξιωματικός της Εθνικής Φρουράς ταξίαρχος Παύλος Παπαδάκης, συνοδευόμενος υπό ενός Συνταγματάρχου της

ΕΛΔΥΚ "προφανώς - κατά τους συμμετασχόντας - διά να υπογραμμισθή το ενδιαφέρον του Ελληνικού Στρατού". Αμφότεροι ανήκον εις το περιβάλλον του Ταξιάρχου Δ. Ιωαννίδη». [41]

Όταν ο Γρίβας ενημερώθηκε για το τι είχε συζητηθεί στη σύσκεψη, απέστειλε στις 20 Οκτωβρίου στον Κύρου μια πυκνογραμμένη επιστολή τεσσεράμισι σελίδων, το περιεχόμενο της οποίας απευθυνόταν περισσότερο προς τον Μαρκεζίνη. Ο Γρίβας απέκλειε παντελώς το ενδεχόμενο συνεννόησης με τον Μακάριο και θεωρούσε μη ρεαλιστική λύση τον πολιτικό αγώνα. «Ως προς τον Μούσκον: Δεν πρόκειται να παραιτηθή οικειοθελώς της Προεδρίας. Περιφρονεί τους πάντας και ιερούς κανόνας και κυβερνήσεις κλπ. - Διά πολιτικών μέσων δεν εξουδετερούται ευκόλως διότι εφόσον κατέχει την Αρχήν δεν θα δεχθή ποτέ αναμέτρησιν επί του πολιτικού πεδίου επί ίσοις όροις. (...)

Εσχημάτισα την αντίληψιν ότι ουδένα υπολογίζει ούτε αυτάς τας Ελληνικάς κυβερνήσεις παρά μόνον τας παρανόμους ομάδας "του Γρίβα". Τούτο διότι έχει πείραν κατορθώσας να "τουμπάρη" εις το παρελθόν όλας ανεξαιρέτως τας Ελλ. Κυβερνήσεις, δι' ο και αρκεται εις το συμπέρασμα ότι επέζησε 14 Ελλην. Κυβερνήσεων». Και κατέληγε στο συμπέρασμα ότι «αν αι ομάδες του διελύοντο ο Μακάριος θα παρέμενε απολύτως κύριος και επί του εσωτερικού και επί του εξωτερικού πεδίου».

Στη συνέχεια, ο Γρίβας επιχείρησε να πείσει τον Μαρκεζίνη ότι η μόνη προοπτική που υπήρχε ήταν η συνέχιση του ένοπλου αγώνα και έκανε παράπονα για την έλλειψη οικονομικής βοήθειας: «Έχομεν μεγάλας δυνατότητας ενόπλου δράσεως, εάν εδεχόμεθα μικράν ουσιαστικώς ενίσχυσιν εις ωρισμένα μέσα άτινα επανειλημμένως εζήτησα». Και πάλιν παραπονούμενος ετόνιζε: «Η έλλειψις και των στοιχειωδών οικονομικών πόρων επηρέασε δυσμενέστατα τον μαχητικόν τομέα. Νηστική αρκούδα δεν χορεύει».

Ο Γρίβας, αφού κατηγόρησε τους συνεργάτες του για ιδιοτέλεια, επέκρινε ειδικά τον Πολύκαρπο Ιωαννίδη για τον χειρισμό του εκκλησιαστικού ζητήματος: «Χειροτέρα διαχείρισις δεν θα μπορούσε να υπάρξη. Εις τούτο ευθύνονται εκείνοι οι οποίοι καθοδηγούν τους Μητροπολίτας. Προσωπικώς διεφώνησα με την τακτικήν των και τους ειδοποίησα. Τόσον οι Μητροπολίται όσον και οι ενταύθα σύμβουλοί των ενόμισαν ότι θα λύσουν το ζήτημα μόνον σύμφωνα με τους εκκλησιαστικούς κανόνας τους οποίους ο Μούσκος έγραψε στα παλιά

του τα παπούτσια ενώ εξ αντιθέτου η ημετέρα γνώμη ήτο ότι η χρησιμοποίησις των εκκλησιαστικών κανόνων έπρεπε να συμβαδίζη με την χρησιμοποίησιν αναλόγου ισχύος διά την επιβολήν των εάν ο Μούσκος ηρνείτο. Τούτο δεν έτυχε της δεούσης προσοχής με αποτέλεσμα απόφασιν της Ιεράς Συνόδου να μη δυνάμεθα να επιβάλωμεν αλλά ούτε και να υποστηρίξωμεν δυναμικά και ενισχύσωμεν τους ιερείς οι οποίοι ησπάσθησαν την απόφασιν της Ιεράς Συνόδου. Ήδη ζητούν οι Μητροπολίται και οι σύμβουλοί των την δυναμικήν επ[redacted]σίν μου. Η απάντησίς μου ήτο "στερνή μου γνώση να σ' είχα πρώτα". Δεν θα καταστρέψω την μαχητικήν δύναμίν μας διά να φυλάττω τας Μητροπόλεις εμπίπτων εις παγίδα του Μούσκου διά να μας εξοντώση».

Στη συνέχεια, όπως γράφει ο Μαρκεζίνης, ο Γρίβας επανήλθε στο θέμα του πολιτικού αγώνα, που θεωρούσε ότι «"ουδέποτε θα επιτύχη υφ' ας συνθήκας ευρίσκεται σήμερον η εσωτερική κατάστασις εν Κύπρω". Επίστευεν ότι η πολιτικοποίησις ικανοποιεί τους "πολιτικάντηδες" παρετήρει ότι "ουδείς παράνομος εθνικός αγών διεξήχθη με κόμματα..." και ετόνιζεν ότι πολιτικοποίησις ήτο δυνατόν να εννοηθή μόνον εφ' όσον θα εδημοκρατικοποιείτο η κατάστασις εις Κύπρον. (...)

"Οι αγνοί εθνικοί αγώνες αρχίζουν και τελειώνουν με την επιδίωξιν ενός ιδανικού διά να επανεμφανισθούν επί της πολιτικής κονίστρας ως εγγύησις προς εκμετάλλευσιν των αποτελεσμάτων των επί του κοινωνικού και πολιτικού πεδίου. (...)

Ουδέποτε όμως θα πράξω κάτι παρά την συνείδησίν μου και παρά εκείνο που πιστεύω. Βλέπω ολοκάθαρα τι χρειάζεται ο αγών μας διά να ευοδοθή και μπορεί να ευοδοθή. Δυστυχώς δεν βρίσκω κατανόησιν ούτε μέσα διαθέτω διά να επιτύχω μόνος μου"». [42]

Πρόταση για πραξικόπημα

ΑΥΤΟ που ο Γρίβας έβλεπε «ολοκάθαρα» ήταν η πραξικοπηματική ανατροπή του Μακαρίου και τα μέσα που δεν διέθετε γι' αυτόν τον σκοπό ήταν τα χρήματα και ο οπλισμός. Γι' αυτό, την επόμενη μέρα που έγραψε την επιστολή στον Κύρου απευθύνθηκε απευθείας στον Μαρκεζίνη και του ζήτησε ευθέως βοήθεια για να ανατρέψει τον Μακάριο:

«Αγαπητέ μου.

Επί τη ευκαιρία αφίξεως και ιδικού μας προσώπου [εννοεί τον

Κύρου] σας τονίζω τα εξής:

Ζητώ κυρίως δύο πράγματα.

1. Ικανήν οικονομικήν ενίσχυσιν ώστε να ανταποκριθώ εις τας μεγάλας ανάγκας μας έναντι των κρατουμένων αγωνιστών και των οικογενειών των.

2. Ενίσχυσίς μας εις μέσα διά 500 - 600 άνδρας.

Η κλεις του Κυπριακού έγκειται εις τα ανωτέρω δύο. Εάν τα εξασφαλίσωμεν θα το λύσωμεν μόνοι μας. Ας μην αναζητούν άλλας λύσεις.

Υπάρχει τρόπος να τον εξουδετερώσωμεν τελείως. Επιτυχία 80-90%. Συμφωνούν;

Τούτο θα γίνη υπό την προϋπόθεσιν ότι θα έχωμεν αποκτήσει τα ανωτέρω ώστε να επικρατήσωμεν μετά ταύτα, απολύτως.

Να αντιμετωπισθή το ζήτημα με ρεαλισμόν και αποφασιστικότητα και όχι με μπαλώματα.

Τας ευθύνας θα αναλάβω προσωπικώς διά την εκτέλεσιν του σχεδίου μου». [43]

Ο Μαρκεζίνης, ωστόσο, ακολουθώντας τη γραμμή του Παπαδόπουλου, επιδίωκε συναίνεση με τον Μακάριο, τον οποίο συνάντησε στην Αθήνα στις 6 Νοεμβρίου, όταν αυτός στάθμευσε εκεί καθ' οδόν προς τη Μάλτα. Οι δύο άντρες είχαν μια πρώτη ανταλλαγή απόψεων, με θέμα την αποκλιμάκωση της έντασης στην Κύπρο. Ο Μακάριος υποσχέθηκε να συνεργαστεί και σε ένδειξη καλής θέλησης, με την επιστροφή του στην Κύπρο, διέταξε την απόλυση μερικών κρατουμένων και έδωσε οδηγίες ν' ανασταλούν οι δραστηριότητες του Εφεδρικού. Η πρωτοβουλία αυτή, όμως, έμελλε να μείνει ημιτελής. Στην Αθήνα το καθεστώς μπήκε σε περίοδο κρίσης, λόγω της εξέγερσης των φοιτητών.

9

Ο Ιωαννίδης στην εξουσία, ο Γρίβας νεκρός

ΤΟΝ ΝΟΕΜΒΡΙΟ του 1973, άρχισαν στην Ελλάδα φοιτητικές κινητοποιήσεις με αίτημα τον εκδημοκρατισμό της λειτουργίας των πανεπιστημίων. Οι πρώτες φοιτητικές συγκεντρώσεις έγιναν στις 14 Νοεμβρίου, στο Πολυτεχνείο, στη Νομική και στην Ιατρική Σχολή, με αίτημα τη διεξαγωγή εκλογών στους φοιτητικούς συλλόγους τον Δεκέμβριο, όπως είχε καθοριστεί, και όχι τον Φεβρουάριο του 1974, όπως ήθελε η χούντα.

Αργότερα την ίδια μέρα άρχισαν να συρρέουν στο Πολυτεχνείο φοιτητές από όλες τις σχολές. Η κινητοποίηση αυτή εξελίχθηκε στη δυναμικότερη και μαζικότερη αντιχουντική εκδήλωση που είχε γίνει ποτέ στην Ελλάδα από την επιβολή της δικτατορίας. Με συνθήματα όπως «Ψωμί - Παιδεία - Ελευθερία», «Λαέ πεινάς γιατί τους προσκυνάς», «Δημοκρατία», «Κάτω η χούντα», οι φοιτητές αξίωναν τον

τερματισμό της δικτατορικής διακυβέρνησης της χώρας. Σε τρεις μέρες οι εκδηλώσεις των φοιτητών προσέλαβαν χαρακτήρα γενικής εξέγερσης κατά του καθεστώτος. Στο Πολυτεχνείο, που είχε καταληφθεί από τους φοιτητές, λειτούργησε ο πρώτος ελεύθερος ραδιοφωνικός σταθμός της Ελλάδας, ο οποίος καλούσε τον λαό σε εξέγερση. Στις 3 το πρωί της 17ης Νοεμβρίου, τα τανκς που ήταν παραταγμένα έξω από τη σχολή διατάχθηκαν να κινηθούν κατά των φοιτητών. Από την επίθεση που ακολούθησε σκοτώθηκαν έξι φοιτητές, ενώ συνολικά σκοτώθηκαν 23 άτομα.

Την ίδια μέρα στην Κύπρο ο συνταγματάρχης Αθανάσιος Λιασκώνης του 7ου Γραφείου του ΓΕΕΦ έδωσε τηλεφωνικώς οδηγία στον Στάθη Σούλη του Β΄ Γραφείου της 3ης Ανωτέρας Τακτικής Διοικήσεως να γίνει σε όλες τις μονάδες ενημέρωση των αξιωματικών και των στρατιωτών για τα γεγονότα του Πολυτεχνείου με το εξής πνεύμα:

«(1) Ο Κομμουνισμός σήμερα εν Ελλάδι παρασύρει τους φοιτητάς και επιχειρεί να διαταράξη την ησυχίαν, την γαλήνην του Ελληνικού λαού και να επιβάλη εις την Ελλάδα την κομμουνιστικήν δικτατορίαν.

(2) Εις την αντεθνικήν του ταύτην προσπάθειαν ευρίσκει αντιμέτωπον ολόκληρον τον εθνικόφρονα κόσμον ο οποίος αποτελεί και το σύνολον του Ελληνικού λαού.

(3) Ο εθνικόφρων λαός είναι αποφασισμένος να αντιμετωπίση τους ολίγους αυτούς οργανωτάς και ξενόδουλους υποκινητάς με αποφασιστικότητα ίνα η μέχρι σήμερον χαρακτηρισθείσα Ελλάς ως όασις ησυχίας και γαλήνης συνεχίση την ανοδικήν της πορείαν εις άπαντας τους τομείς οικονομικής και πνευματικής δραστηριότητας.

(4) Ο Ελληνικός στρατός πιστός εις τον όρκον του και την επανάστασιν αποτελεί την εγγύησιν της ησυχίας, ευημερίας και ακεραιότητος της Πατρίδος».

Ύστερα από την ολοκλήρωση της ενημέρωσης από τον Λιασκώνη, ο Σούλης τον ρώτησε: «Εμβατήρια ακούγονται τίποτα επάνω στην Αθήνα;». Και ο Λιασκώνης του απάντησε: «Όχι ακόμη».[1]

Η ανατροπή του Παπαδόπουλου

ΤΕΛΙΚΑ, τα εμβατήρια που περίμεναν οι ιωαννιδικοί αξιωματικοί στην Κύπρο ακούστηκαν στις 25 Νοεμβρίου 1973, όταν ο Ιωαννίδης ανέτρεψε τον Παπαδόπουλο. Η γριβική παράταξη δέχτηκε την αλλαγή στην Ελλάδα με ενθουσιασμό. Ο Κοσμάς Μαστροκόλιας εμφα-

Οι εξεγερμένοι φοιτητές σκαρφαλωμένοι στο περιτείχισμα του Πολυτεχνείου, πριν εξορμήσουν τα τανκς.

Τα τανκς εφορμούν κατά του Πολυτεχνείου, για να καταστείλουν την εξέγερση. Έξι φοιτητές σκοτώνονται.

νίστηκε ανοιχτά πλέον ως ο σύνδεσμος του νέου καθεστώτος με την ΕΟΚΑ Β και είχε συχνή επικοινωνία με τον γραμματέα της ΕΣΕΑ Στέλιο Χρηστίδη, στον οποίο έδινε γραμμή για τη στάση που θα τηρούσε η ΕΟΚΑ Β έναντι του νέου καθεστώτος. Ο Χρηστίδης, ενημερώνοντας σχετικά τον Σπύρο Παπαγεωργίου, του είπε από τηλεφώνου τα εξής:

«Θα πάνε θαυμάσια με το πραξικόπημα εις Ελλάδα. Η κατάστασις είναι υπέρ της Κύπρου, είναι καθαρά αντιμακαριακόν κίνημα, δυσαρεστημένον από πάρα πολύ καιρόν και καλώς ή κακώς συνδέεται με το Κυπριακόν». [2]

Ο Σπύρος Παπαγεωργίου συζήτησε την ίδια μέρα τη νέα κατάσταση στην Ελλάδα με τον Γεώργιο Χατζηνικολάου, εκδότη της «Μεσημβρινής»:

«Χ" Νικολάου: Κρατήσου, η μεγαλύτερη επιτυχία για μας είναι ότι ο Λαλαούνης ετοποθετήθη εις το Αρχηγείον Στρατού.

Παπαγεωργίου: Εσύ κρατήσου. Ο Ιωαννίδης της ΕΣΑ είναι επί κεφαλής της κινήσεως και μάλιστα έδωσε εντολή να διαβιβασθή προς τον Μουστάκια (Γρίβα) εδώ ότι όλα είναι εντάξει». [3]

Ο Παντελής Λαλαούνης ήταν το 1972 διευθυντής του Β΄ Γραφείου του ΓΕΕΦ και ανακλήθηκε στην Ελλάδα μετά την αποτυχία του πραξικοπήματος της 14ης Φεβρουαρίου. Σε συνομιλία που είχε με τον Κώστα Μπούρλο στο Β΄ Γραφείο ΓΕΕΦ, συνέδεσε άμεσα το πραξικόπημα Ιωαννίδη με την Κύπρο.

Στις 26 Νοεμβρίου, η εφημερίδα «Πατρίς» έδινε πανηγυρική διάσταση στην ανατροπή του Παπαδόπουλου, γράφοντας πως «ΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ Ένοπλοι Δυνάμεις του Έθνους ανέτρεψαν χθες δι' αναιμάκτου Επαναστάσεως τον κ. Γ. Παπαδόπουλον και ανέλαβον εις τας στιβαράς των χείρας την τύχην του Έθνους, διά να το οδηγήσουν εις την οδόν των εθνικών του πεπρωμένων». [4]

ΠΑΤΡΙΣ

Δι' επαναστάσεως των εθνικών δυνάμεων του Στρατού

ΑΝΕΤΡΑΠΗ ΧΘΕΣ Ο Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ολόκληρον το Έθνος ησθάνθη ανακούφισιν

ΠΡΟΕΔΡΟΣ Ο ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΓΚΙΖΙΚΗΣ

Το χθεσινόν Διάγγελμα των Ενόπλων Δυνάμεων

Ο κ. Μπονάνος Αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων

Η ΣΥΝΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Το Διάγγελμα του κ. Γκιζίκη

«Ολόκληρον το Έθνος ησθάνθη ανακούφισιν» από την «επανάσταση» του Ιωαννίδη, πανηγυρίζει η γριβική εφημερίδα «Πατρίς».

Στο κύριο άρθρο της η ίδια εφημερίδα ανέφερε ότι «εις την Ελλάδα επραγματοποιήθη εξέλιξις, η οποία, ούτως ή άλλως, θα αποβή ιστορική. Εσημειώθη στρατιωτική αντεπανάστασις, η οποία ανέτρεψε τον κ. Γ. Παπαδόπουλον». [5]

Εξίσου θετική ήταν η θέση που πήρε το καθαυτό εκφραστικό όργανο του Γρίβα, η εφημερίδα «Εθνική», η οποία χαρακτήρισε την αλλαγή στην Ελλάδα ως «πολύ ελπιδοφόρον εξέλιξιν». Υπενθύμιζε, μάλιστα, ότι ήταν η μόνη εφημερίδα στο πανελλήνιο που είχε γράψει «με τα μεγαλύτερα των ψηφίων της υψηλά εις την πρώτην σελίδα της "Να φύγη ο Παπαδόπουλος"». [6]

Ο Μαστροκόλιας παρακολουθούσε από την Αθήνα την κάλυψη που έδινε ο τύπος της Κύπρου στις εξελίξεις στην Ελλάδα. Σε συνομιλία που είχε στις 28 Νοεμβρίου με τον Στέλιο Χρηστίδη εξέφρασε την ικανοποίησή του για την υποστήριξη του ενωτικού τύπου προς το νέο καθεστώς: «Πολύ καλή η "Εθνική". Είμαι αισιόδοξος σχετικά με την αλλαγήν διότι οπωσδήποτε τα πράγματα εξελίσσο-

νται ευνοϊκά για μας. Δεν πρέπει να υπάρχη κανείς ενδοιασμός».

Ο Χρηστίδης ρώτησε τον Μαστροκόλια κατά πόσο είδε τη «Μάχη» κι ο τελευταίος του απάντησε ότι «είναι υπέρ και γνωρίζω το γιατί. Η ΜΑΧΗ είναι του ΣΑΜΨΩΝ και έχει πάρει οδηγίες απ' ευθείας από τον Ιωαννίδην». [7]

Ακολούθως, ο Μαστροκόλιας έδωσε την εξής γραμμή:

«(α) Ανοικτή και πλήρης συμπαράστασις προς Ιωαννίδη προσοφλεί πλήρη επιτυχίαν εις τους σκοπούς της οργανώσεως. Τα πάντα αναμένονται από εκείνον. Ουδεμία ολιγωρία δέον να παρατηρηθή διά να μην αναλάβουν άλλοι την πρωτοβουλίαν εις τα χέρια των.

(β) Αναμένεται η άμεσος αποστολή τηλεγραφημάτων συμπαραστάσεως υφ' όλων των ημετέρων οργανώσεων και σωματείων προς Ιωαννίδην Αρχηγείον Στρατού.

(γ) Ουδεμία ανάπαυλα προς την κατεύθυνσιν του Ιωαννίδη και διαβίβασε εκεί κάτω εις τους αρμοδίους ότι δεν σταματήσαμε να παρακολουθούμεν κατά πόδας εδώ την κατάστασιν από της πρώτης στιγμής. Είναι έκδηλος και σαφής η υποστήριξις του Ιωαννίδη προς τον Γρίβα. Απόδειξις τούτου είναι η προβολή της οποίας έτυχον υπό Ε.Ι.Ρ.Τ. τα τηλεγραφήματα εφέδρων ΕΣΕΑ, κλπ. Εν κατακλείδι ετονίσθη ότι μαζική, ολόπλευρος και ολόθερμος πρέπει να είναι η υποστήριξις προς το πρόσωπον του Ιωαννίδη». [8]

Ευχαριστημένος και ο Γρίβας

Ο ΓΡΙΒΑΣ, αν και είχε επενδύσει τις προσδοκίες για ανατροπή του Μακαρίου στην προσωπική του σχέση με τον Μαρκεζίνη, αντιμετώπισε την ανατροπή του Παπαδόπουλου με ευνοϊκό πνεύμα, διότι θεωρούσε ότι η νέα χούντα θα ήταν περισσότερο αποφασιστική από την προηγούμενη: «Την εν Ελλάδι μεταβολή θα την κρίνωμεν βάσει του υπό της νέας Κυβερνήσεως χειρισμού του Κυπριακού», έγραψε σε σημείωμά του προς την ΕΣΕΑ, την ημέρα του πραξικοπήματος Ιωαννίδη. «Μολονότι πιστεύω ότι οι αναλαβόντες την Κυβέρνησιν θα είναι περισσότερον τολμηροί και ρεαλισταί ή οι προκάτοχοί των, εν τούτοις, πρέπει εν αρχή να κρατήσωμεν στάσιν εφεκτικήν μέχρι εκδηλώσεως των προθέσεών των». [9]

Η άνοδος της χούντας Β΄ στην εξουσία συνέπεσε χρονικά με την άρση της αναστολής της δράσης της ΕΟΚΑ Β που είχε διατάξει ο Γρίβας προκειμένου δώσει, όπως έλεγε, χρόνο στον Μαρκεζίνη να διαμορφώσει πολιτική στο Κυπριακό. Την ημέρα που ο Ιωαννίδης ανέ-

τρεψε στην Αθήνα τον Παπαδόπουλο, ο τομεάρχης Λεμεσού της ΕΟΚΑ Β Λευτέρης Παπαδόπουλος οργάνωσε επιχείρηση κλοπής μεγάλης ποσότητας δυναμίτιδας από το μεταλλείο Καλαβασού. Μετά την επιχείρηση έγραψε τα νέα του στον Σπύρο Παπαγεωργίου:

«Ο τομεύς ανέλαβεν εκ των επενεχθέντων πληγμάτων και ήρχισεν την σχετικήν προθέρμανσίν του. Την πρώτην σοβαράν ενέργειάν του την εξετέλεσεν απόψε. Ολιγάριθμος δύναμις εξετέλεσε βάσει προδιαγεγραμμένου σχεδίου μετά μαθηματικής ακριβείας επιχείρησιν, εξ ης συναπεκόμισε περί τους δύο τόννους δυναμίτιδος». [10] Ο Παπαδόπουλος αναφέρθηκε επίσης στην πτώση του Μαρκεζίνη, την οποία αρχικά θεώρησε ως θετική εξέλιξη για τον Μακάριο: «Θα αφρίση ο Μούσκος και θα παγώση το χαμόγελον της ικανοποιήσεως εκ του παραμερισμού του Μαρκεζίνη, όταν ακούση ότι 2 τόννοι δυναμίτιδος συναπεκομίσθησαν». [11]

Η κλοπή της δυναμίτιδας από την Καλαβασό ήταν η απαρχή ενός νέου κύκλου βίας από την ΕΟΚΑ Β. Λίγες μέρες αργότερα, στις 31 Οκτωβρίου, ο Γρίβας έδωσε οδηγίες στον Λευτέρη Παπαδόπουλο, να συγκροτήσει το ταχύτερο μία διμοιρία άμεσης δράσης. «Αποστολή: Ενίσχυσις ανταρτικών ομάδων εναντίον αντιπάλου επιχειρούντος κατ' αυτών». [12] Η διμοιρία αυτή, σύμφωνα με την οδηγία του Γρίβα, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για τη συγκρότηση ενός λόχου πόλεως.

Σχέδιο δολοφονιών

Ο ΓΡΙΒΑΣ, που σχεδίαζε να εντατικοποιήσει τον αγώνα του κατά του Μακαρίου με επιθέσεις κατά κυβερνητικών στόχων, βρισκόταν σε επαφή με τον Ιωαννίδη. Όπως γράφει ο Παπαγεωργίου, «είναι τώρα πια βέβαιο, ότι η ΕΟΚΑ Β άρχισε από τον Δεκέμβριο 1973 επαφές με το καθεστώς Ιωαννίδη. Την συνεργασία αυτή χειριζόταν αποκλειστικά και μόνον ο Γρίβας, που δεν επέτρεπε σε κανένα από τους συνεργάτες του στην Κύπρο να πληροφορηθεί ποιοι ήταν οι όροι αυτής της συνεργασίας και πού απόβλεπε τελικά». [13]

Όταν αργότερα ανακαλύφθηκε στη Λευκωσία το κεντρικό αρχείο της ΕΟΚΑ Β, αποκαλύφθηκε ότι ο Γρίβας συζητούσε με τους επιτελείς του σχέδιο δράσης, το οποίο προέβλεπε «κεραυνοβόλον εκτέλεσιν σημαινόντων στελεχών της Κυβερνήσεως και των δυνάμεων ασφαλείας, ιδιαιτέρως δε πλήγματα εναντίον της Αστυνομίας αδιακρίτως, εναντίον υποστηρικτών του Προέδρου Μακαρίου και της Κυ-

βερνήσεως, ως και πλήγματα εναντίον δημοσίων και ιδιωτικών περιουσιών».[14] Στο αρχείο της ΕΟΚΑ Β βρέθηκε επίσης διαταγή η οποία ανέφερε: «Σκοτώστε Μακαριακούς όπου τους συναντήσετε».[15]

Το σχέδιο του Γρίβα μπήκε σε εφαρμογή στις 10 Δεκεμβρίου. Δύο άντρες, ντυμένοι ως αστυνομικοί, ανέκοψαν στον δρόμο Παρεκκλησιάς - Μαζόκαμπου αυτοκίνητο που οδηγούσε ο Αντώνης Ανδρονίκου, με συνεπιβάτες την κόρη του Ελένη, 15 χρονών, και τον πεθερό του Χρύσανθο, και του ζήτησαν την άδεια οδηγού. Ακολούθως τον διέταξαν να αφήσει τους άλλους δυο και να μεταφέρει τους ιδίους στην Παρεκκλησιά. Από εκείνη τη στιγμή τα ίχνη του Ανδρονίκου χάθηκαν. Βρέθηκε ύστερα από δυο μέρες νεκρός σε μια ερημική τοποθεσία, από ένα βοσκό. Το σώμα του ήταν διάτρητο από σφαίρες, σχεδόν αγνώριστο.[16] Ο Ανδρονίκου δολοφονήθηκε διότι η ΕΟΚΑ Β υποψιαζόταν ότι ήταν αυτός που είχε δώσει στην αστυνομία τις πληροφορίες που οδήγησαν στη σύλληψη της αντάρτικης ομάδας στην περιοχή του Μαζόκαμπου, τον προηγούμενο Ιούλιο.

Ο Μακάριος καταδίκασε το έγκλημα και χαρακτήρισε τον Γρίβα κοινό δολοφόνο: «Η απαγωγή και ο στυγερός φόνος του Ανδρονίκου αποδεικνύουν ότι ο Γρίβας και οι οπαδοί του είναι αδίστακτοι δολοφόνοι, στερούμενοι συνειδήσεως και ηθικού φραγμού. Ομιλούν, οι άθλιοι, άνευ εντροπής περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ παραλλήλως επιδίδονται εις παντός είδους πράξεις βίας και κτηνώδους απανθρωπιάς.

Υπάρχουν πιθανώς άνθρωποι, οι οποίοι δυνατόν να πιστεύουν ότι ο Γρίβας ήλθεν εις την Κύπρον διά να αγωνισθή διά την Ένωσιν. Κοινός εγκληματίας και αιμοχαρής δολοφόνος κατέστη ο Γρίβας και πολλά δεινά επεσώρευσεν εις την Κύπρον διά της όλης δράσεώς του».[17]

Επίθεση και στον Κληρίδη

Η ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ του Ανδρονίκου έγινε τη χειρότερη στιγμή για την ΕΟΚΑ Β. Την επομένη, θα κατατίθετο στη Βουλή η έκθεση των Επιτροπών Εσωτερικών και Νομικών, η οποία επέρριπτε στην κυβέρνηση ευθύνη για χρήση ανεπίτρεπτης βίας από μέλη των δυνάμεων ασφαλείας σε βάρος κρατουμένων, μελών και συμπαθούντων την ΕΟΚΑ Β. Στη συζήτηση που έγινε για την έκθεση, ο πρόεδρος του σώματος Γλαύκος Κληρίδης ανακοίνωσε ότι είχε εγγράψει το θέμα. «Η καταφανής παραβίασις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων υπό οπαδών του

στρατηγού Γρίβα διά της δολοφονίας Κυπρίων πολιτών».

Ο Γρίβας εξεμάνη από τις δηλώσεις του Μακαρίου και από την ενέργεια του Κληρίδη. Στις 19 Δεκεμβρίου, κυκλοφόρησε φυλλάδιο εξαπολύοντας δριμεία επίθεση κατά του Μακαρίου. Τα πολλά επίθετα που απέδωσε με κεφαλαία γράμματα αποκαλύπτουν τη συναισθηματική του φόρτιση:

«Όταν ο κατέχων το αξίωμα του ΠΡΩΤΟΥ εις έν κράτος εκτρέπεται εις ύβρεις χυδαίας ακουομένας μόνον εις καταγώγια, και εναντίον αντιπάλου όστις επί 58 έτη ηναλώθη ανιδιοτελώς εις την υπηρεσίαν του Έθνους, δεν είναι τότε απλώς είς κοινός συκοφάντης αλλά και ανάξιος να κατέχη το αξίωμά του. (...)

Ημείς θα ηδυνάμεθα να αποκαλέσωμεν τον Κυβερνήτην και μάλιστα με στοιχεία μη επιδεχόμενα αμφισβήτησιν: ΕΠΙΟΡΚΟΝ, ΗΘΙΚΟΝ ΑΥΤΟΥΡΓΟΝ δολοφονιών Εθνικών αγωνιστών, ΟΛΕΤΗΡΑ της Κύπρου (οποίαν την παρέλαβε και ποίαν την κατήντησε) ΑΠΑΡΝΗΤΗΝ των Εθνικών ιδεωδών και δημιουργόν προσωπικού κράτους, ΔΙΑΣΠΑΘΙΣΤΗΝ του Δημοσίου χρήματος και των Μονών διά την διαφθοράν της Εθνικής συνειδήσεως του λαού, ΠΡΟΑΓΩΓΟΝ του εμφυλίου πολέμου, ΠΑΡΑΒΑΤΗΝ των Ιερών Κανόνων της Εκκλησίας και ΥΠΕΥΘΥΝΟΝ διά το σχίσμα εις την Εκκλησίαν της Κύπρου, διά να αρκεσθώμεν μόνον εις αυτά».

Στο ίδιο φυλλάδιο, ο Γρίβας καταφέρθηκε και κατά του Κληρίδη, τον οποίο χαρακτήρισε «"κινούμενον" άλλων». «Ο άνθρωπος ο απαρνηθείς υπό του πατρός και της μητρός του. Η τελευταία, όταν ήλθον εις Κύπρον το 1964 με επεσκέφθη διά να με παρακαλέση ίσως κατορθώσω να επαναφέρω τον υιόν της εις την ορθήν οδόν. (...) Οποία κατάπτωσις διά την Κύπρον να έχη τοιούτους ηγέτας;»[18]

Ο Γρίβας κατηγόρησε τον Κληρίδη ότι καταδίκαζε τις ενέργειες της ΕΟΚΑ Β, η οποία - όπως έλεγε - βρισκόταν σε θέση άμυνας, και ότι παράβλεπε την κρατική βία κατά συλληφθέντων ενωτικών. Ο Κληρίδης απάντησε στον Γρίβα κατά τη συζήτηση του θέματος στη Βουλή, καταδικάζοντας μαζί με τη βία της ΕΟΚΑ Β και την κρατική βία: «Υπάρχουν θετικά στοιχεία ότι όργανα του Κράτους προέβησαν εις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, χωρίς να ληφθούν οιαδήποτε μέτρα εναντίον των». Ο Κληρίδης κατηγόρησε επίσης την κυβέρνηση ότι «δεν είναι άμοιρος ευθυνών διά την δημιουργηθείσαν εν Κύπρω απαράδεκτον κατάστασιν, της οποίας κύριον χαρακτηριστικόν είναι η παρανομία και η παραβίασις των ανθρω-

πίνων δικαιωμάτων». Υπεραμύνθηκε, ωστόσο, της νομιμότητας της κυβέρνησης, η οποία είχε δώσει στον Γρίβα τη διέξοδο των εκλογών, αλλά εκείνος αρνήθηκε να τη χρησιμοποιήσει. «Η κυβέρνησις είχε καθήκον και υποχρέωσιν, εντός των πλαισίων του νόμου, να υπερασπίση την θέσιν της, να μη υποκύψη εις την βίαν, να ενισχύση τα όργανα του κράτους προς επιβολήν του νόμου και της τάξεως.

Εν ουδεμιά όμως περιπτώσει επετρέπετο η ανοχή δημιουργίας ενόπλων παρακρατικών ομάδων, η ανοχή διαπράξεως εγκλημάτων υπ' αυτών κατ' άλλων πολιτών και η μη καταβολή πραγματικής προσπαθείας διά την σύλληψιν, τιμωρίαν και αφοπλισμόν των». [19]

Τελικά, η Βουλή ενέκρινε ψήφισμα που κατέθεσε ο εισηγητής του θέματος, με το οποίο καλούσε τον Γρίβα να τερματίσει τη βία και να διαλύσει τις παράνομες ομάδες του, και την κυβέρνηση να πάρει τα αναγκαία μέτρα για τον αφοπλισμό των φιλοκυβερνητικών παρακρατικών ομάδων. Σε ό,τι αφορούσε την πολιτική πτυχή, εισηγήθηκε τη σύγκληση διάσκεψης υπό την προεδρία της ελληνικής κυβέρνησης, με τη συμμετοχή όλων των πλευρών, προς εξέταση της ακολουθητέας γραμμής επί του εθνικού θέματος. [20]

Την ημέρα που η Βουλή καλούσε τον Γρίβα να τερματίσει τη βία, μια ομάδα οπλοφόρων της ΕΟΚΑ Β επέδραμε στο Όμοδος και δολοφόνησε τον Ευρυβιάδη Χαραλάμπους. Την επομένη το μεσημέρι, η ΕΟΚΑ Β δολοφόνησε τον Στέλιο Μαύρο από τις Πλάτρες, μέλος του Ενιαίου Κόμματος του Κληρίδη, ενώ επέστρεφε με το αυτοκίνητό του στο χωριό του, από το γειτονικό Φοινί.

Στις 26 Ιανουαρίου ο Κληρίδης, με δήλωσή του στην εφημερίδα «Φιλελεύθερος», καλούσε τον Γρίβα να τοποθετηθεί επί των δολοφονιών. «Αν δεν αποκηρύξη τις δολοφονίες, στην αμέσως επομένη συνεδρία της Βουλής θα την καλέσω να καταδικάση τον Στρατηγό Γρίβα σαν κοινό δολοφόνο». [21] Ο Γρίβας αντέδρασε με οργή και με ιδιόχειρο σημείωμά του έδωσε οδηγίες στον γραμματέα της ΕΣΕΑ Στέλιο Χρηστίδη να ασκήσει σφοδρή κριτική κατά του Κληρίδη. [22] Ο Χρηστίδης δεν πρόλαβε να υλοποιήσει την εντολή. Την επομένη, ο Γρίβας άφησε την τελευταία του πνοή στο σπίτι της Έλλης Χριστοδουλίδου, στη Λεμεσό.

Η ασθένεια του Γρίβα

ΑΠΟ ΤΟΝ ΙΟΥΝΙΟ του 1973 είχαν αρχίσει να διαρρέουν πληροφορίες ότι ο Γρίβας έπασχε από σοβαρή ασθένεια και ότι είχε χειρουργη

Ο Στέλιος Μαύρος από τις Πλάτρες, νεκρός στο έδαφος από τα δολοφονικά πυρά της ΕΟΚΑ Β.

θεί. Όταν ερωτήθηκε σχετικά ο Μακάριος από δημοσιογράφους, δήλωσε πως η κυβέρνηση, εάν της εζητείτο, θα παρείχε στον Γρίβα ιατρική περίθαλψη. Ο Γρίβας αναφέρθηκε στο ζήτημα της υγείας του στην ανακοίνωση - διάγγελμά του προς τον κυπριακό λαό μετά την απαγωγή του Βάκη. Χαρακτήρισε τα δημοσιεύματα του τύπου και τη δήλωση του Μακαρίου «χορό καννιβάλων με διευθυντήν ορχήστρας τον ίδιον» και την προσφορά ιατρικής βοήθειας από τον Μακάριο «τέχνασμα» και «αναίδεια». Διέψευσε δε ότι αντιμετώπιζε προβλήματα υγείας: «Δηλώ ότι είμαι υγιέστερος τόσον εις το σώμαν όσο, προ παντός, και εις τας φρένας, εν αντιθέσει προς πολλούς άλλους και μάλιστα νεωτέρους, εις ηλικίαν, των οποίων αι πράξεις είναι ακαταλόγιστοι. Προς λύπην του κ. Προέδρου και του όζοντος καννιβαλισμόν, τύπου του, θα ζήσω αρκετά χρόνια διά να ίδω το όνειρόν μου, δι' ο τόσα αφιέρωσα, εκπληρούμενον. Όσον διά τον Πρόεδρον ο Θεός ας φανή ίλεως». [23]

Παρά τις διαψεύσεις, η πραγματικότητα ήταν πως ο Γρίβας έπασχε σοβαρά με την καρδία του. Ο παθολόγος - καρδιολόγος Δώρος

Παπαπέτρου, ανεψιός του, σε γραπτή δήλωση που έκανε μετά τον θάνατό του ανέφερε ότι τον είχε εξετάσει για πρώτη φορά τον Μάρτιο του 1972 και διαπίστωσε ότι έπασχε από στένωση της αορτής. Συνέχισε να τον παρακολουθεί και η κατάσταση της υγείας του ήταν σταθερή μέχρι τις αρχές Οκτωβρίου του 1973, όταν επιδεινώθηκε, και τις περισσότερες ώρες της ημέρας ήταν κλινήρης. Στους επόμενους μήνες τον επισκεπτόταν μια φορά την εβδομάδα, μέχρι τις αρχές Ιανουαρίου του 1974, όταν η υγεία του επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο. Μετά από ακτινολογικές εξετάσεις διαπιστώθηκε «διάστασις της αριστεράς κοιλίας της καρδίας και σχεδόν τελεία εξαφάνισις της συστολής αυτής».

Από το σημείο αυτό, σύμφωνα με τον γιατρό Παπαπέτρου, τα γεγονότα εξελίχθηκαν ραγδαία. «Η τελευταία φορά που τον επισκέφθην ήτο το βράδυ της 26/1/1974, παραμονή του θανάτου του. Ήτο φανερόν ότι επλησίαζε το τέλος». [24]

Ο θάνατος του Γρίβα

ΗΤΑΝ ΚΥΡΙΑΚΗ, 27 Ιανουαρίου 1974. Το πρωί ο Γρίβας μεταφέρθηκε από το σπίτι της Διάνας Μαύρου στο σπίτι της Έλλης Χριστοδουλίδου. Γύρω στη 1.30 το μεσημέρι βρισκόταν σε κάποιο δωμάτιο και έγραφε, όταν η Έλλη Χριστοδουλίδου τον διέκοψε για να του πει ότι ήταν ώρα για το φαγητό. Διηγείται σχετικά η ίδια:

«Τη μέρα εκείνη ζήτησε και του έκαμα μπιφτέκια με χόρτα βραστά. Σε λίγα λεπτά μπήκα στην κουζίνα για να ετοιμάσω το φαΐ, ενώ ο Αρχηγός μπήκε στο αποχωρητήριο. Το ραδιόφωνο του ΡΙΚ έλεγε την ώρα εκείνη τις ειδήσεις και άκουσα ότι στην Ελλάδα κάποιοι βουλευτές ενώ εκφωνούσαν ομιλία υποχώρησε η εξέδρα και τους έριξε κάτω. Ακούοντάς το αυτό, φώναξα στο Διγενή "Αρχηγέ, αρχηγέ, είδες τι έγινε στην Ελλάδα;". Μου απάντησε "τι έγινε;" οπότε εγώ του επανέλαβα την είδηση, ενώ ταυτόχρονα άκουσα το νιαγάρα και αμέσως μετά το πόμολο της πόρτας του αποχωρητηρίου. Ο θόρυβος όμως του πόμολου συνοδεύτηκε από ένα θόρυβο από πέσιμο ατόμου, οπότε έτρεξα, άνοιξα την πόρτα της τουαλέτας και είδα τον Αρχηγό χαμέ.

Ταράχτηκα και φώναξα της Κικής "Τρέξε Κική και εφύρτηκεν ο τατάς σου". (Σημ.: ο Διγενής είχε βαφτίσει την Κική Χριστοδουλίδου μυστικά σε σπίτι στο Βόρειο Πόλο Λευκωσίας το 1959, λίγες μέρες προτού φύγει για την Αθήνα μετά τη λήξη του αγώνα της ΕΟΚΑ). Νόμι-

Ο Γρίβας άφησε την τελευταία του πνοή στο σπίτι της Έλλης Χριστοδουλίδου, στη Λεμεσό.

σα ότι ο Αρχηγός λιποθύμησε και όχι ότι πέθανε. Η Κική ήρθε τρέχοντας και σκουντούσε και φώναζε στο Διγενή "Τατά, τατά, τατά" [νονέ], αλλά τίποτε. "Γρήγορα τηλεφώνησε γιατρό", είπα τότε στη Σούλα. Αυτή πήγε πράγματι στο τηλέφωνο, αλλά από την ταραχή της δεν μπορούσε να σχηματίσει κανονικά τον αριθμό. Αυτό συνεχίστηκε για λίγη ώρα, οπότε - απόδειξη και αυτό της παρακολούθησης της συσκευής - ακούστηκε μια γυναικεία φωνή, η οποία και της είπε: "Μα τι πιάννεις συνέχεια αριθμούς και το κλείνεις μάνα μου; Τι θέλεις;" Η Σούλα απάντησε "λιποθύμησε η μάμμα μου και είμαι μόνη μου σπίτι και σε παρακαλώ στείλε μας ένα γιατρό". Η άγνωστη ρώτησε τότε: "Έχετε προτίμηση κανένα γιατρό;", οπότε η Σούλα απάντησε "γιά τον Γαστωνή, γιά τον Τάκην Αριστείδου".

Δεν πέρασε πολλή ώρα και έφτασε ο γιατρός Γαστών Σχίζας. Τον προϋπάντησε στα σκαλιά η Σούλα, όπου και τον πληροφόρησε ότι δεν ήμουν εγώ που λιποθύμησα, αλλά ο Αρχηγός. Ο Σχίζας ήξερε το Διγενή, γιατί, όταν το 1973 ο Αρχηγός έκανε τις συναντήσεις με τους

τρεις μητροπολίτες στο σπίτι του Λούη Αραούζου, τους μητροπολίτ... έπαιρνε στο σπίτι με το αυτοκίνητό του ο γιατρός. Ακούοντας λο... πόν ο Σχίζας ότι ο Διγενής λιποθύμησε, μπήκε βιαστικά στο σπίτι, ενώ εγώ προσπαθούσα να κάμω στον Αρχηγό τεχνητή αναπνοή. Ο για... τρός πήρε το χέρι του Αρχηγού για να δει το σφυγμό του, ενώ ... τόχρονα του άνοιξε με το δάκτυλο το ένα μάτι και μου είπε "πέθα... νε και έπεσε και αν ήμουν και εδώ δε θα τον έσωζα". Παρακάλεσα το γιατρό ενώ έφευγε να μην αναφέρει οτιδήποτε, μέχρι να μπορέσω να ειδοποιήσω συνεργάτες του Αρχηγού. Αυτό το έκαμα αμέσως και σε ελάχιστα λεπτά ήρθαν ο Ανδρέας Αγγελόπουλος, ο Λευτέρης Παπα... δόπουλος και ο Πανίκος [Σωτηρίου]. Η απόφαση ήταν να μην ανα... κοινωθεί τίποτε, μέχρι να δούμε τι θα κάναμε. Έτσι, κρύψαμε το νε... κρό Αρχηγό σε χώρο του σπιτιού, σαν να μη συνέβαινε τίποτε».

Ενημερώνεται ο Μακάριος

ΤΗ ΣΤΙΓΜΗ που πέθανε ο Γρίβας, ο Μακάριος βρισκόταν στο προ... δρικό και συζητούσε με τον συνεργάτη του Διονύση Μαλά. Ήταν γύ... ρω στις 2.30 το απόγευμα, όταν κτύπησε το προσωπικό του τηλέ... φωνο. Στην άλλη άκρη της γραμμής ήταν ο γιατρός Σχίζας, ο οποί... ος τον ενημέρωσε για τον θάνατο του Γρίβα. Τον διαβεβαίωσε ότι ... δε και άγγιξε ο ίδιος το νεκρό κορμί του αρχηγού της ΕΟΚΑ Β. Ο Μα... κάριος τηλεφώνησε στην ελληνική πρεσβεία και ενημέρωσε τον Λα... γάκο.[26] Η πληροφορία διαδόθηκε από στόμα σε στόμα και στη Λεμεσό άρχισαν να συγκεντρώνονται οι στενοί συνεργάτες του Γρίβα.

Συνεχίζει τη διήγηση η Έλλη Χριστοδουλίδου: «Γύρω στις πέντε το απόγευμα, έφτασε στο κρησφύγετο ένας γνωστός μας Ελλαδίτης αξιωματικός της Δ΄ Ανωτέρας Στρατιωτικής Διοίκησης Λεμεσού. Με ρώτησε "τι γίνεται;", κι εγώ του είπα να καθίσει. Περπατούσε μέσα στο σπίτι κάπως ερευνητικά και παράξενα, λέγοντάς μου "περνού... σα από εδώ και ήρθα να δω τι κάνετε". Εγώ με πολλή ψυχραιμία και φυσικότητα του είπα τότε "καλά εκάνατε, καθήστε". Αυτός με ρώτησε αν μπορούσε να κάμει ένα τηλεφώνημα και στην καταφατική μου απάντηση, πήγε στο άλλο δωμάτιο που ήταν το τηλέφωνο, ενώ εγώ πλησίασα σιγά-σιγά προς την πόρτα να δω τι θα έλεγε: "Κάτι παρά... ξενο συμβαίνει", είπε, "η κοπέλα φαίνεται ήρεμη σαν να μη συμβαί... νει οτιδήποτε. Τόσο πολύ παίζει το ρόλο της;". Επανερχόμενος κο... ντά μας ο αξιωματικός είπε "εντάξει θα φύγω και θα ξαναπεράσω". Έφυγε, οπότε εγώ είπα στη Διάνα ότι "κάτι συμβαίνει". Λίγο αργότερα

...ήγα σε φιλικό μου σπίτι για λίγο, επανερχόμενη δε με σταμάτησαν ...στυνομικοί, οι οποίοι όταν είδαν ποια ήμουν, με άφησαν να περά... σω.

Στις 10 το βράδυ, με πήρε τηλέφωνο από τη Λευκωσία ο δημο... σιογράφος Φάνος Κωνσταντινίδης - ο οποίος εξέδιδε τώρα κάθε Δευ... τέρα την εφημερίδα "Συναγερμός" - και με ρώτησε τι κάνω. "Καλά", του απάντησα, "μα πού με θυμήθηκες;" Ο Φάνος πρόσθεσε "έπιασα να δω τι κάμνει ο Μάριος, τι γίνεται, πού βρίσκεται", κι εγώ του ανέ... φερα ότι ο άντρας μου ήταν στην Αθήνα άρρωστος. Μου είπε "χαι... ρετισμούς" και έκλεισε το τηλέφωνο.

Λίγο αργότερα, με πήρε τηλέφωνο, επίσης από τη Λευκωσία, ο Αντώνης Γεωργιάδης, ο βοηθός του αρχηγού στο κρησφύγετο στη ...ρκεια του αγώνα της ΕΟΚΑ 1955-59 με το ψευδώνυμο "Ευσέβιος". ...ρώτησε τι κάνω, κι εγώ τον ρώτησα πού με θυμήθηκε και με ξύ... ...σε τέτοια ώρα. "Μα σίγουρα κοιμόσουν;", με ρώτησε. "Ναι" του απάντησα, οπότε συνέχισε λέγοντας μου: "Ξέρεις θα πάω στην Πά... φο και καθοδόν θα περάσω από εκεί να σε δω. Θα είναι μαζί μου και η γυναίκα μου Δώρα". Εγώ του είπα "εντάξει" και έκλεισε.

Εξέφρασα τότε την υποψία στη Διάνα ότι ο θάνατος του Αρχη... γού έγινε γνωστός στη Λευκωσία.

Ήταν μεσάνυχτα όταν έφτασε στο κρησφύγετο ο Γεωργιάδης, ενώ είχαμε διαπιστώσει ότι ο χώρος του κρησφυγέτου έξω από την πε... ρίφραξη είχε περικυκλωθεί από το εφεδρικό του Μακαρίου.

Περνώντας μάλιστα από το καγκέλι ο Γεωργιάδης, ένας αξιωμα... τικός του Εφεδρικού το ρώτησε για το λόγο της επίσκεψής του, κι αυτός του απάντησε ότι "είμαστε πολύ γνωστοί, έμενα κοντά τους και θα πάω να τους δω". Ο αξιωματικός του είπε τότε "δε μου φαί... νεται να φύγεις, θα μείνεις μέσα" κι αυτός απάντησε "δεν έχω πρό... βλημα να διανυκτερεύσω, αλλά θα πάω στην Πάφο". Ο αξιωματικός, που ήταν σίγουρα ενήμερος για το θάνατο του Διγενή, του πέταξε τότε: "Εν να δούμεν".

Μπαίνοντας στο κρησφύγετο ο Γεωργιάδης με ρώτησε τι κάμνω και πού είναι ο Μάριος. Εγώ ψύχραιμα το ρώτησα: "Ρε Αντωνάκη, μα έπαθεν τίποτε ο Μάριος και μου το κρύβετε; Αν έπαθεν κάτι, πέστε μου το". Ο Γεωργιάδης με κοίταξε τότε αυστηρά και μου είπε: "Εμέ... να να μη με κοροϊδεύεις. Πού είναι ο Αρχηγός;" Εγώ και πάλι ψύ... χραιμα το ρώτησα: "Μα έπαθεν τίποτε ο Αρχηγός;" οπότε ο Γεωρ... γιάδης ξέσπασε, λέγοντάς μου: "Έλλη, εδώ έζησα τρία χρόνια. Ο Αρ-

χηγός πέθανε στο σπίτι σου δύο παρά τέταρτο, ειδοποιήθηκε ο Μακάριος και εγώ το έμαθα στο Προεδρικό". Έτσι, αναγκαστικά να του πω το μυστικό.

Μετά από ώρα έφτασε ο Νίκος Σαμψών, βουλευτής τότε, με την ένοπλη συνοδεία του από αστυνομικούς. Ακολούθησαν πολλοί άλλοι, ενώ, στο μεταξύ, βάλαμε το νεκρό Αρχηγό πάνω σε κρεβάτι στο χολ. Οι αστυνομικοί στους γύρω δρόμους έγραφαν τα ονόματα όσων έρχονταν στο κρησφύγετο, όταν όμως είδαν ότι επρόκειτο για χιλιάδες, αποχώρησαν». [27]

ΑΠΕΒΙΩΣΕΝ Ο ΑΡΧΗΓΟΣ ΔΙΓΕΝΗΣ

ΠΑΤΡΙΣ

Ο ΑΡΥΣ ΠΟΥ ΕΠΕΣΕ

Η «Πατρίς» ανακοινώνει τον θάνατο του Γρίβα.

Μέγα ζήτημα η κηδεία

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ του Γρίβα ανακοινώθηκε από τις εφημερίδες την επόμενη μέρα το πρωί. Χιλιάδες οπαδοί του άρχισαν να συρρέουν έξω από το σπίτι της Έλλης Χριστοδουλίδου. Η σορός του εκτέθηκε σε λαϊκό προσκύνημα και άνθρωποι από όλη την Κύπρο πέρασαν από το κρησφύγετό του για να του αποδώσουν τον ύστατο χαιρετισμό. Ο Μακάριος, σε μια κίνηση καλής θέλησης, κήρυξε τριήμερο εθνικό πένθος και ανακοίνωσε γενική αμνηστία. Οι φυλακές άνοιξαν και οι καταζητούμενοι αντάρτες της ΕΟΚΑ Β κατέβηκαν από τα βουνά και προσήλθαν στον χώρο όπου ήταν η σορός του αρχηγού τους.

Στο μεταξύ, άρχισαν οι παρασκηνιακές διαβουλεύσεις για τη διευθέτηση της κηδείας. Η ΕΣΕΑ εξέδωσε ανακοίνωση λέγοντας ότι επιθυμία του Γρίβα ήταν να ταφεί στην Ελλάδα και ευχαριστούσε την ελληνική πρεσβεία «διά την επιδειχθείσαν κατανόησιν και βοήθειαν προς υλοποίησιν της τελευταίας επιθυμίας τούτου». [28] Η επιθυμία του Ιωαννίδη, όμως, ήταν ο Γρίβας να ταφεί στην Κύπρο και

έστειλε στο νησί τον Μαστροκόλια για να το διευθετήσει. Την επόμενη μέρα ο Μαστροκόλιας έστειλε μέσω του Ανδρέα Ποταμιάνου μήνυμα στον Ιωαννίδη και τον ενημέρωσε ότι όλα «επήγαν κατ' ευχήν και θα γίνουν όπως εδόθη η εντολή. Η κηδεία θα γίνη εις Κύπρον, θα παραστούν άπαντες της ΕΛΔΥΚ και θα προΐσταται ταύτης ο Γεννάδιος». Μιλώντας με τον Μαστροκόλια, ο Ποταμιάνος εξέφρασε τη διαμαρτυρία του για την ανακοίνωση της ΕΣΕΑ ότι η σορός του Γρίβα θα μεταφερόταν για ταφή στην Ελλάδα: «Να μην νομίζουν εκεί πέρα ότι ο καθένας μπορεί να βγάζη ανακοινώσεις και να λέη ότι θέλει». [29]

Παρόλα αυτά, η ΕΣΕΑ επέμεινε η ταφή να γίνει στην Αθήνα. Τότε ο Ιωαννίδης έδωσε οδηγίες στον Παπαδάκη «να αναληφθούν ενέργειαι ώστε ο Γρίβας να ταφή εις Κύπρον και όχι εις Αθήνας». Έτσι άρχισε ένα θρίλερ διαβουλεύσεων μεταξύ Αθηνών και Λευκωσίας, με αντικείμενο την ταφή του Γρίβα. Διαμεσολαβητής ήταν ο πρέσβης της Ελλάδας στην Κύπρο Ευστάθιος Λαγάκος, ο οποίος συνομιλούσε με το υπουργείο Εξωτερικών στην Αθήνα και με τον Μακάριο και την ΕΣΕΑ στη Λευκωσία.

Στο πλαίσιο των διαβουλεύσεων αυτών, η ΕΣΕΑ έκανε μια συμβιβαστική πρόταση, όπως η σορός μεταφερθεί στην Αθήνα και επιστρέψει στην Κύπρο, για να ταφεί στον χώρο του κρησφυγέτου. Της κηδείας θα προΐστατο μόνο ο καθαιρεμένος μητροπολίτης Πάφου Γεννάδιος. Ο Λαγάκος διαβίβασε την πρόταση της ΕΣΕΑ στον υπουργό Εξωτερικών Σπυρίδωνα Τετενέ, ο οποίος έκανε τις εξής παρατηρήσεις προς τον Λαγάκο:

«(α) Η Ελληνική Κυβέρνησις προτιμά η κηδεία να γίνη στην Κύπρον.

(β) Δεν ενδείκνυται η μεταφορά εις Ελλάδα και τανάπαλιν εις Κύπρον, δεν γίνονται αυτά τα πράγματα.

(γ) Ο Μακάριος έχει κάνει μίαν χειρονομίαν, (τριήμερον πένθος και αμνηστία) η Κυβέρνησις την εδέχθη και πρέπει και αυτοί να δείξουν κατανόησιν. Δεν μπορεί ο Μακάριος να κάνη βήμα και αυτοί να μην κάνουν τίποτε.

(δ) Είναι ευκαιρία να παύσουν να σπαράσσωνται μεταξύ τους και να επέλθη μία συμφιλίωσις, δεν είναι ορθόν να επιμένουν να ταφή από τους καθηρημένους». [30]

Ο Λαγάκος ενημέρωσε την ΕΣΕΑ για τις εισηγήσεις του υπουργείου Εξωτερικών. Η ΕΣΕΑ απέκλεισε την πιθανότητα να μη γίνει η κη-

δεία από τους καθαιρεθέντες επισκόπους. Στη συνέχεια ο Λαγάκος επικοινώνησε ξανά με τον Ανδρέα Μεταξά στο υπουργείο Εξωτερικών και ζήτησε να του σταλούν γραπτώς οι οδηγίες του υπουργού «για να τα δείξη τα γραπτά και στους αρμοδίους της ΕΣΕΑ». Ακολούθως επισκέφθηκε τον χώρο όπου ήταν εκτεθειμένη η σορός του Γρίβα στη Λεμεσό, συζήτησε το θέμα με τον πρόεδρο της ΕΣΕΑ Γεώργιο Βασιλειάδη και άλλα στελέχη της οργάνωσης και επικοινώνησε τηλεφωνικώς με τον Μακάριο:

«Λαγάκος: Μόλις επέστρεψα από την Λεμεσόν όπου υπήρχον πολλές διχογνωμίες για το θέμα της ταφής. Η Αθήνα δεν θεώρησε σοβαρόν να πάη η σορός και να επιστρέψη. Η Κυβέρνησις φρονεί να ταφή στην Κύπρον. Δεν είδα τον ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ και σας τα λέω για να σας συμβουλευθώ. Θα ζητήσουν εκκλησία και αντιλαμβάνεσθε πρέπει να ξέρω τι θα κάνω.

Μακάριος: Εγώ προτιμώ την Αθήνα για διαφόρους λόγους, εν πάση περιπτώσει δεν είναι δική μου υπόθεσις να πω δεν τον θάβουμεν εδώ και να πάη στην Αθήνα. Το άλλο το βλέπω μέχρι πλέον του γελοίου να περιφέρεται η σορός εδώ να πάη Αθήνα και από Αθήνα να γυρίση πίσω. Το θεωρώ απαράδεκτον, σχεδόν γελοίον εν τη εννοία ότι εξέρχεται των ορίων πάσης σοβαρότητος. Ή εδώ γίνεται η ταφή ή στας Αθήνας.

Λαγάκος: Αυτό πιστεύει και η Ελληνική Κυβέρνησις.

Μακάριος: Ένα από τα δυο. Αν θα γίνη στη Λεμεσό και εν τοιαύτη περιπτώση δεν χρειάζεται να έρθη στην Φανερωμένη, εις μίαν εκκλησίαν της Λεμεσού μπορεί να είναι η Καθολική, είναι και η μεγαλύτερη ή οιαδήποτε εκκλησία. Εάν δεν θέλουν δεσπότη τότε της κηδείας θα προστούν οι νόμιμοι ιερείς της εκκλησίας. Εν ουδεμιά όμως περιπτώσει επιτρέπομεν μέσα στην εκκλησίαν να μπη ο Γεννάδιος στον θρόνον και να προστή. Διαφορετικά να τον πάρουν να κάνουν την ακολουθίαν εκεί που είναι και να τον θάψουν. Δεν μπορεί να είναι στην εκκλησίαν ο δεσπότης της Λεμεσού και να καλέσουν τον πρώην Πάφου. Αυτό το αποκλείω εντελώς και να το ξέρουν. Φανήκαμε πολύ ευγενείς έναντι των αλλά δεν μπορώ να με διευθύνη ο Βασιλειάδης και τινες άλλοι δημοκόποι.

Λαγάκος: Ώστε εγώ θα τους πω αυτά και λυπάμαι Μακαριώτατε, βρίσκομαι και εγώ σε λεπτοτάτην θέσιν». [31]

Ο Λαγάκος κάλεσε στην πρεσβεία την ηγεσία της ΕΣΕΑ και στην παρουσία του αρχηγού του ΓΕΕΦ αντιστράτηγου Ντενίση προσπά-

Πλήθος κόσμου συγκεντρώθηκε έξω από το κρησφύγετο του Γρίβα, για να του αποδώσει φόρο τιμής.

θησε να τους πείσει να αποδεχθούν τους όρους του Μακαρίου για την κηδεία. Ύστερα από πολύωρες διαβουλεύσεις, η ΕΣΕΑ εισηγήθηκε να έρθουν μητροπολίτες από την Αθήνα. Όπως είπε στη συνέχεια ο Λαγάκος στον Τετενέ, «οι εδώ της ΕΣΕΑ θεωρούν εσχάτην προσβολήν να υπάρχουν ιερείς προσκείμενοι προς τον Μακάριον και επρότειναν την λύσιν εάν εδέχετο ο Μακάριος να έλθουν Μητροπολίτες εξ Αθηνών να πείσουν κι αυτοί με την σειράν τους τους οπαδούς τους». [32]

Ο Λαγάκος ζητούσε τη συγκατάθεση της ελληνικής κυβέρνησης για να πάρει την πρόταση της ΕΣΕΑ στον Μακάριο.

«Τετενές: Είναι σοβαροί αντιπρόσωποι;

Ο πρέσβης Λαγάκος και η ηγεσία της Εθνικής Φρουράς παρίστανται στην κηδεία. Από αριστερά, ο διοικητής της ΕΛΔΥΚ συνταγματάρχης Κονδύλης, ο πρέσβης Λαγάκος, ο αρχηγός του ΓΕΕΦ αντιστράτηγος Ντενίσης, ο υπαρχηγός του ΓΕΣ Κυριακόπουλος και ο Παύλος Παπαδάκης.

Λαγάκος: Είναι ο πρόεδρος της ΕΣΕΑ και Ενωτικοί αγωνισταί.

Τετενές: Τα είπατε όλα στον Μακάριον.

Λαγάκος: Τα είχα λάβει τα τηλεγραφήματα και τα είπα. Εάν σας περιγράψω την σκηνήν που είδα απ' έξω από το κρησφύγετον χιλιάδες τελοσπάντων ολοφυρομένων και πώς να σας πω εάν τα συλλέχη τους δεν τους πείσουν να ακολουθήσουν κάποιαν τάξιν μπορεί να οδηγηθούμεν και σε έκτροπα. Μας μίλησαν και περί αιματοχυσίας ενδεχομένως. Να σας δώσω μισήν ώρα να ρωτήσετε διότι ο καιρός περνάει και να ζητήσω από τον Μακάριον να έλθουν 2-3 αρχιερείς από την Ελλάδα.

Τετενές: Να επανέλθετε στους σοβαροτέρους.

Λαγάκος: Ο ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ ο πρόεδρος της ΕΣΕΑ είναι πρώην αρχιδικαστής.

Τετενές: Εάν δεν υποχωρήσουν αυτοί θα είναι υπόλογοι στο έθνος. Εάν πράγματι είναι πατριώτες θα κάνουν αυτό που λέμε εμείς». [33]

Ο Λαγάκος συζήτησε επίσης με τον Ανδρέα Μεταξά στο υπουργείο Εξωτερικών στην Αθήνα:

«Λαγάκος: Οι της ΕΣΕΑ δεν δέχονται να πάνε τον νεκρόν σε Κυπριακήν εκκλησίαν διότι θα το θεωρήσουν ιεροσυλία διά τον νεκρόν. Ο Μακάριος δεν δίνει τελικά την έγκρισιν του. Πρόκειται περί χιλιάδων παρ' ολίγον να μην έχω ούτε παπούτσια ούτε σακκάκι. Τι να πείσω, βλέπω ωρισμένους παράγοντας αλλά οι αγωνισταί δεν

Το φέρετρο του Γρίβα κατεβαίνει στον τάφο, στην αυλή του σπιτιού όπου είχε πεθάνει.

πείθονται. Με την δήλωσιν που έκανεν η ΕΣΕΑ ότι παραδίδουν την σορόν στο έθνος, εις την κοινήν γνώμην υπάρχει η εντύπωσις ότι τίποτε δεν κάνουμεν και οι ώρες περνούν.

Μεταξάς: Εκτίθεται και η Κυβέρνησις.

Λαγάκος: Ο Μακαριώτατος τόνισε ότι δεν θα επιτρέψη να ταφή στην κανονικήν εκκλησίαν διότι θα ήτο έμμεσος ανοχή ότι υφίσταται εκκλησιαστικώς». [34]

Στη συνέχεια ο Λαγάκος πληροφόρησε τον Τετενέ ότι και ο Μα-

κάριος και η πλευρά των ενωτικών απορρίπτουν την ενδιάμεση λύση των Ελλαδιτών ιεραρχών:

«Τετενές: Εμείς θέλουμεν η ταφή να γίνη στην Κύπρον και όπως θέλουμεν εμείς. Δεν έχω εντολήν να τον θάψουν εδώ.

Λαγάκος: Να γίνη μία ανακοίνωσις.

Τετενές: Τους θέτομεν ενώπιον των ευθυνών των. Τους κάνομεν όλα τα θελήματά τους, θα προβώ σε δήλωσιν δεν μπορούν να μας κάνουν ότι θέλουν. Η Κυβέρνησις έχει αγανακτήσει δεν μπορούμεν ν' αλλάξουμεν όλους τους κανόνας της ορθοδοξίας, για να τους ικανοποιήσουμεν και να καπηλεύωνται την σορόν».

Ύστερα από την επιμονή της ΕΣΕΑ, επενέβη προσωπικά ο Ιωαννίδης, ο οποίος «διαβίβασε προς τον Παπαδάκην οδηγίας ώστε η σορός να ταφή εις Κύπρον και όπως θέλει η Κυπριακή Κυβέρνησις». Στις παρασκηνιακές διαβουλεύσεις παρενέβη και ο Ποταμιάνος, ο οποίος «ανέλαβεν να δώση οδηγίες στον Μαστροκόλιαν να πείση τον ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ και τους άλλους να δεχθούν τις απόψεις της Πρεσβείας». [35]

Μετά από τις παρεμβάσεις αυτές, η ΕΣΕΑ αποδέχθηκε η κηδεία να γίνει στην Κύπρο, αλλά από τον καθαιρεμένο μητροπολίτη Γεννάδιο. Λόγω της άρνησης του Μακαρίου να παραχωρήσει εκκλησία σε καθαιρεμένο ιεράρχη, αποφασίστηκε η κηδεία και η ταφή να γίνουν σε ανοιχτό χώρο, έξω από το σπίτι της Έλλης Χριστοδουλίδου. Ο Ποταμιάνος εισηγήθηκε στην Αθήνα να στείλει έναν υπουργό για να παραστεί επισήμως. Τελικά την ελληνική κυβέρνηση εκπροσώπησε ο πρέσβης Ευστάθιος Λαγάκος και τον ελληνικό στρατό ο Όθωνας Κυριακόπουλος. Παρέστησαν επίσης πολλοί Ελλαδίτες αξιωματικοί που υπηρετούσαν στην Κύπρο, ενώ κατόπιν οδηγιών από την Αθήνα, ο Ντενίσης, ο Κονδύλης, καθώς και ο Λαγάκος κατέθεσαν στεφάνια.

10

Ο Ιωαννίδης κυρίαρχος

ΜΟΛΙΣ έγινε γνωστός ο θάνατος του Γρίβα, άρχισε η μάχη για τη διαδοχή του. Μεταξύ των δελφίνων ήταν και ο Νίκος Σαμψών ο οποίος, επενδύοντας στη γνωριμία του με τον Δημήτριο Ιωαννίδη, επιδίωξε να χριστεί ηγέτης της γριβικής παράταξης. Ο Σαμψών δεν είχε ποτέ οργανική σχέση με την ΕΟΚΑ Β. Οι δεσμοί του ήταν με το Β΄ Γραφείο και την ΚΥΠ/Ε, ενώ διατηρούσε κανάλι επικοινωνίας και με τον Μακάριο. Ο Σαμψών κινείτο μεταξύ της μακαριακής και της γριβικής παράταξης, ως αποτέλεσμα των οικονομικών εξαρτήσεων που είχε και από τις δυο πλευρές. Είχε πάρει μεγάλα δάνεια από τη Μονή Κύκκου και από την ελεγχόμενη από τη χούντα Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας, για να ιδρύσει την εφημερίδα «Μάχη», τα οποία αδυνατούσε να ξεπληρώσει. Μάλιστα, περί τα τέλη του 1972, η Εθνική Τράπεζα κίνησε διαδικασίες για την εκποίηση της περιουσίας του. Τότε,

ο Σαμψών αποτάθηκε στον Νίκο Δοντά του Β΄ Γραφείου, ζητώντας τη βοήθειά του:

«Σ. Προχθές θα ερχόμουνα να σε δω αλλά μου έτυχε δουλειά και δεν μπόρεσα. Είχα πάρει μια επιστολήν από την Τράπεζα και ήθελα να σου την δείξω. Από την Εθνικήν.

Δ. Πέρασε απ' εδώ αλλά όχι σήμερα. Τι με ήθελες τώρα εσύ; (...)

Σ. Εγώ επήρα ένα γράμμα από την Εθνικήν. Εγώ επήρα ένα δάνειον παλιά για το Τυπογραφείον £25.000 και οι τόκοι το έκαναν £44.135 και μου λέει ότι εντός 15 ημερών εάν εξοφληθή το δάνειον σου κλείνομεν τον λογαριασμόν κλπ. και θα κλείσουμεν την δουλειά σου και για το δικαστήριον. Είναι τρελλοί παιδί μου.

Δ. Είναι φιλέλληνες όλοι εκεί πέρα. Αυτό το αποσβαίνεις σιγά σιγά.

Σ. Τώρα θα αρχίσω να δίνω διότι τόσα χρόνια ξέρεις ότι δεν πήγαινα καλά. Από σήμερα προς 9% πάνω στις £44.000 κλπ. κλπ.

Δ. Γιατί δεν πάεις απ' εκεί;

Σ. Είναι ο Κυριάκος που τα κάνει.

Δ. Ιέρεις ποιοι έχουνε φιλίες με αυτούς;

Σ. Όχι αλλά όταν ήτανε ο άλλος εδώ, ξέρεις, ο προκάτοχος του μια φορά που γύρεψαν να μου κάνουν πήγε ο ίδιος και τον... έχεσεν και σιωπήσανε.

Δ. Ο Δουζίνας τους ξέρει αυτούς. Μπορείς να τον πιάσης.

Σ. Να τον πιάσω.

Δ. Άλλο από γκάφα δεν κάνουν αυτοί. Μας διώχνουν κόσμον αντί να μας κουβαλάνε. Για πάρε τον Δουζίνα. Αυτός σχετίζεται. Μη πης ότι σου είπα εγώ. Εσύ να του πης ότι τους γνωρίζω. Να του πης ότι αν πάρω κανέναν αυτόματον και αρχίσω να βαράω σαν παλαβός.

Σ. Είναι παλαβιάρηδες. Αυτήν την περίοδον να έρχωνται να σε πειράζουν ποίοι;

Δ. Αν αυτοί είχανε εθνικά ελατήρια πού τέτοια πράγματα. Αυτοί κοιτάνε τα οικονομικά τους. Ούτε σκοπιμότητες κοιτάνε ούτε τίποτα. Τέλος πάντων κάνε μίαν βόλταν μέχρι τον Δουζίναν». [1]

Η κίνηση του Σαμψών θα πρέπει να έφερε αποτελέσματα, αφού η Εθνική Τράπεζα δεν προχώρησε σε νομικά μέτρα. Όμως, η «Μάχη» άρχισε να κλίνει για τα καλά προς τη χούντα.

Περί τα τέλη του 1973, ο Σαμψών εκδηλώθηκε πλέον ανοιχτά υπέρ της ΕΟΚΑ Β. Στις συζητήσεις που έγιναν στη Βουλή τον Ιανουάριο του 1974 σχετικά με τη δράση της ΕΟΚΑ Β, ο Σαμψών επιτέθηκε με σφοδρότητα κατά της κυβέρνησης και κατηγόρησε την αστυνομία για κακοποιήσεις κρατουμένων. Η ανοιχτή υποστήριξη του Σαμψών προς την ΕΟΚΑ Β προκάλεσε τον θαυμασμό του Παπασταύρου Παπαγαθαγγέλου, ο οποίος του τηλεφώνησε, για να τον συγχαρεί:

«Παπασταύρος: Φιλώ τον μπουρλοτιέρην των ψυχών.

Σαμψών: Και εγώ σε φιλώ και σ' έχω στην καρδιά μου.

Παπασταύρος: Επανηλειμμένως σ' έχω ζητήσει. Τις ευχές μου να έχης. Νίκο μου συνεχίζεις μίαν ακριβή ιστορία. Ένα αγώνα για τον οποίον η ιστορία θα έχη να γράψη πάρα πολλά.

Σαμψών: Και εσύ αιδεσιμώτατε, ξέρω τους αγώνας σου, ξέρω τα πάντα.

Παπασταύρος: Ευχαριστώ Νίκο μου.

Σαμψών: Το καθήκον μας κάναμε έναντι του τόπου μας και των αγώνων και θυσιών μας τόσων ετών.

Παπασταύρος: Έχε την ευχή μου. Νίκο μου δεν έρχομαι να σε δω, ξέρεις το γιατί, αλλά είμαι πάντα ψυχικά κοντά σου, λοιπόν σου εύχομαι κάθε καλό και η καινούργια χρονιά να φέρη την πραγμάτωσιν αυτών για τα οποία θυσίασες τα νειάτα σου παιδί μου κι εμείς τελοιπάντων.

Σαμψών: Εσηκώθηκεν η τρίχα μου τώρα που μου μιλάς.

Παπασταύρος: Νίκο μου σε ασπάζομαι νοερά και είμαι περήφανος για σένα. Ο Θεός να σε σκέπη, τράβα μπροστά, τις ευχές μου, ο Θεός να σε σκέπη και σου διαβιβάζω και του παππού [του Γρίβα] τις ευχές.

Σαμψών: Ευχαριστώ πάρα πολύ». [2]

Όταν, λοιπόν, λίγες μέρες αργότερα πέθανε ο Γρίβας, ο Σαμψών θεώρησε τον εαυτό του ως τον φυσικό ηγέτη της ενωτικής παράταξης. Στις 30 Ιανουαρίου κάλεσε την ηγεσία της ΕΣΕΑ σε σύσκεψη στα γραφεία της «Μάχης». Στη συνάντηση εκείνη, όπως αναφέρει ο Στέλιος Χρηστίδης, ο Σαμψών κτύπησε το χέρι του στο τραπέζι, είπε ότι εκείνος έπρεπε να γίνει αρχηγός της ενωτικής παράταξης, διότι ήταν ο άνθρωπος που εμπιστευόταν ο Ιωαννίδης, και ζήτησε να είναι ο κύριος ομιλητής στην κηδεία. Σύμφωνα με τον Χρηστίδη, υπήρξαν αντιδράσεις εκ μέρους της ΕΣΕΑ. Τελικά, αποφασίστηκε να μιλήσει ο πρόεδρός της, Γεώργιος Βασιλειάδης. [3] Ωστόσο, στην κηδεία ο Σαμψών πήρε αυθαίρετα το μικρόφωνο και εκφώνησε κι εκείνος λόγο, εξαγγέλλοντας, μάλιστα, τη συνέχιση του αγώνα για την ένωση:

Ο Νίκος Σαμψών θρηνεί πάνω από τον Γρίβα. Θεωρούσε ότι ήταν ο φυσικός διάδοχός του στην ηγεσία της ΕΟΚΑ Β, λόγω της σχέσης του με τον Ιωαννίδη.

«Ο Διγενής δεν απέθανε! Ο Διγενής ζη και θα ζη στις ψυχές μας. Ο Διγενής μας καθοδηγεί εις την οδόν του καθήκοντος και της τιμής.

Ημείς, τα παιδιά του, που κοντά του ζήσαμε και πολεμήσαμε, δίδομεν όρκον ιερόν ότι ΘΑ ΣΥΝΕΧΙΣΩΜΕΝ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΤΟΥ».

Σύμφωνα με τη «Μάχη», όταν ο Σαμψών τέλειωσε την ομιλία του, «έδωσε προς τα μεστά ενθουσιασμού πλήθη το σύνθημα της νίκης και εκάλεσε τον λαόν να ζητωκραυγάση υπέρ του Διγενή και της Ενώσεως». [4] Στη συνέχεια έσκυψε και έβαλε δίπλα στον νεκρό ένα αντίτυπο της εφημερίδας. «Ούτω ο Μέγας Στρατηλάτης έλαβεν έγγραφον γνώσιν του μετά θάνατον θριάμβου του». [5]

Ο Σαμψών, εμφανιζόμενος ως διάδοχος του Γρίβα, δημοσίευσε

στην εφημερίδα του δηλώσεις της Έλλης Χριστοδουλίδου, σύμφωνα με τις οποίες ο αρχηγός της ΕΟΚΑ Β τον εκτιμούσε ιδιαιτέρως, λόγω της θέσης που πήρε στη συζήτηση που είχε γίνει στη Βουλή:

«Πόσον θέλω, αγαπητή Έλλη, συνέχισεν ο θρυλικός Διγενής να τον συναντήσω, να τον αγκαλιάσω, να τον φιλήσω και να τον σφίξω δυνατά μέσα στα χέρια μου.

Σήμερα, είπεν επίσης ο Διγενής, διάβασα την "Μάχη". Πάλιν ο Νίκος μου έδωσε μεγάλη χαρά». [6]

Ο Σαμψών, ως μη οργανωμένο στέλεχος της ΕΟΚΑ Β, δεν μπόρεσε τελικά να γίνει αρχηγός της οργάνωσης. Συνέχισε, όμως, να εμφανίζεται ως πολιτικός ηγέτης της ενωτικής παράταξης και περιόδευε στα χωριά κάνοντας ομιλίες στα εθνικόφρονα σωματεία. Ιδιαίτερη δραστηριότητα ανέπτυξε στην εκλογική του περιφέρεια, την Αμμόχωστο. Στις εξορμήσεις του τον συνόδευαν ο Αντώνης Καράς και ο Χρήστος Σολωμής.

Ο νέος διοικητής

ΦΥΣΙΚΟΣ διάδοχος του Γρίβα στην ηγεσία της ΕΟΚΑ Β θεωρείτο ο ταγματάρχης Γεώργιος Καρούσος. Το μεσημέρι της Δευτέρας, 28 Ιανουαρίου, κι ενώ ο Γρίβας ήταν ακόμη άταφος, ο Καρούσος κάλεσε στο κρησφύγετό του στη Λευκωσία τον δημοσιογράφο Σπύρο Παπαγεωργίου, για να συζητήσουν το μέλλον της ΕΟΚΑ Β. Όπως μαρτυρεί ο Παπαγεωργίου, ο Καρούσος ενδιαφερόταν να μάθει από τον ίδιο «ποίον το αίσθημα της κοινής γνώμης (...) ποίαι αι σκέψεις των αγωνιστών, ποίαι αι πιθαναί αντιδράσεις των Αθηνών, τι θα ήτο καλύτερον να γίνη διά την Ε.Ο.Κ.Α. και τον αγώνα διά την Ένωσιν». [7]

Ο Καρούσος είπε στον Παπαγεωργίου ότι ο Γρίβας δεν τον είχε ενημερώσει ποτέ για τα σχέδιά του ούτε για τους δεσμούς της ΕΟΚΑ Β με το καθεστώς των Αθηνών ούτε για τις πηγές συντήρησης της οργάνωσης. Είπε επίσης ότι αισθανόταν την ανάγκη να κάνει κάτι, διότι εκατοντάδες άνθρωποι ήταν καταζητούμενοι και άλλοι αντιμετώπιζαν οικονομικά προβλήματα διότι είχαν απολυθεί από τις δουλειές τους, επειδή ήταν μέλη της ΕΟΚΑ Β.

Όπως αναφέρει ο Παπαγεωργίου, ο Καρούσος είχε πάρει απόφαση να διακόψει τον ένοπλο αγώνα και να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία της αμνηστίας που πρόσφερε ο Μακάριος. Είχε μάλιστα έτοιμη προκήρυξη, την οποία απέστειλε στην ΕΣΕΑ για να την κυκλοφορήσει. Πράγματι, την επόμενη μέρα, η ΕΣΕΑ κυκλοφόρησε διακήρυξη

με την υπογραφή «Ο Διοικητής της Ε.Ο.Κ.Α. Β΄», η οποία ανέφερε:

«Η Ε.Ο.Κ.Α. Β΄ διέταξεν αναστολήν της δράσεώς της επί ακοπώ να παράσχη τον χρόνον της απαραιτήτου ηρεμίας διά τον υπεύθυνον, θετικόν και πατριωτικόν χειρισμόν του εθνικού θέματος.

Προϋποθέτει τούτο ότι θα εύρη ανταπόκρισιν υπό των οργάνων ασφαλείας, αλλά και των κατευθυνομένων του Παρακράτους, επ' αγαθώ του λαού μας.

Πάσα ενέργεια εις βάρος τυχόν ακόμη φυλακισμένων μας, καταζητουμένων ή ελευθεροκινουμένων μελών μας, ως και φθορά περιουσιών των Ενωτικών, θα προκαλέση τας σοβαράς αντιδράσεις της οργανώσεως, εφ' ων την ευθύνην θα φέρουν οι απρόσεκτοι ή οι αστόχως υποθέτοντες ότι ο αποθανών αρχηγός κατέλιπεν ανοπλα φάσιστα ορφανά.

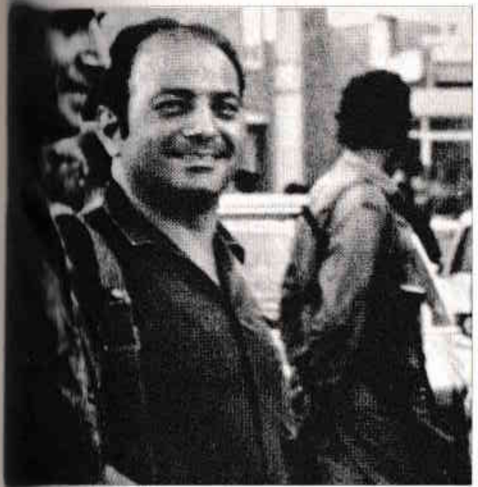
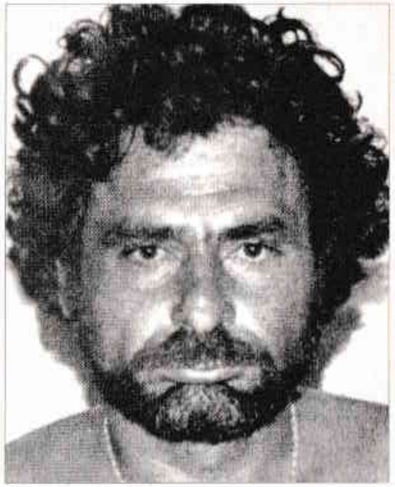
Η παρούσα ανακοίνωσις δεν αποτελεί όρον, αλλ' εκ καθήκοντος προσφοράν προς το σύνολον, υπό την βεβαιότητα ότι αύτη θα εκτιμηθή. Οι προς πάσαν κατεύθυνσιν υπεύθυνοι άνδρες ας δώσουν δείγματα του πατριωτισμού και της συνέσεώς των». [8]

Από τη διακήρυξη του Καρούσου η ΕΣΕΑ λογόκρινε το πιο σημαντικό μέρος, εκείνο που αναφερόταν σε πρόθεση της οργάνωσης να τερματίσει την ένοπλη δράση και σε όρους παράδοσης των ανταρτών της ΕΟΚΑ Β. Έλεγε ότι η οργάνωση δεν θα παρέδιδε τον οπλισμό της, αλλά θα τον διατηρούσε φυλαγμένο σε αποθήκες, για να τον χρησιμοποιήσει στο μέλλον, όταν θα έδινε το παρών της «υπό κοινήν εθνικήν ηγεσίαν αποβλέπουσαν εις μόνην την Ένωσιν, ή όταν οι κυβερνώντες επαναλάβουν την μέχρι σήμερον καθ' ημών βάναυσον τακτικήν των». Λογοκρίθηκε επίσης το απόσπασμα που ανέφερε ότι οι αντάρτες θα παρουσιάζονταν χωρίς τον οπλισμό τους και που προέτρεπε τις αρχές όπως «μη δημιουργούν εις αυτούς προβλήματα σημαίνοντα εκτροπάς». [9]

Η λογοκρισία της προκήρυξης του Καρούσου ήταν σαφής ένδειξη της διχογνωμίας στους κόλπους της ΕΟΚΑ Β ως προς το μέλλον της οργάνωσης. Από τη μια ήταν οι μετριοπαθείς, τους οποίους εξέφραζε ο Καρούσος, που επιδίωκαν πολιτικοποίηση του ενωτικού αγώνα. Από την άλλη, οι σκληροπυρηνικοί - ιωαννιδικοί υποστήριζαν συνέχιση της ένοπλης δράσης. Τη σκληρή γραμμή εξέφραζαν ο τομεάρχης Αμμοχώστου Κίκης Κωνσταντίνου και ο τομεάρχης Λεμεσού Λευτέρης Παπαδόπουλος, οι οποίοι ανταγωνίζονταν μεταξύ τους για την αρχηγία.

Ο Λευτέρης Παπαδόπουλος τη μέρα του πραξικοπήματος της 15ης Ιουλίου 1974. Δεξιά, ο Κίκης Κωνσταντίνου, ο άλλος δελφίνος για τη διαδοχή του Γρίβα.

Ανταγωνισμός Κίκη - Λευτέρη

ΤΗΝ ΕΠΟΜΕΝΗ του θανάτου του Γρίβα, ο Κίκης Κωνσταντίνου συγκάλεσε σύσκεψη στο σπίτι του Αντώνη Πετεβή, στην οποία παρακάθησαν οι συνεργάτες του Σταύρος Ζάκος, Πανίκος Παμπόρης, Δημητράκης Αυγουστή και Αντώνης Γενακρίτης. Στη συνάντηση εκείνη συζητήθηκε το θέμα της αμνηστίας που είχε εξαγγείλει ο Μακάριος. «Υπό του Κίκη ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ υπεστηρίζετο ότι αύτη έπρεπε να παραγνωρισθή και διά να δείξη την αποφασιστικότητα του περί των απόψεων του έσυρε περίστροφον, λέγοντας ότι θα συνεχίση τον αγώνα έστω και μόνος και θα εκτελέση όποιον τολμήση να σταθή εμπόδιον». [10] Για να ενισχύσει τη θέση του μέσα στην ΕΟΚΑ Β, ο Κίκης διέταξε δύο συνεργάτες του, τον Χατζηευτύχη και τον Στεφανίδη, να κλέψουν από τις αποθήκες του 201ου Τάγματος Πεζικού της Εθνικής Φρουράς μεγάλη ποσότητα οπλισμού και πυρομαχικών.

Ο άλλος δελφίνος για τη διαδοχή, ο Λευτέρης Παπαδόπουλος, έδειξε κι αυτός τις προθέσεις του λίγες μόνο ώρες μετά τον θάνατο του Γρίβα. Σε διαταγή που κυκλοφόρησε ως τομεάρχης Λεμεσού, στις 28 Ιανουαρίου, ανέφερε: «Μαχηταί της Ε.Ο.Κ.Α.! Στώμεν καλώς! Βαρύς ο Αρχηγός μας, από την τόσην δόξαν και τον τόσον θρύλον, έπεσεν επί των επάλξεων του Εθνικού Χρέους, ως εύορκος στρα-

τιώτης της Μεγάλης Πατρίδος, κληροδοτών εις ημάς υποθήκην ιεράν και αδιάρρηκτον: "Μένετε πιστοί έως θανάτου εις την εθνικήν αξίωσιν της Ενώσεως, βέβαιοι όντες ότι η νίκη θα στεφανώση τον αγώνα μας". Αυταί ήσαν αι τελευταίαι λέξεις του εκλιπόντος ηγέτου μας. Και απήλθε, βέβαιος ων ότι ουδείς ευρίσκεται μεταξύ μας επιλήσμων και διαρρήκτης της υποθήκης Του.

Μαχηταί της Ε.Ο.Κ.Α.! Αυστηρός και άτεγκτος τηρητής των νόμων της Πατρίδος, ως ενθυμείσθε, μας εδέσμευσε δι' όρκου ιερού, έναντι της πολυφιλήτου και μαρτυρικής Πατρίδος». [11]

«Άντερ κοντρόλ»

ΣΤΙΣ 2 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ, ο Καρούσος κυκλοφόρησε νέα προκήρυξη, με την οποία εκθείαζε τον αγώνα του Διγενή, ευχαριστούσε την ελληνική κυβέρνηση και την Εθνική Φρουρά που τον τίμησε και καλούσε τα μέλη της ΕΟΚΑ Β να συνεχίσουν τον αγώνα για την ένωση, χωρίς να ξεκαθαρίζει εάν ο αγώνας αυτός θα ήταν ένοπλος ή πολιτικός. Στο τέλος της προκήρυξης απευθυνόταν προσωπικά προς τον Μακάριο και αναφερόμενος στην αμνηστία που είχε εξαγγείλει, σχολίαζε τον όρο ότι οι καταζητούμενοι θα έπρεπε να επιστρέψουν στα σπίτια τους και να εγκαταλείψουν την ένοπλη δράση: «Αυτοί, που υμείς χαρακτηρίζετε "καταζητουμένους", κρατούν τα μέτωπά των ψηλά. Των Ελλήνων εχθροί, δεν είναι. Μαχηταί του αγώνος της ΕΝΩΣΕΩΣ είναι. Και εάν πρόκειται να κατέλθουν εις τα χωρία και εις τα πόλεις των, εις τας οικογενείας και εις τας εργασίας των, με το μέτωπον ψηλά να κατέλθουν. Ημείς θα συνεχίσωμεν τον αγώνα μας διά την Ένωσιν». [12]

Αν και η προκήρυξη δεν ήταν τόσο ξεκάθαρη ως προς τους στόχους του νέου διοικητή της ΕΟΚΑ Β, η κυβέρνηση την ερμήνευσε ως πρόθεση για πολιτικοποίηση του ενωτικού αγώνα. Ο Μακάριος έσπευσε να δώσει πίστωση χρόνου στη νέα ηγεσία της ΕΟΚΑ Β. Ο κυβερνητικός εκπρόσωπος, σχολιάζοντας την προκήρυξη του Καρούσου, ανακοίνωσε ότι ο Μακάριος είχε δώσει οδηγίες να μη διώκονται οι καταζητούμενοι «μέχρι διευκρινίσεως της καταστάσεως». [13]

Η αμφιλεγόμενη στάση που τηρούσε ο Καρούσος δεν τύγχανε της έγκρισης των σκληροπυρηνικών - ιωαννιδικών. Ο Ανδρέας Ποταμιάνος, σχολιάζοντας το περιεχόμενο του φυλλαδίου του Καρούσου είπε στον Σωκράτη Ηλιάδη: «Είναι σαχλαμάρες και να προσέξουν τι επιπτώσεις μπορεί να έχουν οι ανοησίες αυτές». Απαντώντας ο Ηλιά-

δης είπε: «Η κατάστασις είναι UNDER CONTROL και να μην ανησυχείτε». [14] Η κατάσταση, λοιπόν, κατά τον Ηλιάδη, ήταν υπό έλεγχο. Το καθεστώς των Αθηνών είχε ήδη αποφασίσει τη συνέχιση της δράσης της ΕΟΚΑ Β, καθώς και την απομάκρυνση του Καρούσου από την Κύπρο.

Όλη η ηγεσία σε σύσκεψη

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ της ΕΟΚΑ Β συζητήθηκε σε μια μεγάλη σύσκεψη που έγινε στο ρετιρέ μιας πολυκατοικίας (Κένεντι 45) στη Λευκωσία, την Κυριακή, 3 Φεβρουαρίου 1974. Σ' αυτήν πήραν μέρος ο διοικητής της οργάνωσης Γεώργιος Καρούσος, οι τομεάρχες και στελέχη της ΕΣΕΑ. Όπως μαρτυρεί ο Παπαγεωργίου, στη σύναξη εκείνη έγινε έντονη συζήτηση και εκφράστηκαν ισχυρές απόψεις και υπέρ και κατά της συνέχισης του αγώνα. Το μέλλον της ΕΟΚΑ Β δεν επρόκειτο, όμως, να αποφασιστεί στην Κύπρο. Η Αθήνα είχε πάρει ήδη τις αποφάσεις της και αυτό που εκκρεμούσε ήταν αυτές να επιβληθούν στους διαφωνούντες.

ΠΑΤΡΙΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑΝ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ
ΜΟΛΩΝ ΛΑΒΕ!
Οἱ καταζητούμενοι δὲν θὰ παραδοθοῦν
Ἄρθρον τοῦ κ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Κ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Με το «Μολών λαβέ» απαντά ο Λευτέρης Παπαδόπουλος στην έκκληση της κυβέρνησης για παράδοση των όπλων με αντάλλαγμα την αμνηστία.

Ο Λευτέρης Παπαδόπουλος, ο οποίος συμπεριφερόταν ήδη ως ο νέος αρχηγός, ήταν εξ εκείνων που στη συνάντηση της 3ης Φεβρουαρίου υποστήριξαν τη συνέχιση της ένοπλης δράσης. Κι ενώ η συζήτηση δεν είχε τελειώσει και δεν είχε ληφθεί καμιά απόφαση, ο Παπαδόπουλος, σύμφωνα με τον Παπαγεωργίου, «άφησε τους υπόλοιπους να συζητούν επί της γραμμής και απεσύρθη διά να χαράξη μόνος γραμμήν!» Κλείστηκε σε ένα δωμάτιο, για να γράψει το πρωτοσέλιδο άρθρο στην έκδοση της εφημερίδας «Πατρίς» της επόμενης μέρας, το οποίο θα αναφερόταν στο μέλλον της ΕΟΚΑ Β. [15]

Η γραμμή που έδωσε ο Παπαδόπουλος ήταν ξεκάθαρη από τον τίτλο του άρθρου του: «Μολών λαβέ!». Και στο κείμενο που ακο-

λουθούσε διέλυε κάθε εντύπωση περί του αντιθέτου: «Όχι λοιπόν! Η Ε.Ο.Κ.Α. δεν παραδίδεται. Ούτε φυσίγγι δεν θα παραδώση. Όποιος τα θέλει, τα έχομεν στις μπούκες των όπλων μας και αν τολμά ας τα μαζέψη. ΟΥΔΕΙΣ καταζητούμενος θα παραδοθή. Φρεναπάτας ουδείς πρέπει να τρέφη. Ο Διγενής μας καθώρισεν αποστολήν και της αποστολής αυτής ουδόλως δικαιούμεθα να αποστώμεν, χωρίς να θεωρηθώμεν ριψάσπιδες και προδόται.

Ενωτικοί! Πολύφλοισβος η Κασταλία της Κυπριακής ψυχής, θα χύνη πάντα τα λάλα νερά των εθνικών μας αξιώσεων, και η Πυθία των εθνικών μας πεπρωμένων, καθεζομένη επί του τρίποδος του μαρτυρίου μας και μασώσα την δάφνην των πικριών μας, ουδ' επί στιγμήν θα παύση εκδίδουσα ελπιδοφόρους και ελπιδοτρόφους τους χρησμούς, τους τονισμένους με το παναρμόνιον εκείνο: ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ή ΘΑΝΑΤΟΣ και Ένωσις μετά της Μητρός Ελλάδος». [16]

Αυτή ήταν η γραμμή του καθεστώτος Ιωαννίδη, την οποία, μερικές μέρες αργότερα, έφερε και γραπτώς από την Αθήνα ο Κοσμάς Μαστροκόλιας. Ο Μαστροκόλιας ήρθε στην Κύπρο αμέσως μετά τον θάνατο του Γρίβα και παραβρέθηκε στην κηδεία του. Ακολούθως, επέστρεψε στην Αθήνα για διαβουλεύσεις με το καθεστώς αναφορικά με το μέλλον της ΕΟΚΑ Β. Ήρθε και πάλι στη Λευκωσία στις 7 Φεβρουαρίου, για να παραστεί στο πρώτο μνημόσυνο του Γρίβα, που θα γινόταν την Κυριακή, 10 Φεβρουαρίου. Ο Μαστροκόλιας παρέμεινε στο νησί μέχρι τις 6 Μαρτίου, όταν απελάθηκε από την κυπριακή κυβέρνηση. Την περίοδο αυτή, σε συνεννόηση με τον Ανδρέα Ποταμιάνο και τον Σωκράτη Ηλιάδη, φρόντισαν να διευθετήσουν το ζήτημα της διαδοχής του Γρίβα και να διασφαλίσουν τη διατήρηση του ελέγχου της οργάνωσης από τον Ιωαννίδη. Ο Μαστροκόλιας είχε φέρει μαζί του από την Αθήνα πρωτόκολλο συνεργασίας, που καθόριζε τις σχέσεις της ΕΟΚΑ Β με το καθεστώς Ιωαννίδη, οι θέσεις του οποίου συνοψίζονταν ως ακολούθως:

«α) Οι εν Αθήναις στρατιωτικοί ιθύνοντες εφρόνουν ότι η Ε.Ο.Κ.Α. έπρεπε να διατηρηθή πάση θυσία, μη παραδιδομένων των όπλων της και μη κατερχομένων των ανταρτών εις την νομιμότητα και την ειρηνικήν ζωήν. β) Το Εθνικόν Κέντρον ανελάμβανε την συντήρησιν και προστασίαν των Ενωτικών αγωνιστών γ) Εξ Ελλάδος θα απεστέλλετο στρατιωτικός διά να αναλάβη την διοίκησιν. δ) Ο διοικητής της Ε.Ο.Κ.Α., ταγματάρχης Γ. Καρούσος, θα έπρεπε να απομακρυνθή της ηγεσίας και να επανέλθη πάραυτα εις την Ελλάδα». [17]

Ύστερα από τη θέση αυτή που πήρε η Αθήνα, κόπασε κάθε αντίδραση. Η οργάνωση συμμορφώθηκε προς τις υποδείξεις της χούντας και στις 11 Φεβρουαρίου οι τομεάρχες, «εν μέσω ατμοσφαίρας αγαλλιάσεως», υπέγραψαν το πρωτόκολλο «αφού ως επιστεύετο, το Εθνικόν Κέντρον ανελάμβανε τας ιστορικάς ευθύνας του εις τον αγώνα διά την Ένωσιν της Κύπρου». [18]

Φεύγει ο Καρούσος

ΟΠΩΣ διαμορφώνονταν οι εξελίξεις, ο Καρούσος δεν είχε ρόλο στην ΕΟΚΑ Β. Εξάλλου, αμέσως μετά τον θάνατο του Γρίβα, είχε ληφθεί απόφαση για απομάκρυνσή του. Έπρεπε, λοιπόν, να εγκαταλείψει το συντομότερο την Κύπρο και η εκτέλεση της απόφασης ανατέθηκε στον εφοπλιστή Ανδρέα Ποταμιάνο, ο οποίος είχε φτάσει στο νησί στις 30 Ιανουαρίου, για να παραστεί στην κηδεία του Γρίβα. Μαζί του ταξίδεψαν ο ταγματάρχης Νάσος Σκλαβενίτης και ο καπετάνιος Βασίλης Μούγιος - ο Ποταμιάνος του είχε βαφτίσει το παιδί - ο οποίος θα απομάκρυνε τον Καρούσο με πλωτό μέσο.

Το καΐκι «Ιάσων ΙΙ» που ενοικιάστηκε για να μεταφέρει τον Γεώργιο Καρούσο στην Ελλάδα.

Ενώ ο Ποταμιάνος, ο Σκλαβενίτης και ο Μαστροκόλιας αναχώρησαν από την Κύπρο μετά την κηδεία του Γρίβα, ο Μούγιος κατέλυσε στο ξενοδοχείο Ελ Γκρέκο στην Κερύνεια, εν αναμονή οδηγιών. Στις 15 Φεβρουαρίου ο Μαστροκόλιας - ο οποίος είχε επιστρέψει στην Κύπρο - συνοδευόμενος από τον Σωκράτη Ηλιάδη, επισκέφθηκαν τον Μούγιο στην Κερύνεια και διευθέτησαν μαζί του το θέμα της φυγάδευσης του Καρούσου. Ο Μούγιος ανέλαβε να μεταφέρει τον Καρούσο στη Ρόδο με μικρό κότερο το οποίο ανήκε στον Βρετανό Χάιτς και ενοικιάστηκε για 500 λίρες και 150 δολάρια. [19]

Ο Καρούσος αποδέχτηκε τη διευθέτηση που είχε γίνει και σε μή-

Ο Βασίλης Μούγιος και το υπόλοιπο πλήρωμα του «Ιάσων ΙΙ» συλλαμβάνονται στην Πάφο.

νυμά του προς τους αντάρτες της ΕΟΚΑ Β ανέφερε: «Αυτό είναι το καθήκον μου κι αυτό το πράττω, μ' απόλυτη επίγνωση του χρέους μου στην Πατρίδα, σε σας και τον αγώνα μας. Δεχθήτε την νέα Διοίκηση με εμπιστοσύνη και τιμή και πίσω της προχωρήστε στον ίσιο δρόμο τον καθαρό, τον πλατύ, τον Ελληνικό». [29]

Ο Μούγιος αναχώρησε με το «Ιάσων ΙΙ» από τη μαρίνα της Λάρνακας στις 5.30 το απόγευμα της 19ης Φεβρουαρίου, με πλήρωμα τους Απόστολο Ελευθεριάδη και Γιάννη Χαραλάμπους. Όταν βγήκε στα ανοιχτά, έκανε στροφή και προσέγγισε τον κόλπο στην περιοχή Ξυλοφάγου, απ' όπου παρέλαβε τον Καρούσο. Τον αποχωρούντα διοικητή της ΕΟΚΑ Β κατευόδωσε στην ακτή ο Κίκης Κωνσταντίνου. [21]

Η κυπριακή ΚΥΠ ήταν ενήμερη για την αναχώρηση του Καρούσου και είχε την πληροφορία ότι με το ίδιο σκάφος θα επέστρεφε στην Κύπρο ο Ιωάννης Ντάβος, ως νέος αρχηγός της οργάνωσης. Τότε εφαρμόστηκε ένα σχέδιο παρακολούθησης του «Ιάσων ΙΙ» από θάλασσα και αέρα, με σκοπό τη σύλληψη του νέου αρχηγού. Ένα αε-

ροπλανάκι της αερολέσχης με πιλότο τον Ανδρέα Καλλία και επιβάτη τον λοχαγό του Εφεδρικού Τάκη Τσαγγάρη παρακολουθούσε από αέρος το κότερο που μετέφερε τον Καρούσο. Το κότερο είχε προορισμό τη Ρόδο, αλλά λόγω θαλασσοταραχής προσέγγισε το Καστελόριζο. Στο Καστελόριζο έφτασε μέσω Τουρκίας και ο συνεργάτης του Εφεδρικού Ανδρέας Λεοντιάδης, ο οποίος παρακολουθούσε τις κινήσεις του Καρούσου. Όπως ανέφερε ο Λεοντιάδης, ο Καρούσος έτυχε στο Καστελόριζο υποδοχής από τον λιμενάρχη, ενώ η συμπεριφορά του δεν έδειχνε ότι ήταν κυνηγημένος. [22]

Όπως κατέθεσε αργότερα στην αστυνομία το πλήρωμα του «Ιάσων ΙΙ», οι λιμενικές αρχές του Καστελόριζου παρείχαν κάθε διευκόλυνση στον Καρούσο, ο οποίος αφού έκανε πολλά τηλεφωνήματα, αναχώρησε για τη Ρόδο. Στις 23 Φεβρουαρίου, «ο Ποταμιάνος, ειδοποιούσε τον Σωκράτην Ηλιάδην περί της αφίξεως του Καρούσου εις τον προορισμόν του και ότι αναμένεται να επισκεφθή τας Αθήνας την επομένην». Κατά την επιστροφή του στην Κύπρο το «Ιάσων ΙΙ» ανακόπηκε από ακταιωρό της αστυνομίας και οδηγήθηκε στο λιμανάκι της Πάφου. Το πλήρωμα συνελήφθη και σε καταθέσεις του στην αστυνομία ομολόγησε τα πάντα.*

Παρασκήνιο για τα κλεμμένα όπλα

Η ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΣΗ του Γεώργιου Καρούσου άφησε τους Λευτέρη Παπαδόπουλο και Κίκη Κωνσταντίνου να ερίζουν μεταξύ τους για την ηγεσία της ΕΟΚΑ Β. Ο πρώτος υποστηριζόταν από τον Κοσμά Μαστροκόλια και ο δεύτερος από τον Ανδρέα Ποταμιάνο. Ο Κίκης θέλησε να δείξει την αποφασιστικότητά του να διεκδικήσει την ηγεσία της ΕΟΚΑ Β με την κλοπή των όπλων από τις αποθήκες του 201ου Τάγματος Πεζικού, με τη βοήθεια αξιωματικών της Εθνικής Φρουράς. Η κλοπή έγινε σύντομα αντιληπτή και ενημερώθηκε ο αρχηγός του ΓΕΕΦ στρατηγός Ντενίσης, ο οποίος πήγε στην Αμμόχωστο στις 5 Φεβρουαρίου, για να διερευνήσει το περιστατικό.

Την ίδια μέρα, ο διοικητής της 1ης Ανωτέρας Τακτικής Διοίκησης

** Η ιστορία της διαφυγής του Καρούσου και ο πρωταγωνιστικός ρόλος που διαδραμάτισε ο Ποταμιάνος απασχόλησε σε έκταση τον τύπο. Ο Ποταμιάνος ανησύχησε ότι θα συλλαμβανόταν όταν θα ερχόταν στην Κύπρο για το 40ήμερο μνημόσυνο του Γρίβα και «εζήτησεν από τον ΗΛΙΑΔΗΝ να εξακριβώση τας πληροφορίας μέσω του υιού Τορναρίτη που συνεργάζετο μετ' αυτού. Πράγματι ο Γενικός Εισαγγελεύς ανέλαβεν έπειτα από σχετικόν αίτημα του υιού του να βολιδοσκοπήση τον Μακάριον και να το διευθετήση, για να μπορέση ο Ποταμιάνος να παραστή εις το μνημόσυνον Γρίβα».* [23]

συνταγματάρχης Τζωρτζάκης έδωσε αναφορά στο ΓΕΕΦ «καθ' ην διαπιστούται ότι, εκ των μέχρι της στιγμής ερευνών και πληροφοριών των τοπικών στρατιωτικών αρχών, ο κλαπείς οπλισμός ευρίσκεται εις Αμμόχωστον και όπισθεν της επιχειρήσεως ευρίσκεται ο Κίκης ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ». [24]

Ύστερα από την επιβεβαίωση ότι ο Κίκης ήταν αυτός που είχε οργανώσει την κλοπή, αναλήφθηκε πρωτοβουλία «εκ μέρους του ΓΕΕΦ και Γριβικών παραγόντων προς την κατεύθυνσιν του Κίκη ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ώστε το θέμα να ρυθμισθή κατά κάποιον τρόπον και να αποφευχθή ο σάλος και αι επιπτώσεις από τυχών διαρροήν εις τον τύπον». [25] Ο Σωκράτης Ηλιάδης ειδοποίησε στις 6 Φεβρουαρίου τον Παύλο Παπαδάκη ότι θα φρόντιζε να πειστεί ο Κίκης να επιστρέψει τον κλαπέντα οπλισμό και η υπόθεση να κλείσει χωρίς καμιά επίπτωση εις βάρος οποιουδήποτε.

Ο συνταγματάρχης Τζωρτζάκης είχε συνάντηση με τον Κίκη Κωνσταντίνου, με τον οποίο συζήτησε το θέμα. Ενημερώνοντας σχετικά το ΓΕΕΦ στις 8 Φεβρουαρίου, είπε ότι ο Κωνσταντίνου «είναι ανένδοτος να παραδώση τα όπλα διά λόγους τιμής και αξιοπρεπείας εκτός εάν του δοθούν εξ άλλων περιοχών όπλα της ιδίας ποσότητος με τα κλαπέντα». [26]

Με τον Κίκη Κωνσταντίνου συναντήθηκε και ο υπεύθυνος της αποθήκης Παπαμιχαήλ, ο οποίος προσπάθησε να τον πείσει να επιστρέψει τον οπλισμό, επικαλούμενους τις επιπτώσεις που θα είχε ο ίδιος. Για τη συνάντηση αυτή, ο Παπαμιχαήλ ενημέρωσε στις 9 Φεβρουαρίου τον Κώστα Μπούρλο στο Β΄ Γραφείο του ΓΕΕΦ: «Ο κλαπείς οπλισμός κατά τον Κίκην είναι απολύτως αναγκαίος δι΄ αυτόν και δεν συντρέχει λόγος ανησυχίας και τόσης στενοχώριας διά τόσον μικροπράγματα». [27] Ο Παπαμιχαήλ του είπε πως αν δεν παρέδιδε τον οπλισμό, θα είχε ως συνέπεια τη διακοπή των σχέσεών του με το ΓΕΕΦ. Αντιδρώντας ο Κίκης «εδήλωσε κατηγορηματικά ότι έχει πλήρη επίγνωσιν των επιπτώσεων και είναι έτοιμος να τα παραδώση μόνον εάν του εδίδοντο άλλα εξ άλλων κατευθύνσεων της Εθνικής Φρουράς». [28]

Στο μεταξύ, η ενέργεια του Κίκη προκαλούσε τριγμούς και στο εσωτερικό της ΕΟΚΑ Β. Ο στενός του συνεργάτης Σταύρος Ζάκος, ο οποίος δεν είχε ιδέα για τα σχέδια του Κίκη, ήταν έξω φρενών μαζί του. Το ίδιο και ο Λευτέρης Παπαδόπουλος, ο οποίος έβλεπε την πράξη του ως ευκαιρία για να τον εξουδετερώσει από υποψήφιο αρ-

Το Εφεδρικό ανακαλύπτει οπλοστάσιο της ΕΟΚΑ Β. Πλείστα από τα όπλα που διέθετε η οργάνωση είχαν κλαπεί από την Εθνική Φρουρά.

χηγό της οργάνωσης. Μαζί του διαφωνούσε επίσης ο Σωκράτης Ηλιάδης, ο οποίος ευνοούσε για αρχηγό τον Παπαδόπουλο, και ανέθεσε στον Σταύρο Ζάκο να μεσολαβήσει για την επιστροφή των όπλων.

Το θέμα των όπλων συζήτησε ο Ζάκος με τον Τζωρτζάκη στις 12 Φεβρουαρίου. Του είπε ότι είχε καταβάλει μεγάλες προσπάθειες για την επιστροφή τους και ότι συναντήθηκε με τον Σωκράτη Ηλιάδη και άλλους παράγοντες της Λευκωσίας, αλλά δεν υπήρξε κανένα αποτέλεσμα λόγω της αρνητικής στάσης του Κίκη Κωνσταντίνου, τον οποίο χαρακτήρισε «παρανοϊκό». [29]

Ο Τζωρτζάκης, συνοψίζοντας τα αποτελέσματα των παρασκηνιακών διαβουλεύσεων, ανέφερε στον στρατηγό Ντενίση στις 13 Φεβρουαρίου ότι «ο Κίκης έχει στιλώσει τα πόδια και μάλιστα απόψε βραδιάς ... στις δέκα η ώρα θα φύγη και θα πάη σε άλλη περιοχή όπου θα παραμείνη επί 6-7 ημέρας». Ο Τζωρτζάκης είπε στον Ντενίση ότι αναμενόταν συνάντησή του με τον Σωκράτη Ηλιάδη και ότι παρόμοια συ-

νάντηση με άλλους παράγοντες «κατέληξε εις αποτυχίαν με διαπληκτισμούς και οξείαν συζήτησιν». [30]

Μετά το αδιέξοδο, έσπευσαν στην Αμμόχωστο ο Σωκράτης Ηλιάδης και ο Κοσμάς Μαστροκόλιας, για να καταβάλουν μια τελευταία προσπάθεια να μεταπείσουν τον Κίκη Κωνσταντίνου. Στις 14 Φεβρουαρίου, ο Ηλιάδης ενημέρωσε τον Ζάκο για την επίσκεψή του στην περιοχή και του είπε ότι «ο Κίκης ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ εφαίνετο να επείσθη κατ΄ αρχήν να παραδώση τον οπλισμόν και μάλιστα έδωσεν και υποσχέσεις να διευθετηθή το θέμα». Λίγο αργότερα, όμως, ο Τζωρτζάκης ενημέρωνε τον Κώστα Μπούρλο στο Β΄ Γραφείο ΓΕΕΦ ότι ο Κίκης Κωνσταντίνου του είχε διαμηνύσει «ότι τα όπλα δεν πρόκειται να παραδοθούν διότι έχει πάρει οδηγίες από τας Αθήνας». Ο Τζωρζάκης είπε στον Μπούρλο να ενημερώσει σχετικά τον αρχηγό «με το συμπέρασμα του ότι πρόκειται περί συνεννοήσεως που έγινε από πολύ ψηλά». [31] Ο Κίκης Κωνσταντίνου πήρε στη φάση εκείνη από την Αθήνα το χρίσμα του νέου αρχηγού της ΕΟΚΑ Β.

Διαβουλεύσεις στην Αθήνα

ΤΟ ΘΕΜΑ της ηγεσίας της οργάνωσης συζήτησε ο Σωκράτης Ηλιάδης με τον Ανδρέα Ποταμιάνο στην Αθήνα, στις 14 Φεβρουαρίου.* Υποψήφιοι ήταν ο ταγματάρχης Νάσος Σκλαβενίτης, υπασπιστής του Γρίβα όταν ήταν διοικητής της ΑΣΔΑΚ, ο Κίκης Κωνσταντίνου και ο Λευτέρης Παπαδόπουλος. Η κάθοδος του Σκλαβενίτη στην Κύπρο τελικά αποκλείστηκε και αποφασίστηκε ο διορισμός διοικητή και όχι αρχηγού. Ο Ποταμιάνος, που ευνοούσε τον Κίκη, βολιδοσκόπησε τηλεφωνικώς τον Κοσμά Μαστροκόλια, ο οποίος βρισκόταν ακόμη στην Κύπρο και προωθούσε στην αρχηγία τον Λευτέρη Παπαδόπουλο:

«Ποταμιάνος: Σου έγραψα για ένα οικόπεδο εις το Βαρώσι τι γνώμη έχεις; Είναι καλό οικόπεδον; (Πρόκειται διά τον Κίκην ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ).

Μαστροκόλιας: Οι πληροφορίες λένε ότι είναι καλό, είναι ωφέλιμο.

Ποταμιάνος: Νομίζεις ότι πρέπει να το αγοράσωμεν;

Μαστροκόλιας: Γιατί όχι να το δούμεν κι αυτό.

Ποταμιάνος: Επήρα και τον Γιάννη [Σκλαβενίτη] και το οικόπεδο του αδελφού του (Νάσου ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗ) είναι λιγάκι δύσκολον κι αυτό έλεγα μήπως θα ήταν καλύτερα να αγοράσουμεν αυτό του Βαρωσιού.

* *Η είσοδος του Ηλιάδη στην Ελλάδα είχε απαγορευθεί το καλοκαίρι του 1973, ως αποτέλεσμα της αντιπαράθεσης μεταξύ Γρίβα και Παπαδόπουλου. Η απαγόρευση ήρθη μετά την ανατροπή του Παπαδόπουλου από τον Ιωαννίδη.*

Μαστροκόλιας: Τι να σου πω καλό είναι, θα το δούμε κι αυτό αυτές τις μέρες. Αλλά μια και αποκλείεται το άλλο τι να σου πω. Καλύτερα να το συζητήσωμεν όταν έλθης κάτω για το μνημόσυνον». [32]

Επειδή ο ανταγωνισμός μεταξύ Κωνσταντίνου και Παπαδόπουλου ήταν έντονος, η Αθήνα έδωσε τελικά την εξής λύση: Νέος αρχηγός της ΕΟΚΑ Β ορίστηκε ο Νάσος Σκλαβενίτης, ο οποίος είχε έδρα την Ελλάδα, και στην Κύπρο δημιουργήθηκε τοπική διοίκηση με στρατιωτικό διοικητή τον Κίκη Κωνσταντίνου και πολιτικό διοικητή τον Λευτέρη Παπαδόπουλο.

Ο Σπύρος Παπαγεωργίου γράφει στο βιβλίο του «Αττίλας» ότι η ανάθεση της ηγεσίας στον Κίκη Κωνσταντίνου έγινε στις 2 Μαρτίου 1974, σε συνάντηση που είχε με ταγματάρχη του ελληνικού στρατού σε σπίτι απέναντι από την αρμενική σχολή «Μελκονιάν» στη Λευκωσία.*

Μεταξύ τους διημείφθησαν και τα ακόλουθα:

«ΤΑΓΜ.: Ενετάλην να σου αναθέσω την ηγεσίαν της οργανώσεως.

ΚΩΝ.: Καλά, δεν θα έλθη από την Ελλάδα ανώτερος αξιωματικός για να αναλάβη την διοίκηση, όπως είχε συμφωνηθή;

ΤΑΓΜ: Δεν ξέρω πότε θα έλθη. Μπορεί και να έλθη την παραμονή της ημέρας που θα γίνη κάτι.

ΚΩΝ.: Μέγα είναι και το πρόβλημα του οπλισμού. Έχομεν 5.000 μέλη και διαθέτομεν μόνον περί τα 1.000 όπλα.

ΤΑΓΜ. : Θα ληφθή πρόνοια και γι΄ αυτό. Ετοιμάσατε αύριο με τον Λευτέρη λεπτομερή έκθεση με όλες τις ανάγκες της οργανώσεως. Θα την επιδώσω στην Αθήνα». [34]

Διαρχία Κίκη - Λευτέρη

ΣΤΙΣ 8 ΜΑΡΤΙΟΥ 1974, οι δύο τοπικοί αρχηγοί εγκαταστάθηκαν στο ίδιο σπίτι - κρησφύγετο και οργάνωσαν κοινό επιτελείο διοίκησης. Οι σχέσεις τους ωστόσο δεν υπήρξαν ποτέ αρμονικές. Ο καθένας αναλάμβανε πρωτοβουλίες πίσω από την πλάτη του άλλου, με τον Λευτέρη Παπαδόπουλο να κερδίζει τον έλεγχο της οργάνωσης, λόγω και της εύνοιας που είχε από τον Κοσμά Μαστροκόλια. Η αδυναμία των δύο να συνυπάρξουν ανάγκασε τον Κίκη Κωνσταντίνου να

* *Ο Πέτρος Πετρίδης αναφέρει ότι ο άνθρωπος που ανακοίνωσε στον Κίκη ότι αναλάμβανε τη στρατιωτική ηγεσία της ΕΟΚΑ Β ήταν ο Νάσος Σκλαβενίτης.* [33]

αποχωρήσει από το επιτελείο και τον Παπαδόπουλο να θεωρεί τον εαυτό του ντε φάκτο ως τον μόνο αρχηγό της ΕΟΚΑ Β.

Η διαμάχη πέρασε στα κατώτερα στρώματα της ΕΟΚΑ Β και στην οργάνωση άρχισαν να παρατηρούνται τάσεις διάσπασης. Ο Πετρίδης αναφέρει ότι οι δύο αρχηγοί συναντήθηκαν στις 20 Απριλίου για να επιλύσουν τις διαφορές τους, αλλά η συζήτηση εξελίχθηκε σε ομηρικό καβγά. Ύστερα από αυτό, ο Κίκης Κωνσταντίνου απευθύνθηκε στην Αθήνα. Με προσωπικό του απεσταλμένο έστειλε, στις 23 Απριλίου, αναφορά στον Μαστροκόλια, καταγγέλλοντας τον συναρχηγό του για αυθαίρετες και επιζήμιες ενέργειες. Έλεγε ότι ο ίδιος μπορούσε να αποκαταστήσει την πειθαρχία στην οργάνωση, αλλά ζητούσε να ξεκαθαριστεί ποια ήταν η δική του θέση και ρωτούσε κατά πόσο εξακολουθούσε να απολαμβάνει της εμπιστοσύνης των Αθηνών.

Ο απεσταλμένος επέστρεψε στη Λευκωσία με προφορικό μήνυμα. Η Αθήνα ζητούσε από τον Κωνσταντίνου να κάνει υπομονή για μερικές μέρες, μέχρι να επιστρέψει από την Κοζάνη όπου υπηρετούσε ο Σκλαβενίτης, προκειμένου ν' αναλάβει τη διεύθυνση του Γραφείου Κ στο Πεντάγωνο. Το Γραφείο Κ ήταν το τμήμα του Γενικού Επιτελείου το οποίο ήταν αρμόδιο για την Κύπρο. Ο Σκλαβενίτης θα αναλάμβανε την αρχηγία της ΕΟΚΑ Β και θα κατηύθυνε τη δράση της από το Πεντάγωνο.

Στις 24 Απριλίου, κουκουλοφόροι της ΕΟΚΑ Β έκαναν επιδρομή στο χωριό Πάνω Αγγλισίδες. Μπήκαν σε καφενείο και κακοποίησαν θαμώνες, ενώ μπήκαν και σε σπίτια και κακοποίησαν μακαριακούς στην παρουσία των παιδιών τους. Μεταξύ των κακοποιηθέντων ήταν και ο ιερέας του χωριού, που κτυπήθηκε με αλυσίδες, τις οποίες οι κουκουλοφόροι άφησαν στον τόπο του εγκλήματος.* Προτού αποχωρήσουν, συγκεντρώθηκαν στην πλατεία και έριξαν πυροβολισμούς στον αέρα. Την επομένη, η αστυνομία μάζεψε περίπου 1.000 κάλυκες. [36]

Αντιδρώντας στην ενέργεια αυτή, η κυβέρνηση κήρυξε την ΕΟΚΑ Β παράνομη οργάνωση. Μέχρι τότε, όλες οι διώξεις κατά μελών της ΕΟΚΑ Β γίνονταν στη βάση των διατάξεων του ποινικού κώδικα. Με την κήρυξη της οργάνωσης σε παράνομη, ποινικοποιείτο οποιαδήποτε

** Οι αλυσίδες φυλάχτηκαν ως τεκμήριο στο Τμήμα Ανιχνεύσεως Εγκλημάτων στο αρχηγείο αστυνομίας και τις βρήκαν εκεί οι πραξικοπηματίες στις 15 Ιουλίου 1974. Σύμφωνα με τον Ευτύχιο Σαλάτα, πρόκειται για τις αλυσίδες που έδειχνε ο Σαμψών στη συνέντευξη τύπου που έδωσε στις 17 Ιουλίου, ισχυριζόμενος ότι με αυτές κακοποιούνταν οι κρατούμενοι της ΕΟΚΑ Β.* [35]

Το Εφεδρικό συνεχίζει τις επιχειρήσεις του για την εξάρθρωση της ΕΟΚΑ Β.

σχέση είχαν μαζί της εφημερίδες και πολιτικές οργανώσεις που υποστήριζαν τη δράση της, όπως η ΕΣΕΑ. Η ΕΣΕΑ με ανακοίνωσή της αποποιήθηκε οποιασδήποτε σχέσης με την ΕΟΚΑ Β, προφανώς για λόγους τακτικής. Ο τύπος, όμως, εκδήλωσε εξαρχής την άρνησή του να συμμορφωθεί. Το κατεξοχήν όργανο της ΕΟΚΑ Β, η εφημερίδα «Εθνική», κυκλοφόρησε την επόμενη μέρα με τον τίτλο «Ζήτω η ΕΟΚΑ Β!» [37]

Η κυβέρνηση είχε δώσει προθεσμία 48 ωρών σε όλους τους καταζητουμένους να επιστρέψουν στα σπίτια τους και να ενημερώσουν σχετικά την αστυνομία μέχρι το μεσημέρι του Σαββάτου, 27 Απριλίου. Όσοι συμμορφώνονταν δεν θα είχαν καμιά απολύτως επίπτωση. Ο Κίκης Κωνσταντίνου ζήτησε οδηγίες από την Αθήνα τι να πράξουν οι καταζητούμενοι. Η απάντηση που έφθασε γραπτώς από τον Μαστροκόλια ανέφερε: «Η απάντηση στον Μ. να είναι ένα μεγάλο ΟΧΙ». [38] Με την απάντηση αυτή η χούντα του Ιωαννίδη έστελνε ένα ξεκάθαρο μήνυμα για τις προθέσεις της: Η ΕΟΚΑ Β είχε ακόμη ρόλο να διαδραματίσει. Έτσι, οι δύο εν διαστάσει συναρχηγοί αποφάσισαν να παραμερίσουν για λίγο τις διαφορές τους και εξέδωσαν από

κοινού διαταγή προς τους καταζητουμένους να μην ανταποκριθούν στην πρόταση του Μακαρίου. Παρόλα αυτά, 16 από τους 70 καταζητουμένους παρουσιάστηκαν. Μεταξύ αυτών ήταν και μια μεγάλη ομάδα από την περιοχή Αμμοχώστου, οι οποίοι διαφωνούσαν με τον Κίκη Κωνσταντίνου και πρόσκειντο στον Γεώργιο Καρούσο.

Στο μεταξύ, στις αρχές Μαΐου ανέλαβε καθήκοντα ως αρχηγός της ΕΟΚΑ Β στην Αθήνα ο Νάσος Σκλαβενίτης, ο οποίος έφερε το ψευδώνυμο Ναυαρώνης. Οι δύο συναρχηγοί στην Κύπρο ενημερώθηκαν με ειδικό μήνυμα, στο οποίο αναφερόταν ότι στο μέλλον θα έπαιρναν οδηγίες απευθείας από τον Ανδρέα Ποταμιάνο, ο οποίος είχε το ψευδώνυμο Αινείας. Ο ρόλος του Μαστροκόλια είχε περιοριστεί.

Σε μια άλλη εξέλιξη, ο Παύλος Παπαδάκης πέρασε κάτω από τον πλήρη έλεγχό του το κλιμάκιο της ελληνικής ΚΥΠ. Διοικητής της ΚΥΠ/Ε ήταν τότε ο Παντελής Κοφινάς, τον οποίο ο Παπαδάκης δεν εμπιστευόταν. Έτσι, υπέβαλε έκθεση στον Ιωαννίδη, κατηγορώντας τον «διά πλημμελή άσκησιν των καθηκόντων του, αδιαφορίαν και παντελή έλλειψιν συνεργασίας εις τον τομέαν των σχέσεων ΓΕΕΦ και ΚΥΠ/Ε». Ύστερα από αυτό, ο Κοφινάς κλήθηκε στην Αθήνα, όπου του εδόθησαν οδηγίες «να ενημερούται ο Επιτελάρχης [Παπαδάκης] επί όλων των πληροφοριών και ενεργειών της ΚΥΠ/Ε και να συντονίζωνται επί το καλύτερον επί όλων των εγερθησομένων θεμάτων μετά του Β2 γραφείου ΓΕΕΦ». [39]

Νέα κλοπή όπλων

ΕΝΩ στην Αθήνα δρομολογούνταν σημαντικές αλλαγές στη διοικητική δομή της ΕΟΚΑ Β, στην Κύπρο η οργάνωση συνέχισε να παρουσιάζει φυγόκεντρες τάσεις. Ο τομεάρχης Πάφου Γεώργιος Ράφτης, ο οποίος διεκδικούσε ηγετικό ρόλο στην ΕΟΚΑ Β, διέταξε την κλοπή μεγάλης ποσότητας όπλων από το ΚΕΝ Πάφου, σε μια προσπάθεια να ισχυροποιήσει τη θέση του. Το ΓΕΕΦ ενημερώθηκε για την κλοπή, καθώς και για την ανάμειξη της ΕΟΚΑ Β. Στις 11 Μαΐου, ο επικεφαλής της ελληνικής ΚΥΠ στη Λευκωσία ενημέρωσε το αρχηγείο της ΚΥΠ στην Αθήνα, λέγοντας «ότι 120 βαρέα όπλα από το ΚΕΝ Γεροσκήπου έκαναν φτερά και ο διαχειριστής της οπλαποθήκης που εξηκριβώθη ότι είναι μέλος της ΕΟΚΑ "Β" εξηφανίσθη». [40]

Κατά την πορεία των ανακρίσεων, οι στρατιωτικές αρχές απέκτησαν πλήρη εικόνα για τις συνθήκες της κλοπής. Έμαθαν τα ονόματα των ανδρών που απέσπασαν τον οπλισμό, τους αριθμούς των

αυτοκινήτων που χρησιμοποιήθηκαν για τη μεταφορά τους, καθώς και στοιχεία για τους στρατιωτικούς που βοήθησαν στην όλη επιχείρηση, μεταξύ των οποίων ήταν ο ταγματάρχης Καρούμπαλης, ο οποίος ενήργησε με οδηγίες του Ράφτη.

Για την κλοπή των όπλων ενημερώθηκε στις 13 Μαΐου ο διευθυντής του Β΄ Γραφείου ΓΕΕΦ, Κώστας Μπούρλος, από τον διοικητή του ΚΕΝ Γεροσκήπου Κατερινάκη. Αναφερόμενος στην πορεία των ανακρίσεων, ο Μπούρλος είπε στον Κατερινάκη να φροντίσει ώστε «να μην έλθη εις γνώσιν της αστυνομίας οτιδήποτε σχετικόν προέκυψε από τις ανακρίσεις». Από τον ταγματάρχη Καρούμπαλη ζητήθηκε έγγραφη αναφορά, αλλά ο Μπούρλος τον συμβούλευσε να παραλείψει να αναφέρει ορισμένα από τα στοιχεία που του είχε αποκαλύψει υπό τύπον πληροφοριών, ούτως ώστε «να περιορισθούν αι συνέπειαι κατ΄ αυτού εις το ελάχιστον». [41]

Αντιπαράθεση Λευτέρη - Ράφτη

ΩΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ των ερευνών της αστυνομίας, συνελήφθη όλη σχεδόν η ομάδα του Ράφτη. Ο Λευτέρης Παπαδόπουλος, που βρισκόταν σε επικοινωνία μαζί του, ζητούσε να του παραδοθεί ένα μεγάλο μέρος των όπλων. Ο Ράφτης, όμως, ήθελε να κρατήσει το μεγαλύτερο μερίδιο για τον εαυτό του. Ο Παπαδόπουλος επέμενε και με επιστολή του προς τον Ράφτη, λίγο μετά τη σύλληψη των ανδρών του, του έγραψε τα εξής:

«1. Αντιλαμβάνομαι ότι θα δυσχεραίνεσαι μετά την σύλληψιν των στελεχών σου. Εάν έχης την ευχέρειαν δι΄ ετέρου, να με ειδοποιήσης διότι αργούμεν. Πρέπει να μεταφερθούν.

2. Εν τω μεταξύ ούτε συζήτησιν διά 15 αυτόματα. Μου ελέχθη ότι εφ΄ όσον είναι τα 23 Μπρεν, διά να κρατήσης 5 θα μειωθούν τα αυτόματα από 8 εις 6. Αντέτεινα να κρατήσης 10 και να μη κρατήσης τυφέκια.

Απ΄ ό,τι ξέρω θα πάρουν τον πίνακα από το ΓΕΕΦ των απολεσθέντων, δι΄ έλεγχον των Μπρεν.

3. Θα αναμένω να με ειδοποιήσης το συντομώτερον, διά να γίνη η μεταφορά των.

4. Πρόσεχε τις κινήσεις σου.

Σε χαιρετώ,

Μύρων». [42]

Ο Ράφτης αρνείτο να συμμορφωθεί στις εντολές του Παπαδό-

Νεαρές με στολή της ΕΟΚΑ επισκέπτονται τον τάφο του Γρίβα. Μετά τον θάνατό του η οργάνωση κλυδωνιζόταν από τη μάχη της διαδοχής.

πούλου, οπόταν ξέσπασε μεταξύ τους διαμάχη. Στην αλληλογραφία που αντάλλαξαν, ο Παπαδόπουλος, έξω φρενών, τον χαρακτήριζε ανίκανο, ανεύθυνο, ακόμη και χαφιέ της κυβέρνησης. Ο Ράφτης (το ψευδώνυμό του ήταν Γαληνός) παραδέχτηκε ότι η οπλοκλοπή έγινε με δική του πρωτοβουλία, αλλά αρνείτο ότι έφερε ευθύνη για την τροπή που πήραν τα πράγματα και τις συλλήψεις, λέγοντας ότι «οι ανακριτές της Αστυνομίας βασανίζουν σαδιστικώς» τους συλληφθέντες για να μιλήσουν. «Εδώ φέρομεν όλοι ευθύνην γιατί δεν τρομοκρατήσαμε τους ανακριτές», [43] ανέφερε.

Οι τόνοι της αντιπαράθεσης μεταξύ Παπαδόπουλου και Ράφτη ανέβηκαν, με αφορμή αίτημα του τελευταίου να εκτελέσει μέλη της οικογένειας Τσέλεπου στην Πάφο, τους οποίους χαρακτήριζε προδότες και θεωρούσε υπεύθυνους για το ότι η αστυνομία είχε αρχίσει να ανακαλύπτει τα όπλα, που είχε κρύψει σε διάφορα σημεία: «Πρέπει να εκτελεσθούν. Είναι ριψάσπιδες φθοροποιοί και διασπαστές», έγραψε στον Παπαδόπουλο ο Γαληνός. Και ο Θησεύς (άλλο ψευδώνυμο του Παπαδόπουλου) του απάντησε: «Είσαι παληάνθρωπος, ανίκανος και τρελλός. Μας κατέστρεψες με αυτήν την υπόθεσιν και τώρα έχεις και το θράσος να συκοφαντής συναγωνιστάς σου. Λυπούμαι, αλλά η οργάνωσις δεν διοικείται από σαρκοβόρα που τρων τις σάρκες των».

Απαντώντας ο Ράφτης ζήτησε αναβάθμιση του ρόλου του στην οργάνωση της Πάφου, καθώς και βοήθεια 500 λιρών για τις οικογένειες των συλληφθέντων για την κλοπή των όπλων. Ο Παπαδόπουλος του απάντησε με οργισμένο ύφος: «Γαληνέ. Δεν επιθυμώ να ξανακούσω τέτοιες αξιώσεις από εσένα. Αφού συνελήφθησαν όλοι οι άνδρες του τομέως σου, διατί ζητείς να παραμείνης εις την Πάφον; Όσον διά τα χρήματα που ζητάς απορρίπτεται, διότι, όλοι ωμίλησαν».

Ο Ράφτης επέμενε στα αιτήματά του για περισσότερα χρήματα και για συμμετοχή στο επιτελείο της ΕΟΚΑ Β, απειλώντας πως αν δεν γίνονταν αποδεκτά, θα παραιτείτο από την οργάνωση. Ο Παπαδόπουλος του απάντησε: «Λυπούμαι, αλλά, δεν διαχειρίζεσαι καλά τα οικονομικά του τομέως. Εσύ, παίρνεις την μερίδα του λέοντος και αφήνεις στερημένους τους συναγωνιστές σου... Είσαι άνθρωπος ρευστής συνειδήσεως και αμφιβόλου πατριωτισμού όταν προβάλλης τον μπαμπούλαν της παραιτήσεως. Διερωτώμαι, ποίοι είναι οι σκοποί σου όταν παραιτηθής. Μήπως θα ενταχθής εις τον Κυβερνήτην διά να μας πολεμήσεις; Αν όχι, τι σκοπεύεις να πράξης;» [44]

Λευτέρης προς Ιωαννίδη

Ο ΛΕΥΤΕΡΗΣ Παπαδόπουλος αδημονούσε από τη φαινομενική στασιμότητα που υπήρχε στην υλοποίηση των σχεδίων της χούντας για ανατροπή του Μακαρίου. Θεωρούσε ότι η Αθήνα είχε εγκαταλείψει την Κύπρο, δυσανασχετούσε διότι δεν στέλνονταν όπλα, ενώ είχε σφοδρά παράπονα από το καθεστώς διότι τον απειλούσε με διακοπή της χρηματοδότησης, επειδή δεν αναγνώριζε τον Κίκη Κωνσταντίνου ως στρατιωτικό διοικητή της οργάνωσης.

Έτσι, ο Παπαδόπουλος αποφάσισε να αποταθεί γραπτώς στον Ιωαννίδη και να του θέσει όλα τα ζητήματα που τον απασχολούσαν. Έγραψε την επιστολή του στις 14 Μαΐου, λίγες μόνο μέρες μετά την

κλοπή των όπλων από τον Γεώργιο Ράφτη: «Απευθύνομαι σήμερον προς υμάς εξ απολύτου ανάγκης, ως θα διαπιστώσητε, παρ' όλον ότι αντιλαμβάνομαι πόσα προβλήματα, κατ' αυτάς, θα σας απασχολούν. Πεποιθώς, όμως, ότι, το Εθνικόν Ζήτημα της Κύπρου κατέχει, οπωσδήποτε δεσπόζουσαν θέσιν εις τας υμετέρας ανησυχίας και φροντίδας, λαμβάνω το θάρρος να απευθύνω προς υμάς την παρούσαν κατά παρέκκλισιν εκ των υφισταμένων και καλώς νοουμένων περί Ιεραρχίας Κανονισμών».

Ο Παπαδόπουλος, αφού υπενθύμισε στον Ιωαννίδη τις οδηγίες που είχε στείλει στην Κύπρο μετά τον θάνατο του Γρίβα μέσω του Σκλαβενίτη, για διατήρηση της οργάνωσης και εκδίωξη του Καρούσου, καθώς και την υποχρέωση που είχε αναλάβει να καλύψει τις ανάγκες της ΕΟΚΑ Β σε χρήματα και οπλισμό, αναφέρθηκε με κολακευτικά λόγια στον Ιωαννίδη και εξέφρασε την πικρία του για τη μη ανταπόκρισή του στα υπεσχημένα: «Νυν, με όλον το απαιτούμενον σέβας, προς την υψηλήν αποστολήν, ήν τόσον δαψιλώς σας επιφύλαξεν η τύχη, αλλά και προς τον άνθρωπον, όν, ο εκλιπών Αρχηγός εξεχώριζε μεταξύ των εκλεκτών, αναφέρω ότι μέχρι της στιγμής, καθ' ήν μετά πόνου πολλού σύρονται αι γραμμαί, η πλευρά σας δεν αντεπεκρίθη εις τας υποσχέσεις της, τας επαγγελίας της, τας προσδοκίας μας. Τουναντίον! Αποκαρδιωτικά μηνύματα πυκνούμενα οσημέραι, καταφθάνουν εις τα καταφύγιά μας. Και διερωτώμεθα τι ακριβώς συμβαίνει και ποίον, τάχα, το αληθές νόημα τούτων: Αλλ' ιδού εν συνόψει, πού ευρίσκονται αι ανησυχίαι μας.

Πρώτον, ουδεμιάς συγκεκριμμένης απαντήσεως ετύχαμεν, επί του θέματος του εξοπλισμού.

Δεύτερον, ουδεμιάς συγκεκριμμένης και υπευθύνου - πλην όμως διαφαινομένης διαθέσεως - απαντήσεως ετύχαμεν, ως προς την αποστολήν ή μη προσώπου προς ανάληψιν της Διοικήσεως.

Τρίτον, ουδεμιάς κατευθύνσεως ετύχαμεν, ως προς την αποστολήν της Οργανώσεως μετά τον θάνατον του ΔΙΓΕΝΗ. Διότι, ίσως να διαφέρουν τα σχέδια και το πρόγραμμα».

Στη συνέχεια, ο Λευτέρης Παπαδόπουλος αναφέρθηκε με υποτιμητικούς χαρακτηρισμούς στον στρατιωτικό συναρχηγό, τον οποίο λίγο πολύ χαρακτήρισε ανίκανο και ανισόρροπο:

«Με μηνύματα, παντελώς αποκρουστέα από πάντα τίμιον άνθρωπον, πολλώ μάλλον από αγωνιστάς της ελευθερίας, οίτινες υπομένουν τα πάνδεινα χάριν της Ελλάδος εκτοξεύονται απειλαί περί

μη αποστολής χρημάτων, διότι άπαντα τα στελέχη δεν υποκύπτουν, εις την διαλυτικήν διά την Οργάνωσιν υπόδειξιν της αναγνωρίσεως συγκεκριμμένου ατόμου, εκ των ενταύθα, ως κεφαλής της Οργανώσεως. Και μάλιστα, το εν λόγω άτομον, ου μόνον δεν υπερέχει εις ικανότητας, των άλλων στελεχών, αλλά και τοιαύτην διαγωγήν επέδειξεν, ώστε να συγκεντρώνη πολλάς αμφιβολίας, τόσον προς την πνευματικήν του κατάστασιν, όσον και προς την διάθεσιν πειθαρχίας προς τας υποδείξεις του Εθνικού Κέντρου. Ενέχει όμως και άλλην, δι' ημάς, σημασίαν η απειλή της διακοπής της οικονομικής ενισχύσεως. Και ερωτώμεν: Αύτη διατίθεται εν ονόματι του Ενωτικού Αγώνος ή χάριν ατόμων τινών; Εάν συμβαίνει το δεύτερον, ν' αποκοπή! Εάν όμως, συμβαίνει το πρώτον, λυπούμαι να παρατηρήσω, ότι ο τρόπος καθ' ον εκδηλούται η προσφορά και η απειλή της αποκοπής, δεν είναι ο ενδεδειγμένος. Εκτός εάν συμφωνήτε ότι είμεθα εθνικοί αγωνισταί και όχι υπόκοσμος. Διότι, της τοιαύτης μεταχειρίσεως δεν θα αρνηθήτε, ότι μόνον τοιαύτα ανδράποδα αξίζουν. Αλλ' εάν πρόκειται να συνεχισθή η τοιαύτη τακτική, τότε ποίον νόημα είχεν το αρχήθεν διαβιβασθέν μήνυμά σας; Ενώ προ του οικτρού φαινομένου των πεινώντων ανταρτών, θα υποχρεωθώμεν να καταφύγωμεν εις μεθόδους ουχί κολακευτικάς δι' ημάς, αλλ' εν πάση περιπτώσει, σωτηρίους, ίσως, διά τον αγώνα μας».

Ο Λευτέρης Παπαδόπουλος, με επώνυμα άρθρα στην εφημερίδα «Πατρίς» προσπαθούσε να επιβληθεί ως πηγέτης της ΕΟΚΑ Β.

Ο Παπαδόπουλος, αδημονώντας να πληροφορηθεί τις προθέσεις των Αθηνών, ζητούσε από τον Ιωαννίδη να ξεκαθαρίσει τι σκεφτόταν να κάνει για την Κύπρο:

«Με την ψυχήν υπερχειλίζουσαν από πικρίαν, σας γράφω ότι, ουδέποτε, εφανταζόμην, ότι θα καταστώ μάρτυς της τοιαύτης αδια-

φορίας, εκ μέρους εκείνων, οι οποίοι ασμένως και εναγωνίως έπρεπε να προστρέξουν εις βοήθειάν μας. Ούτε ηδυνάμην να πιστεύσω, ότι, θα εγινόμην ο τραγικώτερος επαίτης, ναι επαίτης, υπέρ των μαχομένων συναγωνιστών μου. Δεν είναι δυνατόν, ουδείς παλμογράφος, να σας μεταδώση το συγκλονιστικόν νόημα που επιθυμώ να σας απευθύνω διά των γραμμών».

Στη συνέχεια ο Παπαδόπουλος έθεσε τον Ιωαννίδη προ των «ιστορικών ευθυνών» του και τον κάλεσε να τείνει «ευήκοον ους» και να αποφασίσει επιτέλους την «εθνική ολοκλήρωση» της Κύπρου: «Σας σημειώνω μόνον, μεθ' οδύνης πολλής και αιμασσούσης ψυχής ότι, ε[illegible] μεθα η τελευταία αγωνιστική γενεά εις την Ελληνικήν Μεγαλόνησον Κύπρον. Εάν δε, δεν επιτευχθή ο σκοπός τώρα, η Κύπρος θα χαθή οριστικώς διά το Έθνος. Και ημείς ίσως, δεν θα επιζήσωμεν της καταστροφής. Δεν πρέπει, άλλωστε! Σεις, όμως θα ζήτε και ίσως να μας θυμηθήτε. Αλλά τότε!!

Δύο είναι τα ενδεχόμενα της παρούσης. Πρώτον, να θελήσετε να τείνητε ευήκοον ους, επ' αγαθώ της μαρτυρικής Κύπρου. Και Δεύτερον, να αντιπαρέλθητε την παρούσαν. Μόνον, που στενεύουν πολύ τα περιθώρια. Και φοβούμαι μήπως, επί των ημερών μας προστεθή ακόμη μία, εις τον πίνακα, των τόσων πολυφιλήτων και χαμένων Ελληνικών Πατρίδων.

Τα ανωτέρω αποτελούν συνείδησιν απάντων, των εν τη Οργανώσει βασικών στελεχών. Εάν, δε, επιθυμήτε, δύναμαι να προκαλέσω την υπό τούτων έγγραφον και ενυπόγραφον διατύπωσίν των.

Με αυτάς τας σκέψεις και συναισθήματα, μένω διά τα καθ' Υμάς.

Μετά πάσης τιμής,

ΚΕΡΑΥΝΟΣ» [45]

Ύστερα από την επιστολή του Λευτέρη Παπαδόπουλου, η Αθήνα αποφάσισε να απαλλαγεί και από τους δύο συναρχηγούς και να διορίσει ένα τρίτο πρόσωπο ως διοικητή της ΕΟΚΑ Β. Αυτός ήταν ο λοχαγός Κροίσος Χριστοδουλίδης, ο οποίος προσκλήθηκε στην Αθήνα, στα τέλη Μαΐου 1974. Τον παρέλαβε στο αεροδρόμιο ο Ανδρέας Ποταμιάνος, ο οποίος τον οδήγησε στο Γραφείο Κ, όπου συνάντησε τον Νάσο Σκλαβενίτη. [46]

11

Το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου

ΟΤΑΝ ο Δημήτριος Ιωαννίδης ανήλθε στην εξουσία στην Ελλάδα, η ρήξη στις σχέσεις Αθηνών - Λευκωσίας ήταν προδιαγεγραμμένη. Όπως αναφέρεται στην έκθεση της επιτροπής Πάικ* του αμερικανικού Κογκρέσου, ύστερα από το πραξικόπημα του Ιωαννίδη, «οι σχολιαστές [του Στέιτ Ντιπάρτμεντ και της CIA] συμπέραναν ότι οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Μακαρίου ήταν προορισμένες να χειροτερέψουν». Το μίσος του Ιωαννίδη για τον Μακάριο, «τον οποίο θεωρούσε φιλοκομμουνιστή ή και κάτι χειρότερο, λεγόταν ότι "άγγιζε τα όρια του παθολογικού". Πολύ περισσότερο, ο Μακάριος θεωρείτο η πέτρα του σκανδάλου, σχετικά με τις ελπίδες του Ιωαννίδη για ένωση. Οι παρατηρητές συμφωνούσαν ότι μια σοβαρή αναμέτρηση ήταν

* *Η επιτροπή Πάικ (από το όνομα του προέδρου της Ότις Πάικ) ιδρύθηκε το 1975 και διερεύνησε τις δραστηριότητες των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ σε ξένα κράτη, μεταξύ των οποίων και στην Κύπρο.*

μόνο ζήτημα χρόνου». [1] Όπως μαρτυρεί ο επικεφαλής του Γραφείου Κύπρου του Στέιτ Ντιπάρτμεντ Τομ Μπόγιατ, είχε πληροφορίες για επικείμενο πραξικόπημα, από τα τέλη του 1973:

«Στα τέλη του 1973 και αρχές του 1974 άρχισα να λαμβάνω όλο και περισσότερες ενδείξεις ότι η κυβέρνηση της Ελλάδας, η ελληνική CIA και οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις υποστήριζαν το ακραίο απορριπτικό μέτωπο στην Κύπρο, το οποίο ήθελε να ρίξει τον Μακάριο και να εξαγγείλει την ένωση της Ελλάδας με την Κύπρο. Και γνώριζα - είμαι ένας αξιωματούχος που μιλάει ελληνικά και έχω περάσει αρκετό καιρό στην περιοχή - ότι εάν οι Έλληνες κατάφερναν να επιβάλουν κυβέρνηση στη Λευκωσία, τότε η Τουρκία θα εισέβαλλε στην Κύπρο. Γνώριζα επίσης ότι εάν η Τουρκία εισέβαλλε στην Κύπρο, τότε θα είχαμε δύο στρατούς χωρών μελών του ΝΑΤΟ να πολεμούν μεταξύ τους, παρανόμως, με όπλα αμερικανικής προέλευσης και με αμερικανική εκπαίδευση. Και αυτό θα ζήμιωνε τη θέση μας στην Ανατολική Μεσόγειο και θα παρείχε - ποιος μπορούσε να ξέρει εκείνη την εποχή - αφορμές στους Σοβιετικούς». [2]

Τον Φεβρουάριο του 1974 ο Μπόγιατ ετοίμασε ένα τηλεγράφημα με οδηγίες προς τον Αμερικανό πρέσβη στην Αθήνα Χένρι Τάσκα, ζητώντας του να συναντήσει τον Ιωαννίδη και να του κάνει σαφές ότι «οι Ηνωμένες Πολιτείες αντιτίθεντο σε οποιαδήποτε προσπάθεια ανατροπής του Μακαρίου και εγκαθίδρυση φιλοχουντικής κυβέρνησης». Όπως αναφέρει ο Μπόγιατ, μόλις έδειξε το τηλεγράφημα στους ανωτέρους του το απέρριψαν αμέσως, διότι εκείνη την εποχή κανείς από το κατεστημένο δεν ήθελε να στενοχωρήσει την Αθήνα. [3]

Ο Ιωαννίδης, που είχε πάρει την απόφαση να ανατρέψει με πραξικόπημα τον Μακάριο, άρχισε να συζητεί τα σχέδιά του με τον πρόεδρο και τον πρωθυπουργό του καθεστώτος, Φαίδωνα Γκιζίκη και Αδαμάντιο Ανδρουτσόπουλο, καθώς και με τον αρχηγό των ενόπλων δυνάμεων, Γρηγόριο Μπονάνο. Οι συζητήσεις έγιναν στο σπίτι του Ανδρουτσόπουλου, μεταξύ Φεβρουαρίου και Μαρτίου 1974. Στις καταθέσεις τους στην Εξεταστική Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων για τον Φάκελο της Κύπρου, οι πρωτεργάτες του πραξικοπήματος έδωσαν ο καθένας διαφορετική ημερομηνία για το πότε ελήφθη η τελική απόφαση. Ο μεν Μπονάνος τοποθετεί την απόφαση τον Φεβρουάριο, ο δε Γκιζίκης τον Απρίλιο. [4] Το βέβαιο είναι πως τον Απρίλιο η απόφαση για την ανατροπή του Μακαρίου ήταν ειλημμένη. Η

αρχική σκέψη ήταν το πραξικόπημα να γίνει τον Μάιο, κατά τη διάρκεια της απουσίας του Μακαρίου στην Κίνα, όπου θα πήγαινε για επίσημη επίσκεψη.

Σύμφωνα με τις καταθέσεις του Γκιζίκη και του Μπονάνου, η απόφαση λήφθηκε «ύστερα από επίμονες εισηγήσεις του Δημ. Ιωαννίδη». [5] Όπως μαρτυρούν οι πρωταγωνιστές, όλοι πλην του Ιωαννίδη είχαν εκφράσει φόβους ότι το πραξικόπημα θα προκαλούσε στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας. Οι δισταγμοί τους όμως κάμφθηκαν, όταν ο Ιωαννίδης τους διαβεβαίωσε ότι είχε «συνεχείς και έντονες υποσχέσεις και εγγυήσεις από όλους τους ενδιαφερομένους και δη από τις ΗΠΑ ότι [η Τουρκία] δεν πρόκειται να επέμβει». [6]

Εμπλοκή των ΗΠΑ

ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ του Ιωαννίδη περιήλθαν στην αντίληψη του Μακαρίου, ο οποίος έδωσε οδηγίες στον πρέσβη της Κύπρου στην Ουάσιγκτον Νίκο Δημητρίου να ενημερώσει σχετικά το Στέιτ Ντιπάρτμεντ. Ο Δημητρίου ζήτησε συνάντηση με τον τότε βοηθό υπουργό Εξωτερικών για τις υποθέσεις της Μέσης Ανατολής, Ρότζερ Ντέιβις και τον διευθυντή του Γραφείου Κύπρου του Στέιτ Ντιπάρτμεντ Τομ Μπόγιατ. «"Έχω ασφαλείς εκτιμήσεις της υπηρεσίας πληροφοριών", είπε στον Ντέιβις "ότι θα αναληφθεί σοβαρή προσπάθεια για δολοφονία του αρχιεπισκόπου Μακαρίου πριν από το Πάσχα των Ελλήνων"». [7] Ο Δημητρίου προειδοποίησε για τις συνέπειες ενός ελληνοτουρκικού πολέμου και ζήτησε από τις ΗΠΑ να πάρουν τα μέτρα τους. Ο Ντέιβις του είπε ότι είχαν και οι Αμερικανοί τέτοιες πληροφορίες, αλλά δεν ήταν σε θέση να επιβεβαιώσουν οτιδήποτε. Ο Τομ Μπόγιατ είπε αργότερα στον Δημητρίου: «Ανησυχώ κι εγώ όπως εσείς». [8]

Ύστερα από τη συνάντηση με τον Δημητρίου, ο Μπόγιατ ετοίμασε ένα άλλο μνημόνιο, πιο ανώδυνο από εκείνο που είχε ήδη απορριφθεί. Το τηλεγράφημα αυτό έφτασε στα χέρια του υφυπουργού Εξωτερικών, αρμοδίου για τις πολιτικές υποθέσεις στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ, Τζόζεφ Σίσκο, τον Απρίλιο του 1974. Σύμφωνα με τον Μπόγιατ, μόλις ο Σίσκο πήρε στα χέρια του το μνημόνιο, του απάντησε: «Κοίτα, αυτό είναι πολύ δύσκολο. Κανένας στην Ουάσιγκτον δεν θέλει να κάνει κάτι τέτοιο και ιδιαίτερα στον Λευκό Οίκο δεν θέλουν να ακούσουν τίποτε που να είναι κατά των Ελλήνων. Μη με ρωτάς γιατί. Δεν ξέρω γιατί, αλλά γνωρίζω ότι έτσι αισθάνονται». [9]

Ο Μπόγιατ ήταν από τους Αμερικανούς διπλωμάτες που θεωρού-

Ο Τομ Μπόγιατ (δεξιά) συναντάται με τον Μακάριο στο προεδρικό μέγαρο, κατά τη διάρκεια επίσκεψής του στην Κύπρο, το 1972.

σαν ότι ο Μακάριος ήταν παράγοντας σταθερότητας και έπρεπε να στηριχθεί. Στον αντίποδα του Μπόγιατ βρισκόταν ο Χένρι Τάσκα, ο οποίος τον ειρωνευόταν. «Ο Τάσκα συμμεριζόταν την άποψη που επικρατούσε στους ανώτερους διαδρόμους του Στέιτ Ντιπάρτμεντ ότι ο Μπόγιατ ήταν η κλώσσα που άσκοπα ενοχλούσε τους συναδέλφους του στην Ουάσιγκτων και στην Αθήνα με τις φοβερές προβλέψεις του για πραξικοπήματα εναντίον του Μακαρίου». [10]

Η αρνητική στάση του Τάσκα ώθησε τον Μπόγιατ να ετοιμάσει ένα προσχέδιο τηλεγραφήματος, στο οποίο ανέλυε την πολιτική του Ιωαννίδη έναντι του Μακαρίου. Το κείμενο αυτό αποκάλυψε ο Λόρενς Στερν στο βιβλίο του «Λάθος Άλογο»: «Οι απόψεις των Αθηνών εκτιμούνται, έλεγε το προσχέδιο του εγγράφου του Μπόγιατ. Όμως για μια σειρά ετών, οι Έλληνες στρατιωτικοί έχουν αγκιστρωθεί στην ιδέα ότι ο Μακάριος ήταν ο ερυθρός παπάς και ότι η Κύπρος ήταν η Κούβα της Μεσογείου. Ο Ελληνικός στρατός εξακολουθούσε ακόμη να εκδηλώνει μια δυνατή συναισθηματική εμμονή στην ένωση. Η Τουρκία επίσης εθεωρείτο σαν ο ορκισμένος κληρονομικός εχθρός. Αυτή η θέση, το έγγραφο συνέχιζε, εγκυμονούσε κινδύνους και παρωθούσε τη χούντα σε πράξεις επικίνδυνες για όλα τα μέρη που μετείχαν στη διαμάχη.

Αυτό το σπουδαίο αναλυτικό έγγραφο, που επίσης χαρακτηρί-

στηκε σαν απόρρητο από το Στέιτ Ντιπάρτμεντ έκανε λόγο για την ανάμειξη των Ελλήνων στρατιωτικών στη δολοφονική απόπειρα του 1970 εναντίον του ελικοπτέρου του Μακαρίου και για τη διπροσωπία της χούντας να αφήσει τον Γρίβα να επιστρέψει πίσω στην Κύπρο τον Νοέμβριο του 1971, καθώς και για τα σχέδιά της να ανατρέψει τον Μακάριο με τέτοια πολιτικά τεχνάσματα, όπως η εξέγερση των επισκόπων το 1972.

Η χούντα υποδείκνυε ο Μπόγιατ, είχε μια συνεπή για χρόνια επίδοση υποστήριξης των αντιμακαριακών και ενωτικών στοιχείων στη νήσο. Δεν υπάρχουν αποδείξεις, επέμενε το έγγραφο, ότι η Ελληνική κυβέρνηση προσπαθούσε να θέσει υπό έλεγχο τις στρατιωτικές της δυνάμεις στην Κύπρο. Στην πραγματικότητα, υπήρχαν αποδείξεις για το αντίθετο: ότι η κυβέρνηση ενθάρρυνε την ανάληψη αντιμακαριακής δράσης από τον στρατό της.

Ο Μπόγιατ προχωρώντας προειδοποιούσε ότι εάν η Κύπρος περιπλεκόταν σε πόλεμο, δεν θα ήταν τούτο μια εσωτερική υπόθεση, αλλά πιότερο θα ήταν μια διεθνής, σε πλήρη κλίμακα, καταστροφή που θα οδηγούσε τους δύο συμμάχους στο ΝΑΤΟ σε μια σοβαρή στρατιωτική αντιπαράταξη. Για μια ακόμη φορά, ο Μπόγιατ συνιστούσε έντονα, όπως ο Τάσκα θέσει τα σημεία αυτά απ' ευθείας υπόψη των ηγετών της χουντικής κυβέρνησης». [11]

Ψυχροπολεμικό κλίμα

ΣΤΟ ΜΕΤΑΞΥ, σε αντίθεση με αυτό που συνέβαινε επί δικτατορίας Παπαδόπουλου, όπου υπήρχε επικοινωνία και συνεννόηση Αθηνών - Άγκυρας για το Κυπριακό, επί Ιωαννίδη οι σχέσεις των δύο χωρών εισήλθαν σε ψυχροπολεμική περίοδο. Στις 26 Ιανουαρίου 1974, πρωθυπουργός της Τουρκίας εξελέγη ο Μπουλέντ Ετζεβίτ. Η άνοδος του Ετζεβίτ στην εξουσία συνέπεσε με τη σκλήρυνση της τουρκικής στάσης στο Κυπριακό. Ενώ οι ενισχυμένες διακοινοτικές συνομιλίες μεταξύ Κληρίδη και Ντενκτάς είχαν σημειώσει σημαντική πρόοδο και η κατάληξή τους σε συμφωνία θεωρείτο ζήτημα χρόνου, ο Ετζεβίτ έκανε δηλώσεις στις 28 Μαρτίου, σύμφωνα με τις οποίες η Τουρκία θα επιδίωκε ομοσπονδιακή λύση. Οι δηλώσεις του προκάλεσαν σφοδρές αντιδράσεις στην ελληνοκυπριακή πλευρά και οι συνομιλίες διακόπηκαν για δύο μήνες, από τις 9 Απριλίου έως τις 4 Ιουνίου 1974.

Την ίδια περίοδο παρατηρήθηκε επίσης όξυνση των σχέσεων με-

ταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, με αφορμή τα υποτιθέμενα τεράστια κοιτάσματα πετρελαίου που υπήρχαν στο Αιγαίο. Στην Ελλάδα και στην Κύπρο οι εφημερίδες που στήριζαν τη χούντα έπαιζαν τα τύμπανα του πολέμου και προεξοφλούσαν τη συντριβή των Τούρκων σε μια ενδεχόμενη πολεμική σύγκρουση. Ο Ιωαννίδης πίστευε ότι τα πετρέλαια του έδιναν τη δύναμη να ξεκαθαρίσει τους λογαριασμούς του, τόσο με τον Μακάριο όσο και με την Τουρκία. Το ζήτημα αυτό συζήτησε τηλεφωνικώς στις 7 Μαρτίου 1974, με τον άνθρωπό του στη Λευκωσία, επιτελάρχη της Εθνικής Φρουράς Παύλο Παπαδάκη:

«Ιωαννίδης: Κάτι διαβάζω στις εφημερίδες, τελοσπάντων δεν θα ησυχάσετε;

Παπαδάκης: Αύριο θα σας κάνω ένα σήμα για να δης ελπίζω να ησυχάσωμεν.

Ιωαννίδης: Κοίταξε τώρα τα προβλήματα μας είναι πολύ πιο σοβαρά σε άλλους τομείς όπως βλέπετε. Να έχης υπ' όψιν σου Παύλο ότι το πετρέλαιον είναι πολύ ανώτερον απ' ότι υπολογίζομεν. Είναι πάρα πολύ και εν πάση περιπτώσει θα την αγοράσωμεν 8 φορές την Κύπρον.

Παπαδάκης: Κι εγώ αυτό λέω και σ' ευχαριστώ που με ενημέρωσες.

Ιωαννίδης: Να πης στον Μακάριον, θα του αγοράσωμεν χρυσό θρόνο σαν εκείνο της βασιλίσσης του Σαβά (γελούν και οι δύο) όλο χρυσάφι.

Παπαδάκης: Βεβαίως φέρεις τα αισθήματα ολονών μας.

Ιωαννίδης: Μέχρι τώρα είμαστε ψωροκώστενα, τώρα θα είμαστε Αμερικανοί, τα πράγματα καλυτερεύουνε, γι' αυτό πρέπει όλοι να κάνωμεν υπομονή. Να μας γίνη συνείδησις ότι θα έχωμεν άλλες καλύτερες προοπτικές δι' όλους. Όποιος φεύγει απ' εκεί πέρα από τους Τουρκοκυπρίους θα του δίνουμε ανάλογο με το βάρος του χρυσάφι να τον κάνουμεν Αγά Χαν.

Παπαδάκης: Άμα φύγη... σωστά».[12]

Την ίδια περίοδο, η Τουρκία είχε αρχίσει πολεμικές προετοιμασίες, για να εισβάλει στην Κύπρο. Όπως κατέθεσε στην Εξεταστική Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων για τον Φάκελο της Κύπρου ο υπολοχαγός Αλέξανδρος Σημαιοφορίδης, ο οποίος ήταν επικεφαλής του κλιμακίου της ΚΥΠ/Ε στην Κερύνεια, η 39η Μεραρχία της Τουρκίας - που ήταν αποδεσμευμένη από το ΝΑΤΟ και αποτελούσε τμήμα του εθνικού στρατού της Τουρκίας - ήταν από την εποχή της συγκρό-

τησής της προσανατολισμένη προς την Κύπρο.

«Στους μήνες Απρίλιο έως Ιούνιο (προφανώς του 1974) άρχισαν να πετάνε αεροπλάνα με πιλότους "ανώτερους αξιωματικούς", ενώ συνήθως οι πτήσεις αυτές γίνονται με κατώτερους αξιωματικούς για εκπαίδευση. (...) Η μεραρχία (...) έκανε κάθε καλοκαίρι (...) αποβατικές ασκήσεις από τη Μερσίνα προς την πλευρά της Αντιόχειας. Όταν ολοκληρώθηκαν οι ασκήσεις της 39ης Μεραρχίας - 15 Ιουνίου 1974 νομίζω πως ήταν - απαγορεύθηκαν σε όλους από στρατιώτη μέχρι το στρατηγό οι άδειες (...) Τον Ιούλιο (...) όχι μόνο η 39η Μεραρχία, αλλά όλη η στρατιά είχε τεθεί σ' επιφυλακή».[13]

Αφορμή οι ΥΕΑ

ΤΗΝ ΑΝΟΙΞΗ, λοιπόν, του 1974, λαμβάνεται η οριστική απόφαση από τη χούντα να ανατρέψει τον Μακάριο, δημιουργείται κρίση στο Αιγαίο με αφορμή τα πετρέλαια, ο Ετζεβίτ τορπιλίζει τις συνομιλίες και η Τουρκία προετοιμάζεται στρατιωτικά για να εισβάλει στην Κύπρο.

Ο Ιωαννίδης αναζητούσε πλέον αφορμή, για να προχωρήσει με τα σχέδιά του. Τον Μάρτιο του 1974, ο Παύλος Παπαδάκης προκάλεσε ρήξη με την κυπριακή κυβέρνηση, με αφορμή τη διαδικασία επιλογής των υποψήφιων εφέδρων αξιωματικών (ΥΕΑ) ή δοκίμων, όπως επικράτησε να λέγονται. Σύμφωνα με τον περί Εθνικής Φρουράς Νόμο, η επιλογή των ΥΕΑ γινόταν από την ηγεσία της δύναμης, αλλά ο τελικός κατάλογος έπρεπε να τύχει της έγκρισης του υπουργικού συμβουλίου. Από το 1964, όταν ιδρύθηκε η Εθνική Φρουρά, μέχρι το 1973, η έγκριση του καταλόγου των ΥΕΑ από το υπουργικό συμβούλιο είχε μόνο τυπικό χαρακτήρα.

Τον Μάρτιο του 1974, ο κατάλογος των ΥΕΑ της σειράς που είχε καταταγεί στην Εθνική Φρουρά τον προηγούμενο Ιανουάριο καταρτίστηκε από επιτροπή που είχε επικεφαλής τον Παπαδάκη. Όταν υποβλήθηκε στο υπουργικό συμβούλιο, από σύνολο 160 υποψηφίων απορρίφθηκαν 57 άτομα, οι οποίοι θεωρούνταν υποστηρικτές της ΕΟΚΑ Β. Ο αρχηγός του ΓΕΕΦ Γεώργιος Ντενίσης προσπάθησε να πείσει τον Μακάριο να αποδεχθεί τον κατάλογο ως είχε. Ο Μακάριος ήταν αμετάπειστος και του απάντησε ότι δεν ενδεικνυόταν «η ανάδειξις εις βαθμόν αξιωματικού προσώπων μη νομιμοφρόνων», επικαλέστηκε τη συμμετοχή δόκιμων αξιωματικών σε ενέργειες κατά της κυβέρνησης και έκανε ειδική αναφορά στις κλοπές οπλισμού από τα στρα-

τόπεδα της Εθνικής Φρουράς με τη βοήθεια και τη συνεργασία δοκίμων. Ακόμη, σε επιστολή προς τον στρατηγό Ντενίση, ανέφερε ότι «Δόκιμοι Έφεδροι Αξιωματικοί είναι εντός και εκτός της Φρουράς συστηματικοί προπαγανδισταί κατά της Κυπριακής Κυβερνήσεως, οργανούντες και πρωτοστατούντες εις αντικυβερνητικάς εκδηλώσεις. Συχνάκις είναι ήρωες πολλών επεισοδίων στρεφομένων κατά της Κυβερνήσεως και διά των όλων ενεργειών των καθιστούν την Εθνικήν Φρουράν χώρον εκκολάψεως και εκτροφής αντικυβερνητικών στοιχείων, διά των οποίων τροφοδοτείται και η τρομοκρατική οργάνωσις ΕΟΚΑ Β».* [14]

Η ηγεσία της Εθνικής Φρουράς αποτάθηκε στην Αθήνα και ζήτησε οδηγίες για τον χειρισμό του ζητήματος των ΥΕΑ. Ο υπαρχηγός των ενόπλων δυνάμεων Όθωνας Κυριακόπουλος, ο οποίος διαχειριζόταν εκ μέρους του Ιωαννίδη τα θέματα της Εθνικής Φρουράς, έδωσε τηλεφωνικώς οδηγίες στον Ντενίση, στις 27 Μαρτίου 1974, «να ακολουθηθεί η ιδία διαδικασία και τακτική που ηκολουθήθη και κατά το 1973». [16] Δηλαδή, να μη ληφθούν υπόψη οι ενστάσεις του υπουργικού συμβουλίου της Κύπρου.

Ο Μακάριος πρότεινε μια εναλλακτική λύση: Έδωσε στην ηγεσία της Εθνικής Φρουράς έναν κατάλογο από 800 άτομα και πρότεινε να επιλέξουν από αυτούς όποιους ήθελαν. Η Εθνική Φρουρά αρνήθηκε να δεχθεί αυτή τη διευθέτηση και προχώρησε αυθαίρετα στην εγγραφή όλων των ΥΕΑ που είχε επιλέξει στη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών. Ακολούθως, αποτάθηκε στην κυβέρνηση και ζήτησε κονδύλια για την καταβολή των επιδομάτων τους. Σε επιστολή του προς το υπουργείο Εσωτερικών και Άμυνας, το ΓΕΕΦ δικαιολογούσε την εγγραφή των μη εγκριθέντων ΥΕΑ στη σχολή αξιωματικών, λέγοντας ότι δεν παρέχονται συγκεκριμένα επιβαρυντικά στοιχεία και ότι

** Ένα τέτοιο περιστατικό συνέβη τις μέρες που βρισκόταν σε εξέλιξη η αντιπαράθεση του ΓΕΕΦ με τον Μακάριο για το ζήτημα των δοκίμων. Το απόγευμα της 25ης Μαρτίου, στρατιωτικό απόσπασμα πήγε στην αρχιεπισκοπή για να υποστείλει την ελληνική σημαία, όπως γινόταν σε κάθε εθνική επέτειο. Κατά την αναχώρησή τους οι εθνοφρουροί άρχισαν να φωνάζουν συνθήματα, όπως «ΕΟΚΑ Β», «Διγενής», «Κάτω ο κομμουνισμός» κ.ά. Μια μηχανοκίνητη μονάδα της προεδρικής φρουράς ακολούθησε το στρατιωτικό όχημα, το ανέκοψε και ζήτησε εξηγήσεις από τον επικεφαλής αξιωματικό. Ακολούθησε συμπλοκή μεταξύ εθνοφρουρών και αστυνομικών. Το γεγονός αξιοποιήθηκε αμέσως από το Β΄ Γραφείο του ΓΕΕΦ και ο Θανάσης Μιχαήλ έδωσε οδηγίες στον Σπύρο Αρότη της «Εθνικής» και τον Γεώργιο Χατζηνικολάου της «Μεσημβρινής» να το εκμεταλλευθούν δημοσιογραφικά. Στον χορό των εντυπώσεων μπήκε και η «Μάχη» του Νίκου Σαμψών, ο οποίος υποστήριζε πλέον ανοιχτά το καθεστώς Ιωαννίδη και τις ενέργειές του στην Κύπρο.* [15]

«το Γενικό Επιτελείο έχει ενισχυμένας αμφιβολίας ως προς την ορθότητα της μη εγκρίσεως υπό του Υπουργικού Συμβουλίου».

Σχολιάζοντας τη θέση αυτή του ΓΕΕΦ, ο Μακάριος έγραψε στον στρατηγό Ντενίση: «Επιθυμώ εν προκειμένω εμφαντικώς να τονίσω ότι το Υπουργικόν Συμβούλιον ουδεμίαν εν προκειμένω υποχρέωσιν έχει να θέτη υπό την κρίσιν του Γενικού Επιτελείου της Εθνικής Φρουράς οιαδήποτε στοιχεία επί των οποίων βασίζει τας απόψεις του. Αλλ' ούτε και δικαιούται το Γενικόν Επιτελείον καθ' οιονδήποτε τρόπον να αμφισβητή, πολύ δε περισσότερον να παραγνωρίζη τας αποφάσεις της Κυβερνήσεως και να ενεργή αντιθέτως προς τον Νόμον». Ο Μακάριος έκλεισε την επιστολή του προς τον Ντενίση λέγοντας: «Δι' αυτόν και δι' άλλους λόγους, οίτινες εκλόνισαν την εμπιστοσύνην προς την Εθνικήν Φρουράν, η Κυβέρνησις μελετά τρόπους εξυγιάνσεως της καταστάσεως». [17]

Ο Μακάριος έδωσε στον τύπο την επιστολή του προς τον Ντενίση. «Παράνομον το ΓΕΕΦ», γράφει στην πρώτη της σελίδα η εφημερίδα «Τα Νέα», αναφερόμενη στον τρόπο με τον οποίο χειρίστηκε η ηγεσία της Εθνικής Φρουράς το ζήτημα των δοκίμων.

Η κατάληξη της επιστολής, καθώς και η ταυτόχρονη διανομή της στον τύπο υπό μορφή ανακοίνωσης, έκανε ξεκάθαρη την πρόθεση του Μακαρίου να προχωρήσει, με αφορμή το θέμα των ΥΕΑ, σε απεξάρτηση της Εθνικής Φρουράς από τους εξ Ελλάδος αξιωματικούς οι οποίοι υποστήριζαν την ΕΟΚΑ Β. Η σύγκρουση οδηγείτο στα άκρα και ο στρατηγός Ντενίσης πήγε στην Αθήνα στις 6 Ιουνίου, για να συζητήσει την κατάσταση με την ελληνική κυβέρνηση.

Περίεργη μετριοπάθεια

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ την κρίση για τους ΥΕΑ, ο υπουργός Εξωτερικών Σπυρίδων Τετενές, σε συνεργασία με το Αρχηγείο Ενόπλων Δυνάμεων (ΑΕΔ), ετοίμασε ανακοίνωση που μεταδόθηκε από το ΑΠΕ και αποδόθηκε

σε «έγκυρο πηγή των Αθηνών», η οποία ανέφερε:

«Εις την Ελληνικήν πρωτεύουσαν αναγνωρίζεται ότι ωρισμένοι αξιωματικοί της Εθνικής Φρουράς - ιδίως δόκιμοι - προέβησαν εις εκδηλώσεις στρεφομένας εναντίον της Κυπριακής Κυβερνήσεως, γεγονός το οποίον αντιβαίνει προς τους υφισταμένους στρατιωτικούς κανονισμούς». Στη συνέχεια, η ανακοίνωση ανέφερε ότι οι ύποπτοι υπέστησαν τις νόμιμες κυρώσεις και ότι τα περιστατικά αυτά δεν έπρεπε να γενικεύονται και να υφίσταται επιπτώσεις το σύνολο των Ελλαδιτών αξιωματικών. Κατέληγε, δε, σε προτροπή για επίλυση των διαφορών διά του διαλόγου: «Σκόπιμον θα ήτο όπως μεταξύ της Κυπριακής Κυβερνήσεως και της Εθνοφρουράς εξευρεθή τρόπος ρυθμίσεως, με αμοιβαίαν κατανόησιν, όλων των δημιουργουμένων συναφών θεμάτων». [18] Ακολούθως, ο Τετενές έστειλε επιστολή στο ΓΕΕΦ - η οποία επίσης συντάχθηκε σε συνεργασία με το ΑΕΔ - και εισηγήθηκε όπως το θέμα των δοκίμων αποτελέσει αντικείμενο συζητήσεων μεταξύ ΓΕΕΦ και Μακαρίου μέχρι να βρεθεί κοινώς αποδεκτή λύση.

Η κίνηση αυτή της Αθήνας προκάλεσε αμηχανία στο ΓΕΕΦ. Ο διευθυντής του Β΄ Γραφείου, Κώστας Μπούρλος, επικοινώνησε στις 13 Ιουνίου τηλεφωνικώς με τον Σκλαβενίτη στο Πεντάγωνο και σχολιάζοντας το περιεχόμενο της επιστολής Τετενέ, είπε ότι «ο στρατηγός έχει πλήρη άγνοιαν και αναμένει οδηγίας περί του πρακτέου». Μεταξύ τους ελέχθησαν τα εξής:

«Μπούρλος: Εάν ο Μακάριος εκθέση τις απόψεις και απαιτήσεις του, τι θα κάνωμεν; Να παζαρέψωμεν;

Σκλαβενίτης: Προκαταβολικώς σας λέω μέχρι το τέλος που τελειώνουν τα ζητήματα τα παιδιά μέχρι τότε να το πάτε και μετά βλέπομεν.

Μπούρλος: Το θέμα είναι άλλο, εάν αποτύχη το παζάρι αύριον.

Σκλαβενίτης: Βάσει αυτών που είπαμεν στέλνω σήμα».

Επειδή οι προθέσεις του ΑΕΔ ήταν ασαφείς, ο Μπούρλος ζητούσε επιμόνως από τον Σκλαβενίτη να ξεκαθαρίσει αν έπρεπε να γίνουν παζάρια με τον Μακάριο, αλλά δεν δόθηκε «υπεύθυνος γνώμη ούτε από τον Σκλαβενίτην ούτε και από τον Αρχηγόν ΑΕΔ».

Ο Μπούρλος επέμεινε και ανέφερε στον Σκλαβενίτη ότι «εφ' όσον κατά τον Λαγάκον το περιεχόμενον της επιστολής Τετενέ συνετάχθη ομού μετά του ΑΕΔ και καθορίζεται διαπραγμάτευσις δεν μπορεί παρά να δοθούν σαφείς οδηγίαι». [19] Ο Σκλαβενίτης υπέδειξε στον

Μπούρλο να στείλει σήμα προς το ΑΕΔ με όλες τις πληροφορίες σε σχέση με την επιστολή Τετενέ και με τις δικές του απόψεις και εισηγήσεις. Ο Μπούρλος έστειλε το σήμα, αλλά πέρασαν 48 ώρες χωρίς καμιά ανταπόκριση. Ο Σκλαβενίτης απέφευγε να δώσει οδηγίες για τις διαβουλεύσεις με τον Μακάριο και ο Μπούρλος επανήλθε στις 15 Ιουνίου, πληροφορώντας τον ότι ο Μακάριος «εντός των προσεχών δύο - τριών ημερών θα δώση τέρμα εις την υπόθεσιν των δοκίμων και επιβάλλεται να δοθή μία γνωμάτευσις από το ΑΕΔ». [20]

Ο Αθανάσιος Σκλαβενίτης, υπασπιστής του Γρίβα το 1964. Αρχηγός της ΕΟΚΑ Β με έδρα την Αθήνα, έδρασε συνωμοτικά στο παρασκήνιο για την προετοιμασία του πραξικοπήματος.

Την επόμενη μέρα ο Μπούρλος ανέφερε στον Σκλαβενίτη ότι «ο Μακάριος εμμένει επί της αρχικής του απόψεως, ήτοι του αποκλεισμού όλων των μη νομιμοφρόνων προς το κράτος επιλεγέντων δοκίμων εντός των προσεχών πέντε ημερών». Ο Σκλαβενίτης απάντησε με το εξής ειρωνικό: «Ε το φουκαρά, ε τον κακομοίρη ίσως αλλάξη γνώμην». [21] Τα λόγια του Σκλαβενίτη αποκάλυπταν τις προθέσεις του καθεστώτος. Το ΑΕΔ δεν ενδιαφερόταν για διάλογο. Και τα όσα αναφέρονταν στην ανακοίνωση του Τετενέ ενδεχομένως να ήταν μια κίνηση τακτικής, καθότι στα παρασκήνια είχαν δρομολογηθεί οι τελικές διευθετήσεις για την ανατροπή του Μακαρίου.

Μια άλλη εξέλιξη που προκάλεσε σύγχυση στην κυπριακή κυβέρνηση ήταν η μετάθεση του Παύλου Παπαδάκη στην Ελλάδα, όπου ανέλαβε διοικητής στρατιάς στην περιοχή του Έβρου. Μεταθέσεις εκδόθηκαν επίσης για τον διοικητή της 3ης ΑΤΔ Μιχάλη Γεωργίτση και τον διοικητή της ΕΛΔΥΚ Ανδρέα Κονδύλη. Οι δυο τελευταίοι, ωστόσο, διατάχθηκαν να μην αναχωρήσουν από την Κύπρο, μέχρι νεωτέρας. [22]

Από τους πρώτους αξιωματικούς που μυήθηκαν στα σχέδια για το πραξικόπημα ήταν ο διευθυντής του Β΄ Γραφείου Κώστας Μπούρλος, ο οποίος επισκέφθηκε την Αθήνα στις 26 Ιουνίου και είχε επαφές με τον Σκλαβενίτη, ενώ συναντήθηκε και με τον Ιωαννίδη. Ο Μπούρλος, μιλώντας από την Αθήνα με τον επιτελάρχη του ΓΕΕΦ Γιαννακόδημο, αναφέρθηκε και στο θέμα των μεταθέσεων Γεωργίτση και Κονδύλη:

«Γιαννακόδημου: Δεν μου λες Μπούρλο για Ανδρέα ΚΟΝΔΥΛΗ και Γεωργίτση τι θα γίνη;

Μπούρλος: Ως ελέχθη τίποτε άλλο. Είδα τον Μήτσο [Ιωαννίδη] και του είπα αυτό κι αυτό.

Γιαννακόδημου: Στην παλιά του την δουλειά; [στην ΕΛΔΥΚ]

Μπούρλος: Εγώ του είπα ότι είναι ακέφαλος, το ξέρω μου είπε ο Μήτσος τι πράγμα είναι ο άλλος και καλό θα είναι να έχη τον νου του ο Κονδύλης». [23]

«Κτυπάτε εις το ψαχνό!»

ΣΥΜΦΩΝΑ με τα στοιχεία που περιουνέλεξε η κυπριακή ΚΥΠ από τις τηλεφωνικές υποκλοπές, το σχέδιο πραξικοπήματος προέβλεπε αρχικά «την συγκέντρωσιν δυνάμεων (εν ενεργεία και εφεδρικών) εις τας πέντε μεγάλας πόλεις και κυρίως στην Λευκωσία όπου θα κατεφέρετο το καίριον πλήγμα. Η συνεργασία με την ΕΟΚΑ "Β" συνίστατο εις την ανάπτυξιν αλυσιδωτών επεισοδίων, ομού μετά ομάδων στρατιωτών, σε συγκρούσεις μετά των δυνάμεων ασφαλείας, εις την δολοφονίαν Κυβερνητικών προσωπικοτήτων. Αι ενέργειαι αυταί θα αποσκοπούσαν εις την πρόκλησιν ευρυτάτης αναταραχής και θα διευκόλυναν την κατάληψιν νευραλγικών υπηρεσιών ως την CYTA [ΑΤΗΚ], ραδιοσταθμού και Προεδρικού Μεγάρου.

Προς τον σκοπόν αυτόν θα εδίδοντο στολαί παραλλαγής και ο κατάλληλος οπλισμός σε επίλεκτα και πιστά μέλη της ΕΟΚΑ Β΄. Η κλιμάκωσις των ενεργειών θα εγίνετο κατά την διάρκεια των πρώτων ημερών του μηνός Ιουλίου ώστε να προετοιμασθή το έδαφος διά να καταφερθή το καίριον πλήγμα προ της 20 Ιουλίου». [24]

Με βάση το πιο πάνω σχέδιο, η ΕΟΚΑ Β θα άνοιγε έναν τελευταίο κύκλο βίας στην Κύπρο, με δολοφονίες και επιθέσεις κατά κυβερνητικών στόχων. Οι επιχειρήσεις της οργάνωσης θα κλιμακώνονταν σταδιακά, με αποκορύφωμα το πραξικόπημα. Την ύπαρξη του σχεδίου αυτού επιβεβαιώνει κατά κάποιο τρόπο και ο Σπύρος Παπαγεωργίου, ο οποίος γράφει πως ο Ιωαννίδης ανέθεσε το έργο της έναρξης νέου αιματηρού γύρου στον Λευτέρη Παπαδόπουλο, διότι ο Κίκης Κωνσταντίνου «είχε περιπέσει εις δυσμένειαν και εκρύπτετο εις χωρία της Αμμοχώστου, ομού με 18 εμπίστους αντάρτας, εκ φόβου εξοντώσεώς του». Όπως αναφέρει ο Παπαγεωργίου «αι εκτελέσεις έπρεπε να αρχίσουν πάραυτα και κατά το δυνατόν εις ευρυτέραν έκτασιν». Έτσι, «εξ Αθηνών διεβιβάζετο, κατά Ιούνιον 1974, η λα-

Οπλισμός της ΕΟΚΑ Β που ανευρέθη από το Εφεδρικό σε κρησφύγετα.

κωνική εντολή: "Κτυπάτε εις το ψαχνό! Εις πιθανότητα αντιδράσεως, δεν θα είσθε μόνοι"». [25]

Ο Λευτέρης Παπαδόπουλος αναστατώθηκε με τη διαταγή και ζήτησε τη γνώμη του Παπαγεωργίου, ο οποίος αναφέρει πως η δική του προτροπή «ήτο πεισμόνως αποτρεπτική, υπογραμμισθέντος ότι "οι αγωνισταί της Ενώσεως δεν ημπορούν να γίνουν δολοφόνοι". Αλλά και ο λαβών την απαισίαν εντολήν έδειξεν ανησυχίαν διά τα ενδεχόμενα του αιματηρού εγχειρήματος, εις το οποίον ωθούντο οι Κύπριοι αγωνισταί». [26]

Παρά τους αρχικούς ενδοιασμούς του, ο Λευτέρης Παπαδόπουλος

ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗ

Στὴν ἐπαρχίαν Λεμεσοῦ

ΑΦΘΟΝΟ ΑΙΜΑ!

Φιλοκυβερνητικοὶ ἐγαζώθησαν μὲ αὐτόματα «Καλασνίκωφ»

Η ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ ΛΕΓΕΙ ΟΤΙ ΑΝΤΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΕΟΚΑ ΕΦΟΝΕΥΘΗ ΕΙΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΝ ΠΥΡΩΝ

«Έννα σέ παίξω σάν τόν σιύλλον»

ΑΝΘΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΜΕΝΟΣ

«Άφθονο αίμα!», γράφει πανηγυρικά η «Μεσημβρινή» αναφερόμενη στην ενέδρα της ΕΟΚΑ Β κατά την οποία σκοτώθηκε ο Ανδρέας Στόκκος, μέλος της οργάνωσης.

φαίνεται ότι τελικά συμμορφώθηκε, αφού η ΕΟΚΑ Β άρχισε στις αρχές Ιουνίου έναν νέο κύκλο βίας, με κύριο χαρακτηριστικό τις εκτελέσεις.* Στις 13 Ιουνίου, εννέα εκρήξεις προκάλεσαν την καταστροφή περιουσιών μακαριακών στην Αμμόχωστο. Στις 16 Ιουνίου, δολοφονήθηκε στη Λεμεσό ο Ανδρέας Αρμεύτης, υποστηρικτής του Μακαρίου και επαρχιακός γραμματέας της Παναγροτικής Ένωσης Κύ-

** Όταν συνελήφθη ο Λευτέρης Παπαδόπουλος, στις 11 Ιουλίου 1974, η αστυνομία κατέθεσε στο δικαστήριο ότι από τα έγγραφα που βρέθηκαν στην κατοχή του κρίθηκε ύποπτος για τους φόνους των Α. Έλληνα, Α. Αρμεύτη, Γ. Φωτίου και Α. Ανδρονίκου. Οι δύο πρώτοι είχαν δολοφονηθεί λίγες μέρες πριν από τη σύλληψή του.*

πρου. Την επόμενη μέρα στήθηκε ενέδρα σε αστυνομική περίπολο στον δρόμο Λεμεσού Λευκωσίας. Δόθηκε μάχη και σκοτώθηκε ένας από τους ενεδρεύοντες, ο Ανδρέας Στόκκος, ενώ τραυματίστηκε ένας αστυνομικός. Την ίδια μέρα δολοφονήθηκε από την ΕΟΚΑ Β στη Λεμεσό ο Ανδρέας Έλληνας και τραυματίστηκαν άλλα δύο πρόσωπα που τον συνόδευαν. Οι εκδηλώσεις βίας συνεχίζονταν μέρα με τη μέρα. Στις 18 Ιουνίου δολοφονήθηκε στην Έγκωμη Αμμοχώστου ο Ανδρέας Μαραγκός. Στην περίπτωση αυτή στόχος ήταν ο Διονύσης Μαλάς από τον Άγιο Σέργιο Αμμοχώστου, συνεργάτης του Μακαρίου, ο οποίος αντιλήφθηκε ότι του είχαν στήσει ενέδρα και κατάφερε να διαφύγει. Ο Μαραγκός βρέθηκε τυχαίως κοντά στους ενεδρεύοντες, προφανώς τους αναγνώρισε και τον εκτέλεσαν. [27]

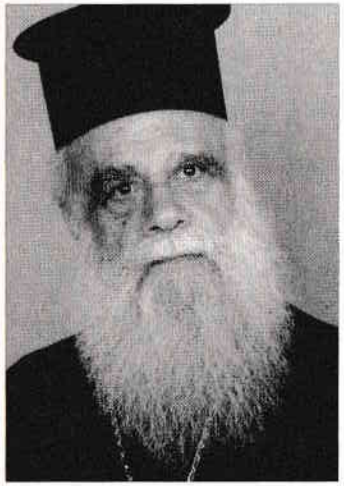
Αναθεωρούνται τα σχέδια

ΤΗΝ ΙΔΙΑ περίοδο, όπως μαρτυρεί ο Παπαγεωργίου, έφτασε από την Αθήνα η εξής εντολή προς την ΕΟΚΑ Β: «Ετοιμάσατε πάραυτα επίλεκτον τμήμα εκ 50 παρατόλμων ανδρών, οι οποίοι ωπλισμένοι καταλλήλως θα αναλάβουν καταδρομικήν επιχείρησιν, της οποίας η φύσις θα καθορισθή διά του αφικνουμένου μυστικώς διά θαλάσσης γνωστού ατόμου». [28]

Η οδηγία αυτή είναι παρόμοια με εκείνη που είχε δώσει τον Δεκέμβριο του 1973 ο Γρίβας στον Λευτέρη Παπαδόπουλο, να δημιουργήσει ένα λόχο κατοικημένων περιοχών και να αναλάβει δράση εντός των πόλεων. Ακόμη, η δράση που ανέπτυξε η ΕΟΚΑ Β με τις δολοφονίες μακαριακών είχε πολλά κοινά με εκείνη της περιόδου Δεκεμβρίου 1973 - Ιανουαρίου 1974, όταν ο Ιωαννίδης είχε δώσει εντολή για πρόκληση εσωτερικού χάους, με σκοπό να διευκολυνθούν τα σχέδιά του για πραξικόπημα. Τα σχέδια αυτά αναβλήθηκαν, λόγω του ξαφνικού θανάτου του Γρίβα και τώρα επανέρχονταν στο προσκήνιο.

Το σχέδιο του Ιωαννίδη για εσωτερική αποσταθεροποίηση, όμως, ανατράπηκε για άλλη μια φορά, λόγω ενός τυχαίου περιστατικού. Στις 18 Ιουνίου, την ημέρα που δολοφονήθηκε ο Μαραγκός, η αστυνομία ανακάλυψε το αρχηγείο της ΕΟΚΑ Β και ένα μεγάλο μέρος από το αρχείο του Λευτέρη Παπαδόπουλου. Ο Παπαδόπουλος είχε το αρχηγείο του σε διαμέρισμα πολυκατοικίας κοντά στην Ιερατική Σχολή Λευκωσίας. Στο ισόγειο της ίδιας πολυκατοικίας διέμενε με τον σύζυγό της, Χριστάκη Παναγίδη, η κόρη του Παπασταύρου Παπαγα-

θαγγέλου, Μάρω. Ο Παπαγαθαγγέλου, εκ των πρωτεργατών του εκκλησιαστικού πραξικοπήματος και εξέχον στέλεχος της ΕΟΚΑ Β, μύησε στην οργάνωση και τα παιδιά του. Ο γιος του Λάκης ήταν ένας από τους στενότερους συνεργάτες του Λευτέρη Παπαδόπουλου. Ο άλλος του γιος, Κώστας, ήταν ο αγγελιαφόρος του Λευτέρη Παπαδόπουλου στην επικοινωνία που είχε με τον Σκλαβενίτη στην Αθήνα. Και η κόρη του Μάρω διέθετε το διαμέρισμά της, το οποίο χρησιμοποιείτο στην επικοινωνία του Λευτέρη Παπαδόπουλου με την ΕΟΚΑ Β.

Ο Παπασταύρος Παπαγαθαγγέλου υπήρξε πρωτεργάτης στο εκκλησιαστικό πραξικόπημα και εξέχον στέλεχος της ΕΟΚΑ Β.

Στις 18 Ιουνίου 1974, ύστερα από την υποκλοπή τηλεφωνικής συνομιλίας της Μάρως Παπασταύρου με τον πατέρα της, η ΚΥΠ έδωσε στο Εφεδρικό την πληροφορία ότι ο αφιχθείς εξ Αθηνών αδελφός της, Κώστας, επισκέφθηκε καταζητούμενο πρόσωπο στην πολυκατοικία που διέμενε η ίδια. [29] Το απόγευμα της ίδιας μέρας το Εφεδρικό έκανε έφοδο στο διαμέρισμά της, στο ισόγειο της πολυκατοικίας, αλλά δεν βρήκε τίποτα το σημαντικό.

Ο Λευτέρης Παπαδόπουλος, που βρισκόταν στο διαμέρισμα του πάνω ορόφου, αντιλήφθηκε το Εφεδρικό, φοβήθηκε, έβαλε φωτιά στο αρχείο του και εγκατέλειψε την πολυκατοικία. Γυναίκα που διέμενε στην περιοχή τον είδε που έφευγε ένοπλος, ενώ αντιλήφθηκε τον καπνό που έβγαινε από το παράθυρο του διαμερίσματος. Ειδοποίησε την αστυνομία, που έσπευσε στην περιοχή. Όπως διαπιστώθηκε, το διαμέρισμα από το οποίο έβγαινε ο καπνός ήταν το αρχηγείο του Λευτέρη Παπαδόπουλου. Οι αστυνομικοί έσβησαν τη φωτιά διασώζοντας μεγάλο μέρος του αρχείου. [30]

Στο αρχείο του Λευτέρη Παπαδόπουλου η αστυνομία βρήκε πολύ σημαντικά στοιχεία για τη δράση της ΕΟΚΑ Β, για τη σχέση της με τη χούντα, για τα σχέδια πραξικοπηματικής ανατροπής του Μακαρίου, για τη χρηματοδότηση της οργάνωσης, καθώς και την αλληλογραφία του ιδίου με τον Ιωαννίδη. Η κυβέρνηση αξιοποίησε το υλικό αυτό και αφήνοντας να διαρρεύσουν πληροφορίες στον τύπο προκάλεσε

πανικό μεταξύ των μελών της ΕΟΚΑ Β. Σχολιάζοντας την ανακάλυψη του αρχείου του Παπαδόπουλου, ο Γεώργιος Ράφτης έγραφε στον Παπαγεωργίου: «Ο Θεός τιμωρεί πάντοτε την αλαζονείαν. Αυτό συνέβη εις τον "Μύρωνα". Εγκατέλειψεν στην κρυψώνα του τον οπλισμόν του, και όπερ θανάσιμον σφάλμα, ολόκληρο το αρχείο της οργανώσεως. Θα αναμείνωμεν να ίδωμεν τι μεγέθους συμφοράν θα υποστώμεν». [31]

Ο Λευτέρης Παπαδόπουλος, σε μια προσπάθεια να κρατήσει το ηθικό ακμαίο, απέστειλε έγγραφο στους τομείς της ΕΟΚΑ Β, λέγοντας πως τα όσα έγραφαν οι φιλοκυβερνητικές εφημερίδες ήταν αποτέλεσμα «κυβερνητικού χαλκείου». Σχολιάζοντας τον ισχυρισμό του Παπαδόπουλου, ο Ράφτης έγραψε στον Παπαγεωργίου:

«Ενώ από τα έγγραφα πάθαμε ανεπανορθώτους ζημίας, "Μύρων" με έγγραφόν του προς τομείς γράφει ότι πρόκειται περί κυβερνητικού χαλκείου. Δεν έχει τον Θεόν του! Μέρος των εγγράφων ήτο η μεταξύ των δυο μας αλληλογραφία. Νομίζει ότι τρώμεν κουτόχορτο». [32] Πράγματι, όταν το έγγραφο του Παπαδόπουλου περί κυβερνητικού χαλκείου δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Μεσημβρινή», η αστυνομία άφησε να διαρρεύσουν προς τον «Φιλελεύθερο» αντίγραφα χειρόγραφης αλληλογραφίας του με τον Γεώργιο Ράφτη. [33]

Ύστερα από την ανακάλυψη του αρχείου της ΕΟΚΑ Β, πολλά από τα στελέχη της οργάνωσης πείστηκαν ότι η υπόθεσή τους είχε χαθεί και άρχισαν ο ένας μετά τον άλλο να αποσύρονται. Ορισμένοι από αυτούς, όπως ο Σπύρος Παπαγεωργίου, ο Στέλιος Χρηστίδης και ο Σπύρος Αρότης, διέφυγαν στην Αθήνα. Η αποδιοργάνωση της ΕΟΚΑ Β είχε ως συνέπεια την αναθεώρηση των σχεδίων για ανατροπή του Μακαρίου με την ουσιαστική συνδρομή της. Η απόφαση για πραξικόπημα, όμως, δεν ακυρώθηκε. Θα γινόταν από την Εθνική Φρουρά και την ΕΛΔΥΚ και η ΕΟΚΑ Β θα έμπαινε στο παιχνίδι μετά την επικράτησή του.

Ενημερώνεται η CIA

Ο ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ, στις 3 Ιουνίου, προσέγγισε τον σύνδεσμό του με τη CIA, υποσταθμάρχη Ρόναλντ Έστες, και τον πληροφόρησε ότι επρόκειτο να ανατρέψει τον Μακάριο. Η CIA απέστειλε έκθεση στην Ουάσιγκτον, η οποία κοινοποιήθηκε και στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ, σύμφωνα με την οποία ο Ιωαννίδης είπε πως «η Ελλάδα είναι ικανή να απομακρύνει τον Μακάριο και τους κυριότερους υποστηρικτές του από

την αρχή, σε είκοσι τέσσερις ώρες, με λίγη ή και καθόλου αιματοχυσία, χωρίς τη συμπαράσταση της ΕΟΚΑ. Οι Τούρκοι θα συμφωνήσουν εύκολα στην απομάκρυνση του Μακαρίου, ενός βασικού εχθρού. (...) Ο Ιωαννίδης παρακαλούσε για κάποιο αναπάντεχο δώρο "εξ ουρανού". Ο Ιωαννίδης σημείωνε πως αν ο Μακάριος αποφάσιζε κάποιου είδους ακραία πρόκληση εναντίον της Ελλάδας για ν' αποκτήσει ένα πλεονέκτημα τακτικής, δεν ήταν βέβαιος αν θα έπρεπε να αποσύρει τις ελληνικές δυνάμεις από την Κύπρο και να αφήσει τον Μακάριο να αμυνθεί μόνος του ή να διώξει τον Μακάριο μια για πάντα και να φέρει την Ελλάδα σε απευθείας διαπραγματεύσεις με την Τουρκία για το μέλλον της Κύπρου». [34]

Η έκθεση αυτή της CIA συμπεριλήφθηκε στις 7 Ιουνίου 1974 στο National Intelligence Daily, το άκρως απόρρητο ενημερωτικό δελτίο που κυκλοφορεί κάθε πρωί στον Λευκό Οίκο. Στις 20 Ιουνίου, ο Ιωαννίδης είπε και πάλι σε ένα σύνδεσμό του με τη CIA πως «αν ο Μακάριος εξακολουθούσε τις προκλήσεις του, οι Έλληνες θα είχαν μόνο δύο επιλογές: να διαγράψουν την Κύπρο, με τον σημαντικό ελληνικό της πληθυσμό, ή να καταργήσουν τον αρχιεπίσκοπο σαν παράγοντα». [35] Με βάση τη νέα αυτή πληροφορία από την Αθήνα, η CIA συνέταξε νέα έκθεση, σχετικά με την πρόθεση του Ιωαννίδη να ανατρέψει τον Μακάριο.

Ύστερα από τις εξελίξεις αυτές, ο Τομ Μπόγιατ επανέφερε την εισήγηση να σταλεί απευθείας στον Ιωαννίδη το μήνυμα ότι οι ΗΠΑ ήταν αντίθετες στη διατάραξη του στάτους κβο στην Κύπρο. Σύμφωνα με την έκθεση Πάικ, ο Κίσιγκερ, ανταποκρινόμενος στα σήματα κινδύνου από τους αξιωματούχους του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, ενέκρινε στις 29 Ιουνίου τηλεγράφημα προς τον Αμερικανό πρέσβη στην Αθήνα Χένρι Τάσκα. [36] Το τηλεγράφημα, που ετοιμάστηκε από τον Τζον Ντέι, της Διεύθυνσης Ελληνικών Υποθέσεων, και υπογράφτηκε από τον Σίσκο, ήταν το ακόλουθο:

«Συμμεριζόμαστε ανησυχίες από Αθήνα και Λευκωσία όσον αφορά τη σοβαρότητα των σχέσεων μεταξύ ελληνικής και κυπριακής κυβέρνησης. Από διάφορες αναφορές είναι φανερό ότι ο Ιωαννίδης αναζητεί σοβαρά τρόπο να διώξει τον Μακάριο από την εξουσία. (...)

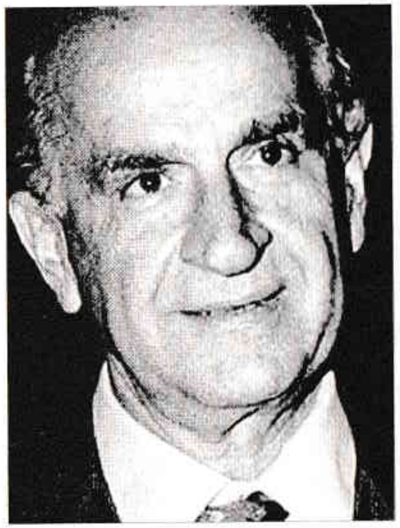
Κατά την άποψή μας, προσπάθεια απομάκρυνσης του Μακαρίου διά της βίας περιέχει απαράδεκτους κινδύνους δημιουργίας χάους, ενδεχόμενης πρόκλησης ελληνο-τουρκικής αναμέτρησης, εμπλοκή

των Σοβιετικών στην κυπριακή κατάσταση, περιπλοκών στην πορεία της ύφεσης ΗΠΑ-ΕΣΣΔ.

Γνωρίζουμε ότι ο Ιωαννίδης έχει ψύχωση με τον κομμουνισμό τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Κύπρο και ότι η αντιπάθειά του προς τον Μακάριο φτάνει τα όρια του παθολογικού. Μέχρι πρόσφατα, η εντύπωσή μας ήταν ότι προτιμούσε να κερδίζει χρόνο στο Κυπριακό μέχρι να σταθεροποιήσει τη θέση του στο εσωτερικό. Τώρα πάντως φαίνεται πως νομίζει ότι ο Μακάριος προσπαθεί να επωφεληθεί από τις ελληνο-τουρκικές εντάσεις και τις δυσκολίες του ελληνικού καθεστώτος, για να περιορίσει την ελληνική επιρροή στο νησί και ότι αυτή η προσπάθεια είναι μια προσωπική πρόκληση την οποία δεν μπορεί να αγνοήσει».

Ο πρέσβης των ΗΠΑ στην Αθήνα Χένρι Τάσκα.

Το τηλεγράφημα συνέχιζε με οδηγίες προς τον πρεσβευτή Τάσκα να πει προσωπικά στον Ιωαννίδη ότι «οι ΗΠΑ ήταν αντίθετες σε κάθε περιπέτεια στην Κύπρο». [37]

Ο Τάσκα, ο οποίος δεν συμμεριζόταν τις ανησυχίες του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, αρνήθηκε να συμμορφωθεί, θεωρώντας ότι μια τέτοια ενέργεια θα έφερε τα αντίθετα αποτελέσματα. Σύμφωνα με τον Μπόγιατ, ο Τάσκα αντέδρασε ως εξής:

«Αυτές είναι φοβερές οδηγίες. Δεν μπορώ να κάνω κάτι τέτοιο. Αν κάνω κάτι τέτοιο, θα αποξενωθεί η ελληνική κυβέρνηση και δεν θα έχουμε καμιά επιρροή πάνω της. Απορρίπτω τις οδηγίες αυτές. Πρέπει να τις αλλάξετε».

«Οπότε», συνεχίζει ο Μπόγιατ, «έπρεπε και πάλι να αρχίσω από την αρχή, αυτή τη φορά έχοντας απέναντί μου όχι μόνο τον Αμερικανό πρέσβη στην Αθήνα, αλλά και το κατεστημένο του υπουργείου Άμυνας και της CIA, που εν τω μεταξύ έμαθε για τις οδηγίες μου». [38]

Ο Μπόγιατ έστειλε νέο μήνυμα στον Τάσκα και του είπε να προχωρήσει με βάση τις αρχικές οδηγίες που του είχε δώσει. Του συνέ-

στησε, δηλαδή, να βρει τον Ιωαννίδη και να του υποδείξει να μην προχωρήσει με πραξικόπημα κατά του Μακαρίου. Την 1η Ιουλίου, ο Τάσκα έστειλε τηλεγράφημα στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ, αναφέροντας ότι εξακολουθούσε να πιστεύει πως η στιγμή δεν ήταν κατάλληλη για απευθείας επαφή με τον Ιωαννίδη. Ο Τάσκα, αντί του Ιωαννίδη, συνάντησε στις 2 Ιουλίου τον Γκιζίκη και διαβίβασε σ' αυτόν το μήνυμα της Ουάσιγκτον πως η κρίση στην Κύπρο έπρεπε να αντιμετωπιστεί με ειρηνικά μέσα. Ο Μπόγιατ διαπίστωσε ότι η αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα εκτελούσε τις οδηγίες του με κρύα καρδιά. [39]

Σύμφωνα με την έκθεση Πάικ, η πρεσβεία δεν φρόντισε να καταστήσει σαφές στον Ιωαννίδη το μέγεθος της αμερικανικής ανησυχίας για ενδεχόμενη απόπειρα πραξικοπήματος στην Κύπρο. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην άποψη «πως είτε οι αρμόδιοι των ΗΠΑ δεν έδιναν προσοχή στις αναφορές για την εξελισσόμενη κρίση, ή, απλούστατα, την επέτρεψαν να γίνει, μη προειδοποιώντας τον Ιωαννίδη αυστηρά, άμεσα και καθαρά εναντίον της». Όταν ο Τάσκα κλήθηκε από την Επιτροπή Πάικ να δώσει εξηγήσεις για τη συμπεριφορά του, ανέφερε ότι δεν θεωρούσε τις εκθέσεις του Μπόγιατ προειδοποιητικές, διότι δεν είχαν το στοιχείο της «τακτικής προειδοποίησης» και δεν στηρίζονταν σε κάποια συγκεκριμένη πληροφορία. [40]

Η Επιτροπή Πάικ απάλλαξε, τελικά, τον Τάσκα από κάθε ευθύνη, υιοθετώντας τον ισχυρισμό του ότι δεν είχε πρόσβαση στα μηνύματα της CIA. Ωστόσο, ένα άλλο στέλεχος του τμήματος Νοτιοανατολικής Ευρώπης του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, ο Τζον Ντέι, ανέφερε αργότερα ότι ο Τάσκα δεν είναι δυνατόν να μην είχε δει την έκθεση της CIA που αναφερόταν στην πρόθεση του Ιωαννίδη να κάνει πραξικόπημα: «Ήταν τέτοιας σπουδαιότητας, που έπρεπε να είχε περάσει από τα χέρια του». Σχολιάζοντας τους ισχυρισμούς του Τάσκα ότι ήταν ανίδεος, είπε: «Δεν μπορώ να πιστέψω ότι ο Τάσκα θα έλεγε αυτά που είπε. Ή δεν λέει την αλήθεια ή έχει χάσει τη μνήμη του». [41]

Ξεκαθάρισμα λογαριασμών

ΣΤΑ ΤΕΛΗ Ιουνίου, ο Μακάριος αποφάσισε να ξεκαθαρίσει τους λογαριασμούς του με τον Ιωαννίδη, αναλαμβάνοντας ο ίδιος την πρωτοβουλία των κινήσεων. Αξιοποιώντας αδιάψευστα τεκμήρια για τη διασύνδεση της ΕΟΚΑ Β με το καθεστώς των Αθηνών που βρέθηκαν

στο αρχείο του Λευτέρη Παπαδόπουλου - μεταξύ των οποίων ήταν και η επιστολή του προς τον Δημήτριο Ιωαννίδη - θα εξέθετε τη χούντα για την υπονομευτική παρέμβασή της στην Κύπρο. Σκοπός του ήταν μέσα από την κρίση αυτή να εξυγιάνει την Εθνική Φρουρά, εκδιώκοντας όλους τους Ελλαδίτες αξιωματικούς που υπηρετούσαν στη δύναμη. Το κενό θα καλυπτόταν από Κύπριους αξιωματικούς, ενώ θα μειωνόταν η θητεία των κληρωτών εθνοφρουρών από 26 σε 14 μήνες.

Στο πλαίσιο αυτής της απόφασης, η κυπριακή κυβέρνηση άρχισε να προετοιμάζει το έδαφος για το ξεκαθάρισμα των λογαριασμών της με τη χούντα. Ο κυβερνητικός εκπρόσωπος δήλωσε στις 24 Ιουνίου ότι «η ηγεσία της ΕΟΚΑ Β΄ ευρίσκεται εις Αθήνας. Εις Κύπρον υπάρχουν συντονιστής και τοπικοί υπεύθυνοι. Αι εξ Αθηνών οδηγίαι διαβιβάζονται υπό του συντονιστού εις τους τοπικούς υπευθύνους». Δύο μέρες αργότερα προχώρησε ένα βήμα πιο κάτω, δηλώνοντας ότι «οι εν Αθήναις καθοδηγηταί της ΕΟΚΑ Β΄ είναι στελέχη του Επαναστατικού Στρατιωτικού Καθεστώτος». [42]

Την 1η Ιουλίου 1974, το υπουργικό συμβούλιο πήρε απόφαση για μείωση της θητείας της Εθνικής Φρουράς. Ήδη ο Μακάριος είχε ετοιμάσει επιστολή προς τον πρόεδρο της ελληνικής κυβέρνησης Φαίδωνα Γκιζίκη, με την οποία ζητούσε επισήμως την ανάκληση των Ελλαδιτών αξιωματικών που υπηρετούσαν στην Εθνική Φρουρά. Άρχιζε την επιστολή του λέγοντας πως ο Γρίβας είχε έρθει στην Κύπρο κατόπιν προτροπής των Αθηνών και ότι από την πρώτη μέρα της άφιξής του στο νησί είχε επαφές με Ελλαδίτες αξιωματικούς: «Η στελεχουμένη και ελεγχομένη υπό Ελλήνων αξιωματικών Εθνική Φρουρά υπήρξεν εξαρχής ο εις έμψυχον και άψυχον υλικόν κυριώτερος τροφοδότης της "ΕΟΚΑ Β΄", της οποίας τα μέλη και οι υποστηρικταί έλαβον τον εύφημον τίτλον και αυτοαπεκλήθησαν "ενωτικοί" και "ενωτική παράταξις"».

Στη συνέχεια ανέφερε ότι παρά το γεγονός ότι του ήταν αδιανόητο να υποστηρίζεται ο εμφύλιος σπαραγμός από την ελληνική κυβέρνηση, αποτελούσε αδιάψευστη πραγματικότητα η υποστήριξη της ΕΟΚΑ Β από Ελλαδίτες αξιωματικούς: «Τα εις διαφόρους περιοχάς της νήσου στρατόπεδα της Εθνικής Φρουράς και οι πλησίον αυτών χώροι κατακοσμούνται με συνθήματα υπέρ του Γρίβα και της "ΕΟΚΑ Β΄"ως και με συνθήματα κατά της Κυπριακής Κυβερνήσεως και ιδιαιτέρως κατ' εμού. Εντός των στρατοπέδων της Εθνικής Φρου-

ράς απροκάλυπτος πολλάκις είναι η υπό των Ελλήνων αξιωματικών προπαγάνδα υπέρ της "ΕΟΚΑ Β΄". Γνωστόν και αδιάψευστον είναι επίσης το γεγονός ότι ο αντιπολιτευόμενος και υποστηρίζων την εγκληματικήν δραστηριότητα της "ΕΟΚΑ Β΄" κυπριακός τύπος, έχων πηγήν χρηματοδοτήσεως τας Αθήνας, λαμβάνει καθοδήγησιν και γραμμήν από τους υπευθύνους του 2ου Επιτελικού Γραφείου και του εν Κύπρω Κλιμακίου της Ελληνικής Κεντρικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (Κ.Υ.Π)».

Στη συνέχεια αναφέρθηκε σε προτροπή που του είχε γίνει από την ελληνική κυβέρνηση να ζητήσει ανάκληση των αξιωματικών που ήταν αναμειγμένοι σε παράνομες δραστηριότητες, για να σχολιάσει ότι το κακό δεν θα θεραπευόταν με τέτοιου είδους αντιμετώπιση:

«Λυπούμαι να είπω, κύριε Πρόεδρε, ότι η ρίζα του κακού είναι πολύ βαθειά και φθάνει μέχρις Αθηνών. Εκείθεν τροφοδοτείται και εκείθεν συντηρείται και απλούται αναπτυσσόμενον το δένδρον του κακού, του οποίου τους πικρούς καρπούς γεύεται σήμερον ο Κυπριακός Ελληνισμός. Και διά να είμαι απολύτως σαφής, λέγω ότι στελέχη του στρατιωτικού καθεστώτος της Ελλάδος υποστηρίζουν και κατευθύνουν την δραστηριότητα της τρομοκρατικής οργανώσεως "ΕΟΚΑ Β΄"».

Αφού αναφέρθηκε στην καθοδήγηση, τη χρηματοδότηση και τον έλεγχο της ΕΟΚΑ Β από την Αθήνα, έκανε μνεία στην αλληλογραφία που είχε ο Λευτέρης Παπαδόπουλος με τον Ιωαννίδη (χωρίς να τον κατονομάσει) και επισύναψε αντίγραφο της επιστολής που βρέθηκε στο αρχείο του.

Ακολούθως, ο Μακάριος εξέφρασε την αντιπάθειά του προς το στρατιωτικό καθεστώς, λέγοντας: «Δεν δύναμαι να είπω ότι τρέφω ιδιαιτέραν συμπάθειαν προς στρατιωτικά καθεστώτα και μάλιστα εις την Ελλάδαν, την χώραν η οποία εγέννησε και ελίκνισε την δημοκρατίαν». Ανέφερε, ωστόσο, ότι παρόλα αυτά, παρέμεινε σταθερός στην αρχή του για συνεργασία με την ελληνική κυβέρνηση, η οποία, όμως, συνωμοτούσε εναντίον του: «Ουχί άπαξ μέχρι τούδε ησθάνθην, και εις τινας περιπτώσεις σχεδόν εψηλάφησα, εκτεινομένην αοράτως εξ Αθηνών χείρα, αναζητούσαν προς αφανισμόν την ανθρωπίνην ύπαρξίν μου. Χάριν, όμως, εθνικής σκοπιμότητος ετήρησα σιγήν».

Στη συνέχεια ο Μακάριος αναφέρθηκε στην τελευταία κρίση στις σχέσεις του με την Αθήνα κι αφού περιέγραψε εν συντομία το ιστο-

ρικό της διαφωνίας του με την Εθνική Φρουρά για το ζήτημα των δόκιμων αξιωματικών, ανέφερε ότι αυτή έπρεπε να ήταν όργανο του κράτους και όχι να ελέγχεται από την Αθήνα: «Η Εθνική Φρουρά, ως έχουν σήμερον η σύνθεσις και η στελέχωσίς της, εξετράπη του σκοπού της και κατέστη εκτροφείον παρανόμων, κέντρον συνωμοσιών κατά του κράτους και πηγή τροφοδοσίας της "ΕΟΚΑ Β΄"». Αφού αναφέρθηκε στη μεταφορά του κλαπέντος οπλισμού από το ΚΕΝ Πάφου με οχήματα της Εθνικής Φρουράς, έγραψε ότι για την εκτροπή αυτή «απόλυτον την ευθύνην έχουν Έλληνες αξιωματικοί, μερικοί των οποίων είναι από ποδών μέχρι κεφαλής αναμεμιγμένοι και συμμέτοχοι εις την δραστηριότητα της "ΕΟΚΑ Β΄"». Ο Μακάριος επέρριψε ευθέως την ευθύνη στην Αθήνα, λέγοντας: «Ηδύνατο η Ελληνική Κυβέρνησις δι' απλού νεύματός της να θέση τέρμα εις την θλιβεράν αυτήν κατάστασιν. Ηδύνατο το Εθνικόν Κέντρον να διατάξη τον τερματισμόν της βίας και της τρομοκρατίας υπό της "ΕΟΚΑ Β΄", διότι εξ Αθηνών αντλεί η οργάνωσις τα μέσα συντηρήσεως και την δύναμίν της, ως εγγράφως μαρτυρούν τεκμήρια και αποδείξεις».

Ύστερα από τη διατύπωση όλων αυτών των κατηγοριών, ο Μακάριος ανακοίνωνε στην ελληνική κυβέρνηση την απόφασή του για αναδιάρθρωση της Εθνικής Φρουράς, επειδή είχε κλονιστεί η εμπιστοσύνη του κυπριακού λαού προς αυτήν: «Εμείωσα την στρατιωτικήν θητείαν διά να ελαττωθή η ορμή της Εθνικής Φρουράς και το μέγεθος του κακού. (...) Και θα παρεκάλουν όπως ανακληθούν οι στελεχούντες την Εθνικήν Φρουράν αξιωματικοί εξ Ελλάδος. Η παραμονή των εις την Εθνικήν Φρουράν και η υπ' αυτών διοίκησίς της θα είναι επιζήμιος εις τας σχέσεις Αθηνών και Λευκωσίας. Θα ήμην, εν τούτοις, ευτυχής, εάν ηθέλετε να αποστείλητε εις Κύπρον περί τους εκατόν αξιωματικούς ως εκπαιδευτάς και στρατιωτικούς συμβούλους διά να βοηθήσουν εις την αναδιοργάνωσιν και αναδιάρθρωσιν των ενόπλων δυνάμεων της Κύπρου. Ελπίζω, εν τω μεταξύ, να εδόθησαν εντολαί εξ Αθηνών εις την "ΕΟΚΑ Β΄" όπως τερματίση την δραστηριότητά της, καίτοι, εφ' όσον αύτη δεν διαλύεται οριστικώς, δεν αποκλείεται νέον κύμα βίας και δολοφονιών».

Κλείνοντας την επιστολή του ο Μακάριος, αφού εξέφρασε τη θλίψη του διότι είπε «πολλά δυσάρεστα» για να περιγράψει με «γλώσσαν ωμής ειλικρινείας» την κατάσταση στην Κύπρο, ανέφερε: «Δεν επιθυμώ διακοπήν της συνεργασίας μου μετά της Ελληνικής Κυβερνήσεως. Δέον, όμως, να ληφθή υπ' όψιν ότι δεν είμαι διωρισμένος νο-

Ο Μακάριος επισκέπτεται το Πάσχα του 1974 την ΕΛΔΥΚ. Παρόλα αυτά, οι σχέσεις του με τους Ελλαδίτες αξιωματικούς ήταν χειρότερες από ποτέ.

μάρχης ή τοποτηρητής εν Κύπρω της Ελληνικής Κυβερνήσεως, αλλ' εκλελεγμένος ηγέτης μεγάλου τμήματος του Ελληνισμού και απαιτώ ανάλογον προς εμέ συμπεριφοράν του Εθνικού Κέντρου». [43]

Σε δηλώσεις που έκανε στις 5 Ιουλίου, μετά την επίδοση της επιστολής, αλλά προτού τη δώσει στη δημοσιότητα, ο Μακάριος ανέφερε ότι η απόφαση της κυπριακής κυβέρνησης για ανάκληση των αξιωματικών ήταν αμετάκλητη και ότι αν οποιαδήποτε άρνηση εφαρμογής της οδηγούσε σε κρίση τις σχέσεις Αθηνών - Λευκωσίας, την ευθύνη θα έφεραν αυτοί που παρανομούσαν. «Εάν η Ελληνική Κυβέρνησις δεν αποδεχθή τας αποφάσεις της Κυπριακής Κυβερνήσεως τούτο σημαίνει ότι υποθάλπεται ανταρσία της Εθνικής Φρουράς κατά της Κυβερνήσεως», είπε. [44]

Ο σχεδιασμός του πραξικοπήματος

ΤΟΣΟ από το περιεχόμενο της επιστολής όσο και από τις δηλώσεις που ακολούθησαν, γίνεται φανερό ότι ο Μακάριος επιδίωκε την κρίση. Κατηγορήθηκε, μάλιστα, ότι ο ίδιος είχε προκαλέσει το πραξικόπημα, με την «απερίσκεπτη» ενέργειά του να αποστείλει και να δημοσιοποιήσει την επιστολή του προς τον Γκιζίκη. Ωστόσο, η απόφαση για πραξικόπημα στις 15 Ιουλίου προηγήθηκε της επίδοσης της επιστολής. Από τα τέλη Ιουνίου, ο Ιωαννίδης είχε ενημερώσει τον Μπονάνο για την απόφασή του να ανατρέψει τον Μακάριο και του είχε ζητήσει να καλέσει στην Αθήνα τον Παύλο Παπαδάκη, διοικητή της 7ης Μεραρχίας στον Έβρο και πρώην επιτελάρχη του ΓΕΕΦ, για να συμμετάσχει στον σχεδιασμό του πραξικοπήματος. Ο ίδιος ο Ιωαννίδης κάλεσε από την Κύπρο στην Αθήνα τον ταξίαρχο Μιχάλη Γεωργίτση, διοικητή της 3ης ΑΤΔ της Εθνικής Φρουράς που είχε έδρα τη Λευκωσία και τον συνταγματάρχη Κωνσταντίνο Κομπόκη, διοικητή των Δυνάμεων Καταδρομών της Εθνικής Φρουράς. Τους δύο αυτούς αξιωματικούς τους είχε επιλέξει για να ηγηθούν του πραξικοπήματος.

Στις 7.30 το βράδυ της 2ας Ιουλίου, μια μέρα πριν από την επίδοση της επιστολής, έγινε μυστική σύσκεψη στο γραφείο του Μπονάνου, στο Αρχηγείο Ενόπλων Δυνάμεων, στην οποία πήραν μέρος ο Ιωαννίδης, ο Μπονάνος, ο Παπαδάκης, ο Γεωργίτσης και ο Κομπόκης. Ο Μπονάνος ενημέρωσε τους τρεις αξιωματικούς για την απόφαση ανατροπής του Μακαρίου με στρατιωτικό πραξικόπημα, το οποίο θα γινόταν τη 15η Ιουλίου 1974. Η απόφαση, όπως είπε ο Μπο-

νάνος, είχε ληφθεί από την κυβέρνηση και τη στρατιωτική ηγεσία. Όρισε, δε, αρχηγό του πραξικοπήματος τον ταξίαρχο Γεωργίτση και υπαρχηγό τον Κωνσταντίνο Κομπόκη. Ο Παπαδάκης, ο οποίος γνώριζε πολύ καλά την κατάσταση στην Κύπρο, θα βοηθούσε από την Αθήνα. Ο Μπονάνος είπε στους Γεωργίτση και Κομπόκη ότι «για κάθε επικοινωνία που θα ήθελαν να έχουν με το Α.Ε.Δ. δεν επιτρεπόταν να χρησιμοποιήσουν κανένα άλλο μέσο (τηλέφωνο κλπ.) παρά μόνο αγγελιοφόρο, ως τέτοιον δε επέλεξε τον ταγματάρχη Κ. Κοντώση». Μετά την ενημέρωση του Μπονάνου, ο Γεωργίτσης εξέφρασε κάποιους ενδοιασμούς ως προς τις συνέπειες του πραξικοπήματος και ειδικότερα τους φόβους του για στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας. Ο Μπονάνος και ο Ιωαννίδης, «διακόπτοντας το Γεωργίτση, είπαν ότι δεν πρέπει να ανησυχούν γιατί υπάρχουν διαβεβαιώσεις ότι δεν πρόκειται να επέμβει κανένας διότι "υπήρχε κάλυψη". Δεν προσδιόρισαν μεν από ποιον είχε παρασχεθεί η "κάλυψη", αλλά φαινόταν ότι ήταν από την Αμερική». [45]

Τελικά, συμφωνήθηκε να γίνει νέα συνάντηση την επομένη το πρωί με τη συμμετοχή επιτελών, για να συζητηθούν οι λεπτομέρειες και να καταρτισθεί το σχέδιο δράσης. Η επιχείρηση - όπως αποκαλούσαν το πραξικόπημα οι οργανωτές του - σχεδιάστηκε σε γενικές γραμμές στη σύσκεψη που έγινε στις 10.30 το πρωί της 3ης Ιουλίου, με συμμετοχή των Παπαδάκη, Ιωαννίδη, Γεωργίτση, Κομπόκη, καθώς και των εξ απορρήτων του Ιωαννίδη αντισυνταγματάρχη Μιχαήλ Πηλιχού και του ταγματάρχη Χαράλαμπου Παλαΐνη. Οι λεπτομέρειες του πραξικοπήματος θα καθορίζονταν στην Κύπρο από τους Γεωργίτση και Κομπόκη, οι οποίοι θα μελετούσαν επί τόπου την κατάσταση. Ο ορισθείς ως σύνδεσμος, ταγματάρχης Κωνσταντίνος Κοντώσης του Β΄ Γραφείου ΓΕΕΦ, θα πήγαινε στην Αθήνα για να μεταφέρει στον Ιωαννίδη και τον Μπονάνο τα σχέδια και θα έφερνε πίσω τις τελικές τους αποψεις. Οι Πηλιχός και Παλαίνης ανέλαβαν να συντάξουν το διάγγελμα προς τον κυπριακό λαό, το οποίο θα αποστήθιζε ο Κοντώσης μαζί με τα ονόματα εκείνων στους οποίους θα προτείνονταν υπουργεία της νέας κυπριακής κυβέρνησης. [46]

Κι ενώ στην Αθήνα η προετοιμασία του πραξικοπήματος μπήκε στην τελική ευθεία, στην Ουάσιγκτον κυκλοφόρησε, στις 3 Ιουλίου, μια αναφορά της CIA που έλεγε πως «ένα πρόσωπο, που αργότερα χαρακτηρίσθηκε σαν "ανεξακρίβωτη πηγή", έδωσε την πληροφορία πως παρά την επιθετικότητα από μέρους του Μακαρίου, ο Ιωαννίδης

είχε αλλάξει γνώμη: πραξικόπημα δεν θα γινόταν τελικά». [47]

Διαβουλεύσεις με την ΕΟΚΑ Β

ΣΤΙΣ 2 ΙΟΥΛΙΟΥ, ημέρα που είχε ληφθεί η απόφαση για το πραξικόπημα, ο Σκλαβενίτης άρχισε από την Αθήνα τις διαβουλεύσεις με την ΕΟΚΑ Β, μέσω του Κώστα Μπούρλου, διευθυντή του Β΄ Γραφείου του ΓΕΕΦ. Ο τηλεφωνικός διάλογος μεταξύ Σκλαβενίτη και Μπούρλου γινόταν με κωδικοποιημένη φρασεολογία, ως ακολούθως:

Ρόβερ=ΕΟΚΑ Β, Λάντσια=Λαγάκος, Κόκα - Κόλα=καίριον πλήγμα, αυτοκίνητον=επιχείρηση, ανταλλακτικά=απολυόμενοι στρατιώτες, αναψυκτικόν=ημερομηνία απόλυσης στρατιωτών. [48]

Στη συζήτηση που είχε ο Σκλαβενίτης με τον Μπούρλο λέχθηκαν και τα εξής, σχετικά με τη δυνατότητα αξιοποίησης της ΕΟΚΑ Β:

«Σκλαβενίτης: Το ρόβερ (ΕΟΚΑ Β) που μας λέγατε εσείς ότι είναι γερό αυτοκίνητο, κοιτάξτε μήπως μπορέσουμε να το αγοράσουμε.

Μπούρλος: Για να έχωμεν πρότασιν πρέπει να έχωμεν κυρίαν θέσιν. Θέλομεν να ξέρωμεν το εξής πράγμα. Εάν συμφωνήτε να κάνω πρότασιν στον Ρόβερ (ΕΟΚΑ Β) μπορεί εκεί να πουν γιατί να απευθυνθήτε κοντά μας και όχι αλλού.

Σκλαβενίτης: Ο υποδιοικητής του Παύλου (Μιχαήλ ΓΙΩΡΓΙΤΣΗΣ) τον ειδοποίησαν να έρθη επάνω». [49]

Σε άλλη συνομιλία που είχαν την ίδια μέρα ο Σκλαβενίτης και ο Μπούρλος συμφώνησαν να επικοινωνήσουν με γραπτά σημειώματα, τα οποία θα μεταφέρονταν με αγγελιοφόρο. Αργότερα, ο Σκλαβενίτης έδωσε στον Μπούρλο περισσότερες διευκρινίσεις:

«Σκλαβενίτης: Εκείνο εκεί, η επιστολή που θα αποσταλή με τον μικρό σας το είπεν ο Ανδρέας ότι το αυτοκίνητον χάλασε... που θα χαλάση η ημερομηνία όταν θα σας το πη για να πιήτε την κόκα-κόλα.

Μπούρλος: Μια στιγμή να δω το χαρτί μου (ο Μπούρλος συμβουλεύεται τον κώδικα που καθόρισαν κατά την τελευταία του επίσκεψιν εις Αθήνας).

Σκλαβενίτης: Για να πιήτε την κόκα-κόλα θα μας το πήτε αμέσως κι εσείς δεν θα κάνετε καμιάν ενέργειαν μέχρι που να σας πούμεν, αντιληπτόν;

Μπούρλος: Τα ανταλλακτικά υπ' όψιν ότι έχουν ακριβύνει πολύ, θα πρέπει να μου απαντήσετε αμέσως». [50]

Το νόημα της πιο πάνω συνομιλίας ήταν ότι η ΕΟΚΑ Β είχε απο-

δυναμωθεί από τα πλήγματα που δεχόταν από το Εφεδρικό, εξέλιξη που ενδεχομένως θα είχε επιπτώσεις στην εκτέλεση του πραξικοπήματος. Ο Σκλαβενίτης προειδοποιούσε τον Μπούρλο να μη γίνει οποιαδήποτε ενέργεια στην Κύπρο προτού δοθούν σαφείς οδηγίες από την Αθήνα, ενώ ο τελευταίος τον υπενθύμιζε ότι πλησίαζε η ημερομηνία απόλυσης των στρατιωτών, λόγω της μείωσης της θητείας της Εθνικής Φρουράς.

Στις 5 Ιουλίου, εμφανίστηκε στον επιτελάρχη του ΓΕΕΦ, Παναγιώτη Γιαννακόδημο, ο Νίκος Σαμψών και του είπε ότι «διέθετε τη δύναμη για να εκκαθαρίσει τη νήσο από τους ανθέλληνες και ότι είναι πρόθυμος ν' αναλάβει τη διακυβέρνηση της νήσου, εφόσον η Ελλάδα ανέτρεπε τον Μακάριο». [51]

Ο Μακάριος αμύνεται

Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ, ο οποίος πράγματι φοβόταν ένα πραξικόπημα, απέστειλε μυστικά στην Τσεχοσλοβακία τον διευθυντή της ΚΥΠ Γεώργιο Τομπάζο, για να εξασφαλίσει οπλισμό. Στις 4 Ιουλίου έφτασε αεροπορικώς στην Κύπρο ένα φορτίο με 1000 αυτόματα όπλα και μερικά μυδραλιοβόλα, για τον εξοπλισμό ενός ακόμη τάγματος του Εφεδρικού. [52]

Στις 5 Ιουλίου, η εφημερίδα «Απογευματινή» της Λευκωσίας, η οποία δημοσίευε πληροφορίες που συνήθως προέρχονταν από το προεδρικό, προέβλεψε με σχεδόν απόλυτη ακρίβεια το σχέδιο πραξικοπήματος της 15ης Ιουλίου. Η εφημερίδα ανέφερε ότι το πραξικοπηματικό σχέδιο, που ήταν παραλλαγή του σχεδίου «Απόλλων», προέβλεπε τη δολοφονία του Μακαρίου. «Εις περίπτωσιν επιτυχίας, την εξουσία θα αναλάβη ωρισμένον πρόσωπον, το οποίον έχει ήδη επιλεγεί και το οποίον θα αποτελέση, εις την ουσίαν, ανδρείκελον διά μίαν μεταβατικήν περίοδον. Νοείται φυσικά ότι διά του πραξικοπήματος θα επιτελεσθή η διχοτόμησις της Κύπρου, δεδομένου ότι οι Τούρκοι από ιδικής των πλευράς έχουν τα σχέδιά των, αναμένοντες αυτήν την χρυσήν ευκαιρίαν». [53]

Σχολιάζοντας το δημοσίευμα ο Μακάριος δήλωσε ότι δεν υπήρχε, κατά τη γνώμη του, πιθανότητα πραξικοπήματος. «Αλλά και εις περίπτωσιν πραξικοπήματος δεν υπάρχει προοπτική επιτυχίας. Ο Κυπριακός Ελληνισμός υπέστη πολλάς θυσίας διά την ελευθερίαν του και δεν είναι δυνατόν να ανεχθή υποδούλωσίν του εις πραξικοπηματίας. Η δυναμική αντίστασίς του θα εκδηλωθή κατά ποικίλους τρόπους». [54]

Ενόσω ο Μακάριος προειδοποιούσε για την αντίσταση που θα προέβαλλε, η Εθνική Φρουρά προετοίμαζε με κάθε μυστικότητα το πραξικόπημα. Στη διαδικασία αυτή δεν συμμετείχε ο αρχηγός της αντιστράτηγος Ντενίσης, ο οποίος αντιδρούσε στην πραξικοπηματική ανατροπή του Μακαρίου. Ο Ντενίσης είχε δεσμεύσει όλες τις μονάδες της Εθνικής Φρουράς να μην κινηθούν χωρίς δική του προσωπική διαταγή. Οι Παπαδάκης, Γεωργίτσης και Κομπόκης ζήτησαν την απομάκρυνσή του από την Κύπρο, προκειμένου να μπορέσουν να χρησιμοποιήσουν την Εθνική Φρουρά. [55]

Σύμφωνα με το πόρισμα της Εξεταστικής Επιτροπής της Βουλής των Ελλήνων για τον Φάκελο της Κύπρου, ο Ντενίσης είχε ζητήσει από τον Γεωργίτση να μεταφέρει στον Ιωαννίδη και στον Μπονάνο την αντίθεσή του στην απόφαση για πραξικόπημα. Του είπε, ακόμη, να μεταφέρει την άποψή του για τους κινδύνους που θα είχε μια τέτοια ενέργεια, καθώς και τους φόβους του για στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας. [56]

Όταν ο Γεωργίτσης επέστρεψε στην Κύπρο, στις 6 Ιουλίου, ο Ντενίσης του ζήτησε να τον ενημερώσει για τους λόγους που ο Μπονάνος τον είχε καλέσει στην Αθήνα και τον ρώτησε κατά πόσο είχε διαβιβάσει τις επιφυλάξεις του. Ο Γεωργίτσης του έκρυψε την αλήθεια και είπε ότι αντικείμενο της συζήτησής του με τον αρχηγό των Ενόπλων Δυνάμεων ήταν τα προβλήματα που δημιουργούσαν στην οργάνωση της Εθνοφρουράς οι αποφάσεις του Μακαρίου για μείωση της θητείας. [57]

Ο Ντενίσης, ωστόσο, γνώριζε πού οδηγούνταν τα πράγματα. Προσπαθούσε, μάλιστα, να αποτρέψει τη σύζυγό του Έλλη, η οποία βρισκόταν στην Αθήνα, από του να επιστρέψει στην Κύπρο. Σε τηλεφωνική επικοινωνία που είχε μαζί της στις 4 Ιουλίου έγινε ο εξής διάλογος:

«Ντενίσης: Πήρες εφημερίδες σήμερα; Πάρε τον Ελεύθερον Λαόν.

Έλλη: Πήρα Ελευθερία και Εθνική.

Ντενίσης: Η Ελευθερία δεν λέει τίποτα.

Έλλη: Τα είδαμε και στις άλλες. Άκου να σου πω Γιώργο, το συζήτησα και με την κόρη σου και λέει γιατί μας φέρνεις τέτοιες δυσκολίες.

Ντενίσης: Είναι πολύ μικρή ακόμη, αλλά δεν περίμενα ύστερα από τόσα χρόνια που είσαι κοντά στο στράτευμα, κάτι θα έπρεπε να

Ο αρχηγός της Εθνικής Φρουράς Ντενίσης με τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο. Αν και αμέτοχος στην προεργασία του πραξικοπήματος, αντιλήφθηκε πού οδηγούνταν τα πράγματα.

καταλαμβαίνης.

Έλλη: Ωραία εντάξει και τι έγινε.

Ντενίσης: Θα σου πω μέχρι το Σάββατον.

Έλλη: Εγώ λέω να έρθω. Η κόρη σου φωνάζει τι εδώ τι εκεί.

Ντενίσης: Δεν θέλω πολλές κουβέντες, να ακούης τι σου λέει ο Βασίλης - (Υιός Ντενίση).

Έλλη: Λείπει στις Σπέτσες.

Ντενίσης: Ακούς (με αυστηρόν ύφος) το θυμάσαι εκείνο της Λαρίσσης; (Στην Λάρισσα εξεδηλώθη το αντιπραξικόπημα του βασιλέως) [Δεκέμβριος 1967].

Έλλη: Λοιπόν και τι έγινε Γιώργο; Εντάξει το θυμάμαι.

Ντενίσης: Δεν σε ενδιαφέρει αυτό;

Έλλη: Όχι δεν μας ενδιαφέρει.

Ντενίσης: Καθόλου; Άμα δεν σας ενδιαφέρει εντάξει δεν μου λες δεν καταλαμβαίνετε το λόγον τίποτε;

Έλλη: Πώς δεν το καταλαμβαίνομεν αλλά σου λέω εμάς δεν μας

ενδιαφέρει αυτό το πράγμα.

Ντενίσης: Θυμάσαι τότε που έμενε ο Καλοκαιρινός στην Λάρισα μέσα; Κι εσύ το ίδιον θα πάθης τώρα.

Έλλη: Εσύ εκεί θα μείνης;

Ντενίσης: Ποιοι, εγώ.... καλά.

Έλλη: Λοιπόν κανένας μας.

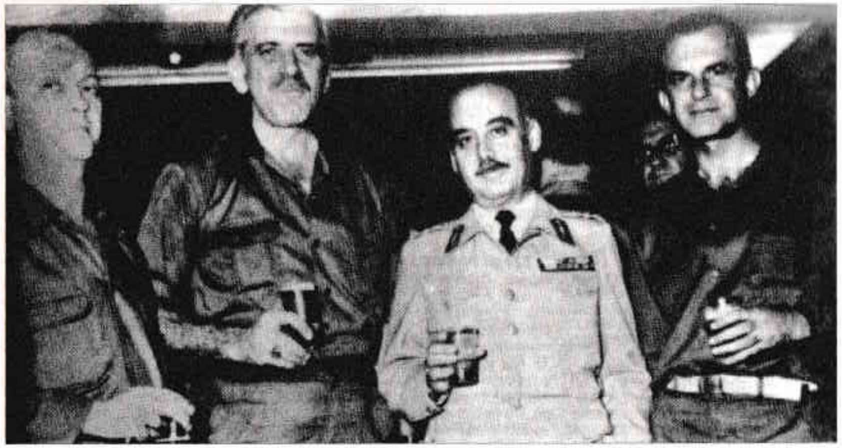
Ντενίσης: Καλά θα το κουβεντιάσουμεν το Σάββατον. Εκείνο που σου είπα είναι το κυριώτερο από όλα». [58]

Στην τελική ευθεία

ΣΤΙΣ 9 ΙΟΥΛΙΟΥ 1974, οι Γεωργίτσης και Κομπόκης κάλεσαν σε σύσκεψη στη Λευκωσία τους αξιωματικούς που θα ηγούνταν των μονάδων οι οποίες θα συμμετείχαν στο πραξικόπημα και τους ενημέρωσαν.* Ύστερα από τη συζήτηση που έγινε, κρίθηκε ομόφωνα ότι το πραξικόπημα δεν έπρεπε να πραγματοποιηθεί, γιατί οι μονάδες ήταν ουσιαστικά διαλυμένες, η προετοιμασία ήταν ελλιπής και, το κυριότερο, υπήρχε κίνδυνος επέμβασης της Τουρκίας. Επίσης, ο υποδιοικητής της ΕΛΔΥΚ Κ. Παπαγιάννης πρότεινε να μη συμμετάσχει η μονάδα του στο πραξικόπημα, για λόγους σκοπιμότητας, επειδή ήταν αμιγώς ελληνική στρατιωτική δύναμη. Ακόμη, λόγω της τεταμένης κατάστασης στις σχέσεις μεταξύ της κυβέρνησης και της Εθνικής Φρουράς, η αστυνομία, το Εφεδρικό και η προεδρική φρουρά βρίσκονταν τα βράδια σε συνεχή επιφυλακή, ενώ παρακολουθούνταν τα στρατόπεδα της Εθνικής Φρουράς και τα σπίτια των αξιωματικών, γεγονός που απέκλειε τον αιφνιδιασμό. [59]

Στις 10 Ιουλίου, πήγε στην Αθήνα ο ταγματάρχης Κοντώσης και μετέφερε στους Ιωαννίδη και Μπονάνο τους ενδοιασμούς που είχαν εκφραστεί στη σύσκεψη της Λευκωσίας. Ο Ιωαννίδης, αφού συνεννοήθηκε με τον Μπονάνο, έδωσε εντολή στον Κοντώση να διαβιβάσει στους Γεωργίτση και Κομπόκη πως απορρίπτονταν οι ενδοιασμοί τους και πως ήταν διαταγή του αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων και

* *Στη σύσκεψη πήραν μέρος οι πιο κάτω αξιωματικοί: Ταξίαρχος Παναγιώτης Γιαννακόδημος, επιτελάρχης ΓΕΕΦ· αντισυνταγματάρχης Κωνσταντίνος Παπαγιάννης, υποδιοικητής ΕΛΔΥΚ· αντιπλοίαρχος Γεώργιος Παπαγιάννης, διοικητής Ναυτικής Δύναμης Κύπρου· αντισυνταγματάρχης Λαμπρινός, διοικητής 23ης Επιλαρχίας Μέσων Αρμάτων· επίλαρχος Κορκόντζελος, διοικητής της 21ης Επιλαρχίας Αναγνωρίσεως· ταγματάρχης Ραυτόπουλος, διοικητής της 31ης Μοίρας Καταδρομών· Δαμασκηνός, διοικητής 33ης Μοίρας Καταδρομών· ταγματάρχης Ζήνδρος· ταγματάρχης Κωνσταντίνος Κοντώσης, σύνδεσμος με το ΑΕΔ· αντισυνταγματάρχης Λάμπρου, διοικητής 185ης μοίρας πεδινού πυροβολικού.*

Στο κέντρο ο ταξίαρχος Μιχαήλ Γεωργίτσης, στον οποίο ο Ιωαννίδης ανέθεσε τη διεξαγωγή του πραξικοπήματος. Στα αριστερά του ο αντιπλοίαρχος Παπαγιάννης και στα δεξιά του ο αντισυνταγματάρχης Κοκοράκης. Η φωτογραφία λήφθηκε στο ΓΕΕΦ, στις 15 Ιουλίου, μετά την επικράτηση του πραξικοπήματος.

της κυβέρνησης να προχωρήσουν στην εκτέλεση της απόφασης για ανατροπή του Μακαρίου. Οι μοναδικές τροποποιήσεις στο αρχικό σχέδιο που ενέκρινε ο Ιωαννίδης ήταν ο περιορισμός του ρόλου της ΕΛΔΥΚ στην κάλυψη του αεροδρομίου Λευκωσίας και η μετάθεση της ώρας εκδήλωσης του πραξικοπήματος από το βράδυ, στις 8.30 το πρωί. Η αλλαγή της ώρας έγινε λόγω της πληροφορίας ότι τα βράδια παρακολουθούνταν τα στρατόπεδα και τα σπίτια των αξιωματικών. [60]

Ο ταγματάρχης Κοντώσης, αφού αποστήθισε το διάγγελμα που θα μεταδιδόταν από το Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου μετά την επικράτηση του πραξικοπήματος και τα ονόματα των ατόμων στα οποία θα προτεινόταν η προεδρία της πραξικοπηματικής κυβέρνησης, επέστρεψε στη Λευκωσία. Ο Κοντώσης είπε στην κατάθεσή του στην Εξεταστική Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων για τον Φάκελο της Κύπρου ότι δεν θυμόταν επακριβώς τα ονόματα αυτά, αλλά σε διάφορες πηγές αναφέρονται τα ονόματα του προέδρου του Ανώτατου Δικαστηρίου Μιχαλάκη Τριανταφυλλίδη, του πρώην υπουργού Ζήνωνα Σεβέρη, καθώς και των δικαστών Λοΐζου Χατζηλοΐζου και Τάσου Χατζηαναστασίου. [61]

Το πρωί της 13ης Ιουλίου έγινε συγκέντρωση στο στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ, στην οποία συμμετείχαν οι αξιωματικοί Μιχαήλ Γεωργίτσης, Παναγιώτης Γιαννακόδημος, Κωνσταντίνος Κομπόκης, Κωνσταντίνος Παπαγιάννης και Κωνσταντίνος Κοντώσης. Στη συγκέντρωση ανακοινώθηκαν οι τελικές αποφάσεις του Αρχηγείου Ενόπλων Δυνάμεων, όπως τις μετέφερε από την Αθήνα ο Κοντώσης:

«- Η επιχείρηση θα εκτελεσθεί οπωσδήποτε για λόγους υψίστης εθνικής σημασίας.

- Η ενέργεια θα εκτελεσθεί την 15ην Ιουλίου.

- Συνθηματικόν ενάρξεως της επιχείρησης "ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΕΙΣΗΧΘΗ ΕΙΣ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟΝ".

- Ουδεμία φρουρά θα ειδοποιηθεί πλην Λευκωσίας.

- Η φρουρά Πάφου θα ενισχυθεί μόνον με το περιπολικό "Λεβέντης".

- Στην επιχείρηση δύναται να χρησιμοποιηθεί ολόκληρος η ΕΛΔΥΚ.

- Το διάγγελμα και τα ονόματα του προέδρου και των μελών της νέας κυπριακής κυβερνήσεως θα εδίδοντο από τον Τχην Κοντώση μόνον την πρωίαν της 15ης Ιουλίου». [62]

Τι γνώριζε η ΕΟΚΑ Β

ΣΤΟΥΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥΣ για το πραξικόπημα δεν προβλέφθηκε οποιοσδήποτε ρόλος για την ΕΟΚΑ Β, προφανώς διότι η οργάνωση βρισκόταν στα πρόθυρα διάλυσης, ως αποτέλεσμα των απανωτών επιτυχιών του Εφεδρικού και της αστυνομίας. Ακόμη, η οργάνωση ταλανιζόταν από τις συνεχιζόμενες έριδες και αντιζηλίες μεταξύ του Λευτέρη Παπαδόπουλου και του Κίκη Κωνσταντίνου. Ο Παπαδόπουλος είχε ανακτήσει κάποιο σημαντικό ρόλο στην οργάνωση μετά την ανάληψη της διοίκησης από τον Κροίσο Χριστοδουλίδη, ενώ ο Κίκης Κωνσταντίνου ενεργούσε αυτόνομα στην περιοχή της Αμμοχώστου. Αρνείτο να συνεργαστεί με την ηγεσία της ΕΟΚΑ Β και βρισκόταν σε αντιδικία με τον Κροίσο Χριστοδουλίδη, ο οποίος αποφάσισε, στις αρχές Ιουλίου 1974, να αποσυρθεί, επικαλούμενος προσωπικούς λόγους.

Η πληροφορία για την πρόθεση του Χριστοδουλίδη να παραιτηθεί διαβιβάστηκε στον Λευτέρη Παπαδόπουλο, ο οποίος του έγραψε στις 9 Ιουλίου ζητώντας του να καταγγείλει τον Κίκη για διασπαστή και καλώντας τον να μην παραιτηθεί πριν από τις 15 Ιουλίου:

«ΠΟΣΕΙΔΩΝΑ

9.7.74 - 21.00Ω.

1. Έχω κοντά μου τον ΠΑΡΜΕΝΙΩΝΑ και με ενημέρωσε.

2. Πρόσεξε πολύ ότι σου γράφω. Δεν θα υποβάλης παραίτησιν προ της 15ης τρέχοντος επ' ουδενί.

Ο Λευτέρης Παπαδόπουλος συλλαμβάνεται από την αστυνομία.

3. Να καταγγείλης τον ΘΥΡΣΟΝ, ως διασπαστήν. Δεν μπορείς να τον αφήσης χωρίς να τον καταγγείλης.

4. Δεν μπορεί να γράψης ότι παραιτείσαι για οικογενειακούς λόγους. Θα σε φτύσουν όλοι. Πρόσεξε μη περιλάβης τέτοιους λόγους. Άκουσέ με και δεν θα ζημιωθής. Και όπως σου τονίζω μέχρι της 15 του μηνός, όχι πιο μπροστά. Σε παρακαλώ θερμώς. Επιμένω επί τούτο.

ΚΕΡΑΥΝΟΣ». [63]

Από την επιμονή του Λευτέρη Παπαδόπουλου συμπεραίνεται ότι γνώριζε πως η 15η Ιουλίου είχε οριστεί ως ημερομηνία εκδήλωσης του πραξικοπήματος. Ο Παπαδόπουλος έπεισε τελικά τον Χριστοδουλίδη να μην παραιτηθεί. Ο τελευταίος, με σημείωμά του προς τους τομεάρχες της ΕΟΚΑ Β, κατάγγειλε τον Κίκη για διασπαστή και τους κάλεσε σε σύσκεψη για να αποφασίσουν για τα περαιτέρω:

«Επειδή η κατάστασις που δημιουργεί ούτος διά των πράξεών του τείνει να μας διαλύσει, αλλά - όπερ το χειρότερον - να κάμει

τους αγωνιστάς να αλληλοσκοτωθούν, και εκ του γεγονότος ότι βάλλει και κατ' εμού δι' υβριστικής επιστολής ην μου απέστειλε, τον παραδίδω εις την κρίσιν σας, και θα κληθήτε να λάβετε απόφασιν εις κοινήν σύσκεψιν». [64]

Λίγες μέρες μετά, στις 11 Ιουλίου, το Εφεδρικό συνέλαβε τον Λευτέρη Παπαδόπουλο στο σπίτι του Ανδρέα Μίτσιγκα, στη Λευκωσία. Το σπίτι παρακολουθείτο, κατόπιν πληροφοριών ότι ήταν χώρος όπου πραγματοποιούσε συσκέψεις η ηγεσία της ΕΟΚΑ Β. Ο Παπαδόπουλος, παρά το γεγονός ότι στο παρελθόν είχε επικρίνει έντονα τον Σύρο ότι παραδόθηκε αμαχητί, ακολούθησε το παράδειγμά του και βγήκε από το σπίτι με τα χέρια σηκωμένα ψηλά. Μαζί του συνελήφθησαν ο δικηγόρος Κυριάκος Σαβεριάδης, ο λοχαγός Ανδρέας Παπαπέτρου και ο τομεάρχης Λευκωσίας Άρης Χατζηπαναγιώτου.

Μετά τη σύλληψη του Λευτέρη Παπαδόπουλου, επήλθε πανικός στην ηγεσία της ΕΟΚΑ Β. Οι λοχαγοί Κροίσος Χριστοδουλίδης και Ανδρέας Αυγουστή, που ήταν καταζητούμενοι, παρουσιάστηκαν οικειοθελώς και παραδόθηκαν στην αστυνομία. Αν και στα βουνά παρέμεναν ακόμη 125 καταζητούμενοι, η ΕΟΚΑ Β έμεινε ακέφαλη και είχε ουσιαστικά διαλυθεί.

Η αποστολή Κωνσταντόπουλου

ΑΦΟΥ λοιπόν ήταν τόσο ξεκάθαρο σε όλους ότι επίκειτο πραξικόπημα, και πολύ περισσότερο στον Μακάριο - ο οποίος μέχρι και όπλα εισήγαγε άρον άρον από την Τσεχοσλοβακία - γιατί δεν πήρε μέτρα για να το αποτρέψει; Όταν μετά το πραξικόπημα ερωτάτο για το θέμα αυτό, έδινε την απάντηση πως πίστωνε τους Έλληνες αξιωματικούς με περισσότερο πατριωτισμό. Η απάντηση του Μακαρίου είναι πολύ απλοϊκή για να ερμηνεύσει τη στάση του. Στην πραγματικότητα, η χούντα είχε στήσει ολόκληρη επιχείρηση παραπλάνησής του, γεγονός το οποίο ο Μακάριος ενδεχομένως να μην ήθελε να παραδεχθεί.

Ενώ, λοιπόν, ο Ιωαννίδης προετοίμαζε το πραξικόπημα, που ήταν ορισμένο για τις 15 Ιουλίου, η ελληνική κυβέρνηση διαβίβασε, στις 6 Ιουλίου, μέσω του πρέσβη Ευστάθιου Λαγάκου, πρόσκληση στον Μακάριο να επισκεφθεί την Αθήνα για συνομιλίες. Ενημερώνοντας τηλεφωνικά τον υπουργό Εξωτερικών της Κύπρου Ιωάννη Χριστοφίδη, ο Λαγάκος του είπε ότι είχε προτείνει «επίσκεψιν του Μακαριωτάτου εις Αθήνας διά συζήτησιν του όλου θέματος και ο Μακαριώτα-

τος απεδέχθη μεν την πρόσκλησιν, αλλά έθεσεν ως προϋπόθεσιν την αποδοχήν των όσων έχει αποφασίσει», δηλαδή την εξυγίανση της Εθνικής Φρουράς. [65]

Στο μεταξύ, ο πρωθυπουργός του καθεστώτος Ανδρουτσόπουλος έστειλε στην Κύπρο, στις 7 Ιουλίου, ως προσωπικό του απεσταλμένο, τον εκδότη της εφημερίδας «Ελεύθερος Κόσμος», Σάββα Κωνσταντόπουλο, με οδηγίες να διαμεσολαβήσει προς τον Μακάριο, με σκοπό την εκτόνωση της κρίσης. Ο Ανδρουτσόπουλος ήταν στην ουσία ένα ανδρείκελο, που ούτε την εξουσία είχε ούτε την πυγμή να αναλάβει οποιαδήποτε πρωτοβουλία που θα συγκρουόταν με τα σχέδια του Ιωαννίδη. Αναφερόμενος στην προσωπικότητά του, ο πρέσβης των ΗΠΑ στην Αθήνα Χένρι Τάσκα, είπε: «Αμφιβάλλω πολύ, αν ο Ανδρουτσόπουλος έλαβε ποτέ οποιαδήποτε σοβαρή απόφασι, σχετικά με την ασφάλεια της Ελλάδος, σε συνάρτησι με την Κύπρο ή με την Τουρκία, χωρίς αυτό να περάση από τον Ιωαννίδη». [66]

Ο Ανδρουτσόπουλος γράφει στα απομνημονεύματά του ότι οι οδηγίες του προς τον Κωνσταντόπουλο ήταν να τονίσει στον Μακάριο «ότι εν όψει των μεγάλων εθνικών κινδύνων οφείλει να συνομιλήσει με την Ελλάδα ως Έλλην με την Μητέρα Πατρίδα, και να αποδεχθή προς τούτο πρόσκλησιν της Ελληνικής Κυβερνήσεως, όπως επισκεφθή τας Αθήνας». [67] Ο Μακάριος δέχθηκε αμέσως τον Κωνσταντόπουλο και το βράδυ του παρέθεσε δείπνο στο προεδρικό. Μετά το δείπνο, συζήτησε μαζί του το πρόβλημα των σχέσεών του με την Αθήνα. Ο Μακάριος ανέλυσε το ιστορικό της κρίσης, δίνοντας έμφαση στην ανάμειξη Ελλήνων αξιωματικών στην ΕΟΚΑ Β. Δήλωνε έτοιμος για συνδιαλλαγή, αλλά έθετε ως βασική προϋπόθεση τη διάλυση της ΕΟΚΑ Β και την κάθαρση στην Εθνική Φρουρά.

Σ' αυτό το παρασκήνιο ήταν αναμειγμένος και ο προσωπικός φίλος του Κωνσταντόπουλου Ανδρέας Αζίνας, ο οποίος, όπως παραδέχεται ο ίδιος, διατηρούσε δεσμούς τόσο με το καθεστώς Παπαδόπουλου όσο και με τον Ιωαννίδη. [68] Ο Αζίνας αναφέρει ότι ο Κωνσταντόπουλος πρότεινε στον Μακάριο μια συμβιβαστική πρόταση, σύμφωνα με την οποία θα αποσυρόταν η αξίωση για άμεση ανάκληση όλων των Ελλαδιτών αξιωματικών. Αντί αυτού, θα ανακαλούνταν σε πρώτη φάση ορισμένοι αξιωματικοί, ενώ σταδιακά θα αντικαθίσταντο όλοι με αξιωματικούς που θα τύγχαναν της έγκρισης του Μακαρίου. Ο Μακάριος, κατά τον Αζίνα, αποδέχτηκε την πρόταση και ανέμενε την απάντηση των Αθηνών. [69]

Ο Ανδρέας Αζίνας (δεξιά) με τον Σάββα Κωνσταντόπουλο, στο αεροδρόμιο Λευκωσίας.

Στις 8 Ιουλίου, ο Αζίνας συνόδευσε τον Κωνσταντόπουλο στο αεροδρόμιο Λευκωσίας, από όπου αναχώρησε για την Αθήνα. Ο Κωνσταντόπουλος πήγε από το αεροδρόμιο κατευθείαν στο γραφείο του Ανδρουτσόπουλου και τον ενημέρωσε για τη συνομιλία του με τον Μακάριο. Ο Ανδρουτσόπουλος γράφει στα απομνημονεύματά του ότι ο Κωνσταντόπουλος επέστρεψε από την Κύπρο πλήρως απογοητευμένος και ότι σε απάντηση ερώτησής του για τις σκέψεις του Μακαρίου, του είπε: «Ο Μακάριος έχει τελειώσει. Έχει παύσει να σκέπτεται ο,τιδήποτε άλλο εκτός του ρόλου του ως ηγέτου των Πανελλήνων μετά την πτώσιν της Κυβερνήσεως των Αθηνών. (...) Ο Μακάριος έχει κλειδώσει τον νουν του και πετάξει τα κλειδιά». [70]

Ο Μακάριος, ωστόσο, έκρινε ως θετική τη συνεργασία που είχε με τον Κωνσταντόπουλο. Για το τι λέχθηκε στις διαβουλεύσεις μεταξύ των δύο, συζήτησε τηλεφωνικά ο υπουργός Εξωτερικών Ιωάννης Χριστοφίδης με τον πρέσβη Ευστάθιο Λαγάκο. Ο Χριστοφίδης δεν ήταν παρών στη συνάντηση, αλλά είχε κάποια ενημέρωση από τον Μακάριο:

«Λαγάκος: Ο Κωνσταντόπουλος απλώς ήκουσε, δεν μετέφερε τίποτε;

Χριστοφίδης: Να σου πω, ο Μακαριώτατος δεν μου είπε και πολλά πράγματα αλλά φαίνεται ότι ο Κωνσταντόπουλος ήτο απεσταλμένος από τον Ανδρουτσόπουλον.

Λαγάκος: Α, προσωπικώς.

Χριστοφίδης.: Φαίνεται ότι σχετίζεται με τον Ανδρουτσόπουλον. Ήταν βεβαίως εκείνα τα οποία μετέφερες κι εσύ, δεν ήταν τίποτε περισσότερον από ότι αντελήφθην και ο Αρχιεπίσκοπος του επεξήγησεν την θέσιν του. Του εξήγησεν ότι τα τελευταία 4-5 χρόνια υφίσταται τα δεινά τα οποία υπέστη, απ' ότι αντιλαμβάνομαι διότι δεν ήμουνα παρών, αλλά φαίνεται ότι ήτο μακρά η συνομιλία και διήρκεσε κατά τις πληροφορίες μου μέχρι τις 12.30 το βράδυ.

Λαγάκος: Έτσι καλύτερα γιατί θα αντελήφθη καλύτερα και θα τα μεταφέρη ακόμη πιο καλύτερα.

Χριστοφίδης: Όπως αντελήφθη ο Μακαριώτατος ο Κωνσταντόπουλος συνεφώνησε τελικώς μαζί του κι αυτό είναι καλό σημάδι διότι μαζί και με τις δικές του απόψεις που θα μεταφέρη ίσως εκτονωθή η κατάστασις.

Λαγάκος: Εγώ θα πω δυο λέξεις αύριο στην Αθήνα ότι σε είχα παρακαλέσει να ασκήσης την επιρροήν σου ότι την ήσκησες αλλά ότι ευρέθης προ της ιδίας στάσεως και ότι δυσκολεύθηκες διότι συνέπεσε με τις αφίσιες. Θα προσθέσω όμως ότι πιστεύεις πάντοτε ότι η διάλυσις των παρεξηγήσεων θα ήταν πολύ εποικοδομητικόν πράγμα αν το κατάφερναν.

Χριστοφίδης: Ναι είναι η προσωπική μου άποψις και την πιστεύω». [71]

Η πρόταση Χριστοφίδη

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ με τον Κωνσταντόπουλο, πρωτοβουλία για εξομάλυνση των σχέσεων Αθηνών - Λευκωσίας ανέλαβε και ο Χριστοφίδης. Το ζήτημα συζητήθηκε σε συνεδρία του υπουργικού συμβουλίου, στις 11 Ιουλίου, στην οποία κλήθηκε και ο πρόεδρος της Βουλής Γλαύκος Κληρίδης.* Το υπουργικό ενέκρινε συμβιβαστική φόρμουλα του Ιωάννη Χριστοφίδη, η οποία θα υποβαλλόταν στην ελληνική κυβέρνηση. Ο Χριστοφίδης επισκέφθηκε στην οικία του τον Λαγάκο και του ανακοίνωσε τα ακόλουθα:

«Εν τη προσπαθεία μου όπως αποσοβηθή ρήξις με Εθνικόν Κέ-

** Στις 10 Ιουλίου συνήλθε σε σύσκεψη η κοινοβουλευτική ομάδα του Ενιαίου Κόμματος του Γλαύκου Κληρίδη και μελέτησε την κατάσταση που επικρατούσε στην Κύπρο. Σε ανακοίνωση που εξέδωσε το κόμμα υιοθέτησε τις απόψεις του Μακαρίου να περάσει η Εθνική Φρουρά υπό τον έλεγχο του κράτους και καλούσε την κυβέρνηση της Ελλάδας να διευκρινίσει την πολιτική της στο Κυπριακό, την οποία απαρεγκλίτως έπρεπε να ακολουθούν όλα τα όργανά της στην Κύπρο. Για το περιεχόμενο της συνάντησης ενημερώθηκε από τον Παναγιώτη Δημητρίου ο Βασίλης Βιντζηλαίος της ΚΥΠ/Ε, ο οποίος έστειλε σήμα στην Αθήνα.* [72]

ντρον και συγχρόνως αποφευχθή ποιοτική αποδυνάμωσις Εθνικής Φρουράς εισηγήθην σήμερον εις Υπουργικόν Συμβούλιον, παρουσία Αρχιεπισκόπου και Προέδρου Βουλής κ. Κληρίδη, όπως, εάν Αθήναι καταβάλουν επειγόντως πάσαν αποτελεσματικήν προσπάθειαν ίνα διαλυθή ΕΟΚΑ Β΄, Κυπριακή Κυβέρνησις δεχθή επανεξέτασιν:

α) Στελέχωσιν Εθνικής Φρουράς υπό Ελλήνων αξιωματικών,

β) Αναγκαίον αριθμόν αυτών,

γ) Αρμοδιότητας αυτών ουχί πλέον υπό ιδιότητα "εκπαιδευτών και συμβούλων".

δ) Εις ποίον θα υπάγωνται Έλληνες αξιωματικοί.

ε) Εξαγγελθέντα μέτρα περιορισμού θητείας και συνεπώς μειώσεως αριθμητικής δυνάμεως Εθνικής Φρουράς δεν πρόκειται μεταβληθούν, τουλάχιστον καθ' όσον αφορά άμεσον μέλλον, χωρίς τούτο αποκλείη ενδεχόμενον επανεξετάσεως υπό Κυπριακής Κυβερνήσεως αριθμητικής δυνάμεως Ε.Φ. συμφώνως προς αμυντικάς ανάγκας Νήσου».

Τέλος, ο Χριστοφίδης υπογράμμισε ότι το υπουργικό συμβούλιο «ουδεμίαν αμφιβολίαν έχει ότι Αθήναι δύνανται προβούν εις διάλυσιν ΕΟΚΑ Β΄, πάντως δε λάβουν αποτελεσματικά εν τη πράξει μέτρα προς κατεύθυνσιν ταύτην, συμπεριλαμβανομένης και διακοπής πάσης οικονομικής ενισχύσεως εξ Αθηνών, όπερ Κυπριακή Κυβέρνησις είναι εις θέσιν διαπιστώση». [73]

Το μήνυμα του Χριστοφίδη διαβιβάστηκε στην Αθήνα και οι πρώτες αντιδράσεις, όπως τις μετέφερε τηλεφωνικώς ο Κωνσταντόπουλος προς τον Μακάριο, ήταν θετικές. Όπως αναφέρει ο Αζίνας, του τηλεφώνησε ο Κωνσταντόπουλος και τον διαβεβαίωσε ότι η εκτόνωση της κρίσης ήταν ζήτημα χρόνου. «Έτσι, στις 11 Ιουλίου έφυγα ξέγνοιαστος και πήγα στο Λονδίνο, συνοδεύοντας τον πεθερό μου, ο οποίος θα έκανε εγχείριση καρδίας». [74] Πρόσφατα, ο Ανδρέας Αζίνας αναθεώρησε την εκδοχή του. Σε νέα συνέντευξή του είπε πως ο πεθερός του πήγε στο Λονδίνο για ιατρικές εξετάσεις, διότι υποπτευόταν ότι είχε καρκίνο στο παχύ έντερο. [75] Οι αντιφατικές εκδοχές που δίνει ο Αζίνας για τον λόγο της επίσκεψής του στο Λονδίνο, καθώς και το γεγονός ότι πήρε μαζί του όλη του την οικογένεια, δημιουργούν την εύλογη υποψία ότι είχε προειδοποιηθεί για το επικείμενο πραξικόπημα. Αντιθέτως, ο Μακάριος έδωσε πίστη στις διαβεβαιώσεις του Κωνσταντόπουλου ότι κάτι θετικό βρισκόταν σε εξέλιξη.

Η σύσκεψη - παγίδα

ΤΟ ΣΑΒΒΑΤΟ, 13 Ιουλίου, η χούντα συγκάλεσε σύσκεψη στην Αθήνα, για να συζητηθούν οι σχέσεις της με τη Λευκωσία. Στη σύσκεψη συμμετείχαν ο αρχηγός Ενόπλων Δυνάμεων στρατηγός Μπονάνος, ο αρχηγός Στρατού Γαλατσάνος, Αεροπορίας Παπανικολάου και Ναυτικού Αραπάκης, ο αντιστράτηγος Ντενίσης, ο διοικητής της ΕΛΔΥΚ συνταγματάρχης Νικολαΐδης, ο διευθυντής του Β΄ Γραφείου της Εθνικής Φρουράς συνταγμάταρχης Μπούρλος, ο διοικητής του κλιμακίου της ΚΥΠ στην Κύπρο αντισυνταγματάρχης Ζιωτόπουλος, ο πρώην διοικητής της ΕΛΔΥΚ ταξίαρχος Κονδύλης, άλλοι αξιωματικοί, ο πρέσβης Λαγάκος, ο υπουργός Εξωτερικών (μετά την παραίτηση Τετενέ) Κυπραίος και άλλοι. Η σύσκεψη έληξε προτού ολοκληρωθεί η συζήτηση και ανακοινώθηκε πως θα συνεχιζόταν τη Δευτέρα, 15 Ιουλίου.

Την Κυριακή, 14 Ιουλίου, ενώ βρισκόταν στην εξοχική του κατοικία στο Τρόοδος, ο Μακάριος δέχθηκε τηλεφώνημα από τον επιχειρηματία Κώστα Μαγκλή, ο οποίος είχε επιστρέψει εσπευσμένα από την Αθήνα στην Κύπρο, για να του μεταφέρει πληροφορία που του διαβιβάστηκε μέσω του Ευάγγελου Αβέρωφ, ότι θα γινόταν πραξικόπημα. Ο Μακάριος δεν βιάστηκε να τον συναντήσει και του έκλεισε ραντεβού για τη Δευτέρα το πρωί, όταν θα επέστρεφε στη Λευκωσία. «Ακόμη κι αν μου έλεγε ο Μαγκλής ότι θα γινόταν πραξικόπημα, πάλι θα τον έβλεπα τη Δευτέρα», είπε αργότερα. [76]

Ο Μακάριος είχε πέσει στην παγίδα της χούντας και ήταν με την εντύπωση ότι η σύσκεψη στην Αθήνα ήταν συνέχεια των διαβουλεύσεων που γίνονταν παρασκηνιακά για εκτόνωση της κρίσης και ότι δεν αναμενόταν οποιαδήποτε άλλη εξέλιξη πριν από τη σύσκεψη της Δευτέρας. Μάλιστα ο Μακάριος είχε προσκληθεί στην Αθήνα, για να πάρει μέρος στις διαβουλεύσεις για ξεπέρασμα της κρίσης. «Δεν ανέμενα πραξικόπημα ακριβώς εκείνη τη μέρα. Ο Έλληνας πρεσβευτής με πληροφόρησε ότι επρόκειτο να γίνει σύσκεψη στις Αθήνες τη Δευτέρα (15 Ιουλίου). Νόμιζα ότι μετά την πραγματοποίηση της σύσκεψης της Δευτέρας, θα μπορούσα να πάρω οποιαδήποτε προφυλακτικά μέτρα ήταν αναγκαία», είπε ο Μακάριος στον Αμερικανό δημοσιογράφο Λόρενς Στερν. «Είπα στον πρεσβευτή ότι δεν έβλεπα κανένα λόγο να μεταβώ στις Αθήνες και να συζητήσω εκείνα τα θέματα. "Διερωτώμαι", συλλογίστηκε χαμογελώντας αινιγματικά, "τι θα μπορούσε να είχε συμβεί, αν αποδεχόμουν την ευγενική εκείνη πρόσκληση"». [77] Την απορία του Μακαρίου έλυσε μετά από πολλά χρόνια ο υπαρχηγός Ενόπλων Δυνάμεων Όθωνας Κυριακόπουλος, ο οποίος είχε ενεργό συμμετοχή στο παρασκήνιο την περίοδο της χούντας Β΄. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Κυριακόπουλο, εάν ο Μακάριος πήγαινε στην Αθήνα, θα συλλαμβανόταν και θα αποστελλόταν στο Άγιον Όρος.

Εκτός από τις καθησυχαστικές διαβεβαιώσεις που του έδινε ο Κωνσταντόπουλος, ο Μακάριος πήρε την πληροφορία ότι ο υπουργός Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης Γκρομίκο είχε κάνει διάβημα στην Ουάσιγκτον, την Άγκυρα και την Αθήνα, προειδοποιώντας τους πως η Σοβιετική Ένωση θα αντιδρούσε. Ακόμη, έφτασε κοντά του η πληροφορία ότι οι ΗΠΑ είχαν κινηθεί προς τον Ιωαννίδη και του συνέστησαν να μην ανατρέψει τον Μακάριο. [78]

Ο Τάσκα, αν και ισχυρίστηκε ότι δεν θεωρούσε σοβαρές τις ανησυχίες του Μπόγιατ για πραξικόπημα και αρνήθηκε να παρέμβει προς τον Ιωαννίδη, προέβη σε μια ασυνήθιστη για τη διπλωματική πρακτική ενέργεια: Σε δύο τουλάχιστον περιπτώσεις, επέδειξε σε τρίτους τα τηλεγραφήματα που πήρε από την Ουάσιγκτον με την υπόδειξη να συναντήσει τον Ιωαννίδη. Σύμφωνα με την κατάθεση του γενικού γραμματέα του υπουργείου Εξωτερικών Άγγελου Βλάχου στην Ερευνητική Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων για τον Φάκελο της Κύπρου, περί τα τέλη Ιουνίου ο Τάσκα του έδειξε «δύο τηλεγραφήματα του Χένρι Κίσινγκερ προς αυτόν (τον Τάσκα), με τα οποία του έδινε εντολή να βρει τον Ιωαννίδη και να τον αποτρέψει από του να προβεί σε οποιαδήποτε ενέργεια κατά του Μακαρίου». Ανάλογου περιεχομένου τηλεγράφημα έδειξε ο Τάσκα και στον Ευάγγελο Αβέρωφ, μερικές μέρες πριν από το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου. [79] Η συμπεριφορά αυτή του Τάσκα μπορεί να ερμηνευτεί και ως σκόπιμη διαρροή, προκειμένου να πεισθεί ο Μακάριος ότι υπήρξε παρέμβαση της Ουάσιγκτον προς την Αθήνα και ότι επαναλαμβανόταν το προηγούμενο του ματαιωθέντος πραξικοπήματος του Φεβρουαρίου του 1972.

«Θα σκοτώσουν τον Μακάριο»

ΤΗ ΣΤΙΓΜΗ που ο Τάσκα άφηνε να διαρρεύσει η πληροφορία της αμερικανικής παρέμβασης προς τον Ιωαννίδη, στη Λευκωσία, η αμερικανική πρεσβεία ήταν περισσότερο από βέβαιη ότι θα γινόταν πραξικόπημα. Ο υπαρχηγός της διπλωματικής αποστολής των ΗΠΑ Λί-

ντσεϊ Γκραντ απέστειλε τις μέρες εκείνες ένα τηλεγράφημα για την κατάσταση στην Κύπρο, στο οποίο έγραφε: «Πιστεύουμε ότι θα προσπαθήσουν να σκοτώσουν τον Μακάριο». Ο Γκραντ, ο οποίος είχε μετατεθεί σε άλλο πόστο και ετοιμαζόταν να φύγει από την Κύπρο, επιτάχυνε την αναχώρηση της συζύγου του. «Ήξερα τι θα γινόταν. Ήμουν βέβαιος γι' αυτό», αναφέρει. Μάλιστα, ο Γκραντ φρόντισε, στις 15 Ιουλίου, να βγάλει από την Κύπρο ακόμη και το γατί του. «Ο γάτος μου πήρε την τελευταία πτήση που έγινε από το αεροδρόμιο Λευκωσίας», αναφέρει. [80]

Παρόλα αυτά, στις 12 Ιουλίου έφτασε στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ ένα καθησυχαστικό τηλεγράφημα από τον σταθμό της CIA στην Αθήνα, το οποίο, σύμφωνα με τον Μπόγιατ, ανέφερε τα εξής: «Ήρθαμε σε επαφή με τον ταξίαρχο Ιωαννίδη, ο οποίος μας έχει διαβεβαιώσει ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν είναι αναμειγμένη και δεν θα αναμειχθεί σε καμιά μυστική δραστηριότητα που σκοπό θα έχει την ανατροπή του αρχιεπισκόπου Μακαρίου και επιδείνωση της κατάστασης στην ανατολική Μεσόγειο». [81]

Στις 14 Ιουλίου, η CIA κυκλοφόρησε έκθεση ότι δεν υπήρχε κίνδυνος πραξικοπήματος. Σύμφωνα με το πόρισμα της Επιτροπής Πάικ, «σχεδόν την ίδια στιγμή που ο Ιωαννίδης εξαπέλυε τις δυνάμεις του, ένα Δελτίο της Υ.Π. [CIA] καθησυχάζει τους αναγνώστες του με τον τίτλο: "Ο Ιωαννίδης αρχίζει ν' ακολουθεί μια συντηρητική γραμμή, θέλοντας να κερδίσει χρόνο στη διαμάχη του με τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο"». [82]

Στην Ουάσιγκτον, στις τρεις τα χαράματα της 15ης Ιουλίου (στην Κύπρο ήταν 10 το πρωί) ένα τηλεφώνημα από το κέντρο επιχειρήσεων του Στέιτ Ντιπάρτμεντ ξύπνησε τον Τομ Μπόγιατ και τον καλούσε επειγόντως στο γραφείο του, διότι στη Λευκωσία γίνονταν μάχες. «Πήγα στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ, ανέβηκα στο Κέντρο Επιχειρήσεων και μου είπαν: "Να τι έχουμε". Και τοποθέτησαν μπροστά μου δύο χαρτιά. Στα αριστερά ήταν το καθημερινό ενημερωτικό δελτίο πληροφοριών το οποίο είχε ετοιμαστεί από το σύνολο των υπηρεσιών πληροφοριών για τον πρόεδρο, τον αντιπρόεδρο, τον υπουργό Εξωτερικών και τους ανώτατους αξιωματούχους. Στο πρώτο θέμα του το δελτίο έγραφε: "Έχουμε διαβεβαιωθεί από τον ταξίαρχο Ιωαννίδη ότι η Ελλάδα δεν θα κινήσει τις δυνάμεις της στην Κύπρο κατά του Μακαρίου". Στα δεξιά ήταν ένα τηλεγράφημα από την πρεσβεία της Λευκωσίας, το οποίο περιέγραφε τις μάχες μεταξύ των Κυπρίων που

ήταν πιστοί στον Μακάριο και των Κυπρίων και Ελλήνων που προσπαθούσαν να τον ανατρέψουν». [83]

«Τυφλώθηκε» η CIA

«ΟΙ ΑΝΑΦΟΡΕΣ της ΣΙΑ σ' αυτό το στάδιο ήταν τόσο κακές που είναι δύσκολο να το πιστέψει κάποιος», αναφέρει ο Λόρενς Στερν επικαλούμενος Αμερικανό διπλωμάτη - προφανώς τον Μπόγιατ - που ήταν άμεσα αναμεμειγμένος στην εξέλιξη των γεγονότων. «Η υπηρεσία πληροφοριών είχε πραγματικά τυφλωθεί». [84] Είναι αφελές, όμως, να πιστέψει κανείς ότι έτσι είχαν τα πράγματα. Όχι μόνο δεν είχε τυφλωθεί, αλλά ήταν κυριολεκτικά σε θέση να βλέπει με τα δικά της κατασκοπευτικά μάτια και την εξέλιξη του πραξικοπήματος, αλλά και την τουρκική εισβολή που ακολούθησε: Την περίοδο 14-28 Ιουλίου 1974 οι Αμερικανοί άλλαξαν την πορεία κατασκοπευτικού τους δορυφόρου, τύπου Keyhole-9 (KH-9) και γνωστού ως Big Bird, ώστε να υπερίπταται της Κύπρου δύο φορές το εικοσιτετράωρο, μέρα και νύχτα. [85] Είναι αδιανόητο να δεχτεί κανείς ότι η CIA, με τις προσβάσεις που είχε στον ελληνικό στρατό, παραπλανήθηκε από τη χούντα. Αντιθέτως, όπως αποκαλύπτεται σε τηλεγράφημα της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα, ο Ιωαννίδης είχε ενημερώσει στις 14 Ιουλίου την Ουάσιγκτον, ότι σε διάστημα 24 ωρών θα ανέτρεπε τον Μακάριο.* Η ενημέρωση αυτή έγινε μέσω της CIA, που ήταν το μοναδικό κανάλι επικοινωνίας του Ιωαννίδη με την Ουάσιγκτον. Η CIA, λοιπόν, από τη μια διαβεβαίωνε το αμερικανικό Στέιτ Ντιπάρντμετ ότι δεν υπήρχε κίνδυνος και από την άλλη ενεθάρρυνε τον Ιωαννίδη να προχωρήσει. Όπως αποκάλυψε ο Φαίδων Γκιζίκης στον Αβέρωφ, «ο Ιωαννίδης, όστις είχε επαφάς με την CIA, του είχε πει, ότι η CIA του είχε επανειλημμένως πει ότι αι ΗΠΑ δεν θα έβλεπαν δυσαρέστως την απομάκρυνσιν του Μακαρίου. Του είπεν επίσης ότι από υποκλοπήν είχεν εις χείρας του σήμα συμφώνως προς το οποίον η Τουρκία θα έβλεπε ευχαρίστως την αντικατάστασιν του Μακαρίου εις τον οποίον δεν είχε καμμίαν εμπιστοσύνην». [87]

Ακόμη, όπως μαρτυρεί ο τότε αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων

** Στις 15 Ιουλίου 1974, ο επικεφαλής της Ευρωπαϊκής Διεύθυνσης του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, Άρθουρ Χάρντμαν, υπέβαλε στον Αμερικανό υπουργό Εξωτερικών Χένρι Κίσινγκερ ένα μνημόνιο για το τι προηγήθηκε του πραξικοπήματος που είχε ήδη εκδηλωθεί στην Κύπρο. Στο μνημόνιο αυτό γινόταν αναφορά σε συνομιλία που είχε ο σύνδεσμος του Ιωαννίδη με τη CIA την επομένη του πραξικοπήματος, κατά την οποία ο τελευταίος παραδέχτηκε ότι οι ΗΠΑ είχαν ενημερωθεί για το πραξικόπημα 24 ώρες πριν από την εκδήλωσή του.* [86]

Γρηγόριος Μπονάνος, τις μέρες εκείνες ο αρχηγός της ΚΥΠ, Σταθόπουλος, ο οποίος είχε κανάλι επικοινωνίας με τη CIA, του είχε δώσει τις εξής πληροφορίες:

«α. Ο εις Αθήνας αρχηγός του κλιμακίου της CIA, που δεν γνωρίζω ποίος ήτο, είπε στον Σταθόπουλον ότι τώρα είναι η κατάλληλη ευκαιρία διά να επέμβωμεν στην Κύπρον, ότι οι Αμερικανοί δεν θέλουν τον Μακάριον στην εξουσίαν και "είναι μαζί μας".

β. Ότι τον επεσκέφθη - τον Σταθόπουλον - ο Ελληνοαμερικανός επιχειρηματίας Τομ Πάππας, ο οποίος του είπεν ότι η κατάστασις με τον Μακάριον πρέπει να εκκαθαρισθή και ότι τώρα είναι η κατάλληλος ευκαιρία. Επίσης του είπε ότι η "Αμερική είναι μαζί μας"». [88]

Τα τανκς στους δρόμους

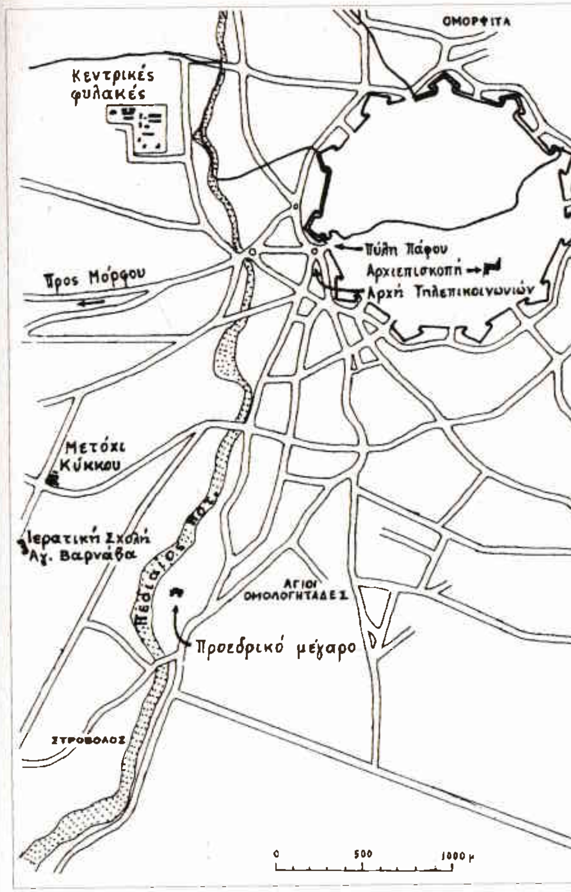
ΝΩΡΙΣ το πρωί της Δευτέρας, 15 Ιουλίου, ο Μακάριος ξεκίνησε από το Τρόοδος για να επιστρέψει στη Λευκωσία. Σε όλο το μήκος της διαδρομής, το Εφεδρικό και η προεδρική φρουρά πήραν δρακόντεια μέτρα ασφάλειας. Η αυτοκινητοπομπή που τον συνόδευε πέρασε γύρω στις 7.30 έξω από το στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ, στα δυτικά της Λευκωσίας, χωρίς να παρατηρηθεί οποιαδήποτε ύποπτη δραστηριότητα. Όταν μπήκαν στο προεδρικό, η φρουρά αποσύρθηκε για ξεκούραση, εκτός από δέκα άτομα που παρέμειναν για την ασφάλεια του Μακαρίου. Στην πόλη όλος ο κόσμος βρισκόταν ήδη στις δουλειές του. Οι δρόμοι είχαν αδειάσει από την πρωινή κυκλοφορία και τίποτα δεν προμήνυε αυτό που θα ακολουθούσε.

Στις 7.15 το πρωί, ο ταξίαρχος Γεωργίτσης, παίρνοντας μαζί του όλο το επιτελείο της 3ης ΑΤΔ και με το πρόσχημα ότι θα πήγαινε για αναγνώριση, μπήκε στο στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ. Στις 8.00, μαζί με τον υποδιοικητή της ΕΛΔΥΚ αντισυνταγματάρχη Κωνσταντίνο Παπαγιάννη, μπήκαν στην αίθουσα επιχειρήσεων, όπου τα πάντα ήταν έτοιμα για την έναρξη του πραξικοπήματος. Ο Γεωργίτσης υπέγραψε τη σχετική διαταγή, με το συνθηματικό «Αλέξανδρος εισήλθε εις νοσοκομείον». [89]

Το πραξικόπημα θα γινόταν στη βάση του σχεδίου «Αφροδίτη 3», το οποίο προέβλεπε κατάληψη του προεδρικού, του αρχηγείου της αστυνομίας, του ΡΙΚ, της Αρχής Τηλεπικοινωνιών και άλλων ζωτικής σημασίας εγκαταστάσεων. Η σημαντικότερη επιχείρηση ήταν η κατάληψη του προεδρικού και η εξουδετέρωση του Μακαρίου. Η διαταγή του Ιωαννίδη προς τον Γεωργίτση ήταν να του παραδοθεί ο

Χάρτης της Λευκωσίας που απεικονίζει τους κύριους στόχους του πραξικοπήματος.

Μακάριος ζωντανός ή νεκρός. [90] Αρχηγός της επιχείρησης κατά του προεδρικού ήταν ο διοικητής των ΛΟΚ Κωνσταντίνος Κομπόκης. Σύμφωνα με το σχέδιο, το κτίριο θα καταλαμβανόταν από άντρες της 31ης και της 32ας Μοίρας Καταδρομών, οι οποίοι είχαν συγκεντρωθεί στο στρατόπεδο της 21ης Επιλαρχίας Αναγνωρίσεως (ΕΑΝ), στην περιοχή ΒΜΗ ανατολικά της Λευκωσίας. Οι δυνάμεις των ΛΟΚ θα υποστηρίζονταν από 10 τεθωρακισμένα οχήματα (δύο ουλαμοί) Μάρμον Χάριγκτον και 10 ρωσικά άρματα μάχης Τ-34 (άλλοι δύο ουλαμοί) της 23ης Επιλαρχίας Μέσων Αρμάτων (ΕΜΑ). Οι δύο ουλαμοί των Μάρμον Χάριγκτον και ο ένας των Τ-34 θα ξεκινούσαν από το στρα-

τόπεδο στο ΒΜΗ. Ακολουθώντας δύο διαφορετικά δρομολόγια, θα έφταναν στο προεδρικό και θα εφορμούσαν στο εσωτερικό του από τις δύο πύλες, στα ανατολικά. Η δυτική πλευρά θα αποκλειόταν από τον δεύτερο ουλαμό Τ-34, που θα ερχόταν από το στρατόπεδο της 23ης ΕΜΑ, δυτικά της Λευκωσίας. Στον αποκλεισμό του προεδρικού από τα δυτικά θα συμμετείχε και το 9ο Τακτικό Συγκρότημα, που βρισκόταν ακριβώς απέναντι από την πίσω πλευρά του μεγάρου, καθώς και μια διμοιρία των ΛΟΚ. [91] (Δες σχετικό σχεδιάγραμμα)

Η επίθεση

ΠΡΩΤΟΣ μπήκε στο προεδρικό ένας λόχος της 31ης Μοίρας Καταδρομών. Ακολούθησαν τα τεθωρακισμένα και τα άρματα μάχης, τα οποία άρχισαν να βάλλουν με τα πυροβόλα τους κατά του κτιρίου. Ο Μακάριος δεχόταν τη στιγμή εκείνη 30 παιδιά του κατηχητικού από την Αίγυπτο, που ήταν φιλοξενούμενά του στην Κύπρο. «Αφού χαιρέτησα τα παιδιά, το καθένα χωριστά με χειραψία, ο επί κεφαλής της ομάδος, ένα αγόρι 17 χρόνων περίπου, άρχισε να με προσφωνεί διαβάζοντας από χειρόγραφο», περιγράφει ο Μακάριος. «Δεν πρόλαβε να προχωρήσει στην προσφώνησή του, όταν ακούσθηκαν οι πρώτοι πυροβολισμοί. Το παιδί τρόμαξε και σταμάτησε την προσφώνηση. Αν και δεν αντελήφθηκα την αιτία των πυροβολισμών, είπα στο παιδί πως δεν συμβαίνει τίποτε και να συνεχίσει την προσφώνησή του. Συνεχίστηκε η προσφώνηση, αλλά συνεχιζόντουσαν και οι πυροβολισμοί. Εν τω μεταξύ, μπήκε στο σαλόνι ένας αξιωματικός της Προεδρικής Φρουράς για να μου πει ότι τανκς και τεθωρακισμένα της Εθνικής Φρουράς έφθασαν μπροστά στην είσοδο του κτιρίου. Δεν μπορούσα να πιστέψω ότι γινόταν πραξικόπημα. Μαζί με τα παιδιά φύγαμε από το σαλόνι, που είχε πολλές πόρτες και παράθυρα και ήταν εκτεθειμένο, και πήγαμε στον διάδρομο του Μεγάρου». Ο Μακάριος με τα παιδιά και τους συνεργάτες του παρέμειναν στον διάδρομο για 15 περίπου λεπτά, ενώ το προεδρικό βαλλόταν με βαριά όπλα. «Τα κορίτσια από το Κάιρο άρχισαν να κλαίνε κι εγώ προσπαθούσα να τα ενθαρρύνω λέγοντάς τους ότι δεν πρέπει να φοβούνται γιατί το Προεδρικό προστατευόταν από άνδρες γενναίους, την Προεδρική Φρουρά». [92]

Το κτίριο άρχισε να παίρνει φωτιά από την ανατολική του πλευρά και ο Μακάριος αποφάσισε να το εγκαταλείψει από τα δυτικά, επειδή δεν ήταν περικυκλωμένο. Συνοδευόμενος από τον υπασπι-

Σχεδιάγραμμα της περιοχής του προεδρικού. Α) Η οδός Δημοσθένη Σεβέρη, στην ανατολική πλευρά του προεδρικού. Β) Ο Πεδιαίος ποταμός, στη δυτική πλευρά. Γ) Από τη βόρεια είσοδο διείσδυσε στο προεδρικό ένας λόχος της 31ης Μοίρας Καταδρομών και ένας ουλαμός τεθωρακισμένων. Δ) Από τη νότια είσοδο μπήκαν οι καταδρομείς της 32ας Μοίρας Καταδρομών, ο δεύτερος ουλαμός των τεθωρακισμένων και ένας ουλαμός αρμάτων. Ε) Δύο διμοιρίες του τρίτου λόχου του Εφεδρικού κατέλαβαν το 9ο Τακτικό Συγκρότημα. Ζ) Η τρίτη διμοιρία του τρίτου λόχου του Εφεδρικού, με επικεφαλής τον Τάκη Τσαγγάρη, κινήθηκε προς το προεδρικό, ακολουθώντας την πορεία που δείχνει το τόξο. Θ) Η πορεία διαφυγής του Μακαρίου. Ι) Η πορεία της διμοιρίας της 32ας Μοίρας Καταδρομών, η οποία προσπάθησε να περικυκλώσει το προεδρικό, αλλά αποκρούστηκε από τους άντρες του Τσαγγάρη.

Το προεδρικό στις φλόγες.

στή του Νίκο Θρασυβούλου, τον ανεψιό του Ανδρέα Νεοφύτου και τον αξιωματικό της φρουράς του Ανδρέα Ποταμάρη, βγήκε από τη δυτική πόρτα του γραφείου του. Ακολούθησαν ένα δρομάκι που κατέβαινε στην κοίτη του Πεδιαίου ποταμού. Στην όχθη του συνάντησαν τον λοχαγό του Εφεδρικού Τάκη Τσαγκάρη, ο λόχος του οποίου μόλις είχε καταλάβει το στρατόπεδο του 9ου Τακτικού Συγκροτήματος, δημιουργώντας διάδρομο διαφυγής στον Μακάριο.

Όταν είχαν αρχίσει να πέφτουν οι πρώτοι πυροβολισμοί κατά του προεδρικού, ο τρίτος λόχος του Εφεδρικού, που είχε διοικητή τον Τάκη Τσαγκάρη, μόλις είχε επιστρέψει από τα σημεία φρούρησης της διαδρομής του Μακαρίου από το Τρόοδος στη Λευκωσία. Ο Τσαγκάρης πήρε τρεις διμοιρίες του λόχου του και κατευθύνθηκε προς τη δυτική πλευρά του προεδρικού, ενώ η τέταρτη διμοιρία παρέμεινε για να φρουρεί το Μετόχι του Κύκκου. Σε δέκα λεπτά από την αναχώρησή του, ο λόχος του Τσαγκάρη επιτέθηκε και κατέλαβε χωρίς αντίσταση το στρατόπεδο του 9ου Τακτικού Συγκροτήματος. Ορισμένοι αξιωματικοί φορούσαν στολή εκστρατείας αντί στολής γραφείου, προφανώς διότι είχαν μυηθεί στο πραξικόπημα. [93] Ο Τσαγκάρης με μια διμοιρία κατέβηκε στην κοίτη του Πεδιαίου, για να ανεβεί στο προεδρικό, στην απέναντι όχθη. Ευρισκόμενος στο σημείο αυτό, αντιλήφθηκε τη διμοιρία καταδρομών η οποία εκινείτο προς το πίσω μέρος του προεδρικού. Οι άνδρες του Εφεδρικού έβαλαν εναντίον τους και η διμοιρία διαλύθηκε. [94] Την ώρα εκείνη ακούγονταν πυρά από την κατεύθυνση του Μετοχίου Κύκκου. Μια ομάδα τριών αρμάτων μάχης της 23ης ΕΜΑ, που είχε ως αποστολή την εκκαθάριση του Μετοχίου, δέχτηκαν αντιαρματικά πυρά από τη διμοιρία του τρίτου λόχου του Εφεδρικού. Στο μεταξύ, ο ουλαμός των αρμάτων που προοριζόταν να κυκλώσει από τα δυτικά το προεδρικό ήταν καθυστερημένος κατά μισή ώρα. Τα άρματα αναχώρησαν από την Κοκκινοτριμιθιά στις 8.15, ταυτόχρονα με την έναρξη της επίθεσης στο προεδρικό. Πέραν τούτου, μετά την έξοδό τους από το στρατόπεδο, το διοικητικό άρμα ακινητοποιήθηκε λόγω μηχανικής βλάβης. Όλα αυτά συνέτειναν στο να μη φτάσει ο ουλαμός έγκαιρα στο προεδρικό, όπως προέβλεπε το σχέδιο. [95]

Η διαφυγή στο Τρόοδος

Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ και οι συνοδοί του, μη γνωρίζοντας τι ακριβώς συνέβαινε στην περιοχή, είχαν πρόθεση να πάνε στο Μετόχι του Κύκκου. Δανείστηκαν διερχόμενο αυτοκίνητο, αλλά σε λίγα μέτρα έμεινε από βενζίνη. Σε λίγο βρήκαν άλλο αυτοκίνητο και ξεκίνησαν για το Μετόχι, αλλά παρολίγον να συναπαντηθούν με τα τανκς που κατευθύνονταν προς τη δυτική πλευρά του προεδρικού. Όταν αντιλήφθηκαν τον κίνδυνο, έκαναν στροφή και έφυγαν εκτός Λευκωσίας, προς το χωριό Κλήρου. Από εκεί, μέσω Πιτσιλιάς, πήραν τον δρόμο προς τα βουνά του Τροόδους, με προορισμό τη Μονή Κύκκου. Ο Μακάριος απέδωσε τη διάσωσή του σε θαύμα. «Αν έφευγα από το Προεδρικό λίγα λεπτά νωρίτερα, θα έφθανα και θα έμπαινα στο Μετόχι. Κι εκεί οπωσδήποτε θα με περικύκλωναν και δεν θα υπήρχε τρόπος διαφυγής. Γιατί αμέσως κτυπήθηκε και το Μετόχι από τα τανκς και "κατελήφθη", αφού υπέστη αρκετές καταστροφές. Εξ άλλου, αν έφευγα από το Προεδρικό λίγα λεπτά αργότερα, θα είχε συμπληρωθεί ο κλοιός και δεν θα μπορούσα να διαφύγω. Αλλά και στο δρόμο προς το Τρόοδος οι πραξικοπηματίες έβαλαν σε διάφορα σημεία οδοφράγματα.

Και τα οδοφράγματα μπήκαν μερικά μόνον λεπτά ύστερα από το πέρασμά μου», [96] διηγήθηκε αργότερα στον δημοσιογράφο Σταύρο Ψυχάρη.*

«Ο Μακάριος είναι νεκρός»

ΣΤΗ ΛΕΥΚΩΣΙΑ, καταλήφθηκε στις 8.30 από τμήμα της διοίκησης Ναυτικού η Αρχή Τηλεπικοινωνιών. Στη συνέχεια, τμήματα της 33ης Μοίρας Καταδρομών, υποστηριζόμενα από άρματα της 23ης ΕΜΑ, κατέλαβαν τον αστυνομικό σταθμό της Πύλης Πάφου. Σχεδόν ταυτόχρονα καταλήφθηκε εκ των ένδον το αρχηγείο της αστυνομίας - το οποίο βρίσκεται στον ίδιο χώρο με το ΓΕΕΦ - από αξιωματικούς του ΓΕΕΦ και άνδρες του Ναυτικού, με επικεφαλής τον αντιναύαρχο Παπαγιάννη. Στις 9.30 καταλήφθηκε από την ΕΛΔΥΚ το αεροδρόμιο Λευκωσίας, ενώ στις 10.00 έπεσε το προεδρικό, το οποίο πυρπολήθηκε και καταστράφηκε ολοκληρωτικά. Γύρω στο μεσημέρι καταλήφθηκε το στρατόπεδο του Εφεδρικού στην περιοχή ΡΙΚ και ακολούθως οι Κεντρικές Φυλακές. [98]

Ο πιο σημαντικός στόχος των πραξικοπηματιών, μετά το προεδρικό, ήταν το Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου, το οποίο ήταν εντελώς αφρούρητο και καταλήφθηκε στις 8.30. Αφού σίγησε για δέκα λεπτά, άρχισε να μεταδίδει εμβατήρια και σε συχνά διαστήματα ανακοίνωνε ότι «εντός ολίγου θα μεταδοθεί ανακοίνωσις της Εθνικής Φρουράς προς τον κυπριακόν λαόν». Η εκφώνηση των ανακοινώσεων γινόταν υπό την επιτήρηση Ελλαδίτη αξιωματικού. Σε κάποια στιγμή η εκφωνήτρια, που ήταν ταραγμένη, αντί να πει «κυπριακό λαό» είπε «κυπριακό στρατό». Τότε ακούστηκε κάποιος με ελλαδίτικη προφορά να τη διορθώνει: «όχι στρατός, λαός». [99]

Στις 9.45 μεταδόθηκε το πρώτο μήνυμα της Εθνικής Φρουράς, που έλεγε ότι είχε επέμβει για να σταματήσει τον αδελφοκτόνο σπαραγμό μεταξύ των Ελλήνων και κατέληγε με το εξής: «Η Εθνική Φρουρά είναι κυρία της καταστάσεως. Ο Μακάριος είναι νεκρός». Η αναγγελία του θανάτου του Μακαρίου, έστω και αν δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα, ήταν μέρος του σχεδίου. Αυτό είχε αποφασιστεί στη σύσκεψη της 2ας Ιουλίου στην Αθήνα, όταν λήφθηκε η οριστική απόφαση για το πραξικόπημα. Η ανακοίνωση του θανάτου του Μακαρίου ήταν μέρος του ψυχολογικού πολέμου και σκοπό είχε την ελαχιστοποίηση της αντίστασης των οπαδών του. [100]

** Ο τρόπος που διέφυγε ο Μακάριος έδωσε τροφή στη φημολογία ότι γνώριζε για το πραξικόπημα και ότι η διάσωσή του ήταν μέρος του σχεδίου. Η φημολογία αυτή έχει τις ρίζες της στον ισχυρισμό του αρχηγού της επιχείρησης κατά του προεδρικού, Κωνσταντίνου Κομπόκη, ενώπιον της Επιτροπής της Βουλής των Ελλήνων για τον Φάκελο της Κύπρου ότι σκόπιμα άφησε αφύλακτη τη δυτική πλευρά του προεδρικού, κατόπιν διαταγής του Ιωαννίδη, για να μπορέσει ο Μακάριος να διαφύγει.* [97]

Άντρες των ΛΟΚ έθεσαν υπό τον έλεγχό τους το κατεστραμμένο προεδρικό.

Γύρω στο μεσημέρι, ο Μακάριος έφτασε στο Τρόοδος. Από εκεί, με τη συνοδεία της προεδρικής φρουράς που βρισκόταν στην εξοχική του κατοικία, κατευθύνθηκε προς τη Μονή Κύκκου. Στα μισά της διαδρομής έκαναν σταθμό για ξεκούραση. Εκεί, ο Μακάριος προσπάθησε για πρώτη φορά να επικοινωνήσει με τη φρουρά του στη Λευκωσία. «Υπήρχε και εκεί ασύρματος. Ρώτησα τους συνοδούς μου για το σύνθημα που έπρεπε να χρησιμοποιήσω. Μου είπαν να φωνάξω "Ακρόπολις από Ένα". "Ακρόπολις" ήταν το συνθηματικό όνομα της Αρχιεπισκοπής και "Ένα" το δικό μου. Μόλις, λοιπόν, φώναξα στον ασύρματο "Ακρόπολις από Ένα", άκουσα την απάντηση: "Εδώ Ακρόπολις". "Ο Αρχιεπίσκοπος μιλάει", είπα. Άκουσα αμέσως φωνές και κλάματα που δεν μπορούσα να εξηγήσω. Η εξήγηση ήταν ότι με νό-

μιζαν νεκρό. Και τώρα άκουαν την φωνή μου. Ήμουν ζωντανός. (...) Δεν άκουσα εγώ ραδιόφωνο και επομένως δεν γνώριζα πως με πέθαναν».[101]

Όπως το είχε προβλέψει η χούντα, η μετάδοση της ψευδούς πληροφορίας ότι ο Μακάριος ήταν νεκρός συνέτεινε στην ευκολότερη επικράτηση του πραξικοπήματος στη Λευκωσία. Μόνη εξαίρεση υπήρξε η περίπτωση της αρχιεπισκοπής· μετά την επικοινωνία με τον Μακάριο, το ηθικό των αντρών της προεδρικής φρουράς ενισχύθηκε και προέβαλαν σθεναρή αντίσταση. Τελικά, για να πέσει η αρχιεπισκοπή στις 9.00 το βράδυ της 15ης Ιουλίου, χρησιμοποιήθηκαν ένας λόχος της 32ας Μοίρας Καταδρομών, ένας λόχος της ΕΛΔΥΚ, έξι άρματα μάχης της 23ης ΕΜΑ, αριθμός τεθωρακισμένων της 21ης ΕΑΝ, δύο λόχοι του 286ου Μηχανοκίνητου Τάγματος Πεζικού και τμήμα ΠΑΟ 106 χιλ. του 120ου Λόχου Βαρέων Όπλων.*[102]

Τη συνομιλία του Μακαρίου με την αρχιεπισκοπή είχαν ακούσει και οι πραξικοπηματίες, οι οποίοι ήταν συντονισμένοι στις συχνότητες των ασυρμάτων της αστυνομίας. Τότε, άρχισαν να αναζητούν στο προεδρικό μέγαρο κάποια μυστική σήραγγα διαφυγής. Ο Βασίλης Βιντζηλαίος της ΚΥΠ/Ε πήγε στο στρατόπεδο απέναντι από το ξενοδοχείο Χίλτον, όπου κρατούνταν αξιωματικοί του Εφεδρικού και τους πίεζε να του αποκαλύψουν τη μυστική δίοδο διαφυγής του Μακαρίου.[105] Ο Νίκος Σαμψών, ο οποίος έσπευσε στο ΓΕΕΦ για να προσφέρει τις υπηρεσίες του στο πραξικοπηματικό καθεστώς, ζήτησε και οδήγησαν κοντά του τον αξιωματικό του Εφεδρικού Ευτύχιο Σαλάτα, τον οποίο γνώριζε προσωπικά και τον πίεζε να του αποκαλύψει πού βρίσκονταν οι μυστικές σήραγγες διαφυγής του Μακαρίου.[106]

** Την επίθεση κατά της αρχιεπισκοπής διηύθυνε ο διοικητής της 23ης ΕΜΑ αντισυνταγματάρχης Γρηγόριος Λαμπρινός. Μετά την κατάληψη, το κτίριο λεηλατήθηκε. Ο Λαμπρινός απέσπασε πολύτιμα κειμήλια και αποπειράθηκε να τα μεταφέρει στην Ελλάδα. Τα κλοπιμαία εντοπίστηκαν από το τελωνείο Πειραιά και επιστράφηκαν στην Κύπρο. Ο Λαμπρινός διώχθηκε ποινικώς για κλοπή.[103] Αυτή ήταν η μοναδική δίωξη που έγινε στην Ελλάδα εις βάρος αξιωματικού για τα γεγονότα του 1974 στην Κύπρο. Κανένας από τους πρωταγωνιστές δεν διώχθηκε για την οργάνωση του πραξικοπήματος ή για συμμετοχή σ' αυτό. Αντιθέτως, οι πλείστοι από αυτούς δεν είχαν καμιά απολύτως επίπτωση στη μετέπειτα καριέρα τους. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του επίλαρχου Περικλή Κορκότζελου, ο οποίος ηγήθηκε των αρμάτων που επιτέθηκαν κατά του προεδρικού. Όταν επέστρεψε στην Ελλάδα ανέβηκε όλους τους βαθμούς της ιεραρχίας και αποστρατεύτηκε με τον βαθμό του υποστράτηγου.[104] Επικεφαλής των ΛΟΚ που επιτέθηκαν κατά της αρχιεπισκοπής ήταν ο λοχαγός Θεόδωρος Ροκάς, ο οποίος σκοτώθηκε στη μάχη. Το όνομά του αναγράφεται πρώτο σε μνημείο που ανεγέρθηκε στη Λευκωσία, προς τιμή των πεσόντων καταδρομέων. Τα αποκαλυπτήρια του μνημείου τελέστηκαν από τον πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας Γλαύκο Κληρίδη.*

Τη μεγαλύτερη αντίσταση στο πραξικόπημα προέβαλαν οι άντρες της προεδρικής φρουράς στην αρχιεπισκοπή.

Ο Σαμψών πρόεδρος

Ο ΣΑΜΨΩΝ δεν φαίνεται να είχε οποιαδήποτε ανάμειξη στην οργάνωση του πραξικοπήματος. Το πρωί της 15ης Ιουλίου, όταν εκδηλώθηκε το πραξικόπημα, βρισκόταν στο σπίτι του. Ακολούθως πήγε με το αυτοκίνητό του στο γραφείο του, στην εφημερίδα «Μάχη». Στις 8.45, όταν τα άρματα της 23ης ΕΜΑ περνούσαν έξω από τη «Μάχη», καθοδόν προς το προεδρικό, το προσωπικό της εφημερίδας, με επικεφαλής τον Σαμψών, βγήκε στον δρόμο και χαιρετούσε με ενθουσιασμό τα πληρώματά τους.[107]

Στη συνέχεια, έφυγε από το γραφείο και κατευθύνθηκε προς το σπίτι του, στην περιοχή Λακατάμειας. Στον δρόμο συνάντησε ένα

Ο Νίκος Σαμψών, με ριγέ πουκάμισο, μαζί με το προσωπικό της «Μάχης», χαιρετούν τα τανκς που κατευθύνονται προς το προεδρικό.

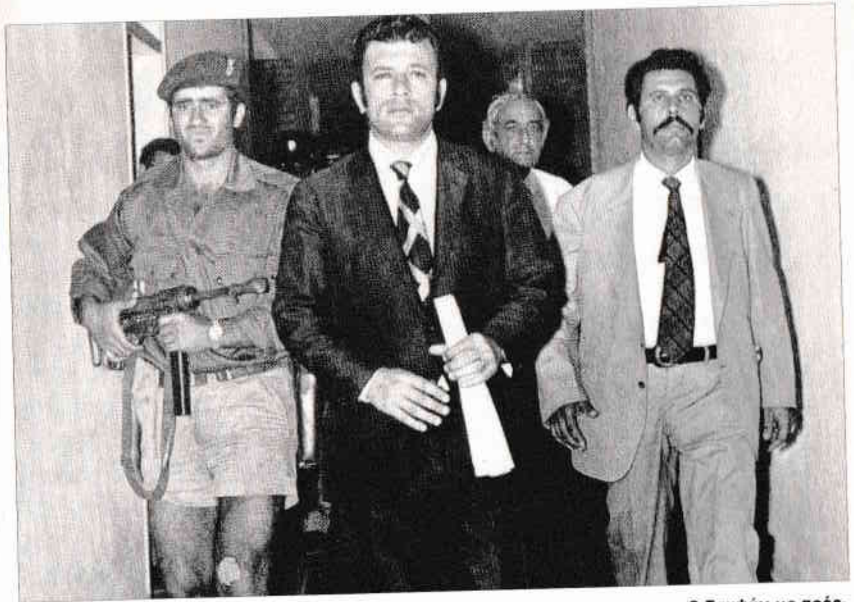
στρατιωτικό όχημα με τέσσερις άοπλους εθνοφρουρούς. Τους ζήτησε να τον ακολουθήσουν, τους οδήγησε στο σπίτι του και τους εξόπλισε με Στέρλινγκ που είχε κρυμμένα εκεί. Οι στρατιώτες, μαζί με τους αστυνομικούς που είχε ως φρουρούς, τον συνόδευσαν στο στρατόπεδο της αεροπορίας, στην περιοχή της Λακατάμειας. Στην είσοδο του στρατοπέδου συναντήθηκε με δύο Ελλαδίτες αξιωματικούς.

Όταν επέστρεψε, είπε στους συνοδούς του: «Πήρα εντολή από το Γενικό Επιτελείο της Εθνικής Φρουράς να μεταβώ εκεί». Όταν ο Σαμψών έφτασε στο ΓΕΕΦ, πήγε στο γραφείο του επιτελάρχη Γιαννακόδημου, στον οποίο προ δεκαημέρου είχε προτείνει να αναλάβει την προεδρία. Ύστερα από τους εναγκαλισμούς και τις εκδηλώσεις ενθουσιασμού, ο Σαμψών ανέλαβε πρωτοβουλίες ως ηγετικό στέλεχος του πραξικοπήματος. [108]

Ο αρχηγός του πραξικοπήματος Μιχαήλ Γεωργίτσης ανέθεσε στον Σαμψών να εντοπίσει τα άτομα που προορίζονταν για την προεδρία. Ο ανώτερος δικηγόρος της Δημοκρατίας Μιχαλάκης Τριανταφυλλίδης απουσίαζε στο εξωτερικό. Ο πρώην υπουργός Ζήνωνας Σεβέρης αρνήθηκε, επικαλούμενος προβλήματα υγείας. Οι επικεφαλής του πραξικοπήματος επιρρίπτουν την ευθύνη για τη μη εξεύρεση προέδρου στον Σαμψών, γιατί θεωρούν ότι εσκεμμένα δεν συνάντησε τα πρόσωπα που έπρεπε ή δεν τους έκανε ξεκάθαρη πρόταση για ανάληψη της προεδρίας, [109] διότι ενδιαφερόταν ο ίδιος.

Ο Σαμψών ως πρόεδρος της πραξικοπηματικής κυβέρνησης προσέρχεται σε συνέντευξη τύπου στο Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών.

Γύρω στο μεσημέρι, ο Σαμψών έστειλε στρατιωτικό όχημα που μετέφερε στο ΓΕΕΦ τον φίλο και συνεργάτη του Ανδρέα Παρισσινό. Ακόμη, με οδηγίες του μεταφέρθηκαν στο ΓΕΕΦ ο καθαιρεμένος μητροπολίτης Πάφου Γεννάδιος, ως «τοποτηρητής του αρχιεπισκοπικού θρόνου», για να ορκίσει την πραξικοπηματική κυβέρνηση. Η αρχική απόφαση του ΓΕΕΦ ήταν να διορίσει τον Σαμψών στο υπουργείο Εσωτερικών και Άμυνας, αξίωμα το οποίο διεκδικούσε από την εποχή του Γιωρκάτζη. Έστειλε, λοιπόν, στο σπίτι του τους αστυνομικούς φρουρούς του, να του φέρουν γραβάτα και σακάκι για την ορκωμοσία. Όταν, όμως, η ώρα περνούσε και δεν βρισκόταν πρόεδρος, ο Κομπόκης, που είδε τον Σαμψών να περιφέρεται σε ένα γραφείο, του είπε: «Πήγαινε βάλε μια γραβάτα και έλα να σε ορκίσουμε πρόεδρο». [110]

Ο Σαμψών ορκίστηκε στις τρεις το απόγευμα στο ΓΕΕΦ, από τον Γεννάδιο. Μετά την ορκωμοσία, απηύθυνε μέσω του ΡΙΚ ηχογραφη-

μένο διάγγελμα προς τον λαό. «Εν ονόματι Θεού και ανθρώπων και κατόπιν τιμητικής εκλογής μου υπό των ενόπλων δυνάμεων του λαού μας ανέλαβον σήμερον την προεδρίαν της Κυπριακής Δημοκρατίας», είπε και υποσχέθηκε άμεση αποκατάσταση του νόμου και της τάξης, ηρεμία, συνέχιση των ενδοκυπριακών συνομιλιών και της ίδιας εξωτερικής πολιτικής. [111]

Ο Σαμψών σχημάτισε κυβέρνηση πλήρως ελεγχόμενη από τη χούντα. Υπουργός Εξωτερικών τοποθετήθηκε ο Ντίμης Δημητρίου, ο οποίος είχε εξαιρετικά καλές σχέσεις με την πρεσβεία των ΗΠΑ. Στο υπουργείο Εσωτερικών τοποθετήθηκε ο βιομήχανος Παντελής Δημητρίου από τη Λάρνακα, προσωπικός φίλος του Δημήτριου Ιωαννίδη. Στην πραξικοπηματική κυβέρνηση συμμετείχαν δύο βουλευτές του Ενιαίου Κόμματος, ο Παναγιώτης Δημητρίου στο υπουργείο Παιδείας και ο Ανδρέας Νεοκλέους στο υπουργείο Γεωργίας. Ήταν και οι δύο άνθρωποι του Βασίλη Βιντζηλαίου της ΚΥΠ/Ε. Υπουργικά χαρτοφυλάκια δόθηκαν επίσης σε δύο στελέχη της ΕΟΚΑ Β που είχαν συλληφθεί δύο μέρες πριν από το πραξικόπημα μαζί με τον Λευτέρη Παπαδόπουλο. Πρόκειται για τον δικηγόρο Άρη Χατζηπαναγιώτου, τομεάρχη της ΕΟΚΑ Β, ο οποίος τοποθετήθηκε στο υπουργείο Εμπορίου και Βιομηχανίας, και τον Κυριάκο Σαβεριάδη, αντιπρόεδρο της ΕΣΕΑ, που πήρε το υπουργείο Συγκοινωνιών και Έργων. Δύο μόνο από τα μέλη της κυβέρνησης ήταν επιλογές του Σαμψών. Ο προσωπικός του φίλος Ανδρέας Παρισσινός, που διορίστηκε υφυπουργός παρά τω Προέδρω, και ο Γιαννάκης Δρουσιώτης από την Πάφο, που τοποθετήθηκε στο υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων. Ένας από τους υπουργούς του Μακαρίου, ο Οδυσσέας Ιωαννίδης, πρόεδρος της Προοδευτικής Παράταξης,* αποδέχτηκε να διατηρήσει το υπουργείο Υγείας στην πραξικοπηματική κυβέρνηση.

Ο Μακάριος στην Πάφο

Η ΠΑΦΟΣ ήταν η μόνη πόλη της Κύπρου που δεν είχε πέσει ακόμα στα χέρια των πραξικοπηματιών. Ένοπλοι μακαριακοί, μάλιστα, κατέλαβαν στρατόπεδα της Εθνικής Φρουράς, έκλεισαν τους αξιωματικούς στα πειθαρχεία και μοίρασαν τον οπλισμό στους πολίτες. Στο λιμανάκι της Πάφου υπήρχε ναυτικός σταθμός της Εθνικής Φρουράς. Από την αυγή της 15ης Ιουλίου είχε καταπλεύσει εκεί η ακταιωρός «Λεβέντης», με αποστολή να αποκλείσει το λιμανάκι. Το απόγευμα, όταν η πόλη βρισκόταν υπό τον πλήρη έλεγχο των αντιστασιακών, το «Λεβέντης» πήρε διαταγή να παραλάβει το προσωπικό του σταθμού και να αποπλεύσει για την Αμμόχωστο. [112]

Ο Νίκος Νικολαΐδης, ο οποίος διατηρούσε ηλεκτρονικό εργαστήριο στην Πάφο, έθεσε σε λειτουργία έναν μικρής εμβέλειας ραδιοφωνικό πομπό και καλούσε τον κόσμο να αντισταθεί στο πραξικόπημα. Αργότερα, ο Ελεύθερος Ραδιοφωνικός Σταθμός Πάφου, όπως ονομάστηκε, συνδέθηκε με μεγάλο αναμεταδότη του ΡΙΚ, στον Κόλπο των Κοραλλίων. Η εκπομπή του κάλυπτε μεγάλο μέρος της Κύπρου, ενώ ακουγόταν και στις γειτονικές χώρες. Ο Μακάριος, που βρισκόταν στον Κύκκο, άκουσε τον σταθμό και αποφάσισε να πάει στην Πάφο για να απευθύνει από εκεί διάγγελμα προς τον λαό και να τον καλέσει σε αντίσταση. «Ξεκίνησα αμέσως από το Μοναστήρι και κατά τις 7 το βράδυ έφθασα στην Μητρόπολη της Πάφου. Πηγαίνοντας προς την Πάφο πέρασα και από το χωριό μου, την Παναγιά. Δεν σταμάτησα καθόλου στο χωριό. Μερικοί χωριανοί, όμως, με είδαν μέσα στο αυτοκίνητο και μετέδωσαν αμέσως με κωδωνοκρουσίες το μήνυμα ότι δεν ήμουν νεκρός, όπως έλεγε το ραδιόφωνο, αλλά ζωντανός και πήγαινα στην Πάφο». [113]

Η είδηση για την άφιξη του Μακαρίου στην Πάφο μεταδόθηκε από τον ραδιοσταθμό και χιλιάδες κόσμου συνέρρευσαν έξω από τη μητρόπολη. Ο Μακάριος μίλησε στο πλήθος και στη συνέχεια ηχογραφήθηκε μήνυμά του, που μεταδόθηκε και αυτό από τον Ελεύθερο Ραδιοφωνικό Σταθμό Πάφου:

«Ελληνικέ Κυπριακέ λαέ. Γνώριμη είναι η φωνή που ακούεις. Γνωρίζεις ποιος σου ομιλεί. Είμαι ο Μακάριος... Το πραξικόπημα της χούντας απέτυχε. Εγώ ήμουν ο στόχος της Χούντας. Και εφ' όσον εγώ ζω η Χούντα στην Κύπρο δεν θα περάσει... Η Χούντα απεφάσισε να καταστρέψει την Κύπρο. Να τη διχοτομήση. Αλλά δεν θα το κατορθώση. Πρόβαλε παντιοτρόπως αντίστασιν εις την Χούντα. Μη φοβηθής... Ενταχθήτε όλοι εις τας νομίμους δυνάμεις του κράτους. Η Χούντα δεν πρέπει να περάση και δεν θα περάση. Νυν υπέρ πάντων ο αγών!» [114]

Όταν το ΓΕΕΦ πείστηκε πλέον ότι ο Μακάριος διέφυγε ζωντανός στην Πάφο, διέταξε, το βράδυ της 15ης Ιουλίου, να συγκροτηθούν τρεις φάλαγγες από τμήματα της Εθνικής Φρουράς, για να κατατστείλουν την εκεί αντίσταση και να τον συλλάβουν. Διατάχθηκε,

* *Το κόμμα αυτό ιδρύθηκε από τον Ανδρέα Αζίνα, το 1969. Την ίδια περίοδο ο Σαμψών ίδρυσε το Προοδευτικό Κόμμα. Στη συνέχεια, τα δύο κόμματα συγχωνεύτηκαν.*

επίσης, η ακταιωρός «Λεβέντης» να επιστρέψει, για να κανονιοβολήσει από τη θάλασσα στόχους στην πόλη. [115] Η πρώτη φάλαγγα αναχώρησε από τη Λευκωσία το απόγευμα της 16ης Ιουλίου και ακολουθώντας την κύρια οδική αρτηρία έφτασε στην Πάφο με τη δύση του ήλιου. Οι άλλες δύο φάλαγγες ακολούθησαν το δρομολόγιο μέσω του δάσους Τροόδους και έφτασαν στις 10 το βράδυ. [116]

Η φυγή του Μακαρίου

ΤΟ ΠΡΩΙ της 16ης Ιουλίου πήγαν στην Πάφο με ελικόπτερο και επισκέφθηκαν τον Μακάριο ο ειδικός αντιπρόσωπος του γενικού γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών Βέκμαν και ο διοικητής της UNFICYP στρατηγός Τσαντ. Οι δύο αξιωματούχοι του ΟΗΕ τον ρώτησαν εάν ήθελε να πάρουν οποιαδήποτε μέτρα για την προστασία του. Ο Μακάριος απάντησε αρνητικά και τους ζήτησε να διαβιβάσουν παράκλησή του προς τον γενικό γραμματέα Κουρτ Βαλντχάιμ για σύγκληση του Συμβουλίου Ασφαλείας και καταδίκη του πραξικοπήματος. [117] Πρόθεση του Μακαρίου ήταν να μετακινηθεί στη Λεμεσό. Όταν όμως έφτασε η πληροφορία ότι η πόλη είχε πέσει στα χέρια των πραξικοπηματιών, οι οποίοι κινούνταν προς την Πάφο, άλλαξε γνώμη. «Εγώ έκανα την σκέψη να πάω στο χωριό μου που βρίσκεται σε ύψωμα και δεσπόζει σ' ολόκληρη σχεδόν την περιοχή της Πάφου. Πίστευα πως δεν μπορούσαν να φθάσουν μέχρις εκεί τα τανκς των πραξικοπηματιών. Αλλά ο Μητροπολίτης, οι βουλευτές και ο Δήμαρχος της Πάφου είχαν άλλη γνώμη. Με συμβούλευσαν να φύγω από την Κύπρο. Όταν για πρώτη φορά άκουσα αυτή την εισήγηση, ήταν πολύ έντονη η αντίδρασή μου. Δεν μπορούσα να συμβιβαστώ με μια τέτοια σκέψη. Θάλεγε ο λαός, τον οποίον είχα καλέσει σε αντίσταση, ότι τον εγκατέλειψα και έφυγα για να σώσω την ζωή μου».

Τελικά, ο Μακάριος αποφάσισε να φύγει, και ο μόνος τρόπος που υπήρχε ήταν να εγκαταλείψει αεροπορικώς την Κύπρο, μέσω των βρετανικών βάσεων. «Αν έπαιρνα νωρίτερα την απόφαση να φύγω θάλεγα στον κ. Βέκμαν και στον Στρατηγό Τσιάντ όταν ήλθαν να με δουν στην Πάφο να διαθέσουν ελικόπτερο για την μεταφορά μου στις Βρεταννικές βάσεις. Αφού, όμως, αυτό δεν έγινε, έκανα άλλη σκέψη. Υπήρχε στην Πάφο απόσπασμα της Διεθνούς Ειρηνευτικής Δυνάμεως. Διεβίβασα στον Διοικητή του αποσπάσματος παράκληση να επικοινωνήσει με το Αρχηγείο του στην Λευκωσία και να διαβιβάσει εκ μέρους μου ότι θα ήθελα, αφού γίνει συνεννόηση και με τις Βρεταννικές βάσεις, να μου σταλεί ελικόπτερο στην Πάφο, για να με μεταφέρει στην βάση του Ακρωτηρίου, απ' όπου θα αναχωρήσω εκτός Κύπρου». [118]

Ο Μακάριος στο στρατόπεδο των Ηνωμένων Εθνών στην Πάφο, λίγο προτού αναχωρήσει με ελικόπτερο για τη βάση Ακρωτηρίου. Τη φωτογραφία πήρε στρατιώτης της ΟΥΝΦΙΚΥΠ.

Ενώ γίνονταν αυτές οι συνεννοήσεις, άρχισε ο κανονιοβολισμός της μητρόπολης από το «Λεβέντης». Ο Μακάριος έφυγε από το κτίριο και πήγε στο στρατόπεδο των Ηνωμένων Εθνών. Παρέμεινε εκεί για τρεις ώρες, μέχρι να ολοκληρωθούν οι διαβουλεύσεις και να πάει το ελικόπτερο να τον παραλάβει. Μετά την αναχώρηση του Μακαρίου, ο Ελεύθερος Ραδιοφωνικός Σταθμός της Πάφου κτυπήθηκε από τη θάλασσα και σίγησε. Το απόγευμα μπήκαν στην πόλη ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις και την έθεσαν υπό τον έλεγχό τους. Το βράδυ της 16ης Ιουλίου ολόκληρη η Κύπρος βρισκόταν υπό τον έλεγχο των πραξικοπηματιών.

Ο Μακάριος και οι συνοδοί του αναχώρησαν με ελικόπτερο από την Πάφο στις 3 το απόγευμα, με προορισμό τη βάση Ακρωτηρίου. «Δεν αποκρύπτω πως ένοιωθα πολύ άσχημα όταν μπήκα στο ελικόπτερο. Συνειδητοποιούσα τώρα περισσότερο την σκληρή πραγματικότητα. Όταν απογειωθήκαμε, κοίταζα από το παραθυράκι την Κυπριακή γη και ένα συναίσθημα οδύνης έσφιγγε την καρδιά μου. Σαν λαμπάδα έλειωνα, αναλίσκοντας τον εαυτό μου για το καλό της Κύπρου. Για ένα τέταρτο του αιώνα ήσαν για μένα ζωή και βίωμα η τύχη και το μέλλον της Κύπρου. Δοκίμασα αγωνίες, ταπεινώσεις, εξορίες, απόπειρες κατά της ζωής μου και πολλές άλλες ταλαιπωρίες για χάρη του Κυπριακού λαού, που αγάπησα και με αγάπησε. Και τώρα αναγκαζόμουν να φύγω. Με έδιωχναν από την Κύπρο. Δεν μπορούσα ποτέ να διανοηθώ ότι

ήταν δυνατό να μου συμβεί τέτοιο κακό. Σκεπτόμουν ακόμη και τα επακόλουθα του πραξικοπήματος. Δεν είχα αμφιβολία πως η Τουρκία θάβρισκε αφορμή να εισβάλει στην Κύπρο». [119]

Στη βάση Ακρωτηρίου ο Μακάριος επιβιβάστηκε σε βρετανικό αεροπλάνο το οποίο θα τον μετέφερε στο Λονδίνο. Το αεροπλάνο προσγειώθηκε για ανεφοδιασμό στη Μάλτα. Εκεί, τον υποδέκτηκε ο πρωθυπουργός της Μάλτας Ντον Μιντόφ, με τον οποίο ο Μακάριος είχε προσωπική σχέση. Κατόπιν επιμονής του Μιντόφ, διανυκτέρευσε στο νησί και το επόμενο πρωί αναχώρησε για το Λονδίνο, έχοντας ως τελικό προορισμό το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών.

Απέραντο στρατόπεδο

ΑΠΟ ΤΙΣ 15 ΙΟΥΛΙΟΥ το ΓΕΕΦ κάλεσε σε υπηρεσία όλους τους εφέδρους αξιωματικούς της Εθνικής Φρουράς. Οι πλείστοι από αυτούς είχαν επιλεγεί για αξιωματικοί διότι ήταν συμπαθείς προς την ΕΟΚΑ Β. Μαζί με τους εφέδρους συνέρρευσαν στη Λευκωσία και πολίτες, οπαδοί της ΕΟΚΑ Β. Περί τους 800 υποστηρικτές της οργάνωσης ενεγράφησαν ως αστυνομικοί και εξοπλίστηκαν. [120] Σε πολίτες διανεμήθηκαν επίσης τα όπλα που εισήγαγε ο Μακάριος στις 4 Ιουλίου από την Τσεχοσλοβακία και βρέθηκαν αποθηκευμένα στα υπόγεια της αρχιεπισκοπής. Οι έφεδροι αξιωματικοί και οι άλλοι συγκρότησαν ένοπλες ομάδες και άρχισαν να πραγματοποιούν έρευνες, συλλήψεις και να ανακρίνουν κόσμο. Ανάλογα καθήκοντα ανέλαβαν σε όλη την Κύπρο οι ομάδες της ΕΟΚΑ Β που κατέβηκαν από τα βουνά, μαζί με οπαδούς της οργάνωσης. [121] Μέσα σε λίγες μέρες στοιβάχτηκαν στις Κεντρικές Φυλακές στη Λευκωσία και στα κρατητήρια των αστυνομικών σταθμών σε όλες τις πόλεις μερικές χιλιάδες κρατούμενοι.

Από τις πρώτες αποφάσεις του νέου καθεστώτος ήταν ο διορισμός των τομεαρχών της ΕΟΚΑ Β ως στρατιωτικών διοικητών σε όλες τις πόλεις. Ταυτόχρονα, αντικαταστάθηκαν όλοι οι αστυνομικοί διευθυντές με υποστηριχτές της ΕΟΚΑ Β. Οι στρατιωτικοί διοικητές έφεραν τον τίτλο των συμβούλων των αστυνομικών διευθυντών. Στην ουσία αυτοί είχαν την εξουσία και οι αστυνομικοί διευθυντές ήταν τα εκτελεστικά τους όργανα. Αρχηγός της αστυνομίας διορίστηκε αρχικά από το ΓΕΕΦ ο Πέτρος Ανδρέου. Μόλις ορκίστηκε πρόεδρος ο Σαμψών, υποβίβασε τον Ανδρέου σε υπαρχηγό και διόρισε αρχηγό τον φίλο του Μιχαλάκη Παντελίδη. [122] Οι φιλικές σχέσεις του Σαμψών με

Τα τανκς κατέλαβαν τις φυλακές και απελευθέρωσαν όλους τους κρατούμενους της ΕΟΚΑ Β. Οι φυλακές γέμισαν με χιλιάδες μακαριακούς.

τον Παντελίδη ανάγονται στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Τότε ο Παντελίδης ήταν αστυνόμος Λευκωσίας και βοηθούσε στη συγκάλυψη δολοφονιών που έκανε ο Σαμψών. [123] Στρατιωτικός σύμβουλος στο αρχηγείο αστυνομίας τοποθετήθηκε ο τομεάρχης της ΕΟΚΑ Β, ταγματάρχης του κυπριακού στρατού Ανδρέας Αυγουστής. Αστυνομικός διευθυντής Λευκωσίας διορίστηκε ο αρχηγός της ΚΥΠ επί υπουργίας Γιωρκάτζη, Ανδρέας Ρήγας. Στρατιωτικός σύμβουλος του Ρήγα ανέλαβε ο Σταύρος Σταύρου-Σύρος. Στη Λεμεσό, αστυνομικός διευθυντής διορίστηκε ο Χρύσανθος Αναστασιάδης και στρατιωτικός σύμβουλος ο Μιχαήλ Καλογερόπουλος-Διάκος. Στην Αμμόχωστο, ο αστυνομικός διευθυντής Κυριάκος Φεσάς συνεργάστηκε με τους πραξικοπηματίες και διατηρήθηκε στο πόστο του. Στρατιωτικός διοικητής της πόλης ανέλαβε ο Κίκης Κωνσταντίνου. Στην Πάφο, διορίστηκε αστυνομικός διευθυντής ο Δήμος Ζένιος και σύμβουλός του ο Γεώργιος Ράφτης. Στη Λάρνακα, αστυνομικός διευθυντής διορίστη-

κε ο Πιερής Ζιντίλης και στρατιωτικός σύμβουλος ο λοχαγός του κυπριακού στρατού Ανδρέας Παπαπέτρου. Στην Κερύνεια, αστυνομικός διευθυντής διορίστηκε ο Μάμας Χριστοδούλου. Διευθυντής της ΚΥΠ τοποθετήθηκε ο Γεώργιος Γεωργιάδης και υποδιευθυντής ο Ανδρέας Μέντζης. Στην ουσία διευθυντής της ΚΥΠ ήταν ο Κώστας Ιωαννίδης.[124]

Η ΚΥΠΡΟΣ ΑΝΕΣΤΗ
ΖΗΤΩ Η ΕΘΝΟΦΡΟΥΡΑ
ΕΘΝΙΚΗ
Μετά ἀπό τήν σωτήριον ἐπέμβασιν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων
ΕΦΥΓΕΝ Ο ΤΥΡΑΝΝΟΣ
Ὁ λαός ἐπιβάλλεται νά συμπαρασταθῆ τῆς νέας Κυβερνήσεως
ΔΙΑΧΥΤΟΣ Η ΛΑΪΚΗ ΑΝΑΚΟΥΦΙΣΙΣ
Πλήρης ἐπάνοδος εἰς τὴν ὁμαλότητα
ΤΟ ΔΙΑΓΓΕΛΜΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. Ν. ΣΑΜΨΩΝ

Το πρώτο φύλλο της «Εθνικής» μετά το πραξικόπημα.

Την Πέμπτη 18 Ιουλίου, ο Σαμψών έδωσε στη Λευκωσία συνέντευξη τύπου, πλαισιούμενος από τον διευθυντή του Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της πραξικοπηματικής κυβέρνησης, Σπύρο Παπαγεωργίου* και τον υπουργό Εξωτερικών Ντίμη Δημητρίου.

Σε γραπτή δήλωση που διάβασε στους δημοσιογράφους ο Σαμψών δεν ανέφερε οτιδήποτε για την ένωση, τον σκοπό της ίδρυσης και της δράσης της ΕΟΚΑ Β. Αντιθέτως, ισχυρίστηκε ότι το πραξικόπημα υπήρξε αποτέλεσμα της οργής του λαού και των στρατευμένων νέων της Κύπρου. Δεσμεύτηκε ότι θα σεβόταν όλες τις διεθνείς συνθήκες και συμφωνίες που είχε υπογράψει η Κυπριακή Δημοκρατία και διαβεβαίωσε ότι θα συνεχίζονταν οι διακοινοτικές συνομιλίες. «Ήδη ανεκοινώθη ότι ο Πρόεδρος της Βουλής κ. Γλαύκος Κληρίδης συνεχίζει ως διαπραγματευτής».[125]

Την ίδια μέρα, οι δημοσιογράφοι ξεναγήθηκαν σε διάφορα σημεία όπου είχαν γίνει συγκρούσεις και τους επιτράπηκε η φωτογράφηση, ενώ στις 19 Ιουλίου κυκλοφόρησαν μόνο οι εφημερίδες που υποστήριζαν την ΕΟΚΑ Β. Μαζί με αυτές και η εφημερίδα «Αγών» του Νίκου Κόση, που μέχρι τότε ήταν το εκφραστικό όργανο του Κληρίδη. Ο Νίκος Σαμψών εγκαταστάθηκε στο Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών, ενώ από τις πρώτες του δραστηριότητες ήταν μια επίσκεψη στο Μετόχι του Κύκκου, όπου ζήτησε από τον ηγούμενο Χρυσόστομο τα γραμμάτια των χρεών του για να τα καταστρέψει. Δεν τα βρήκε, όμως, διότι ο ηγούμενος τα είχε κατατεθειμένα σε τραπεζική θυρίδα.

** Τη μέρα του πραξικοπήματος, ο Παπαγεωργίου βρισκόταν στην Αθήνα. Τον κάλεσε ο Ιωαννίδης στο γραφείο του και του ανέθεσε το Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών. Ο Παπαγεωργίου, ο Σπύρος Αρότης, ο Στέλιος Χρηστίδης και άλλα στελέχη της ΕΟΚΑ Β που είχαν διαφύγει στην Αθήνα, επέστρεψαν στην Κύπρο στις 16 Ιουλίου με ειδική πτήση της Ολυμπιακής.*